

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

2002, 2
47. liburukia (2. aldia)
BILBO

EUSKALTZAINDIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo
Telefonoa: 94 415 81 55
Faxa: 94 415 81 44
e.posta: info@euskaltzaindia.net
web gunea: www.euskaltzaindia.net

Argitalpen batzordea / Comisión de publicaciones:

Burua:	Jean Haritschelhar
Kideak:	Henrike Knörr Patxi Goenaga Jose Antonio Arana Martija Beñat Oihartzabal Andres Urrutia Badiola Miren Azkarate Juan San Martin
Eragile eta idazkaria	Ricardo Badiola Uriarte

© Euskaltzaindia

ISSN. 0210-1564

Euskera

ISBN. 85479

Legezko Gordailua BI-1.244-58

Fotokonposizioa: Rali. Particular de Costa, 8-10, 48010 BILBO

Publimail 2000. Bilbo-Galdakao errepidea, 18, Arzubi etxea, 4. solairua,
48004 BILBO

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da. Otoi, idatz Zuzendariari.
Esta **Revista** admite el intercambio con otras publicaciones.
Rogamos dirigirse al Director.

AURKIBIDEA

LITERATURA

Juan Antonio Mogel: Peru Abarka, <i>Maria Jose Telleria</i>	405
VII. Herri Literatura Jardunaldiak, <i>Juan San Martin</i>	407
VII. Herri Literatura Jardunaldiak, <i>Jean Haritschelhar</i>	409
<i>Peru Abarka</i> : Forua eta Literatura, <i>Andres Urrutia</i>	411
Gregorio Arrueren <i>Peru Abarkaren</i> itzulpena. Mogelen <i>Peru Abarca</i> noiz idatzi zen?, <i>Xabier Kaltzakorta</i>	425
Zuberotar irri kontakizuna: pertsonaiak, jarrerak, egoerak, <i>Txomin Pei-llen</i>	439
<i>Las tres hojas</i> . Una muestra de canción paralelística en la lírica popular de la tradición moderna, <i>Pedro M. Piñero Ramírez</i>	463
Mitoa herri-kantu eta ipuinetan, <i>Jose Mari Satrustegi</i>	481
Herriaren memoria lanbidez lanbide berritzen. « <i>Euskaldunak</i> » poeman, <i>Joxe Mari Aranalde</i>	489
Umeen mintzairaz eta kantuez Manuel Lekuonaren urratsak apain-olerkiaren teoria mamitzerakoan (1), <i>Juan Mari Lekuona</i>	503
1977: Umeen kantuak (2), <i>Juan Mari Lekuona</i>	511
Danzas cantadas. El espacio de la canción en la danza, <i>Juan Antonio Urbeltz</i>	519
VII. Herri Literatura Jardunaldiak etno-kantu laburrak: <i>Adierazpena</i>	535

ONOMASTIKA

Más sobre toponimia euskérica en las Encartaciones de Bizkaia (sexta aportación), <i>Jesús M.ª Sasía</i>	539
Sobre el uso y abuso de los exónimos, <i>Jose Luis Lizundia Askondo</i>	589

HERRI-IRIZPENAK

<i>Alaitza/Alaiza</i>	597
<i>Apinaiz/Apéllaniz</i>	598
<i>Arangiz/Aranguiz</i>	599
<i>Bergondal/Bergüenda</i>	600
<i>Bikuña/Vicuña</i>	601
<i>Durruma/San Román de San Millán</i>	602
<i>Jauregi/Jauregui</i>	603
<i>Karkamu/Cárcamo</i>	604
<i>Leziñana Lantaron/Leciñana del Camino</i>	605
<i>Lukiano/Luquiano</i>	606
<i>Maeztu/Maestu</i>	607
<i>Urizaharral/Peñacerrada</i>	608
<i>Zuhatzola/Zuázola</i>	609

JAGON SAILA

VI. JAGON JARDUNALDIAK

VI. Jagon Jardunaldien agiria	615
Hendaia-ko biltzar idekia, <i>Jean Haritschelhar</i>	617
VI. Jagon Jardunaldiak: aurkezpena, <i>Andres Urrutia</i>	619
Euskara liturgian, <i>Mikel Erramoussé</i>	623
Eliza eta euskaltzaletasuna: bost ikuspegi, <i>Xabier Itzaina</i>	627
Euskarak Iparraldeko elizkizunetan duen presentziaren aurrean zer?, <i>Jean-Louis Davant</i>	643
Eliza eta Estatua(k) Euskal Herrietan, <i>Piarres Xarriton</i>	649

* * *

Euskaltzaindiko <i>Jagonet</i> -en zerbitzua, <i>Joxe Ramon Zubimendi</i>	655

EUSKALTZAINDIAREN BARNE-HISTORIA

Jean-Pierre Arbelbideren gutunak	659
Jean-Baptiste Daranatzen gutunak	670
Jean-Baptiste Darricarrèreren gutunak	678
Pierre Etchepareren gutuna	683
Martin Guilbeauren gutunak	684
Félix Larrieuren gutunak	690
Jean Etchepareren gutunak	694

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

EUSKALTZAINDIAREN ARAUAK

120.–Hiztegi Batua (<i>aitzur - aldaratu</i>)	703
121.–Hiztegi Batua (<i>aldarazi - alo</i>)	710
122.–Nafarroa Behereko herri izendegia	716
123.–Hiztegi Batua (<i>aloe - analogiko</i>)	721

BATZAR-AGIRIAK

2002, VI	731
Durangoko bilkura irekia, 2002-VI-29	736
2002, VII, IX, X	738
Tuterako ageriko bilkura, 2002-X-18	754
2002, XI	755

* * *

Cámara de Comptos de Navarra	759

HITZARMENAK / CONVENIOS

<i>Acuerdo</i> entre el Gobierno de Navarra y la R.A.L.V./Euskaltzaindia (Agiria/Acta)	765

<i>Acuerdo</i> entre el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia	767
Nafarroako Gobernuaren eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> . . .	777
* * *	
Eusko Jaurlaritzaren, Foru Aldundien eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Esparru-Hitzarmena / Acuerdo</i> entre el Gobierno Vasco, Diputaciones Forales y Euskaltzaindia	783
* * *	
Bilboko Udalarekin <i>Hitzarmena</i> sinatzea, <i>Jean Haritschelhar</i>	805
Bilboko Udala eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> . 2002.urtea / <i>Convenio</i> entre el Ayuntamiento de Bilbao y Euskaltzaindia. Año 2002	805
Bilboko Udalaren eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> sinatzea, <i>Iñaki Azkuna</i>	807
* * *	
Euskaltzaindia/Bilbo Zaharra Euskaltegia: <i>Hitzarmena</i> , <i>Aitor Argarate</i>	809
Euskaltzaindia/Bilbo Zaharra Euskaltegiaren arteko <i>Hitzarmenaren</i> aurkezpena, <i>Jose Luis Lizundia</i>	811

BERRIAK

IZENDAPENAK

Ohorezko euskaltzainak	817

OMENALDIAK

Frantziskotarrak 500 urte Oñatiko Arantzazun: Euskaltzaindiari agurra, <i>Telesforo Zuriarrain</i>	821
Oñatiko Arantzazun, gogartetxean..., <i>Jean Haritschelhar</i>	823
Frantziskotarrak eta euskara, <i>Jose Antonio Arana Martija</i>	827
Arantzazun Euskaltzaindia, <i>Jose Luis Lizundia</i>	843
* * *	
Pablo Pedro Astarloaren jaiotzako 250. urteurrena, <i>Jose Luis Lizundia</i>	849
Astarloaren ekarpena euskal gramatikaren ikerketetan, <i>Ricardo Gómez</i>	857

* * *

Nafarroa Oinez 2002 dela eta, Euskaltzaindiak Tuteran antolatutako ekitaldiak, <i>Andres Iñigo</i>	869
Actos organizados por la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia en Tudela con motivo del Nafarroa Oinez 2002, <i>Andres Iñigo</i>	873
Nafarroa Oinez 2002. Prentsaurrekoa, <i>Kontxi Blanco</i>	875
Nafarroa Oinez 2002. Ekitaldi publikoa, <i>Kontxi Blanco</i>	876
Tuterako biltzar idekian, <i>Jean Haritschelhar</i>	877
Yěhuda Ha-Levi eta haren obra, <i>Xabier Kintana</i>	879
Sobre Yěhuda Ha-Levi y su obra, <i>Xabier Kintana</i>	881
Los académicos de la Ribera: Peralta, Iribarren y Garde, <i>Joxemiel Bidador</i>	883
Iparraldeko nafarrak Tuteran, XVI. mendean, <i>Peio J. Monteano</i>	905
Bajonavarros en la Tudela del siglo XVI, <i>Peio J. Monteano</i>	907

* * *

Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa-Euskaltzaindia: literatura-sariak: 2001 eta 2002.ko oinarriak / Premios literarios: Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa-Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia. Premios 2001 y bases 2002, <i>Ricardo Badiola Uriarte</i>	911
BBK-Euskaltzaindia literatura sariak lortu zituzten lanak argitaratu dira	913
Bilbao Bizkaia Kutxa-Euskaltzaindia: literatura sariak: 2002ko oinarrien eta 2001eko liburu sarituen aurkezpena, <i>Joserra Bilbao</i>	915

* * *

Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa-Euskaltzaindia/R.A.L.V.: R. M. Azkue sariak	919
Azkue literatura sariak: 2001eko liburua eta 2002ko oinarriak, <i>Joserra Bilbao</i>	921

AURKEZPENAK / PRESENTACIONES

Pedro Yrizar, <i>Ricardo Badiola Uriarte</i>	925

Pedro de Yrizar jaunaren azken bi liburuak aurkeztean..., <i>Henrike Knörr</i>	927
Pedro de Yrizar: La huella del maestro, <i>Andres Urrutia</i>	931
Presentación del libro <i>Memorias de un vascólogo</i> de Pedro de Yrizar, <i>Iñigo de Yrizar</i>	933
<i>Memorias de un vascólogo</i> , de Pedro de Yrizar, <i>Emilio Múgica Enecotegui</i>	937
Pedro de Yrizar: <i>Morfología del verbo auxiliar bajo-navarro oriental: I, II, III</i> . Aurkezpena / Presentación, <i>Koldo Artola</i>	941
Pedro de Yrizar, <i>Koldo Artola</i>	945

EUSKALTZAINDIKO D TITULUDUNAK EUSKAL HERRIKO IPARRALDEAN

Euskaltzaindiko D Titulua Iparraldean, <i>Xabier Kintana</i>	951
Zerrendak (1987-2002)	953

HIL BERRIAK

Ignacio Urquijo Olano, jauntxo, quiteño y caballerito de Azcoitia, <i>Federico Verástegui Cobián</i>	973
Jose Mari Jimeno Jurio, <i>Jose Mari Satrustegi</i>	981
Pedro Berrondo Lasarte, <i>Juan Mari Lekuona</i>	983

* * *

Aurkibidea/Índice 2002	989

LITERATURA

J.A. Mogelen: *Peru Abarca*-ren bigarren mendeurrenean

Markina-Xemein, Eibar, 2002-XI- 27, 28 eta 29

JUAN ANTONIO MOGEL: PERU ABARKA

Eibar, 2002-XI-27
Maria Jose Telleria,
Eibarko euskara eta
kultura zinegotzia.

Arratsalde on eta ongi etorri danori.

Jakin, badakizuen moduan, berreun urte betetzen dittugu Juan Antonio Mogel eibartar idazliak *Peru Abarka* elebarrixa argitaratu ebala. Markinako ospakizunak jua zan barixakuan amaittu ziran eta, ekitaldi honekin, emoten deusagu hasiera Eibarkoari.

Gaurko ekitaldian jardungo dabenak izango dira, alde batetik, nire naue neure eskuman dagoen Jean Haritschelhar, euskaltzainburua. Beste aldetik, neure ezkerrean dagoen Andres Urrutia, euskaltzaina eta Deustuko Unibersidadeko irakasleak «*Peru Abarka*: Forua eta literatura» gaixa jorratuko dau eta Jabier Kaltzakortak, euskaltzain urgazle, Labayruko kide eta Deustuko irakasleak, «Gregorio Arrueren *Peru Abarka* liburuaren gipuzkerazko itzulpena»ren gainean.

Esan beharra daukat, erregular, Eibarko Udalak hau urteurrenau gogoan euki dabela, *Peru Abarka* Herri Literaturan euskeraz emon dan lehen liburu inportantia dalako. Eta, efemeridiak dogokixon moduan ospatzia merezi dabelako, Euskaltzaindia eta Eibar eta Markiñako Udalen urtean, alkarlanean prestatu dogu, ospakizun-programa.

Horrez gain gogoratu gura dot milla bederatziehun eta laurogeita hama-bostean be, Mogelen jaiotzaren bigarren mendeurrena ospatu genduala eta Jabier Altzibarrek prestatutako Mogelen *Ipuñak* liburua argitaratu genduala, orduan be Udal biok eta Euskaltzaindiaren ekimenez eta Labayru eta Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioaren laguntzagaz.

Aurtengo programak eskeintzen daben aukera nagusia Herri Literatura Jardunaldiena da eta, bihar eta etzi, hemen **Portalea** Kultur Etxe honetan izango dira. Berton hainbat espezialista entzuteko aukera izango da eta, matrikula ez danez oztopo, hitzaldiak doan eta irikiak dira eta, espero dot jentiaak aprobetxatzia.

Beste barik, eta berba Jean Haritschelharri pasatu baino lehen, Herri Literaturako Jardunaldiak loturia daukanez, Mogelen «Otso ta irudin batena» deittutako ipuineko sententzia, esango dot:

«Edertasuna da egun laburrekua; jakiturixa, bizitza guztikua.»

Orain zurea da berba, Jean.

VII. HERRI LITERATURA JARDUNALDIAK:

SARRERA BERBAK:
EIBAR ETA INGURUAREN EUSKALTASUNA

Eibar, 2002-XI-27

*Juan San Martin,
euskaltzain osoa*

Mogeldarrak Nafarroa eta Logroñon zituen beraiean jatorriak.

Jose Antonio Mogel eta Urkitza Eibarren jaio zen 1745. urteko abenduaren 6an.

Pertsonaiaren gorazarrezko ardurapenean oinarriturik euskal hitzaldiak antolatu zituen Euskaltzaindiak «Euskaltzaleen Biltzarra» zeritzan hartan, 1959ko azaroaren 6, 7 eta 8. egunetan. Eibarko Udaletxean hitzaldiak antolatuz eta horiek argitaratu zituen *Euskera* agerkariko V. liburukian, 1960. urtean, 23-183. orrialdeetan, euskarazko Literaturan hain gogoangarria duguna. Eta, nitaz gainera, J.A. Mogel-i buruz berbaldi bereziak eskaini zizkiguten: Fr. Luis Villasante, O.F.M.; S. Altube; Jon Etxaide; Jabier Zubiaurre; A. Irigaray; I. M. Echaide; J.M. Lojendio; A. Arrue eta J. Gorostiagak.

Baina nik ordurako argitaratua nuen *Juan Antonio Mogel eta Urkitza. Bere bizitza eta lanak*, 1959ko urte berean liburuxka batean zenbait gehigarri sartuz. Liburu hori Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekak du eta, era berean, Eibarko Udalaren bibliotekak.

Hitzaldion ondoan izendatu zen Juan Antonio Mogel, Eibarkoa. Juan Antonioaren aita zen Juan Ignacio medikua, Markinako Jemeingo Gabriela Ignacia Urkitza Aranzabal zenarekin ezkondurik.

Juan Antonio Mogel-ek, bere idazlan aberats ugarien artean eman zuen *Peru Abarka* (1881-can argitaratua). Bigarren argitalpena izan zuen 1966. urtean R.M. Azkue-ren gaztelaniazko itzulpenarekin, Bilboko Editorial «La Gran Enciclopedia Vasca» hura nire hitzaurrearekin, 5-9. orrialdeekin berrargitaratua. Idazlanaren aberasgarriak berez euskal Literaturan lekuko on bat duenak.

Gaur egun, zoritxarrez, badira euskara politikarekin nahastatzen dutenak ere; baina Eibarren inork bertan ez du bide hori jarraitzerik.

Adibidez, Aurora Baskaran bere bideaz sozialista izanarren, frankismo garaian Eibarko ikastoletako batzarrekoa zen, haren haurrak han zirenean. Gero, frankismoa bukatzean, ongi merezi zuenez, Eibarko alkatetza eman zitzaion.

Guda aurretik eibartar sozialisten buru intelektuala zuten Toribio Etxebarria, euskaraz eta gaztelaniaz liburuak argitaraturik ahalegindu zen eta *Ibiltarixanak* argitaratzean hitzaurrea eskatu zidan, nik gogoz eginik.

Horrez gainera *La liga de Naciones y el problema vasco* argitaratu zenean Euskal Herriko autonomia eta euskararen alde lanak eskatu zituen. Non zioen:

«Si llega la ocasión, y debemos desear que llegue, debemos dar nuestro voto por que se resuelva el problema vasco a base de una amplia autonomía, y aun a base de Estado, siempre que precedan aquellas garantías que no interesan y hemos dejado señaladas».

Luze eta zuzen jarraitu zuen horrela: *Lexicón del euskera dialectal de Eibar*.

Era antzera eman zuen *Metafísica a Urcola* liburuan ere:

«Moralista, por partida triple, por vasco, por socialista y por hombre de alma –esto se ve medularmente religiosa».

Nire adiskide sozialistak ere euskaltzaleak dira. Eibarren gorri guztiak diren bezala. Beraz, bide okerre, gaurko politikari asko alderdiak nahastatzen ari zaizkigu; baina beharrezkoa zaigu hizkuntza guztiak errespetaraztea.

VII. HERRI LITERATURA JARDUNALDIAK

Eibar, 2002-XI-27

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Andre agurgarria eta Eibarko zinegotzia.

Eskerrik asko, zure harreragatik, pozik dago Euskaltzaindia, hemen, Eibarren, hain zuzen, Juan Antonio Mogelen omenez. Duela 200 urte idatzi zuela, beraz, *Peru Abarka* famatu hori. Eta hortarako jardunaldi batzuk ere eginen ditugu hemen, horiek izanen dira, beraz, kantu laburrei buruz eginikako jardunaldiak eta hor izanen dira mintzalari parrasta bat eta pentsatzen dut, beti, horietan, zerbait berria agertzen dela. Horrek erakusten digula ere orain zertan den Euskal Herria, unibertsitateak baitira orain, ez ziren hor duela 200 urte. Baina oroit baldin banaiz, Juan Antonio Mogelek hartu zituen iraultza denboran Frantziatik heldu ziren amets batzuk eta haietan bazegoen, hala dio berak, baigorriar bat eta ni baigorriarra bainaiz sortzez, holako gogoeta bat egiten dut eta eskertzen dut zinez, Juan Antonio Mogel.

Holako harrera ederra eginik, ihes etorri ziren hona apaiz horiek. *Peru Abarka* oso ezaguna da, ez dut hortaz gauza handirik erranen, bai, gauza bat bakarrik, gipuzkeraz ere ezarri zutela, bizkaieraz idatzia baitzen eta orain zer gertatzen da. Orain Baionan, Baionako Unibertsitatean, euskal estudioetan, aztertzen dela *Peru Abarka*, programan ezarria delarik, baina, behar dutela bizkaiera jakin. *Peru Abarkarekin* gure ikasleak sartzen dira bizkaieran eta hori da, zinez, oraingo gauza berria, unibertsitateak hor baitira eta behiti-goiti ari baitira, guk dugun ahala gure gazteriak ere, gazteria heldu baita eta gero eta gehiago ikasia baita.

Berriz ere, eta utziko ditut orain besteak mintzatzen, ez bainaiz sobera luze ari izan. Eskerrik asko, berriz ere, zure harrera ederrarengatik.

PERU ABARKA: FORUA ETA LITERATURA

Eibar, 2002-XI-27

Andres Urrutia

1. *Ius semper loquitur*: zuzenbidea eta literatura

Arratsalde on guztioi!

Peru Abarkaren berrehun urte direla eta, hona hemen, beste behin ere, Eibarko herrian, euskararen akademia, Euskaltzaindia, Juan Antonio Mogelen lana gogorarazteko eta aztertzeke.

Mogelen emaitzak, euskarazkoak nahiz gaztelaniazkoak, anitzetan izan dira goratuak eta ikertuak. Euron artean, zer esanik ez, *Peru Abarka* sonatua. Horri aitortu zaio, Hego Euskal Herrian behinik behin, Mendebaldeko euskal literaturaren aitapontekotza ohorezkoa.

Berrehun urte joanak dira, dagoeneko, hura bururatua izan zenetik. Bi mende horien ondotik, aldiz, ekimen berezia eskatzen dio horrek euskal iker-tzaileari, oraingoei eutsi eta *Peru Abarkaren* baitan ikuspegi osterantzekoak idortzeko.

Horri ekingo diot gaurko honetan. Zuen aurrean bestelako ezaugarriak plazaratzea edo, hala nahi baduzue, zuen aurrean iradokizun batzuk egitea izango da nire zeregina, betidanik gogoko izan ditudan bi arlo bateratuz eta bertaratuz, alegia, zuzenbidea eta literatura.

Horretarako eman behar ditut, lehendaurrez, xehetasunik premiazkoenak, gero azalduko den metodologiaren argigarri izan dakizkigun horiek.

Azken urteotakoa da, gero eta nabariagoa, zuzenbidea eta literatura es-tekatzten dituen soka luzea. Ingelesezt, *law and literature* (FREEMAN eta LEWIS, 1999; ARISTODEMOU, 2000); frantsesezt, *droit et littérature* (POSNER, 1996). Bi izeneko horien baitan badira, lehen esan legez, bi arlook batera lan-du nahi dituztenak, bi-biotan zer bait berri edo aberasgarri kausituko dutela-koan.

Ius semper loquitur (CARRANCÁ, 1998: 141-146). Hala dio esatera maiz-tuak. *Legeak beti hitz egin behar* bihurtuko nuke nik hori, zalantzarik gabe,

euskara latinezko esangurari heldu guran. Hitza da zuzenbidea, hitza da literatura. Eta hitzetan dituzte bi-biok abiapuntua eta abiaburua. Hitza interpretatu, hitzaren bidez lege eta agindua aplikatu, hitzetan adierazi gizakume oro inguratzen duena.

Zerk, alabaina, gurutzatzen eta iltzatzen ditu bi eremuok? Bistan da modu askotakoak izan daitezkeela euren arteko harremanak (POSNER, 1996: 7-10). Haste-hastetik bederen, hortxe dira literaturaren lanak, legea eta zuzenbidea batera zein bestera barruan hartzen dituztenak. Denon gogoan dira halakoak. Hasian hasi, bi arloetako testuek eskatzen dituzte, testugintza orori dagokionez, interpretazioa eta exegesia. Hirugarrenez ere, badute zeresanik bi-biok erabiltzen dituzten tankera, erretorika eta abarrekoek. Laugarrenik ere ezin uka, literaturaren ekarriak lotu-loturik daudelako euren jabetza intelektualarekin. Horren hurrengo, justizia-administrazioa, eta horren lanabes agerikoena, prozesua, antzerki-ikuspegi nabaria duena.

Horraino, bost puntuotara, bi arloen arteko nondik norakoak. Hurbilketa-rako puntu direnek, aldiz, ezin ezkuta euren arteko arrotasuna.

Ex facto ius oritur (legea egitatetik sortzen da). Hala esaten zuten jurista klasikoek. Zehatzago legoke, hala ere, *ex fabula ius oritur* (alegiakzkoak sortzen du legea). Izan ere, tenkadura argia da: bateko, literaturari dagokion *oro da egingarri* dugu; besteko, jakina, zuzenbidearen *ez duzu hori egin behar* (ÖST ET ALIA, 2001: 9). Bi horien artean, fiabardura konta ezin ahalekoak.

Zertan du irabazia zuzenbidearenak, literaturarekin jokoan jarritz gero? Azalean, besterik gabe, erudizioa egon daiteke, literaturaren gehigarriak beti apaintzen eta prestatzen baitu zuzenbidearen eremu lehorra. Literaturak, nolana ere, haratago joan nahiko luke, antolamendu zurrun eta hertsia horren zirikituak bilatu eta zabaltzeko gogoz. Hartara, sorkuntza ere molda dezake literaturak zuzenbidearen esparruan, hizkuntza bera erabiltzen baitu kritikapean jartzeko hainbat erakunde eta eraikin juridiko, gizartearen bat-batekotasunaren izenean.

Gauzak horrela, zuzenbidea eta literatura batera eramate horretan, badira zailtasun eta arazoak (BIET, 2000: 11-12). Lehen-lehena tradizioetik dator. XIX. mendetik hona ezaguna da zuzenbidea gero eta itxiago dabilela bere zereginetan, gai tekniko hutsetan, legelarien jabetzapeko esparru moduan. Bestetik ere, zuzenbidea zabaldu egin da, eta horren ezaguera ia-ia ezinezko bihurtu. Horren aurrean, lerrakera bikoitza da arbuia garria: muzin egitea bezainbeste, xehekerietan ibiltzekoa. Nolanahi ere, zuzenbidea desagertu da azken bi mendeotan idazleen esperientziatik, historian zehar gertatutakoari uko eginez. Izan ere, *Ancient Régime* delakoaren idazleek zuzenbidea zuten, beste jakintzagai askoren barruan, habe sendo eta oinarri tinkoa.

Ukaezina da zuzenbidea eta literatura batera datozela hainbat alorretan, besteak beste, gai berberak –ezkontza, oinordetza, gizartearen barne-loturak

eta hausturak, agintaritza- eta subjektu berberak uztartzen dituztelako. Bide beretik ere, begi-bistakoak dira bion arteko desberdintasunak eta kontrako joerak, literaturak maiz-sarri argitzen digulako zuzenbidearen fikzio-izaera eta, horren ondorioz ere, fikzio hori gainditu beharra, gizartearen osagirik beharrenak aintzat hartuta.

2. *Peru Abarka*: forua jasotzea

Esanak dira, hortaz, abiapuntu nagusiak. Eginak ez, ordea, horien gaurta-hemen jartzea, euskal literaturaren aitzakian luze ibil baitaitezke euskal zuzenbidearen zirkulu zabalean.

Era-erara dator horretarako *Peru Abarka*. Hamaikatxo aldiz entzun izan ditugu liburu horren zantzuak, askoren aho eta mihietan. Literaturazaleak ez ezik, bestelako ikertzaileak ere etorri dira Mogelen plazara, duela berrehun urte hark asmatu zuena argi anitzen kandela ugaripean jartzera.

Argi horiek, esan beharrik ez dago, guztiz desberdinak izan zaizkigu berrehun urteotan. Bada Mogelengan literatura-kutsua edota politika-ukitua, foru-sistemak zirela eta, goraipatu dituen. Etnografia, teknika eta jakineko beste gauza batzuk ere franko aipatu dira haren itzalpean.

Gaurkoa, esan dezadan laburki, orain arte esandakotik dator, hau da, zuzenbidea eta literatura lotzetik. Areago, gaurkoa Peru Abarkaren testua eta ordu hartan Bizkaian indarrean zegoen forua (1526. urteko Foru Berria) haztatzetik dator, bi osagai horiek batera irakurtzeko modukoak baitira. Paralelismo horretan bilatu dut norabidea. Lehendabizikoz, Peru Abarkaren testuan miatuko ditut zuzenbidearen aztarnak. Gerogarrenean, aztarna horiek legearen argitan jarriko ditut, Mogelek horri zor diona azpimarratzeko.

Badakit bestelako ahaleginak ere egin izan direla foruen irakurketa euskal literaturaren baitan gauzatzeko (ZELAIETA, 1978, 1979). MICHELENA zenak (1988:934) gogorarazi zigunez, Mogel dugu lehena, foruaren gainetik hizkuntza ezarri zuena, euskaldunen arteko estekadura sendo eta indartsu gisa. Tesiarena ere gogoratu da *Peru Abarka* zehazteko. Beldur naiz ni ere ez ote naizen jausiko halako tesi-zulo batean, aldezturik egiakotzat jotzen dudana frogatu nahian. Horrexegatik nire metodologiak ez du besterik egingo legearen testuak literaturaren orrialdeekin bateratzea baino, bata eta besteak euren artean duten elkar-eragina nabarmentzeko.

Ez naiz alferrik luzatuko bi testuon xehetasunetan. Jakin beza entzuleak 1802. urtean Mogel Markinan zela, *Peru Abarka* amaitu bitartean. Bizkaiko Jaurerrian indarrean zegoen lege-testua bertako forua zen, 1526. urteko Foru Berria. Izenik esan gabe, hura izan zuen Mogelek jo-harria, eta horri dagozkio Peru Abarkaren aipamenak.

Horrela jokatzek, hala eta guztiz ere, zabalegi utziko luke gure egitekoa. Horrexegatik hain zuzen, hiru autu nagusi aipatu eta aztertuko ditut gaurkoan, hirurok esanaren adierazgarri izan daitezkeelakoan, *Peru Abarkaren* eretzearan.

Gogoko zaigu Frantziako iraultzaren osteko juristoi zuzenbide publikoa eta pribatua bereiztea. Ez horrenbeste, azpimarra dezadan, 1802. urtekoei. Hala ere, ardatzak eta zimentarriak behar, eta horretarako zerrendatuko dut lehen-dabizi, bizkaitarren idalgia orokorra, zuzenbide publikoari doakiona; horren hurrengo, etxaguntzaren oinordetza, zuzenbide pribatuari egokitzen zaiona; eta, azkeneko, literaturaren barruan autu unibertsala dena, hau da, justizia-administrazioarena.

Hirurotan ditu printzak eta islak Mogelen *Peru Abarkak*.

3. Ez naz ni Jauna... *baña etxagun*

Peru Abarkaren liburua irakurri duen edonork badaki, lehenengo orrialdetik aurrera, bi gizabanakoren arteko autuak direla horko testuen edukiak. *Peru*, baserritar garbia (eta garbizalea) eta *Maisu Juan* (kaletarra eta, estereotipoari kasu eginez, nahasiagoa, euskara eta erlijioari buruzko gorabeheretan).

Elkar ezagutu bezain laster, *Peru Abarkak* sekulako irakatsiak eskaintzen dizkio Maisu Juani:

Ez naz ni Jauna: abarcac oñetan, chapel bat buruban, guerrestuba gorputzian; au da nire apaindurija guztija: baño echagun, icen onaren zalia nasan aldeti, ez oi nas sartu ardanteguijetan nora ecian, premiñaz, ta ecin bestez baño, ez jacolaco echagun beguiratu bati ondo eguiten buruba bat eguitia guizon ospetsu, burrucari, ondatzalle, alper, ta baldanacaz. Ez nau orainguiño inoc icusi ardauc igarota, gach eguinda, zabuca oñac locaturic, ez miña motelduta, ez beguijac lausotuta, asco leguez euren osasun, ondasun ta arimen caltitan. Bein baño gueijagotan izan nas neure errico Buru, edo Piel, ta darda gañian erabilli daruadaz ardao saltzallac belutu, edo ondo gautu artian dauqueezanian eche barruban nequezaliac, edo ate edeguijaz ardauc salduten badabe debecauta daguan orduban. (P Ab 43-44)

Lehen-leheneko hurbilketatik berehalako ondorioak datoz:

– Peruk uko egiten dio jaun izateari. Perurentzat, argi dago, kanpo eta itxurazko jauntza baino, etxaguntza dela benazko jauntza, eskolak eman dezakeena baino goragokoa.

– Peruk nahiago du, hobesten du jauntza hori: *echagun*, *icen on* horiek ematen dizkiote zin-zinezko izaera eta aldarte. Jasekoa, bere buruaren jabe, kanpolarrosa eta buru-iritzia baino.

– Peruk, bestenaz ere, badaki etxaguntza horrek ematen diola egundoko aukera bere herriaren agintaria izateko. Izan ere, halakoa izan da; Mogelen hi-

tzetan esateko, *errico Buru, edo Piel* gertatu da, behin baino gehiagotan, Peru. Ez hiri batena, ezpada elizate batena, forua bizi-bizirik dagoen herri batena.

Bereizketa hau nabari-nabaria da Bizkaiko euskal idazleengan. Makina bat aldiz ekarri dira horren puntura Frai Bartolome de Santa Teresaren idazlanak. Aita Juan Mateo Zabalaren sermoiak ere sarri-sarri dira horren lekuko (ZABALA, 2000, II:18):

Zara Errico fiel, edo Urico Alcate? ¿Celan beguiratu dozu ceure ardurara dagoan Erri edo Uriagatic? ¿Galarazo dozu, deungaro gastadu edo galdu eztaitezan Urico edo Errico errenta, ondasun eta diruac?

– Peru Abarkaren agintaritzaz ez da nola-halako agintaritzaz. Gobernu onaren adierazle aipatzen ditu berak ardo/saltzailearen aurkako manuak, gizabakoen bizimodu zuzen eta okerrik gabekoa bermatzeko. Berandu arte izaten omen zituzten ardo-saltzaileek euren bezeroak ardandegietan. Peruk gogor debekatu du egote hori, forua eskuan duela. Hartara, Bizkaiko Foruaren testua:

Título Treinta y cinco, Ley XIII. Que los Taberneros no tengan nappes, ni dados, ni bolas, ni otro juego, ni consientan jugar, ni reciban para dormir en su Casa á ningun vecino de su Anteiglesia:...ni sea ossado acoger de noche en su Casa á ningun Vecino del mismo Pueblo, y Ante-Iglesia, só pena de dos mil maravedias por cada vez, que lo contrario hiciere, repartidos, la tercia parte para el Hospital, y Pobres de aquella Ante-Iglesia, do fuere la tal taberna, la otra tercia parte, para los reparos de los caminos de la mesma Ante-Iglesia, la otra tercia parte para el Juez y acusador, que acusaren y executaren a medias. (FNV, 101-102)

Ogeitamabosgarren Atala, XIII. Legea. Tabernariak ez dagiela kartarik, ez seikorik, ez bolarik, ez beste jokogaillurik euki, eta jokaterik bere ez dagiela onartu, eta bere elizateko auzokiderik ez dagiela lotarako artu...eta bere Erri edo Elizateko auzokiderik bere etxean gauez artzen ez daitela ausartu, besterik egingen dauan bakoitzeko bi milla marairen zigorpean, irutatik bat Taberna bera dagoan Elizateko Gaixoetxe ta ez-eukientzat, beste zatia Elizate bereko bideak konpontzeko, irugarrena salatariaren eta bete-eragipena egin dauan Epaikariaren artean erdibana egiteko. (BFB, 428-430)

– Demokraziarik erabatekoena dirudi horrek. Behera ditzadan, alabaina, horren nabarmenkeriak. Peru, jabetzaren aldetik, ez da jabeen morroi edo baserri-maizterra. Peruk hiru baserri dauzka (hortaz, maizterrak ere izango zituen), eta, bere buruari ez ezik, Maisu Juani ere aitortzen dizkio leinutasuna eta idalgia.

Besterik ez bada, hona 1526. urteko Foruak lainoki arautzen duena bere lehen tituluko XVI. legean:

Ley XVI. Como los Vizcaynos fuera de Vizcaya, han de gozar de su Hidalguía, y la Provanza, que para gozarla han de hacer. Otrosí, dixeron: Que todos los Naturales, Vecinos, é Moradores de este dicho Señorío de Vizcaya, Tierra-Lla-

na, Villas, Ciudad, Encartaciones, é Durangueses, eran Notorios Hijos-Dalgo, é gozaban de todos los Privilegios de Homes Hijos-Dalgo. (FNV, 12)

XVI Legea. Bizkaitarrek Bizkaï'tik at euren aundikitasuna euki egin bear dabela, eta orretarako ekarri bear dituen egiztabideak. Baitan, esan eben: Aitaturiko Bizkaï'ko Jaurerri guztian, Lurralde Lau, Uri, Uriaundi, Enkartalde ta Durangaldean, izatez bertokoak diralarik, bizi diran Bizkaitar eta bizilagun guztiak agiriko Aitonon Seme zirala eta Aitonon Semeei dagozkiezan Lege Berezi guztiak zituela. (BFB, 47)

4. Bizcaico porubac emoten deust escubidia

Aurrekoa zuzenbide publikoari dagokion ber, oraingoa zuzenbide pribatuaren haritik azalduko da.

Lehenengo autuan hiru etxaguntzaren jabe aitortzen du Peruk bere burua. Orain, oster, etxe bakarra du ondare. Lehen aututik hirugarren autura eskastu den *Peru Abarkak* tinko azaltzen dio, baserrian jada, Maisu Juan kaletarriari baserria belaunaldiz belaunaldi oso-osorik eskualdatzeko lege-prozedura.

Gutxitan dira halakoak euskal letretan. Ezaguna da, sistema hori, ipi-apa eta ezaugarri antzekoekin, Euskal Herriko foru-lurraldeetan bizi izan dela mendeen mendeetan. Lekukotasunak, onerako zein txarrerako (horra Pierre Topet Etxahun), ugariak dira. *Peru Abarkarenak* bezain zehatzak, orde, bakanak eta urriak:

Eztaucat eche bat baño. Bizcaico porubac emoten deust escubidia aututeco zuben artian gura dodana oinordecotzat. Guztiac bardin diriala, autuco dot semeen artian lénen jaijua. Zubec buru dongacuac bacinee, autuco neuque alaba nagusija. Ezta ondo gurasuac lotuta euquitia euren escubac. Seme nagusijac balequi, ta balezau gura ta ez izango dala ondasunen jabe, eguin lei otuten jaco-na; ehecho caltitan dan ezcontzaren bat jaramon бага gurasuai, edo onei euren bai-etz noraezecua escatuta, negarrez largaten ditubala. Bildurric ezpaleuque galduco dabeela echaguntzia, buruco miñ ta atsacabe asco emon leijue gurasuai; baña oneec dauqueenian escubide ta auqueria emoteco gura dabenari seme-alaben artian, ecarri eraguingo deutsee lotsia, ta gordeco dira dongaro vici izateti. Beti da ondo berez semeren batec eruatia echia, arrotz ta beste iceneco bat jaubetu бага. Baña guraso onac, bat ondo baño obeto ipintearren, ettau aztu bihar guztien gurasua dala. Aituco dozu onembestegaz cer esan gura dodan. (P Ab, 107-108)

Beto orain Bizkaiko foruaren hitzak. Lege-hitza, aspaldiko gaztelaniaz idatziak, gure belarrietan antzinakoen durundak ekartzen dizkigutenak. 20. tituluko XI. legeak honetara dio:

XI legea. Gurasoek etxaldea euren seme-alaba bati itxi daikeoela, besteak lur apur bat emonda baztarturik, eta legezko ez diran semeen ondorengotzari buruz. Baita, esan eben: Foruz, usuarioz eta oituraz ebela ta Legetzat ezar-

ten ebela, legezko Ezkontzako seme-alabak daukazan edozein Gizon edo Emakumek bere bizialdian edo eriotz-aldian legezko Semeren edo Alabaren bati edo illik dan Semeren edo Alabaren legezko ondorengo dan birlobaren bati bere ondasun mogikor eta lur-ondasun guztiak itxi daikeozala, beste seme-alaba ta ondorengoak, naiz-eta legezko Ezkontzatikoak izan, lur zati bana, txiki edo aundi, emonda baztarturik. (BFB, 232-234)

Ley XI. Cómo los Padres pueden dexar su hacienda á uno de sus hijos, apartando á los otros con alguna Tierra y de la succession de los Hijos, que no son legítimos. Otrosí, dixeron: Que havian de Fuero, uso, y costumbre, y establecian por Ley, que qualquier Hombre, ó Muger, que oviere Hijos de legítimo Matrimonio, pueda dar, assi en vida, como en el artículo de la muerte á uno de sus Hijos, ó Hijas legítimos, ó a nieto, y decendiente de su Hijo, ó Hija legítimo, que haya seydo fallecido, todos sus bienes, muebles, y rayzes, apartando con algun tanto de tierra, poco, ó mucho á los otros Hijos, ó Hijas, y decendientes, aunque sean de legítimo Matrimonio. (FNV, 56)

Bi testuon irakurketak gogorarazten diguna honetara laburtuko nuke nik:

– Ezin zalantzan jarri oinordeko bakarraren alde Mogelek egiten duen defentsa sutsua. Hori da, eta ez besterik, baserria eskurik esku, familiaren barruan eusteko modurik egokiena. Defentsa, hala ere, ez da edozelakoa, ohar handikoa baino, hortxe baitaude, askoren ustez, euskal foruaren euskarri eta sostenguak. Aztertua izan da jada, ikuspegi frankoren aldetik, *Peru Abarkaren* moduko baserritar jabeen interesak nondik bideratu ziren XIX. mendearen hasieran, ilustrazioaren eta liberalismoaren artean.

– Mogelek seme-lehentasuna aipatzen du. Semeen ondoren, alabak. Sexu-lehentasun hori, nolanahi ere, nabariagoa da beste euskal lurraldeetan, Bizkaian baino. Praktikak erakusten du halakoen baieztatzea, aspaldiko agirietan agertu den lege (LANGE, 1996:101):

Según el Fuero, las mujeres tenían derecho de heredar. El análisis de 150 contratos matrimoniales demuestra que los padres hicieron uso escasamente de esta posibilidad. En un 71,66% de los casos el marido era quien aportaba la vivienda, en el 24,3% la esposa y, por último, en el 4,1% ambas partes contribuían con un caserío. Consecuentemente, en la mayoría de los casos, era la mujer la que se trasladaba para casarse y no viceversa.

– Etxeak lotzen ditu familia eta abizena:

Eldu gara bada gabiltzan gabiltzan, ó adisquidia, neure echaguntzara ta jaquin eguizu derichola Landeta, landa eder baten dagualaco. Ezta guizon aldi daquigunian, eche onetara ezcondi mutil arrotz, edo beste echetacoric; belaunic belauin guizon echecho semeetati eldu da nigana; agaiti aldatu ezta niganano neure icen ondocotzat eche onen icena; alan derist Peru Landeta-co. (P. Ab., 91)

Hemen ere, begien bistakoa da bestelako hori, hots, oinordeko bakarraren sistemak etxearekin duen lotura. Etxea da izenaren jatorria, eta etxe barnean sortzen da familia-erkidegoa edo fratria izendatzeko bide nagusia. Ho-

rrela ematen dute, berbarako, Bizkaiko ezaugarriek (LANGE 1996:100) nahiz Nafarroakoek (MORENO eta ZABALZA, 1999: 92).

– Mogelek ezkontza-kontratua jartzen du Peru Abarkaren esanetan. Hor-taz, ez du onesten seme edo alabaren oinordekotza bakarra, inolako aginpide-rik gabekoa. Agerian da hemen bi belaunaldi daudela jokoan: belaunaldi za-harra (aita/ama) eta gaztea (seme edo alaba ezkongai). Bi horiek batera bizi behar dute baserrian, *mahai eta erkidego* berean, usu erabili den formula biz-kaitarrari oratzearren. Ez zen, alabaina, formula hori edonorentzat egina, et-nografiaren iturriek erakusten digutenez (AEV, II, 1998: 440-441):

Otorgaban capitulaciones matrimoniales, ezkontzako kontratua, quienes eran propietarios o contaban con una cierta posición económica. Contentán do-naciones, dote, mandas, nombramiento de heredero, reserva y algunas previsio-nes consuetudinarias.

Hor sartzen da, bete-betea, gure Peru Abarka jauna, *inora* baino, biz-kaitarren hitzetan esateko, *etxera* ezkondu zela.

– Gurasoen agintea, beraz, egundoko bermea da, baserriaren ibilbide zu-zena ziurtatzeko. Horrela, bide egokitik desbideratuz gero, seme edo alaba dongaro horrek ez du ondare-igurikimen txikienik ere izango, egun batean ba-serria bere eskuetara etorriko denik.

– Latz eta gogorra izan daiteke, hainbatez, baserritik kanpora joan behar dutenen patua. Etxearen jabetza ziurtatua da, etxearen jabe berria jardunean baitago etxeko nagusiarekin batera. Eta besteak, zer? Besteen bazterketa non-dik bideratu? Mogelen esku luzeak ez ditu halakoak ahaztu, eta horientzat ere badu zer ekarri, horiek ere etxekoak dira eta.

Baserrian bertan biziko dira ezkondu arte. Ezkonduz gero, ezkonsaria era-mango dute andrazkoek. Gizonezkoek, bestalde, ofizio edo zereginetarako egokiera lortuko dute etxearen kontura.

Hitz batean esanda, horra foru-zuzenbidearen muina, goitik behera azal-dua: etxaguna eta etxea dira arau-antolakuntzaren ardatzak. Etxaguna da go-bernuan parte hartzen duena, agintari izateko aukera duena eta, jakina, idal-giarako gai dena; etxagun berberak du eskubidea, etxearen baitan, etxea oinordekoei eskualdatzeko, egokien iruditzen zaion moduan.

Horraino, Peru Abarkaren esan eta eginetan, irakatsi aberasgarriak. Nor-baitek pentsatua du, dagoeneko, esandako oro ez ote den bukolikoegia edo idi-likoegia, baserritar demokrazia orbangabearen izenean. Errealitateak bestela-koa ere badiosku. Horretarako helmuga zorrotza Peru Abarkaren karian dago, zuzenbidea eta literatura uztartu nahi izate horretan.

5. ... *emongo dabela querellaren bat nire contra...*

Eguneroko kexa da, gizakia bera bezain zaharra, nire azkena, justizia-administrazioarena. Maisu Juan da hizlari:

Badaquit cer esan gura deustazun: emongo dabela querellaren bat nire contra; etorrico jatazala escribau ta aguacilen batzuc, eguingo ditubela procesotzarrac, ta ezarrico costubac nire lepotira, ta menturaz sartuco nabeela preso. (P Ab, 79)

Ni nas justicijaco aguacila. Artu dot arrastuba, ta esan jacu onuntz etorri dala barberu ondo apaindu bat, pantaloeduna, ta moda modara jancija. ¿Nun da bera? Eracutsico jaco celan vici. (P Ab, 190)

Escribauba zain dago benta baten, emendi neroiana eruateco preso; maquina bat costu eguin dira; ez daquit noc pagauco dituban. (P. Ab., 191)

Hirugarren honek abagune ederra dauka *Peru Abarkarena* legearen iriztietan jartzeko. Jakina da, eta literatura guztietan aztertua, justiziaren alorra. Erljioak sarri-sarri erabili izan du giza justiziaren prozesua Jainkoarena iruditatzeko. Besteak beste, hortxe dira Etxepareren bertsoak, azken judizioa dela eta.

Bestenaz ere, non-nahi dira ageriko aipamenak epaile edo jujeari buruz, horren menpekoak ere tartean direla. Herri-literaturak ez ditu leku onean jarri justiziaren langileak. Atsotitzak, errefrauak, antzerki irrigarriak... Beti izan dira aparteko aukerak, justizia kritikatzeko eta justiziari erasotzeko. Ezin, hortaz, justiziak, guztion gogo eta asmoak ase eta bete.

Peru Abarkaren hariak, ulerbidez, bi lekutan egiten du topo justiziarekin. Biotan, gainera, beldurra da nagusi, hau da, prozesu aurreko lerrabideetan ibiltzekoa.

Horiek horrela, Mogelen aurreiritziak bistan daude, betiere Maisu Juanen ezpainetan:

Zain dagoz nor jausi aldedin cetan edo atan esesteco, paperac balcituteco, eta andiquijac baño vicitza obia daruatzube iñoren negarren costura. Aztuten dira erruquijaz, ta dauqueez biotz batzuc achac baño gogorruguac. Icusi ditut nos bait idijac corteetati atera, ta salduten euren paguraco, arrantza batian isten citubela idi-jaubiac. Nequezaliac eurac dauquee erru ez chicarra. Utsa gaiti, verba chachar batzuc gaiti, zor premiñaz atzeratuba gaiti, duaz querellac emotera; erraztuten deutsee vidia, esanaz, despachu bat aterata, lau egun barru urtengo dabeela gura dabeenaz. Lau egunac elduten dira lau illera; despachubac dacaz declaracinoiac, eta eguiten dabee proceso asco litzatiana amar bider lapurren aguiro edo probantzac eguiteco. Ni Jangoicuac gorde nau euren atzamarretati, mercei ezpaneban bere. (P. Ab., 193)

Lehenengo aututik bosgarren autura, zernahi gisaz, hiru lagun ari dira: Maisu Juan, aguazila eta *Peru Abarka*.

Nondik-nahi begiratuta, azpimarragarri oso:

– Beldur dena, beti-beti, Maisu Juan da. Lehen autuko ostalariari iruzur egin omen zion. Horren ondoren, modu okerrean ihes egin zuen Maisu Juanek. Ostatu-kontratua, beraz, hautsia, ezelako begirunerik gabe. Zorra sortu da, eta Maisu Juan da horren erantzule. Ostalariak kereila jarri eta prozedura hasi beharko da. Dagoeneko hasi da, Foruaren 9. titularen II. legean datorrenaren arabera:

Pero en todos los otros casos, pueda el Juez cometer la Información, ó Probanza á qualquier Escrivano Natural de Vizcaya, de buena fama, que no sea pariente, ni cuñado del Acusador, dentro del tercero grado. (FNV, 30)

Beste kasu guztietan, barriz, Epaiariak izen onekoa dan eta irugarren mailaren barruan Salatariaren senide edo koñau ez dan edozein bizkaitar Eskribauren ardurapean itxi daikela argibide ta egiztagarriak jasotea. (BFB, 122)

Legearen testua da horretan arauzkoa. Garai bereko sermolariaren hitza, aldiz, arineketan doa prozesu horretan zehar entzuleei erakusteko, hiruzpalau ñabardura laburretan, haren ibilbide osoa. Hona Frai Bartolome de Santa Teresaren esanak, bere *Icasiquizunac* idaztean (1817, II: 167):

Juezac aucijaren erabaguia emoteco, jaquin bihar dau, noc daucan errazoa. Au jaquiteco, balijetan da testigubaquin. Areec, zer dinuen, jaquiteco, Esribauquin. Ta Areen esanac leguiagaz neurtuteco Letraubaquin. Aucilarijac artuten dau bere laguntzat norbait. Ta oni esaten jaco Procuradoria. Onec, aleguin guztiagaz beguiratuta, zaindu bihar dau bere partiaeren errazoa Juezaren aurrian, Onei darraicuez, oidanez, auzi guztietan empeñubac, ta vitaartecuac alde bijetati, Ez, gueiljenian, errazoa aguertuteco, ta zuzenduteco. Ez bada, dan moduban dala, aucija irabazteco.

– Badaki Maisu Juanek zer datorkion: kereila, prozesutzarrak eta kostubak. Horren ondorioz beharbada, preso sartuko dute. Frogak eta lekukoak ere ez nolanahikoak, legeko eta abonauak baino, kereila aurkeztu duenaren alde lerra ez daitezen:

Título octavo, Ley II. En qué manera se puede proceder contra los Testigos falsos, y contra los sobornadores de ellos. Otrosí, allende de contra los dichos malfechores, el Juez pueda proceder de Oficio contra Testigos falsos, é sobornadores, é corrompedores de ellos, cuya falsedad estuviere averiguada por el Proceso, agora por confession, é variedad, é contrariedad del Testigo, agora en otra qualquier manera: con que no se haga nueva probanza para averiguar la falsedad, salvo por experiencia del Lugar, y evidencia, é vista ocular, é reproducción, y acareamiento de Testigos. Y que en este caso, no pueda entender, ni proceder el Juez contra el tal Testigo, salvo durante el Pleyto, en que depuso el tal Testigo, é no despues de sentenciado: Salvo si antes de la Sentencia comenzare á proceder contra el dicho falso Testigo: cá en tal caso despues de principiado el procedimiento, pueda proseguir y sentenciar en qualquier tiempo, assi antes de sentenciado en la causa principal, como despues. Pero que á pedimiento de la parte, contra quien depuso, se proceda contra el tal Testigo en todo tiem-

po. Y que el Testigo tal sea oydo en su Justicia, y pueda alegar, é probar su inocencia, y descargo en forma comun, y por qualquier via, y forma que pudiere. (FNV, 28).

8. titulua, II Legea. Guzurrezko lekukoen eta oneetarikoak azpitik erosten dituenen aurka auzibidez zelan jokatu daiteken. Baita: Aitaturiko gaizkillez gaitia, guzurrezko Lekukoen eta azpikeriaz eta koipekeriaz erosten dituenen aurka Epaikariak Egintzaz jokatu daikela, Lekukoak berak autortu daualako zein aldatu egin dalako zein bere burua guzurtatu egin daualako zein beste era batez auzibidean guzurra agertu baldin bada: guzurra ager daiten, baiña, beste azterkuntzarik ez daitela egin, lekuan ikusi izana ta agiri-agirikoa izatea ta norbere begiz ikusirikoa ta Lekukoak barririo ekarri ta alkar jotea baiño. Eta, olakoan, Epaikariak ezin daikela eskubiderik izan onelango Lekukoaren aurka auzibidez jokatzeko, Lekukoak berak autor egin eban auzian izan ezik, ez epaitua izanda gero, epaia emon aurretik onango Lekukoaren aurka ez baliardu: olakoan, bada, auzibidea asita gero, jarraitu daikela ta edozein unetan epaitu bere bai, auziaren arazo nagusia garbitu aurretik zein garbituta bero. Lekukoak aurka egin eutsan alderdiak eskatu ezker, barriz, edozein unetan Lekukoaren aurka ekin daitekela. Eta onelango Lekukoari bere buruaren alde entzun dakiola eta bere errugetasuna erakutsi ta egiztatu aal izan dagiala, bere burua zurituri, oi dan eraz eta aal izango leuken beste edozein bidez eta eraz. (BFB, 116)

– Ikara bizian dago Maisu Juan, justizia-ofizialeen diru-gosea dela eta. Irudi berbera, diruarena, aguazilaren berbetan entzungo dugu, *Peru Abarkaren* seigarren autuan:

Escribaubari ta niri pagau biarco jacuz gueure aloguerac nundi edo andi; baña atrapau baguendu barberu dontsuba, quenduco gueuntsan bizarra. (P Ab, 192)

– Peru Abarkari esker, Maisu Juanek alde egin dio justiziaren atzaparra-ri. Orduantxe bertan, burua askatzeaz batera, Mogekek Maisu Juanen hitzetan ematen du auzien aurkako adierazpena. Ohar bedi, orobat, Maisu Juanen aho-mihietan doazela horiek, eta bera dela auzitegiko hainbat hitz eta berbamolde tekniko mailegu gordinez erabiltzen dituen, inolako euskal garbizalekeriarik gabe. Ez dago hor Larramendiren itzala, zuzenbidearen hitz berezietan bederen (URRUTIA eta GALLASTEGUI, 2001).

– Antza denez, orduko giroaren adierazle bikainak dira azken bi horiek, sermolarien liburuetan agertzen denari jaramon eginez gero. Ugari ziren Bizkaian, itxuraz, auziak. Aurkako gogoa ere, guztiz zabaldu eta papereratua. Entzun ditzagun, berriro ere, Frai Bartolome de Santa Teresaren intzirriak (1817, II: 161):

Bai, gueure errijetan, vide bagaco, ta balijo andi bagaco milla auzi gorroto, ta castu andico egunero icusten dirian lecubetan. Ez daquit au cegaiti. Ala, gentia berez auzilaria dalaco: Ala, inoren auziagaz ondo vizi gura leuqueen, larregui dagozalaco. Izan leiteque bijac gaiti.

Gaiak, hortaz, ez du gaurkotasunik galdu, artean berrehun urte joan badira ere.

6. *Nos artian guero bere, Catilina?*

Sona handiko galdera horixe, gure belarrietan sarritan entzun duguna. Mogelek euskaratu zuen, eta berak eman zigun erretorika klasikoaren eredua euskaraz, bizkaieraz zein gipuzkeraz. Bidea ireki zion, ezbairik gabe, euskarari halakoetan. Testu klasikoak dira horiek, latinez aipu zabalekoak eta Peru Abarkaren gehigarri etorri zirenak.

Gaurkoa, horratik, ahalegin xumea izan da, gizartean ondo erroturik daudden bi errealtate horiek, zuzenbidea eta literatura, barne-barnetik uztartzeko. Mogelek begien aurrean zuena islatu zuen, alegia, foru-sistema eta hizkuntza baten elkarbizitza. Badirudi, beraz, duela berrehun urteko egoeraren on-gaitzak bistarago izan ditzakegula bi horien bitartez, orduko osagaiak egoki eta artez ikertuz gero.

Betor, beraz, azken galdera, Zizeronen berberarena, euskararen inguruan diziplinarteko ikerketak jakiteko eta eskatzeko, elkarren aberasgarri eta osagarriak. Hortxe izan daiteke, neurri batean behinik behin, euskal kulturaren etorkizuna.

Noiz artean galdetu zuenari, horrenbestez, laster arte! erantzun behar, egin gogo nuena bete dudalakoan.

Mila esker.

7. Bibliografia oharrak

ARISTODEMOU, M.: *Law & Literature/Journeys from her to Eternity*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

ATLAS ETNOGRÁFICO DE VASCONIA (AEV): *Ritos del nacimiento al matrimonio en Vasconia*, Etniker Euskalerrria, Bilbao, 1998.

BIET, CH. (zuz.): *Droit et littérature, Littératures classiques* (40-automne 2000), Honoré Champion éditeur, Paris, 2000.

CARRANCÁ Y RIVAS, R.: *El derecho y la palabra (Ius semper loquitur)*, Editorial Porrúa, Mexico, 1988.

FREEMAN, M. eta LEWIS, A.: *Law and Literature*, Current Legal issues volume 3, Oxford University Press, Oxford, 1999.

FUERO NUEVO DE VIZCAYA (Sarrera: Celaya Ibarra, A.), Leopoldo Zugaza editor, Durango, 1976. Liburu honetara batzen da Delmas editoreak egin eban Foru Barriaren argitalpena, 1865. urtean. Aipamenak bertatik egin dira, FNV (*Fuero Nuevo de Vizcaya*) ikurpean.

- LANGE, J.: *Economía rural tradicional en un valle vasco. Sobre el desarrollo de estructuras mercantiles en Zeberio en el siglo XVIII*, Ediciones Beitia, Bilbo, 1996.
- MICHELENA, L.: El texto de *Peru Abarca* in *Sobre Historia de la lengua vasca. II*, Anejos del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo 10, Donostia/San Sebastián, 1988, 932-947.
- MOGUEL, J.A.: *El doctor Peru Abarca*, Imp. y lib. de Julián de Elizalde, Durango, 1881. Gerediaga elkarteak egindako faksimila, Durango, 1981. Tesuaren barneko aipamenak argitalpen honetatik egiten dira.
- MORENO ALMÁRCEGUI, A. eta ZABALZA SEGUÍN, A.: *El origen histórico de un sistema de heredero único. El prepirineo navarro 1549-1739*, Instituto de Ciencias para la Familia, Universidad de Navarra, Ediciones Rialp, Madrid, 1996.
- OST, F., VAN EYNDE, L., GÉRARD, PH. ETA VAN DE KERCHOVE, M.: *Lettres eta lois Ile droit au miroir de la littérature*, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, Bruxelles, 2001.
- POSNER, R.A.: *Droit et littérature*: Presses Universitaires de France, Paris, 1996.
- PUXANA Y AGIRREGABIRIA, P.: *Bizkai'ko Forua*, José de Estornes y Lasa argitarazlea, Bilbao, 1981. Bertatik jaso dira Bizkaiko Foru Berriaren berbak, euskarazko testuetan. *BFB (Bizkaiko Foru Berria)* ikurpean doaz horiek.
- SAN MARTIN, J.: *Mogel, bere bizitza eta obrak*, Itxaropena argitaldaria, Zarautz, 1959.
- SANTA TERESA, FR. BARTOLOMÉ: *Jaungoicuaren amar Aguindubeetaco Azque-neco bosteen Icasiquizunac*, Rada Alargunaren liburuguillaan, Iruñea, 1817.
- URRUTIA, A. ETA GALLASTEGUI, C.: «Euskarazko lexikogintza juridiko-administratiboa. Larramendiren eragina», Euskaltzaindia-ren nazioarteko XV. Biltzarra, Bilbo, 2001, argitaratzeko lana.
- ZABALA, FR. MATEO DE: *Aita Juan Mateo Zabalaren sermoiak (II)*, Fr. Luis Villasantek paraturiko argitalpena, Euskaltzaindia, Bilbo, 2000.
- ZELAIETA, A.: *Foruak eta euskal literatura*, Kriselu, Donostia, 1978.
- ZELAIETA, A.: *Peru Abarcaren berrirakurtzea*, Kriselu, Donostia, 1979.

GREGORIO ARRUEREN *PERU ABARKAREN* ITZULPENA. MOGELEN *PERU ABARCA* NOIZ IDATZI ZEN?

Eibar, 2002-XI-27

Xabier Kaltzakorta

Juan Antonio Mogelek *Peru Abarca* idatzi zuenetik hona, iragan dira berehun urte behintzat. Ez dakigu zehazki noiz idatzi zuen erran delako obra hori, dakiguna da 1802ko otsailaren bukaera aldera idatzia edo burutua zuela bere lanik famatuena. Diogunaren froga nagusia da Vargas Ponceri idatzi zion gutun bat. Hona hemen, Vargas Ponceri 1802 otsailaren 26eko gutuneko parte argigarria:

«Pero hablemos claros: en medio de la pasión con que se censura al vascongado, no hay en general gente mas desidiosa en cultivar y perfeccionar su idioma, y así es que somos nosotros sus mayores antagonistas, exceptuados algunos pocos sugetos. Nuestra sociedad vascongada ha dormido en este ramo, y así no ha tenido el vascuence una academia ni buenos escritores que le hayan dado cultura particular. Habita como desconocido en los bosques y casas solitarias, y es mas que cierto que nuestros rústicos montesinos le saben y hablan maravillosamente y sin las alteraciones que se notan en la gente que debía ser su depósito. Y se puede decir aquí: Rusticus ab normis, sapiens crassaque Minerva.

Con el objeto de vindicar al idioma de las acusaciones de pobreza, he trabajado una obra de Diálogos vascongados entre un rústico casero y un cirujano callejero. Tendrá la obra como unas doscientas ó mas páginas en 4o, y en tantas conferencias y de asuntos diferentes, jamás profiere el rústico voz alguna que no sea usual entre los de su clase y se deje de ser pura, sin mezcla de extraña, y corrige al inculito cirujano en sus bárbaras locuciones. Instruye á este en bellos refranes, en saladas locuciones, en idiotismos del vascuence: le hace oír poesias curiosas de los mismos rústicos, fábulas con moralidad. Así se demuestra prácticamente que el vascuence es fecundo en voces y aptísimo para la poesía. Le hace viajar por los bosques para enseñarle los muchos árboles y arbustos con sus nombres vascongados. Le introduce en una ferreria, y halla centenares de voces vascongadas en instrumentos, parajes, etc. De esta manera recorre las oficinas del tejedor, del carpintero, del molinero, etc.

En suma, habla en un vascuence natural, usual; y los cultos vascongados, ó los que debían ser tales, no le entenderán al buen rústico en multitud de voces. Para evitar este inconveniente he trabajado para el fin de la obra una nomenclatu-

ra de todas las voces contenidas en ella y proferidas por el rústico, con sus correspondientes castellanas. Me ha parecido ser el mejor método para que se cultive nuestro idioma, y si otros prosiguen en ello, no se nos podrá acusar de la pobreza de voces, y sí de nuestra desidia (1)».

Eskutitz hau handik berrogeita hamar bat urtera argitaratu zuen, 1854an, Real Academia de la Historia delakoak, baina artean Mogelen lanak ez zuen argirik ikusi. Mogelen Peru Abarca lanak argitara gabe iraungo du luzaroan. Horrexegatik eskutitz hau argitara zenean, oin-oharrean Jose Frantzisko Azkibelen uste hau agertzen da Mogelek aipatzen duen dialogo horien gainean:

«Probablemente los mismos que en el año de 1816 dio á luz su sobrino sucesor en el curato de Marquina Don Juan José Moguel».

Mogelen lana atalka *Beti bat* egunkari karlistan agertuko da 1880an eta liburu bezala Durangon, 1881an. Liburuaren izenburu osoa hauxe da: *El doctor Peru Abarca, catedrático de la lengua bascongada en la Universidad de Basarte o Diálogo entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado maisu Juan*.

Lan hau laurogei bat urte argitara gabe egon arren, garai hartako euskalzale batzuk ezagutzen zuten. Zergatik? Juan Antonio Mogelek bere loba bati eman ziolako, Juan Jose Mogeli, eta honek Zarauzko frantziskotarren konbentu edo *Colegio de Misioneros* delakoan utzi zuelako. Juan Antonio Mogelen eskuidatzitik hainbat eskuidatzizko kopia egin eta banatu ziren, batez ere orduko fraile-konbentuetan. Kopia egiten direnean, ordea, badakigu zer gertatzen den. Edo gaizki ulertuak direla edo ongi irakurri ezina dela edo txukuntze edo hobetze kontuak direla, ez da berdin-berdin kopiatzen, baina kontu hori utz dezagun geroko (2).

ZER DA PERU ABARKA?

Izenburua irakurri ondoren, ondotxo jabetzen gara, izenburu luzea erdaraz duen arren, euskazko obra dela. Izenburuan ez ezik, gainerako sei dialogo edo elkarrizketa buruan ere erdaraz ematen ditu zehaztasunak Mogelek. Lehen elkarrizketan, esaterako, *Dialogo primero entre el inculto bascongado y barbero Maisu Juan y el culto casero Peru. Se da principio al Diálogo en una venta*,

(1) *Cartas y disertaciones de don Juan Antonio Moguel sobre la lengua vascongada* separata del memorial histórico español: colección de documentos, opusculos y antigüedades que publica la Real Academia de la Historia, tomo VII, Madrid Imprenta de José Rodríguez, 1854, 702-705.orr.

(2) Orain arte argitara emandako bibliografia beharrezkoena: Xabier Altzibarren *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome: Nortasuna, Idazlanak, Grafiak* 1992urtea. Mogelen *Peru Abarca*ren eskuidatzien gainean badago berariazko lan bat X. Altzibar berarena: «*Peru Abarca*-ren kopiak eta lehen edizioa», ASJU, XXIV-3, 1990.

donde se encontraron casualmente. Ez bakarrik elkarriketa buruan, elkarriketa barruan ere zehaztasunen bat eman behar bada, erdaraz ematen da. Lehen elkarriketan, esaterako, Viene la moza con la comida. Después de haber colocado la mesa mal o asquerosamente cubierta dice ella.

La moza: Egon zaree luzaro barriketan milla berba egiten ta gero beinguan ito biarra. Ona emen lapiko galanta eta pitxar bete ardao...Geroago Empieza a comer Maisu Juan y dícele Peru. P. Maixuba, bedekintu daigun maija; nire etxian ta baserrikoen artian beti jan aurreti alan egin oi da, baita jan ostian eskerrak emon Jangoikuari, zeñen eskubetati jatorkuzan on guztiak. Gero badakigu zer gertatzen den: moskor bat hasten da kantuan sabaitik: Repite el verso expuesto, y lo escribe el Maixu Juan y dice: Berso asko irakurri ditut neure aldijan erdaldunen liburutetan, baña ez berba gitxitan gauza geijago esan gura dabenik.

Era honetako zehaztasunak erdaraz idazteak liburuaren irakurlea edo destinatarioa nor den argi erakusten digu: garai hartako euskaldun seme erdaldunduak edo euskararen baliabideak ezer gutxitan zeukatenak. Mogekek Luis Vivesek latinez idatzi zituen bezalako autuak idaztean garai hartako euskaldun eskolatuak zituen buruan. Garai hartako euskaldun eskolatuak euskararen gaitasunaz eskolatu edo leziatu nahi zituen Mogekek. Tesi-liburu bat da, beraz, helburu praktikoko batekin idatzia. Maisu Juan bezalako euskal semeak atzerrian eskolatu ondoren Euskalerriratu eta euskara euskalgaito bihurtua zuten eskolatuentzat idatzia. Horrexegatik hornitu edo troxatu zuen liburua erdarazko hitzaurre batekin (5-41 or.) eta «Diálogo entre dos amigos eclesiásticos, el P. Fr. Pedro de Urlija y D. Juan de Zandija» elkarriketarekin, idazl klasiko latindarren pasarteekin (Sallustio, Marco Tulio Ciceron...) eta Nomenclatura delakoarekin.

Liburuaren norenganakoaz zein zergatikakoaz luze eta sakon hitz egin dute orain baino lehenago (3). Hitz bitan esatera behartuko bagintuzte, hone-laxe laburbilduko genuke gure esakizuna. Batetik, gure literaturaren nobela edo elaberriaren itxura duen lehen liburuetakoa da. Bestetik, elkarriketaz osatua badago ere, elaberriaren haria gehiago du antzerki-lanarena baino. Bestetik, XVIII garren mende bukaerako euskal gizartearen espilu zoragarria ere bada. Azkenik, duela bi mendeko Ekialdeko bizkaieuskararen agergarririk ederenetakoa ere bada era berean.

GREGORIO ARRUE (1811-1890) ITZULTZAILE

Bataioko agirietan Arruabarrena izan arren deitura osoa, haren idazki guttietan Gregorio Arrue laburturik agertzen da. Hemeretzigarren mendeko hiru edo lau itzultzailerik ugari edo aspergaitzenak aipatu beharko banitu, Jean (Juan) Du-

(3) Laburbildurik agertzen dira iritzirik garrantzitsuenak A. Zelaia *Peru Abarkaren berriakurtzea* (Donostia, Kriselu, 1979) eta Luis Mitxelena «El texto de *Peru Abarca*» ASJU, 1978-1979, XII-XIII, 201-224.orr.

voisin kapitaina, Gregorio Arrue eta Jose Antonio Uriarte aipatuko nituzke. Hiru hauetan ugariena Gregoria Arrue izango dugu, beharbada. Lino Akesolok esan ohi zuen hemeretzigarren mendeko idazlerik ugarienetakoa, baldin ugariena ez bada berau genuela (4). Guzti hauen artean, ordea, Arrue da, inolako dudarik gabe, irakurriena. Arrueren itzulpen-lanak izan dira hemeretzigarren mendean Euskal Herrietan zabalduenak. Itzulpen guztien artean, ordea, Kristobal Schmid (1768-1855) Babierako idazleak eginiko Santa Jenobeba Brabantekoaren bizitza azaltzen duena da arrakastatsuenak. Liburu honek XIX. mendean Europa osoan arrakasta handia izan zuen. Garai hartako *best-seller* izan zen. Euskaraz Euskalerrian ere arrakasta handia izan zuen itzulpen zoragarri batean agertu zelako. Euskaraz 1885ean agertu zen, Tolosan, *Brabante-co Genoveva-ren bicitz arri-garri miragarria. Cristobal Schmid-ec eguiñ eta eusquerara itzulia. D. Gregorio Arrue-c*. Itzulpen honetan oinarritu zen Juan Kurtz Zapiain Genobearen bizitza bertsoetartzeko: «*Brabante-ko Jenobeba bertso berrietan*» (5).

Fausto Arozenak zioen Gregorio Arrueren arrakastaren handia herri-hizkera indartsua erabiltzean oinarritzen zela:

«Supo en su versión prender el alma popular y traerla a mandamiento en una prosa de gran fluidez y abiertamente asequible. El éxito tenía que acompañar, necesariamente, a la empresa, y el resultado fue que no hay quizá texto éuscaro más divulgado que el de esa vida popular de la santa».

Bi dohai handi biltzen dira, beraz, gure ustez Gregorio Arruek euskara erraza, ulergarria erabiltzen du, eta era berean, euskara ona, goi mailakoa. Ez dago irakurri besterik Arruek idatzi edo itzuli zuen edozein liburu honez konturatzeko (6).

EUSKALKITIK EUSKALKIRAKO ARRUEREN ITZULPENA: BIZKAIESKARATIK GIPUTZEUSKARARA

Euskalkitik euskalkirako itzulpen askotxo ditugu euskaraz. Hemeretzigarren mendetik hasita ia gaur eguneraino gure artean hizkuntza barruko itzulpen askotxo egin dira. Gaztelaniaz «traducción interdialectal» dioguna, euskaraz «euskalki-artekoa» edo euskalkitik euskalkirakoa deitzen diogu. Kontuan izan dezagun, esaterako Axularren *Gero* osorik itzuli zuela bizkaieuskarara Añibarrok. Gipuzkoako euskaraz ere badaukagu pusketatxo bat

(4) AKESOLO, Lino «Gregorio Arrue idazlearen Santa Genobebaz zerbait» in *Santa Genobebaren bizitza* Euskal Editoreen Elkarte 1987, 23.or.

(5) Lan hau 1929an agertu zuen Makazaga erreteriararak. Badira argitalpen gehiago ere.

(6) Ez ditugu geure lantxo honetan Gregorio Arrueren liburu-kopuru edo bibliografia osoa hona aldatuko. Horren berri nahi duenak aski du Jon Bilbaoren Bibliografia kontsultatu edo Fausto Arozenaren «La versión guipuzcoana del «Peru Abarca», de Moguel» in BSVAP, 1948, IV, 165-194.orr. eta urte bereko eta aldizkari bereko 378-379ko «Don Gregorio de Arrue Addenda»

Euskal Esnalea aldizkarian. Basarri bertsolariak ere, oroit naizenez, «Nere bordatxotik» sailean egin zuen pasarte baten edo besteren itzulpena. Juan A. Mogekek berak P. G. Lavieuxvilleren (...-1734) catixima lapurdiko euskarara Gratian de Harostegui nonbait itzulia, Mendebaldeko euskarara ekarri zuen: *Christinaubaren Eracuspena edo Doctrina Christiania, ceñian aguertu....* Pierre Topet Etchahunen bertsoak ere, esaterako, frantsesera ez ezik Mendebaldeko euskarara ere itzuliak izan dira. Yon Etxaidek Yon Miranderen laguntzarekin Gipuzkoako euskarara itzuli zituen hainbat khantore. Duela urte gutxi ere Xipri Arbelbidek euskara batura itzuli zituen zuberotarraren hainbat khantore. Auspoa liburutegian ere hainbat liburu ikus ditzakegun bi euskalkitan. Liburu horiek antzerki-liburuak dira egilea Pierre Lartzabal da eta gipuzkeratzailea Manuel Lekuona. *Herriko bozak edo Nor Alkate. Lapurdiko ta Gipuzkoako euskaraz* (Gipuzkoakoa M. Lekuona apaiz jaunak moldatua, 1962, Auspoa XXI. *Hilla esposatu. Lapurdiko eta Gipuzkoako euskaraz* (Gipuzkoakoa Manuel Lekuona apaiz jaunak moldatua), 1965, Auspoa Liburutegia XLIV eta abar. Migel edo Mikel Garikoitzen bizitza ere Lapurdiko eta Bizkaiko euskaraz argitaratu zen, 1923an. *Lapurdiko euskarakoaren izenburua Miguel Garicoitz aphezaren bicitza laburzki haren cusi Etcheberry aphezac* eta Bizkaikoa: *Miguel Garicoits edo Garaikoetcea'tar Mikel zorundunaren bizitza bere lengusu Etxeberria'tar Yon yaupariak lapurdieraz eguiña eta J. L. Galdos'tar Erromalda'k bizkaieraz ipiña*. Era honetako itzulpenak askotxo dira eta lan luzea emango liguke ezagutzen ditugun guztiak hemen jartzea. Eman ditzagun bakar-bakarrik guri dagokizkigun Arruerenak. Nafareuskaratik giputzeuskarara itzuli zuen *Jesusen biotzaren debocioa eracusteco. Jesusen Compañiaco aita Sebastian Mendiburuc nafar eusqueran aterazuan liburutic D. Gregorio Arruec Guipuzcoaco itzulia*. Tolosa, 1883. Eta bizkaieuskaratik Gipuzkoakora: *Baserritar jaquintsuaren echeco escola D. Juan José Moguel Marquinaco apaizac Vizcai-eusqueran aterata eta D. Gregorio Arruec Guipuzcoacoan itzulia*. Tolosan, 1878. Erdi-euskalkia egiten den Gipuzkoakoa ulerterrazagoa zenez gero gainerako euskaldunentzat, baztereuskalkietatik itzultzen saiatu zen gure Arrue. Baztereuskalkia da, jakina, Bizkaikoa eta Nafarroakoa baztereuskalkitzat jo ez arren –jakina Zuberoakoa eta Erronkarikoa dira berez bazterreko euskalkiak–, haintzat jo daiteke Gipuzkoakoaren ikusian.

Bizkaiko euskaratik *Peru Abarca* osorik itzuli bazuen ere, lau dialogo edo autu argitaratu ziren. *Peru Abarkak* sei baditu ere, lehen lauak bakarrik argitaratu eman zuen Fausto Arozenak. Denok dakigunez *Peru Abarca* sei dialogo edo autuz osatua dago eta gainerako eranskinez. DRSVAPEko argitarapena zatikakoa da, beraz. Laugarrena, gainera, ez da osorik agertzen. «jarraituko da» agertu arren ez zuen osorik argitaratu F. Arozenak. Esan beharrik ez dago euskarazko bi eranskin edo gehigarriak ere ez zituela agertu. Badago besterik ere, G. Arrueren eskuidatzitik egindako transkripzioa gaur eguneko grafiara ekarria ez badago ere, eta horri, jakina, ondo deritzagu, ez da beti fidela. Badira huts edo erratu batzuk.

MOGELEN PERU ABARCA ITZULPENAZ

Eskuidatziaren lehen orrialdean onela irakurtzen dugu: *El Doctor Peru Abarca. Catedrático de la lengua bascongada en la Universidad de Basarte ó Dialogo entre un rustico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan / Obra escrita en dialecto vizcaino por el Presbítero D. Juan Antonio de Moguel y traducida al de Guipuzcoa por D. Gregorio Arrúe con algunas variaciones*. Ikusten da beraz, aldaera zenbait sartuko dituela Arruek, baina aldaera horien kontua geroko utziko dugu. Bigarren orrialdean hauxe irakurtzen dugu *Rusticus abnormis sapiens, crassaque Minerba* Horacio-ren esaldia erdaraz itzulirik «El rústico excelente sabio, y la sabia Minerba muy estúpida». Mogelek esaldi hori bere *Peru Abarcaren* hasieran ez ezik, lehenago ikusi dugun Vargas Ponceri zuzendutako eskutitzean ere agertzen zen. Behin esaldi horren ondoren ohar bat agertzen da. Hona hemen agertzen den bezala:

“Advertencia. Existiendo en poder de varias personas copias manuscritas de esta utilísima obra, llenas en general de defectos, se advierte que esta version se ha hecho del original que se conserva en el convento de los R.R.P.P. Franciscanos de Zarauz los que se han prestado generosamente á facilitarnoslo en aras del movimiento bascófilo que felizmente se desarrolla de día en día de muy pocos años á esta parte.”

Itzulpena, beraz, testu jatorretik edo jatorrizkotik egina dago. Ez dago duarik datu erabat interesgarria dena. *Peru Abarcaren* itzulpena kopia batetik edo kopiaren kopiatik egina balego asko galduko luke. Jatorrizkotik egi-
na izateak Arruerena askoz baliotsuagoa da.

ZEINTZUK DIRA ARRUEK EGITEN DITUEN ALDAKETAK?

J. A. Mogelen testuan agertzen diren hitz neurtuak gehienetan ez ditu itzultzen. Hitz neurtu horien ordeaz beste batzuk sartzen ditu Arruek. Lehen autuan, esaterako, Samaniegoren ipuin edo alegia bat agertzen da. Alegia hau, jakina, testuan jarri ez arren Iturriagaren liburutik hartua da. Hirugarren autuan, Txominek, Peru Abarkaren semeak, alegia bat esaten du Mogelen bertsioan, etxeko sagu eta konpokoarena, eta Arruerenean, Iturriagaren «Euli-
liac» Samaniegoren bildumatik egokitua. Beharbada aldaketarik harrigarriena seigarren dialogo edo autuan dugu. Seigarren honetan Indalezio Bizkar-
rondo «Bilintx» bertsolariaren zaldi baten bizitza agertzen du, batetik, eta, bestetik, Pernando Amezketarraren bertsoak. Seigarren dialogoaren buruan honela dakar Mogelek: *Diálogo sexto Maisu Juan, Peru, el francés, el guipuzcoano, un cura y el aguacil*. Francés delakoa denok dakigu euskaldun-
frantses bat dena, edo orain esaten dugun moduan, Iparaldekoa. Baxenafar-
roakoa da, denok dakigunez, Baigorrikoa. Gipuzkoarra Arrueren bertsioan Amezketakoa da. Amezketakoa egiten duenez gero Arruek honelako elkar-
rizketa asmatzen du:

Maisu Juanec: Zureac nai aimbat edo gueyago dira, eta milla edo gueyago esquer guci oriec gatic; baña artzai au Amezquetacoa izanic, onec jaquingo ditu itz neurtu edo bersoren batzuec, eta esan nai balizquigu.

Arzayac. Bai Maisu Juan. Asco daquizquit, baña zure gogoa asetzeco esango dut bat edo beste.

Gure erritar Fernango, bersolari sonatuari Erretore Jaunac, chartela artzera joan citzayon batean bota cion zortzico au:

Esan bear didazu
instante batean,
Poltsicutic chartela
nic atera artean:
Nola sinisten dezun
cuc cere artean,
Daudela iru Persona
Jaungoico batean.

Fernandoc aotic ortzera eranzun cion:

Nola sinisten dedan
arrazoyarequin.
Orain esango diot
sagarcho batequin:
Usai ta saberea
colorearequin.
Orra iru genero
gauza bat batequiñ.

Maisu Juan. ¡Ori gauzaren polita: zoratua naucazute!

Arzayac. oraindic politagoac esango dizquitzut, azpeltu ez pacera, eta dira nic aditu ditudan gucien ederrenac. Donostiacio Indalecio Bizcarrondo, icen-goitiz Bilinchech zaldi zar bati ipiñiac. ¡Aditu al dituzu?

Maisu Juan. ¿Naico ez ditut bada? Esan itzazu arren.

Esan beharrik ez dago, Fernando Amezketarraren bertsoen testigantza zaharrenetako bat ekartzen digula Arruek gaur egun bertsozale guztiek ezagutzen duten pasarte baten gainean.

PASARTE AUKERATUAK: KRESTOMATIA

Laster argitarako osorik argitaratuko dugun Arruerean itzulpenaren erakusgarriarik onena, beharbada, Mogelen eta Arrueren bersioaren aukera bat egi-

tea litzateke. Modu horretara, begien aurrean parez pare izanez gero, hobeto erkatuko luke irakurleak. Hona hemen zenbait pasarte:

Peru: Jangoicuac egun onac emon daijozala.

Maisu Juan. Bai zuri bere adisquidia.

P. ¿Berori baisen Jaun apaindu batec oñac imini ardan-eche onetan? Toqui au guizon baldes, zantar, aciera charrecuentzat obia da, berori langüentzat baño. Ez naz ni Jauna; abarcac oñetan, chapel bat buruban, guerrestuba gorputzian; au da nire apaindurija guztija: baña echagun, icen onaren zalia nasan aldeti, ez oi nas sartu ardanteguijetan nora ecian, premiñaz, ta ecin bestez baño, ez jacolaco echagun beguiratu bati ondo eguiten buruba bat eguitia guizon ospetsu, burrucari, ondatzalle, alper, ta baldanacaz. Ez nau orainguiño iñoc icusi ardauc igarota, gach eguinda, zabuca oñac locaturic, ez miña motelduta, ez beguijac lausotuta, asco leguez euren osasun, ondasun ta arimen caltían. Beín baño gueijagotan izan nas neure errico Buru, edo Piel, ta darda gañian erabilli daruadaz ardao saltzallac belutu, edo ondo gautu artian dauqueezanian eche barruban nequezaliac, edo ate edeguijaz ardaua salduten badabe debecauta dagan alduban. Ez deust ecec gorroto ta igüin gueijago emoten nequezale edan-sarri, ta ardao zaleguijac baño. ¿Cer esan nei bada berori emen icusita? Aserratuco ezipalichaquio jaquin gura neuque nor dan, ta cec ecarri daben ona.

Maisu Juan: Adisquidia; imini eguizu chapela buruban ta esango

ARRUE (DIALOGO PRIMERO)

Peru: Jaungoicoác egun ónac deguizquiola.

Maisu Juan.—Bai zuri ere, adisquidea.

Peru.¿Berori bezañ Jaun apaindu batec arandegui onetan oñac ipiñi? Toqui au guizon baldrets, zatar, gaizqui acitacoentzat obea da, berori becelacoentzat baño. Ni ez naiz Jauna; abarcac oñetan, chapel bat buruban, guerrico bat soñean; au da nere apaindurija guztia: baña guizon prestu, icen onaren zalean naicen aldetic, ez naiz sartu oi arandeguietan, ezipada ecin bestez, premiaz eta beste nora joanik eztedanean baño, quizon prestu beguiratu bati ongui ez datorquiolaco guizon arro, burrucari, ondatzalle, alper eta baldanaquin bere burua bat eguitea. Oraindic iñorc icusi ez nau ardoac igarota, gaitz eguinda, zabuca, oñac colocaturic, ez mingaña motelduta, ez beguijac lausotuta, asco bezala; beren osasun, ondasun eta animan caltean. Beñ baño gueyagotan izan naiz nere erriko Buru edo Piel, eta laborria sartu diet ardo saltzalleai, baldin debecatuac dauden orduetan echebarruan necazariac iduqui, edo ardoa saltzen badute. Gorroto eta su gueyago ecerc ematen eztit, necazari edansarri, eta ardo zaleeguiac baño.¿Cer esan nezaque, bada, berori emen icusita? Aserratuco ezipalitzayo, jaquin nai nuque nor dan, eta cerc onera ecarri duen.

Maisu Juanec—Adisquidea; ipintzu chapela buruban, eta esango dizut

deutsut nor nasan. Nas bada oraiña-go igaro dozun errico Barberuba, ta deitu nabee gaiso bategana. Pagau deuste visitaco errial cidarra; baña aiñ dollorrac izan dira, cein da ez deusten atera trago bat: alan sartu nas emen cuartillu bat atera, eta cerbait jaatera, bada urrin eguiten jat neure echia baruric, biurtuteco.

Peru. Nic uste neban bene benetaco andiquiren bategaz verba eguiten nebala; agaiti nenguan chapela buruti quenduta lotsa nintzala verba eguiten. Jaquin baneu lenengoti Barberu char bat baño etziniala, ez nintzan Jaunca zugaz egongo, ez da bere buru utsian. ¿Eta Barberu errucarri bat, ta inoren gachaz vici dana; gaisoric ezpadabil cer jane z daucana, ain arro ta apaindu? Aimbeste soñoco bichidunez, eta ori astegun buru zuriyan videz zabiltzala?

Liburuaren sarrera antologikoa jarri dugu parez pare, edo Archuk zioen bezala begiz begi. Badira hainbat gauza polit batean eta bestean. Mogelen pasartean, esaterako, ospetsu hitza agertzen da baina ez gaur eguneko «famatu» edo «sonatu» zentzuan, gaztelaniazko bullanguero edo «zaratatsu» zentzuan. Garai hartako bizkaieuskaran zentzu edo esangura zaharrean. Hona bigarren zati bat:

(MOGUEL) 61pg) M.J. Asco da zuc esatia, Peru; obeto daquizu onetaco barri, ta bazaut aserratuten bagara, escatuco deuscula pagu andiren bat bazcari char onegaiti; ta neurdin ezdeutsagu ura quenduco ardauari, ta ez dot uste beste zarguijetaco ardaua egongo dala purubagua. ¿Cer daantzut? ...Cantee-tan... Gagozan isillic cer dinuan... Peru, artu dozu goguan coplachuba?

Peru. Bai.

M. J. ¿Celan da?

nor naizen. Naiz, bada, areistian igaro dezun errico Barberua, eta deitu naute gasso bategana. Bisitaco erreal cillarra pagatu didate; baña añ dollórrac izan dira, nun churrut bat bederic atera eztidaten: ala cuartillu bat atera, eta mocadu bat jatera sartu naiz emen, bada baraurik itzulceco nere echea urruti egiten zat.

Peruc. Nic uste nuen eguiatz eta beguiatz jaun andiren batequin itzeguiten nuela; argatic negoen chapelarentzi eta itzeguiteco uzcur? Barbero char bat baño etziñala lenengotic jaquin banu, zurequin Jaunca egongo ez nitzan, ez buruutsean ere.¿ Eta Barbero onbear bat, eta iñoren gaitzaz bici dana, gassorik ezpadago, cer jan eztaucana, orren arro eta apañdu? ¿Orrenbeste soñeco bichidunez eta ori astegun buru zuriyan bidez zabiltzala?

(ARRUE) Maisu Juanec.—Asco da zuc esatea, Peru: oyetaco berri obeto daquizu, eta icusten det, aseurretzen baguera, pagu andiren bat escatuco digula bazcari char onegatic; eta nola nai ere ardoari quenduco eztioqu ura, eta beste zaguietaco ardoa puruago egongo dala uste ez-tet, utzi zagon au bertan beera ¿Cer aditzen det...? Cantatzen...Gauden ixillic cer dion... Peru, ¿artu dezu buruan coplachoa?

Peruc.—Bai

Maisu Juanec.—¿Nola da?

P. Ona.

Aita semiac edanda dagoz
Ama alabac jocuan;
Ostera bere egongo dira
Soñoco zaarrac cacuan.

M. J. ¿Nor ete da cantoria?

Peru. Nic ezdaquit; itanduco deusagu nescatilliari, ta esango deuscu.

Maisu Juan: Praisca, ¿nor da alango cantore ederra?

Praisca: Aita seme batzuc jauan dira sabaira, aita catu andijaz ta semia bere bai cerbaitacuan. Ló eguitemco asmoz igon dabee, baña emon deutsa aguriac cantuari. Soñulari eder bat dozu ardaoz basa basa eguinda bere.

M.J. Peru, esaidazu arren osteravarsua, ta ateraco ditut papera ta tinteruba beti aldian darabildazan leguez, escribiduco dot aztu eztaquidan.

Peru. Enzuizu bada ondo. Repite el verso expuesto y lo escribe el Maisu Juan y dice

M.J. Verso asco iracurri ditut neure aldijan erdaldunen liburubetan; baña ez berba guichitan gauza gueijago edan gura dabenic. Ai ostera cantauco baleu! Ai! asi da...Gagozan issillic.Peru artu gogoan... Cantau ditu verso bi: ¿cer dino?

P. Ona cer dinuan

Egun baten gaba eguinda
Ninoian neure echera
Larrapastadatar bat eguinda
Jó neban videra.

Peruc.—Ara:

Aita semeac edanda daude
Ama-alabac jocuan;
Berriz ere egongo dira
Soñeco zarrac cacuan.

Maisu Juanec.—¿Nor ote da cantaria?

Peruc—Nic eztaquit; galdetuco diogu nescachari, eta berac esango digu.

Maisu Juanec.—Praisca, ¿alaco cantari ederra nor da?

Paiscac.—Aita seme batzuec joan dira sapaira, aita catu andiarequin, eta semea ere ainbestecuez. Lo eguitemco asmoz igo dira, baña aguria cantari eman zayo. Ardoz bete bete eguinta ere, bertsolari eder bat dezu.

Maisu Juanec.—Peru, ostera esadazu arren bersoa, eta beti nerequin darabiltzquidan tintontzia eta papera atera, eta escribituco det, aztu eztaquidan.

Peruc.—Ondo adizazu, bada. Repite el verso expuesto, y lo escribe el Maisu Juan y dice:

Maisu Juanec.—Nere bician berso asco iracurri ditut erdaldunen liburuetan; baña itz gutxitan geyago esan nai duenic ez. ¡Ay! asi da... Gauden ixillic. Peru, arzazu gogan... Bi berso cantatu ditu: ¿Cer dio?

Peruc.—Ona cer dion:

Egun batean gaua eguinta
Nijoan nere echera,
Larrapastada tzar ba eguinta
Jo nuan beeco bidera.

Jaso nenduben danau mancauta
 Bizcar azurra ausiric,
 Miñaren miñaz catu guztia
 Beinguan niri igaroric.

Jaso ninduten danau mangatuta
 Bizcar ezurra autsiric,
 Miñaren-miñez catu guztia
 Beingoan niri igaroric.

Oraingo pasarte honetan ere badaude hainbat gauza iruzkingarri. Ardan-degiko pasarte famatua ekarri dugu bigarren erakusgarri gisa. Mogelen garaian Bizkaiko euskararen normalak ziren aditz trinkoak «bazaut», «bakust» eta abar ez ziren gainareko euskalkietan erabiltzen. Gure pasarteko Mogelen «bazaut aserraturten bagara», esaterako, Arruek «icusten det, aserretzen baguera» dakar.

DIALOGO TERCERO

(MOGUEL) Entre los mismos
 Maisu Juan y Peru

(Pag 91) P. Eldu gara bada gabil-tzan gabilztzan, ó adisquidia, neure echaguntzara ta jaquin eguizu derichola Landeta, landa eder baten dagualaco. Ezta guizon aldi daquigunian, eche onetara ezcondu mutil arrotz, edo beste echetacoric; belau-nic belauin guizon echeco semeetati eldu da nigana; agaiti aldatu ezta niganaño neure icen ondocotzat eche onen icena; alan derist *Peru Landeta-co*. Belutu jacu vidian, baña oraindiño etzirian nire emazte, ume ta otseñiac oera juango. Eztauqué nire usteric gaur gabeco. Zurturic gueratuco dira nire umiac zu zacusezarian, etorri ez oi dalaco oná zu baisen guizon apaínduric: iguesco dabee zoconduetara cuijac leguez.

M.J. Peru, atíá jó baño leenago esaidazu arren cer da cuija?

P. Zubec conejuba esaten deutzazuna, ta esaten jacó cuija, cui cuica, edo cucuisca leguez dabiltzalaco emen urten, an sartu, burubac orain aguertu ta guero ezcuetetan

(ARRUE) Peruc.—Ibillian ibillian eldu guera, bada, o adisquidea, nere echacuntzara, eta jaquin zazu, Landeta deritzala, landa eder batean dagoelaco. Guc daquigun guizalditan mutilla arrotz edo beste echetacoric eche onetara ezcondu ezta; belau-netic belauñera echeco guizon semeetatic allegatu da nigana; argatic nigandaño aldatu ezta eche onen icen goitia; ala deritzat *Landetaco Peru*. Bidean berandutuco zagu, baña nere emazte, ume eta mirabeac oraindic oyeratuco etziran. Gaur gaueco nere usteric eztaucate. Zu icusi zaitzatenean, arrituta gueratuco dira nere umeac, cerren zu bezañ guizon apañic onera etorri ez-tan; Igues eguingo dute zocoetara curcuxen guisa.

Maisu Juanec.—Peru, atea jo baño len esan zadazu arren, ¿cer da curcuxa?

Peruc.—Zuec conejua esaten diotzuten, eta esaten zayo curcuxa, emen irten, an sartu, orañ buruac aguertu eta güero ezcutatzen curcuixa becela dabiltzalaco.

Peru Abarkaran baserrira, Landerara, heltzen diren pasarteak aldatu dugu hirugarrenik. Mendian oso sartu edo mortuan dago Landeta baserria. Pasarte honetan ere badira mila gauza markagarri. Hasierako *gabiltzan gabiltzan* esapidea, esaterako, *ibillian ibillian* itzuli du. Aditz trinko zaharrak *zacusezenian*, esaterako, *icusi zaitzatenean* ulergarriagoa jarri du.

(DIALOGO CUARTO) (MOGUEL 125 PG.) P. ¿Eztozu entzun inos praile-echeetan jazoten dana? Praile gaztechu edo sartubarriac darue nequeric gogorrena. Ezta oneentzat bigungarriric: sendo sendó, osoz osó daruez agundu guztijac. Alan biar da, jaquin daguijen cetara juan dirian. Lenengo urtian bigunegui balerabillez, ta euren burubetan icusi бага pisu guztija, guerora esango leuquee guzurtaubac gueratu ziriala, ogui biguna eracutsi ta emonaz birzaiz eguinico balz ta jangacha. Alan bada gatzamalliac bere, izanic sartu barriac, icasten dabee neque andijen ta irabaci laburraren vitez, cer icharaten deutseen, ta gueroco obia-guaren penzudaan egonaz, igaro erraza eguiten jaquee, daruen bihar gogor ta necatsuba.

(ARRUE) Peruc: ¿Eztezu aditu iñoiz pralle-echeetan guertatzen dana? Pralle gaztecho edo sartu berriac daramate nequeric gogorrena. Oyentzat bigungarririk ezta: sendo sendo oso eta bici eguin oi dituzte agundu guztiac. Ala bear da, certara joan diran jaquin dezaten. Lenengo urtean bigunegui eta pisu gucia beren buruetan icusi gabe balera-biltzquite, guerora esango luquete, engañatuac gueratu cirala, ogui biguñia eracutsi, eta birzayaz eguindaco beltz eta zacarra emanaz. Ala bada, mealleac ere izanic sartu-berriac, neque andi eta irabaci laburren bidez icasten dute cerc ichedetean dien, eta gueroco obearen pocean egonaz, igaro erraza eguiten zaye daramaten beargai gogor eta necatsua.

Mogel begizorrotzaren ohar hau ekarri dugu adibide gisa. Fraile-etxeetan gertatu ohi zen zerbait oharu eta bere lanean txertatu zuen.

EN LA FERRERIA

(MOGUEL 124 pg) Maisu Juan Jesus, ¿ce gente modu da au? Impreñuba dirudi. ¿Ce suba, ta garrac! ¿Ce erremienta, ta toqui tristiciac! Guizonen ichurarie eztauquee emen dacustazanac. Ezteuscube agur bat bere eguiten. Eztauquee arpeguijan balcitu bagaco gaucaric.

(ARRUE) Maisu Juanec—¿Jesus, cer gende modu da au? Impreñua dirudi, ¿Cer su eta garrac! ¿Cer erreminta eta toqui tristeac! Emen dacusquigunoc guizonen ichurarie eztaucate. Agur bat bera eguiten ez-tigute. Beltztugabeco toquiric arpeguian eztaucate.

Peru.—Maisu Juan; ¿cer uste cenduban emen ediro? ¿Guizon ederto apaindubac? Beguiratu eguijezu ondo buruti biatzetara: eztabe agui-ri

Peruc.—Maisu Juan; ¿Cer topatu uste cenduen emen? ¿Guizon ederqui apainduac? Burutic beatzetara ondo beguira zayezu: beltzaren bel-

ez begui, ez betuleric baltzaren baltzaz: ederrac dirá maurubac oneen aldian. Capela igartu ta erdiquin bat buruban, zapi quedartu bat becoqui erdiraño icerdija artu, ta subaren berotasuna arinduteco. Obrera uts, idunian lotuba; ezta cer escatu jaqueric, ez calcerdi, ez abarca, ez ta pracaric bere. Oera etzuteco ta jaguiteco eztautquee nequeric cer artu.

ttez ez beguiric, ez bepururic aguri dute; oyen aldean mairubac ederrac dira. Chahpela igartu eta puscatu bat buruan, icerdia artu, eta suaren berotasuna arintzeco zapi quedartu bat becoqui erdiraño. Obiera uts, guerrian lotua; ezta cer escatu ez amillaric, ez galtzerdi, ez abarca ezta galtzaric ere. Oyera etzateco eta jeiquitzeco nequeric artu bearric ez dute.

Oletako pasartea, guk dugun euskarazko garai bateko olen deskripziorik indartsuenetakoa da. Horra irakurlearen ahogozgarri bi testuok zutabetan:

MOGEL(DIALOGO SESTO):

Maisu Juan.-Jaungoicuac osasuna emon daguizula, baña gaisotuten bada zure echechoric edo vici nasan errijan ezer biar bacendu, ez besteric billatu. Chacur zauncac dira...Olesa da, nor ete dogu?

Peru.-Zuaz nor edo nor, cein dan icustera; une ezin obian dator; bada jarri baño ezdauca geugaz maijan. Nor da?

Txomin.-Izerdi bitsa darijola dator ona gizon bat escopetiaz, ta aita, dino, zu biar zaitubala.

Peru. Datorrela aurrera...Adisquidia, nor zara ta cer biar deustazu?

Aguazil: Ni nas justizijaco aguazila. Artu dot arrastuba ta esan jacu onuntz etorri dala barberu ondo apaindu bat, pantaloeduna ta moda modara jancija. Nun da bera? Eracutsico jako zelan vizi.

Peru.-Estago neure echian beste guizon gauzaric emenche gagozanac baño; alperric aratuco dituzu zocondo ta bazter guztia.

GREGORIO ARRUE:

Maisu Juanec.-Jaungoicoác osasuna dizula, baña zure echechoric gassotzen bada, edo bici naicen errian ecer bear bacendu, ez besteric billatu. Chacur zauncac dira... Olesa da, ¿nor ote degu?

Peruc.-Bat edo bat zoazte, ceñ dan icustera; une eciñ obean dator; bada gurequin mayean jartzea baño eztauca ¿Nor da?

Chominec.-Icerdi patsetan dator onera guizon bat escopetarequin, eta, aita, zu bear zaituela dio.

Peruc.-Datorrela aurrera... adisquidea, ¿nor cera eta cer bear didazu?

Juraduac. Ni justiciaco juradua naiz. Artu det arrastoa eta esan zagu, onuntz etorri dala ondo apaindutaco barbero bat, pantaloeduna eta moda modara jantziya. ¿Nor da bera? Eracutsico zayo nola bici.

Peruc. Nere echean eztago emen gaudenoc beste guizonic, alperric beguiratuco dituzu zoco eta bazter guciac.

Aguazil. Eztaguala? Guzurra badinozu ceuc bere etorri biarco dozu carzelara.

Peru. Egizu naozuna; billatu eizu albadaizu. Orra eche guztija jaube baciña leguez; eztago besteric emenche gacusuzunac baño...

(Registra la casa el alguacil y entre tanto le habla Maisu Juan a Peru al oído lleno de pavor).

Maisu Juan.—¡Ai Peru neuria! Galduba nas. Osatu zan atsua; emon dau querellia; artu ditube informazioe batzuc. Ventako otseñac saldu nau. Igarrico deust neu nazala, ta dongago dana, zu bere eruango zaitube preso erru бага.

Peru.—Zagoz gueldi gueldi zurbil-du бага; ez aguertu bildurrik. Zure zorionian aldatu zenduzan soñocuac. Nire emazte ta umiac isillac dira; bestioc ezdaquije ez nor zarian, ez cer igaro dan; echako zure atzian etorri danari burura etorrico zu zarianic; iminiko dogu gura badau gueugaz bazcaitan, ta ez arren icararic eracutsi ta jan eguizu ardura бага. Juango da etorri dan bideti zu бага.

Horra azkenik azken dialogoko bi testu aukeratu.

Juraduac.—¿Eztagoela? Guezurra badiozu, ceuc ere etorri bearco dezu carzelara.

Peruc.—Nai dezuna eguizu; al badezu billa zazu: orra eche guzia bere gabe baciña becela eztago emenche gacusquitzunac besteric.

(Registra la casa el alguacil y entre tanto le habla Masi Juan á Peru al oído lleno de pavor)

Maisu Juanec.—¿Ai Peru nerea! Galdua naiz. Atsoa sendatu zan: queja eman du; artu dituzte informacioac. Bentaco nescameac galdu nau. Iguerrico dit neu naicela, eta gaistoago dana, zu ere eramango zaitue preso iñolaco erru gabe.

Peruc.—Zaude gueldi gueldi zurbildugabe, ez aguertu bildurric. Zure zorionean aldatu cinduen soñecoac. Nere emazte eta uméac isillac dira: besteoc eztaquite ez nor ceran ez cer igaro dan; zure ondoren etorri danari etzayo bururaco zu ceranic: ipiñico degu, nai badu gueroquin bazcaritan, eta ez arren icararic eracutsi, eta jan zazu ardura gabe. Etorri dan bidetic zugabe joango da.

ZUBEROTAR IRRI KONTAKIZUNA: PERTSONAIAK, JARRERAK, EGOERAK

Eibar, 2002-XI-28

Txomin Peillen

Ezker eskuin entzunez eta batik bat Allande Elixagarai ligiarra, antolatu nuen bildumaz baliatuko naiz. Berriemaile hori ipuin kontalari ezteietara konbidatzen zuten. Moda zaharrekotan, kantuak, bertsoak eta ixtoriak ematen ziren ezteietan eta bakarrik azkenean musika. Orain haseratik beharriak hausteko txarangak jasan behar dira eta ixtoria horik gehienbat beste lekutan ematen: ihiztarien artean, musularien artean, ostaturan, hots, gizonak topatzen diren lekuetan esaten dira oraindik botoila on edo txar baten inguruan jendea eserita dagoenean; emakumeak ez dira atzerago egoten, hauk ere beren arteko kartakan eta txiste, zirta kontaketan trebeak dira. Hona hurbilketa gisa nola ikusiko dudana gaia, liburuan dagoena ez errepikatzeko: irribarrea sortzen duten pertsonaiak, jarrerak, egoerak, eta erantzun bitxiak ikusiz. Noski askok esango didate hau nire herrian kontatzen da edo Fernando Amezketarraren ipuina da, ezen ipuin herrikoi anitz hari egoizten zaizkiolako.

Ipuinak oso ederki bidaiatzen dira eta neronek lehengusu baten ahotik Pierre Larraine Bentaberrikozareren ahotik, Bocaccioren ipuin baten zuberotar aldaera bildu nuen eta Allande Elixagarai zenak eman ipuinetan bizpahiru frantsesetik ikasiak dira. Allandek bere herrixkako ipuin kontaketaen egoera honela iruzkindu zidan «Ligin hogeita hamar urtez peko gazte haboroenak, laborari seme izanik ere, ez peitakie uskararik, beren ixtoriak frantsesez tük. Nik ere frantsesez badakitzat bena eztütük bethi uskaraz ontsa ezarten ahal eta hik uskarazkoak nahi'tük.»

Zubereraren klasetxoa eman behar dizuet, euskalki hortan «sonrisa»ri *erri* esaten dugu eta «risa, carcajada» ri *erri handi*, *erri karkaza*, *karkaza*. Aipatuko dizkizuedan kontakizunetan kente anitzetakoak izango dira, humoretik, irkaitzeraino, ironiaren gaindi ibiliz.

Kontakizun batzuk, ipuinak izango dira; besteak zirtoak, txisteak, zubereraz dritxo izenez ezagutzen ditugunak. Hain zuzen Domenika Hardoieneko auzo zirtolariak oroituko naiz, sarritan minbizitik hiltzen ari zela, karkaza egiteko ixtoria eta dritxo batzuen kontatzea eskatzen baitzidan.

Gizonek non ikasten zituzten ipuinak? Zaharrekin lehenik, baina soldautzan ere bai, eta batzuk irakurriak; andreek kantuak eta ipuinak serorekin ikasten zituzten, zeren garai luzeetan etxekandregaiak monjekin eskolatzen ziren. Oso gazteak ziren ikasleak eta nesken isilarazteko kantuak, txisteak eta ipuinak erabiltzen zituzten eta serorek batzuetan nonbait irakurriak eta denak ez ziren moral hitsekoak. Noski kanpotikako ipuinei euskararen eta baserri kutsuaren gatza sartzen zieten, gero zirtoak inprobisatzen ziren eta ez zen kanpotar iturrien beharrik: Santa Graziko auzoekin ia beti zirto egiten gabiltza gero ahaztu, edo idatzi gabe uzten.

Nire ixtorien iturriak laburzki emango ditut. Hona nor diren ipuin kontalariak. Liburuekin hasiz A.E. Allande Elixagarai, iturri nasaiena izan zait eta elkarrekin egin genuen *Allande Elixagarai ligiarraren ixtoriak* (A.E.) liburu bilduma, bildutako ixtoria batzuk jadanik R.M. Azkueren *Euskal Erriaren Yakintza* (R.M.A.) liburuan irakur daitezke. Gero Jean Michel Bedaxagar(J.M.B.), Pierra Bentaberrikoa (P.B.), Joanes Dordorragea (J.D.), Maider Elixagarai (M.E.), Domenika Hardoi (D.H.), Maite Berrogain Ithurbide (M.B.I.), Pierra Oihanart (P.O.), Joanes Peillen (J.P), baita Ziberoako Botzak argitaratu kaseta.

ERANTZUN BITXIAK

Dotrinako pasarteak

1. Oroimen motzeko haurra

Ume bat, oso urduri, katiximara zoan errepikatuz «zer da heriotza,? zer da ezkontza? «Zer da ezkontza? Zer da heriotza,» «eta abadeak galdetu zionean zer zen ezkontza «jauna arima korpützetik bereztia» (A.E.)

2. Urteko eliza jaiak

Ipuin hau beharbada Euskal Herrian zabalduena da. Beste ume bati apaiak galdetu zion:

«zoin dira Elizaren urteko lau besta handiak»?

Erantzuna: «Jauna, Bazko, Pintakoste, Andre dena Maria eta..eta..»

Eta laugarrena? «Jauna, etxen zerriaren ehaitea». (A.E. eta J.D.)

Haurren ausartziak

1. Hika apaizari

Santa Grazin bazen familia bat denek hika hitz egiten zutena eta haur zaharrena katiximara agertu zen abadeari hika eginaz. Apaizak gurasoak deitu. Abadeari ez zaiola hika hitz egiten. Zuka hitzegin behar zaiola apaizari eta ume-ari irakats ziezaioleta. Eta egun batez zuka hasi zen abadeari eta hark galdetu

«Ederki ikasi düzü züka egiten» «Bai jauna, aitag erran *ditadak hirekin* züka ari behar düdala eta hartakoz *hiri* züka mintzatüko *nitzaik*». (A.E.)

2. Kaka jaun erretora

Dotrinara beti berandu zetorren neskari esan zion abadeak— eta hau benetakoa da—: «Haurra, ontsa askaltürik horra zira arraultz eta xerri trantxa janik».

Eta hark erantzun:

«Kaka, jauna! arto ta gerezi». (A.E.)

3. Haurrak gaizki ulertua

Apaizak erran zuen mezan: «Eliza gure ama da». Eta behin giltzainaren semea, Elizako atea zabalik ikusiz, oihuka apaizaren ikustera joan zen

«Jauna! jauna, aita bortüala joan düzü, ‘ama’ eztizü giltzatü, ‘zabal-zabalik’ zure haidürü düzü». (A.E.)

4. Haur metaforazalea

Behin ume hari etxeko berriak galdetu zizkieten.

Zertan ari zen aita eta hark ontsa zirenak gaizki jarten (erran nahi zuen beren belardian sartu auzoko behiak kentzen).

Eta aitona zertan jarduten. Hark borda giblean ehizen, hatzamanak oro uzten eta besteak bizkarrean ekartzen (erran nahi zuen arkakusoen ehizan ari zela).

Eta arreba? «Erriz egin züana, nigarrez desegiten (atseginetan egin zuen haurra egun hartan sortzen). (A.E.)

5. Zeinek handiago

Gurasoek ume bati esan zioten, elizan, besteek bezala egin behar zuela, belaunikatu, zutitu eta denak. Urrundik zetorren eta haurrari biderako talo bat eman zitzaion. Sagara denboran apaizak bi eskuekin ostia hartu zuenean,

umeak boltsatik taloa atera eta altxatu zuen esanaz: «nik zurea beno handia-goia dizit taloa eta eskü batz eraikitze kapable nüzü». (A.E.)

Jendeen hizkuntzazko hutsak

Diglosiaren inguruko ipuinak ugari dira lehenago euskaraz gaizki hitzegiten zutenaz trufatzen zen, orain, gehienetan, frantsesez gaizki egiten dutenez eta gaizki ulertzen dutenez barre egiteko. Frantsesez, ordea, ezjakintasuna eta erabilera gaizki dabilta. Irratietan eta telebistetan erdaldunek zernahi txistegai ematen dute.. Baiona *Pyrénées Orientales*tan ipintzen dutenean edota esaten Euskadiko hauteskundeetan Henri Batasuna (sic) ez dela hautatua izan. Muga gaitezen euskal alorrari.

1. Egur batekin izorra

Behin Altxürüküko neska bat joan omen zen ezkontzatik kanpo eduki haurraren erregistratzera. Orduko herri idazkaria, trufakaria zen eta neskak –garai hartan nesken artean moda sartu zelako– frantsesa zekiala erakutsi nahi izan zion:

Bonjour Bernard
Ba zuri ere eta zer düzü?
On a eu l'enfant (haurra eduki dugu)
Nor dü ama?
Moi, certes moi Mañana (Ni prefosta, ni Mañana)
Aita nor dü?

Eta frantsesez aita eta senar berdina zelakoan neskak erantzun:

Fait sans père (Aitarik gabe egina).

Eta Herriko idazkariak ihardoki:

Egür arrail batekin egin düzü.

Apaizen ustegabeko hitz akatsak

1. Apaiz gorrarena

Santa Graziko apaizak Elizabestako mezan santaren errelikia mun egitera, pot egitera, aurkezten zuen eta bakoitzak zerbait opari ematen. Andere txiro batek opil txikia ekarri zuen eta lotsaz puzker egin. Abade gorrak esan zuen goratik:

«Aurten txipi egin badü daigün urthean handiago eginen deizüe».

Puzkerra zela eta eliza irribarrez lehertu zen. (A.E. eta R.M.A.)

2. *Idortea ez da idorreria*

Behin idortea zela eta Ligin gomutatu zitzaien ez zutela Uzten benedikatzeko prozesioa egin eta eguna joana bazen ere apaizak onartu zuen egitea euria itzul zedin. Apaiz berria zen eta zubereraren ñabardurak ahaztu zitzaizkion, *idortea* bada legortea *idorreria* hestetako gogordura da, eta zeruari prozesioaren erdian eskatu zionean Jainkoari:

«herria idorreriaz libra ezazü».

Jende guztiek ihes egin zuten eta sasi oihanetan galdu, zirrinak jota hesteen askatzera. (A.E. eta R.M.A.)

3. *Gizon eta emakumeak nahasian*

Beste behin apaiz bat kezkatua zegoen gizonezkoek goian erabiltzen zizuten galeriak ustelduak zirela eta erortzeko punduan. Igande batez sermoian esan zuen «galeria horik berritü beharrak düttügi bestelan laster gizonak emazteen gainean nahasian eroriko zirade». Sekulako irribarre algarak iraun omen zuen edo zubereraz esateko «karkazaz irailirik egon ziren». (J.D.)

4. *Preposizioen etsaia*

Y. herrian bazen gizon bat frantsesa euskaratu zuena eta behin honela perpausak atera zizkion, erdaldun batek nora zoan galdetu zionean.

Moi je suis le chocolat le type. Ni naiz txokolate morroina.

Notre femme (s'est) levée (ce) matin et moi (je dois) aller cabane.

Gure emaztea(sic) goizik jeiki eta ni artzainolara. (A.E. eta J.D.)

«Gure emaztea» zioenean ez zen okerrean gizona, zeren emazte kolektibo horrek izan zituen herriko azken zintzarrotsak.

5. *Zu zara alua, andre maitea*

Ligi Eskapilako hotelean Batista morroinak andre handi baten maleta logela okerrean sartu zuen, eta andreak esan frantsesez:

–Baptiste vous êtes un imbécile (Batista tontoa zara)

–Non c'est vous le con, chère Madame (Ez, andre maitea, zu zara alua) (J.D.)

APAIZEN JOKABIDEAK

Jendeek bazekiten abade gehienek ongi jaten zutela, batik bat Adorazio-ne izeneko beren bilkuretan, eta janari eta edari hoberenak on zitzazkiela. Gainera jendeek diote jatean apaizen gisa egin behar dela isilik egon, ongi ires-teko. Abade mahai horien inguruan ixtoriak daude nola apaizak, apaiz ez zirenen bizkar barre egin nahi zuten.

1. *Zurgina eta haren semea*

Behin apaizetxean zurgin batek eta semeak lan egin zuten. Eta abadeak aita baizik ez zuen gonbidatu bazkaltzera. Bazkari hasieran zurgina goratik hasi zen otoitzean «Aitaren eta izpiritu santuaren izenean halabiz. Aitaren eta izpiritu santuaren izenean halabiz!» Abadeak esan zion «semea» ahaztu zaizu. A! semea atearen ondoan zain zegoela ihardetsi eta apaizak bazkaltzera deitu zuen, semea.(A.E.)

2. *Txerriak titi eskas*

Beste behin horrelako dritxolari, koblakari bat deitu zuten adorazioneko bazkari alaitu zezan baina ez zioten jatera ematen. Orduan lehen ixtoria hau esan zuen» «Behin Zerri ama batek hamabi hüme izanik, hameka titi baizik ez zizün».

Eta abadeak galdetu Eta nola egin zuen? Orain nik bezala: «besteek ja-ten züen artean so egon». Eta mahaira gonbidatu zuten zirtolaria. (A.E.)

3. *Hiru amuarrainak*

Behin apaizak gizon zirtolari ezaguna bazkaltzera konbidatu zuen. Hura lehenik sukaldetik igaro zen eta hiru amuarrain ikusi, txikia, ertaina eta han-dia. Bazkari garaian amuarrain txikia ekarri ziotenean, hurbildik arrainari hiz-ketan hasi zitzaion ahapetik. «Ameriketan dūdan ene familiaren berri badaki-zia? Eta apaizak, «zer dio arrainak?» Bera ez dela oraindikan itsasoan ibili baina beharbada sukaldean handiago bat egongo dela Atlantikoan ibilia.

Ekarri ziotenean amuarrain ertaina, berdin «Ameriketan dūdan familaren berri badakizia? eta zirtolariak Jauna itsasoan ibili düzü bena ez hain ürrün, sükaltean badizü lagüna Ameriketara heltü dena.

Ekarri zioten arrain handia eta zirtolariak arrainari galdetu Ameriketan egon zenez. Bai eta hango familiaren berri onekin zetorrela. Hori erran eta gogo onez jan zuen arrain handia zirtolariak. (A.E.)

4. *Apaiza eta auzapez jauna*

Abadeek behin alkatea, jaun mera, adorazioneko bazkarira gonbidatu zuten eta zeukaten eskolaren bidez hartaz trufatzea pentsatu. Oilaskoa etorri zenean latinez zatia eskatu behar zela erabaki zuten. Eta frantses latinizatuan batek esan zuen «ailus» eta hegala hartu, bigarrenak «cuissus» eta izter bat hartu, orduan merak, «corpus» esanaz, gelditzen zen oilasko osoa hartu. (A.E.)

5. *Bera mintzo*

Abade guztiak ez dira hain zekenak. Batek, baitzekien ezagutzen zuen bertsolaria edo diogun koblakaria ardozale fina zela, bazkaltzera deitu zuen.

Lehen ardo bat hartu zuten. Bertsolariak klikez edan zuen eta «zer diozü hortaz», apaizak. «Ardu ejerra düzü».

Bigarren ardoa bazkari erditan eman eta «zer diozü?» «Hun düzü» (Ona da).

Hirugarren ardo hoberena azkenik eman eta koblakaria isilik, lasaiki edaten. Eta hortaz eztüzü deus ere erraiten? «Ez hau bera mintzo da, jauna». (A.E. eta R.M. Azkue).

IXTORIA SANTUAK SECUNDUM ZUBEROA

Lehen Jupiter edo Maria Mundukori egoizten zitzaizkien menturak kristautu ziren Euskal Herrian eta Kristori eman. Hona batzuk:

1. *Espainian ez da bakerik izanen sekulan*

Euri egun batez eta ibai bat urez handitua zelarik Kristo ertzean egon zen ezin ura igaro, ez ibirik, ez zubirik. Han zegoen espainol batek esan zion:

«Bizkarrean har-eta eroanen zütüt huraren beste gaintiala».

Hala erran hala egin eta haraintian Kristo lurrean pausatu züanean, Jau-nak erran zion:

«Eskerrik hanitx eta sari bezala egizü bi boto eta agitüko düütützü».

«Jauna Espainarentako nahi nikezü ogi huna, ardo huna eta bakea».

Eta Kristok erantzun bi boto erran ziola eta geroztik Espainian bada ardo onik, ogi onik, baina hirugarrena bakea Espainiak ez du ezagutzen. (Allande Elixagaraik, (AEk) kontatua baina liburuan agertu ez zena).

2. *Bearnesen jatorria*

Bide aspergarrian zebiltzan lurrean Kristo eta Jaun Done Petiri. Bat batean oinaz harri bat jo zuen Petirik eta esan:

«Ala Jinkoa! Jinkoa!» Kristok: «Otoi! ez holakorik ene aitzinean!».

«Bena jauna harri hori ezdeus düzü, eztüzü deusetarako hun!» «Ago harri horrekin eüskalduna eginen diat».

Bidean joan ahala, bidea ez zen hobetzen eta hona non Petirik oina behi korotzean sartzen duen:

«Kaka! Jauna hau ere eztüzü deusetarako hun» Kristok: «Ago! ago! hunekin bearnesa eginen diagü!»

3. *Nola Jaun Done Petirik ez zuen zaldirik izan*

Bidaje lüze bat eginik Jaun Done Petiri, Kristoren Santxo Pantza bezala, zamari ametsetan zebilen eta galdetu zion Kristori nahiago zukeela zaldi bat balu haren gainean ibiltzeko eta Kristok nahi izanez geroz agerraraziko ziola, baina horretarako pentsamendua bestetara sakabanatu gabe Aita gurea osorik erran behar zuela:

«Aita gurea zelüan zirena.... egin bedi zure nahia».

«Jauna, zaldiak zaldi alkirik izanen ote du?».

APAIZEN GELARIAK

Ipuin askotan apaizen gelaria neutroa da. Beste batzuetan ohe laguna ere.

1. *Gelaria apaizaren interesak zaintzen*

Santa Grazi Ibarbürüko nausi zaharra emazteak manaturik apaizari bi oilaskoren ematera joan zen. Emaiza hura abadeari zuzenean utzi behar ziola eta, apaiza idazten ari, gelariak jarriarazi zuen eta «denboraren inganatzeko» ogi eta gazta jatera eman. Ibarbürüri gazta zati bat edo ogi zati bat gelditzen baizitzaion, bukatzeko bestetik zerra berri bat hartzen zuen eta gelaria arren-guraturik gazta guztia jango ziola, erretorari kontatu zion; hark Pierraniri esan zezaiola, gazta hark totelarazten, motelarazten zuela «A ordüan gazna hunek motelarazten badu, ondarra etxekandreari eramaneko diot» eta etxera joan zen gaztaren beste erdiarekin.

(A.E eta D.H.).

2. *Gelariak gaizki ulertua. Asukre matxardak komunean*

Adorazionetan apaizak bazkaltzen ziren elkarrekin. Higienez ideia zorrotza zeukalako, Santa Graziko erretorak gelariari erran zion: «Bazkari denboran ene lagünak üsü komitatetan ibiltzen dütützü kakegitara, gero kafearen püntüan sükre mokorra eskü zikinekin hartzen. Hebertik aitzina hortakoz sükre espintzetak erosi behar dütützü». Urrengo adorazionean galdetu zion «Sükre matxardak erosi eta nun ezari dütüzü?» «Prefosta komitatetan, jauna». (A.E.)

3. *Izen batzuen arriskuak edo hiru txerrikume galduak*

Abadeak eta gelariak erabaki zuten beren hiru txerri txikiei beren itxuren arauera izen bana ematea. Bata «bilo kizkur», bestea «buztan zuta» eta hirugarrena «ipurdigorri». Behin txerriak tegitik ezkapatu ziren. Apaiza eta gelaria bakoitza bere aldetik bila joan. Une baten buruan, gelariak apaizari oihu egin zion: «Jaun erretora! jaun erretora! bilo kizkurra badit, ipurdigoria ere bai, büztan züta baldin badüzü ziauri etxera!». (A.E.)

Apaizak eta zazpigarren mandamentua

1. *Apaiza arrantzale*

Badira noski neskekin ibiltzen ziren apaizei buruz irri kantuak eginik zubereraz. Nik dakidanez azkena duela berrogei urte. Halere badugu Zuberoan asmatu ez den pertsonaia, ezaguna eta gutarik batzuk ezagutzen duguna: diskoteketan dantzan ibiltzen zena eta sotanadun aita familiako dena. Hartaz txisteak zirtoak egiten dira, baina berak asmatuak, baliman, hoberenak.

Hasieran apaiz hori itsasaldean zegoen eta neskatala biei bana ume egin zien. Zuberoara erbesteraturik, erretor, arrantzale eta neskazale jarraitu zuen eta Allandek herri hartan ikasi zuen «Badakizia zertako ibiltzen den arrantzun erretora?» Hark ez zekiala. eta besteak erantzun. «Emazte ta haurren hazteko». (A.E. eta P.O.)

2. *Etxe haren ondoan arrainak haginka ongi egiten du*

Herriko alkate ohiak kontatua, erretorak berak egin zirtoa.

Behin erbeste herri hartako auzapezak galdetu zion apaiz berari zergatik holako parajea (andre ezkondu ohaidea zuen lekuan) beti ibiltzen zen eta «han usikitzen dizü arrainak» erantzun zion. (P.O.)

3. *Bekatu egile handiena*

Behin urteberriko sorgin afarian gertatu nintzen eta delako erretorari hau entzun nion, A. ko etxekojaunak galdetu zionean zergatik apaiztu zen eta apaiz jarraitzen, erantzuna eman zuen. «Zien artean bekatüegile handiena beiniz, Jinkoarenganik ahal bezain hüllan izateko». Orain, adinarekin, abade horrek zahartasun eta eritasun anderekin ditu harremanak. (Tx. P.)

4. *Behi zahar baten adina*

Herri hortara, desertura igorri apaizek neskazale fama hori badute eta aspaldiko bi ipuin kontatzen dira. Batean apezpikua kezkatua zegoen, ziotelako herri horretako erretorak gelari gaztea zeukala eta idatzi zion. Hark erantzun «Behi zahar baten adina dizü ene gelariak». (A.E. eta J.D.)

5. *Apezpikuari ipurdian zaflakoa*

Halere bere begiz ikusi nahi zuen mendian galdu herria. Bisita eguna luzea izan zen eta garai harretako itzul bidea mandobidea zen eta bide bazterrean amildegia ikusi zituen. Erabaki zuen herrian gaua igaraitea eta esan erretorari. Hark: «Ohe bat baizik ez dizit, Jauna». Apezpikuak: «Berdin zait, elkarrekin lo eginen dugu».

Biharamun goizean ipurdian sekulako zaflakoa hartuz iratzarri zen Monñora apaizak oihuz ziolarik: «Jaiki adi, Maria, ingoiti hor diñagü esnekaria». (A.E. Domenika Agergaraiek, okinarekin kontatzen du).

6. *Beretterarena, monagilloarena*

Apaiz bat konturatu zen giltzainak hil zioten txerria ebatsi ziola eta giltzainaren semeak lapurketa hori abesten zuela. Eta beretter zen giltzainaren semea deitu zuen. Bi sos eman zizkion meza garaian koplak hau kanta zezan:

Ave Mari Stella
apezaren zerria
atque semper virgo
gure gazitegian da.

Ettxera joan da. Aitak galdetu zion nola eta zertarako lortu zituen bi sosa, eta aitak beste zerbait kanta zezan bost sos eman zizkion eta Elizan semeak kantatu:

Ave Mari Stella
aita bortian deno
atque semper virgo
aphez amareki lo. (A.E. P.B.)

7. *Apaizak ama erosi nahi*

Haur batek behin ikusi zuen gizona etxeko behitegian behi bati herrapea hukitzen, bizkarra laztantzen, lepoa ferekatzen, ahoa zabaltzen. Aitari galdetu zion zergatik egiten zuen gizon hark. Aitak ihardetsi behia erosi nahi zuela. Biharamunean alorrean zegoen aitarengana, lasterka, heldu zen mutikoa eta hats batean erran:

«Aita! apaiza ari düzü amari atzo behiari gizonak egiten ziona egiten? Nik ez dit nahi apaizak ama eros dezan!».

8. *Apaizak ezkondu nahi*

Hiru apaiz ari ziren ea noiz ezkontzeko baimena edukiko zuten eta batek esan zuen «gük eztizügü ikusiko, bena gure haurrek bai». (Z.B. Urban Agut-borda)

JENDE XEHEEN SEXUALITATEA

Euskal Herrian gaur pornografia gogorra serioa eta hitsa modan delarik ikus dezagun herriak nola ikusten duen bere buruaren sexualitatea.

1. *Umea ala kaka mordoa?*

Mutiko txiki bat haurrak nondik sortzen ziren jakin nahiz, amari galdetu zion. Hark gonak altxatu eta zuloak erakutsi. Orduan umeak: «apürbat gibel-xeago kaka tantoa izaten ahal nündüzün. (A.E.)

2. *Ez elizan otoi*

Santa Grazin ezkongai batek ezkontegunean hotz handia zelako bigarren galtzak, bonbatxo prakak, gainetik jantzi zituen. Elizan apaizak eraztunak eskatu zizkionean, eraztunen hartzeko bigarren prakak jaisten hasi zen gizona eta bere andregaiak esan «Felipe, badakit pantaluak jaisten dütützünean zer nahi düzün, bena otoi ez elizan».

3. *Tediate, mediate*

Ezkon-eta biharamunean emazte berriak haurra sortu zuen eta senarra berea ez zelakoan apaizaren ikustera joan eta hark esplikatu abenduko gau batek bederatzi hilabete iraun dezakeela, eta hona nola:

Tediotte mediotte
hola diote
gure libürü zaharrek:

Abentüan gaüia luze, gaüierdi arte lau hilabete, hantik aitzina bost, Ezkontüa hizanez geroz, haurra hirea izaten ahal dük» (A.E.)

4. *Esne beltza ala beltzaren esnea*

Behin ofizioz bidaiatzen zen bat etxera itzuli zenean, emazteak aitortu zion haur beltza bazutela. Berak berea zela ez onartu. Andreak esaten berak ez zuelako esnerik, haurra andre beltz bati edoskitzera, esnatzera eman ziola eta hortik haurra beltzatu. Gizonak amari hori kontatu eta hark: «Behar ere ez-teiat behi eznerik egoskarazi bestelan adardün eginen hintzan». (A.E.)

5. *Bekatu lekua garbitzen*

Neska batek, ahizpa kofesatu berria *eskua* ur benedikatuan bainatzen ikusi zuen. Eta zergatik? Apaizari aitortu ziolako mutil batek *eskua* huki ziola. Orduan, beste ahizpak ez zuela kofesatu beharrik erran eta, gonak altxa eta *ipurdia* ur benedikatuan bainatu zuen. (A.E.)

6. *Hobe huke txapela erosi bahu*

Behin turista batek euskaldun abarketak erosi zituen eta miretsirik beti errepikatzen «Espartina zer gauza ederra! zer gauza ederra!» Egun osoa espartinen goraiatzatzen eta ederresten. Gauean andrea ohean sartu eta bera zutik, bilusik ezin abarketak kenduz esaten dio andreari: «Espartinen ederra! Eztüna so egiten? Ene pitoak ere, behera so, miresten ditin abarketa».

Andreak erantzun: «Hobe hükean boneta erosi bahü» (D.H.)

7. *Txakurren moduan egin*

Bazen mutil zozo bat, sexu gauzetan ere, oso ezjakina Ezkondu zen eta gauetik gauera ez zion andre ezkonberriari ezer egiten: musu bat eta zurrunga lo baizik. Andre berriak amari egoera aitortu zion eta hark erran, kilika lezan irritsa piztuko ziola. Kilikatzen hasi zitzaion emaztea eta senar gazteak irribarre algarak egiten zizkion eta lokartzen.

Etsiturik neska berriz amarengana. Amak esan zion aski ziola erraitea, andrekin txakurrek egiten duten bezala, egin behar dela. Amak errana gau berean esan zion senarrari. Mutila zutitu zen eta ohe zurraren oinean zangoa altxa eta pisegin. (A.E.)

8. *Oilo ibildaria, azeriak ez du beti jaten*

Bi ezkongai baziren. Mutilak senargaiak izugarrizko harrokeriaz esan zion sekulako atsegina emango ziola eta emaztegaiak erantzun:

«Badakiat bai, nola datekean herriko beste motiko güziek egin deitaden gisa eginen daitak» (A.E.)

9. *Ez lauak batean*

Behin paristarsa bat belardi batean lokartu zen eta esnatzean ezagutzen ez zuen zerbait bazuen buru gainean: behi baten herrapea eta, erdi lotan, lau titiak ikusiz esan zuen:

«Bai, gizonak, bai, lauak hartüko zütiet bena ez denak batetan». (A.E.)

10. *Aizearen ala euriaren aldetik*

Epaitegian andre batek, alegia, gizon batek ukitu ziola ipurdia. Eta epai-leak metaforaz xotilki galdetu zion:

«Ebiaren aldeti, ala aizearen aldeti hunki zütü?» (A.E.)

11. *Behiak jendeak bezala*

Behin hiru hiritarsek topatu zuten nekazari kezkatua, behia sokatik zaramala. Eta zer duzu. Behia zezenarengana eroan behar dut. Denbora galtzen ari naiz. Zaude guk eroango dugu. Eta paristarsak behiarekin badoatz. Itzuleran neskak lohiz, gorotzez zikinduak eta behia berdin. Nekazariak galdetu. Zezenak eraso zaituzte. Ez, jauna, ez dugu lortu behiak zezenarekin bere zera egin zezan, bizkarraren gainean ipintzea » (A.E.)

12. *Buruko mina*

Serioa zela, zintzoa zela eta senargaiari ez zion ezkondu baino lehen gorputza eman nahi andregai batek. Eta behin eskaeraz asperturik hamargarren aldiko, seriosa zela erran ondoren, gaineratu zuen «besteekin egin düdan ba-koitxean sekulako bürüko mina üken diat» (A.E.)

13. *Bi ahoak*

Hiru ahizpa Santa Graziko elizara kofesatzera zoazen. Bi zaharrenak serio, gaztena irri eta jauzi; batean gazte horrek diamantedun eraztun eder bat biltzen du. Besteek diote haiek lehenik ikusi dutela eta elkarrekin haserretzen

dira. Elizara iritxi eta erabakitzen dute apaizak ebatzi behar duela zein den eraztunaren jabea.

Zaharrena kofesatu ondoren apaizak galdetzen dio. «Zonbat aho dütüzü. Bi jaun erretora. Zoin da zaharrena? Beherekoak bizarra beitu eta gainekoak ez orano».

Erantzun pollita baina bigarrenak galdera berari erantzun zuen, bi aho zituela, bi ahoetan zaharrena goikoa zela haginak baitzituen eta bekoak ez. Azkenik gazteena eraztunduna agertu. Galdera berdina. Bi ahoetan zaharretan gainekoa zela, aspaldian ez baitzuen edoski, aldiz bekoak bezperan oraino edoski baitzuen. Horrela gorde zuen gaztenak eraztuna. (A.E.) (Igela)

14. Begiak tapa itsutuko zarete

Santa Grazin komunione denboran andre eder bati gona erori zitzaion. Gizoner apaizak: «Begie tapa! bestelan ütsütüko zide» eta zahar batek ondo-koari esan zion «Begi bat arriskatü nahi diat» (M.B.I.)

LAPUR ETA KONTRABANDISTAK

Ofizio horietan santa graztarrek, xahakotarrek fama daukate eta ligiarrek heurenak aisa kontatzen, beharbada gehienetan auzoen menturak barregarriak direlako. Santa graztarrek ez dira beste zuberotarrak baino okerrago horretan.

Badakit Ligin berdintsu direla. Ongi ezagutzen dut ligiarra zortzi urtekin arrebaren oinetako kordak lapurturik lagun bati saldu zizkiona, gero handitze-arekin lagun baten zaldia saldu, eta azkenik ere bereak zirela zortzi zaldi beretu. Santa Grazin ere horrelako «tristezia» bat edo beste gertatu da, herriko alkate batek bere burua erre zuen gau batez kandela bat pizturik gasolina lapurtzen jardun zuenean. Itzul gaitezen Humorera.

1. Arima baino beharrago pertza

Merkatu egun batez Ezpondaburu santagraztarra, Kurutxaga santagraztarren dendaren joan zen, pertz bat hartu eta hurrengo merkatuan ordainduko ziola esan. Hilabetez ez zuen Kurutxagak gure pertz mailegatzailea ikusi. Behin Atharratzeko karrikan tinkatu eta esan zion pertzaren saria zor ziola eta hark ez zuela iñoiz ere haren dendan pertzik hartu. Kurutxagak Ezpondaburu Donapaleuko bake justiziari deitu zuen. Lekukorik ez zenez eta Ezpondaburuk zina zinaren gainean eginik, zuritu zuten lapurra. Handik ateratzean Kurutxagak: «Ezpondaburu, gal dük arima!», eta besteak erantzun: «Eta hik pertza!» (A.E. eta J.D.)

2. *Lapurtua ala bestea*

Ezpondabururen emaztea: «Ekarzü bertz bat, maitea»;

Ezpondaburuk: «Ebatsia ala bestea. (A.E. eta P.B.)

3. *Maisuaren guardasola*

Elizatik ateratzean errejenta, eskola maisua, konturatu zen norbaitek parasola eraman ziola. Apezari kexatu. Apezak hurrengo igandean: «nork ere ebatsi beiti errejentaren parasola, gibel ekar dezala» eta aste osoan apeztean hamabi guardasol agertu ziren. (A.E. P.B. eta J.P.)

4. *Hil kontrabandoa*

Behin Uztarrozen andre Santa Graziri fede handia zuen gizon bat hil omen zen. Santa Grazin ehorteza eskatu omen zuen. Hil kutxa karabineroen errespetuzko kurutzearen seinalearekin eta frantses mugazainen agurrak izan ondoren, Santa Graziko Hilerrietan lurperatu zen. Gauean sakrilejio batek hilibia ireki, hil kutxa atera eta barruan zeuden alkohol ontzi guztiak aizolbera eraman zituen. (A.E. eta R.M.A.)

5. *Asto zenaren abotsa*

Mugazainen Santa Graziko buruzagi berriak, herritarrek bildu zituen. Sekulako sermoia egin zien. Kontrabandoa Estatuari lapurtzea dela esanik. Santagaztarrei neurri eta zigor gogorrek jarriko zizkiela. Jendea isilik eta zirkinik gabe, bat izan ezik, andre zahar bat negarrez. Jendeak kanporatu zirenean, andre zaharrari buruz joan zen esanaz.

«Ene hitzek zü bederen hunki zütie»

«Bai jauna bai, zure botzak atzo hil zaitan astoaren botza orhitarazi ditaüt eta kontrabandan erabilten nizün asto zena. Orai zer egingen dü, jauna?» (A.E. eta J.D.)

HERRITARREN TRUFAK

Arrazoi asko izan daitezke auzo herriaz trufatzeko, bekaizkeria (aberats/ behartsu), antzinako historia izan gatazkak (bearnesak) edo auzoekin ezin ulertuak (soldautzako borrokak euskaldunek gaskoienak ulertzen baitzituzten eta gaskoiek ez euskara ulertzen).

1. *Bordelesak krokodilo*

Bordeleko jendea, Toulousekoen alderantziz, ez da beti ongi ikusia Zuberorako. Bordelesez diogu krokodiloak direla «ahoa handi, aztaparra txipi eta büztana mehe düelako» (A.E.)

2. *Bearnes emazteen titiak*

Aurreko igarkizun berdintsua da. Zergatik bearnes amek titi txikia eta titiburu luzea duten. Erantzuna da bearnesek ahoa handi eta atzaparra txiki dutelako. (A.E.)

3. *Barkoixtar harroak*

Uste dut Amikuzen ere barkoixtarrez ipuinak kontatzen direla. Texastarren, marseillatarren, bilbotarren eta moskutarren moduan beti munduko gauzarik ederrenak, handienak dituztela diote. Allande Elixagaraik ixoria hau eman zidan.

Barkoixtar artzaina mendira, beste herriko baten aldikatzea, txandakatzea dator. Sekulako zaldi handiarekin eta dio «zer zaldia! zer anhoa, zer janari bol-tza izugarria!» eta,

–bere buruaz mintzo– «güzien gainetik bizkarrean ekarri düala zaldi honek, gizona. Beste artzainak galdezka, «bena nun da gizona»? (A.E. eta J.D.)

4. *Barkoixtarren balentriak eta espantuak*

Bi barkoixtar beren artoez hitzegiten dute. «Aurten bezala eztiat sekulan holako artorik izan. Noiztenean gure gatüa artoren gora goiheneala igain duk, tzakürra ondotik eta arto zankoa eztük batere igitü».

Eta besteak:

«Nihaur igaran astean arto zanko batetara igain nük ene alhor zabalaren ikusteko eta pean, beheitian behia artoari hazkatzen hasi dük eta arto ondoa eztük batere igitü.» (A.E.)

5. *Etxebartarrak ero*

Herri batek ohitura zahar bat, pagan ohitura bat begiratu duenean auzokoek ez ulertuz hartaz trufatzen dira. Etxebartarrak eroak direla diote ligiarrek, ezen, omen, Ligiko bidean ataka hertsu bat egiten zuelako arkaitz bat bitxiki hautsi nahi izan zuten. Horretarako herriko arraultz guztiak bildu eta haiekin arkaitza hautsi nahi izan zuten. Orain saihetsean zafla hori bat duen arkaitz hori, bide bazterrean ikus daiteke (A.E.)

Juan Iñazio Hartsuagak ipuin berdin-berdina esan zidan Tolosa aldeko herrixka batengatik arrazoi berarengatik eroak direla kontatzen omen da. Auzo batzuek eta besteek ez dute ulertzen pagan ohitura zaharra dela, euri gehiegi denean eguzkiaren deitzeko arraultzak arroka baten kontra lehertzea. Gainera kasu berdinean eguzkia itzul dadin Euskal Herriko herri askotan Tolosan, Baionan eta Bizkaian tokika, kristauek Karmelitei edo Klarisei hamahiru arraultzeko dotzena eskaintzen diete.

6. Arstuarrrak eta Etxebartarrak ero: gosea opil ukaldika kanporatzen

Arstueko jendea eroa dela kontatzen da. Alegia «Arstüarrak erho Petiri Santz (gosea) opil 'khaldüz lasterkatü nahi izan düe». Eta gaineratzen:

Arstüe hegillan
lohi franko karrikan
Petiri Santz ito izan zen
hanko herrian.

Etxebartarrez gauza bera kontatzen da bertsoz

Etxebarre zokotto
hanko jenteak erhotto
Petiri Santz lagüntü züen
ophil'kaldüz hürrüntto. (A.E.)

Opil ukaldien ekintza hori Erroman ezagutzen zen pagano ohitura zaharra da, alegia *lupercaliae* eta *parentaliae* jaietan, otsailean, opilak airera botatzea, hurrengo uzta ederra izan zedin. Orain Frantzian kanderailuz, «krepak» egiten dira eta airera botatzen, baina gehienak zartaganan berreskuratzen edo birzartagintzen badira, baina bat armario baten gainera botatzea lortu behar da.

7. Otxagabiarrrak

Ipuinetan, astolasterretan, zuberotarra maltzur eta faltsu da eta nafatarra zintzo, harro eta ximple. Otxagabiarrez gutxienik bi ipuin kontatzen dira. Nafatarrekin gerrarik izan ez delako ez dira ipuin gaiztoak.

7.a Otxagabiarrrak zeruraino otarrezko Babela eraikiz (Euskal Herriko beste lekutan kontatzen da).

Otxagabiarrek zerua ukitu behar zutela erabaki zuten eta hortarako Orhi mendi gaineraino igo, otarreak, zare beltzak metatu eta gizon bat goiheneraino joan. Otarre guztiak metatu zituzten. Gizon bat igo eta hark esan:

«zare beltz bat falta zait zeruaren ukitzeko»

Eta behean zeudenak azpiko otarre bat kendu zioten emateko. Noski meta guztia erori eta behean Larraineraino iritxi, honela larraintarrek zare beltzak bildu eta egiten ikasi zuten. (A.E., J.P.)

7.b. Otxagabiar harroak

Otxagabiko jaun erretorak behin esan zien fededunei:

«Otxagin harro zizte, uste duzie argiak ziretela bainan eztakizie kebenko Muskilda ermitaren mendia puxkatu ondoan, zenbat zare beltzetan sartuko zuzukien?»

Denak isil. Zoko batean zegoen zuberotar txikiak bere abots mehearekin erantzun zion, «Zarea aski handi bada, bat aski düzü. (A.E.)

8. *Euskaldun nahasiak*

Joan den astean Jainkoa Euskal Herriko zarata, gatazka, iskanbilla, borrokaz tiroketez kezkatu, hiru pertsonak bildu ziren euskaldun nahasi horiei bisita egiteko.

Beste biek Jainko Aitari esan zioten lurrera jaits zedin jakitera zer gertatzen zen. Aitak ezetz, ezin «Aita gurea, zeruetan haizena» ezin zela jaitsi.

Semea jaits zedila. Hark ezetz, Aski! Inolaz ere! Nahikoa! atxilotu, lotu, zaflatu, elorritz koroatu eta kurutzean lotua izan ondoren ez zela berriz jaitsi nahi.

Eta hi, Izpiritu Santua habil, hoa lurrera! Ni uso baten itxuran agertuko naizenean euskaldunek tirokatuko naute. Horregatik joan den astean Jainkoa ez zen Euskal Herrira jaitsi.

(A.E.)

Ondorioz

Kontakizunen gaiak

Gure ixtorio eta zirtoen, eta dritxoen pertsonaiak ez dira nolanahikoak. Ez dut aurkitu ipuinetan bestalde asto lasterretan ihakintzen diren medikuez, notarioez, abokatuez aipamenik. notin gehienak auzapezak (alkateak), apaizak, apaiz gelariak, ezkongaiak, gizon adardunak, herri auzoak, kanpotarrak, kontrabandistak, lapurrak eta umeak dira.

Pertsonaia bere ezohiko jokaera, ezagutzen ez duen jarrera, hizkuntzaren gatik barregarria da. Hitzek garrantzi handia dute batzuetan ausartzia salatzen dutelako, besteetan euskararen edota erdararen ez menderatzetik datozelako.

Herri kontakizun gehienetan bezala ez da moral garbi-garbirik, araztasunik, zintzotasunik. Kontalariak herritarren, bertakoen maltzurkeria, trebetasunak indarrari nagusitzen dela erakutsi nahi du eta honela entzulea zirikatu. Lapurreta non ez den indarrez egiten ez da hain gaizki ikusia. Ez harrapatua izatea da jokia. Ligiko harrapatugabeko ohoin trebe batek aspaldi duela esan zidan ETAkoak nekezago harrapatzen zituztenean, miresten zuela ETA, ez ideiegatik baina erdiesten zutelako ez harrapatuak izatea.

Xinplekeriaz, moldegaitzasunaz, baina zintzotasunaz ere barre egiten da. Zuberoan pikareska joera hori ez da bakarrik herri kontakizunetara mugatzen XX.mendearen lehen erdian, *Gure Herrian*, 1920 tik 1940.raino horrelako ixtorio bitxiak idatzi zituzten zuberotarrek. Jakingarria da ikustea idazle gehienak apaizak zirela, beraz honela, beharbada, beren katarsia egiten zutela. J. L. Davant horrelako ixtorioa batzuk bildu zituen eta *Ziberotar idazle zenduak*, liburuan eman berri ditu. Liburu horretan daude, ongi emanak, diputatuaz trufatzeko Etxegoren apaizak *Musde Kukullero*ren ipuina, baita Constantin medikuak idatzi elaberri laburra *Don Juan*.

Zuberoatik kanpo Behe Nafarroan kontakizun giro berdina dago, hala nola Barbierrek 1930.an argitaratu zuen bilduma elebidunean, paradisuari ibili omen ziren hiru mutil maltzurren ixtoria. Gipuzkoan Juan San Martinek eta Jon Etxaidek argitaratu ixtorietan horrelako pikareska irakur genezake.

Ipuin horiek asto lasterretako eta xikitoetako irri baliabideekin erkatzen baditugu, elkarren arteko gai nagusia sexuarena da. Asto Lasterretan eta Ihauteri komedietan, aldiz, gorpuzaren eta medikuntzaren inguruko bertso asko

daude. Xikitoetan berriz beherago jaisten gara, kaka, pixa, baita sodomia, felazioa eta bestialitatea gai izan daitezke. Beharbada azken kasu horretan berdetasun hori letorke nork entzuten eta nork egiten zituen ikusiz.

Zirtoak eta ipuinak, lehen behintzat, emakume gehienen belarriak mintzeko ez ziren ausartegiak, nahiz Frantzian, behintzat, gaur, pornografia gogorrean bizpahiru andre idazle gizonei nagusitu diren.

Antzina astolasterrak andreek entzuteko moduan ez ziren berdeegiak, gordinegiak nahiz sexua aipatzen zuten eta txisteak egiten andreek gorputzean zenbat zulo zuten, eta zuloz ez zela nahasi behar purga bat, klister bat ematean.

Xikitoak, berriz, andrerik ez zegoen bortuetan, artzainek elkarri botatzen zizkieten eta eufemismo eta sugerentzia txiki barik, hor zeinek gogorrago. Ohitura galdu bada ere xikitoak dakizkitenak badira.

Gaur aipatu dizkitzuedan esaundak Zuberoan, ez nornahiri noski, andre batek, gizon batek apaiz batek edo maisu batek berdin konta litzake. Allandek berak esan zidan, aitak ez zizkiola sekulan kontatzen, baina amarekin eta amamarekin asko ikasi zuela. Egia da gure izeba Maider zena oso alaia zela eta aurregi hitsak zabaltzeko dohaina zeukala.

Ipuin horietan astolasterretan barregarri diren erortze, jauzte, beaztopatze, muturjokarik ez da hanbat aipatzen. Biraoak eta hitz itsusiak, zubereraz « elhe Illarri » bezala ezagutuak ez ditut ixtoria horietan orainarte entzun. Sexu gauzetan ere barre gehiago eginarazten dute sugerentziek, deskribapen eta hitz larriek baino.

Gutxitan aurkitzen da bildu ditudan herri ipuinetan irribarrea eragiteko gorputzeko akatsen aipatzea. Itsuez, konkorez eta mainguez ipuin gutxi, beharbada, lehenago entzuleen artean gehiago zeudelako. Frantses ipuinetan, ordea, horrelakoak ugari dira. Ero ipuin bat edo beste kontatzen da. Susmoa dut, frantsesez horrelakoak eurrez direlako kanpoan ikasiak izan direla.

Herri eta herrixken artean zirtoak badira, herri aberatsak behartsuaz trufatzen eta txi-roak aberatsaren harrokeriaz, baina bearnesen kasuan gogortasun zerbait sendi bada badator Zuberoak XII. mendean eta XV. mendean bearnes okupazio latzak ezagutu zituela, eta Zuberoak Santa Grazin, Barlanesen lurra galdu; geroztik ere berrehun urtez auzo horik euskal departamenduaren aurka ibili dira, Oloronek Mauleri zerbitzu publiko asko eta suprefetura hartu eta hau ez da txikiena: bearnes funtzionarioen inbasioa ezagutu du herriak.

Kontakizunen egitura

Ixtoria laburra izan daiteke eta igarkizuna: «Zergatik Arrantzale? Emazte eta haurren hazitzeko» eta batzuetan perpausek horrelako errefracu edo atso-

titz itxura har lezakete «Buztana zulo batean daukazunean ez zaitez lokartu». Ipuin luze batzuetan suspentsearen bidez, eta errepikapenaren erritmoaz entzulea jakin minean jar daiteke. Horrelakoak dira Santa Graziko *Bi ahoena* eta *Apezari txerria lapurtu ziotenekoa*.

Dritxoak diogu zubereraz zirtoei eta askotan elharhizketaz baizik ez dira osatuak. Maider Elixagarai gure izebak, amaren ahizpak, horrelakoak ohi zituenean, nik automatikoki zerbait esaten nionean. Hona batzuk edatera edo jatera eskaintzen zigunean:

1. Ezerezik ez diagu

–Zer hartzen dük»

–Nik, deus ez»

–A! hortarik ez diagü. (M.E.)

2. Beharra behartu ondoren senditzen

Nik haren erantzuna ekiditeko, behin, aldaera erabili nuen

–Zer hartzen dük

–Ez dit deuseren beharrik

–Nik ere ez, bena hirekin hartüko diat. Usü behartü ondoan senditzen dük zer den beharra. (M.E.)

Ixtoriaren burua

Allanderi bildu eta neronek entzunen artean, gehienetan ixtoria buruan daude xehetasun batzuk eta gutxitan elkarhizketa batekin hasten da. Sarritan entzuleari zuzentzen zaio formula horiekin:

«Behin ikusi nüan, entzün nioan, kontatü zitadean, Harrixuri zenak kontatzen züan. agitü zitadak»

Hasiera hasieratik osagai nagusiak ematen zaizkigu

Nortzu?

«Gizon bat, senargei bat, apez bat, zurgina, paristarsa, barkoixtararak»

Batzuetan ixtoria minberegia ez denean, benetako izena ematen da, Ake-txo, Ezpondaburu, Harrixuri, Kürütxaga, Tzinkor.

Nun?

«Santa Grazin, Ligin, Larrainen, merkatüan, elizan, bidean, etxen»

Oraindik bizi diren batzuen errespetuz izenak eta lekuak ezabatu ditut.

Noiz?

«Behin, lehenago, aspaldi dik, igaran astean, noixtenean, halako batean»

Nola?

«Joan, ibili, jaitsi, sartu, egon, igain, igaran»

Ez da beti zentsuraz baina hitz zuzena etortzen ez denean euskara osoko baliapideez kontatzaileak dio:

«Badakik nun den zera? Zeraren zertzeko mekanika hori».

Ixtoriaren gorputza

Hor elkarriketak sar daitezke, kantuetan bezala, deskribapenekin tarte-katuz. Deskribaketak barregarritasuna berotu lezake. Gorputzean atsotitzak, kantuak, otoitzen parodiak eta bertsoak ager daitezke entzulearen kitzikatzeko eta ipuiaz oroï dadin.

Ixtoriaren azken burua edo buztana

Euskaraz azken burua esan genezake, baina latinezko *cauda* ez da gaizki batez ere *in cauda uenenum* dagoenean. Hor ixtoriaren gorputzean egin korapiloa aska baitaiteke edota bakoitzaren irudimenaren gain utzi. Sasi moral batekin edo bertsolariek oi duten zirto batekin akaba daiteke.

Ipuinaren erritmoa. Erritmoaren ez hausteko kontatzaileak errepikapena erabil lezake eta horretarako galderen sistema, badago ipuin luzeetan. Zenbat aho dituzu, galdetzen baitu apaizak neska bakoitzari.

Kontakizunen iturriak

Erraz aurki daiteke zirto baten egilea eta euskaldun kutsua ikus. Ez da aisa erratea nondik datozen ipuinak. Asko kurritzen dira eta Azkuek erakutsi zuen euskal ipuin batzuen eta alemanen arteko kideasuna, baina gure ipuin asko europarrak izango dira, batzuk gure herriak emanak, besteak mailegatuak.

Noizbehinka gertatzen da iturriaren ikustea. Pierra Bentaberriko lehengusuak Bocaccioren ipuin bat kontatu zidan, nola sukaldari batek erreberri zuen zikuña baten izterra maiteari eman zion. Nagusiak zerbitzatzean esan izter bat lapurtu ziola eta gizonak esan anka bakarreko zikuñak zeudela. Biharamun goizean elkarrekin joanda zikuña bat lotan zegoela anka baten gainean ikusi zuten. Begira zikuña zango bakarra, esan zion sukaldariak eta nagusiak esku zarta batekin bigarren pata pausarazi. Sukaldariak orduan «Jauna, atzo mahian eskuekin zarta egin bazenu zikuñak bigarren zangoa aterako zuen.

Argi dago ere Allande Elixagarairen bilduman agertzen den «Jeannot Lapin» Juanito untxiaren» ipuin alegia frantsesa dela. Hor geltoki baten inguruan

bizi ziren ehun bat untxi hil zituen geltokizainak, Jeannot untxia izan ezik, eta hark protesta gisa zurrezko kurutze batean idatzi «Ene etxekoen orhitzean» Gero balastaren erditan, errailen erditan landatu nahi izan zuen. Lurra gogoregi atzaparrak higaturik, zulo txiki bat nekez egin zuen. Nekaduraz lokartu zen zuloa bere buztanarekin markatuz, baina tren bat etorri eta untxia lehertu zuen. Alegia horren morala da zubereraz «kasü emazie loak har büztana zilo batetan dükezienean.»

Uste dut frantses jatorria duela untxiez eta jendeez Domenika Hardoi zenak bazkari denboran kontatu zidana:

«Janezazü entsalada. Har ezazü begientako izigarri hun düzü»

Eta nik: «Segür zira begientako hun dela?»

«Bai bai soizü lllapiek jaten dizüe eta eztizüe lünetarik»

(Begira untxiek entsalada jaten dute eta ezdute inoiz betaurrekorik»)

Bestalde Parisen kaleko liliekin azterketan dabiltzan hiru seroren ipuina aipatu ez dudana, ziur frantsesa da.

Norbaitek lan egin nahi balu, iturriak bizirik daude. *Ziberoako Botza* Irratiak sekulako ixtoria erreserba dauka. Uste dut Bedaxagar kantari eta pastoral idazleak zuberotar pikareskaz bilduma bat idatziko duela. Nik behintzat hartara bultzatzen dut. Gure ipuin bat nola gizon batek herri askotan umeak egin zituen eta erretorak galdetu zionean nola egin zuen. Hark erantzun bizikletaz. Ipuin hau Roger Idiartek kontatzen duena eta Gipuzkoan Patxi Urriolagoiti Gaboriakoaz. Azkuek Baztanen bildu zituen dotrinako haurrak ezkontza eta heriotzaren nahastea, baita abadeari hika egiten ziona, baita Zuberoako beste asko Euskal Herrian non nahi aurki daitezke, baita Euskal Herritik kanpo ere, hala nola konkorrarren eta itsuarena: hik etxea bizkarrean daramak eta hik etxean leiho bat baizik ez duk.

Erran dezaket aski negar egiten dela mundu honetan, irribarre beharrezkoa dela. Kastellano ezkontanai espainolak bitxi aurkitzen zuela nola euskaldunak, gaztelarrak ez bezala, irribarre eta txisteari emanak ziren, esan zionean, Tomas Murua zaraustar eta eskultore adiskideak erantzun zion:

«irribarre egiten dugu, geuk euskaldunok, irauteko arazo serioak ditugulako».

Horregatik gaurko idazle hitsok badugu non ikas, zeren irribarrearekin ez bada, Euskal Herri, kulto, goibel, eta serio honetan, Literatura saririk irabazten irakurleari atsegin eman behar zaio, herriak atxiki duen bidea jarraituz.

Zuberoako arbolak, ihartu baino lehen, Euskal Herri guztiari eskaini dezaioala:

Eman ta zabalzazu
irriaren frutua.
Halabiz.

LAS TRES HOJAS. UNA MUESTRA DE CANCIÓN PARALELÍSTICA EN LA LÍRICA POPULAR DE LA TRADICIÓN MODERNA

Eibar, 28-XI-2002

Pedro M. Piñero Ramírez.
Universidad de Sevilla y Fundación Machado.

A José María Alín

Cuando en 1992 publiqué, en homenaje póstumo a José Mª Capote, el *corpus* de canciones que le habíamos grabado unos años antes (1), y que era una buena muestra del espléndido repertorio familiar tan bien conservado, anuncié que el trabajo quedaba abierto para volver más tarde sobre estos poemitas populares, ya que en aquella primera entrega sólo se trataba de publicarlos con unas notas mínimas de comentario para situarlos en la tradición lírica popular; notas, por cierto, muy apresuradas e incompletas, como avisé entonces.

He vuelto en los últimos años, con más reposo y atención, a estas coplas, y sobre algunas de ellas he publicado ya más detenidos estudios (2). Le toca ahora el turno a ésta que, a mi modo de ver, es un ejemplo incontestable de

(1) Pedro M. Piñero, «Con agua de toronjil. Del cancionero popular arcense de José María Capote», en *Mosaico de varia lección literaria en homenaje a José Mª Capote Benot*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1992, pp. 21-52 (la canción objeto de este estudio en pp. 42-44).

(2) Pedro M. Piñero, «Una canción de la lírica popular andaluza. Ensayo de comentario», en *Actas del I Simposio regional sobre «Literatura culta y popular en Andalucía»*, Sevilla, Asociación Andaluza de Profesores de Español «Elio Antonio de Nebrija», 1995, pp. 57-66; «La canción de cuna, entrecruce de ritmos, temas y motivos. El ejemplo de una nana de la tradición moderna andaluza», *Estudios de Literatura Oral*, 2 (1996), pp. 189-202; «El carbonero. Ejemplo de canción en serie abierta de la lírica popular moderna», en Pedro M. Piñero (ed.), *Lírica popular / lírica tradicional. Lecciones en homenaje a Don Emilio García Gómez*, Sevilla, Universidad de Sevilla-Fundación Machado, 1998, pp. 217-253; y «Las horas y los caracoles. La poética del texto fragmentado», en Pedro M. Piñero, Enrique Baltanás y Antonio J. Pérez Castellano (eds.), *Romances y canciones en la tradición andaluza*, Sevilla, Fundación Machado, 1999 (Col. «De viva voz», 1), pp. 139-156. Están en prensa: «Tres coplas de ausencia y un estribillo con ermitaño en la lírica popular moderna», en *Pasajes, Passages, Passagen. Homenaje a Christian Wenzlaff-Eggebert*, Susanne Grunwald et alii (eds.), Universidades de Sevilla-Colonia-Cádiz; «Coplas de besos y de amores enarrazados con sabor antiguo en el cancionero moderno», *Anuario de Letras. Homenaje a Margit Frenk*; «Lavar pañuelo / lavar camisa. Formas y símbolos antiguos en canciones modernas», en *Lyra minima oral III. De las jarchas a las soleares*, Fundación Machado y Universidad de Sevilla.

cómo la canción popular de hoy se alimenta de los veneros más fecundos de la lírica popular peninsular anterior, sin que ello suponga, en modo alguno, dejar de distinguir con toda propiedad la tradición lírica antigua (que vive desde los primeros textos conservados del medievo hasta finales del siglo XVI y muy a comienzos del XVII) de la tradición lírica moderna (que comienza en esos años y continúa hasta nuestros días) (3). He aquí la canción tal como se la oímos a nuestro informante en enero de 1983:

- Debajo de la hoja
de la verbena
está mi amante malo
¡Jesús, qué pena!
- 5 ¡Ay amor, ay amor, ay amante!
 ¡Ay amor, que no puedo olvidarte!
 ¡Ay amor, matita de romero!
 ¡Ay amor, que olvidarte no puedo!
- 10 Debajo de la hoja
 del perejil
 está mi amante malo
 y no puedo ir.
 ¡Ay amor, ay amor, ay amante!
 ¡Ay amor, que no puedo olvidarte!
- 15 ¡Ay amor, matita de romero!
 ¡Ay amor, que olvidarte no puedo!
- Debajo de la hoja
 de la lechuga
 está mi amante malo
- 20 con calentura.
 ¡Ay amor, ay amor, ay amante!
 ¡Ay amor, que no puedo olvidarte!
 ¡Ay amor, matita de romero!
 ¡Ay amor, que olvidarte no puedo!
- 25 Con el pico picaba la hoja,
 de la hoja picaba la flor.
 ¡Ay de mi amor, cuándo lo veré yo!
 ¡Ay de mi amor, hasta la oración!

(3) No se puede considerar la lírica popular hispánica como un género que va sin solución de continuidad desde la canción medieval hasta la de hoy. Véanse, entre otros, Antonio Sánchez Romeralo, *El villancico*, Madrid, Gredos, 1969, pp. 120 ss.; Margit Frenk, «Permanencia folklórica del villancico glosado», en *Actas IV C. I. H. (Salamanca, 1971)*, Salamanca, A. I. H., 1982, vol. I, pp. 537-544, «Quien maora ca mi sayo» (1957), «Glosas de tipo popular en la antigua lírica» (1958), e «Historia de una forma poética popular» (1970), reunidos todos en su *Estudios sobre lírica antigua*, Madrid, Castalia, 1978, pp. 212-220, 267-308 y 259-266 respectivamente. Cf: mi est. «*El carbonero*», 1998, cit. en la nota anterior, pp. 217-219.

La canción, que no tiene título fijo en la tradición popular –como es lo habitual en este género–, la incluyó Lorca en sus *Cantares populares* con el titulillo de *Las tres hojas* (4), que en este trabajo conservo –aunque soy muy consciente de su poca difusión y claro convencionalismo o decisión personal– en recuerdo del poeta granadino tan excelente conocedor –y recreador– de la lírica popular. Lorca armonizó esta pieza popular asesorado, muy probablemente, por Manuel de Falla.

De entrada, yo creo que nuestra canción (si se tratara de una canción antigua, y no veo razón alguna de que esto no sea así por tratarse de una moderna), de acuerdo con la clasificación que Margit Frenk hace de estas piezas en su magno *Corpus* (5), puede contarse, con pleno derecho, entre las del grupo denominado «Amor adolorido».

La canción se compone de tres seguidillas que desarrollan el tema poético: 7a, 5b, 7a, 5b // estribillo // 7a, 5c, 7a, 5c // etc., para terminar el estribillo que cierra la canción con un remate o coda.

En su configuración la canción se basa en el paralelismo integral, de modo que las coplas se enlazan por firmes relaciones conceptuales, estructurales y literales, presentando cada una de ellas en los versos segundo y cuarto variantes de un tema ampliamente documentado en la tradición lírica hispánica, desde los primeros textos conocidos: la ausencia del amado por enfermedad. En la jarcha nº 9, de Judá Leví, la doncella –como es bien sabido– se duele de la enfermedad de su amante que ha motivado su alejamiento:

Vayse meu carachón de mib,
¿ya, Rab, si se me tornarád?
¿Tan mal meu doler li-l-habib!
Enfermo yed, ¿cuándo sanará? (6)

Si el tema, como decimos, tiene añosas raíces, la forma en que se organiza la canción –la disposición paralelística interestrófica– no es menos antigua en la lírica peninsular: fue configuración preferida por la lírica medieval gallega, y también se dio en la castellana, como ha dejado definitivamente cla-

(4) Federico García Lorca, *Obras completas*, Madrid, Aguilar, 1964, 7ª ed. (pág. 653), que es la edición que tengo a mano.

(5) Margit Frenk, *Corpus de la antigua lírica popular hispánica (Siglos XV al XVII)*, Madrid, Castalia, 1987 («amor adolorido», pp. 219-299). Citaré: Frenk, *Corpus* y el número correspondiente de entrada.

(6) Cito por Dámaso Alonso, «Cancioncillas de amigo mozárabes» (1949), en *Primavera temprana de la literatura europea*, Madrid, Guadarrama, 1961, p. 35. Los más recientes estudios de estos poemitas medievales –hasta donde me llega la información– son los de Álvaro Galmés de Fuentes, *Las jarchas mozárabes. Forma y significado*, Barcelona, Crítica, 1994, y «Las jarchas mozárabes y la tradición lírica románica», en Piñero (ed.), *Lírica popular / lírica tradicional*, 1998, pp. 27-53. Esta es la versión moderna que da este estudioso: «Se va mi corazón de mí. ¡Ay, Señor, ¿acaso se volverá?/Tanto me duele por el amigo,/ [que] está enfermo: ¿cuándo sanará?» (*Las jarchas mozárabes*, p. 39).

ro Eugenio Asensio (7). Danza colectiva y cante alternante eran las funciones sociales a las que atendía este sistema paralelístico de la canción peninsular, según escribe el citado crítico; y como estas funciones han ido desapareciendo, el paralelismo se encuentra hoy en situación de retirada.

En los comienzos de la tradición moderna, durante las primeras décadas del siglo XVII, las series de seguidillas como las que publicó Foulché-Delbosc que comienzan «No me case mi madre» pueden considerarse como series de seguidillas paralelísticas (8). Lo que no han recogido los cancioneros de aquellos años es que estas series de coplas se cantaran con estribillo, como esta nuestra de Arcos de la Frontera. Todo parece indicar que el estribillo no se utilizara en estos conjuntos que agrupaban seguidillas por el desarrollo del mismo tema, con variantes sucesivas, más evidentes y ordenadas cuando se trataba de estrofas paralelísticas. Una de estas series conservada en el *Cancionero musical de Turín* (1585-1605) es el ejemplo más evidente de la configuración de esta clase de seguidillas seriadas temáticamente y de la estructura paralelística de sus coplas, tal y como se hallan en la canción que estamos estudiando, a la que nuestro informante ha añadido el estribillo. Este es el texto de Turín:

Cómo retumban los remos,
madre, en el agua,
con el fresco viento
de la mañana.

Cómo retumban los remos
d'oro y marfil
con el fresco viento
del señor San Gil.

Cómo retumban los remos
d'oro y cristal
con el fresco viento
del señor San Juan.

Cómo retumban los remos
de plata y oro
con el dulce nombre
del bien que adoro.

(Frenk, *Corpus*, 2349B)

(7) «Los cantares paralelísticos castellanos. Tradición y originalidad», en *Poética y realidad en el cancionero peninsular de la Edad Media*, Madrid, Gredos, 1970, 2ª ed. pp. 177-215.

(8) «Séguedilles anciennes», *RHi*, 8 (1901), pp. 309-331, núms. 44-45 y 94-96, reproducidas por Pierre Alzieu, Robert Jammes e Yvan Lissorgues, *Poesía erótica del Siglo de Oro*, Barcelona, Crítica, 1984, pp. 255-256, y Frenk, *Corpus*, 2359-2365. Véase José Manuel Pedrosa, «La novia exigente: de unas seguidillas del siglo XVII a 'ball rodó' catalán y canción paralelística sefardí», *Críticón*, 56 (1992), pp. 41-52.

En otros cancioneros y documentos literarios de la época dorada se encuentran las mismas coplas, unas veces solas, otras agrupadas con variantes mínimas, e incluso algunas han pasado a lo divino (Frenk, *Corpus*, 2349A, con las correspondencias que reúne). Ni más ni menos que lo que ocurre en la tradición actual de este pueblo andaluz, como veremos más adelante.

Esta configuración paralelística todavía goza de alguna difusión en zonas peninsulares (9) y en regiones de la América hispana; parece que es en México –según Carlos H. Magis (10)– donde se recogen más muestras, pero también las hay en Argentina y, como vemos, en España. He aquí un ejemplo tomado de la canción popular argentina, en el que entre cada copla se intercala el estribillo, exactamente como ocurre en la canción andaluza (pero no siempre es así):

El carretero se va,
ya se va pa La Saucedá;
el carretero no va:
se le ha quebrado una rueda.

*Señor carretero,
le vengo a avisar
que sus animales
se le iban a ahogar,
unos en la arena,
otros en el mar.*

El carretero se va,
ya se va pa Los Esteros;
el carretero no va
porque le faltan los cueros.

Señor carretero...

El carretero se va,
ya se va para Los Reyes;
el carretero no va
porque le faltan los bueyes.

Señor carretero, etc. (11).

(9) Cfr. José M. Pedrosa, «Reliquias de cantigas paralelísticas de amigo y de villancicos glosados en la tradición oral moderna», en Piñero (ed.), *Lírica popular / lírica tradicional*, 1998, pp. 183-215.

(10) *La lírica popular contemporánea. España, México, Argentina*, México, El Colegio de México, 1969, pp. 604-610.

(11) *Ibidem*, nº 3280-3301, pp. 601-602.

El paralelismo «posee –en palabras de E. Asensio– un alto valor como recurso estético: une al instinto repetitivo, al placer de anticipar la secuencia, la necesaria novedad traída por la rima alternante» (12), que en nuestra canción –como es lo más frecuente– se encuentra en los versos segundo y cuarto que contienen, según he dicho, las variantes modificadoras.

La versión de Federico García Lorca guarda un orden diferente en la presentación de las variantes (*verbena, lechuga, perejil*) y se publicó sin estribillo. El poeta de Fuente Vaqueros fue el único que, dentro de su grupo (donde se cuentan algunos excelentes escritores interesados por la vieja lírica popular), parece sintió el hechizo de la canción paralelística (13).

Cada estrofa, pues, de nuestra canción repite esquemas, conceptos y formas consagrados con mucha anterioridad. Así, echa mano de un comienzo cliché, que es recurso habitual en la lírica de la tradición oral. De acuerdo con lo que ha señalado Beatriz Garza, estas coplas andaluzas, como «todas las coplas con el comienzo estereotipado *Debajo de* son amorosas; las hallamos en México, España, Colombia, Argentina y Santo Domingo» (14). Esta es de la tradición moderna de Argentina:

Debajo de un palo santo,
aquí me pongo a cantar,
¡pobre mi china
no la hagan llorar!

Y un ejemplo de la lírica popular antigua peninsular:

Debaxo del verde alamillo
mi dulce amor se durmió.
¡Ay, mi Dios, y quién llegara
y le preguntara
qué sueño soñó!

(Frenk, *Corpus*, 2307)

Las variantes de nuestras estrofas o coplas se disponen mediante el recurso –también usual, por demás, en la lírica popular– de la enumeración. Es muy frecuente que estas series de estrofas paralelísticas usen esta combinación de paralelismo (los segmentos fijos) más enumeración (los segmentos en variantes). Mercedes Díaz Roig da ejemplos de estas formas combinadas (15).

(12) «Los cantares paralelísticos castellanos», en ob. cit., p. 215.

(13) Cfr. E. Asensio, *ibidem*.

(14) Beatriz Garza Cuarón, «Los clichés iniciales en la lírica popular. México y otros países del mundo hispánico», en Beatriz Garza Cuarón e Ivette Jiménez de Báez (eds.), *Estudios de Folklore y literatura dedicados a Mercedes Díaz Roig*, México, El Colegio de México, 1992, pp. 495-537 (el ejemplo que cito a continuación en p. 513).

(15) *El romancero y la lírica popular moderna*, México, El Colegio de México, 1976, pp. 77-78.

Verbena, perejil y lechuga de nuestra canción gaditana forman una flora, sin duda, de aparente y franciscana irrelevancia; pero, en primer lugar, ofrecen la ambientación de una naturaleza real y viva por las tierras meridionales de la península, y, en segundo lugar, gozaron en el folclore español, e incluso en los textos de nuestros clásicos, de una cierta consideración. Dice un cantar popular:

Que no cogeré yo berbena
la mañana de San Juan,
pues mis amores se van.

(Frenk, *Corpus*, 522 A)

[La verbena es] Yerva conocida, por otro nombre dicha sagrada, o por el mucho provecho y remedios que della se sacan o porque en los sacrificios usaban della, con la qual también se lustravan y purificavan las casas. Dize Dioscórides, de opinión del vulgo, que si se riega el lugar a do se hazen los combites con el agua en que huviere estado en remojo la berbena, regozija mucho los comidados (Covarrubias, *Tesoro*, s.v.).

De modo que se le reconocía propiedades regocijantes, tonificantes y afrodisíacas, como se lee en más de una obra de los Siglos de Oro. Escribe Cervantes: «Aquí verás la verbena, / de raras virtudes llena» (16).

Del perejil dice el mismo Covarrubias que era «apio menudo, que se cría entre las peñas. Déste se haze la salsa que llamamos peregil, y se echa en los guisados y en las ensaladas» (*Tesoro*, s.v.); era planta de gran poder curativo, pues servía para el tratamiento de numerosas enfermedades (17), y desde luego se cultiva en todos los huertos del sur peninsular y se emplea en numerosos guisos. Del mismo modo, la lechuga es «Hortaliça conocida y muy usada... Ultra de refrescar, mitiga el apetito venéreo, de donde es símbolo de la continencia, y con el uso della viene el hombre a ser menos apto para él» (Covarrubias, *Tesoro*, s.v.). «Lechugas, de amor esentas», remarca Lope en la *Arcadia* (18).

Bien, sabido todo esto, parece como si nuestro enamorado enfermo, ausente por ello de la muchacha, fuera hortelano, uno más de los muchos hombres de campo que pueblan la poesía popular hispana (19). Y la enfermedad del amigo que le impide la comunicación con la muchacha, según se da cuenta en estas coplas, guarda relación expresa con el huerto, lugar de tantos en-

(16) *Pedro de Urdemalas*, ed. de Jenaro Talens y Nicholas Spadaccini, Madrid, Cátedra, 1986, 1ª jornada, vv. 913-914, p. 296.

(17) Véase, por ejemplo, Bernardo Gordonio, *Lilio de medicina*, ed. crítica de la versión española (Sevilla, 1495) de John Cull y Brian Dutton, Madison, The Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1991, Glosario, s.v. *perejil*.

(18) Ed. de Edwing S. Morby, Madrid, Castalia, 1975, p. 387.

(19) Véanse Frenk, *Corpus*, 1092-1129, y Piñero, *El carbonero*, 1998, pp. 241-244.

cuentros amorosos en la literatura española en general y en la lírica tradicional en particular. Es un *locus amoenus* preferido como «jardín de las delicias» de los amantes.

Recogimos, por aquellos días, otras muestras de esta canción en el pueblo; de ellas destaco la cantada por un grupo de mujeres que forman una zambomba en Navidad (20), que es una versión más reducida y con variantes en el estribillo al que más abajo me voy a referir. Esta es la transcripción de la canción, que ellas titulaban «La tonadita del pío, pío»:

Debajo de la hoja
de la lechuga
está mi amante malo
con calentura

*¡Ay, mi amor; ay, mi amor! ¡Ay, mi amante!
¡Ay, mi amor, que no puedo olvidarte!
¡Ay, mi amor, matita de romero!
¡Ay, mi amor, que olvidarte no puedo!
Con el lin tocaba el violín,
con el no tocaba el violón.
Esta es la tonaíta del pío, pío, pon.
Vente a mi casa, sí.
Vente a la mía, no.*

Debajo de la hoja
del perejil
está mi amante malo,
se va a morir.

*¡Ay, mi amor; ay, mi amor! ¡Ay, mi amante!
¡Ay, mi amor, que no puedo olvidarte!
¡Ay, mi amor, matita de romero!
[etc.]*

También se oye en Arcos otra versión con una estrofa más:

Debajo de la hoja
del culantrillo
está mi amante malo,
¡osú, Dios mío!

(20) El núcleo básico de esta zambomba popular de Arcos de la Frontera estaba constituido por Remedios Perdigones, Josefa Oliva y Antonia Salvador, que nos cantaron esta versión en enero de 1983. Véase Pedro M. Piñero y Virtudes Atero, *Romancerillo de Arcos de la Frontera*. Notaciones musicales de Manuel Castillo, Cádiz, Fundación Machado y Diputación Provincial de Cádiz, 1986, en especial pp. 24-26.

La difusión por tierras de la campiña gaditana está documentada; se canta –por citar un ejemplo– en las zambombas jerezanas con el mismo estribillo y estas variantes en las estrofas:

Debajo de la hoja
de la lechuga
tengo a mi amante malo
con calentura.

Debajo de la hoja
de la verbena
está el pobre malo
¡Mira qué pena!

Debajo de la hoja
del culantrillo
está mi amante malo
con tabardillo.

Debajo de la hoja
del perejil
tengo a mi amante malo,
se va a morir (21).

Con mucha frecuencia estas estrofas se propagan por bulerías, sobre todo en Utrera, Lebrija, Jerez y Cádiz; y, desde luego, se han adaptado a la música de sevillanas hace ya bastante tiempo. Como sevillanas las oyó –va ya para años– de unas gitanas que pasaban por Estremera de Tajo (Madrid), Isidra Camacho Morcajo, que luego se las cantó a José Manuel Fraile Gil, como él mismo me ha comunicado. De modo que ha sido –volvemos a los comienzos– en su función de cante para bailar como estas coplas paralelísticas, preferentemente, se han mantenido en la tradición del siglo XX.

Por otro lado, el estribillo, de manifiesta belleza, puede ejemplificar el comportamiento de estas piecécitas primordiales de la lírica popular de todas las épocas. Primero, habrá que referirse al estribillo propiamente dicho, formado por dos pareados y que se repite por tres veces en el desarrollo de la canción, y luego hay que ocuparse del remate final con que se alarga el último que cierra el texto.

El estribillo base, que se repite, se configura desde el punto de vista métrico con dos pareados decasilábicos asonantados: *10a / 10a / 10b / 10b*. Es probable, como defienden algunos estudiosos, que el decasílabo castellano sea un verso de procedencia gallego-portuguesa, y en los tiempos más antiguos se em-

(21) Recogido de una zambomba de Jerez de la Frontera (Cádiz) por Cristina Soler, en diciembre de 1990.

pleó, principalmente, en la poesía popular (22). Desde luego, el testimonio primero que tenemos de este metro se halla en la jarcha número 5 de Judá Leví:

Véned la Pasca ed-aún sin elle
¡Cóm cande mieo corachón por elle! (23)

En este cantarcillo mozárame el decasílabo se presenta en la combinación de dístico, muy extendida en la poesía popular (y no popular) antigua. En el estribillo que estamos analizando aparece el mismo sistema paralelístico que hemos visto para la estructura general de las estrofas. Escribe E. Asensio:

La poesía de cuño popular maneja preferentemente formas de paralelismo abierto. El núcleo simplísimo o estrofa de cabeza engendra nuevas estrofas empalmadas mediante la anáfora de la frase inicial y caracterizadas por la reiteración de los giros emocionalmente cargados. La repetición pura y simple no satisface a una estética cada vez más refinada. La eficacia del poema aumenta cuando la repetición sirve de marco a la variación o cuando al lado del concepto positivo se coloca, a modo de claroscuro, el concepto negativo, o cuando manteniendo idéntica la frase, se altera el orden y el ritmo (24).

Justamente este último caso es el que se da en nuestro estribillo (/villanico). Se produce en los dos pareados un paralelismo por inversión: el verso cuarto repite la misma idea del segundo con idénticas palabras, sino que alterando el orden y el ritmo y rima. Es la fórmula «que lo bordé siendo niña, siendo niña lo bordé», de tanto éxito en la lírica popular como en el romancero tradicional (25). Este recurso proporciona la variación en estos pareados paralelísticos. A ello hay que añadir que nuestro estribillo es un buen ejemplo de «paralelismos fonéticos versales», en terminología de Alín, que explica que «el segundo verso repite, idéntica o casi idénticamente, las mismas vocales y en el mismo orden que el primero» (26). Son muy frecuentes en la lírica popular, y al paralelismo fonético corresponde el acentual.

El estribillo se configura con una serie de fórmulas y elementos retóricos propios de esta clase de cantarcillos: anáfora, repetición de términos, exclamaciones reiteradas, economía adjetiva y verbal, puro sustantivo en una marcada sencillez sintagmática, etc. Quizá sea la repetición, en sus distintas modalidades, lo más determinante del estilo de esta pieza lírica, porque es éste un recurso retórico de marcada eficacia para encarecer la tristeza de sus versos, como en «Ay pino, pino, pino florido» (27), muestra también de cómo la

(22) Véase Rudolf Baehr, *Manual de versificación española*, Madrid, Gredos, 1962, pp. 130-131.

(23) Tomo el texto de A. Galmés de Fuentes, *Las jarchas mozárabes*, 1994, p. 39, con esta versión moderna: «Viene la Pascua y aún [estoy] sin él/¡Cómo arde mi corazón por él». Del sistema métrico aquí usado, el dístico, trata en pp. 124-126.

(24) «Poética y realidad en las cantigas de amigo», en *Poética y realidad*, 1970, p. 78.

(25) Véase: M. Díaz Roig, *El romancero y la lírica popular*, 1976, pp. 43-44.

(26) José María Alín, *El cancionero español de tipo tradicional*, Madrid, Taurus, 1968, p.114.

(27) Véase E. Asensio, *Poética y realidad en el cancionero*, 1970, pp. 37 y 42.

entrada en «Ay», y más si aparece como anáfora, seguida de una invocación corresponde al modo de sensibilidad popular y se ha vuelto lugar común en la poesía tradicional. Al referirse Pilar Lorenzo a «la repetición de palabras iguales en contacto» en las canciones líricas del pasado, escribe que

En la lírica castellana de los siglos XV y XVI el procedimiento adquiere una proporción considerable [...] Este tipo de repetición suele aparecer en el estribillo del poema, que es una de las partes que, por su estructura métrica, va a influir más en la memoria del público (28).

En sintonía con las estrofas, el estribillo es altamente emotivo, acen- tuando con mucho las notas del lamento de la doncella: mientras que el dolor por la enfermedad del amado, que ha producido su ausencia, se manifiesta con contención en las coplas, el clamor adolorido del estribillo estalla en un grito desbordante y reiterado.

Algunos estribillos –tanto de la canción de la tradición antigua, como (y esto parece que de modo muy especial) de la tradición actual– son unidades líricas desgajadas de cantares que han adquirido independencia y han resistido el largo paso de los siglos, y esta independencia facilita su función de comodín lírico para diversas canciones de la tradición popular que no guardan (en la mayoría de los casos) relación alguna entre sí. Son piezas tráfugas que van de canción en canción por la geografía lírica peninsular. No es extraño, pues, que este estribillo gaditano lo sea también de otras coplas líricas populares; así se encuentra en este ejemplo:

Amores y torres firmes
no los derriban los aires.
¡Ay, amor, amor, ay amante!
¡Ay, amor, que no puedo olvidarte! (29)

La amante en tan apesadumbrada situación invoca, como eficaz remedio, la «matita de romero». El romero, como es bien conocido, es planta que se extiende por la península con absoluta libertad, y por ello se encuentra también en numerosas canciones de la lírica popular hispánica de todas las épocas. Unos ejemplos para ilustrar lo que decimos; se lee en Correas:

La flor del romero,
niña Isabel,
hoy es flor azul
y mañana será miel (30).

(28) Pilar Lorenzo Gradín, *La canción de mujer en la lírica medieval*, Santiago de Compostela, Universidade, 1990, pp. 98-99.

(29) Eduardo M. Torner, *Lírica hispánica. Relaciones entre lo popular y lo culto*, Madrid, Castalia, 1966, nº 23, p. 57.

(30) Gonzalo Correas, *Vocabulario de refranes y frases poverbiales*, ed. de Louis Combet, Bordeaux, 1967, p. 188b.

Y otra muestra:

¿Si queréys comprar romero
de lo granado y florido?,
qu'aun agora lo he cogido.

(Frenk, *Corpus*, 1185)

Pero es que, además, el romero es planta de reconocidas eficacias curativas; los barberos, por ejemplo, usaban la infusión de hojas de romero para hacer cicatrizar las llagas. Escribe don Luis de Góngora:

Cierto poeta, en forma peregrina
cuanto devota, se metió a romero,
con quien pudiera bien todo barbero
lavar la más llagada disciplina (31).

Covarrubias había escrito a este respecto, resumiendo lo que llevo dicho:

«Romero. Mata conocida, aunque sus virtudes no están todas descubiertas porque dizen ser innumerables; ay tanto dello en España que calientan con él los hornos, sin embargo de que de sus hojas y de sus flores y de su azeyte se han hecho grandes esperiencias» (*Tesoro*, s.v.).

«Hierba de la salud» la llamaban los latinos, según informa San Isidoro en sus *Etimologías* (XVII, 9, 81). En la cultura rural peninsular se tiene mucha fe en las propiedades curativas de esta planta, que entra a formar parte, como elemento simple, en la composición de muchas medicinas caseras. Recuérdese, a modo de muestra, cómo un cabrero cura la oreja a don Quijote luego de oír la canción de Antonio y antes de asistir al episodio de Marcela y Grisóstomo. Escribe la historia:

Hizo Sancho lo que se le mandaba, y, viendo uno de los cabreros la herida, le dijo que no tuviese pena, que él pondría remedio con que fácilmente se sanase. Y tomando algunas hojas de romero, de mucho que por allí había, las mascó y las mezcló con un poco de sal, y, aplicándoselas a la oreja, se la vendó muy bien, asegurándole que no había menester otra medicina, y así fue la verdad (32).

Y bien es conocido de todos cómo las gitanas, para sacar unas monedas, ofrecen romero por las calles de las ciudades andaluzas como ramo de buena suerte. Así pues, nuestra adolorida muchacha viene a echar mano de un re-

(31) Soneto XXXI (*Sonetos completos*, ed. de Biruté Ciplijauskaitė, Madrid, Castalia, 1968, vv. 1-4, p. 284).

(32) Cito por la ed. dirigida por Francisco Rico, Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, Barcelona, Instituto Cervantes-Crítica, 1998, 2 vols., I, XI, p. 127 («Biblioteca Clásica», 50). El romero entraba en la elaboración del bálsamo mágico de don Quijote: «Levántate, Sancho, si puedes, y llama al alcaide desta fortaleza y procura que se me dé un poco de aceite, vino, sal y romero para hacer el salutífero bálsamo, que en verdad que creo que lo he bien menester ahora» (I, XVII, p. 180).

medio rural, tomado de la más popular de las plantas de la flora silvestre peninsular. El estribillo arcense, hay que reconocerlo, tiene un incuestionable aire tradicional.

Pero no acaba aquí la cosa. El texto de Arcos sigue ofreciendo, como muestra feraz de la inagotable tradición lírica, otros elementos procedentes, de igual modo, de la poesía popular antigua. Nuestro estribillo se extiende, al cerrar la canción, en un remate redundando en la manifestación emocionada de la muchacha en cuyos versos descubrimos supervivencias de temas y formas tradicionales. En efecto, los versos 25 y 26 proceden del conocido cantar de *la pájara pinta* de tanta divulgación en los siglos áureos:

—¿Dónde pica la páxara pinta,
dónde pica?
— Ox, que non pica.

(Frenk, *Corpus*, 1432 A)

Y otro:

Bolava la palomita
por encima del verde limón,
con las alas aparta las ramas,
con el pico lleva la flor.

(Frenk, *Corpus*, 2153)

Como digo, el cantarcillo tuvo enorme éxito y se hicieron, incluso, adaptaciones a lo divino por poetas de la época, como indica Margit Frenk en las notas correspondientes a las entradas que hemos transcrito. Torner abunda en ejemplos de la lozanía del tema en la lírica del siglo XX. Tomo de él esta letra de una danza de Hoyocaserero (Avila):

Arrullaba la tórtola, madre,
por debajo del verde limón;
con el pico derriba la hoja,
con las alas quebranta la flor (33).

La arraigada pervivencia de esta cancioncilla —y su extensión por doquier en la Península, en las Canarias y en la América de habla hispana— se debe, sobre todo, a que entró a formar parte del repertorio infantil, y es ahí donde mejor se garantiza esta resistente vigencia de las canciones populares, y también del romancero. Por esa vía —no me cabe duda— llegó a nuestro informante (y a la tradición familiar que él tan bien representaba) el tema de *la pájara pinta*, pues Torner publica este cantar de juego de niñas, que, como él indica,

(33) Torner, *Lírica hispánica*, 1966, núm. 40, p. 89.

está muy difundido por la geografía lírica hispánica (y da referencias bibliográficas de fuentes). Dice así:

Cantaba la pájara pinta
a la sombra de un verde limón;
con el pico recoge la hoja,
con las alas recoge la flor.
¡Aire, cuándo vendrá mi amor!
¡Aire, cuándo lo veré yo! (34)

Parece que nuestro informante de Arcos recreaba estos dos últimos versos en los finales de su estribillo: *¡Ay de mi amor, cuándo lo veré yo! ¡Ay de mi amor, hasta la oración!* Hay otros testimonios de la difusión actual infantil por la Península, como este cantar de corro manchego que tiene una relación muy estrecha con el que nos ocupa:

Estaba el pájaro pinto sentadito en el verde limón,
con el pico picaba la hoja, con la hoja picaba la flor.
¡Ay, mi amor! ¿Cuándo lo veré yo?
Me arrodillo a los pies de mi amante fino y constante.
Dame la mano, dame la otra,
dame un besito y vete con Dios (35).

De este modo, y por este camino que he expuesto, hemos llegado –no podía ser de otra manera– al mismo punto al que nos condujo el maestro Eugenio Asensio cuando, hablando de los cantares paralelísticos castellanos, reconocía y demostraba que en la lírica culta del Siglo de Oro eran contados los reducidos casos de paralelismo, aunque la cadena oral seguía transmitiendo este legado poético, si bien en caudal decreciente. En las colecciones españolas contemporáneas de canciones, no es raro encontrarse con algunos ejemplos de paralelismo. Asensio ve, como último asilo del viejo árbol de la canción paralelística, los estribillos. «Tal ocurre –escribe– con los *respondes* que acompañan en Canarias los romances y bailes cantados» (36). Y cita este ejemplo:

Vuelva a la vaina el acero
donde estaba de primero.
Vuelva el acero a la vaina
donde de primero estaba.

(34) *Ibidem*, p. 90.

(35) José M. Fraile Gil (ed.), *Un muestreo en la poesía tradicional de la Mancha Baja*. Colección «Vicente Ríos Aroca», en *Zahora. Revista de Tradiciones Populares*, 33 (2000), p. 186.

(36) Véase para todo esto E. Asensio, «Los cantares paralelísticos castellanos», en *Poética y realidad en el cancionero*, 1970, pp. 211-213.

También en Castilla se utiliza, en este caso como canción de boda:

A la gala de la rosa bella,
a la gala del galán que la lleva.
A la gala de la bella rosa,
a la gala del galán que la goza.

Compárese este final, procedente de *la pájara pinta* infantil, del texto de nuestro informante, con el que nos cantaron las mujeres de la zambomba del mismo pueblo, y que he transcrito más arriba:

*Con el lin tocaba el violín,
con el no tocaba el violón.
Esta es la tonaíta del pío, pío, pon.
Vente a mi casa, sí.
Vente a mi casa, no.*

Mientras que el poemita de Capote mantiene hasta el final el tono emotivo de la canción, el de las mujeres hace un guiño festivo (creo mejor decir erótico-festivo) en su versión. Para ellas —como hemos dicho en otro momento— la canción lírica y el romancero no han dejado de tener un regocijante tono lúdico (37).

Dicho todo esto, y analizadas las dos entidades que componen la canción (estribillo y coplas), queda por determinar de qué modo se estructura como unidad poética. Vaya por delante que en la lírica popular de la tradición moderna, lo habitual —lo muy habitual— es que ambos elementos no estén interrelacionados (38). Entre estrofas (coplas) y estribillo se da una independencia total, un divorcio absoluto (temático y formal), de manera que vayan por caminos diferentes, sin nexo manifiesto entre ambos (39). Ahora bien, esto que es así en la gran mayoría de los casos, en otros no lo es de modo tan contundente: en la canción que estamos estudiando, al menos en algunos aspectos, se produce —a mi parecer— una conexión más que aceptablemente trabada, sin que se llegue, en modo alguno, a la definitiva estructura subordinante de la canción antigua (villancico y coplas).

En el análisis que Margit Frenk —una vez más tengo que recurrir a sus valiosos trabajos— hizo de las formas básicas en que se configuran las canciones antiguas de la lírica popular, estableció dos estructuras fundamentales que extendían su vigencia hasta finales del siglo XVI, al tiempo que explicaba la autora cómo se había constituido una forma de canción mixta heteroes-

(37) Cfr. P. M. Piñero y V. Atero, *Romancerillo de Arcos*, 1986, p. 34.

(38) Véase, por ejemplo, M. Frenk, «Glosas de tipo popular en la antigua lírica», en *Estudios*, 1978, pp. 267-308.

(39) Véase M. Frenk, «Quien maora ca mi sayo», en *Estudios*, 1978, pp. 212-220 (pág. 220), y el est. cit. en la nota anterior, pp. 302-304.

trófica, que avanzaba, con más decisión y éxito, en los tiempos más modernos (40). Aplicando los resultados de este trabajo a nuestro cantar de Arcos de la Frontera –dando por supuesto las diferencias que separan la lírica antigua de la moderna–, su configuración, en sentido estricto, no se basa, desde luego, en la estructura regresiva centrípeta –que es la que predomina en las canciones castellanas de los siglos XV al XVI, frente a la estructura progresiva, propia de las cantigas de amigo gallego-portuguesas–, pero no se puede negar una estrecha trabazón temática y, en cierto modo, formal entre los dos componentes de la canción gaditana.

Teniendo como modelo las canciones castellanas antiguas, el estribillo-núcleo (que actúa como villancico) funciona aquí como eje sobre el cual surgen las estrofas o coplas; actúa como si fuera el punto de partida de la canción y en él se concentra el tema (en este caso, el recuerdo imborrable y adolorido del amado que manifiesta la muchacha en su desgarradora soledad):

¡Ay, amor, ay amor, ay amante!
¡ay, amor, que no puedo olvidarte!

En torno a este grito desconsolado giran las estrofas como si fueran glosas explicativas del porqué de esta ausencia: «está mi amante malo», que repite la joven en cada una de las coplas, reiterando la misma idea con ligeras variantes léxicas. De acuerdo con lo que ha indicado Margit Frenk, las estrofas están a idéntico nivel, de modo que ninguna domina sobre las otras, y justamente por eso son intercambiables en el orden de aparición; esto mismo ocurría en la serie de seguidillas que transcribí del *Cancionero de Turín*, como en el poema de Lorca o en cualquiera de las otras versiones populares con respecto a la de nuestro informante: cada una presenta un orden distinto, pero esto no afecta en modo alguno a la canción. O pueden añadirse otra (u otras) copla, con tal de que se mantenga con todo rigor la misma configuración, y esto pasa con la estrofa que cantaban otros informantes de la zona, pero que no conocía el transmisor del texto estudiado: «Debajo de la hoja/del culantrillo».

En esta canción como nos la transmitió José Mª Capote, todos sus elementos compositivos (estribillo y coplas), si bien no están trabados por la estructura poética configuradora, sí lo están, y con solidez, por el tema (el amante ausente por enfermedad) y el tono (el dolor de esta ausencia), que marca el estribillo (/villancico), que se manifiesta así como la pieza central, imprescindible, de la que en cierta medida penden temáticamente las coplas, que, siguiendo de lejos el comportamiento de las glosas antiguas, desarrollan el tema, y que –ellas sí– son prescindibles, ya que pueden ser sustitui-

(40) Me refiero a su estudio «Historia de una forma poética popular» (1970), en *Estudios*, 1978, pp. 259-266.

das por otras. Según esto, entre ambos elementos no hay nivelación absoluta, sino que las coplas dependen del estribillo (/villancico), una dependencia (temática, no estructural) todo lo débil que se quiera. Además, este desnivel se evidencia en la diferente combinación métrica usada (no tiene nada que ver la disposición de los decasílabos en dísticos del estribillo con las seguidillas de las coplas) y en la también distinta configuración estilística (frente al lirismo sustantivo, altamente emotivo y formalmente exclamativo del villancico, la copla desarrolla una anécdota, aunque mínima, mucho menos emocionada, y que precisa de un sintagma verbal más complejo, por sencillo que éste sea).

Claro que esto pudo —puede— ser de otra forma, según cada una de las actualizaciones de la canción. En la de las mujeres de la zambomba de Arcos —como señalé más arriba— el estribillo introducía un tono más lúdico, que quebrantaba la tensión por la ausencia del amado enfermo. En el caso de nuestro informante, esta tensión no sólo no se atenúa, sino que se acentúa en el estribillo, colocando toda la canción de pleno dentro de la modalidad de «amor adolorido», solo ligeramente relajado al final en el remate último con que se cierra el estribillo, al recrear la cancioncilla de *la pájara pinta*, que se mantiene en la tradición actual como juego infantil festivo.

Nuestra canción es un ejemplo clarificador de hasta qué punto algunas composiciones de la lírica popular moderna se abastecen de la tradición antigua, pues de ella —según hemos visto— han tomado una buena parte de todos sus elementos configurativos: las combinaciones métricas, el sistema paralelístico configurador, los temas, los motivos, los recursos de estilo, etc., para los que hemos señalado las deudas, sin discusión, con el pasado, hallando incluso correspondencias palmarias, como en el caso de *la pájara pinta*. Sólo ha faltado, a decir verdad, la determinante estructura del villancico castellano antiguo, en la que la canción se vertebra con el villancico subordinante y las coplas/glosas subordinadas. Hay, sin duda, dos tradiciones distintas en la lírica popular hispánica: la antigua (que se cierra a finales del siglo XVI o apenas iniciado el siguiente) y la moderna (que se extiende desde entonces hasta hoy), o dos escuelas populares diferentes (como prefieren decir algunos críticos), pero lo cierto es que algunas canciones de la tradición actual se configuran, básicamente, echando mano de moldes compositivos, formas métricas y recursos estilísticos, recreando temas y frecuentando motivos de la lírica peninsular anterior. Y esto en un grado de fidelidad y acierto tal que, en estos casos, se atenúa de modo considerable la separación de las dos tradiciones.

A esto hay que añadir que nuestra canción es una muestra paradigmática de cómo determinados transmisores son capaces de elaborar, sin salirse de los cauces que la tradición del género les ha facilitado, su propia canción por medio de la selección consciente de este enorme material lírico tradicional. El

fino instinto poético de nuestro transmisor de Arcos de la Frontera, representando el repertorio familiar, ha logrado aunar tradición y originalidad (o modernidad, si se prefiere), en una coherencia notable, al conseguir una recreación «personal» de una canción elaborada casi en su totalidad con recursos tradicionales (41).

(41) Cf. lo que hemos dicho sobre su repertorio tradicional en P. M. Piñero y V. Atero, *Romancerillo de Arcos*, 1986, pp. 22-24; y «Bernal Francés. La transmisión de un tema renacentista en la tradición oral moderna arcense», en *Homenaje a Alonso Zamora Vicente*, 3 vols., Madrid, Castalia, 1989, II, pp. 411-422; y mi est. cit. «*Con agua de toronjil*. Del cancionero popular arcense», 1992.

MITOA HERRI-KANTU ETA IPUINETAN

Eibar, 2002-XI-28

Jose Mari Satrustegi

Handia da herri-jakintza mailan XIX. mendearen azken alditik honantz euskal kantu zahar eta herri ipuinei buruz egindako bilketa lana eta aberatsa benetan altxorra. Eginkizun dago, halere, material desberdinen iturri eta mezu sakonaz jabetzeko behar-beharrezkoa den edukien azterketa.

Era askotako gaiak eskaintzen ditu, noski, herri zaharren ahozko literaturak eta horien artean bada zenbait mitogai ezkutu. Txosten soil baten epe mugatua luzatzerik ez dagoenez, arautegiko lan honen izenburuari dagokion adibide bat emango dut.

Amak hil nau

Ume txikiei fereka egiteko erabiltzen den lelo ezaguna har daiteke eredutzat. Umeari eskutxoak hartu eta pertsona helduak bere aurpegira hurbilduz errepikatzen zaio. Oso zabaldurik zegoenez joko hau, aldaera asko ditu bazterretan, ia herri bakoitzak bereak. Luzaiden, adibidez, honela diote

*Marrau, marrau,
jantzak haur hau.
Gaur edo bihar?
Gaur, gaur gaur (1).*

Katuaren ildo beretik doa neure etxean ikasi nuena :

*Mixiña marrau,
katubek jan nau
atzo goizien
txitxia ta papa,
marrau, marrau (2).*

(1) María Dolores Echeverría. «Goienetxe» Biskar.

(2) Maria Karmen Satrustegi. Arruazu.

Anaia Berriotxoak Irun aldean jasotako aldakian aita da hiltzailea lelo honen arabera:

*Amak egin niñuen,
aitak il niñuen,
arreba Maxepatxok (Maria Josepatxok)
pixtu egin nauen (3).*

Aita Donostiak Baztanen bildu zuen testuak katuaren aipua eta aita hiltzailearen kontua uztartzen ditu, ama bera ere jantzaile delarik:

*Mixi marrau
katuak yan nau,
aitak il nau
amak yan nau
arreba ponpoxak
piztu nau (4).*

Katua ez da noski animalia zaharretakoa Euskal Herrian eta, bistan da, *hil nau, jan nau*, leloaren lekuan sartu dela *mixi marrau* ordaina. Harritzekoa da, bestalde, haur txikiari buruz *hil* hitza gogoratzea, ez baitzen hizkera arruntean aipatzen. Horren ordeaz, *akautu* (akabatu) abere arruntez, *Kalitu* suge, musker eta beste piztia sakratu batzuei buruz eta, orain bertan, *despeitu da, joan zaigu, utzi gitxi, Jinkoak eraman dizi*, eta antzeko esaerak erabiltzen dira Luzaiden pertsonen heriotza aipatzeko. «Izena eta izana» gauza bera direla uste zeneko pentsaeraren aztarnak dira, eta batak bestea dakarrelakoan sahiesten zen mintzaira arruntean. Haur txikiari zuzendutako *hil* hitzak ez du, noski, heriotz fisikoa esan nahi herri tradizioan, bestela ez baitzen inoiz aipatuko.

Hiltze misteriotsuak, bestalde, *jate* lasgarria darama ekintza bitxian. Galderra da, zein den guraso bakoitzaren papera.

Neuk Urdiainen jasotako aldakian, ama da hiltzaile eta aita jantzailea:

*Amak hil nau
aitak jan nau
neure arreba poxpolintxuek
hezur hutsetan piztu nau.*

(3) H. V. B. Sabadiña Ribera Aramburu, Irun 1959) Anaia Berriotxoak gutunez bidalitako oharra. Geroago *El Bidasoa*, 730. zenbakian (1959.8.8) argitaratzen emana.

(4) P. José Antonio de Donostia. «Apuntes de folklore vasco» BAP VII-1º Sn. Sn. 1951, pág. 29. (En casa de José Iriarte, el cual lo sabía de su abuela).

Aipatutako aita Donostiak berak ere honela dio Baztango beste aldakin batean:

*Amak il nau
aitak yan nau
nere arreba ponpoxa(k)
pixtu nau (5).*

Amaren eskutik datorren tradizioan ez da harritzekoa hiltzailearen zeregina isildu edo sahiestu izana. Antxinako zentzu sinbolikoa galtzean ipuinak, oso gogorra gertatzen da hizkuntza logikoan esatera propioa ama batek onartzea. Baina zer dio herriak?

Ipuina

Duela urte asko Urdiainen jasotako ipuin bat esanguratsua gertatu zitzaidan gai honetan eta bi aldaki hartu ditut eredutzat. Neskato gazte baten lekukotasuna da bat, eta bederatzi urteko mutiko koskorrena bestea. Ama alar-gunaren aldetik jasoa zuen hark eta aita artzaiaren bertsioa zuen bigarrenak. Elkarren osagarri dira biak. Idatziz eman zituzten euren lanak eta honela diote hitzez hitz:

A. *Emakume ikuspegia*

Etxe batian bizi ziran abuela bat, mutiki bat eta beste nesaki bat. Egun batean gizona fan zan soroá eta abuela labeko-iten asi zan. Eta bialdu zituen nesakia eta mutikia basoá abarrak eske, esanaz:

–Lenbiziko etortzen danari emanko deat opil puska aundiena.

Etor zan lenbiziko mutikia eta etxeá aillatu zanean esan omen zean:

–Abuela, zabal atagia!

Abuelak erantzun zion: –Pâzak ba eskubiko eskua! eta moztu zian aizkoriakin eskuturra.

Eta berriz esan zean mutikiek: –Abuela zabal atagia!

Berriz esan zean abuelak: –Pâzak ba ezkerreko eskua! eta atzeá moztu zean beste eskua. Gero, baita anak ere; eta azkenean, mutikiaren gorputza puskatu zen eta pertz batean pâtu zen yosten (egosten).

Etor zan nesakia abarrakin eta geldein zion abuelai: –Nun da nere anaia?

Abuelak erantzun zion: –Soroá fan da bazkariekin.

(5) Artxibo P. Donostia. Lekaroz, XI – 954^a. Fr. Serafín de Yaben. Berroeta (Baztán).

Bea (baina) nesakiek ikus zen pertzean zerbeit bazola, eta esan zean abuelai arek il dela bere anaia eta pertzean daukala yosten.

Eta abuelak esan zian orduen: –Bai, pertzean dago. Bea (baina) esaten ba-deazu zên aitari, zeauri yos-ber (egosi bear) dezut pertzean.

Eguerdi aldean etor zan gizona soroti bazkaitá eta galdein zean abuelai ia nun zan bere semea.

Abuelak esan zean: –Basoá fan da abarretá, eta nesakia bildurrak, etzen itzik atá.

Bazkaltzean abuelak atá zean gizonai bere semea aragi-yosia, jateko, eta jaten zegon bitartean, berak botatzen zituen ezurrak nesakiak bildu ta teilatuá iyo zituen eta pâtu zituen mutikiaren forman. Eta azkeinekua pâtu zenien, mutikia asi zan kantaitan:

*«Amonak il nau, aitak jan nau,
nere arrebak ezur utsetan piztu nau!»*

Gizonak aitu zituenien kantaitak galdein zian abuelari ia ze pasatzen dan teilatuen;

Eta arek erantzun zian: –Ze pasatu ber dau! Txoriek kantaitan daudela!

Bea (baina) gizona etzon konforme eta iyo zan teilatuá eta an ikusi zenien bere semea, berekin artu ta eaman zuen sukaldeá.

Eta gio (gero) mutikiek bere arreba urrez jantzi zen berari bizia salbatzea-gatik.

Eta egun batean ere abuela gaisto aura il zan eta aita bi umêkin oso ondo bizi zian.

(Encarnación Celaya. Urdiain, 1965)

B. *Gizaki bertsioa*

Etxe batien bizi zian andra gaizto bat, mutiki bat, nesaki bat eta ebein aita. Gizon aura fan zan soruá, eta andriarek bialdu zian mutikiari eta nesakiari basuá egurrak ekartziá; Eta esan zian, nor etortzen dan lenbiziko opil andiena emanko ziola. Artu zain egurra eta eldu zian etxiá eta mutikiari etor zaion xixakurria; Nesakiek aurriá segitzen zen. Mutikiek esan zian espiatzeko. Eta nesakiek: –Bai eta gio (gero), iri eman opil aundiena!.

Mutikiek korrikan yautsi zian.

Pixkât giotxuó (geroxoago), nesakiai etor zitzaion kakakurria.

Mutikiek aurriá segitzen zen, eta nesakiek esan zian espiatzeko.

Eta mutikiek esan zian: –Bai eta, gio (gero) opil aundiena itako, ez-ba!

Mutikia ailatu zan etxiá eta esan zian andra gaiztuari: –Zabal ataia.

Andra gaiztu arek esan zian: –Sartu eskua atarzuloti!

Mutiki arek sartu zen eta andra gaiztuak aizkoriekin moztu in zian. Andra gaiztuak esantzian sartzeko beste eskua, ankak eta burua eta intzian aizkoriekin danak moztu.

Nesakia aillatu zan eta esan zian andra gaiztuari ia nun zôn mutikia.

Andra gaiztu arek esan zian, abuelân etxien yonko (egongo) zala, txakurra umiek-iten zôla... Nesakia fan zan eta esan zian abuelak an etzôla. Fan zan ebein etxiá eta esan zian andra gaiztuari abuelain etxien etzôla.

–Beste abuelân etxien yonko (egongo) da, txerria umiek-iten zôla. Nesaki aura fan zan beste abuelân etxiá eta abuelak esan zian an etzôla. Fan zan ebein etxiá eta esan zian andra gaiztuari an etzôla; eta bitartien andra gaiztu arek mutikiaren gorputza pertz batien sartu zen.

Tián etxien yonko (egongo) dala, beia txala-iten dôla... Nesakia fan zan tián etxiá, eta tiak esan zian an etzôla.

Fan zan ebein etxiá eta esan zian andra gaiztuari an etzôla.

Nesakiek ikus zen kalderan biazpuntia. Nesaki arek ihan-zian (eraman zion) bazkaia aita; bazkaitako zian mutiki aura. Ñarrez (negarrez) bazuan biden eta agertu zaion Ama Birjinia eta esan zian ia zengeiti iten zen ñar.

Nesakiak esan zian andra gaiztu arek be (bere) anaia il dela.

Ama Birjiniek esan zian aitak botatzen z(itu)en ezur guztiek jasotzeko eta pátzeko arramayuen zabal-zabala.

Ihan (eraman) zian bazkaia ebein aita eta aitak bota zituen ezur guztiek jaso zituen eta ihan (eraman) etxiá.

Pátu zituen arramaiuen zabal-zabala eta fan zan ohiá (ohera).

Urrengo goizien jagi zan eta ikus zen jende montona ebein ataien; eta mutikia teilatutik au kantatzen:

*Amak il nau, aítak jan nau,
Poxpolin txuri, arrebak piztu nau!*

Nesakia atâ zan kanpora eta mutikiek eman zian teilatutik soineko polipat.

Nesakiek ihakutsi zian andra gaiztuari soinekua, eta andra gaiztu arek esan zian biandako (berarendako) botatzeko beste soineko bat.

Mutikiek esan zian pátzeko burua tximinien parien.

Andra gaiztu arek pâtu zen burua tximinien eta mutikiek bota zian arri aundi bat eta andre gaizto ura il zan.

Eta mutikia, nesakia eta ebein aita ondo bizi zian.

(Antonino Goicoechea, 9 urte. Urdiain, 1965)

Gertakizun trakets eta itxura txarrekoa izan arren gaur egungo pedagogia ahogozagarriarentzat, oso zabalduarik zegoen Euskal Herrian ez ezik beste kul-

tura askotan ere munduan zehar. Lehen irakurketan Grimm anaien ipuin berdintsua gaitzat hartuta testu hurbilketa egin nuen (6), baina antropologia da oraingoan lanaren ardatza eta sinbologiaren ikuspegi sakonetik aztertu behar da gaia, aizkora-ukaldiaren odol isurtze gorria alde batera utzita.

Protagonisten ildotik abiatuz, gaztaroko mezua darama haur txikiari egiten zaion losintxak. Amaren altzotik atera eta biziari aurre egiten hasi beharra adierazten du egurraren aitzakian hartutako mendiko bideak. Erantzunkizunen hasiera alegia. Amaren sabela gogoratzen duen labe berotik ateratako opil goxoaren eskaintzak arintzen ditu aldaparen nekea eta lanaren ardura.

Haurtzaroko bi xehetasun nabarmentzen dira lehen atalean: neskatoak aurea hartzen dio mutikoari, honek gero gaingituko badu ere; eta bideko elkarrizketa bera, gorputzeko behar arrunten aipua haur mailan naturalki esana.

* * *

Atari itxia. Haur aldiko opilaren bidea atzean uztea ésan nahi du ordu arteko etxea itxi izanak. Besoak, hankak eta burua moztea bera, beste eginkizun batzuekin bide eta burubide berrietan abiatu beharra bezala da. Aurreko ibilera eta pentsaerak ez dute balio eta bertan moztzen dira. Iraganaren eta etorkizunaren arteko hesia da gaztetxoarentzat atari itxia. Pertzak amaren sabela irudikatzen du eta bertan egosten den haurraren okeletik bizi berria aterako da gaztaroko ardurekin. Txakur, txerri eta txekor jaio berrien aipamena ez da menditik jaitxierako gorputzeko beharren solas xumea, erditze zantzua eta sexuaren esnatzea baizik.

Amaren paper nagusiak ez du erabat baztertzen aitaren presentzia, haragia jateko besterik ez bada ere. Biziaren iturburuan kokatzen da gizona eta hara itzultzen da seme txikia aitaren barnean murgilduta bere heldutasuna haren lotura gabe hutsetik hasteko.

Mutil gazteak haurrarekin duen jarraipena hezurren ardatzean datza, eta arreba moduan agertzen den neskatoa da, hezur biltzaile ofizioan, gazteari eten gabeko bizia ematen dion arima.

Urdiaingo ipuinaren berezitasuna hezurren kokalekua da: teilatua alegia. Lurraren sabelera itzultzea da ohikoa, bertatik bizi berrira ateratzeko. Kasu honetan argisentiko eguzkiak zuzenean ematen die hezurrei izaera berria ama-lurra ernaldutako gabe.

* * *

Ama. Adinekoek *amaizuna* aipatzen dute, *abuela* dio lehen ipuineko neskatoak eta *andre gaistoa* idatzi zuen bigarren berriemaileak. Ahoz kontatu zue-

(6) «Versión popular de un cuento de Grimm» BAP XXI, c. 3-4, pp. 283-299.

nean *ama* zioen. Jakin nahi nuen amaizunaz ezer bazekien, eta ama ona ote zen semea hil zuena, galdetu nion. Pentsati gelditu zen haurra, eta ipuina idatzi zuenean amaren ordeztu *andre gaistoa* jarri zuen. Esan behar da, ama jatorraren ipuina dela hau. Haurraren heziketan amazulo izateari uko egin eta haurraren nortasun garapena bultzatzen duen ama ona.

Ipuinaren arrakasta herri literaturan arrazoi sendoan oinarritzen da: haur asko hiltzen zenez txikitan, gaztaroko heldutasunera iristea zuen amets eta helburu losintxak.

Hiltze horren itzala psikologiki ulertu behar da beraz. C.G.Jung haurtzaroko paradisuaz mintzo da eta adinagatik handik botatzeaz (7).

Autore honek berak Shakespeare-n *Julio Cesar* aztertzean Casio pertsonaiaz dio, amestutako helburua aldatzeko orduan printzea hil beharra bezala dela. Herioaren dardara ulerkaitzak sortzen ditu egoerak barnean eta sentimentu mingarri nazkanteak. Haur giroan hil beharra da helduen munduan sartzeko (8).

J.L. Henderson hiltze honen sustraiak sakontzen saiatzen da eta, bere ustez, haurra ama/semi sustraietara itzuli nahia da horrelako heriotza noztiztera bultzatzen duen erakarpina (9). Maitemina baino gehiago, amaren sabelera berriro itzuli nahia dela joera atzerakoiaren zergatia, dio Eric Frommek. Amarekin berriro batzean jaio aurreko egoeran murgiltzeko joera du haurrak (10).

(7) «Es el mundo del niño, el estado paradisíaco de la primera infancia, del cual nos expulsó la ley del tiempo que pasa. En ese reino subterráneo dormitan sentimientos de hogar y esperanza de todo lo venidero». C.G.JUNG *Símbolos de transformación*. La lucha por emanciparse de la madre. Paidós, Barcelona 1982, pág. 295.

(8) «Cuando una estructura de tanta importancia vital como un personaje ideal se prepara para modificarse, es como si tuviera que morir. Entonces produce en el individuo presagios de muerte difíciles de comprender, es decir, en apariencia infundados, y dolorosos sentimientos de asfío del mundo (...) el mundo infantil quiere desaparecer, a fin de ser sustituido por la fase adulta». C.G. JUNG, *ibid.*

(9) «El rito retrotrae al novicio al más profundo nivel de la originaria identidad madre/hijo o identidad *ego/sí mismo*, forzándose a experimentar de ese modo una muerte simbólica. En otras palabras, su identidad se desmembra o disuelve temporalmente en el inconsciente colectivo. Después de rescatado de esa situación mediante el rito del nuevo nacimiento. Este es el primer acto de la verdadera consolidación del ego con el grupo mayor, expresado como tótem, clan, tribu o la combinación de los tres. El ritual, ya se encuentre en grupos tribales o en sociedades más complejas, insiste invariablemente en ese rito de muerte y resurrección que proporciona al novicio un 'rito de paso' de una etapa de la vida a otra siguiente». Joseph L. Henderson. *El hombre y sus símbolos*, Paidós, Barcelona 1981, pág. 128.

(10) «El rechazo a separarse de la madre puede tomar formas más extremas. Más profundo y aun más profundo que el deseo de ser amado y protegido por la madre durante toda la vida, es el deseo de ser uno con ella, de regresar a su seno y, finalmente, de anular el haber nacido. Entonces, el seno materno se convierte en tumba, la madre en tierra en que 'enterrarse', el océano en que ahogarse. No hay nada de 'simbólico' en esto; tales anhelos no son 'disfraces' de deseos edípicos reprimidos». Eric FROMM, *Lo inconsciente social*, Paidós, Barcelona 1992, pp. 55 y 58.

Mittoa. Euskal ipuin xume honen euskarria, azken finean, mito unibertsal baten ardatz nagusian datza. *Osiris* heroi edo jainko zatikatuaren antzeko historia da. Haren gorputz atalak Egipton zehar sakabanatuak izan ziren eta *Isis* bere arrebak, edo emazteak beste aldaki batzuen arabera, arretaz bildu zituen puska guztiak hildakoa bizira itzuliz.

HERRIAREN MEMORIA LANBIDEZ
LANBIDE BERRITZEN
«EUSKALDUNAK» poeman

Eibar, 2002-XI-28

Joxe Mari Aranalde

Andra-gizonok, arratsalde on. Zeinek ez dugu entzuna, eta ez behin bakarrik, urte oroz gutxienez, eta maizago askotan, harako itsasoari beha-beha zegoen laborari, edo lehortar, edo –Mogelen izenez esatekotan– *Peru Abarka* haren eta kaletar jakintsu usteko –berriz ere Mogelek bezala esatekotan– «Maisu Juan» haren arteko hizketa hura uztailaren azken aldera?

Han dago gure Peru Donostiako Kontxan itsasoari beha-beha. Itsasontzi haundi eta eder batek ohosten dizkio begiak: Hartan ditu josiak gure lehortarrak. Haundiaren haundiz kaian sar ez daitekeen horietakoa da barkua.

Lilura horrekin itsasoari josia dagoela nekazaria, kaletar jantzi horietako bat hurbiltzen zaio. Edozein jabe daiteke, eta gure kaletar jantzia zer esanik ez, Kontxako barandan dagoen gizona ez dela egunero itsasoa ikusten duen horietakoa, eta ez dezakeela berri haundirik izan, begien bistan daukan barkuaren balioaz. Itsuak ere ikus dezakeen zerbait da hori.

Harrimenez itsasoak hartua daukan lehortarrari diosal egiten dio kaletarrak, eta ondoren galdetzen ez dio bada donostiarrak baserritarrari, ia zertsu balioko lukeela iruditzen zaion barku hark? Gogoratuta ere egin egin behar zaio gero galdera hori halako pakean Kontxan itsasoak eta hango barku bikain hark liluraturik daukaten gizonari? Horretarako, donostiarra ez, «ñoñostiarra» izan behar.

Batere ez dakit, baina gure *Peru Abarka* honek ere, harako *EUSKALDUNAK* poemako Petri hark bezala, «begi-zehar» egingo zuen galdera entzutean.

Hala dio Orixek, semearentzat alaba eske datorren aitaren aurrean neska-ren aitak hartzen duen jarrera adierazterakoan:

«Igarri zion Petrik –ala zun izena–
asi orduko Manuk –au bestearena–
seme Mikel'engandik itzez zekarrena.
Begi-zear egin du; zur, orde, entzumena.

Belar-izpia alaxe aize biguñera
makur da; aizea geldiz zuzentzen da bera.
Isilgune-ostean zuzen du bekera,
ta "Neskari esanen" soil erantzueraz».

Hori deskribapena bi jaun horiena beren seme-alaben ezkontzaz serioски mintzo direlarik! Baditu gure Orixek harrigarritzko esanak eta esateko moduak. «Begizear egin du» Petrik.

Kontxako gure gizonak ez du alabarentzat garrantzizko mezurik jaso eta ez dauka ain arazo astunari erantzun beharrik; baina antzeratsu aterako zen haren ahotik erantzuna; eta hartu zuen jarrera ere, «begi-zeaz» egin zuen Petri harenaren antzekoa izango zen.

Hartu zuen postura hartu zuela, hala izan omen zen laborariaren erantzuna, barku bikain hark zertsu balio zezakeen galdetu zitzaionean: «Gehienaz ere Santio-Santanatako trumoi-jasa batek haina».

Ez, ez daki zehazki, ez-eta alderatzekorik ere, barku hark zertsu balio lezakeen dirutan; baina badaki, gehienaz ere balio lezakeela Santio-Santanatan egin dezakeen trumoi-jasa batek haina. Harririk gabe izatekotan, jakina, jasa! Baina hori ez dio esan kaletarrari. Zertako esango dio halako galdera inozoa-ekin datorrenari?

Horra nola garaian garaiko giroari dagozkion esanak eta ipuinak eta filosofia bera, edo dena delakoa, berritzen diren. Horrelatsuko zerbait adierazi nahi luke «Herriaren memoria lanbidez lanbide berritzen» delako izenburu horrek.

Bestelakoren bat ere izan zitekeen. Adibidez, «Aroz aro herriaren memoria berritzen», edo horrelatsukoren bat. Izan ere, lanbidez lanbide ez ezik, pestaz pesta ere berritzen baita EUSKALDUNAK poeman herriaren memoria kulturala eta beraren herritasuna. Eta pesta asko da poeman, beste noizbait esan izandu dizuedan bezala. Eta haietan ere, eta nola!, berritzen da «Herri baten arnasa» delako hura.

Hala ere lana dela uste dut hobekien nabarmendu arazten duena Herriaren izaera eta kultur-transmisioaren eskola. Eskuak eta hortzak eta gerriak eta ia dena zeregin batean ari delarik, buruak eta bihotzak hornitzen dituen kulturgintza eder bat ageri da hor. Eta lanbide edo egiteko bakoitzari dagokion kultur-zumu hori Orixek bere lekuan txertatzen digu paregabeki.

«Txerri-iltzea»

Hori du izena poeman, «Olentzaro» izena duen kantu bateko zati haundi batek. Eta neri, gure kulturgintzaren herri-pedagogia hau aipatzean, beti zati

hau etortzen zait burura. «Baina hori ez da lanbide bat» diokezu zuk, entzule. Eta egia. Zeregin bat, edo egiteko bat, bada, baina lanbidea...

Ez dugu alperrik esaten, bestela, txerria hildako astea eta ezkonduetako urtea direla, asterik hoberena urtean eta urterik hoberena bizitzan.

Bigarrenaren berririk ez dugunok ere aitor dezakegu hala dela txerriaren hori. Lanbide izatekotan, «Bizkaiko txerriaren» hura izan zitekeen. Gurea luzaroan espero izandako egun biribil bat izaten zen.

Eguberri biharamuna dute hautatua EUSKALDUNAK poemakoek. Hala dio Orixe kontalariak:

«Biamonez dei dute arakin Potxolo;
beste arakiñik ez da auzo guzira;
urtaroaz jan oi du amaika amen goxo!
galtzen ertzetik sabel-zorroa dario».

Ez dago alperrik galdua gure Potxolo: «galtzen ertzetik sabel-zorroa dario».

Ez da bakarrik: «Sei gizon -dio- eira dira: kurruxka jakina / bezperako barauaz barnak eragina». Aterako du haundiagorik, Txonko zar buru dutela, bost gizonek heltzen diotenean eta maira jasotzen dutenean.

Bada entzun duenik txerriaren kurruxka. Hona:

«Mari ta Matxin, amar ta amabi urteko
-besteak illak ziren anai Txortxiz gero-
biamonez ez daude lotan egoteko,
txerriaren kurruxka entzun duteneko».

Baina haurra burruka hark ikaratu egin ohi du, eta gure txiki hauek be-larriarekin segitzen dute aldi batean txerriaren garraisi hotsa. Baina laister hara:

«Txerriaren kurruxkak goiena jo dute;
gure bi xenideak laister dirade erne;
ezin-jekia botaz ta harekin maindire,
jantzi-arin dioaz otzak bildurtzeke».

Horra hor haurrak urteko goizik ahaztu ezineneko batean. «Jantzi-arin» dioaz. Zenbat aldiz egin ote genuen, eta ikusi izandu ote dugu, eta esan ote zitzaigun eta esan ote diegu, honelako edo horrelako jatzeko hoztu gabe. Berriz agertuko dira txiki hauek txerriltzekoan. Guk esan ohi dugun bezala, gero ageriko Pello Gabiriko».

Eta beste pertsonaia bat, nahi eta nahi ez hor behar duena, amona da. Hark egin behar ditu odolkiak, eta horretarako aurren-aurrena zaindu behar dena, odola da. Bere iturritik bero datorren odolari ez dago bere horretan uz-

terik. Matazatu egiten da. Eta hori gerta ez dadin eta gero odolkiak zerekin egina izan dadin, horra amona:

«Amona asi da besoz odolak iraultzen,
ez ditezen mamitu odolki baino len;
noizik mordoka batzuk ditu ateratzen
—mullaztarra garbarik ala du bereizten—.»

Haurrak eta amona horra hor beren tokietan. Hemen oraindik elkarren-gandik aparte dabilta. Elkarrekin ikusiko ditugu gero beste zeregin utzi-ezi-nezko batean.

Bada besterik ere bildu denik txerria hiltzerakoan, bai bihankako eta bai lauhankako. Hona:

«Ijitoa agertu da katua hainbat usu:
«Egun onik! Txerrian txintxurra baduzu?»
arekin inguruko puska-muskak nai-tu...
katuak ere bai, ta gaur ezin ukatu».

Gaur bada denentzat.

Gizonezkoak txerri-lanak egiten ari dira. Hura erre, gero garbitu, hurre-na ideki eta hustu, jasotzekoak jasoz eta baztertzekoak baztertuz eta lurpean sartuz. Eta ikus azken hondarretaraino nola garbitzen duten eta gero zer egi-ten gure lahunkakoari:

«Burruntzaliz, barrengo odolak bildurik,
zizkuetako tantak zapiz txukaturik,
bera beteko aga sartuz okozpetik,
seien artean arin jarri dute zutik».

Horra erakusgarri gure txerria. Eta hona Orixeren begietan zertsu diru-dien gure «Ortzuri»k:

«Badirudi zerriak artza dantzaria;
bainan bakarrik ezin dagoke geldia-
dantzari-laguna du oin-abe zutia,
gaurko zeinbait dantzaren irudi egokia».

Eta lan horiek bukatuta gizonezkoak gosaltzera doaz patxara ederrean. Izango dute astia hura hoztu bitartean.

Aldi berean odolkigileak han ari dituzu munduko arretarik haundienaz be-ren lanean. Hona:

«Garazi'k eta amonak eskuak bete lan
puxkarik goxoenak aitzoz txikiketan.
Onkaillu usai-ondunak odolaz batean;
alako odolkirik ez egiten bestetan».

Eta gaia prestatzeak lan badu eta betetzeak zer esanik ez, hurrengoak ere badu berea. Hona:

«Pertzean sar, irakin, orratzaz ziztatu
–aien kezka guzia, ez ditezen lertu–;
igaz –gogoan dute– legortxo gertatu,
ta aurten eze-gurian sasoia nai artu».

Gizonezkoek haiek baino kezka gutxiagorekin gosalduko zuten. Eta haurrak ere trankilago egingo zuten jolas maskuri hustu eta puztuarekin, egun hartan zeukaten egitekoaren pozetan.

Prest dira odolkiak, eta bazkolondoan badator ordua haiek partitzen has-teko. Bitan esan beharrik ez dute, goizean «jantzi-arin» txerriaren ingurura bil-du diren haiek. Ikus:

«Odolki-banatzeko pozez bi xenide,
amonak esanera doaz etxez-etxe.
Gogoan eukitzeko beintzat “Zimelene”;
–andik besterenera ez baiteramate–.

Eta

“Odolkia ordainez” Euskalerrietan;
“To, gero ekartzekoz” diote bestetan».

Lege horren arabera, «Zimelene»ra ez dute eraman behar odolkirik. Ho-rretan konforme dira. Hor ez dago konpondu ezinik. Beste zerbaitekin dute auzia, eta tema, eta takela. «Mutikoak, Urliren etxera nai joan; nexkak ere, beste etxe bat nai du aukeran». Txikiak dira, baina ez daukate ahazturik «Ba-tean ur-intxaurrek ematen ttutela; bestean piku ondu ta sagar ximela». Eta gure txikiak teman odolkiak partitzerakoan.

Amona, berriz, jendetasunez nola ibili behar duten erakutsi nahian. Hara:

«Amonak: etxeetan mintza ditezela
“Egun on” ta “bai, andre”, gutxia ar dezatela».

Edo Lapurdin omen dioten bezala, esateko odolkiak eskaintzerakoan «Gutiz ez utz» polit hura. Guri, berriz, «gauza gutxi zela, baina borondatea ikusteko» esateko esaten ziguten.

Eta amona jendetasunezko formula horiek erakusten gure txikiei, beraiek sagar ximeletan eta ur-intxaurretan pentsatzen dauden bitartean «lehengo ur-tean zu joan zinen. Aurten neri tokatzen zait» –eta elkarri eginez teman.

Gure amak ere hala bialdu ninduen ni behin Zapateriko amonari berorika hitzegiteko gero esanez. Gaztelu olerkariaren ama zen hura, eta gure amaren izeba. Hangoak ez dakit nola kunplituak izango nituen; baina etxera etorri nin-tzenezan, eta amak zeintzu zeuden etxean galdetu zidanean, «Berorika-ta» eran-

tzun nion nik. Haurrak ere bere modura jasotzen ditu guk esandakoak eta erakutsitakoak. Orixeren EUSKALDUNAK poemako hauek ez dakigu nola jasoko zituzten amonarenak.

Horra Orixek goxoki sartu txerrihiltze inguruko esanak eta ohidurak eta bat eta beste Garazik eta amonak estean puxkarik goxoenak bezalaxe. Haur horiek, haundi egin heinean, hartu beharko zituzten geroan odolkiak partitzea baino erantzukizun haundiagoak txerrihiltzerakoan, eta ikasiak zituzketen lanbide horri zegozkion esanak eta izanak eta guztia, batere behartu gabe eta ikasketa apartekorik gabe. Eta gerora, txerrihiltzea zeinen festa gustagarria den probatu eta gero, eta bera beteko agan zutik jarri duten artza iduriko horrek zenbat puxka goxo duen dastatu eta gero, haiek ere esaten ahal zutekeen Txomin Peillen jaunak bezala «Aintza xerriari!». Nik errepikatzen dut behin baino gehiagotan.

«Artazuriketa»

Artoa. «Horrek kentzen du Euskalerriko / nekazarien gosea». Horrela definitzen da artoa, nik dakidala euskaraz inoiz artoari egin zaion kanturik miresgarrienean. «Artoaren nekea» du izena kantuak eta EUSKALDUNAK poeman dago, ARTAJORRA kantuaeren barnean.

Baina gure gosea hiltzen hasi aurretik, artoak lan bat du: zuritzea. Txorriek eta basurdeek eta zerriek eta horrelakoek ez daukate lan hori egin beharrik, baina guk bai.

Lan horretan laguntzera biltzen da gazte jendea gauetan, batez ere jendez urri xamar dabilten familietan, gaur batean eta bihar bestean. Horri esaten zaio «artazuriketa» eta Orixek kantu oso bat eskaintzen dio lanbide horri bere EUSKALDUNAK poeman. Jakina den bezala, Uitziko Errekalde beserrian azi zuten gure Orixe, eta hangoa kontatzen du poeman.

Egin da artoak zuritzeko bilera Errekalden, eta ohi den bezala, hartaz eta hontaz hitzeginez hasten da lagunartea; baina gazteak bi amets omen ditueenez, hots, «andre eder haundiki ta kutxa bete diru», laster biltzen dira kontu horietara. Ikus nola:

«Bakarra zen atxomotxa kontu-eder-kontari.
Gazteak aixuka dute bat dezan ekarri.
Uka-muka haundirik gabe lotu da lanari,
zerbait asma baleza gazteen pozkarri.

Jakiña, gazte-jendeak bi ametsok ditu:
andre eder haundiki ta kutxa bete diru;
ba daki nondik asi eta non bear bukatu.
Begi-belarri ditula beregana lotu».

Eta hor hasten du gure atxomotxak ipuin eder horietako bat. Barbier zenaren «Ichtorio michterio»etan agertzen omen. Zinez ederra benetan eta antzesteko erreza eta aparta, eta nik inoiz antzestua ikusi ez dudana. Egingo lukete irrik gure haurrek ikusiko balute. Honela da ipuina:

«Errege baten alaba bein batez eri zen;
 –meriku, sorgin– iñortxok senda etzezaken.
 Aren inguru, zoraluz, alperrik zebiltzen:
 neska gaixoarentzat sendagairik etzen.

Errege jauna ba dator sallaren karraxiz...
 aspaldiko order alaba ikusi zun irriz.
 Orain ere lanak ziran lengo alderantziz:
 alaba, txoro-txoro, parra ezin geldiz.

Ikaratu da aita, artantxe geldituko oten-dan;
 –Jauregi-ate-aurrean salla an ari baitzan–,
 zimizia baino len an da asarre beroan:
 denak illarazteko oiuegin zuan.

Soldaduak ba zoazin ek iltzeko asmoz;
 berela mutil gaztea gelditu da mokoz.
 Aren atzetik laisterka guziak oztopoz;
 artan bereizi ziran andik aurrerakoz.

Mutillak oiue aundi bat Errege-alabari:
 –«Aski ola!»; bildotx beltza, berriz, marrakari...
 Irria atertu zitzaion gaitzen sendagarri...
 Neskarentzat mutilla maite maitagarri.

Illabete bage, biak ezkondu ziraden...
 dantza-soka ateratzeko aña aur izan zuten.
 Axuri beltz artaz ere aztu ez gaitezen:
 Erregiñak eskutik azi zuen gizen».

Gerogo begi-illunago, ez irri sekulan:
 zer egin etzekitela akituaz zoan.
 Senda nai dunari, oiue Erregeak ontan,
 pozik lezaiokeela emaztetzat eman.

Txabol aul batean, iru anai ziran bizi
 Erregearen agintza zutenak ikasi.
 Ba-ez-bada, asmatu dute beinik bein ikusi
 alaba ari nolatan par egiñarazi.

Zarrena ba doa bidez –besoan saskia,
 ondotik ezpaineraño sagarrez gorria–;

sorgin-zuloan atso bat dakus eroria...
andik ateratzeko ezin zan balia.

Oiuka asi mutillari, arren, laguntzeko;
betarik etzedukala saietseratzeko...
Aurrera doa zuzenik garaiez eltzeko,
Andre Erregin alaba, albait, ez galtzeko

Jauregian sartu dute eriaren aurrera;
sagarreri begira ta begiak atzera...
bi eskuz –atsegin ez ta– ditu baztarrera:
len bainon illunago gelditu da bera.

Bigarren anaia, lore politekin doa...
sorgin-zulo ber-berean ikusten atsoa...
Oiuari kasurik ez, zuzen-zuzen doa
irriz zabaldu-asmoz nexkaren gogoa.

Jauregiko alaba arek, lenari bezela,
bi eskuz keinatzen dio xorta ken dezala.
–Ezkoa bezain ori zun aurpegi-azala.
Sartua zirudion betikoz itzala–.

Irugarrena ba doa –eskuan ezer ez–...
sorgiña zuloan zegon laguntzaren galdez.
Eskua luzatu dio, ta, alako mesedez,
pozik galdetzen dio zer nai dun ordainez.

–Nik emanen dizut, seme, nai duzun zoria.
–Ain zuzen, aren bila naiz etxetik jauzia...
Erregearen alaba ain omen-eria,
betiko gal omen-du ortzetan irria.

–Tori, bada, bildotx beltz au; ar zazu zurekin;
etzazula deusik ere trukatu onekin;
ez utzi besotik ere... Au eitearekin,
ezkonduko zara zu Erregiñarekin.

Besoetan bildotxa, ta ba doa mutilla,
atxoaren agindua eginez isilla...
Erregearen erria ikusten du urbilla...
Ua an, eta bereala aingeru-ekzilla.

Ostatu batean sartu; gau lekua galde:
bientzat an etzauntzarik ez dala diote:
–Apez-etxera zoaz, ta naikoa ba dute..
Mutillak ara jo du beta galdu bage.

Neskamea atera zaio -aurpegian irri-:
ba dula bildotxa goxo-goxo non iñaurri:
oge biguin bat emanen diola berari...
-Ez dezaket-diotsa- eskutik igorri.

Arritzen dira Apeza ta neskame Mikela;
mutilla temaz ari da utz ez dezakela...
Egoki ez baita arekin etzateko, gela,
artegian, dio, lo eginen dutela.

-Utikan! Egizute lo gaur oge goxoan-
esaten diote, zoro dagoelakoan;
afal ere egin dezala bildotxa-besoan...
Eseriak dituzu biak sutilloan.

Mutillak, etxean baino afari obea
-«txikia baino goxoa Apezan eltzea»-;
bildotxak ere bein ez du ala bete estea:
aurrenik esku bai gatz, urrenik, alea.

Lotara doazi denak nor bere xokora.
Biamonez aurrena aiek bildotxa gogora...
Apezak begia zorrotz giltzaren zulora.
Susmorik ez, ta nai du sartu en ondora.

Poliki sartzen da gelan... bi arrotz aiek lo.
Esnaraziko ote-ditun alditxo bat dago.
Isil-isilla joan da oge-ondorago:
esnarazi bage ezin egon luzeago.

Belarri batetik eltzen dio bildotxari;
ikaraturik gaixoa asten marrakari.
Besoan daukala, artzaia artan iratzarri...
komeria an asten da guziz urragarri.

Baduk oberik! Apeza itsatsi gelditzen;
eskua bereizi nai ta alperrik nekatzen;
oiu du neskameari, datorren lenbailen...
Orduan da lotatik doi-dorik esnatzen.

Erdi-jantziz, ille-arro, atera gelatik;
soiñekoa, sartzekoan, urra du atzetik.
Nagusia laguntzen an da, arnas-esturik;
eldu dio beltxari beste belarritik.

Loturik gelditua da Apeza bezala;
bat eta bestek tiraka ustu dute gela;

irurak tarrapataka ba doaz kalera...
atzeko zuloa-arren lotsa da Mikela.

Baratzan igarotzean, azaren astoa
beste eskuz erauzi, ta itxi du zuloa.
Komerilarien salla Jauregirantz doa
—oraindik au, dantzaren lenen-Zortzikoa—.

Bide-ertzetik iru auntz osto aren gura...
ezpaiñez uki-orduko ba dute lokura.
Mutiko, bidotx, Apez ta neskaren bilkura,
zilipurdika an doa eriazen kura.

Oraindik arago, okiña, —jeki-berri baitzen—
leiotik so dagola lagun dute eskatzen.
Okiña atzetik asten da katea bereizten...
besteak bezela antxe lotu-bearra zen.

Araxego, sutegian arotza dakuste:
karraxik, lagun diela eskatzen diote.
Ba'doa gizon bizkorra uste bezain uste...
loturik gelditzen da denen isats-orde.

Arago, bi emazteki, —erratzak eskuan—
atal-aurrea garbitzen elkar-apustuan...
ikusiz, irri dagite lertzeko moduan;
asarre, neskamea mintzatzen orduan:

—Irri baino obe zinate guri lagun-egin...
—Or bada— aiengana dira beren erratzekin.
Joka asita, len kolpean lotu ziran berdin
—erratzen kirtenetik eskurik alde ezin—.

Bide-ukondo batean txakurrari lotua,
belauna geitxo jasoaz zetorren itxua.
Zakurra, aiek pasatzean zaunka amorratua,
gonatzen bati elduta an lotu da gaixoa.

Zilipurdiz urbildurik Errege-jauregira,
alabaren gelaraino noizbait sartzen dira.
—Lorik etzizaion eldu aspaldi begira,
ez jangalerik, ez ta parrik aurpegira—.

Leio eder baten, bekotz an zegoen jekia
—beso-alki biguinean lepo-eroria—.
Zalaparta sumatzean, jaso du begia:
lenik mutil bat dakus aurrekularia...

...Axuri, Apez, neskame, azosto eta auntzak,
okin, arontz, emazte bi erratzei josiak:
soka-dantzaren azkena txakur-itsu, biak...
alabak ager ditu ortz eta begiak.

Horrela egiten da soka. Eta iristen da jauregira. Eta ikusten ditu errege-
ren alabak, eta irri gure nexkak. Irri eta irri. Eta isiltzen ez. Orduan beldur
errege, ez ote zaion gehiago alaba parrez atertuko. Larri errege. Eta hiltzeko
agintzen du denak. Hona:

«Soldaduak ba zoazin ek iltzeko asmoz;
berela mutil gaztea gelditu da mokoz.
Aren atzetik laisterka guziak oztopoz;
an bereizi ziran andik aurrekoz».

Mutilak i oi u haundi bat Errege-alabari:
–«Aski ola»!; bildotx beltza, berriz, marrakari...
Irria atertu zitzaion gaitzen sendagarri...
Neskarentzat mutilla maite-maitagarri.

Illabete bage, biak ezkondu ziraden..
dantza-soka ateratzeko aña aur izan zuten.
Axuri beltz artaz ere aztu ez gaitezen:
Erregiñak eskutik azi zuen gizen».

Horra ipuin eder horren bukaera, «axuri beltz» hura erregiñaren eskutik
jaten ikusten dugula. Polita, politik bada.

Errege-erregin kontuak utzi, eta beren artekoetara datoz hurrena. Herriko
neska-mutilen artean bikoteak egiten hasten dira, Petiri Trakets deituak neska-
zahar baten itxura kantuz eman ondoren. Eskerrak, «alakorik, ala ere, ondoan
ez baitu». Bestela, nahiz-eta orduan ez ziren orain bezain minbera gauza ho-
riekin, har zezakeen kazkarrekoren bat.

Eta bikotegintza berez jostagarria eta jesteta bada ere, batekin berebizi-
koa egin dute. Garazi Errekaldekoaren atzetik Gorri dabil, baina neskarentzat
hobea dela deklaratu dute Mikel Muno Txikikoa. Hona:

«Larra berrian eperrak dira, pagadietan usoak...
Neskatxa gazte pinpirina da Garazi Errekaldekoa.
Orrek maite bat bear omen du bera dan bezalakoa;
bera ona da ta ohea luke Mikel Muno Txikikoa».

Egin dute egitekoa. Hori buelta Gorriren barruan: Ikus:

«Artzaia arnaska ardi-billa mendi garaiean
noizean bein gelditzen da txintxarri-zurrean.
Biotzean pilpira ta ziztu belarrian
besterik ez entzuten ingurumarian.

Alako zirrara Gorri'k artu du bi bider.
 Buru-begiak lurrera; zulorik ez da ager.
 Goizeko abarkarena sineskeri alper...
 besteri diote eman aren Gerrieder».

Hori egoera gure Gorrirena!

Eta errege-erreginen ipuin erromantikoaren eta Gorriren trajiko honen artean, bada beste bat umore beltzekoa esan dezakeguna. Eta nola ez!, hemen Danbolin jaunaren emaztea dugu protagonista. Alabarekin du koplaz elkarriketa. «Ama, ezkondu! Ama, ezkondu» eginez dauka neska; baina doterik biltzeko modurik ez dauka inola ere. Eta kulpaa, amak du. «Gonapeko» edo «eskilapeko»ak du errua. Marimil Dorronsoro da izen-deituraz andre hori.

Zer emakume puska! Hori langilea eta hori pestajartzailea! Andre bertsolaririk izan ote zen galdetzen du zenbaitek. Hor dauka Marimil Dorronsoro, Orixek ederki pintatua. Gizona bera ere autsi izandu omen zuen gure andrearek bertsotan. Solamente alabarengandik entzuten ditu epelak poeman. Aurtan izango duela dotea biltzeko adina esaten dio alabari, artoa eta txurikina nahikoa badutela-eta. Baina alaba ez da fio. Lehen gauza bera esan izandu omen dio eta dena alperrik. Izan ere.

«Zer alderdi dago oiekin? —dio alabak—
 Etorri ta ala joan.
 Bildur naiz, laister
 diraden ardandegi-zokoan».

Ez da berriketa handik aurrerako elkarriketa ama-alaben artean. Giro horretan doa artazuriketako giroa, eta giro horri dagozkion kantuek eta dantzek hornitzen dute lan-festa hori. Lanarekin nahasten doaz amodio kontuak eta kantuak eta herriak horren inguruan sortu dituen esanak eta filosofia guztia.

«Iruleak»

Aitatze aldera, kantu hau ere amodioaren inguruan arilkatzen da. Baina hemen beste tonu edo aire bat du amodioak. Hemengoa zabala eta sakona da. Nola bestela eraman liolanaren nekea? «Lioaren nekeak urte dantsu dirau» dio kronistak: «udalen, azken, negu, aste egun eta gau». Baina «ez du guzia neke, bai ere atsegin» dio. «Onek elkartzen gaitu aiten aitonekin.

Irugarren amonak irun zunarekin egindako jantzia deramat nerekin». Haunditasun eta edertasun hori guztia kantatzen da hemen. Hargatik sartuko dira hemen harako «Alos torrea» hura, eta «Goizean goizik jeiki ninduzun» hura, eta «Atharratze-jauregian» delako, non deklaratzeko duen emakumezko bikain batek «ez naute ni salduko idia bezala». Eta hiru bertso hauekin bukatzen da kantu eder hau:

«Arloa bukatuxe gauerdi aldera,
ezin utziko dute linaien ondarra.
Nai ta nai ez erre edo irun egin bear da:
ostera, billa dator gauerdiz sorgina.

Danbolin'en andreak komeri egiten
atxo guziak ditu parrez urrazten.
Amonak sukaldea txukun du ekortzen,
aingeruk, ez sorginak, dantzatu daitezten.

Beteluko sorginak orduko bil ziran
Lekunberri-inguruko bideburu artan.
An egin zuten dantza uju tarrapatan;
aurrek loa gozoa etxe-oialetan».

Hori errematea, lioaren lan gaitzarentzat: «aurrek loa gozoa etxe-oialetan» Horra bi kantu eder, gai bertsuarekin, baina guztiz giro ezberdinarekin.

Horrela segi genezake beste kantu guztiekin ere, ikusiz Orixek nola lotzen dituen elkarrekin lan edo arlo jakin bat eta berari dagozkion esan eta ipuin eta filosofia, eta nola herri hartan eta garai haietan lanbidez lanbide herriaren memoria berritzen zen jendeen eta belaunaldien artean.

Baina buka dezadan beste gauzatxo batekin. Lehorte ikaragarria da. Beren herrietako santu eta santak erreguru dituzte euri eske. Harri dago zerua. Eta azkenean San Migelera egiten dute Letari. Oinhutsik eta guzti egin du zenbaitek bide luze hori. San Migelen egin dituzte ohiko otoitzak. Elizaldia bukatu dute, eta hona zer kontu dakartzaten elkarren artean:

«Elizaldia bukatu ala
mordoka doaz zelaira;
itxaro-bidez gora ditute
begiak odeietara:
«Oraingoan bai, atzoko ontzaren
oiua gezur ez bada
—esan du batek— euri gozoa
jetsiko da lurretara».

Egunez ontza suma ezkero
esana da laister euri;
bestek «Oilo bat oilar eginik
atzo kukurruka ari:
orrek ekaitza berekin oi du
utsik egin bage ekarri».
Etxanderaren ezpain-otoitzak
ez ote zion igarri?

Katua goizik musu-garbitzen
besteak ikusi omen du:
ark ere, erriak asmatu denez,
ekaitz laisterraren zantzu.
Azkenik, batek igarpen oiek
onako ontaz garai ditu:
lurra, artaraino legor zalarik,
satorrak gorri du urratu».

Zeinen ederki bilduak beren lekuan eta beren garaian herriaren uste eta kontu eta kantu eta bizitzako filosofia guztia.

Horri esan nahi izan diot nik «Herriaren memoria lanbidez lanbide berritzea». Kulturgintza paragabe bat da hori eta herrigintza paregabe bat ere bai. Belaunaldi desberdinak hor josten dira inolako nekerik gabe, berez-berez bezala, eta horrela hornitzen da egiazko herritasuna. Gaur oso zaila da eskola modu hori, belaunaldi desberdinek topagune gutxi baitaukate, eta etxeak beharko du izan hemendik aurrerakoan, gauzak horrela segitzekotan belaunaldiak lotuko dituen gunea.

Horra nekarren apurra esan.

UMEEN MINTZAIRAZ ETA KANTUEZ (I)
MANUEL LEKUONAREN URRATSAK APAIN-OLERKIAREN
TEORIA MAMITZERAKOAN (I-II)

Eibar, 2002-XI-28

Juan Mari Lekuona

I. 1921: Umeen mintzaira

Inkesta bat egin zen Hego Euskal Herriko herri batzuetan, gero, 1921ean, argitara eman zen *Anuario de Eusko Folklore*, 1 (1921), 31-37 orr. Lan laburra da, baina aberatsa, umeen mintzairari buruz, aurkezpen modura, Manuel Lekuonak paratu zuena. Ez da literaturako ekaia edo tema, baizik hizkuntzalaritzakoa. Halare jakin beharreko arloa, kulturaren aldetik, analisiak tajuz bideratuko badira.

Oharkizun orokorrak umeen mintzairaz

Umeen lexikografiari buruzko azterbide honetan bereizi ditzakegu hiru multzo: a) onomatopeiak; b) itxura aldatutako hitzak; c) lexiko prehistorikotik bizirik dirauten hitzak; d) aditz laguntzailea ez da jokatzeko; e) bigarren silabako hotsak, lehenengoa aldatzea, eta haren antzeko gauzatuz.

1. Onomatopeiak. Esan nahi du nola hitz baten osagarri fonikoak akustikoki antzaten, sujeritzen edo errepikatzen duten errealtatea, hitzaren bidez adierazia. Bi erakoak izan daitezke horrelako onomatopeiak: **zuzenak**: hitz hots bezelako errepikatzen direnean izadi batek ateratzen dituen berezko hotsak, adibidez, *guau-guau*, *pipia*, *taka*, *pa*, *aupa*, *kikak*. Eta **zeharkakoak**, non ez dituzten soinuak zuzenak errepikatzen, baizik eta pertsona helduek erabiltzen dituzten hotsak izadi hauekin tratatzen dutenean: *purra-purra* (oiloeekin), *aida-aida* (idiekin), *txiki-txiki* (txerrieekin), *tto-tto* (txakurrekin).

2. Itxuraldatutako hitzak. Helduen mintzairan erabilitako hitzak dira, baina hitzok erabiltzen direnean umearen organo guztiz heldugabeetan, alda-
ketak egiten zaizkio hitzari, itxuraldaketa, beti ere arau jakinen barruan eta finkatzen zail ez diren legetan aldaketak egiten zaizkiola.

Umeentzat kontsonante biguinak dira zailenak. Horregatik, ahalegin bat nabaritzen da **Kontsonante bortitzagoak jartzen**, maiz gertatzen da *b* eta *g* hotsak *p* eta *k* bihurtzeko joera (*papo* *baporen* ordezt, *koxo*, *goxoren* ordezt, *itxuxi*, *itsusiren* ordezt). Beraz, umeen mintzairan lehenengo legea da hots bortitzak sartzea, biguin eta aspiratuen lekuan.

Umetxoen mintzairan beste ezaugarrietako bat da, palatalizazio eta diminutiboen joera. Eta aipagarria da arreta jartzen zaiola ume-mintzaldian bigarren silabak lehenengoan daraman hotsari: *papata zapatari*; *txantxi*, *jantziri*.

3. Lexiko prehistorikotik bizirik dirauten hitzak. Badira umeen mintzairan fonema berak errepikatzen dituztenak (*attatta*, *amama*, *nañan*, *arre-arre*, *pipia*), eta hitz hauek hipotetikoki hartzen ditugu lexiko prehistorikotik bizirik dirautenak bezala (36 or.). Hala nola: *papa* = ogia, *mama* = ura, *txitxi* = okela, haragia, *koko* = arraultza, *titi* = bular, *nini* = umea, *lo-lo* = lo egin, *kaka* = hesteak hustu, *xixi* = erre, eta abar.

Lexiko prehistorikotik bizirik dirauten hitzak ditugu, eta Manuel Lekuonak bere iruzkin-hitzak inkestari buruz atera zituenean, gehiago hitz egiten zuen prehistoriaz. Behar bada hizkuntza hau galdurik zegoelako helduen hizkeratik, baina oso bizirik zegoena umeen hizkuntzan, hala nola umeen mintzairan bakarrik gordetzen diren herri-kontaerak eta zenbait joku izaera zaharretakoak.

4. Sintasiari buruzko oharra. Horrelako mintzamoldeen ezaugarririk jakingarriena da esaldiaren erreztasuna bilatzea. Honetan dutela helburu dirudi umeen mintzamoldeak.

Hala nola, aditz laguntzailea ez da jokatzeko umeen hizkeran, zaila egiten zaie nonbait. Eta jartzen da bakarrik aditz-izena nahi den denboraldian (lehen, orain edo gero) *Nork egiten zuri? Nork eman? Gero emango nik*. Horrela, pieza klasikoak dira *Kukurruku*. *Zer diozu?* Eta kopla hau:

«Arre, arre, mandako:
bihar Tolosarako
etzi Iruñarako.
–Andik zer ekarriko?
–Zapata ta gerriko».

Beraz, umeen mintzarak baditu:

- 1) Onomatopeiak
- 2) Itxura aldatutako hitzak
 - a) Kontsonante bortitzak tartekatzea
 - b) Palatalizazio eta diminutiboen joera ugaritzea
- 3) Aditz laguntzailea ez da jokatzeko

- 4) Bigarren silabako hotsak, aldatzen du lehen silabakoa, bigarrenaren antzekoa sartuz.

(Ikus: Manuel Lekuona, «Lenguaje infantil», in *Anuario de Eusko Folklore*, 1 (1921), 31-37 orr.)

II. 1933: Umeen kantuak

Yakintza aldizkariako zuzendariak gomita egin zion Manuel Lekuonari lan bat egin ziezaiola *Ume kantuei* buruz. Eta artikulua gorpuztu osatzeko, Gasteizko seminarioan euskal literaturari buruz ematen zituen erakusaldiak aukeratu zituen. Bergaran, 1930ean eman zuen mintzaldiagatik, eta ondorengo arrakastaren ondoren, ziur zegoen zuzendaria ospea eta izen ona emango dizkiola aldizkariari Manuel Lekuonaren lanak.

1. Umeen artea eta harpeetako artea

Umeen arteak antza handia du antzinatoko gizakiaren artearekin, Neolitiko garaian bizi ziren kulturazko gizakiek eta gaur egungo umeek antz-antzerara egiten dituzte beren marrazkiak.

Arte neolitikoaren ezaugarriak bereziena estilazioa da. Orobat umeen kantuen hizkuntza estilizatua dela esan behar. Zinuen sailak, guretzat ez dira pasatzen dekorazio-soil diren marrazkiak izatetik, baina primitibo hautentzat gordetzen dituzte askotan poema osoak.

Hemen ere, umeen olerki hizkuntza estilizatu egiten da, hotsezko zaion joerari eutsiz; eta esanahiaren aldetik ezer esaten ez badute ere hotsak ospetsu eta entzungarriak dira, diztiratsua, berritasunez konbinatuak, eta artifizio harigarriak landuak.

2. Estilazioak zer dakarkion testuari

a) **Itxuraldatu eta deformatu egiten du hitzen hotsa bera:** horrela gertatzen da bele-ehizaren deskripzioan, non batetik zortzira zenbatzerakoan, GABAT ipintzen zaio enumeraketan, hotsa aldatuz:

«Baga, biga, higa,
laga, boga, sega,
zai, zoi, bele
arma, tiro, pun!»

«(Uno, dos, tres,
cuatro, cinco, seis,
siete, ocho, cuervo;
arma, tiro, pun).»

b) Ez dira hitzak itxuraldatzen, baizik berbaldia bera: murriztuz esaldia bera, zenbait hitz kenduz (aditz laguntzailea ez jokatzuz, iluntzen dela esaldia bera):

«Xirristi-mirristi, gerrena, plat
olio-zopa, kikili salda
urrupe, edan edo klik!...
Ikimilikili klik».

«Xirristi, mirristi, asador, plato,
sopa de aceite, caldo de gallo,
tragar, beber o engullir...
Ikimilikili klik»

c) Besteetan, estilizazioa egiten da nahasten direnean euskal hitza, erdarazkoekin:

«Arriyola-briyola
echo la cama la
victo-victoria...
Bringun-brangun
Plixt!»

«Arriyola-briyola
echo la cama la
victo-victoria...
Tambaleo-tambolea
Plixt!» (Apagón)

d) Onomatopeiak: «Pun, klik, ikimilikili klik, bringun-brangun...»

Onomatopeiak esan nahi du nola hitz baten osagarri fonikoak, akustiko-ki antzaten, sugeritzen edo errepikatzen duten, errealitatea hitzaren bidez adierazia. Estilizatzekeo prozedura handienetako bat dugu. Onomatopeia ba-koitza da umearentzat, lauki bizi bat, poema oso bat. «Kukurruku» batek bi-ziarazten dio umetxo bati, Birgiliok pertsona edadetu bati sujeritu diezaioke-ena baino gehiago.

* * *

3. Mimika eta melodia

Umeen kantuak beti dira musikatuak eta mimikatuak. Umeen kantua, hala izango bada, jolasbide izan behar du. Mugimendu handiko joko bat. Mimikak parte garrantzitsua suposatzen du, ume baten entretenimendu aukeratueta.

Bestalde, umeen ideologia, antzinateko gizakiarena bezalatsu, giro batean lekutzen da, magiaz eta misterioz blai eginda dagoen mundu batean.

Antzeko bidetik, behar bada, umetxoen kantuak, estilizaturiko kantuak, aldez aurretik izan zuen gramatikalago poema bat, kantatua eta mimikatua, neurritsua eta bizi urria duena bere trazoetan, arte magdalenensiaren bikote bezala.

4. Elementu folklorikoak

Gainerakoan, esango digu Manuel Lekuonak, ahal duen eran, saiatuko dela Euskal Herriko elementu folklorikoei eusten, hain direnez aberatsak alde

horretatik: euskal ume-kantuak, doinuak, sagaratutako formulak, errepikak, esaldiak, onomatopeiak, pertsonaien izenak eta izpiritua, toponimia eta abar.

* * *

Behin une honetara iritsiz gero, ez da gehiegizko gauza izango beste eredu batzuk aurkeztea. Horrelako kantuak izan litezke giarik hoberena umeen kantuak ikertzeko, estudiatzeko:

1. Arriola-marriola, kun-kuan-kin...

–Porta zelan? –Porta min.

Arrixamalet-marrixamalet

kirun-karun pek!

2. Pin-pon, lau seron;
tres sardinas y un capón;
saltxa-pika, tortolika
de putzon.

3. Don-don kikelabon;
saltsa-luka, esla-buka
buka, madre, saltsa-bon;
likan-likan, tortolikan...
Bran-brutx!

4. Don-don, kikilikon;
saltsa-pica, tortolica...
Bran-brutx!

5. Don-don, irten;
sakati fuera.

6. Don-don, ke-bon;
attona Martxelon;
kiski-ti, kaska
kaska-melon.

7. Don-don, kikilikon;
tartali kopulente,
attona Martxelon
kañabera-kañabera
lau pilikon;
mizketan-mizketan
koxka melon.

8. Don-don-don;
bera-bera baña
cuatro ríos que hay en Prantzia
arre matxube,
arre mandube
don-don-don
que se salga usted.

9. Pin-pon, la-Va la-Valentzia,
aquí Española Prantzia;
pone-pone así
aberia opendi
Pin-pon, Don Vicente Don.
10. Dona-dona Isabela
Manuela, Catalina
veinte bonete,
zipi-zipitón
Martin-zapatón,
kañabela tronpeta,
lau kirikon;
zaku zar batian
iru gizon;
lau kiri-andre
bost señala gurutze
Elduñeta Santa
Gurutze.
11. Dona-dona katona
kike-lurden mantzana;
tuturupe, tuturupe
ocho y nueve San Andrés.
12. Dingi-lingi mañe
bizar Santa Mañe
etzi San Andrés;
abadie kantuan,
umia zilluan;
atte samiñez,
ama negarrez.
Din-dana.
13. Elie,
errotan gari berrie;
Antziola'ko oyan azpin
aingeru kaska-zurie.
14. Arrelando-lando
Marikita buscando;
cinco compañía;
emen gatoz lau
kanpae-joten bi;
emaizu limosnia
Jaungoikuagaitik.

15. Otsailko-otsailko,
guk otzoa biek ilko;
okela bat eta okela bi
nere burruntzie bete bedi.
16. Txixta-mixta, organixta;
emen ez dagola, or dagola.
17. Mix-mix, Erramix;
arratoia kolkoan;
ematen, ematen, ematen...
neronei ematen.
18. Iru ta iru, sei
iru bederatzi
amar hemeretzi,
bat hogei;
kixkili ta mixkili
irurogei.
19. Iru ta iru sei,
iru bederatzi,
amar hemeretzi,
bat hogei,
bost egun,
sei mila, atxuketa-bila;
Ku-ku!
20. Kurriko-kurriko lepo-luze;
Naparro-naparro bide-luze.
21. Fuera-fuera
xexena fuera;
adarra motxa
punta-xorrotxa...
Arrapatzen ba-zaitut,
arrapatzen ba-zaitut,
bertan-bertan ilko zaitut.
22. Txan-txin-txibirin,
Bilbo'ra ba, une.
-Txan-txin-txibirin
zer eiten?
23. Txan-txin-txibirin
makillatxuek
txan-txin-txibirin
ekarten.

24. Atzian-motzian, peroli-pan,
zeure semiak errotan
topa eban asto bat;
kendu entzan besten bat,
ipiña entzan beste bat.
 erota zarra
 erota-barri,
 kris-kraus.
25. Zubiri-zubiri, nungori-nungori?
Nungo alkate zerade?
Prantzia'ko Errege baten
seme-alabak gerade...
–Zubi ontatik urren-urrena pasatzen dana
emen geldituko dala
emen geldituko dala
26. Txin-txirikitin txorie,
txoritxo txilibitarie...
Erein nuen ogie
oso arlo aundie:
uste nuen eun anega,
imiña bat zan guztie
imiña bat zan guztie...
Txin-txirikitin, txorie,
txoritxo txilibitarie.

* * *

1977: UMEEN KANTUAK (2)

Eibar, 2002-XI-29

Juan Mari Lekuona

Neronek eskatuta, egin izan zuen Manuel Lekuonak lan hau. Bi urte zen Andoaindik Oiartzuna etorri zela; eta beraz, 83 urte eginak zituen. Lekaime-entzat, udapartean, antolatzen zituen gotzaindegiak, euskal kulturako gai asko; eta urte hartan, besteak beste, egokitu zen ume kantuez mintzatzea. Halaxen egin zuen Manuel Lekuonak, herri literaturako maisu handiak.

Mintzaldi hau argitaratu zen: M. LEKUONA, *Idaz-lan guztiak*, 1985, 9. tomoa, *Literatur-sorkari*, Gráficas ESET, Vitoria/Gasteiz, 23-40.orr. Eta lan hau berau izango da iturri nagusia gure sintesia burutzeko eta gure iruzkinak egiteko erabiliko duguna.

1. DEFINIZIOA

Definizio erreala eman aurretik, hobe izango da adibide batzuk aurkeztea, umeez erabiltzen dituzten araberakoak, soka-saltoan ari direlarik kantatzen dituztenak:

- 1.1. «Atxio-Matxio Perolipan:
nere semea errotan.
Errotara ninjoala
topatu nuen erbi bat;
kendu nion begi bat,
para nion berri bat
Errota-pio, klak, klak...»
- 1.2. «Bunbullun-bunbullunete,
botillan aguardiente...
Bunbullun bat eta bunbullun bi,
Bunbullun putzura erori;
edan zituan pitxer bi,
ez zen orduan egarri».
- 1.3. «Txan-txibiri, txibiri, txibiri,
txan-txibiri, txibiri-txon,
Txan-txibiri, txibiri, txibiri,
txan-txibiri, txibiri-txon».

Eta beste hau ere bai, nahiz ez bada ere soka-saltoan kantatzekoa, ume-kantuen arteko eredu jakingarria da:

«Arriyola-briyola, echa la camala;
victo-victoria, bringun-brangun plixt».

* * *

Aurkezten ditugun adibide horietatik, atera liteke ume kantuen definizio erreal bat; atera liteke adibideen testu beretatik eta umeek nola erabiltzen dituzten moduetatik.

Egia da, bai, umeek ez dituztela «errezitatzen» bere poemak; kantatu egiten dituzte; eta kantuari gehitzen diote, gutxienez, gorputz espresio bat. Hala egiten du beti, *Gure Aita* ikasten duenean eta berdin *Biderkatzeko Taula* buruz finkatzen duenean. Kantua eta gorputz espresioa baliatzen ditu.

Hortik ateratzen da eman dezakegun definizioa. «Umeen kantua da umearen solasaldi nagusia, hitzen, melodiaren eta gestuen bidez lortzen duena». Ikusten denez egiazko hiru Arte Ederren Dinamikaren sintesia, Poesiarena, Musikarena eta Dantzarena. Eta zenbat eta hobeto uztartzen dituzten anderei-noek hiru elementu hauek orduan eta garantia handiagoak dituzke kantuaeren arrakasta lortzeko.

2. DANTZA, MELODIA, POESIA

Hiru elementuon azterketan, hirugarrenetik hasiko gara, Dantzatik, edo ekintzatik, gestutik, mimikatik. Ondoren musika aztertuko dugu, melodia eta erritmoa gogoan hartuz. Eta azkenik, poesia, letra.

2.1. Dantza - Ekintza - Gorputz espresioa

Ume kantuetan ekintzaren agerkeria nabariena lehenago aipatu duguna da, gorputz espresioa *Gure Aita* edo *Biderkatzeko Taula* eta abar ahopeka kantatzen dituztenean. Konplexuagoko forma batean, ekintza bera jokoa izango da, umeen jokoa, izatez kantua bera dena, umeek eguneratua.

Izan ere, zenbaitetan egiazko joko bat izango da edota ofizio baten iminitzioa, *Anton Pirulero* kantuan bezala, zeinetan, hitzen arabera, *cada cual hace su juego* (bakoitzak bere jokoa egiten du) esaten da.

Beste batzuetan, nor gehiagoka egingo dute, *Marru-marruka* jokoa adibidez burutzen dutenean. Nahiz *marru-marruka*-n kanturik ez egon, halare, nor gehiagokaren taldeak egiten dituztenean, kantua erabiliko dute, adibidez *Don-don Kandel*; edota «itsu gelditzeko» kantuak direnak «kikilibio» edo antzekoak.

Hala ere, ekintza erabiliena eta tipikoena *sokasalto* da. Sokasaltoan, ekintzari lagun egiten diote melodia tartekatuak, benetan preziagarriak, berdin ere hitzak ederrak direnak, eta hauetakoak direlarik preseski aukeratu ditugun genero honen eredu motak, ikasaldiaren hasieran eman genituenak.

Asko ikusten da horrelako kantuetan, ekintza –jokoa– garatzen den eszena batean, bai errenko, bai biran, antz-antzean gaztelerako *Al-alimón* egiten den eran: umeen bi errenko, eskutik helduak, aurpegia emanez eta buruz-buru lehen partean, atzera eta aurrera ibiliz; eta bigarrenean korroan sailkatuz, boroilean mugitzen direla. Eta gehienetan melodia iradokitzaile baten inguruan. Ume kantuetan hitzekin eta melodiarekin nahasten dira beti gestua eta ekintza, Dantzari dagozkion elementuetan.

2.2. Melodia - Musika

Mugimentuari buruz asko eskatzen badu ere Umeen Kantuak, gehiago eskatzen duela esan behar Musikan. Eta musikan eskakizun handiagoa da *Erritmo* elementuan eta ez hainbeste *Melodian*. Umeari asko gustatzen zaio neurrutako mugimentua: Erritmoa. Gainerakoan, Melodia elementuan, egiazko aberastasuna dago Umeen Kantuetan. Bai euskaran eta bai erdaraz.

Melodi aberastasunean, bikainak dira euskal ereduak Aita Donostiak Baztanen bilduak, hala nola goian aipatu ditugunak, *Doran-donian-don*, edota *Ni ez naiz zomorroa*, edota *Baxakaran beltza*.

Manuel Lekuonak aipatzen du nola gerraurrean lantzen zituzten musikak eta melodiak ez euskaldunak, helburu pedagogikoa zutenak, Dalcroceren kasuan adibidez. D. Jose Markiegi, Debakoa, Mondragoiko apaiz-laguntzailea eta Oiartzunen fusilatua, egin zuen kantu bat fama handia izan zuena: *Hain urrin etxe pospola, hola-hola, tximinitik gora, kea dariola, hola-hola*, pieza hau ume txikienak mimetizatzen zuten han hartan, graziazko gestuak egiten zituztela *hola-hola* testuen azaltzen diren haietan.

Baina behin eta berriz esan dezagun, musikaren eskakizun handia dagoela, erritmoaren alderditik. Umeen Kantua erabat erritmikoa da, erritmo hau dantzarena, elementu funtsezkoa delarik, ikasi dugun kantuen zati berezia.

2.3. Letrak - Poesia

Berriro ere oroitu dezagun, Ume Kantuen edo Ume Jokoen elementu klasikoak direla, Poesia, Musika eta Dantza.

Orain, Poesiaren edo letren analisiak egiten hasi aurretik, hauek baitira kantu osoaren eusgarri direnak, aipatuko ditugu ereduak zenbaki asko, usa-

rioz zerbitzatu dutenak umeen kantuak sortzeko ahaleaginean. Horietako formak eta formulak asko, atzo ikusi genituenak, eta atzoko txostenean daude-nak (Ikus 4. puntuak, Elementu folklorikoak).

Aipa ditzagun lehenik ereduzko hiru edo lau ale, gure kasurako erakus-bide izango direnak:

«Baga, biga, higa,
laga, boga, sega,
zai, zoi, bele
arma, tiro, pun!»

«Xirixiti-mirixiti, gerrena, plat
olio-zopa, kikili salda
urru, edan edo klik!...
Ikimilikili klik».

«Arriyola-briyola
echo la cama la
victo-victoria...
Bringun-brangun
Plixt!»

«Don-don Kandel
Barriola-Barriola
Plixt!»

Gero datoz 26 pieza jakingarriak, 1933.go mintzaldian Manuel Lekuonak argitaratu zituenak eta guk hemen berrargitaratzen ditugunak, giarik hoberena bezala umeen kantuak ikertzeko, estudiatzeko.

3. UME KANTUEN PROZEDURA OROKORRAK

Hiru prozedura orokor nabaritzen dira aurkeztu ditugun adibideetan:

- 3.1) Errepikazkoa
- 3.2) Imintziozkoa
- 3.3) Estilizaziozkoa

3.1. Errepika. Prozedura hau da, agian, ume kantuetan aguroenik nabaritzen dugun alderdia.

– Errepika hau bertsoaren eskakizuna da. Bertsoa berez da formula erritmiko baten errepika edota iterazioa eta bertsoa (latinezko aditzetik dator *ver-ti*, *reverti*, eta esan nahi du *itxuli*, *errepikatu*).

– Formula erritmiko beraren errepikatzeaz gainera (silaben eta azentuen konbinaketa bera), bada beste errepika literalago bat ume kantuetan; eta da, testualki hitzen beren errepikatzea.

Adibidez:

«Papá, si me dejas ir
papá, si me dejas ir
un poquito a la alameda
un poquito a la alameda...»

– Bada beste errepikatze bat gaur hain literala ez dena; baizik Figura Erretorikoz Fikzioan egiten dena, *Epanadiplosis* deitzen dena; eta da, estrofa baten bukaera hartzen dela, hurrengo estrofaren hasieran. Adibidez:

«Lua-lua, txuntxurrun-berde,
lua-lua, masusta...
Aita guria Vitoriya-n da
ama manduan hartuta.
Aita guria Vitoriya-n da
ama manduan hartuta;
aita guriak diru asko du
ama perian salduta.»

– Bada beste errepikatze bat ume kantuetan asko erabiltzen dena, eta da, errepika egiten dela hitzaren beraren oihartzun bat bailitzan bezala. Adibidez, *Atxio-Matxio*, *Arriola-Marriola*, *Arriola-briola*, *Bringun-brangun*, *Bunbullun-bunbulluneta*, *Don-don Kandel*, *Barriola-Barriola*, *plixt...*

3.2. Imintziozkoa. Imintzioak edo Onomatopeiak apartatu berezi bat eskatzen du euskarazko Ume Kantuen azterketan.

– Onomatopeiak, bilatzen du hitzak erabiltzea gauzen hotsa antzaten dutela. Eta ez umeetan bakarrik, baizik eta pertsona helduen artean ere bai, aurkitzen dira formulak onomatopeikoak euskal hitzen artean.

– Zenbait adibide eman ditzagun:

«Xirixti-mirixti, gerrena, plat
olio-zopa, *kikili*-salda
urru, edan edo *klik!*...
Ikimilikili klik».

Kikili-salda; *caldo de ave* (*kikili*, oilarraren onomatopeia), *urru*, (edan egiten duenaren onomatopeia); *klik*, zintzurretik pasatzearen onomatopeia.

– Onomatopeiko da beste kantu hura ere:

Txin-txirikitin txorie
txoritxo txilibitarie.
Erein nuen garie,
guziz arlo handie;
uste nuen ehun anega
imiñe bat zan guztie...
Txin-txirikitin txorie
txoritxo txilibitari».

3.3. Estilizazioa. Ume kantuetan prozedurarik orokorretan tipikoena estilizazioa da. Eta prozedura hau lau eratara egin ohi dugu:

- 3.3.1. hitzen deformaketaz;
- 3.3.2. hitzen kenketaz;
- 3.3.3. erdarazko hitzen tartekatzeaz;
- 3.3.4. hots handiko hitzak erabiltzea.

3.3.1. Estilizazioa hitzen deformaketaren bidez lortua. Esenplurik adierazgarriena da, bele-ehiza deskribatzen denean esaten denez:

«Baga, biga, higa,
laga, boga, sega,
zai, zoi, bele
arma, tiro, pun!»

Bele-ehiza baten berri ematen da, non deformatzen diren zenbakien ize-na, *GA* bat erantsiz, eta hitzak bihurtuz egiazko jerga baten kategoriara. Beste honenbeste esan liteke, otorduaren kantuz, non *mirritxa* hitza = cicatero; *xirixti-mirixti* egiten baita hitz deformatua eta errepikatua.

3.3.2. Estilizazioa hitzak kenduz lortua. Aipatu berri dugun esenplua ekar daiteke, hemen:

«Xirixti-mirixti, gerrena, plat
olio-zopa, kikili-salda
urru! edan edo klik!
Ikimili-kili-klik».

Esenplu honetan kentzen dira aditz guztien aipamenak.

* * *

3.3.3. Estilizazioa, erdarazko hitzak tartekatuz lortzen dena. Otorduaren esenplua daukagu, non *plato* bat ikusten baitugu, *azpil* posible baten ordezkua izan litekeena. Beste hainbeste esan liteke *Arriyola-briyola* kantuan, non sartzen baita gaztelaniazko esaldi bat, *echa la, cama la, victo-victoria*.

3.3.4. **Estilizazioa, hots handiko formulen bidez lortzen dena**, esanahiaren aldetik ezer berririk esan gabe. Modalitate hauen esenplu izan litezke aipatu ditugunak:

«Arriyola-briyola,
écha la cama-la,
victo-victoria,
bringun-brangun
plixt».

Edota honen antz-antzekoa kantua, nahiz eta erritmoa hautsi erdi-aldera:

«Arriola-marriola, kun-kuan-kin;
Porta zelan? Porta min.
Arrixamalet-marrixamalet
kirun-karun pek!»

Beste eredu hau, oraindik ez usteko handiagoa duena:

«Don-don kikelabon;
salsa-buka, esla buka,
buka, madre, salsa bon;
likan-likan, tortolikan:
bran-brutx!

AZKENA

Manuel Lekuonak lan ederra utzi zigun Umeen mintzairaz eta kantuez, ez bakarrik teoriaz, baizik eta prasiar ere baliatuz. Analisia finez eta azterketari baliotsuz bere lana egin zigun.

Gaur badirudi zailtasunak daudela horrelako teorizazioak eta egintza praktikoak gordetzeko, gaurko kulturaren euskarri bat geureganatzeko, gure egiteko; tradizioaz atxikimentu osoa behar delako.

Manuel Lekuonak ez du bakarrik gai hau teorikoki landu, baizik eta bere lan praktikoak utzi dizkigu: «Jesus Aurraren bizitza», «Txuri ta gorri ta kiki-riki», eta Arabako Umeentzat egindako piezatxo musikatuak, dantzatuak.

Nire nahia da, Eibarko jardunaldiotan gai hau aurkeztu eta garai bateko ahailegin hark iraupena izan dezala lortu gure artean, gure umeen poesian eta baita ere euskal poesia osoan.

DANZAS CANTADAS. EL ESPACIO DE LA CANCIÓN EN LA DANZA

Eibar, 29-XI-2002

Juan Antonio Urbeltz

1. PROLEGÓMENOS

Responder a la pregunta de qué es o qué se debe entender por «danza cantada», exige reflexionar sobre gran parte de las formas o modelos de danza pues en la mayoría de ellos, de una u otra manera, existen partes cantadas. Aunque el valor de la palabra es fundamental como apoyo de la memoria para el mantenimiento de numerosas expresiones tradicionales, en la danza hay que apuntar determinadas circunstancias especiales. Muchos tipos de danza que tienen letra para ser cantada, la tienen por ser parte de formas muy primarias en las que, de modo casi invariable, no existen instrumentos musicales salvo la percusión de un pandero. De modo que la letra de la canción ayuda a recordar la melodía de danza, mientras el pandero marca el ritmo. Y como este instrumento ha seguido marcando los ritmos de danza, el canto ha continuado en las diferentes formas orquestales: *alboka* y pandero, *mosugitarra* y pandero, violín y pandero, acordeón diatónica y pandero, etc. Pero en estos casos el canto es «externo», no es cantado por los bailarines. Algo parecido sucede en la preparación de bailarines para los grupos tradicionales de *ezpatadantzaris*. La ausencia de músicos, *txistularis*, obligaba a cantar letrillas para que cada muchacho pudiera marcar los pasos de danza, ensayándolos para el día grande de fiestas. En la tradición del Duranguesado, y en víspera de la fiesta mayor, estas letrillas tenían un tono satírico que añadía un punto de humor al ensayo. Este grupo de danzas en las que el canto es «exterior» se compone fundamentalmente de algunos ritmos especiales como los de fandango y *arin-arin*, algunos juegos y diversiones bailadas en las *ganbaras* de los ayuntamientos (antiguos centros de reunión de los jóvenes), cocinas de las casas, tabernas y sidrerías, etc.; un campo que, como hemos dicho, es diferente del que recoge genuinas danzas cantadas que corresponden al branle medieval, bailado circularmente en formación cerrada. Al lado de estas tradiciones folclóricas coleccionadas en los cancioneros de R.M. de Azkue y el P. Donostia, debemos colocar el cuaderno de melodías editado por Juan Ignacio de Iztueta con la ayuda del músico Albéniz y el también músico y organista de Hernani, Larrarte. La singularidad de esta colección y la personalidad de Iztueta, obligan a citarlos.

2. EL LIBRO DE JUAN IGNACIO DE IZTUETA 1767-1845. REINVENTAR LA TRADICIÓN

2.1. Sobre Iztueta

Dentro del cancionero vasco, la controvertida figura de Juan Ignacio de Iztueta ocupa un lugar especial, al quedar situada en el centro de una obra tan polémica, como la propia personalidad de su autor. De la lectura del texto sobre las danzas guipuzcoanas, se llega a la conclusión de que Iztueta no es un folclorista, alguno sostiene, ni un adelantado en el estudio de estas tradiciones, por cuanto que no hay reflexión ni método. Por la cantidad de diatribas y expresiones airadas que salen de su pluma, se ve con claridad que es una persona muy afectada en su flanco emocional. En algún momento ha sido discutido, y quizá desautorizado en su conocimiento, por lo que buscado el desquite, escribe el libro de danza al que añade el cuaderno de melodías. A Juan Ignacio de Iztueta no se le conoce acceso a ningún tipo de estudio, lo que ha permitido especular con su formación, dada la educación tan precaria que existía en su tiempo. Pero el cumplimiento de una condena en Azpeitia, donde estaban instalados los premonstratenses de Urdax que ocuparon la casa y santuario de Loyola entre 1798 y 1806, es un buen argumento para explicar el origen de su conocimiento. Este contacto con los premonstratenses, y no sus viajes, son los que le debieron familiarizar con la lectura, escritura y manejo de textos.

Iztueta se muestra seguidor del vizcaino Zamácola, que escribe sobre danza con el seudónimo de Don Preciso, y con el que comparte una afición por las antigüedades tan del gusto del período romántico en el que ambos viven. De la búsqueda de una épica que dé brillo e importancia al viejo linaje vascón, situándolo el primero entre el resto de las naciones, derivan todas esas referencias a Roma y a los combates que los vasco-cántabros tuvieron con el Imperio.

Su esfuerzo quedará plasmado en su libro de danza y cuaderno de melodías que, al día de hoy (y nos referimos al libro), no creemos que ha recibido una crítica digna de tal nombre, en los muchos e interesantes aspectos que presenta. En esta defensa de las formas antiguas de danza, Zamácola e Iztueta se enfrentan a los cambios sociales y de costumbres que trae consigo la Revolución Francesa. Como siempre sucede, los cambios sociales y políticos suelen ser anunciados con antelación. En el caso del estallido francés, las formas de danza habían comenzado a evolucionar, mucho antes de que nadie pudiera prever aquello que estaba por venir. La contradanza se introdujo y fue opuesta al branle y resto de danzas en cadena que funcionaban de acuerdo a fuertes contenidos estamentales y jerárquicos. Ante esa situación, Juan Ignacio aboga por la pureza de las danzas vascas, lo que le lleva a mantener puntos de vista difícilmente sostenibles.

La aportación de Iztueta está formada por un libro de danza editado en 1824, al que siguió un cuaderno de melodías en 1826. Este cuaderno contiene 52 par-

tituras con dos repertorios básicos: un primero formado por 24 danzas, de las que una gran parte de ellas se desconoce su imbricación en la tradición, y otro absolutamente tradicional si bien con algunos matices que se deben puntualizar. El modo en que el cuaderno está estructurado es interesante en la disposición de melodías y en el equilibrio que busca mantener entre lo auténticamente tradicional y lo que puede ser de nueva factura, desconociendo hasta qué punto influyen en la construcción los músicos Pedro de Albéniz y el organista Larrarte.

* * *

En primer lugar pone las 24 *soñu-zaharras* o «melodías antiguas» (1) de las que solamente tres se conservan en la tradición: *San Sebastián*, *Txakolin* y *Belauntxingo*. Del resto nada se sabe, nada ha aparecido en las búsquedas que llevan a cabo Azkue o Donostia y ningún fragmento hay, desde luego, en los repertorios tradicionales que han llegado al día de hoy. Y esto debe ser tenido en cuenta, pues no había pasado tanto tiempo, sesenta y cinco años después de morir Iztueta, y ya Azkue estaba llevando a cabo una recogida de materiales. En segundo lugar, y a partir de la melodía número 25 hasta la 30, tenemos algunas danzas sociales como *Gizon-dantza*, *Gazte-dantza*, *Etxe andre dantza*, *Galaien esku dantza*, *Neskatxen esku dantza* y *Edate-dantza* cuyas melodías son desconocidas en la tradición. Este grupo no aparece bien estructurado, pues Iztueta sitúa en diversos lugares melodías que son parte de él: la n.º 37, *bigarren aldiako zubiak egiteko soñua*; la n.º 49, *esku aldatzeko soñua*. A continuación Iztueta coloca el grupo de danzas que considera más emblemático empezando por la *ezpata-dantza* a la que pone letra, seguido por *brokel-dantza* (de la que da solamente una melodía de las 9 que componen el ciclo, la de *Zortziko lau aldetakoa* que se baila inmediatamente antes de *Brokel-makillena*) y *Pordon-dantza*. Ambas figuran sin palabras. A partir de ahí, y con los números 34 y 35 tenemos dos danzas de carnaval: *Jorrai-dantza* y *Azeri-dantza* seguidas de un *arin-arin* o *bizkai dantza* con el n.º 36, también desconocido. Todo lo que viene a continuación es un cajón de sastre donde recoge melodías diversas, en número de trece, entre las que se incluye una canción de cuna, otra de boda (*ezkon berriak lotaratzeko soñua*), *Alkate soñua*, una melodía de procesión, la marcha de San Ignacio, una marcha de Cantabria, las copias al vino del P. Meagher, una alborada en dos partes: *Alboratako soñua* con el n.º 41 y *Bukaera* con el n.º 42 de sabor netamente militar, *Zezenan soñua* (con una parte que corresponde al ondeo de bandera de Lesaka), *Zapatagillen soñua*, etc. acabando en la n.º 52 con *Korpus goizeko soñua*, que sigue vigente en las danzas de Oñati.

Para comprender lo que hay tras este amplio y extraño repertorio hay que leer detenidamente el texto que Iztueta publica en forma de libro. Editado en

(1) Normalmente las palabras *soñu-zaharra* las he solido traducir como «melodías viejas», aunque creo que, de acuerdo con el espíritu del romanticismo (al que corresponde el libro de Iztueta) lo adecuado es poner el énfasis en lo «antiguo», de ahí esta nueva acepción.

1824, dos años antes que el cuaderno de música, da una réplica de cuáles eran los intereses del autor. Como se ha comentado, el libro no es tanto el deseo de Juan Ignacio de recoger un patrimonio, como de salir triunfante de discusiones y sinsabores que mantiene con alguna persona o personas tal y como deja caer en algunos párrafos de su famoso escrito. Por tanto, lo que ahí está apuntado debe ser tomado con muchísima reserva; pues por más que el autor se deshaga en los y requiebros a la Provincia, al euskera y a las tradiciones de nuestros mayores, lo que rezuma es un tono vindicativo que no es, precisamente, el más adecuado para un trabajo ponderado e imparcial.

Como se ha dicho, escribe muy poco, casi nada, de algunas partes del repertorio tradicional: por ejemplo de las distintas danzas que componen el ciclo de *Brokel-dantza* (*Boastitzea*, *Agurra*, *Makilla txikiakikoa*, *Zortziko lau aldetakoa*, *Brokel makillena*, *Zortziko 40 muriska*, *Makilla andiakikoa*, *Billantziko*, *Zintza dantza*), además de dejar fuera danzas de arcos que eran numerosas tal y como informan muchos documentos municipales de la época. En cuanto a las danzas sociales, se ve claramente que Iztueta rehace la tradición. El nombre de *Gizon dantza*, por ejemplo, rompe la metáfora que subyace bajo la denominación popular de *dantza soka* o *soka dantza*. En cuanto a su melodía, una especie de ceremoniosa «pavana» que figura con el n.º 25, nada tiene que ver con el brioso toque militar que por tradición ha quedado.

2.2. Algunos rasgos de este repertorio

Del amplio repertorio que ofrece, Iztueta no explicita la función de las *soñu zaharras* o melodías antiguas. Pero su naturaleza indica que, tras ellas, se buscaba poner a los jóvenes en buena forma física, desarrollando fuerza y agilidad en las piernas, sentido del equilibrio, además de ejercitar intensamente la memoria. De este modo tenemos la que, en un libro anterior, hemos denominado «tabla gimnástico-coreográfica».

El modelo, ciertamente antiguo (que indudablemente Iztueta rehace aunque no nos diga de qué modo), es el que corresponde a las viejas academias de danza, que con sus maestros al frente situaban el núcleo de su enseñanza en lo que se denomina «danzas de cuenta», distintas a las denostadas «danzas de cascabel» que bailaban los campesinos. Intimamente, tenemos la sospecha de que Iztueta procura no dejar rastro alguno acerca de sus fuentes informativas, cubriéndolo todo con referencias al universo de las antigüedades vasco-cántabras. Pero aunque así hubiera querido que fuese, lo cierto es que hay algo que se le escapa. Es el nombre de algún paso, como el de los cuatro ligeros o pelos, *lau ariñ* o *kuatropelokoak* apareciendo en otro sitio. Un nombre semejante al citado, más otros pasos, se hallan en el *Arte del Danzado* que Juan Esquivel y Navarro publica en el Sevilla en el año 1642, donde cita los «quatropelados», las «campanelas», altas y bajas, que recuerdan a las *kurpillas*, la

«buelta de folías» o «al descuido», cuya traducción casi puede ser la forma guipuzcoana *jira galdua* o «vuelta perdida», los «cargados» y «encaxes» parecidos al *senzillo* guipuzcoano, etc. Y, como final, los distintos tipos de «cambriolas» o *entrechats*, similares en todo a los de los tratados académicos.

Este modelo que inspira a Iztueta, y del que Esquivel y Navarro es un buen exponente, se mantuvo en vigor durante todo el Antiguo Régimen en las academias militares, como enseñanza reglada para el cuerpo de oficiales. Posteriormente también la tropa tuvo acceso al modelo, desarrollándose un conocimiento que impregnó las tradiciones dancísticas de Escocia, Provenza o Zuberboa. Lo que Iztueta propone es un amplio espectro para desarrollar las facultades citadas, aunque hay que preguntarse de dónde saca estos materiales, ya que apenas hay nada en la tradición. Y, de la misma manera que Orixe, Azkue y otros han cuestionado el origen de las letras, cuya autoría atribuyen a Iztueta, algo parecido debió suceder con la parte musical. Dada la pobreza de información, pensamos que hay una elaboración *ex-novo* que Iztueta lleva a cabo con ayuda de los citados Albeniz y Larrarte.

Tengamos presente que Iztueta confiesa que una melodía como *txipirito-na* la ha visto bailar una sola vez en su vida, cuarenta y cuatro años antes en la plaza de Ordizia (acaso con nueve o diez años). A partir de esta confesión, pensemos en el resto del material, que es bastante extenso, y comencemos por preguntarnos cómo lo ha recogido, si lo conoce por tradición oral, si es la transmisión de algún instructor o maestro de danza, acaso de algún *txistulari*, y, por supuesto, si tuvo otros informantes completándole aquellas partes que no recordaba, etc. Estas son preguntas que nos debemos hacer ante dudas razonadas, ya que en la tradición no hay arriba de 3 melodías de un repertorio de 19 *soñu-zaharras*.

En definitiva, que entre los 436 compases de *Cuarrentako erregela* a los 32 de *Billantziko*, hay toda una gama que pasa por los 52 de *Graziana* o los 96 de *Eun dukatekoa*. La tabla gimnástico-coreográfica es un aeróbic, un modelo de desarrollo progresivo para conseguir una buena forma física de los jóvenes. Como se ha dicho, nos encontramos ante un sistema de danzas-ábaco que, junto con el desarrollo de la memoria, busca un adecuado desarrollo físico de aquellos que, por ley de vida, están destinados a tomar sobre sus espaldas el liderazgo social. Lo hemos definido como un folclore del caos debido a que el único recurso para acceder al mismo es el de la memoria. Curiosamente, lo que Iztueta propone de manera inconsciente responde al fondo mítico que Hesíodo plantea en su Teogonía. En esta obra dedicada al Origen, vemos a las nueve musas, y entre ellas a Terpsícore, la de la danza, en una genealogía que las hace ser hijas de la Memoria y nietas del Caos. El repertorio guipuzcoano, como el de los *jautzis* de Lapurdi, Baja Navarra o Zuberboa, sólo se puede resolver con el recurso de la memoria.

Como se ha dicho, Orixe y Azkue (que estudian estas letras) llegaron a la conclusión de que son obra del propio Iztueta. Desde luego no son popu-

lares, dejándolo bien claro tanto el contenido como el uso de palabras que no corresponden al euskera nativo del autor. La formación de la danza, que busca desafiar a la memoria, se lleva a cabo por acumulación de melodías. De alguna manera es una habilidad pareja (ésta de dar buenas respuestas a los desafíos o concursos en los que interviene la memoria) a otras emblemáticas manifestaciones culturales vascas (desde el bertsolarismo hasta el juego del mus). La simple audición nos sitúa ante un folclore muy extraño. El propio Francisque-Michel lo puso de manifiesto en un comentario que hizo de *Cuarrentaco erregela*, la primera melodía antigua del cuaderno de Iztueta. Además, tengamos en cuenta que de este folclore tampoco habla para nada el P. Larramendi en su *Corografía de Guipúzcoa*, donde dedicó cuatro capítulos a las danzas de tamboril. Lo que verdaderamente llama la atención es que, de todo esta recopilación de *soñu-zaharras* no se haya hallado nada en la tradición salvo tres melodías: la de San Sebastián (que aparece con letra tanto en Azkue como en compilaciones posteriores), además del *Billantziko* y *Txakolin*.

Por otra parte, y en el tema de las letras, han merecido especial atención los comentarios y recomendaciones de José Ramón de Elorza a la aprobación del libro de danza donde dice,

«Solo hallo un reparo ... hablo de varios versos que cantados en una taberna o en medio de un grupo de gentes que concurren a oírlos, sería poco el escándalo que podrían causar, pero estampados en un libro ... acarrearían mucho daño por los equívocos sentimientos de muchos de dichos versos, que a la simple lectura ofenden el pudor y la honestidad...»

Creemos que Iztueta pudo modificar el contenido de algunas letras aunque de otras, en nuestra opinión, no debió mover una coma. Ese punto de vista se puede sostener comparando los primeros versos de *Cuarrentako erregela* con los de *Mizpirotz*. De esa primera melodía, *Cuarrentako erregela*, tenemos estos versos:

*Kaurrentetatikan
nai nituzke nik
nere ixil gauzak
argitaratu
nere Jaungoikoak zuk
erakustazu zer egin
nola itz egin*

*Laga nituen nik
nere ixil gauzak
maitetxo batengan
sayatubear det
jakitera mudatu
ote dan*

*Triste daukat biotza
nere laztana
zugaitik zer egin
ez dakit
erremedia nazazu
pena onetatik*

en tanto que *Mizpirotz* (que viene con la siguiente letra) no sé ni si es propia para ser cantada en una taberna como indica el tolerante Elorza:

*Zure aitak esan dit, nere maite polita,
mispirak daukatzula uztel zen jarrita
janari gozoa da guziz mispira;
otz ustela plazan saldu zen zaudela,
begira erosleai benaz eta ernai,
galdua zera bestela.*

...

Los versos continúan, pero no creo que es necesario decir nada más. En cuanto al color de algunas melodías, Francisque-Michel, en colaboración con Georges Amé y Bougault Docoudray plantearon una posible influencia árabe en algunos de los cantos vascos. No sabemos a qué parte del cuaderno de Iztueta se estaban refiriendo, aunque creemos haber hallado un color de melodía «alla turca» en las estrofas finales de *Cuarrentaco erregela*. En la frase 16 que comienza...

*Nere maitea ez bada
arren geiago egin negarrik
Zure suspirioak neuri
biotza erdiratzen dit*

y que continúa en las números 17 y 18

*Bostetan esan dizut
nik zuri biotz nereko berri
nere itzaren jabe nago ta
badakizu ez dirana bi;
beragatikan zor diskiratzu
graziak partikularki
aspaldi da esan nizula
zuretzako nengoela ni*

...

Es de todo punto lógico dudar sobre el origen de este repertorio (que Iztueta da como popular) y para cuya construcción es ayudado por los músicos arriba citados. Desde el punto de vista tradicional, melodías con un color ge-

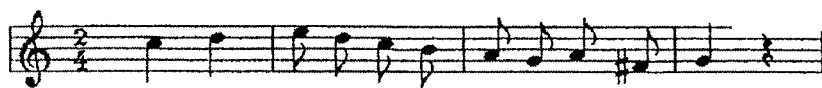
neral parecido al de estas guipuzcoanas, las hemos observado en composiciones musicales basadas en las tradiciones del folclore nórdico. Hay algunas partituras de Edward Grieg (Bergen 1843-id. 1907) escuchadas hace tiempo (quizá fueron las *Danzas Noruegas*), en las que hay ciertas partes que recuerdan enormemente este repertorio de Iztueta. Por otro lado tenemos la obra de danza *Nuove Inventione di Balli* escrita por Cesare Negri y publicada en 1604 con una dedicatoria al rey Felipe III de España. En ese libro, Cesare Negri, nacido en Milán en 1530, trae un *Villanico* con una coda en sus compases finales que la vemos insistentemente repetida el repertorio de Iztueta. Así la hemos hallado en *Galantak*, *Eun dukatekoa*, *Betronio andia*, *Azalandare*, *Erregela zarra*, *Eun da bikoa*, *Amorea margaritatxo*, *Graziana* y *Etxe andre dantza*, entre otras.

La coda final de *Villanos* es como sigue

Como ya hemos dicho, este dibujo melódico lo hallamos en algunas de las melodías viejas del repertorio de Iztueta.

Galantak, cuarta frase, cuatro últimos compases.

Galantak, sexta frase, seis últimos compases

Eun dukatekoa, segunda frase, cuatro últimos compases

Betronio Andia, segunda frase, cuatro últimos compases

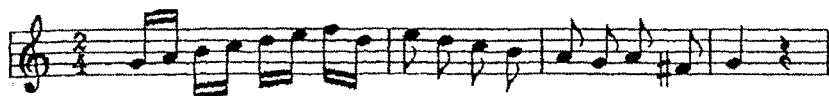
Azalandare, primera frase, cuatro últimos compases

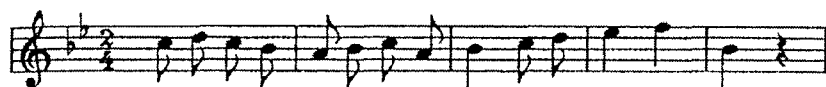
Erregela zarra, decimotercera frase, cuatro últimos compases

Eun da bikoa, primera frase, cuatro últimos compases

Amorea Margaritatxo, tercera frase, cinco últimos compases

Graziana, quinta frase, cuatro últimos compases

Etxe Andre dantza, primera frase, tres últimos compases

Por otro lado, no deja de ser sorprendente la escasa presencia de elementos propios de esta colección musical en la herencia folclórica que ha llegado a nosotros. No solamente que no figure nada en Larramendi, sino que, salvo la melodía de *San Sebastián*, y resto de melodías tradicionales como la de la *Ezpata-dantza*, *Pordon-dantza*, etc., en todo lo que recogieron Azkue y Donostia no hay una sola frase identificable con cualquiera de las diecinueve *soñu-zaharras*, lo que es muy extraño. Como decimos, la llamada por Iztueta melodía de *San Sebastián* es la única que aparece en repertorios populares de Bizkaia y Navarra y, curiosamente, sin ningún ejemplo guipuzcoano. Azkue (que recogió cuatro variantes en Bizkaia) cuando la cantaba a los viejos de Gipuzkoa éstos le decían que era vizcaina, aunque nosotros la hemos hallado en el repertorio de un *txistulari* guipuzcoano de comienzo del siglo XIX (escribo de memoria, pero creo además que era natural de Zaldibia, aunque ejerciendo su oficio en un pueblo de la costa). Aunque la melodía es muy interesante la letra es de nula calidad poética, además de carecer de valor mnemotécnico. Las primeras estrofas son así:

*Ardoak para gaitu kantari eta dantzari
ez gaitu mutillok egarri ez ori segurki
Gure kondiziora beti tabernarako
eskean gure finak berdin bearko
Ezin faltatu, kondizioak onak ditugu
Goizean joaten gera tabernara
eta arratsean beranduan etxera
gero joaten gera*

Un caso paradigmático, que nos debe hacer pensar en el modo en que Iztueta dio forma a su libro de danza y cuaderno de melodías, es el de *txipiritona*. Escribe Iztueta que se baila al tiempo de trazar la figura *bigarren aldiako zubia*. Tiene 13 compases, 4-5-4 y se baila dos veces, la primera de una manera sencilla, y la segunda con evoluciones más complicadas. Igual sucede con la mujer, que baila a continuación. El hombre comienza su danza con una cabriola a la que sigue la colocación de la boina o el sombrero en la cabeza de la mujer, sombrero que es devuelto cuando ella inicia su baile. Dice Iztueta que sólo la había visto bailar una vez en su vida, 44 años antes en la plaza de Ordizia cuando Juan Bautista de Ubillos y Juan Cruz de Senpertegi la bailaron con sus respectivas esposas. Tomando una media entre la publicación del libro en 1824 donde da este dato y el momento en que lo escribe (quizá en 1821 o 1822) las cuentas nos dicen que Iztueta podría tener entre unos diez u once años. Por tanto, es dudosamente creíble que recordara esta danza con precisión. La letra, por la forma en que está escrita, es sin duda obra del mismo Iztueta:

*Plazaren erdira irtenik
Andrea ta gizona
dantzatu bear dute
ongia biak txipiritona
antzinako usarioa
txit da ona*

La sequedad de estas palabras poco tienen en común con una *txipiritona* popular como la recogida por Azkue en el valle de Ultzama, donde la tomó a Justo Albizu, del lugar de Alkoz. Es una especie de juego de prendas, con danza incluida (2). El que baila se va quitando la ropa en el orden que le indican los que le rodean:

1. *Aista! txipiritona, txipiritona, txipiritona*
Aista! bataren gaitza bestearen ona,
Auxe bai dala txipiritona
2. *Altxineko orrek kendu dezala*
txipiritona, txipiritona,
Aista! kendu dezala txamarret ori, txamarret ori
3. *Bigarren orrek kendu dezala*
txipiritona, txipiritona,
Aista! kendu dezala koratilo ori, koratilo ori
4. *Irugarren orrek kendu dezala*
txipiritona, txipiritona,
Aista! kendu dezala gerriko ori, gerriko ori
5. *Laugarren orrek kendu dezala*
txipiritona, txipiritona,
Aista! kendu dezala atorra ori, atorra ori

Otras letrillas con el recurso de un *Aista!* se encuentran en dos melodías propias del *ingurutxo*. La primera es *Aista txikirri txako*, Martín Goikoetxea de Gaintza (Gipuzkoa) que Azkue escribe así:

Aista txikirri txako mendian elurra, mendian elurra
Motzailean andrea bizkar makurra, bizkar makurra

La segunda del mismo lugar de Alkoz, en Ultzama, es también un *Ingurutxo*, *Aista txinkurrun-txankun*:

Aista txinkurrun-txankun
ez naiz eroa, ez naiz eroa
sardin burua baino obe da oiloa, obe da oiloa
Senartzat naizelako
neskatxa zurra, neskaxa zurra
gaztea nahi dut eta
ez zar makurra, ez zar makurra

(2) No hubiera sido malo que en la plaza de Ordizia, en una soleada tarde de fiesta, Juan Bautista de Ubillos y Juan Cruz de Sempertegui hubieran bailado (con sus respectivas señoras) una danza de prendas, como era la *Txipiritona*, para regocijo de vecinos y forasteros.

3. DANZAS CANTADAS EN LOS CANCIONEROS DE R.M. AZKUE Y P. DONOSTIA

Tanto Azkue como el P. Donostia dejaron sin resolver el problema de las danzas cantadas, al no afinar su criterio sobre el modo de clasificar estos materiales. En el cancionero del P. Donostia no hay tantos ejemplos como en el de Azkue, por lo que, en principio, no le dedicaremos mayor atención. Pero en Azkue es necesario revisar a fondo los que trae, pues en distintas secciones hay melodías que bien podrían pertenecer a este fondo de Danzas Cantadas. No es necesario decir mucho más sobre la escasa normatividad clasificatoria con la que Azkue aborda su recogida de ejemplos musicales. La danza, como género, no se puede dividir en secciones tales como «danzas cantadas» y «danzas sin palabras», sino que requiere un procedimiento organizativo más ajustado a su complicada realidad. De ahí que en la sección de Romances y Cuentos aparecen algunos cantos que, por naturaleza, corresponden al apartado de Danzas Cantadas. Como hemos dicho, creemos que es preciso diferenciar las danzas en las que alguien «externo» a los que bailan canta una letrilla para acompañarlas (normalmente alguien del grupo instrumental, el tañedor del pandero por ejemplo), de aquellas otras en las son los bailarines quienes las entonan.

El lugar y ocasión para el primer tipo de danza es extremadamente variado: la plaza del pueblo, la era, el atrio de la Iglesia, la ermita; pero también la cocina de casa o la taberna, eran los lugares donde se bailaba, siendo el pandero el acompañante habitual de instrumentos musicales tales que la *mosuguitarra*, *alboka*, dulzaina, flauta travesera, acordeón diatónica, como cuando éstos están ausentes. Así, en la era se bailaba el *fandango*, el *arin-arin* que participa del mismo ritmo que la *esku-dantza*. También se bailaba el *inguruxo* en sus dos ritmos de 2/4 y 3/8. En las cocinas de las casas, ganbaras de los Ayuntamientos, tabernas y sidrerías se han bailado el *almute-dantza*, el *maiganeko*, *Txakolin*, *godalet-dantza*, etc., donde cada quien se ha aplicado a enseñar la calidad de su danza por encima de las dificultades que impone la pequeña superficie de un almud, de una mesa, un vaso o de un par de varas cruzadas colocadas sobre el suelo. Como ejemplo de *fandango* he aquí una conocidísima letra:

*Maddalen busturingo
gabian gabian
errondoko dabiltzan
kale portalian
Ai Maddalen, ai Maddalen,
zure billen nebillen
orain baino lehen*

Como ejemplo de *esku-dantza*, tenemos este de Oskotz, en el valle narro de Imotz, recogida por Azkue de Justa Goldarazena, y que figura con el n.º 200 en el cuaderno III, Danzas:

*Arrankin trankin trankun
mailloaren otsa
Arrankin trankin trankun
mailloaren otsa
Orroko mutil orren
ezkontzeko poza*

En los ensayos preparatorios que los *dantzaris* llevaban a cabo en las aldeas de la Merindad de Durango, se empleaban letrillas alusivas a cada *dantzari*. Esta la aprendí en el año 1965 de Alejandro Aldekoa, *txistulari* de Berriz:

*Garaiko plazan otie lora
Ermuen Aszentziye
Dantzan ikasi
gure dabena
Besoiti beiti baserriyue*

Danzas para las que se necesitaba una habilidad especial eran aquellas en las que se bailaba sobre un almud, una mesa e incluso, en el caso de Zube-roa, haciendo equilibrio sobre una barandilla, sobre la que los más atrevidos bailaban un *jautzi*.

En otro tiempo, una danza muy popular en Bizkaia ha sido el *maiganeko*. Con el n.º 240 del cuaderno III, Danzas, la letra está tomada a León Zuriarrain, de Markina. Azkue ofrece un par de variantes más y da noticia de otras a las que no concede mayor importancia:

*Orra or goiko ariztixu baten
kukuak umeak egin dozak aurten
kukuak egin amilotxak yan
axe bere kukuaren zoritxarra zan*

Según Azkue, en algunos lugares de Bizkaia el *maiganeko* y la *almute-dantza* se han venido confundiendo. En el cuaderno III, Danzas, Azkue presenta dieciséis variantes de *almute-dantza*. El ejemplo viene con el n.º 195 y está tomada a Toribio Iriondo, de Elgoibar:

*Aldapeko sagarraren adarraren puntan
puntaren puntan txoria zegoen kantari
txiruliruli, txiruliruli
nork dantzatuko ote du soñutxo ori
toribio iriondo de elgoibar*

Bailando a saltos por encima de dos palos cruzados sobre el suelo, *txakolin* es un tipo de danza muy bailado en Europa. Lo hemos visto bailar a auverneses, con palos cruzados, y a escoceses con espadas cruzadas:

*Txakolin, txakolin, txakoliña on egin
Peruxe, Maruxe araxe ta onaxe*

Una vez vistos estos ejemplos, pasemos finalmente a examinar el grupo que las muestra en su sentido más genuino. A diferencia de las danzas anteriores, en éstas el calendario aparece ajustado a efemérides especiales: Pascua de Resurrección, Pascua de Mayo, celebraciones de San Juan, determinadas romerías, etc. Por su naturaleza, este grupo corresponde a una de las formas del branle. Son branles en cadena cerrada, en la que el canto es acompañado con movimientos rítmicos de los brazos, mientras el corro se desplaza lentamente hacia uno de sus lados. Ese movimiento de brazos es, posiblemente, el que da nombre a la danza. «*Branler*» en el diccionario etimológico de Baumgartner y Ménard es «agitar», «balancear» y que, entre nosotros, equivale a *irra*, *irrada*, *irradako*, *irraida*, *irraidaka*, «baile en círculo dándose las manos». *Irra* es voz onomatopéyica del movimiento de balanceo que se lleva a cabo para hilar o sembrar el trigo a voleo, de donde, posiblemente, ha pasado a nombrar esta forma de branle. La presencia de estos branles en círculo cerrado ha estado muy extendida por Europa, en sus variantes, tanto populares como cortesanas. Una célebre recopilación de branles se encuentra en la *Orchesographie*, escrita en el siglo XVI por el canónigo de Langres Thoinot Arbeau. En el folclore de Vasconia también ha existido este género, aunque por las especiales circunstancias en las que se ha desenvuelto no ha sido tomado en consideración.

Nos encontramos ante un folclore lamentablemente perdido que, en su último momento, ha existido como género propio de muchachas adolescentes, de entre 14 y 16 años, que todavía no tenían permiso para bailar en la plaza pública. Unas diversiones ingenuas y sencillas que, por diversas razones, no despertaron ninguna curiosidad entre nuestros folcloristas. Es posible que, fascinados por los complicados modelos de danzas de espadas y palos, dejaron de recoger un género tan interesante como sencillo. Nuestra aproximación a este motivo de danza tuvo lugar en el año 1971, cuando, con ayuda de D. José M.ª Satrustegui, recogimos en Urdiain información sobre la manera en que se bailaban y cantaban estas danzas. D. José M.ª Satrustegui publicó estos cantos y nosotros los montamos y exhibimos por primera vez en un homenaje que el pueblo de Ataun dedicó a D. José Miguel de Barandiaran en el año 1973. Como hemos dicho, la naturaleza o carácter de estas danzas es la que corresponde a un branle en formación cerrada, tal y como existía en el modelo que transmite Thoinot Arbeau y que hallamos profusamente representado en muchos folclores europeos. El repertorio ha debido ser muy amplio en cuanto a los contenidos de las letras. Cantos religiosos, romances, historias con los más variados contenidos, en forma de diálogo y siempre fáciles de adaptar a la cadencia de los brazos y los desplazamientos de los pies. La costumbre, cuyo último reducto ha sido la comarca navarra de Sakana, se extendía a otros lugares. En un proceso que en el año 1653 se sigue contra D. Andrés de Gorrochategui, presbítero de Cegama, aparece este pueblo y también el de Olaberria, como lugares en los que se danza en la plaza a son de tamboril y también al «canto de las mozas».

Propias de este género, y dentro de la celebración de la Pascua de Resurrección, el P. Donostia recogió dos canciones que publicó en la *Revista Internacional de Estudios Vascos* de 1925. Una nos informa que, en Arrayoz, las muchachas que hacían el Vía Crucis arrojaban flores sobre las cruces, en la duodécima estación las cruces honradas eran dos. La de Cristo y la del buen ladrón. La del mal ladrón era apedreada. Al finalizar el Vía Crucis se cantaban los versos pascuales en una versión igual o muy similar a la de Lekarotz. En Arbizu y otras partes de la Barranka había tradiciones parecidas, que tenían lugar antes del alba. En otro tiempo, y por los ejemplos que tenemos, la costumbre de cantar versos en la Pascua de Resurrección estaba tan extendida como lo demuestran algunos versos como:

Zer esaten didazu, Magdalena
Resuzitatu dela
Berroren Semia

recogidos por el P. Donostia, Azkue los trae en versión de la aldea vizcaina de Nabarniz, cuaderno IX, Canciones religiosas, n.º 800 la titulada *Zer esaten didazu*:

Zer esaten didazu Madalenea
Bizturik daukagula zure semea

En la variante n.º 801, tomada a María Aldasoro, de Arbizu, Azkue da una brevísima pista sobre la danza cuando dice que: «Se canta la mañana de Pascua de Resurrección, dando vueltas las niñas al cantarla».

* * *

Otros cantos piadosos, cantados y bailados en forma de branle, aparecen recogidos por Azkue en lugares distantes unos de otros (de ahí que hablemos de una práctica general). Las copias dedicadas a la Virgen de Arantzazu han sido muy tradicionales en los pueblos del valle de Arakil. La longitud de muchos de estos cantos no era ningún mayor problema, pues determinadas fórmulas o ligaduras ayudaban a memorizar las letras (muy sencillas en cuanto a contenido). Además, los jóvenes tratatan de prolongarlas lo más posible, por lo que su canto era muy lento. En Urdiain algunos ancianos nos comentaron que en la Pascua de Mayo la danza cantada, que se iniciaba después de que el tamboril dejara de tocar en la plaza, los jóvenes, sin deseo de ir a casa, la prolongaban todo cuanto podían. Así, Azkue trae en el cuaderno IX, Romanes y Cuentos, con el n.º 885, la música y letra de *Pazkoetan den alegerena*, que era una danza del género branle bailada en Urdiain y resto de pueblos de la Barranka. Otra variante de canto de mayo es *Uriko jaia baita* (cuaderno IX, Romanes y Cuentos, con el n.º 905) que tomó a Josefa Ignacia Pozueta, de Olazagutia y que, a su vez, enlaza con la n.º 898, *Trinidadeak ditu*, tomada a María Ondarra, de Urdiain. Sobre estas danzas vuelve a decir:

«En otro pueblecito de la Burunda, Bakaikoa, oí una variante de esta melodía con letra muy distinta. Se cantaba en la plaza todos los días de fiesta comprendidos entre el de la Ascensión y San Juan (...). Al terminar el canto palmo-teaba la gente, prorrumplía en *irrintzis* y se iba a casa».

La construcción de las estrofas, con el recurso de ligadura entre las mismas es muy característico de estas letrillas. Tenemos así este ejemplo en *Pazkoetan den alegerena*:

*Pazkoetan den alegerena, Pazkoa maiatzekoa
Pazkoa maiatzekoa zan da, jeiki nintzanean goizean*

*Jeiki nintzanean goizean eta paseatzeko kalean
Paseatzeko kalean eta egunean da gabea*

*Egunean da gabea eta izarra argi donean
Izarra argi donean eta laztantxuaren aurrean*

Fuera de estos temas de contenido piadoso, a los que debemos sumar diversos alusivos a la fiesta de San Juan o a la Virgen de Arantzazu. De San Juan y perteneciente al folclore de Urdiain tenemos, en el cuaderno X de Azkue, *Romances y Cuentos*, la canción n.º 839 titulada *Goazen Sanjuanera* que dice así:

*Goazen San Juanera arratsean
etorriko gerala biar goizean*

*Goazen San Juanera berduratara
berduratara eta an egoitera*

*Egungo egun onek San Juan dirudi
ezta San Juan, baia ala lonbra bedi*

Variantes de este tema fueron recogidos en el pueblo alavés de Legutiano y en el navarro de Olazagutia. Otros motivos de danza cantada del género branle, sea bajo la forma de diálogo entre madre e hija, *Ama Ezkondu*; o entre un galán y una joven señora, han sido recogidos en diversos lugares. Como hemos dicho, este folclore fue olvidado sin que el esfuerzo de Azkue o Donostia llegara a tiempo para sostener un modelo que, en otras partes de Europa ha constituido una buena carta de identidad. En nuestro caso, y a pesar de su humildad, quizá hubiera servido de instrumento en el mantenimiento del euskera.

VII. HERRI LITERATURA JARDUNALDIAK ETNO-KANTU LABURRAK

Adierazpena

Herri Literatura azpibatzerdeak antolaturik, VII. jardunaldiak egin ditu Euskaltzaindiak Eibarren Etno-kantu laburra gai hartuta, Juan Antonio Mogelen omenez, Peru Abarka idatzi zueneko bigarren mendeurrenean.

Eta, Jardunaldion amaieran, adierazpen hau egiten du Herri Literatura azpibatzerdeak:

1. Ahozko tradizioaren ikerketan jarraituz, aztertu dira, besteak beste, Errotetik honako kantuzko lirikaren adierazpen diren erronda-kantu eta eske-bertsuak (Jabier Kaltzakorta), Zuberoako irri-kontakizunak (Txomin Peillen), Marijesiak (Jose Antonio Arana Martija) eta dantza-kantak (Juan Antonio Urbeltz), besteak beste.

Horrez gain, mitoak herri-kantu eta ipuinetan duen eragina aztertu da (Jose Mari Satrustegi), eta euskal ikerlari gisa Orixe bere *Euskaldunak* poeman eta Manuel Lekuonak *Jakintza*-n jasotako zenbait bertso eta apain-olerkiren balorazio kritikoa egin da.

2. Gure Jardunaldietan ohi bezala, inguru herrietako herri-literaturari ere tarte berezia eskaini zaie. Batetik, bereziki aipatu beharreko ekarpena egin du Pedro Manuel Piñerok, Sevillako Unibertsitateko Espainiar Literatura Saileko zuzendari eta Fundación Machado-ko buru denak, «Lavar pañuelo, lavar camisa», herri-kanta lirikoaren egitura poetikoa eta eduki semantiko berezia agertuz.

Aipagarria da, baita ere, «Lira mínima oral: poética y estética» izenburupean, José Manuel Pedrosak, Alcalá de Henares Unibertsitateko irakasleak, kantuei buruz eskaintako ikuspegi orokor, zabal eta oinarritzkoa.

3. VII. Jardunaldion emaitza gisa, azkenik, nabarmen ikusi da etno-kantu laburrek gure herri-literaturaren baitan osatzen duten altxor kultural-antropologiko-metafisikoa, beste hainbat ikerlarirekin batera, Euskaltzaindiko Herri Literatura azpibatzerde honek aztertzen eta ezagutarazten jarraituko duena.

ONOMASTIKA

MÁS SOBRE TOPONIMIA EUSKÉRICA EN LAS ENCARTACIONES DE BIZKAIA (Sexta aportación)

Jesús M.^o Sasía, osb.

Güigüe, Venezuela

I. UNA SEXTA APORTACIÓN

Los 630 términos que aquí se publican, como euskéricos y encartados, conforman una nueva aportación, o contribución, tendente al esclarecimiento de un tema controvertido como es la existencia de una toponimia vasca en esta parte de la geografía de Bizkaia, habiendo sido la primera y punto de partida la ya lejana publicación con el título *Toponimia euskérica en las Encartaciones de Vizcaya* (1). Si las primeras aportaciones que le siguieron fueron distanciadas en el tiempo, las tres últimas fueron apareciendo en lapsos de tiempo más cercanos según los años de su aparición (2). En todo caso, estas dilaciones no tienen otra explicación sino por lo complicado y disfuncional que resulta abordar un tema, como el que nos ocupa, a 7.000 kilómetros de distancia, algo, pues, completamente distinto y facilitado cuando se trabaja *in situ*.

Una vez de presentada mi *Comunicación* en las II Jornadas de Onomástica (Urduña, 1987), con nuevas aportaciones toponímicas, hube de proseguir de inmediato las pesquisas que dieron como resultado tanto la quinta como la presente aportación cuyas fuentes en general se sintetizan así:

- Diario *Deia* (hasta 1998), con relaciones de Colegios Electorales, Avisos del Departamento de Medio Ambiente y Acción Territorial de la Diputación Foral (de Bizkaia), Avisos de Iberdrola, Cartas al Director, más unos pocos Edictos de Juzgados.
- P. Madoz, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus Posesiones de Ultramar*, Madrid, 1848-1850. (Cuya entresaca toponímica pude realizar a fondo en la magnífica biblioteca del monasterio gallego de Samos en el verano de 1993).

(1) Bilbao, 1966.

(2) (Rev.) *Euskera*, 2 (1999) 1183, nota 1.

- *Mapa de Vizcaya* (sic) (... confeccionado por G.H. Oñativia, y editado por el Banco de Bilbao en 1946. Notable fuente de datos).
- A. Basanta, *Nobleza Vizcaina*. Valladolid, 1927. (Con un buen elenco de casa-torres y solares).
- *Catálogo de Cuevas de Vizcaya*. Bilbao, 1985. (De obvio interés).
- Publicaciones varias sobre geografía vasca (Sección vasca de la biblioteca del monasterio de Estíbaliz, Araba).

En un tiempo más reciente, he podido disponer de publicaciones tan útiles e interesantes como muy bien elaboradas, obteniendo numerosos datos y aclaraciones de topónimos ya conocidos, y otros desconocidos exhumados por los autores que cito a continuación:

- R. Gallejones, *Aproximación a la historia de Portugalete* (1400-1900). Portugalete, 1991.
- G. Bañales, *Mayorazgos de la Villa de Portugalete*. Barakaldo, 1997.
- G. Bañales, *Mayorazgos de Barakaldo*. Barakaldo, 1999.
- C. Glaria, *Santurtzi, entidad histórica, lengua y toponimia*. Santurtzi, 2001.
- Varios autores, *500 años de minería y 75 del funicular en Trápaga*. Trapagaran, 2001. (Con tres *Apéndices* toponímicos debidos a G. Bañales).

La reproducción (parcial) de la toponimia euskérica presente en estas obras se ha efectuado con la aquiescencia de sus autores.

Por varias circunstancias no me ha sido posible disponer de obra tan fundamental como *Nombres de familia y oicónimos en las Fogueraciones de Bizkaia de los siglos XVII y XVIII*. Bilbao, 1998, debida a los autores A. Irigoyen y E. Olasolo. Constando de 2.700 páginas que conforman cinco volúmenes, «puede dar pie a muchos investigadores para abordar estudios tanto históricos como centrados en la Onomástica y la Toponimia» (*Deia*, 16-V-1998. Bizkaia/5).

No haría falta decir que de todas esas fuentes sólo se han entresacado los términos no aparecidos en las aportaciones anteriores.

Así, pues, sí existen topónimos euskéricos ignorados por la gran mayoría de la gente del País, pese a aludir a barriadas y caseríos, que aunque pequeños son núcleos habitados, y se deduce de ello que *a fortiori* la toponimia rural, tan extraordinariamente rica en toda la geografía vasca (3), suele ser ig-

(3) L. M.ª Mujika: «Sólo Gipuzkoa cuenta con más topónimos que las ocho provincias de Castilla juntas», *Deia*, 7-I-1990, Euskadi/10.

norada en mayor grado pero no puede hacerse caso omiso de ella, tampoco, o menos..., debe olvidarse esa otra mina toponomástica documentada en siglos pasados y que felizmente empezamos ahora a conocer por las citadas publicaciones y que afirman y reafirman la existencia en el occidente de Bizkaia de una toponimia autóctona, representando obviamente una continuidad natural con el resto de Bizkaia y de Vasconia. Esas publicaciones han demostrado lo que era de esperar: un lenguaje toponímico euskérico que se había vuelto desconocido pero que había sido habitual en el pasado por parte de una población vascoparlante, y un cierto lapso de tiempo después más o menos largo cuando, ante el avance del romance, iba retrocediendo la lengua propia (4).

Pero con ser muchos los datos documentados que nos descubren ahora esas publicaciones debe aceptarse que no pueden ser exhaustivos dado que no se trataba de que todos y cada uno de los topónimos euskéricos tenían por qué ser registrados sistemáticamente. Puede verse también que esas investigaciones han dado como resultado el conocimiento de otros términos de extracción no vasca –máxime románicos–, pero éste no sera el problema porque nadie negaba su existencia. De ahí que esta aportación, como las anteriores, no se caracteriza por «sin separar lo vasco de lo románico» –como quiso alguien– sino por intentar aclarar el panorama. No es esto nada nuevo; baste citar las listas de Baraibar, Elizalde, Merino Urrutia, Arregui y otras más reducidas en lo local, como Abalos Bustamante para *Bastida*, *Altzola* para el valle de *Gobía*, Arín para *Ataun*, Jimeno Jurío para *Artaxona*, Eraso para *Korella*, etc. Todos ellos –según alguno– «cayeron en la tentación...». Tampoco tengo conciencia de culpabilidad al incluir unos pocos términos de los colindantes Mena, Sámano y Soba, pues miradas las cosas desde el punto de vista de la extensión ya remota de la lengua vasca atestiguada por aquellos términos, entran en nuestra zona de interés.

II. TOPÓNIMOS EUSKÉRICOS

No sé si es interesante, pero sí conveniente el dar aquí razón de los criterios manejados en la confección de la larga lista toponímica presentada, una vez de comentadas las bases documentales en el anterior apartado.

No se repiten, por supuesto, términos ya publicados en esta serie de aportaciones, pero advierto que se los vuelve a encontrar en las fuentes mencionadas, lo que viene a reforzar lo seguro de su existencia. De hecho, constando en otras fuentes, como puede verse en TEEV y, por tanto, distintas, se topa uno con ellos todavía en documentación de los siglos XVIII y XIX, pero no

(4) (Rev.) *Euskera*, 1999 (2), págs. 1186-1189.

se leen ya en el XX, o incluso –algunos– en el anterior. O se perdieron, o evolucionaron irreconociblemente, o se cambiaron, en un proceso de evolución morfológica que se fue acelerando con el retroceso del euskera, como en otras zonas del País. En todo caso, podrá verse que si el término euskérico va documentado varias veces y en distintos años, cito a poder ser el más antiguo sin que necesariamente quiera decir que sea el primer documento –por los momentos– en que aparece, sabiendo que el término en sí y por sí es muy anterior, mucho más arcaico, que el año en que se presenta documentado.

Casos de evolución –«corrupción» llaman algunos– parecen ser los términos *Chimarro* (Trapagaran), *Jarrozueta*, mina citada por Jovellanos y por Humboldt en su paso por Somorrostro, *Lodebarón* (Muzkiz), *Zaracundina*, *Zopimpa* (Barakaldo)... con explicación nada fácil, tampoco van incluidos. ¿Hasta qué punto se puede aplicar a los topónimos dudosos en general, y que no pocas veces se le presentan a uno en sus pesquisas, lo que G. Lacombe prevenía al escribir: «La toponimia nos ofrece a cada instante elementos que no se los comprende, al igual que el vocabulario vasco ha perdido un número considerable de palabras. Se ha perdido su significado, no que no fueran vascos esos elementos arcaicos»? (5). ¿O la referencia de L. Michelena a la Encartación, señalando que «... predominan (sic) los nombres de lugar vagamente indoeuropeos, mal determinados, con una capa románica más reciente...»? (6). Son, pues, términos opacos que no se corresponden hoy con ninguna palabra del vocabulario común del euskera. F. Arozena manifestó sobre esto, *quelque part*, que había que respetar esfinges o misterios impenetrables de nuestra toponimia, pues los hay. Pero aquí no basta el incluirlos en esta aportación. Unos, muy pocos, con estas características en el tema, o mejor en su primera parte, sí que lo han sido por llevar, sin embargo, una desinencia euskérica, sufijo, etc. Son topónimos que no dejan de ser por los menos curiosos.

Sí otros pocos, que han sido clasificados como de extracción no vasca (celta, «paracelta»...) y han arraigado en nuestra antiquísima toponimia –tipo *Gandarias*, por ejemplo–, han sido incorporados a esta nueva aportación al figurar como apellidos vascos en el Nomenclátor de Apellidos Vascos/*Euskal deituren Izendegia* (7).

Vale la pena detenerse en un hecho documental importante relativo a toda el área que va desde Barakaldo hasta el valle de Somorrostro tal como se infiere de la abundancia de datos que nos facilitan las publicaciones ya citadas de G. Bañales sobre todo, y es el que sigue:

C. de Echegaray, y no sólo él, sostenía que «los nombres de las casas de Oñaz y de Gamboa, como todas las casas solariegas de la región éuskara, lle-

(5) «Langue basque», *Les langues du Monde*, Gèneve-París, 1981, I, pág. 266.

(6) L. Michelena: «La lengua vasca», *Guipúzcoa*, San Sebastián, 1968, pág. 203.

(7) Edic. de Euskaltzaindia, Bilbao, 1998.

van embebidas las circunstancias y accidentes del lugar en que están situadas. Todos ellos son topónimos» (8): idea recogida más tarde por J. Caro Baroja como de valor axiomático (9). Limitándonos a algunos casos de Barakaldo, Portugalete y los Tres Concejos (Santurtzi, Trapagaran y Sestao) de donde disponemos de un buen número de ejemplos, puede verse que en:

Barakaldo: En Juan de Zubileta (s. XVI) el apellido coincide efectivamente con un topónimo bien conocido en esta población, lo mismo que en Pedro de Anuncibay, y algo más tarde en Francisco de Aranguren, etc. Pero ignoramos si, de la misma forma, siglo y lugar, los apellidos *Amezua*, *Aresmendi*, *Barroeta*, *Bildosola*, *Cortazar*, *Eguillor*, *Gallaga*, *Inchaurbe*, *Recacoechea*, *Zalduendo*, *Zugasti*, etc. eran topónimos que daban nombre a la casa original. Y lo mismo en:

Portugalete: Con los apellidos *Alzaga*, *Asqueta*, *Beicoechea*, *Chaburu*, *Iturrizalaga*, *Lezangoiti*, *Zubericha*, etc. Y en:

Tres Concejos: *Angoitia*, *Algorri*, *Arrarte*, *Berriz*, *Echeguren*, etc.

Éstos y otros muchos corresponden a apellidos toponímicos de inconfundible origen euskérico, pero ¿unos términos que pasaron a ser apellidos? Por la interpretación admitida sobre este punto, habrá que suponer se trate de casas solares, «caserías», casas-torres levantadas sobre un término que les dio su nombre. Pero no nos consta específicamente, por lo que tampoco se les ha dado entrada en estas listas.

Otras circunstancias de los nombres de lugar presentados en esta aportación serían lo significativo de las traducciones (10), los cambios de pertenencia o de jurisdicción como consecuencia de las diversas ordenaciones dentro del territorio encartado (11), si bien no afecte esto a la existencia en sí del topónimo euskérico, y que por tanto cabe aquí. Cada una de estas circunstancias, y alguna otra menor, se recoge en su número correspondiente, por lo que sobra el extendernos aquí en ellas.

Finalmente, algo debe decirse con relación a los neotopónimos con los que se encuentra uno, o puede encontrarse hoy día, pero a nivel muy local y debidos al ambiente euskaltzale, con sus variadas expresiones y originalidades. Son de nueva creación, pero entre su diversidad no sabemos si alguno de ellos corresponde a un término tal vez documentado o, muy localizadamente, atestiguado todavía en alguna medida en el uso habitual, y por la razón antes citada ha tendido a generalizarse. Lo ignoramos. He visto escritos: *Kareaga-behekoa*, *Bideona*, en Barakaldo; *Itxasokoama*, *Kaialde*, en Santurtzi; *Loren-*

(8) *Las Provincias Vascongadas a fines de la Edad Media*, San Sebastián, 1895, I, pág. 111.

(9) *Linajes y bandos*, Bilbao, 1956, pág. 20.

(10) G. Bañales: *Mayorazgos de Barakaldo*, págs. 117 y ss.

(11) *Ib.* págs. 26-27.

zo *Deuna*, en Abanto; *Zubialde*, en Portugalete. Pero hay más... Ninguno ha sido incorporado a estas listas, con lo que no queremos decir que no merezcan acaso en el futuro su estudio como neotopónimos. Hago notar, sin embargo, el haber incluido con alguna vacilación el de *Galdotzarana*, de Gueñes; *Olaundia*, *Urizar*, *Muzkiz*, y *Arantza*, Portugalete, en cuyo breve comentario ya se puede percibir dicho titubeo.

III. INDICACIONES

Como en las anteriores aportaciones se acude aquí al largo elenco de G. Lz. de Guereñu, *Toponimia alavesa* (y su Apéndice) (12) por no disponer sino únicamente de las dos últimas *Listas Alfabéticas de voces toponímicas vascas* (13). Las de Araba, precisamente, se enmarcan, como es sabido, lo mismo que nuestra toponimia encartada, en el ámbito del euskera occidental.

La obra de L. Michelena *Apellidos Vascos*, frecuentemente citada, corresponde a su 3.ª edición (San Sebastián, 1973), mientras que también abunda la cita del *Nomenclator de Apellidos Vascos/Euskal deituren iztegia* (Bilbao, 1998), y en ambos casos en la medida que el apellido, toponímico por lo general, puede ilustrar el término.

De las dos obras de G. Bañales que constan aquí en las fuentes, o bibliografía en este caso, la primera va citada *Mayorazgos de la Villa de Portugalete*, la segunda sólo *Mayorazgos*.

Las revistas *Fontes linguae vasconum* (Pamplona, a partir de 1969) = FLV. *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos* (Buenos Aires, a partir de 1950) = BIAEV.

Las distintas regiones vascas van citadas con la sola inicial: *Araba* = A, *Bizkaia* = B, etc.

Ante la variedad, en muchos casos, de ortografías, todas ellas legítimas en cuanto hijas de su correspondiente época, aplicada a un mismo topónimo, se opta sencillamente por una común y propia de los términos euskéricos como sería la ortografía vasca moderna hoy admitida oficialmente.

Cuando se cuenta con una forma documentada (hasta el s. XIX inclusive) se hace constar ésta, además de la señalada en el encabezamiento.

Si no consta la circunstancia concreta del topónimo (monte, ladera, prado, casa, solar, casa-torre, etc.) se aplica el nombre genérico de término = térm.

Finalmente, la primera aportación al tema *Toponimia euskérica de las Encartaciones de Vizcaya* (Bilbao, 1966) = TEEV.

(12) *Anuario Eusko Folklore* (San Sebastián, desde 1956).

(13) *Boletín de la R. Soc. de los Amigos del País* (San Sebastián) XIX (1963) 3, XX (1964) 1-2.

TOPÓNIMOS EUSKÉRICOS

1. ABARO. Térm. de Nocedal, Ortuella, s. XIX. / 2. Térm. de Sestao, 1577, con la indicación «hacia la mar». Dado que el top. deriva del antiguo vizcaino *abe* «árbol», puede explicar el que abunde sobre todo, si bien no exclusivamente, por el área del *bizkaiera*. Por no citar sino el territorio aquí abordado, este térm. figura en seis localidades de la zona encartada: Gallarta, Guenes, Karrantza, Nocedal, Portugalete y Sestao.
3. ABENDAÑO. Casa-torre de Karrantza, 1488. Sus homónimos en A.B. y G. El más arcaico, *Abendangu*, en 1025 y en A., es decir, *Abendañu*. El de B. se repite en Orozko y en Zeanuri, mientras que el de G. se encuentra por el sur de Zarautz. Derivados relacionados con este top. euskérico no parece insinuar estemos ante un caso de antropónimo tanto en los térm. rurales (arroyos, labrantíos, vegas...) a los que acompaña, como en otros paralelos.
4. ABIZAZARRA. Sel de Barakaldo, 1747, *Abiçaçarra*, y antiguo nombre del sel de Gastarriaga, ib. (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 124). Su primer componente, *Abiza*, es top. de Markina, B.
5. ABURUTIAGA. Térm. de Barakaldo, por la zona de Eskauritza.
6. AGIRRAZU. Barrio de Barakaldo, 1724, *Aguirrazu*. Anota Bañales con acierto: «Forma aparecida como contracción del apellido Aguirre-Irazu. El primero en utilizarlo fue Martín de Aguirre Yrazo (sic), vecino de Barakaldo» (*Mayorazgos...*, pág. 124).
7. AGIRREALDAI. Térm. de Gordoxola.
8. AIERDI. Térm. y casa de Portugalete, 1664. Citado, como se verá, junto con otros dos térm. de esa localidad, por el P. Henao (*Averiguaciones sobre las antigüedades de Cantabria*, Zaragoza, 1683), los reproduce P. Heredia en *La música y otros aspectos costumbristas de la Villa jarrillera*, Portugalete, 1997, págs. 265 y 267). Con el significado de «terreno inclinado» el top. podría aplicarse a casi la totalidad topográfica de nuestra Villa...
9. ALBIZU. Caserío de Gordoxola.
10. ALDAI. Térm. de Gordoxola.
11. ALDAKAZAR. Térm. de Barakaldo, 1586, *Aldaçaçar*, pero en doc. de 1720 aparece como de Guenes.
12. ALDAMA. Térm. de Alonsotegi. / 13. Térm. y caserío de Gordoxola, sin año. Además, hay que pensar que sea el toponomástico original de Galdames: *Aldama* > *Aldamiz* > *Aldamez* > *Galdames*, con G- protética. Ver L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 347, citando hasta diez

ejemplos. Por lo que concierne a *-iz > -ez/-es*, la evolución fonética está sobradamente documentada, incluso coexiste hoy en forma de alternancia en apells. y tops.

14. ALDANA. Ermita de San Martín de..., construida por los dueños del mayorazgo de Aldanondo «cuya tierra era de dicho solar» (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 125). (Ver el siguiente.)
15. ALDANONDO. Térm. que figura también como de Alonsotegi.
16. ALDAPA DE IBARRA. Heredad de Barakaldo, 1655. Para el significado de *Aldapa*: En Arratia (B) «depósito de agua que mueve el molino» (J. Gárate, «XIV Contribución al Diccionario vasco», *Euskera*, XX (1975) 239).
17. ALDAZ. Térm. de Barakaldo, con homónimo en N.
18. ALTIBAR. Térm. de Barakaldo que también se lee como de Alonsotegi. Acaso se trate del conocido como *Artiba* si se tiene en cuenta *r/l*.
19. ALZOLA. Monte entre Zalla y Sopuerta-Garape.
20. AMEZAGA. En doc. de 1658 aparece como barrio de Barakaldo sobre Tapia/Tapiaur, y por tanto distinto del top. del mismo nombre de Sestao que queda al lado opuesto. / 21. Térm. de Aranguren, Zalla.
22. ANBIAS. Térm. por Sámano. Comparable con su homónimo de Vitoria-Gasteiz, 1706, más otro en Retuerto, Barakaldo, 1863.
23. ANDAGOIA. Térm. fluvial de Gordoxola. Compárese con el top. del mismo nombre en Koartango, A.
24. ANDARRETA. Cantera de Guenes, s. XIX, según Madoz.
25. ANDEROLETA. Térm. de Barakaldo, 1598. Sería el térm. *Andekoleta* por falsa transcripción que se lee en el mismo año y allí: *Andecoleta*, fuente.
26. ANDIKE. Puente en el río Galindo, 1744, *Andique*, si bien no queda claro se encontrara en territorio de Santurtzi o Trapagaran.
27. ANDRATESOLO. Térm. de Barakaldo, 1645.
28. ANDULLIZEAGA. Térm. de Barakaldo, 1586, *Andullizeaga*. Se hallaba junto a Saratxa y al límite con Guenes. Su primer componente comparable con el alavés *Andollu*.
29. ANGIA. Mojón por Sámano, según Madoz; con la grafía *Anguía*.
30. ANGINA. Monte de Guriezo hacia la muga con B. Éste y el anterior, de *angio* «dehesa, lugar de pasto acotado».

31. ANIETO. Caserío de Guenes. Tal vez se trate de una metátesis de *Anoeta*.
32. ANTEO. Térm. de Bernalles, Karrantza. Variante sorda de *Andia*, y alternancia desinencial -a/-o, como en *Anzuetal/Anzuetto*, *Arbietal/Arbieto*, *Birolea/Biroleo*, el apell. vasco-mexicano *Izazaga/Izazago*, etc. O también -o como sufijo que se aplica, indica Azkue, como algo «próximo», cercano en el espacio. O como sufijo de localización general: *Amurrio*, *Orio*, *Oteo*, *Zamudio*... (Ver aquí *Laukitio*.)
33. ANUZIBAI. Caserío y solar de Barakaldo, 1598, *Anuñibai*.
34. ANZILLO. Térm. fluvial de Ramales (Madoz). (Ver el siguiente.)
35. ANZIO. Térm. de Barakaldo. Homónimo en Lacorzanilla, A., comparable con *Anzia*, Burgelu, A. y con el primer elemento de *Anziburu*, N. 1286. En el valle de Mena se documenta *Anzio* en 1024, que será el *Anzo* doc. en 1093.
36. ANZOLETA. Monte de Barakaldo, 1724, *Ançoleta*. De *Antz-ola-eta* «choza de borregos», de acuerdo con la versión que trae Aizquibel.
37. ANZOREPELEGA. Térm. de Santurtzi o de Trapagaran, 1686. Aquí se trata más bien de *Anso* como nombre propio y como forma anterior de Sancho (L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 58); *Repelega*, por tanto, como apell. No olvidar que en doc. que llega hasta el mismo s. XIX, *Repelega* se puede leer en la doble forma de -aga y -ega. (Ver «Portugalete...», BIAEV, 136 (1984) 33.)
38. ARABIEGA. Heredad de Cavièces, Santurtzi, 1728. De *Aran*, *Ara-* en composición. Y -abiega como *Abiaga*, en Amurrio, A.
39. ARAGORRI. Caserío de Sopuerta-Garape, 1800. (Para su primer elemento ver el anterior).
40. ARAITA. Térm. de Ortuella, 1632. Como *Areta*, *Areeta*, A.
41. ARANA. Heredad de Urioste, Ortuella, 1863. Común.
42. ARANAGA. Caserío de Barakaldo, s. XVIII. / 43. Idem de Sestao, 1577.
44. ARANDA. Caserío de Karrantza, 1488. Hay *Arandan* en Oiartzun, G., *Arendagana* en Zarroquín, Rioja, con *Aren-* por disimilación. Nunca creí en la etimología popular –por basarse en la homofonía– de Aranda (de Duero, Burgos) según la cual los romanos al llegar a esos parajes exclamaron: «Haec terra aranda est», similar a la otra: «Haec terra admiranda est», cuando existen tops. como *Arandia*, *Arandio*..., *Amiranda*, *Imiranda*, *Aranda*, un top. euskérico más entre la multitud que llevan *Aran* «valle» como tema. (Ver el siguiente.)

45. ABANDO. Monte de Sodupe. Relacionable con *Arandio*, nombre medieval de la sierra divisoria de La Demanda.
46. ARANGUTE. Castillo de Guenes, como se lee en la *Crónica de D. Pedro*, hijo de Alfonso XI, hacia 1350. También *Arangoyto*.
47. ARANTZA. Térm. de Portugalete, y actualmente calle. Ignoro si se trata de un rescate toponímico o de una simple acomodación. Con el significado de «espino», muy profuso en nuestra geografía vasca y en su toponimia, tanto solo como en composición.
48. ARANZETA. Térm. y regato de Trapagaran, 1656, *Arançeta*.
49. ARAXIETA. Térm. de Barakaldo, 1647. También *Arajieta* y *Arejeta*.
50. ARAZ. Monte de Sodupe. / 51. Río por Ramales, según dato de Madoz. Homónimo de Muzkiz, B. y en Araia y Labraza, A.; con el artículo determinativo *Araza*, en Zárate, A.G. Rittwagen cita *Araz* como top. de G. («Nomenclator de La Rioja», *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, III (1928) 311).

Para su interpretación: L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 71; J. Gárate, «La vascoología de Julien Vinson», *Euskera*, VIII-IX (1963-64) 239, y también *Hidronimia Vasca* (Mendoza, 1970), pág. 5.
52. ARBALIZA. Túmulos en Zalla (sin año).
53. ARBORI. Térm. de Triano.
54. ARDASOLO. Térm. entre Rivas, Portugalete y Sestao, 1704.
55. AREGIA. Térm. de Barakaldo, 1793, *Areguia*. Repetido en Artzentales, 1755, sin el -a determinativo.
56. ARENAZA. Vega de Muzkiz.
57. ARETXA. Térm. de Barakaldo, con cinco homónimos en A. y otro en el valle de Mena.
58. ARETXABALA. Caserío de Sopuerta-Garape, s. XIX, *Arechavala*.
59. ARETXAGABA. Térm. de Muzkiz. Para -ba (*be-a*) «la parte baja», compárese con *Larraba*, Portugalete, s. XIX, y con *Larrabea*, Gordo-xola, que, a su vez, se repite en otros tres de A.
60. ARETXEGIETA. Térm. de Barakaldo, 1724, *Arecheguieta*.
61. AREZABALAGA. Montes del mayorazgo de Salazar-Galindo, zona de Trapagaran, 1543, *Arezavalaga* (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 126).
62. ARGAZA. Térm. de Barakaldo. El top. se repite en una cueva de Gaute-giz, B. y con otros tres de A.

63. ARINAGA. Vegas de Trapagaran, 1680.
64. ARISTE. Vegas de Trapagaran, 1673. ¿Por *Arezti*...?
65. ARIZTORREA. Térm. de Barakaldo (sin año).
66. ARKOTXA. Térm. de Barakaldo, 1790, *Arcocha*. Según el mapa introductorio de la obra de G. Bañales *Mayorazgos*... este top. se repite dos veces en Trapagaran, una en Ugarte y otra en La Escontrilla.
67. ARLEGI. Pico entre Sopuerta-Garape y Zalla. Con homónimo en Iratxe, N.
68. ARMIRUAGA. Caserío de Sestao. Top. exhumado por G. Bañales (sin año).
69. ARMUZA. Puente de Gordoxola. Compárese con *Lamuza*, puente de Balmaseda, vulgo *La Muza*. *Lamuza* es térm. de Laudio, A., y Llosa de Pando, Karrantza. Más bien sería *Amu*- sin la *L*- protética, que para J. Gárate e I. Gurruchaga lleva el significado de «fuente, arroyo» (BIAEV, 138 (1984) 144).
70. ARRAN. Térm. de Sámano, 1618. Se trataría de *Aran* pero con vibrante múltiple, como en *Arrangurria*, térm. de Cellorigo, Rioja.
71. ARRANDO. Térm. de Trapagaran, 1501.
72. ARRANOTXE. Molino de Guenes, 1588, *Arranoche*.
73. ARRAPETA. Térm. de Barakaldo, 1520.
74. ARRAZ. Monte de Muzkiz. Entra en los tops. *Arraza*, Ozeka, A. y *Arrazti*, Ierri, N.
75. ARRAZIKO. Térm. de Gordoxola.
76. ARRAZIKOGABIÑA. Camino de Gordoxola. El segundo elemento, *Gabiña*, se conoce como top. de Amurrio, A.
77. ARRIAZA. Térm. de Lutzana, Barakaldo.
78. ARRIBELZAGA. Térm. de Barakaldo, «recogido así en el archivo de Simancas en una copia de 1323 de la Carta-Puebla de Portugalete y que encontramos nuevamente en el Archivo de Portugalete en copia de 1360 en la forma *Alberçaga*» (G. Bañales, *Mayorazgos*..., pág. 117 (nota). Y advierte: «El topónimo *Arribelzaga* se pierde como topónimo en euskera y en su lugar aparece el de *Peñas Negras*» (Ib., pág. 117). Hay, pues, una versión como también se verá aquí en otros casos, además de los que registra el mismo Bañales (págs. 22 y 117).
79. ARRILUZE. Térm. de Barakaldo. Común.

80. ARRIOIAN. Sierra de Balmaseda a Gordoxola que separa los montes de Zalla de los del valle de Aiega. De *Arri-oian*. Vulgo Trasmosomos.
81. ARROIA. Térm. de Zalla, con el significado de «garganta entre montes» (L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 91), mientras que otros lo vierten como «cantera».
82. ARROIZ. Monte de Barakaldo. Como *Arroniz*, N., con caída de la -n- intervocálica.
83. ARROLAZA. Térm. de Barakaldo, 1557. Es la forma anterior a las actuales *Arroleza/Aroleza*.
84. ARRONE. Térm. de Galdames. Distinto del citado en el n.º 379 de TEEV. Confróntese con *Arrona*, B., G. y N. En Dorofío, A., se documenta en 1693 un *Arronarte* (*Arron-arte*).
85. ARRUKERUTXU. Térm. de Barakaldo, 1790, *Arruqueruchu*.
86. ARTATXE. Río por Alonsotegi. Un *Artaçe* se documenta en N. en 1240.
87. ARTAZA. Térm. de Ortuella, 1729. Común.
88. ARTEAGA. Vega de El Regato, Barakaldo. / 89. Barrio de Gordoxola. Su homónimo se da en zona tan occidental y romanizada como es el Valla de Gobía, A. Común.
90. ARTEAGABE. En doc. de 1598 consta como térm. de Irauregi, al su-
reste de Barakaldo. Se repite en Sestao como top. sobre la vega de Mar-
konzaga (TEEV, n.º 403).
91. ARTEAGABEITI. Térm. de Barakaldo, 1604.
92. ARTEAGABEITIA. Caserío de Sestao que se hallaba frente a la ermita
de San Pedro, 1800, y distinto del térm. del mismo nombre de Bara-
kaldo (TEEV, n.º 404).
93. ARTEAGANA. Sel de Barakaldo, 1533.
94. ARTEBIZKARRA. Térm. de Zalla.
95. ARTEGI. Térm. de Barakaldo, 1598, *Artegui*. / 96. Cerro de Zaramillo,
1586, *Artegui*. Con el significado de «monte que puede ser talado» (Az-
kue).
97. ARTETXO. Térm. de Avellaneda.
98. ARZABE. Casa-torre de Zalla, s. XIX. / 99. Térm. de Güeñes.
100. ASKAL. Térm. de Zaramillo, 1586, *Ascal*, «bajo *Artegui*». De *aska* «pe-
sebre», pero nada que ver con *asko* «abundante». *Aska* entra en tops.,
solo y como componente, de todo el País. Dio abundantes datos sobre
el mismo A. Irigoyen, yace ya años, en un buen comentario «Sobre el
origen del nombre de Bilbao» (*Deia*, Bilbao).

101. ASKARGORTA. Térm. de Barakaldo entre el Cadagua y Mesperuza. Citado por L. Michelena en su libro *Apellidos Vascos*, n.º 120.
102. ASKARGORTAGOIKO. Térm. de Barakaldo, 1777, *Ascargortagoico*.
103. ASKUETA. Caserío por la subida a Santa Agueda, Barakaldo. También *Askoeta*.
104. ASKUREN. Arbolado de Alonsotegi, 1586, *Ascuren*. En doc. de 1598 aparece como de Barakaldo.
105. ASTONDO. En 1586 el top. se lee como de Barakaldo o de Guenes. Tiene su homónimo en Gorliz, B., por lo menos.
106. ASTUBALZA. Castañal por Urkullu, Barakaldo, 1649, *Astubalça*.
107. ATAONA. Térm. de Sámano. Recuerda a *Ataun*, G.
108. ATXENIAGA. Molino de Santurtzi, 1673, *Acheniaga*, también *Achiniega*. / 109. Una de las siete casa-torres de Portugalete, s. XVI, *Achaniiega* y *Achiniega*. / 110. Lugar, aceña y monte de Ortuella, 1475. El top. presenta en doc. de distintos años las variantes *Achaniiega*, *Acheniega*, *Achiniega*, *Chineaga*, *Chiniega*, *Chinega*, además de la que encabeza este número.
111. ATXETA. Barrio de Guenes. Sería como el *Azeta* de Portugalete.
112. ATXIAGA. Térm. de Portugalete, 1650, *Achiaga*.
113. ATXURIAGA. Térm. de Galdames, s. XIX. / 114. Casa-torre de Portugalete, 1634, *Achuriaga*. Con el significado de «peñas blancas», el top. conocido con este nombre al sur de Triano acaso traduzca también un anterior *Atxuriaga*. (Ver aquí el n.º 628.)
115. AURRETA. Térm. de Triano, 1744. (Sobre *aurre*, -*aur* en tops. y apellidos: L. Michelena, FLV 3 (1971) 248 y ss.)
116. AXA. Aldea de Soba, documentada así, pero hoy *Acha* en otros casos. Se traduce como *atx* «peña». Está el top. *Ajabilbaso*, Ozaeta, A. 1712, con la misma evolución.
117. AXAIAGA. Térm. de Barakaldo, 1586. / 118. Molino de Güeñes, 1588, *Axayaga*, junto a Zaramillo. (Ver el anterior.)
119. AXEO. Térm. de Portugalete, 1652. La desinencia -o frecuente en toponimia euskérica. (Ver aquí el n.º 32.)
120. AXKARRAI. Herrería de Gordoxola, 1577, *Ascarrai*.
121. AXKOETA. Térm. de Barakaldo, 1586, *Axkoeta*. Tal vez sea el del n.º 103. (Ver también TEEV, n.º 449.)

122. AXKOETARREXA. Térm. de Barakaldo, 1586, *Axcoetarrex*.
123. AZETA. Térm. de Sodupe. Con homónimos en Portugalete y en el valle de Gobía, A.
124. AZINAGA. Puente por Trapagaran, 1640, *Açinaga*. Tal vez esté emparentado con *Azinas*, localidad burgalesa que queda al sur de la Sierra de La Demanda donde no falta toponimia vasca.
125. AZKORBE. Térm. de Guenes.
126. AZPURU. Térm. de Retuerto, Barakaldo. / 127. Térm. de Sestao.

* * *

128. BADAIA(L). Camino de Trapagaran, 1640, *Badayal*. Compárese con *Badaia*, sierra al oeste de Vitoria-Gasteiz, y con *Badaio*, Egileor, A., documentado en 1867 *Badayo*.
129. BADURA(L). Térm. de Trapagaran, 1559, *Badural*. Como el top. frecuente *Padura*, con sonorización de la inicial.
130. BAGARIZ. Térm. de Barakaldo, 1723, *Bagaris*. De *Pago* «haya» como tema y también aquí con inicial sonorizada.
131. BAGATXU. Térm. de Barakaldo. (Ver el anterior.)
132. BAIERROTA. Aceña de Ortuella, 1537, *Ballerrota*. Será *I- (Ibai)*, no un híbrido valle de Errota.
133. BAKUÑA. Monte de Barakaldo. También *Bakuna*, sin palatalización de la nasal.
134. BALBURRIETA. Térm. de Trapagaran, 1660.
135. BALUA(S). Térm. de Ortuella, 1694. Como *Baluga* con caída de la -g- intervocálica, frecuente en euskera. Confróntese con *Baruga*, Arrigorriaga, B., con la alternancia -r-/l- ya conocida.
136. BAO. Barrio de Muzkiz. A los térm. con este tema, ya publicados, añado aquí: *Baoluz*, apell. de B. s. XVIII, *Bao*, Uxanuri, N.; *Bao*, Artzi-niega, Margarita, Viñaspre, A.; *Baomendi*, Gereñu; *Baosabardea*, Burgelu; *Baosa*, Vitoria-Gasteiz; *Baube*, Urbiso, A.; *Ubao*, Asparrena, que alterna con *Ugao*, nombre de Miravalles, B., y fuente y térm. de Apodaka, A, sobre la base de -b-/g-. También *Elbao*, monte de Lexartzu, A., y consta un *Ibao* como fluvial en Peña Angulo que se junta con el Nervión-Ibaizabal por Luxaondo, A.
137. BAONZI. Térm. de Karrantza. Acaso el segundo elemento sea un *untzi* «hiedra» (L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 580).

138. BARINAIA. Térm. de Karrantza, 1860, *Barinaya*. Con el mismo tema del top. *Barinalde*, Dulantzi, A.
139. BARKOTXA. Térm. de Guenes. Se trata de una variante de los otros tops. *Parkotxa* y *Parakotxa*, en Trapagaran y Alonsotegi, respectivamente. Pero también debe relacionarse con los apells. *Barco* y *Barcos*, y *Barkoxe* en Z.
140. BARRAGAN. Térm. de Zierbena. Con aféresis de *I-* y, por tanto, con el significado de «sobre la vega», o «parte alta de la vega».
141. BARRENA. Llosa de Pando, Karrantza, 1860. Común.
142. BARRENETXEA. Casa solar y antigua casa-torre de Portugalete, s. XVII, *Barrenechea*. Situada al centro de la calle Barrena y al fondo y extremo de la perpendicular llamada hoy «del Medio», traduce su posición. Ocupada antiguamente por los marqueses del Socorro, que J. de Ybarra titula «del Puerto» (*Torres de Vizcaya*, Madrid, 1946, pág. 272), sin embargo véñase las notas, que parecen más fundadas, sobre «Don José María Solano y Eulate», *Euskalerriaren alde*, III, 49, 9.
143. BARRENGOITIA. Térm. de Portugalete, rehabilitado hace ya unos años y situado por la zona de Abatxolo.
144. BARRENOLA. Caserío de Portugalete, s. XVIII. Se ignora su emplazamiento. Comenta L. Michelena a propósito del segundo elemento: «Sería inútil, en la gran mayoría de los casos, tratar de determinar si *ola* tenía un valor preciso de «cabaña» o «ferrería» o un sentido vago de «lugar» (*Apellidos Vascos*, n.º 484).
145. BARRETARAN. Térm. de Gordoxola en la muga con A. Un caso más de caída de la inicial *I-*.
146. BARRIETA(S). Térm. de Guenes, *Barrietas* por etimología popular. / 147. Térm. por Sámano según Madoz, *Barrieta* (sin -s). (Ver TEEV, n.ºs 1429-1434 y 1907-1909.)
148. BASAGUA. Térm. de Otxaran, Zalla. Visible *Baso* «bosque», que como bisílabo en -o cambia en -a en composición, en cuyo supuesto -gua como derivativo.
149. BASAO. Térm. de Gordoxola, con homónimo en Karrantza.
150. BASARRATE. Herrería y molinos de Barakaldo, 1597. / 151. Torre en Bitoritxa, ib., 1750.
152. BASARRATEBENGOLEA. Térm. de Barakaldo entre Amézaga y Mesperuza.
153. BASATXA. Térm. de Barakaldo.

154. BASATXU. Térm. de Burzeña, Barakaldo, distinto, al parecer, del de Alonsotegi. También *Batxu*. -*txu* es relativo a *Basandia*, Usua, N.
155. BASETA. Térm. de Nocedal, Ortuella.
156. BASOA. Barrio de Zalla.
157. BASORI. Cueva y cantera de Guenes, s. XIX, citado por Madoz *Basoris*. / 158. Térm. de Trapagaran (sin año).
159. BAZAZAGA. Térm. del barrio de Zaballa, Trapagaran, 1639 (G. Bañales, «La Minería en los Concejos de Somorrostro durante la Edad Moderna», *500 Años de Minería...*, pág. 92).
160. BEIBIDEGOIRI. Heredad de Barakaldo, 1745. Entra *bei* (*behi*) «vaca» en el primer elemento.
161. BEISAGASTI. Casa-torre de Castaños, Barakaldo, pero que en 1656 se documenta como de Galdames.
162. BEITI. Heredad de Trapagaran, 1641. También *Beite*.
163. BEKURIA. Térm. que figura como del s. XVII, pero no su ubicación. Acaso sea el correlativo de *Goikouria*, Güeñes.
164. BELASKONIZ. Térm. entre Portugalete y Santurtzi, 1652, *Belasconis* y *Velascones*. Para -iz: L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 347.
165. BELGARRIZ. Térm. de Barakaldo, 1476, *Velgarris* y *Begariz*.
166. BENDIBIL. Uno de los límites de Barakaldo por el lado oeste citado doc. de 1366. Coincide con el monte *Mendibil* de Trapagaran sobre la base de la alternancia -M-/B-conocida, sobre todo, en la sílaba inicial. (Para el doc. bajomedieval citado: G. Bañales, *Mayorazgos...*, págs. 28 y 128.)
167. BERAZA. Caserío de Gordoxola, 1679.
168. BERINAGA. Heredad de Santurtzi, 1863. *Barinaga* en Karrantza.
169. BERKU. Térm. de Sestao (sin año).
170. BERNATXIKI. Monte de Galdames. Con el mismo significado de *Bernatxo*, Karrantza, y del siguiente.
171. BERNATXU. Monte de la sierra de Triano. También *Bernacho* (C. Glaría, *Santurtzi, entidad histórica...*, pág. 121). Debe tenerse en cuenta la interpretación que presenta ahí el autor para *berna*. L. Michelena no cita tops. y apellidos como *Bernabeitia*, *Bernagoitia*, *Berniazabal*, pero ve un nombre propio *Bernart*, *Bernat*, de ahí *Bernaola* (*Apellidos Vascos*, n.º 154).

172. BERO. Térm. de Gordoxola. Tal vez haya aféresis de *I-* como advierten J. Gárate y L. Michelena: *Ibero*, como el top. mayor de N.
173. BERROTEGI. Molino de Barakaldo (sin año). En la citada obra *Apellidos Vascos* de L. Michelena a *berro* se le atribuyen hasta seis significados más o menos relacionados, n.º 156.
174. BETXARTE. Cantera de Guenes, s. XIX, *Becharte*. Es otro de los tops. encartados que se encuentran en Madoz.
175. BIDEZARRA. Térm. de Barakaldo.
176. BIEGA. Heredad de Trapagaran, 1720. (Ver aquí el n.º 38.)
177. BIGAIN. Collado de Zalla. Sería *Bide-gain*.
178. BILBATO. Monte del valle de Mena. La desinencia *-o* debida a vocalismo romanizante. Compárese con *Bilbatu*, Galdames y Zalla.
179. BILERNE. Barrio de Santurtzi, 1863. También *Billerne*. Comparable con *Bilerle*, nombre popular de Villarreal de A. entre los euskaldunes del lugar del siglo pasado (XX) del que es una evolución fonética (El propiamente autóctono, *Legutiano*, todavía se usaba en la doc. del s. XIV (G. Guereñu, «Pueblos Alaveses», *Boletín Sancho el Sabio*, XIII (1969) 58). Guereñu lo toma propiamente del historiador alavés Landazuri (1734-1806).
180. BILLAGA. Térm. de Gordoxola. De *Zu-*.
181. BIOXA. Heredad de Santurtzi, 1743. Confróntese con *Biolanda*, Lagrán, 1725; *Biolarra*, ermita de Arluzea, 1760; *Biosoloa*, labrantío de Arroia-be, 1696; *Bioti*, térm. de Kexko, etc., todos en A. El sufijo *-xa* como *tz* (L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 150).
182. BIRALDAI. Térm. de Barakaldo, 1724. En la misma zona encartada están *Biribai*, *Biretxi*, *Birular* y Guereñu recogió otros 16 similares en A. (Ver el siguiente.)
183. BIROLEA. Térm. de Sopuerta-Garape, s. XVIII. Visible *-olea*.
184. BITERI. Caserío de Portugalete, s. XIX.
185. BIZKORTA. Barrio de Alonsotegi. Homónimo en Irazagorria, Gordoxola.
186. BOLAIZ. Aldea por Soba. Distinto del de Molinar, Karrantza.
187. BOLANDIA. Casa-solar de Balmaseda, s. XV, *Volandia*.
188. BOLINAR. Térm. de Gordoxola, s. XVI. Hoy *Molinar*. En el mismo síglo puede leerse en Karrantza el apell. *Bolinar* aludiendo, acaso, al barrio de Molinar de aquel valle. *Bolin* su primer elemento. Comparable con el mismo *Bolibar*, top. de Güeñes, etc.

189. BORDAIBAI. Térm. de Trapagaran, 1543, *Bordaybay*.
190. BORREAGA. Térm. de Sestao, 1559. También *Borriaga* y *Borrega*. Este top. y sus otras dos variantes empujan a ver en ellos la forma anterior del apell. *Bodega*, frecuente por esa zona y por la época aquí señalada.
191. BROBIKA. Arroyo de Barakaldo, 1375. Un caso más de *Buru* > *Bro* por síncope, de ahí que estemos ante *Buru-bika*, y por tanto *Burubiaga*.
192. BUJANA. Térm. de Barakaldo, 1338, *Buxana*. Como el apell. de B. *Pujana*, con su inicial sorda, y es también top. de Arratia, B. Según el tratadista J. Gárate este caso se explica por una reducción por aféresis: *Ibuxana* > *Bujana* («Dos raíces geminadas en el vocablo Guipúzcoa», FLV, 11 (1972) 138). (Ver aquí n.ºs 197 y 486.)
193. BULUARRIETA. Térm. de Trapagaran, 1660. Esta forma aclara la popular *Bulbarrieta* (TEEV, n.º 790).
194. BUNIAITE. Térm. de Sodupe. También *Buniete*.
195. BURGUEÑO. Monte de Karrantza. También *Burgueno*, sin palatalizar la nasal. De *Buru-guen-o*. Para *-o*, ver aquí n.º 32.
196. BURRUNBURU. Térm. de Zalla. Posible evolución fonética del top. *Bulunburu* (TEEV, n.º 774).
197. BURZAKO. Top. que figura como límite de Barakaldo con Trapagaran en doc. de 1653, *Burçaco*. (Ver aquí n.º 192.)
198. BUSTARAN. Térm. de Trapagaran. / 199. Lugar de pastos en el valle de Soba. O bien comparable con *Ustaran/Urtaran*, cerro de Domaikia, y encinal de Karkamo, A.; o bien, híbrido con un visible *aran* en el segundo elemento, siendo románico el primero. En el primer supuesto *B-* como prótesis. En todo caso, los datos de los tops. *Bustaran*, labrantío de Trebiño, 1706, y de *Burtarana*, Ullibarri-Jauregi, A. refuerzan la interpretación euskérica del top.

* * *

200. EGA. Caserío de Sangrizes, Karrantza, 1641. También *La Hega*. Según J. Gárate se trataría de fluviales: *Ea* (con caída de *-g* intervocálica), pueblo de B. «rodeado de un arroyo» (*Hidronimia Vasca*, pág. 10), y el top. más conocido *Ega*, río de Lizarra, N., que nace por Kanpezu, A.
201. EGILIZ. Térm. de Barakaldo, 1780, *Eguiliz*. Al parecer es una variante de *Egiluz*, *Eguliz* e *Iguliz* (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 131).
202. EGILUZE. Térm. de Trapagaran o de Sestao, 1596, *Eguiluce*. *Yguiluce* en doc. de 1631. También se lee la otra variante *Eguiluz*.

203. EGURBIDE. Varios «caminos» documentados en Barakaldo, *passim*, en siglos anteriores (ver L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 197). Este top. estaría traducido en *Camino del carro* en doc. muy tardía del s. XIX y de Portugalete.
204. EJERDE. Térm. de Karrantza, 1860. Evolución probable del top. *Aierdi* (ver aquí n.º 8). Para -y- > -j-: *Oyanguren* > *Ojanguren*, *Goyenuri* > *Gojenuri*, *Okendogoyena* > *Okendojena*... -y- cambia, pues, en la velar -j-. En cuanto al sufijo, bien conocido -di > -de en numerosos ejemplos. Para la alternancia A-/E-: «Más sobre toponimia euskérica en las Encartaciones de Vizcaya», BIAEV, 137 (1984) (s/v. *Ailor*).
205. ELGORRIAGA. Térm. por la sierra de Triano, 1556. Con homónimo en una entidad de N. El top. es variante de *Elorriaga*.
206. ELORDUI. Caserío de Galdames, s. XVIII.
207. ERBI. Térm. por la sierra de Ordunte. Confróntese con el de A. que, según doc. traída por Llorente, era *Ervico* en el s. IX.
208. ERDIKO. Térm. de Barakaldo. / 209. Calle de Alonsotegi.
210. EREÑA. Monte entre la Encartación y el valle de Mena, s. XIX.
211. EREÑO. Vega de Muzkiz. Compárese con el nombre del barrio de Lemoa, B., *Ereño*, el apell. del mismo nombre y tops. como *Ereñotzaga*, *Ereñozu*, etc., todos sobre la base semántica de «laurel».
212. EREZA. Monte de Guenes.
213. ERGELARIO. Ejido y monte común en Barakaldo, 1649. Hoy *Argalarío*.
214. ERREKAONDO. (sic). Caserío de Sodupe.
215. ERROTABARRIA. Caserío, molino y vega de Barakaldo, 1796. También *Rotabarria*.
216. ERROTABIDEA. Térm. de Alonsotegi.
217. ESKARRO. Térm. de Gordoxola. Se repite en Zarroquín y en Santurde, Rioja, y además en Villagalijo, Burgos. J. Gárate cita un buen número con ese tema en su *Hidronimia Vasca*.
218. ESKATXITA. Térm. de Karrantza. Comparable con *Eskaita*, Korres, A. Para -ita, L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 342.
219. ETXABARRIA. Barrio de Barakaldo, 1658, *Echavarria*. Común en el área del euskera occidental.
220. ETXASOLO. Heredad de Trapagaran, 1642, *Echasolo*. También se lee *Echesolo* e *Ychasolo*.

221. ETXAURRE. Térm. de Barakaldo. Ver aquí el n.º 115.
222. ETXEA. Térm. de Santurtzi, s. XIX, *Echea*.
223. ETXEANDIA. Caserío de Landaburu, Barakaldo, 1659, *Echeandia*.
224. ETXEBARRI. Caserío de Gordoxola.
225. ETXEBARRIA. Caserío de Sopuerta-Garape, s. XIX, *Echevarria*.
226. ETXEULI. Térm. de Cavieces, Santurtzi. No lo encuentro documentado e ignoro si se relaciona con un neotopónimo.
227. ETXEZURI. Barrio por la parte baja de Urioste, Ortuella, s. XIX, *Echezuri*. Al parecer se emplea también hoy su versión al *erdera*, es decir, Casa blanca, lo que confirma, una vez más, los casos de versiones del *euskera* también en esta parte del País. (Ver aquí n.º 628.)

* * *

228. GABARRA. Barrio de Karrantza. Confróntese con el apell. *Gabarra* de L. Queda registrado en el *Nomenclator de Apellidos Vascos/Euskal Deituren Izendegia* (Bilbao, 1998, pág. 146). Por la alternancia *-m/-b-* variante de *Gamarra*.
229. GALDOTZARANA. Térm. de Guenes. Desconozco si se trata de otro neotopónimo. En todo caso, sobre *Galdocha* (sic): L. Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid, 1964, pág. 61. Puede ser una pista.
230. GALINDOSAGASTI. Térm. de Trapagaran, 1565.
231. GALLARDIA. Térm. de Zalla. Con el significado de «árboles secos».
232. GALLIONDO. Térm. de Trapagaran, 1597. ¿Forma anterior del fluvial de la zona llamado *Galindo*? Pues no deja de ser, por lo menos curioso, que un nombre propio haya dado nombre a todo un río. Pudo ello deberse a una etimología popular, circunstancia que no faltó en la población encartada: *Aldekoa* > Aldeacueva (BIAEV, 37 (1984) 88); *Bagaurtaga* > La Vega Hurtada (TEEV, n.º 524); *Eskarzaga* > Descarga (Ib. n.º 884-6); *Ezenarro* > El Cenarro (Ib. n.º 926); *Eskitza* > La Escrita (Ib. 894); ver también, G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 118: y en estas listas n.º 44. Pero los hechos abundan en todas las zonas romanizadas del mapa euskadiano.
233. GAMARRA. Térm. por Laredo (Madoz). Este top. se conoce en Gasteiz, Koartango, El Villar, A., y en Lekeitio, B. (Ver n.º 228.)
234. GANA. Térm. de Karrantza. Vulgo *La gana*. Con su homónimo en Leioa, B. y apell. de B. Pero figura también como térm. de N. en doc. de 1109. Es, además, top. de Bernedo, A. (L. Michelena, *Apellidos Vas-*

- cos*, n.º 248). Para el artículo *La* hay ejemplos numerosos (J. San Martín, «Sobre el prefijo “La” en los topónimos», *Euskera* (1959) 79-86. S. Arregui, «Toponimia de Ezcaray» (1958) 85-86).
235. GANDARIA. Térm. de Trapagaran. Se repite, al menos, en Lemoa, B. / 236. Caserío de Sestao, 1863, con -s (*Gandarias*). Comparable con *Gandarias* y *Gandarias-beitia*, apells. y tops. de B. pero que no aparecen en los *Apellidos Vascos* de L. Michelena, mientras que J. Gárate, por lo menos, ve *aratz* en el segundo componente con el significado de «arroyo» (*Hidronimia Vasca*, págs. 5 y 11). El *Nomenclator de Apellidos Vascos/Euskal Deituren Izendegia* los incluye con las grafías *Gandarias* y *Gandariasbeitia*.
237. GANDIA. Térm. de Karrantza, s. XIX. Acaso con referencia al top. de ese nombre doc. en la vecina Lanestosa. Obviamente es comparable a *Gandía*, térm. de Plencia, B., y con *Gandiaga*, Markina, *Gandiano* en Karrantza y apell. de B. Todos con la variante del *bizkaiera gan* «cumbre, cima» correspondiente a *gain*, teniendo en cuenta la repartición dialectal en zonas complementarias. (Ver aquí los n.ºs 234-236 y 238-243.)
238. GANEDO. Térm. de Muzkiz. Evolución romance de *Ganeta*, Barakaldo y Areceta (Las Arenas) B. Menos evolucionada sería la forma *Ganeda*, con la sonorización de -t-(-eta), top. de Karrantza, 1860.
239. GANEKO. Monte de Sodupe. Entra como primer elemento en varios tops. de A.
240. GANEZA. Térm. de Sestao. / 241. Térm. de Santurtzi doc. también como *Ganeta*, 1863, forma esta última que se da en Barakaldo.
242. GANGUREN. Térm. de Ortuella, sin otros datos.
243. GANZA. Arroyo y monte de Ortuella, 1863, *La Ganza*. El mismo tema se ve con duplicación de sufijos en *Gantzaga*, top. mayor de A.
244. GARAI. Térm. de Barakaldo. / 245. Collado de Sodupe. / 246. Térm. de Sámano, s. XVII. Común. Con éstos, son once los tops. de este nombre conocidos en la Encartación y limítrofes.
247. GARAIKOETXEA. Monte de Barakaldo, 1724, *Garaycoechea*. Común.
248. GARDELLAGA. Térm. de Alonsotegi. No parece se trate, al menos aquí, del nombre propio *Gardele* sino de *Garde*, Erronkari, N. y *Gardea*, Laudio, A., que no son antroponimos sino topónimos.
249. GARDUZULO. Cueva de Galdames. También *Gardujulo*. De *Gardeuzulo*. Se documenta en A. y como del s. XIII el despoblado *Uzulo*.
250. GARIZABAL. Térm. de Barakaldo, 1586, *Gariçabal*. De *gari* «trigal», con homónimos en A. y N. Comparable con *Gariza*, Karrantza.

251. GASTAÑAEDER. Térm. de Eskauriza, Barakaldo. También C-.
252. GASTARRIAGA. Térm. de Alonsotegi. Tal vez se interpreten mejor éste, y los que llevan los n.ºs 253, 255 y 256, con *Sa-*, lo que daría *Sagastarriaga*, etc.
253. GASTEINZA. Caserío de Gordoxola, 1577.
254. GASTELUPE. Monte de Barakaldo, 1724.
255. GASTERANITURRI. Térm. de Galdames. El segundo elemento *-aran*, *-eran* por disimilación. Compárese con *Aterangoaretxa*, Onraitia, A. (Ver aquí n.ºs 258 y 416.)
256. GASTISOLO. Campa de Retuerto, Barakaldo.
257. GAZEO. Fuente de Galdames. Es top. mayor de A. De gatz «sal».
258. GAZUERAN. Térm. de Guenes. (Ver aquí el n.º 255 para el segundo componente.)
259. GERIZA. Cueva de Villaverde Turtzioz. Compárese con *Gerieta* y *Gereta* (TEEV, n.ºs 1071-1075).
260. GIBELARANBEITIA. Sel de Barakaldo, 1823, *Guibelarambeitia*. Con *Gibel* «detrás» en el primer elemento. Con ese mismo significado se introdujo más tarde en el euskera occidental *oste* cuyo ejemplo más conocido en nuestra área encartada es *Urioste*, Ortuella. (Ver aquí n.º 545.)
261. GINDARTE. Cerro de Trapagaran, 1656, *Guindarte*. El mismo tema en *Gindalde*, Baxauri, Trebiño.
262. GOIKOKALEA. Calle de Sodupe.
263. GOIKOSOLOA. Heredad de El Regato, Barakaldo, 1777, *Goicosoloa*.
264. GOIRI. Térm. y puesto de Barakaldo, 1702.
265. GOIRIBEASKOA. Térm. de Barakaldo, 1747, *Goiribeascoa*. «También la llaman en el mismo legajo Goiri de Abajo» (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 134). Un caso más de traducción, en este caso del derivado *-beaskoa*, muy usado en posición final. (Ver aquí números citados en el 227 o 628.)
266. GOMEZKORTA. Térm. de Gordoxola. Híbrido, según parece, de *Gómez-korta*, a no ser que se relacione con *Gometza*, top. mayor de A.
267. GORDOGANA. Térm. de Gordoxola. (Para el primer elemento *Gordover* TEEV, n.º 1125.)
268. GORDON. Térm. de Turtzioz. Se incluye aquí por reconocerlo como euskérico el citado *Nomenclátor de Apellidos Vascos/Euskal Deituren*

Izendegia. En todo caso, compárese con *Gordibar* en su primer elemento; es apell. de B.G. Rittwagen cita a *Gordon* en su «Nomenclator de La Rioja», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 3 (1928) 320, donde analiza un buen número de tops. euskéricos, aunque no siempre con acierto, en mi opinión. Su nomenclátor, como se sabe, fue completado más adelante por J. Bta. Merino Urrutia y por S. Arregui.

269. GORETXA. Térm. de Sopuerta-Garape. Con inicial sorda C- se cita en 1075 *Corecha*, Angunciana, Rioja.
270. GORKOSOLO. Térm. de Barakaldo, 1639, *Gorcosolo*.
271. GOROSTIAGA. Heredad del barrio de Rivas, Portugalete, 1643. Top. exhumado por el autor de la monografía *Santurtzi...*, C. Glaria.
272. GOROSTIZAGA. Térm. de Barakaldo, 1647, *Gorostiçaga*. Con acumulación de sufijos.
273. GORRITXU. Térm. de Sodupe.
274. GORRUIADE. Térm. del valle de Mena. Acaso haya que identificarlo con el n.º 2657 de TEEV donde, además, se interpreta.
275. GOIURI. Barrio de Galdames. Comparable con *Goiuri*, forma anterior del actual *Gujuli*, A.
276. GURRUTXAGA. Casa-torre de Gordoxtola, s. XIX, *Gurruchaga*.

* * *

277. HERBURU. Térm. del límite de Barakaldo con Guenes. Para su fuente ver aquí el n.º 166. Para el primer elemento, según L. Michelena, *erri* en toponimia es la forma antigua de algo semejante a «tierras, sembradío, planicie».
278. HORTUBURU. Heredad de Barakaldo, 1777.

* * *

279. IARRITU. Nombre con el que también se conocía el caserío Txabarriaga en Sestao. (Ver TEEV, n.º 2351.)
280. IARTU. Térm. de Guenes. / 281. Arroyo de Barakaldo, s. XIX, *Yartu* y *Yarto*. / 282. Se documenta como lugar de Santurtzi en 1683 y en el barrio de Rivas, hoy de Portugalete. Su grafía en este caso: *Yartu*, *Iartu*, *Yarto*, *Yerto*. Interesante el comentario sobre este top. en *Apellidos Vascos*, de L. Michelena, n.º 306.
283. IBAIGANE. Térm. de Zalla.
284. IBAIGUREN. Térm. de Zalla.
285. IBAIONDO. Térm. de Zalla. Común.

286. IBAIZABAL. Nombre que Humboldt dio al Nervión en su paso por Sestao.
287. IBAIZIBAR. Río de Gordoxola, vulgo Las Herrerías. Es el principal de aquel valle.
288. IBARDUGAIN. Barrio de Gordoxola. Es lo que, al parecer, llaman El Verdugal por etimología popular. (Ver aquí los n.ºs 44 y 232.)
289. IBARGUTI. Térm. de Portugalete. Se hallaba entre Abaro y la orilla del Ibaizabal, y allí se levantó el convento de Santa Clara en el s. XVII.
290. IBARKOTXA. Térm. de Sodupe, s. XIX, *Ibarcocha*. Como antecedente de *Parkotxa* en Trapagaran y en el interior de B. Ver aquí n.º 139.
291. IBARRA. Térm. de Barakaldo. / 292. Caserío de Lutxana, ib. / 293. Casa-torre de Ahedo, Karrantza, 1798. / 294. Térm. de Muzkiz. / 295. Barrio de Zalla, población en la que este top. se repite hasta en diez sitios distintos. / 296. Térm. de Sestao, con la tautología «Vega de Ibarra». / 297. Casa solar de Balmaseda, 1703.
- Es el top. más repetido en todo el territorio encartado con veintiún veces, pero con la probabilidad de que vayan apareciendo aún más en posteriores investigaciones.
298. IBARRE. Caserío de Barakaldo. Distinto del anterior según parece.
299. IBARRETA. Caserío de Barakaldo, 1577.
300. IBARZARRA. Térm. entre Barakaldo y Sestao. No está claro el año.
301. IGILUZE. Térm. de Sestao, 1549, *Yguiluçe*. Será *Egi*-, I- por asimilación regresiva.
302. IGURIZ. Térm. de Barakaldo, 1593, *Yguriz*. Comparable con el apell. *Iguria*, y los tops. *Igura*, *Iguriano*, *Igurriaga*, todos en A., e *Igurin* en N. Para su significado sirve lo que L. Michelana expone en el n.º 334 de *Apellidos Vascos* dando a *Iguri/Iduri/Irudi* el sentido de «imagen». De ahí que cite a A. Campión con *Guizirudiaga* «imagen (en forma) de hombre». Lo cual recuerda lo que el P. J. Gorostiaga interpretaba citando a Lope García de Salazar sobre el top. *Las Muñecas*, colinas del valle de Somorrostro, es decir, unas estelas que «semejaban a hombres» y que el vulgo terminó llamándolas «Las Muñecas» («De onomástica vasca», *Euskera*, III (1958) 58). Mientras que, primeramente, el cronista Mendieta en sus *Anales* cita este top. como *Municas*, y el maestro R. Menéndez Pidal –y otros– vieron ahí simplemente el tema *Muño* «colina». (Ver aquí el n.º 444.)
303. IMARAN. Térm. de Las Encartaciones en doc. de 1711 sin más datos. Aparentemente *-aran* en el segundo elemento.

304. IMINTOLA. Arroyo y ferrería de Barakaldo. También *Imitola*, top. que, en esta forma, se documenta en Aramaio, A., en 1717.
305. INDA. Monte de Bollain, Karrantza. Confróntese con *Indaco*, N., 1295, e *Indarte*, BN., 1294, y en Olleta, N. Ver también: B. M.ª Garro, «Nombres genéricos de río», *Euskera*, III (1958) 67-69. Pero «senda, vereda» en L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 322. En doc. del s. XIX puede leerse *Indo* como apell. de aquel valle, para lo cual hay que tener en cuenta lo señalado aquí en el n.º 32 para -a > -o. Ambas formas, *Inda* e *Indo*, quedan recogidas en el *Nomenclator...* de Euskaltzaindia.
306. INZARRAGA. Térm. de Sestao, 1678, *Yñçarraga*. Como *Intxaurraga* «nogueral».
307. IÑIRNATXE. Térm. de Barakaldo, 1760, *Yñirnache*. *Iñar-* «brezo», *Iñir-* por disimilación.
308. IRAZABAL. Térm. de los Tres Concejos (Santurtzi, Trapagaran y Sestao), 1767. *Iraçabal*.
309. IRIA. Térm. del valle de Soba.
310. ITEGIAGA. Sel de Barakaldo, 1598. En el s. XVIII como de Sestao, *Iteguiaga*.
311. ITURIKOSOLOA. Heredad de Barakaldo, 1663, *Ituricosoloa*. Será *Iturri-*.
312. ITURRIAGA. Ermita de Guenes, «San Martín de...». Sin año.
313. ITURRIGITXI. Térm. de Landaburu, Barakaldo. En otros tops. alterna como segundo componente -*gutxi* con el mismo significado de «pequeño, poco» y del que *gitxi* es variante occidental.
314. ITURRIONDO. Térm. de Barakaldo, 1747, *Yturriondo*. (Ver aquí el n.º 548.)
315. ITURRITXA. Casa-torre de Gordoxola, 1685, *Iturricha*.
316. ITURRIZA. Térm. de Sodupe.
317. IZARO. Térm. de Barakaldo. Compárese con *Izaro*, isla frente a la ría de Gernika.
318. IZAZI. Térm. citado por Madoz como del valle de Gordoxola. Hay que pensar se trate del actual conocido como *Isasi*.

* * *

319. JARABURU. Monte de Galdames, s. XVIII. Hoy se oyen las dos formas *Jaraboro* y *Jarabolo*. Sin la velar inicial tenemos un *Aranburu* simplemente. Comparable con el apell. vasco-colombiano *Aranburo*.

320. JATA. Térm. de Triano, en el municipio de Ortuella. Con homónimo en un monte hacia el sur de Bakio, B.
321. JAUREGI. Casa-solar de Portugalete, 1702, *Jauregui*. Sería quizás la que se documenta en el s. XV. Se lee también la variante *Yúregui*. / 322. Térm. de Sestao, 1763, *Jauregui*, en las «vegas de Ibarra» que entonces pertenecían a Santurtzi.
323. JAUREGIBEITIA. Térm. de Sestao, s. XIX, *Jaureguibeitia*. Debió estar ubicado hacia la orilla del Ibaizabal antes de levantarse las fábricas.
324. JAUREGIONDO. Térm. de Barakaldo, 1630, *Jaureguihondo*.
325. JOGANA. Térm. de Lanzas Agudas, Karrantza. Compárese con *Jaugana*. En *Jogana* hay, pues, reducción de *a + u* a *o*. (Ver aquí el n.º 234.)
326. JOKELU. Monte de Barakaldo, 1724, *Joquelu*. Hay que notar la *J-* como prótesis que no debió estar en el étimo, aunque se introdujera para facilitar la articulación del conjunto fonético. Así, simplemente *Okelu* tal vez con el sentido de «torcido», «inclinado». O habrá que ver una transcripción deficiente del conocido top. local *Okeluri* al que faltaría la última sílaba *-ri*. (Ver TEEV, n.º 1897.)
327. JURAO. Confluencia del Cadagua con el Ibaizabal. La velar más bien como el top. *Juriondo*, Retuerto, Barakaldo, que, a su vez, recuerda la *h* (aspirada) de la Toponimia Medieval Alavesa, por lo menos de la que sería una evolución (L. Michelena, *Textos arcaicos vascos*, pág. 29). Hoy ese top. se conoce como *Uriondo*, térm. de Bilbao y arroyo y monte de Gordoxola.
- J. Gárate traduce el top. *Jurao* desde la base de *urao* («Una clave para la Hidronimia Pirenaica», FLV, 17 (1969) 224). Ya se advirtió el empleo en la toponimia vasca de nombres de diversas partes del cuerpo: *ao*, *buru*, *beso*, *oin*, etc. (FLV, 3 (1971) 264 y ss.). Guereñu recogió *Urao* en Betolaza, 1750; *Uraoa*, *Uraocosoloa*, *Uraorabidea*, Ziriano, A., 1817.

* * *

328. KALONGE. Calle de Portugalete según documentación tardía del s. XIX, *Calonge*. Hoy se desconoce su emplazamiento. Postulo una metátesis de *Kale-goien* en contraposición o relativa a la otra calle *Barrena* (TEEV, n.º 586), en cuyo supuesto quedaría hacia la parte alta de la villa. Pero este térm., tal y como se llega a leer, coincide con *kalonge* «canónigo», de L., por más que en Portugalete dudo que hubiera clérigos con ese título.
329. KALZIBAR. Molino de Zalla. La *K-* parece protética.

330. KANDIA. Peña de Turtzioz. Homónimo de *Gandia* con ensordecimiento de la inicial. (Ver aquí n.º 237.)
331. KANPANZAR. Heredad de Nocedal, Ortuella, 1712, *Campanzar*. El top. se repite en Portugalete y en Arrasate, G. En las listas de Guereñu pueden verse varios térms. alaveses con el tema *Kanpan* (*Campan*), y también con el sufijo diminutivo: *Campanchu(-txu)*, en la Sierra de Badaia y en el valle de Gobía. Sería esa forma *-txu* relativa a *-tzar*, ya que *zar* (*zahar*) «viejo» no se ve que tenga mucho sentido en este caso.
332. KANPORRA. Heredad de Urioste, Ortuella. / 333. Térm. de Sestao, s. XIX, *Camporra*. Paralelo suyo sería *Landorra*, Rioja, dado que *Landa*, *Kanpia* y *Campo* (*Kanpo*) llevan el mismo significado (L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.ºs 363 y 389). Al menos su desinencia es idéntica a la de los tops. euskéricos de A. y B. *Montorra*, *Pozarra*, etc.
334. KAPELLASOLO. Térm. de Sestao, 1577, «hacia Portugalete» indica el doc. De obvia versión.
335. KAPIRO. Arroyo de Gordoxola. En Adana, A., *Capiriostea*, *Capirisor-ta*, *Capirizostea*.
336. KAREAGA. Térm. de Trapagaran. En 1761 se lee otro térm. del mismo nombre en Barakaldo, y sin año pero del s. XVIII en otros puntos de la Encartación. Aunque de extracción románica este térm. conlleva una fonética y morfología euskéricas.
337. KINEA. Térm. de Balparda y Barral, Santurtzi, 1864, *Quinea* y *Guinea*. Para su interpretación *Zikinea*, Azazeta, Villafranca de Álava y Zerio, A. Hay aféresis y sonorización de la oclusiva en *Ginea*, Karrantza y valle de Gobía, A. De *zikin* «maleza». (Ver TEEV, n.ºs 1087 y 1394.)
338. KOBIO. Térm. de Karrantza, 1815, *Cobio*. Podría interpretarse como el alavés *Gobeo* con asordización de la inicial más la repetida alternancia *eli*. (Ver aquí n.º 340.)
339. KRASTONITXAGA. En Ugarte, en el lado de Barakaldo, 1633, *Crastonichaga*. «... evidenciando la existencia de algún castro, un tipo de construcción muy antigua y de origen celta... posiblemente *Crastonichaga* sea una corrupción de Castroaritzaga» (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 13). Cabe, pues, una metátesis *Castro* > *Crasto*, según el caso análogo del plural *Castra* > *Carasta*, al sur de A. (Osingain, 1025, actual despoblado) siendo en *Carasta* supletoria la primera vocal.
340. KUBIA. Cueva de Karrantza con homónimo en Tobera, A. Se conoce *Zabalakobia*, Ezkarai, R., mientras que en G. *kubial/kobia* entra en composición de varios tops. Hay también *Kuebia*, Arantzazu, G.

341. KUKUTXETA. Monte de Barakaldo, 1724, *Ququcheta* (sic). *Kuku* «cucu, cuclillo», se presenta como primer elemento en tops. como *Kukularra*, Leioa, B. y A.; *Kukuzekuetxa*, Laudio; *Kukumendi*, Bikuña; *Kukoarana*, Ullibarri Arana; *Kukusolo*, Lagran, los cuatro en A. Interpretable el segundo elemento como *-atxeta* «peñascal del cucu, cuclillo», por lo que se esperaría *Kukatxeta*...

* * *

342. LABARRIETA. Monte de Karrantza, s. XIX. En cuanto a este top., registrado por Madoz, es pertinente lo que él señala del top. homónimo existente en Sopuerta-Garape al escribir: «Labarrieta u Olabarrieta» (sic). Es éste otro de los térm. más repetidos en el área encartada. (Ver aquí n.º 453.)
343. LAGARATE. Térm. de Gordoxola, 1510. Probable aféresis de *Ola-*, primer elemento de numerosos tops. euskéricos. Ver, por ejemplo, los que presenta L. Michelena en *Apellidos Vascos*, n.º 483, sin ser un elenco exhaustivo. Para *-garate* es útil y de interés el comentario filológico que J. Gárate hace de su propio apell. en «Nombres vascos y caracteres de los seles», *Euskera* VII (1962) 129-130.
344. LAKARRAGA. Térm. de Barakaldo al límite con Galdames. De *lakar* «guijo» en el euskera occidental. Confróntese con *Lakarra*, top. de A. y apell. de N., y con *Zumalakarregi*, G.
345. LAKIDE. Térm. de Barakaldo, 1755, *Laquide*. Figura como nombre medieval de persona. Es comparable con *Lakie*, heredad de Ataun, G. (Ver L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.ºs 161 y 386.)
346. LANBARRI. Térm. de Guenes. Con homónimo en el valle de Mena. (Ver TEEV, n.º 1457.)
347. LANDABARRI. Térm. de Arteagabeitia, Barakaldo. / 348. Térm. de Santurtzi. / 349. Térm. de Zalla. Con la alternancia *-berri*.
350. LANDAETA. Térm. y caserío de Barakaldo, 1793.
351. LANDARONDO. Térm. de Zalla. *Lantaron*, por Sobrón, A. con asordización en el primer elemento.
352. LANDARURI. Barrio de Zalla. Acaso estemos ante una falsa transcripción de *Landazuri*. (Ver TEEV, n.º 1472.)
353. LANDETA. Térm. de Zierbena. Se repite en Aranguren, Zalla; en Barakaldo, Santurtzi y Sodupe. «Muy corriente en toda Alava» (Guereñu).
354. LANDIA(S). Térm. del valle de Soba. Con su homónimo en Lanestosa. Apell. de B. desde siglos atrás. Comparable con el top. de Usua, N.,

Landio. De no ser *-di* sufijo, podría tratarse de aféresis de *Be-*, o sea, de un *Belandia*, apell. de B. y A. por lo menos. En Venezuela este apell. con la variante *Belandria*, o *Velandria*.

355. LARGATXA. Campas de Lutzana, Barakaldo. Con homónimos en Gordoxola y en Olabezar, A.
356. LARIGUTI. Térm. de Galdames, 1510. También *Larigoiti*. Los apells. de B. *Laria* y *Lariz* y el térm. *Larieta*, Barrundi, A., empujan a pensar en *O-*, como *Olarizu*, barrio de Gasteiz.
357. LARNABAL. Monte de Barakaldo, 1615, «que linda con Somorrostro» (sic). De no ser *Arnabal*, es comparable con *Larneta*, en Izki, A. (Ver TEEV, n.º 321.)
358. LARONDA. Térm. de Trapagaran. *Larondo* en Lermanda, 1722, y *Larondua* en Contrasta, ambos en A.
359. LARRABIDE. Térm. de Barakaldo, 1584.
360. LARRAKOA. Térm. de Barakaldo, 1776, *Larracoa*.
361. LARRANDO. Térm. de Sestao, sin año.
362. LARRANTXONA. Térm. de Lanestosa. Para *Larran-*: L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 394, y para *tza* y *-ona*, n.ºs 569 y 488.
363. LARRAONDO. Vegas de Trapagaran, 1680. / 364. Térm. de Gordoxola.
365. LARRAZA. Térm. entre Santurtzi y Portugalete, 1863. De *Larratz* «terreno valdío».
366. LARRAZABAL. Térm. de Alonsotegi. / 367. Térm. y casa de Cavieces, Santurtzi, 1728. / 368. Térm. de Trapagaran, 1580.

Tan interesante como importante es, sin duda alguna, lo que advierte G. Bañales en *Mayorazgos...* sobre este top. ya registrado como de Barakaldo en TEEV, n.º 1535: «el lugar de *Llano* era con anterioridad *Larrazabal* (1535). Este proceso seguido en los Tres Concejos y Portugalete comienza a darse en Barakaldo a mediados del siglo XVIII». Lo cual da pie para interpretar el top. romance Llanos, de Portugalete, como caso repetido. De hecho, en doc. del siglo XVIII de esa villa consta el térm. *Larrazabal*. (Ver aquí los n.ºs 227 o 628.)

369. LARRAZIKO. Barrio de Gordoxola. Es comparable con el top. *Larrazia*, Karrantza.
370. LARREA. Térm. de Cavieces, Santurtzi. / 371. Térm. de Trapagaran, 1565. Son catorce los tops. de este nombre conocidos hasta ahora en el territorio encartado.

372. LARREONTEGI. Canal de Barakaldo.
373. LARRINAGA. Térm. de Guenes, s. XIX. Madoz desaglutina la primera sílaba de este top. al escribir *La Rinaga*. / 374. Varios térm. de Portugalete según doc. de 1543, pero también en la de siglos siguientes, dejando de aparecer en el s. XX (G. Bañales, *Mayorazgos de la Villa...* passim). De momento está documentado como térm. de Gordoxola, Guenes, Sopuerta-Garape y Zalla, además de los de Portugalete.
375. LARRINETA. Se documenta en los años 1586 y 1598 *La Reineta* (sic) y tanto de Barakaldo como de Trapagaran, además como apell. de B. en 1710. Guereñu presenta hasta ocho tops. alaveses con este nombre.
376. LARROTXA. Caserío de Villaverde de Turtzioz, 1800, *Larrocha*. Debe de tenerse en cuenta que es también térm. al interior de B. De Arro/Arru «barranco» con prótesis de L-.
377. LASAGA. Heredad de Barakaldo, sin año, *Laçaga*. De *lats* «arroyo».
378. LASAGAZARRA. Piezas de heredades en Zaballa, Barakaldo. También *Losa-*.
379. LASKAO. Molino de Barakaldo o de Alonsotegi (?).
380. LAUKITIO. Nombre con que también se denominaba a San Vicente de Angustio (Trapagaran), al límite con Ortuella y documentado *Lauquitio* entrada ya la baja edad media (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 14).
381. LAURETA. Térm. que Madoz pone como de Artzentales. (Ver también TEEV, n.ºs 1670-1673.)
382. LAZARA. Térm. de Ranero, Karrantza. El tema *Laza* entra en tops. de A. (Guereñu). Compárese con los tops: euskéricos *Olazar*, *Olazaran*, *Lazarana*. J. Gárate postula para este último una forma sin L- y significando «arroyo».
383. LEKUATXE. Puesto de Barakaldo, 1724, *Lecuache*. «Puesto» como oficina de consumos a la entrada de la población. En la obra de G. Bañales, *Mayorazgos...*, se citan hasta ocho «puestos» de Barakaldo pegantes a Sestao, Trapagaran, Galdames, Guenes, Alonsotegi, Zorroza, más el que encabeza este número y el 264. De *Leku* «puesto» y *etxe* «casa, edificio», -*atxe* por disimilación. Compárese con *Etxaleku*, N.
384. LEKUBASO. Térm. de Barakaldo.
385. LESKUREN. Térm. de Guenes. Si la L- es también aquí protética, tendríamos *Aizkuren*, ya que la evolución *Ai* > *E* está bien probada. En Usua, N., sin embargo, *Leskain*, un barranco.

386. LETXEZAR. Térm. de Barakaldo. Se debería la *L*- simplemente a una etimología popular. Compárese con el apell. *Etxezarra*.
387. LEXARIA. Térm. entre Zaramillo y Lacuadra, Guenes. / 388. Térm. de Turtzioz. De *lexar* «fresno». (Ver el siguiente.)
389. LEXARZA. Caserío de Sodupe. (Ver TEEV, n.º 1616, cuyo titular aparece en doc. de 1695 con la graffa *Lexarza*). Con un buen número de derivados en Guereñu.
390. LEZAMA. Caserío de Irauregi, Barakaldo.
391. LINAZAGORTA. Térm. de Barakaldo, 1598, *Linaçagorta*.
392. LINDASTI. Monte de Trapagaran, 1744., «Zerro Lindasty». Su primer elemento debe ser como el de *Olingorta* (ver aquí n.º 463) y ambos relacionables con *Olingaina*, 1732, Apellaniz, A.
393. LINOZAGA. Térm. de Santurtzi, 1542; *Linoxaga* e *Ynojaga* y de nuevo *Linozaga* en 1665. Lindando con el camino que va a Baieni «denota un sembrado de lino, uno de los cultivos tradicionales del caserío en el pasado» (C. Glaria, *Santurtzi...*, pág. 110).
394. LIXARRAGA. Térm. de Santurtzi, 1641. Común.
395. LIZASO. Cumbre de Sodupe. G. Bähr le da el significado de «fresneda». L. Michelena, más bien, lo interpreta como «sima». Y J. Caro Baroja advierte en él un nombre propio de un pueblo de N. en el valle de Ulzama, si bien haya sido en este caso el mismo radical de *Lizasoain*, pero no un antropónimo (J. Gárate, «XIV Contribución al Diccionario vasco», *Euskera*, 1975, pág. 249).
396. LOGARAN. Cueva de Turtzioz. También se oye *Logalan*, variante basada en la alternancia -r/-l-. Visible -aran. Confrontable con *Logan*, 1699, Orbizu, A.
397. LOIBAI. Térm. de Alonsotegi. También *Loibe* por coalescencia o fusión *ai* > *e*. En Ataun, G., *Loibe*, clasificado de «período antiguo» por J. Arin («Toponimia y vida rural en Ataun», *Eusko Jakintza*, 1-2 (1951) pág. 148).
398. LOIMARI. Térm. de Santurtzi. *Loi*- «lodo» en el primer componente, mientras que el segundo es comparable con *Marieta*, A., y con *Mariaran*, labrantío de Jókano, 1785, en A.
399. LOIZAGA. Casa-solar y barrio de Galdames.
400. LOIZAGAMENDI. Térm. de Galdames tal como consta en el mapa de Oñatibia (Banco de Bilbao, 1946).

401. LONGARARRI. Huerto de Sestao, s/a. De *Longar-arri*. *Longa* y *Longar* se conocen como térms. y apells. de B. pero con significado impreciso. *Arri* aparece en multitud de apells. y térms.
402. LOPEOLA. Térm. de Barakaldo, 1586. *Lope-* como nombre propio.
403. LORTXETA. Térm. de Barakaldo. De *elorri* «espino» y con reduplicación de sufijos.
404. LUGORRIAGA. Monte de Trapagaran, 1546, por la sierra de Triano. Se lee también la forma evolucionada *Liogorriga*. *Lu-* reducción de *Lur-* «suelo, tierra». (Ver TEEV, n.º 1698).
405. LUNBARRI. Aceña de Barakaldo, 1586. Recuerda a *Lunbier*, N. (Ver L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 332).
406. LUXARRA. Térm. de la desembocadura del Galindo (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 28).
407. LUZA. Térm. de Gordoxola, s. XIX. Iturriza lo cita como apell. de B., y se documenta como top. de N. en 1188. Postulo sea como el térm. de Anzuola, G. *Eluza*.

* * *

408. MADARIETXEA. Caserío de Gordoxola, 1845, *Madariechea*.
409. MADIN. Según mapa de 1775, monte hacia Zierbena. C. Glaria advierte: «... no es una referencia segura» (*Santurtzi...*, pág. 110). Tal como aparece tiene su correspondiente en el top. *Madina*, G. A. Asín Palacios y dom L. Serrano —en sendas publicaciones de corte histórico— explicaban el térm. por el árabe «ciudad», como un «hallazgo». Pero L. Michelena hace notar: «Muy dudoso por ausencia de hechos análogos» (*Apellidos Vascos*, n.º 420). Ambos autores debieron dar a entender accidentalmente que los árabes fundaron la «ciudad» de *Medina* de Pomar, población burgalesa que se ubica bastante al sur del territorio vasco.
410. MAILLO. Térm. de Muzkiz, 1570, *Mayllo*. De *maillo* «prado, herbal», que es relacionable con *mailla* «grado, piso de montaña» (L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 422). Pero este top. viene documentado en la doble forma de *Meillo* y *Mello* en los ss. XVI al XVIII, y *Mallo* en el Térm. de Ataún, G., *Mallotxikitako* y *Mallotamendiaundia*.
411. MANTURBURU. Térm. de Repelaga, Portugalete, 1644. Oscuro el primer componente.
412. MANZANALAGA. Térm. de Portugalete, 1641, *Mançanalaga*. El top. *Marzaga* del s. XIV en Juarros (Burgos) esté posiblemente emparentado con el de Portugalete por reducción de sílabas dentro de la palabra. En todo caso, *-aga* como sufijo euskérico muy reiterado en Toponimia y apells.

413. MARAMAN. Térm. de Nocedal, Ortuella, 1563. Hoy *Marimaun*. Podría relacionarse con *Umaran*, Oketa; *Maranduia*, labrantío de Alda y *Marandosolo*, Aberasturi, los tres en A.
414. MARISKETA. Térm. de Sestao, sin año. Con su homónimo en Okaondo, A. si se ve *M-* como protética.
415. MARRASKILLU. Térm. de Barakaldo (sin año).
416. MARTIERAN. Heredad, callejo y vega de Santurtzi, 1728. En el segundo elemento *-aran*; *-eran* por disimilación. Ver n.º 255.
417. MARURI. Térm. de Muzkiz. Es también térm. de Avellaneda, y pueblo de B. Muy dudoso proceda de *Maru* «moro».
418. MATURI. Caserío de Portugalete, sin otros datos. Forma sorda del top. *Maduri*, que es componente de varios tops. de A.
419. MAZEDUZAGA. Heredad de Sestao (sin año).
420. MAZKORRA(S). Térm. de Trapagaran, 1558, *Mascorras*. Se presenta este top. también en Karrantza, pero con la conocida diptongación de *o > ue*; y también en Sestao y Artzentales, ambos en 1816 y sin diptongación.
421. MEALARRINETA. Térm. de Barakaldo, 1586. Vulgo *Mearleta*. Para su reducción (y metátesis en este caso) ver aquí el n.º 412.
422. MEAZETA. Térm. de Güeñes, 1586, *Meaçeta*. Es apell. de B. Como *Mena* con caída de la *-n-* intervocálica. Con el significado de «vena de mineral, mina».
423. MENDETA. Térm. de Zalla. Como el n.º 426.
424. MENDIBAR. Altozano de Sestao, s. XVIII. También se lee *Mendebal*, que, según parece, evolucionará en *Vendabal* por la consabida etimología popular. Hay, pues, como en otros muchos ejemplos, *i > e* por asimilación progresiva, y *r > l* en posición final. Es lo que habrá que tener en cuenta para la explicación del top. *Bendeval*, Otañes, s. XV.
425. MENDIBIL. Además de constar como térm. de Gordoxola, Galdames, Güeñes, Trapagaran y Sestao, aparece en doc. de 1538 como de Barakaldo, y también *Bendibil*, con *M/B*. El top. se repite como entidad, o población, tanto en A. como en N.
426. MENDIETA. Torre de Sopuerta-Garape, s. XV, según Madoz. Común.
427. MENDIOLA. Térm. de El Regato, Barakaldo. Es top. mayor y menor en A.

428. MENDIONA. Monte entre Gordoxola y Sodupe. Se presenta como primer elemento en *Mendionacosacona*, labrantío de Etxabarribiña, A. y en doc. de 1724.
429. MENDIPE. Térm. de Ortuella. Se lee también *-be*. Comparable con *Mendi-pea*, Estarrona, A.
430. MENDOZA. Heredad cerca de Abatxolo, Portugalete, s. XVI. Más al interior de B., en Urduliz, otro *Mendoza*, y un top. mayor, bien conocido, en A. Como apell., además, extendido por Andalucía de donde pasó a Iberoamérica, donde abunda.
431. MESKITA. Campa por Trapagaran, 1593, *Mesquita*. Aparte de lo advertido aquí en el n.º 218 para *-eta* > *-ita*, se dan otros ejemplos ilustrativos: Juanes de *Amezqueta* es citado en el relato del viaje y su paso por Donostia, escrito por Jehan Lhermite, en 1602, en su original wallón, como *Almezquita* (J. Gárate, «Datos para iniciar la biografía de Jehan Lhermite», *Boletín de Estudios Históricos sobre San Sebastián* (1980) 8). El actual *Múrita*, en el valle de Losa, sobre Urduña, es *Murieta* en el s. XVI, etc. *Mesquita/Meskita* ha de cotejarse con el apell. vasco-colombiano *Amézquita*.

Pero es el caso que el top. aquí comentado aparece también como *Musquita* que tendría asimismo explicación euskérica puesto que presenta el mismo tema que *Muzkiz* o *Amuzkieta*, térm. de N.

432. METXIKA(S). Manantial de Portugalete citado por Henao, *Mechicas* (ver aquí n.º 8). Se hallaba por la zona del Okillu dando origen a un pequeño arroyo. Me sorprendió que el tratadista J. Gárate desconociera este top. ya que no lo cita cuando escribe: «En Rigoitia, pueblo del Partido o distrito de Gernika, me mostraron un *auzo* o barrio llamado Metxika. Siempre he pensado que equivale a *Ametziaga*, pues fui el primero que apuntó la idea de que *-ika* (final) procedía de *-iaga*». («Ejercicios de filología euskariana», *FLV*, 35-36 (1980) 438.)

Por no citar sino otros dos ejemplos, poco conocidos en la selva magna de nuestra toponimia vasca, advierto que el nombre original, o más cercano a él, del barrio santurzano de *Mamariga* se documenta con referencia al s. XVI como *Mamariaga* (F. de Sagarmínaga (y) D. de Areitio, *El Gobierno y Régimen Foral del Señorío de Vizcaya*, Bilbao, 1932). Val de *Ayaga/Aliga/Ayega* (TEEV, n.º 2522), tal como se lee en el s. XV, es otro ejemplo.

433. MIGARAI. Casa solar de mayorazgo, 1600. A finales del s. XVII se documenta *Hemegaray*, y no se ve claro si en Barakaldo o en Trapagaran.
434. MINGOLEA. Térm. de Barakaldo, 1790.

435. MINTETXO. Térm. de Güeñes.
436. MIÑAUR. Casa-torre de Gordoxola. Se repite en el vecino Okendo, A., y en Sodupe *Miñor* por fusión *au* > *o*.
437. MIOÑA. Térm. por Sámano, s. XV y XVI.
438. MODORRO. Térm. de Urioste, Ortuella. Confróntese con *Modorro*, top. de Azazeta y Barrón, A.; con *Modorreta*, caserío de Barakaldo, y con *Modorrosolo*, heredades de Martioda, A.
439. MONDEJANA. Térm. de Santurtzi, 1728. Por lo que se refiere al primer elemento, advierte L. Michelena a propósito del apell. *Montezuri* «donde *Monte* parecer haber sustituido a *Mendi*», que a su vez puede compararse con el otro apell. *Montezabal* (= *Mendizabal*) (*Apellidos Vascos*, n.º 438). En el segundo elemento, alternancia de las velares puesto que hay *Mendigana*, monte comunal de Durango e Izurtza, B.; *Mendigan*, caserío de Zigoitia, A.; *Mendigaña*, casa urbana de Astrain, N. y térm. de Apellaniz, A. Al parecer, en doc. de 1557 Castrejana consta como *-gana* (*Castregana*), variante occidental, o del *bizkaiera*, de *gain* (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 131).
440. MONTORRA. Térm. de la Encartación, sin otros datos. Es comparable con *Montorroste*, Elorrio, y con su homónimo en Zornotza (ermita), más la variante *Astolamontorra*, pequeño monte del barrio de Astola, Abadiño, B., etc. (Ver aquí n.º 332.)
441. MUGA. Térm. de Balmaseda. Según L. García de Salazar sería el puente «de la muga», que luego pasó a llamarse «de la muza». Además se documenta así «de la muga» en 1320. De hecho, era límite entre B. y el valle de Mena. *Muga* y *Mugarana* son tops. de R.
- O. de Apraiz, y hacia 1966, me comentó cómo el top. *Muga*, por Villarcayo (norte de Burgos), sería el testimonio más occidental de *muga* «límite», pero, todavía más al occidente, en el Alto Pisuerga, está la pequeña población de *Cantamuga* (¿«límite» de los cántabros?).
442. MULIKAR. Térm. de Guenes. Variante fonética del top. documentado en 1843 *Muñicar* y que sería comparable con *Muñicarra*, Ali, A. (Guereñu). (Ver aquí los dos siguientes.)
443. MUÑEKA. Térm. de Lanestosa. (Ver aquí n.º 302.)
444. MUÑESKAU. Casa de Gordoxola, 1688, *Muñescau*. Entre *Muño* «colina», como en el anterior, pero además en *Muñekas*, forma palatalizada de *Municas* que trae Mendieta en sus *Anales...*, pág. 58) y aclaración más obvia que lo de Arana, Gorostiaga, etc. Compárese con los dos tops. *Muñeca* que se leen en Guereñu como de A. e, igualmente, los otros cincuenta y dos en que *muñol/muno* va como primer elemento.

Hay *Muniaga* > *Muñika* en B., y *Moñeka*, A., que nos remiten a lo de Mendieta. (Ver *Nomenclator...* de Euskaltzaindia y TEEV, n.ºs 1826, 1827, 1838, 1841-1848.)

445. MUGAR. Térm. de Güeñes. Es top. mayor y menor en A.

* * *

446. NABARROKOZA. Térm. de Santurtzi, 1680, *Nabarrocoza*. De *Nabar-okotza*. *Nabar* como en *Nabarkorena*, *Nabarlaz*, etc. Está también el apell. *Nabarieta*, que lleva vibrante simple, mientras que *Nabarreta*, múltiple. *Nabarria*, en Amárita, *Nabarretas*, en Araia, A., etc. Para *-okoza/-okotza*: *Okoa*, Arriaga, *Okomendia*, Contrasta, *Okozabala*, Maríniz, 1788, A. Finalmente, el consabido sufijo *-tza*.

447. NERNALDA. Térm. de Trapagaran, 1672. Oscuro en su primer componente, y *-alda* «cuesta» en el segundo. J. Gárate postula para *Nern*- un fluvial («Una clave para la Hidronimia Pirenaica», FLV, 17 (1974) 223).

448. NESPERUZA. Casa armera de Portugalete, s. XVII, pero existente, sin duda, mucho antes. Con probabilidad, falsa transcripción por *Mespe-ruza*, como la antigua aldea conocida en Barakaldo. De *mizpira* «níspero» y *-tza*. El segundo elemento lo vierte J. Gárate como «vado», de modo que su significado completo sería «vado (*-uza*) del nespral», de modo similar a *Mestraitua* «fuente del nespral».

* * *

449. OIARZU. Monte de Santurtzi. Se presenta en doc. del pasado en tan variadas formas como *Goiarçu*, 1577; *Uyarzo*, *Huyarzo*, *Goyarzo*, *Goiarzu*... todas con referencia al mismo sitio –un bosque–; se deduce que al menos en dos de los casos la G- es prótesis. Comparable con *Oiarzun*, G.

450. OKILLU. Térm. de Santurtzi, 1701, *Oquillu*. También *Oquillo*. Repetido en Muzkiz, Portugalete, Sestao y Zierbena.

451. OLABARRIA. Térm. y monte por Trapagaran, 1546, *Olavarria*. / 452. Ferrería de Barakaldo, 1746, *Olavarria*.

453. OLABARRIETA. Térm. de Sodupe. / 454. Caserío de Trapagaran, 1541. / 455. Térm. de Triano, 1569. También *Labarrieta*. Con éstos serían siete los tops. de este nombre en el área encartada, sin contar los otros siete que presentan aféresis en la inicial, es decir *Labarrieta*. (Ver aquí n.º 342.)

456. OLAGORTA. Térm. de Barakaldo. Es también top. de Lezama, A.

457. OLANO. Caserío de Sopuerta-Garape, s. XIX. De igual versión que *Ola-txo*, G., es decir, *-no* y *-txo* como diminutivos.
458. OLARTE. Térm. de Triano.
459. OLASO. Caserío de mayorazgo de Barakaldo, 1630.
460. OLAUNDIA. Nombre bajo-medieval de la ferrería de El Pobal, Muzkiz, según artículo titulado «Bienandanzas y Fortunas de don Lope García de Salazar, señor de Muñatones», firmado por M.L.C. quien escribe: «... antiguamente se le conoció con los nombres Olaundia u Olazarra». Pero no cita doc. (DEIA, 7 de agosto de 1992).
461. OLEAGA. Caserío de Abanto, 1827.
462. OLIBARRI. Heredad de Trapagaran, 1640, *Olivarri*. También *Oribarri*. Evolución de *Uribarri*, nombre doblemente occidental, por *Uri* y por *barri*.
463. OLINGORTA. Térm. de Barakaldo, 1598. Su primer elemento *Olin-* comparable con *Oriñ*, térm. de N. y con *Oriño*, Karrantza, y por tanto –tal vez– con *Uriño*, Mendoza, A. Patentes las alternancias *U-/O-* y *-r-/l-*.
464. OLLARETA. Térm. de Ortuella, 1685, o acaso de Santurtzi. Aparentemente de *Ollar* «gallo». Comparable con *Ollarburu*, N.
465. OMOÑO. Térm. de Sámano. En cuanto a *-oño*, sin hacer un listado exhaustivo, habrá que tener en cuenta en B.: *Loroño* (dos), *Ogoño*, *Oroño* (dos), *Ozoño*...; en A.: *Doroño* (dos), *Londoño*, *Maroño* (dos), *Ondoño*, *Ongoño*, *Onsoño*, Val de *Eroño*. Y en posición inicial *Oñegi*, Martioda. En Otañes, Sámano, *Mioño*. Ver aquí *Ondono*. (Para todos ellos: L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 492.)
466. ONDAOLABEITIA. «Pieza de montazgo» de Barakaldo, 1586.
467. ONDONO. Térm. de Barakaldo, 1586, o de Güeñes. En Guereñu pueden verse, además de *Ondona*, Urkabustaiz y Margarita, otros térm. con este tema. Comparable con *Ondiz*, Leioa, B. y con *Ondexaga*, Portugalete y Sestao, que J. Gárate relaciona con el apell. del célebre Cás-tor Andetxaga (1822-1874), nativo de Gordoxola.
468. ORGOITI. Térm. de Zalla. Sería *Ur-* en base a su frecuente alternancia.
469. ORMA. Térm. de Ortuella, 1863.
470. ORMAZA. Poblado de Santurtzi, 1578, asentado por la zona de Mama-riga. También *Hormaza*.
471. ORTETXO. Térm. de Avellaneda. / 472. Térm. de Karrantza, s. XVIII, *Ortecho*. De fácil interpretación.

473. ORTUONDO. Térm. de Portugalete (sin año). Homónimos en A.
474. ORTUTXO. Térm. de Trapagaran. Como se sabe, *ortu* es usado sólo en el *bizkaiera* sustituyendo el autóctono *baratz* que aún se prosigue en *Barazar*, *Eskubaratz*, etc. en B. (Ver aquí n.º 471.)
475. OSTUBALZA. Térm. de Barakaldo, 1724.
476. OTAOLA. Caserío de Gordoxola, 1596.
477. OTXANDIA. Heredad de Santurtzi, 1863, *Ochandia*.
478. OTXASOLO. Térm. de Trapagaran, 1657, *Ochasolo*. *Otso* «lobo» es aquí el primer elemento como en *Otxaibia*, *Otxazelai*, *Otxaran*, etc. y como apelativo.
479. OTXOA. Caserío de Sestao, 1834, *Ochoa*.

* * *

480. PAGAZA. Térm. de Avellaneda. Con sus correspondientes en Sestao, 1863; en Zalla, 1773, y así como en A., etc. con el significado de lo que en el valle de Karrantza como Ahedo (= Hayedo), barrio y apell.
481. PEÑAZURA. Dos cuevas de Karrantza. Híbrido al estilo de *Peñaskuren*, en Barakaldo. Puede explicarse viendo una tautología Peñ-az-ura- -az-*laitz* «peña». Este tipo de tops. se presenta por el occidente del País: *Zorro Puntón*, en Pando, Karrantza, de *zorrotz* «punta» y el romance «puntón». *Arellano*, ib. de *Ara* (*Are* por disimilación) y «llano» que es lo que precisamente significa el primer componente euskérico según la versión dada por el maestro R. Menéndez Pidal para el top. *Aradoy*. Algo más al sur del valle carranzano, y al occidente vasco, tenemos *Picozorroz*, en la sierra de *Badaia*, y en Antezana, Gometxa, Maestu y Okina, A. que viene a ser lo mismo que el de Karrantza -*Zorropuntón*- en su valor semántico.
482. PLANDI. Térm. de Sestao (sin año). Visible el segundo elemento -*andi* «grande». Postulo un **Belandi* por apócope y asordización de la inicial. (Ver L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 147.)
483. POZAPOZARRA. Térm. de Sestao o de Barakaldo (sin año). Parece que estemos ante un fenómeno de epéntesis, o acaso de tautología. (Ver aquí el siguiente.)
484. POZARRA. Térm. de Gordoxola. / 485. Térm. de Karrantza. Con aspecto de híbrido. (Ver TEEV, n.º 2090.)

486. PUTXETA. Térm. de Barakaldo, 1597, *Pucheta*. Con sus homónimos en Gordoxola, Triano y Zierbena. De *Ipuz* «vado» según J. Gárate, es decir, *Ipuzeta* «paso fluvial». Hay *Putxerri*, en G. (Ver aquí n.º 192. No recoge el autor en este artículo *Putxeta*.)

* * *

487. RAGOA. Térm. de Barakaldo, 1760. También *Ragua*. En esta última forma consta un top. de Karrantza en 1863, y es comparable con *Uragua*, dos térm. de A. y con *Aragoa*.
488. REGUNAGA. Casa-torre de Portugalete, s. XVII. Precisa muy bien su emplazamiento G. Bañales en una ilustración de su obra *Mayorazgos de la Villa de Portugalete*, pág. 216. Este top. se explica por su homónimo *Arrigunaga*, Getxo, B., de *Arri-gune* «pedregal», literalmente «lugar de piedras», y el sufijo *-aga*. Otros lo traducen como «cantera».
489. REKALDE. Barrio de Güeñes. / 490. Barrio de Zalla. / 491. Casa de Barakaldo, 1561, *Recalde*. Común.
492. REKARTE. Manantial de Portugalete, citado por el P. Henao en sus *Averiguaciones...* (Ver aquí n.º 8), *Recarte*.
493. RENOTEGI. Térm. de Sestao, 1687, *Renotegui*. La variante de *-egi -tegi* sería lo único definido en este top. sestotarra.
494. ROITEGI. Térm. de Triano, 1667, *Roitegui*. También *Roitigui*. Con su homónimo en A., del que Guereñu presenta siete variantes («Pueblos Alaveses», *Boletín Sancho el Sabio*, 13 (1949) 1169).
495. ROLAZA. Térm. de Barakaldo, 1598, *Rolaça*. Comparable con el apell. *Arrolaza*, B. y A., y con *Arrola*, monte de Laudio, A., que no presenta sufijo.
496. RUBAIA. En Madoz como top. de la zona de Laredo. Es probable que estemos ante una tautología de *Río-ibaia*.

* * *

497. SADIORTU. Térm. de Montellano, Galdames. En el primer elemento tal vez *Sagardi-* con caída de la *-g-* intervocálica como en numerosos casos de tops. euskéricos. (Para *-ortu*, ver aquí el n.º 474.)
498. SAGARMINAGA. Térm. de Gordoxola. También *Sarmiña* por la caída de *-g-* como en el top. anterior. Muy repetido como térm. de A.
499. SALAER. Térm. de Karrantza, 1860. Otro caso de reducción por caída de la *-b-*, por tanto *Salaberri*?

500. SALAZAR. Caserío de Sopuerta, s. XVII. / 501. Casa-torre de Lacuadra, Guenes. *Salazar* es relativo a *Salaberri*.
502. SALDOJA. Citado por Madoz como térm. del Ordunte. Recuerda –si la S- está por G...– a Galdotxa. Para la desinencia -txa(-cha) > -ja ver aquí el n.º 116. Hay otro *Saldoja* en Artzentales, y un *Saldoza* en Guenes. (Es útil el comentario de L. Michelena en *Textos Arcaicos Vascos*, Madrid, 1964, págs. 60-62). (Ver aquí n.º 229).
503. SALGETA. Térm. y arroyo de Barakaldo. Como *Zalgoeta*. El primer elemento es comparable con *Zalgoalde*, 1710, Ibarra, A.
504. SAMUNDEZABAL. Térm. de Barakaldo, 1586, *Samundeçabal*. *Samunde* es el *Samundi* conocido por Irauregi, Barakaldo, y así una vez más la evolución *e* > *i*.
505. SANGRIZES. Lugar de Santurtzi, 1570, hoy desconocido. Es térm. de Karrantza. Además de su relación con *Sangaritze* y *Sangriz*, s. XVI, de N. –del que es paralelo en su estructura morfológica, teniendo en cuenta la síncope–; acaso con *Zangarro*, top. que se da en Artzentales, Gordoxtola y Sopuerta-Garape, y con el primer componente de *Zangitua/Zangitu*, N., *Zango*, A., sin olvidar el apell. de B., y el *auzo* de Lujua *Sangronitz*.
506. SANTA MARIÑE. Térm. de Guenes. No se trata aquí de *marinél* «marinero», por supuesto, sino de Santa Marina, advocación popular en el pasado vasco. Compárese con *Santamañe*, Aiargiz, B.
507. SANTUETXE. Peña de Barakaldo, 1586, *Santueche*.
508. SANTXOGORTA. Térm. de Barakaldo, 1586, *Sanhogorta* y *Sanchigorta*. / 509. Molino de Güeñes, 1588. Entra el nombre propio Sancho o Santxo.
510. SARASTUI. Robledal de Barakaldo, 1787, *Sarastuy*. También *Sarasti*. Se le cita también como «casa del mayorazgo de Munoa de Sarasti» en el siglo anterior. De *Sarats* «sauce» y el sufijo -*dui*; -*tui* o -*ti*, tras la silbante.
511. SARIAGA. Caserío de Sámano, s. XV, *Çariaga*. Comparable con el apell. de Bilbao *Zariaga*, según T. Guiar. *Sari* se hace presente en bastantes tops. de A., G. y N. De *saro*, *sario* «sel, majada».
512. SARRIA. Térm. de Santurtzi, 1501, que en 1522 se presenta como térm. y aceñas de Trapagaran. Común.
513. SARTALDE. Térm. de Muzkiz, sin otros datos. Hay apell. *Asarta*, N. y A., y top. *Sartia* en Zorraquín, Rioja.

514. SASIA. Caserío de El Regato, Barakaldo, que no hay que confundir con el barrio del mismo nombre en esa localidad.
515. SENDAMENDI. Casa-torre de Gordoxola. *Senda* se encuentra en número notable de tops. alaveses (Guereñu). El término es un préstamo claro del latín *sémita* «camino estrecho».
516. SERIMIRI. Vega de Barakaldo, 1817. El segundo componente ha de compararse con el primero de *Imirizaldu*, apell. y término de N.
517. SERTUTXA. Término de Santurtzi, 1632, *Sertucha*. Es *auzo* de Gatika, y apell. de B. Según J. Gárate, como *Txertueta*, *Txertudi* «castaños injertados».
518. SESUMAGA. Término de Ortuella, 1863. Se repite en Barakaldo este top. que en doc. de 1720 consta como *Sesunaga*.
519. SOBALDAI. Término de Muzkiz. No es tan seguro, en este caso, que *So-* sea prefijo romance, dado que se conoce el apell. vasco *Sobaran*. No hay que olvidar que el valle de Soba (al oeste del de Karrantza) se documenta en la edad media *Oba*, como la antigua aldea del valle de Arratia, hoy barrio de Dima, B. Otros tops. comparables: *Soba*, Katadiano; *Sobalatxi*, *Sobalda*, Ullibarri Jauregi; *Sobartea*, Markiniz; *Sobeigana*, Subijana; *Obagin*, Onraitia; *Obaldearan*, Salmantón; *Obaldia*, medieval; *Obana*, Gibijo, A., etc. Por lo que *S-* parecer ser protética.
520. SOBARKOTXA. Término de Güeñes. (Ver aquí el anterior.)
521. SOLAKO. Término de Triano. Se trataría de un diminutivo *-ko* pese a ser *Solo-* inanimado. Su versión es, pues, «campillo», como una zona de Gallarta así llamada.
522. SOLARTE. Término de Barakaldo, 1596. Con algunos homónimos en el resto de B. y A.
523. SOLEGIA. Casa armera de Galdames, sin año. De *Solo-egia* «la ladera del campo».
524. SOLOER. Término cerca de Retuerto, Barakaldo, 1475. La desinencia *-er* con dudas de que en este caso sea como el del n.º 499. ¿*Soloeder*, como *Aretxeder*; *Aretxiderra*, tres tops. encartados; *Landaeder*, Opakua y Apodaka; *Landaderra*, es top. que se repite hasta seis veces en A. *Larrader*, en la vertiente alavesa del Gorbea. Etc.?
525. SOLOETA. Término de Sestao, sin año.
526. SOLOKOPOZO. Término de Barakaldo, 1790, *Solocopoço*. De obvia versión.

527. SOLOONDO. Pieza de Trapagaran, 1586, que en 1598 consta como perteneciente a Barakaldo y en la forma *Solo ondo*.
528. SOÑATU. Cueva de Gondon, Turtzioz. Si bien sugiere alguna relación con el top. mayor *Oñati*, G., se presenta oscuro por los momentos. Hay *Soñano*, Kanpezu, A.; *Soñaran*, Zubiza, N. Para *-tu*, terminación frecuente en toponimia euskérica, ver: L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 561.
529. SOTOLA. Ferrería de Barakaldo, sin año. Pero en 1724 se documenta como arbolar en esa población.
530. SUBERA. Térm. de Karrantza comparable con *Subero/Zubero* top. de Gordoxola, Guenes y Trapagaran, y también se da en A. Es uno de los apells. vasco-venezolanos. Común.
531. SURRIO. Térm. de Trapagaran, 1656. Será *Txurio*, apell. vasco, pero con vibrante múltiple. Lo citan el *Nomenclator* de Euskaltzaindia y L. Michelena en sus *Apellidos Vascos*. Es otro de los apells. vasco-venezolanos, en este caso *Churio*.

* * *

532. TAPIAUR. Térm. de Barakaldo, 1651. Merino Urrutia cita *Tapiaranguti*, Santurdejo, Rioja. *Tapiola* es top. de Aberin, N. y *Tapiaborda* en Anoeta, G. En el segundo elemento *-aurre* «parte anterior». (Ver aquí n.º 115.)
533. TEGAGA. Monte por Trapagaran, 1744. Recuerda al alavés *Atiega*, en doc. de 1194 *Atiaga*. En el encartado es visible el fenómeno de epéntesis en la duplicación de *-ga*. Otra explicación sería considerar el top. *Tegiaga*, Lutxana, Barakaldo, como más definido y, por ello, más cercano a la forma original. (Ver TEEV, n.º 2299).
534. TEGIA. Sel de Barakaldo, 1533, *Teguaia*. (Ver TEEV, n.º 2299.)
535. TELLAETXE. Térm. de Portugaleta, s. XIX, *Tellaeche*. / 536. Barrio, casa y solar de Barakaldo, 1643, *Tellaeche*. Común.
537. TELLITU. Térm. de Sodupe. Fue J. Gárate, si no yerro, el primero en interpretar *-itu* como «fuente», traduciendo este top. «fuente de la teja» como se ve en zonas rurales y campestres.
538. TOLOSA. Monte de Gordoxola. No lo incluye L. Michelena en *Apellidos Vascos*, sí el *Nomenclator...* de Euskaltzaindia. Fue también de Gárate la teoría *Ituriza* > *Toloza* apoyándose en el hecho de que el térm. *Tologorri*, muy conocido en el macizo de Saldaba, sobre Urduña, parece ser que consta en doc. anterior como *Iturrigorri* («La Toponimia euskariana y el origen de los vascos», *Estudios en Homenaje a Don Claudio Sánchez Albornoz*, Buenos Aires, 1983, pág. 465).

539. TORNOLETA. Térm. de Barakaldo, 1586. Oscuro en su primer componente.
540. TORREMOTXE. Térm. por Triano. O sea *Torre-motxa*, como se puede ver en el top. alavés *Torremotxa*, Lagrán.
541. TORRONTegi. Caserío de Sestao, 1750, *Torrontegui*. Se encontraba en la actual plaza «Conde de Balmaseda».
542. TORRUEZAGA. Térm. de Santurtzi, 1563, *Torrueçaga*.
543. TRABE. Térm. de Sopuerta-Garape, sin año. Para *Tra-* como reducción de *Estrata* «estrada»: J. Gárate, «Interpretación de la toponimia vasca», *Eusko Jakintza*, 1-2 (1951) 46, y L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 232b. *-be* está aquí como sufijo con el significado habitual.
544. TRAPAGA. Casa-torre de Karrantza, 1680. Evolución de **Ustarabaga*, según el tratadista J. Gárate, pero no precisa el significado. *Trapa* es térm. de Nabaskoze, N. con el significado de «presada, embalse de molino» (J.M. Iribarren, *Vocabulario Navarro*). *Trapa* entra en el top. *Trapada*, monte de G.
545. TRASARANA. Térm. de Gordoxola. Un híbrido de *Tras*, romance y *-arana*, euskérico. Guereñu recogió el top. *Aranoste*, Bikuña, A., en doc. de 1778; su paralelo románico Valpuesta, documentado en el medievo *Vallis posita* (s. IX).
546. TRASARAÑAGARAI. Térm. de Güeñes. Con palatalización en la nasal.
547. TRETO. Casa-torre de Muzkiz, sin año. *Torre* > *Tre-* por síncope. (Ver: «Más sobre toponimia euskérica en las Encartaciones de Bizkaia», *Euskeria*, 2 (1999) 1190, s/v *Dorrego*.)
548. TURRION. Térm. de Artzentzales. Aféresis de I- en el primer elemento, y apócope de *-ondo* en el segundo. Compárese con *Iturriondo*, Aramaio, A. y con el apell. *Iturrondo*.
549. TXABARRI. Barrio de Zalla. Con éste son once los térm. encartados que llevan este nombre euskérico.
550. TXABARRIA. Térm. de Irauregi, Barakaldo.
551. TXAJOAIN. Casa solar de Gordoxola, s. XVI, *Chajoain*. *Etxe-* en el primer elemento. Con desinencia que más bien correspondería a *-gain*, aunque no faltan casos similares en la zona aquí interesada: *Bollain*, Balmaseda y Karrantza; *Lastrain*, Gordoxola; *Andeain*, Mena y *Elbain*, ib.
552. TXARRIA. Térm. de Triano, s. XIX, *Charria*. O como *Etxebarria* con caída de la *-b-* intervocálica, o bien *Etxarri* + *a*, como el de N. Es apell. vasco-colombiano.

553. TXARRO. Heredad de Santurtzi, 1863, *Campas de Charro*. Nótese que Guereñu registra cinco homónimos, más las formas *Txarroa*, *Txarrogaña* y *Txarrotea*. Está también el apell. alavés *Txarroalde*, que no lo veo registrado como top.
554. TXASOLO. Piezas de labranza de Trapagaran, 1676, *Chasolo*.
555. TXINBO. Caserío de Sestao, 1740, *Chimbo*. Otro doc. lo identifica como barrio.
556. TXINEAGA. Térm. de Triano, 1786, *Chineaga*. Ver aquí el n.º 108.
557. TXITXINABA. Térm. de Santurtzi, 1681, *Chichinaba*. Además aparece con la forma menos definida *Chichinaria*. Postulo un *Itxi* «cercado» (en el *bizkaiera*) y *-naba* (L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 463). *Txitxi-* con inicial protética y asimilación regresiva. Ejemplos similares en *Chichichate*, 1717, Unzella, A. y *Txitxirritia*, Deba, G. Sin embrago, el top. *Ichinaga*, 1569, Matauku, A.. a la vez que corrobora la prótesis de *Txi-*, sugiere en *-b-* la alternancia *-g-* / *-b-* (Ver L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 126).
558. TXURRUKA. Barrio de Trapagaran, s. XIX, *Churruca*. *Txurru* «fuente, chorro» en el *bizkaiera*.

* * *

559. UBEZIO. Térm. de Santurtzi, 1863, *Ubecío*. Un buen comentario para este top. y su interpretación: C. Glaria, *Santurtzi...*, pág. 104.
560. UBIETALANBARRI. Caserío de Gordoxola, 1808, *Ubietalambarri*. Para *-lanbarri*: TEEV, n.º 58.
561. UEZI. Térm. de la muga de Balmaseda con Mena. Recuerda tanto el encartado *Bezi* como el navarro *Uizi*. en 1283 se documenta como apell. en N. *Uezia* (sic). (Ver aquí n.º 559.)
562. UGARTE. Térm. de Galdames. Común.
563. ULARRIO. Térm. de Trapagaran, 1883. También *Ulario*. *Ula-* se advierte como primer componente de varios tops. de A. (Guereñu). Pero, de no ser una variante de *Ura*, por la alternancia tan repetida, se desconoce por ahora su significado.
564. ULIARTE. Caserío de Gordoxola. Como *Uriarte*.
565. ULIBIAR. Río límite de Barakaldo, 1463. G. Bañales hace su comentario en *Mayorazgos...*, págs. 28 y 142.
566. UNAGA. Casa solar de Karrantza, 1488. En ese mismo valle y en 1860 se documenta *Unia*, comparable con *Unibaso*, Orozko, B.: *Uniketa*, Murelaga, B. y con *Uniaga*, s. XIII, N. Forma original del que encabeza este número.

567. UNDUTXULETA. Térm. por Barakaldo, 1639, «Unduchuleta, en Urcu-llu, camino de Urdandeguieta» (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 21).
568. UNIBE. Térm. de Barakaldo. (Ver aquí n.º 556.)
569. UNZAA. Caserío de Burzeña, Barakaldo, 1385, *Unçaa*. Según J. Gárate, *Untza* «praderas» en G. y N. Para esta desinencia: en América del Sur los apells. *Esaa*, *Oraa*, *Unzaa*, que son comparables con *Alzaa*, auzo de Etxabarria, B.
570. UNZAR. Caserío de Sodupe. También se oye *Uzar*, *Unz* «hierdra» entra como primer elemento en numerosos tops.
571. URDAINDOKIETA. Antigua ferrería de Barakaldo (G. Bañales, *Mayorazgos...*, pág. 21, nota 14).
572. URDANDEGIETA. Ferrería de Galdames, 1647, *Urdandeguieta*. Mientras que en 1543 aparece como de Trapagaran.
573. URDAOLA. Ferrería de Barakaldo, sin año. Pero en 1823 aparece este top. aplicado a dos seles.
574. URDAOLABEITIA. Térm. de Barakaldo, o de Zaramillo, 1598.
575. URDAOLAZARA. Molino de Güeñes, 1588, *Urdaolaçara*.
576. URDUDOGIETA. Térm. entre Barakaldo y Trapagaran, 1475, *Urdudoguieta*.
577. URESTI. Térm. de Trapagaran, 1672. Será *Urrezti* por transcripción deficiente.
578. URETA. Térm. de Galdames, 1740. Es entidad de N.
579. URIA. Térm. de Larrea, Barakaldo. Con sus homónimos en Gordoxola, Karrantza, otros varios en A.
580. URIARTE. Térm. de Ortuella, sin más datos (Ver aquí n.º 564.)
581. URIBAI. Caserío de Gordoxola, 1548, *Uribay*.
582. URIBARRI. Térm. de Barakaldo, 1647. Común.
583. URIBITARTE. Térm. a la desembocadura del Cadagua, 1366.
584. URIE. Térm. de Santurtzi, 1746, con homónimos en Lanestosa y en Lemos, B. Común en toda el área del *Bizkaiera*.
585. URIONDO. Térm. de Barakaldo. Corresponde al uso correcto del top. registrado como *Juriondo* (TEEV, n.º 1309). Hay homónimos en Gordoxola, Bilbao y Zeberio, B., por lo menos.

586. URIZAR. Térm. antiguo en el valle de Somorrostro. Aparece junto a una calzada según *Atlas de Euskal Herria*, San Sebastián, 1982, pág. 58. De ser así, se repite en el pueblo de *Urizar*, anegado por el pantano del Zadorra, A. Otro *Urizar* en Lemoniz, B., y *Urizarra* en A.
587. URKIBI. Térm. de Barakaldo, 1598, *Urquibi*. ¿Falsa transcripción de *Urquidi*? (Ver el número siguiente.)
588. URKIZAGA. Heredad de Barakaldo, 1702, *Urquizaga*. De *Urki* «abedul» con reduplicación de sufijos.
589. URKUKULLA. Ferrería de Barakaldo, 1760, *Urcuculla*. *Cuculla* aparece documentado en La Rioja en el s. XII.
590. URKULLUERREKA. Térm. de Urkullu, Barakaldo.
591. URNIONES. Casa solar de Galdames, según Coscojales (s. XVI). Confróntese con *Urnio*, Karrantza, y las dos siguientes de G: *Urnieta*, *Urniola*, más el navarro *Urniza*. En la desinencia *-nes*, como en otros muchos casos, se dio el proceso fonético *-ona* > *-oniz* > *-ones*, tal como lo expone L. Michelena en *Apellidos Vascos*, n.º 347, y otros tratadistas. (Ver aquí el n.º 12.)
592. URREZTIETA. Caserío de Sodupe.
593. URRIO (S). Térm. por el valle de Soba anotado por Madoz. Se conoce también este top. en el centro del valle de Karrantza *-Urrio-* con significado de «avellano».
594. URRUTIA. Casa-torre de Zalla, sin año. / 595. «Casa en el Concejo de Sopuerta que es solariega ... (con) disposición de ser muy antigua» (A. Basanta, *Nobleza Vizcaina*, pág. 270). Son ocho los tops. encartados que llevan este nombre euskérico.
596. URTETIGI. Térm. de Trapagaran, 1702, *Urtetigui*. En el apell. *Urtetegi* se ve *-tegi*, como correcta.
597. URTETXO. Térm. de Zalla. Podría ser el mismo que lleva aquí el n.º 471, si se tiene presente la consabida alternancia *U-* / *O-*.
598. USKORTA. Monte y puesto de Barakaldo, 1724, *Uscorta*. Tal vez esteamos ante una variante asincopada de *Usakorta* (TEEV, n.º 2514). Para las varias acepciones de *Usa*: P. de Zabala, «Toponimia vasca», BSVAP. 3.º y 4.º (1952) 462. (Ver aquí el siguiente.)
599. USO. Térm. de Santurtzi, 1721. *Usondo*, *Usotegi*, *Usola*, *Usandia*, etc., son térm. que llevan el tema nominal en la toponimia del País Vasco.

600. USTION. Térm. por Triano. Para J. Gárate, posible significado de «Bus-to», *Busti-on*, o *Busti-ondo* («Nombres vascos y caracteres de los se-les», *Euskera*, VII (1962) 123). Pero en la década anterior propuso *El-*, *Elustion* («Interpretación de la top. vasca», *Eusko Jakintza*, 1-2 (1951) 47).

601. USUBALZA. Térm. de Barakaldo, 1723.

602. UTULIZ. Térm. de Barakaldo, s. XVI.

* * *

603. VALGORRI. Térm. de Karrantza, sin más datos. Otro híbrido valle-*gorri* «valle pelado».

* * *

604. ZABALA. Térm. de Karrantza al sureste de aquel valle, reproducido en el mapa citado aquí en el n.º 400. /605. Térm. y casa-torre de Portu-galete, s. XV. Común.

606. ZABALBURU. Caserío de Barakaldo, s. XIX. / 607. Caserío de Güe-ñes, 1800.

608. ZALAKA. Cerro al poniente del valle de Mena. Es comparable con *Zalakotxena*, Larrea, A. y con *Zalakain*, G. y N. Su significado lo da P. de Zabala: «jaro de cortas dimensiones» («Toponimia vasca», BSVAP, 3.º y 4.º (1952) 463), y cita allí el top. *Zalakakoerreka*, Lesaka, N.

609. ZALBIDEA. Caserío de Barakaldo, sin otros datos.

610. ZAMALEZA. Monte de Barakaldo. G. Bañales lo acompaña del si-guiente comentario: «...monte de *Zamaleza*, en Barakaldo, citado así en 1748, se convierte en *La Maleza*, en 1798. (*Mayorazgos...*, pág. 118). No sé hasta qué punto puede verse en el apell. de B. *Zameza* su reduc-ción.

611. ZAMAIA. Sel de Barakaldo, 1747. Posible relación con el térm. *Zama-bide* «sendero por donde se acarrearán cargas de helecho, piedra, etc.» (P. de Zabala, artículo citado en el n.º 608.)

612. ZAMUNDE. Térm. de Barakaldo, 1724 (sic).

613. ZAMUNDEZABALSITA. Térm. de Barakaldo, 1597, *Çamunde Zabal-sita*. Ver el anterior. Para *-ita* ver aquí el n.º 218.

614. ZARTU. Térm. de Sestao en la vaguada de Ondexaga, y hacia Rivas, Portugalete. *Zarto* y *Zartu*. La forma original hay que verla en el pri-mer componente del top. *Zaratobide*, Olano, A.

615. ZARTUÑA. Térm. de Güeñes o de Barakaldo. También *Zarduña*.

616. ZARZOIA. Térm. por Triano, 1541, *Çarçolla*. El lugar, al parecer, pertenecía a Barakaldo en esa época. También *Arçolla*.
617. ZEBERIO. Caserío de El Regato, Barakaldo.
618. ZEITIGI. Nombre de una mina de Sestao, sin año.
619. ZELAIA. Térm. de Sodupe.
620. ZIBERA. Heredad de Santurtzi, 1863, *Cibera*. De *Zi-bera*. El primer elemento no es otro que *Zubi* «puente» (O. de Apraiz (y) E. Knör, «De la toponimia esukariana en Álava», *Boletín Sancho el Sabio*, XXII (1978) 298-300). En cuanto a *-bera*, con el sentido de «parte inferior». o también «lugar bajo» en el euskera occidental (L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 142). Por lo tanto, *Zi-bera* es relativo a *Zigoitia*, A.
621. ZILLOKO. Térm. de Triano. Comparable con *Zillokoa* y *Zilloki*, N. (Ver L. Michelena, *Apellidos Vascos*, n.º 615.)
622. ZORNOZA. Térm. de Barakaldo, 1586, *Çornoça*. Se repite en Balmaseda y en Amorebieta, B.
623. ZUBIAGA. Casa solar de Portugalete, 1633. Común.
624. ZUBIETA. Térm. por Burtzeña, Barakaldo. No consta sea el conocido como *Zubileta* con caída de la *-l-* intervocálica. Lleva este nombre una entidad de N. Común.
625. ZUBIKO. Térm. de Guenes. También en este caso *-ko* con valor diminutivo.
626. ZUBLILETA. Térm. de Gordoxtola, s. XVIII. Con palatalización de la lateral, desplazamiento frecuente al menos en tops. encartados, por ejemplo: *Azolla*, *Bellastegi*, *Gallarta*, *Gallarza*, *Gollibar*, *Zaballa*, etc.
627. ZUBITXU. Térm. de Barakaldo.
628. ZULUAGA. «Sierra» -lo llaman los documentos al menos del año 1761- de Portugalete. Y con exageración, dado que este apelativo figura repetidamente aplicado a numerosos térm. de esa Villa, tanto euskéricos como romances. Lo accidentado de su topografía empuja a pensar en una posible versión de *zearra* «sitio inclinado, ladera»... Más importante, sin embargo, e interesante, es que el térm. y barrio conocido como Los Hoyos (actual) no es sino manifiesta traducción del anterior *Zuluaga*. El hecho es resaltable en cuanto corrobora lo comentado aquí en los n.ºs 78, 113, 227, 265, 369 y 481, aunque el hecho en sí mismo de este tipo de versiones han venido siendo advertido, desde el siglo XIX, con referencia a las áreas romanizadas del País. Sin ser, pues, una novedad, tan poco está desprovisto de valor.

El top. que aquí nos ocupa ha sido exhumado y publicado con buen criterio por el actual archivero municipal R. Hernández Gallejones (*Aproximación a la Historia de Portugalete* (1400-1900), Portugalete, 1991, pág. 79).

629. ZUMELZU. Casa de mayorazgo de Barakaldo, s. XVII.

630. ZURIKALDAI. Caserío de Gordoxola, 1845, *Zuricalday*. Su primer elemento sería más bien *Zubi*-. Es apell. bien conocido en B. No citado por Michelena, sí consta en *Euskal Deituren IzendegialNomenclátor de Apellidos Vascos* de Euskaltzaindia.

* * *

CONCLUSIÓN:

Mediante todo este material, o elementos de trabajo, espero contribuir a aclarar el panorama de las raíces encartadas. No se trata en todo esto de llegar, por ahora, a una síntesis fruto de todo un trabajo exhaustivo (que paulatinamente lo van haciendo las publicaciones en curso), sino que simplemente expreso mi convicción de que el conjunto de estas aportaciones con nuevos datos hablará por sí mismo.

SOBRE EL USO Y ABUSO DE LOS EXÓNIMOS

*Santiago de Compostela,
3 de septiembre de 2002*

*Jose Luis Lizundia Askondo,
vicesecretario-gerente y
miembro de la Comisión de Onomástica de
Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua Vasca.*

Creo que habría que distinguir, por cuestión de método, el uso de los exónimos en el ámbito de la Unión Europea, para el caso que nos ocupa, de los que circulan entre las distintas lenguas oficiales o cooficiales del Estado Español, partiendo de los siguientes supuestos:

- No resulta de recibo el uso abusivo que las administraciones públicas del Estado y de las administraciones públicas de las comunidades colindantes monolingües hacen de los exónimos castellanos en el ámbito de Galicia, Comunidad Autónoma del País Vasco, Comunidad Foral de Navarra, Cataluña y Comunidad Autónoma Valenciana. En primer lugar, la administración del Estado y empresas públicas de transporte, deberían tener sumo cuidado en respetar el Estado de derecho y la legislación en vigor del uso de los topónimos gallegos, euskéricos o catalanes, en puertos, aeropuertos, mapas meteorológicos, etc. Se incumple reiterativamente la legislación. Es más, si bien se respetan, aunque no siempre, en los medios de comunicación públicos, el uso de *Ourense*, *A Coruña*, *Lleida* y *Girona*, no ocurre lo mismo, ni con *València*, *Castelló de la Plana* y *Alacant*. Menos en el caso de las capitales vasconavarras, donde aparece, en los medios de comunicación, solamente los exónimos castellanos de Vitoria, San Sebastián y Pamplona, ignorando la de doble denominación en los casos de las capitales guipuzcoana, alavesa y navarra, es decir, *DONOSTIA/San Sebastián*, *Vitoria/GASTEIZ* y *Pamplona/IRUÑA*.

* * *

- Recientemente, en un viaje por el norte de la provincia de Burgos, observamos que localidades que tienen una única denominación euskérica y con ortografía euskérica de localidades limítrofes, aparecían sola-

mente con grafía o exónimo castellano: *Caranca* y no *KARANKA*; *Salinas de Añana*, cuando la forma oficial es *AÑANA-GESALTZA*; *Carcamol/KARKAMU*; *Orduña*, cuando el exónimo castellano *Orduña* es cooficial con la forma euskérica documentada desde la Edad Media, *URDUÑA*; *Llodio*, en lugar de *LAUDIO*; *LUIAONDO* única forma oficial y no *Luyando*; *ARESPALDITZA* y no *Respaldiza*; *KEXAA/Quejana*; *MENAGARAY*, forma exclusiva euskérica; *ARTZENIEGA*, nombre del municipio de la villa exclusivamente en su forma euskérica y no *Arceniega*. Esperamos hacer idénticas comprobaciones en mapas oficiales de Cantabria, La Rioja y Aragón. Con ello no pretendemos que ellos nos reconozcan a los vascos o a su Academia, la posibilidad de utilizar en nuestras respectivas cartografías exónimos euskéricos, aún en uso, como pueden ser *SANANDERE* por *Santander*, referido a la capital de Cantabria o *KIXOI* a la ciudad portuaria asturiana u *OSKA* forma históricamente documentada a la ciudad alto aragonesa, pero en desuso ya hace siglos.

* * *

– En la línea de las declaraciones efectuadas por las tres comisiones de Onomástica de las tres Academias aquí presentes, tanto la del 28 de abril de 2000, de Bilbao, como la de Santiago de Compostela de 17 de julio del mismo año, habría que exigir, no solamente a la Real Academia Española que rectificase su famoso Apéndice III, de la Ortografía de la Lengua Española, sino el uso solidario y en justa correspondencia de los exónimos, distinguiendo en base, al menos, a los siguientes supuestos:

1. Exónimos en desuso, como me he referido el caso vasco de *OSCA* por *Huesca*; *SIBILIA* por *Sevilla*, etc.;
2. Exónimos de uso oral sobre todo en los puertos, como es el caso de las barcas de cabotaje o pesqueros vascos de las dos ya mencionadas, se pueden contemplar los dos antes mencionados e incluso *CO-RUÑA* y *FERROL* sin artículo, sin *EL* o *LA*, ni *O-A*, para la *A CO-RUÑA* y/o *O FERROL*.

Ha de saberse que sigue siendo de uso normal en el mundo del mar, correspondiendo a una norma toponímica euskérica, la eliminación del artículo en topónimos de préstamo secular, *BASTIDA* por Labastida en la Rioja alavesa; *BASTIDA-ARBEROA*, por Labastide-Clarence, en la Baja Navarra, etc. «*CORUÑA*atik nator/vengo de *O Coruña*»; «*FERROL*era noa/voy a *O Ferrol*», etc.

El euskara es una lengua de declinación y tiene su propio sistema toponomástico, diferente a las lenguas neolatinas que le rodean. Pero llamaría la atención sobre el uso y abuso que de esta cuestión de los exóni-

mos se hace, desde ámbitos del Estado y desde las regiones castellanas. Habría de acordarse una casuística de las particularidades propias de cada lengua: gallego, catalán y euskara, para denunciar el abuso de los denominados exónimos, que a mi juicio no son tales, ya son cuestiones de mera grafía, siendo además estas formas las únicas oficiales, tanto en el País Vasco como en Galicia y Cataluña. *Lequeitio* con Q, no es el exónimo castellano de *LEKEITIO*. O el municipio de *ETXEBARRI*, única forma oficial, que figura en el Apéndice como *Echévarri* si no, es porque aún no tiene 10.000 habitantes, que pronto los va a alcanzar. Espero no sean capaces de traducir «casa nueva» que sería el equivalente castellano, creando un neoxónimo. Casos que se han dado, no tanto en el País Vasco, por las diferencias lingüísticas, pero, como bien explicaba el compañero y amigo Josep Moran, en Cataluña. Exónimos castellanos que no son sino una mera variación de diptongación o palatalización en los otros idiomas. En el caso de *LAUDIO*, segundo municipio alavés, que, como cualquier iniciado en Filología Románica sabría, ha derivado por palatalización y evolución del diptongo a *Llodio* al castellanizarse. Habrá docenas de casos, tanto en Galicia, como en Cataluña. No es de recibo mantener esos exónimos castellanos por distinta evolución de diptongación, palatalización, despalatalización, etc., con tan livianas diferencias.

* * *

– **Exónimos castellanos en desuso o a amortizar.** Habría que hacer una enumeración de nombres de municipios, que, aun teniendo una forma exonímica castellana, sin embargo están en desuso y han dejado de ser además forma oficial. Tengo a la vista el municipio guipuzcoano de *LEINTZ-GATZAGA*. Recientemente en un medio de comunicación pública la forma *Salinas de Léniz*, es decir, su traducción literal al castellano, *GATZAGA*, cuando la forma única oficial a través del procedimiento legislativo por aprobación unánime de su corporación hace 20 años, dictamen académico preceptivo y aceptación por las Juntas Generales de Gipuzkoa y sanción del Gobierno Vasco, doble sanción, de *LEINTZ-GATZAGA*, única forma que aparece, tanto en el Boletín Oficial Provincial, como en el del País Vasco. No aparece dicho exónimo en el inefable Apéndice de la RAE, por ser un municipio en declive por la nula importación actual de las salinas y no llegar, ni de lejos a los 10.000 habitantes.

* * *

– Quisiera hacer una mención sobre un punto en concreto: la X. Se pronuncia igual en gallego, catalán y euskara. Todavía hay quien escribe los municipios vascos de *MUXIKA*, *MENDEXA*, *OREXA* como *Múgica*, *Mendeja*, *Oreja*, cuando el Diccionario de la Real Academia de la Historia, en el año 1802 escribía con X, incluso en castellano. Les ha-

rán falta unas lecciones de fonética histórica. Es un abuso del «pancastellanismo».

* * *

- **Exonimia mayor.** Creo que se podría respetar, tanto en la cartografía como a otros niveles, la presencia de los exónimos en ambas direcciones. Castilla tiene formas exonímicas vivas que han de reflejarse incluso en los libros de texto. Otra cosa son los membretes oficiales de la Administración, cosa que habría que diferenciar para designar el país hegemónico de *Castella/Castilla/GAZTELA*. Arago en catalán, *ARAGOI* en euskara y en justa correspondencia *ERRIOXA* en el caso de *La Rioja*. Máxime en comunidades vecinas o de mucha relación histórica. Creo que sería procedente hacer un listado consensuado exhaustivo de esta exonimia mayor en ambas direcciones, es decir, del castellano y las otras lenguas. Lo cual no sería óbice para efectuar una recopilación de los exónimos documentados históricamente pero hoy en desuso. Como he dicho antes casos vascos *OSKA*, *SIBILIA*, *KARIZE*, etc. Serviría en justo intercambio para que pasasen a los libros de historia y no de cartografía actual y menos de uso administrativo, de los medios de comunicación públicos o de las empresas públicas. Sería útil estudiar las particularidades de los usos, no de los abusos y de la pervivencia, en su caso, a un nivel oral. Unos listados en ambas direcciones, castellano-gallego, gallego-castellano, castellano-euskara, euskara-castellano, castellano-catalán, catalán-castellano, etc. Siempre desde el principio de la correspondencia y de la reciprocidad.

* * *

- **La exonimia de los grandes accidentes geográficos.** *Pireneus/ PIRINEOAK/Pirineos/Pyrénées*. *BIZKAIKO GOLKOA/BIZKAIKO ITSA-SOA/Mar Cantábrico* ¿Cuál es la forma tradicional de la costa lucense? Un punto importante también es el no respeto de las formas gallegas, euskéricas o catalanas de algunas de las ciudades que aparecen en el susodicho Apéndice del DRAE. *BAIONA*, el nombre de nuestra capital labortana, aparece en el DRAE en su forma exonímica francesa y castellana, exclusivamente, cuando la denominación euskérica occitana, catalana y gallega, coinciden en una única grafía: *BAIONA*, tanto para la capital labortana, como para el municipio de Galicia. Se repite en el caso de la cartografía de la capital de la merindad navarra de Ultrapuertos o Bajanavarra. La forma bilingüe utilizada por su municipalidad es *Saint-Jean-Pied-de-Port*, francesa y *DONIBANE-GARAZI* la euskérica, como se puede ver a la entrada de dicha villa. Sin embargo, la cartografía oficial española, por ser la localidad fronteriza, todavía usa la única forma no oficial y exonímica castellana *San Juan Pie de Puerto*. Creo que esto afecta también a Cataluña Nord y posi-

blemente a localidades bercianas, sanabresas, del occidente del Navia, incluso del norte de Portugal. Por lo tanto habría que confeccionarse un triple listado. A tener en cuenta, dificultades del status lingüístico del euskara y catalán en su variedad valenciana, tanto en la Comunidad Autónoma Valencia, como en la Comunidad Foral de Navarra, con zonas de regresión lingüística o del predominio del castellano frente a las otras lenguas en ambas comunidades autónomas. Cuestión delicada, pero que habría de abordarla, en los dos casos, con rigor científico.

* * *

- Otra cuestión que nos afecta también en los tres supuestos es una polémica que tuve con un «ilustre» catedrático de la Complutense, que veía en el uso de la forma *Tolosa* para la capital del Languedoc como una veleidad nacionalista de Ernest Lluc, ignorando que es la forma aún en uso y viva, tanto para cualquier euskaldun o catalanoparlante, además de la coincidencia con las formas occitana, romance, aragonés, incluso del castellano hasta fechas recientes. En este mismo orden de cosas tuve que criticar a otro ignorante el uso de la exonimia cuando el susodicho utilizaba tranquilamente el exónimo *Burdeos* para la capital aquitana y en todo caso, concedía como único topónimo «propio» y oficial el francés, exónimo también, siendo la forma propia la gascón-occitana, *Bordeu*. También la catalana, si no me equivoco, y la euskérica de *BORDELE*. El uso, que no el abuso, y la reciprocidad en topónimos, en exónimos de esas ciudades importantes no lejanas o por lo menos con mucha relación en las respectivas periferias de cada ámbito lingüístico: Asturias, Portugal, Reino de León, Extremadura, Andalucía Occidental, para el caso del gallego; Cantabria, Castilla-León, Rioja, Aragón, Aquitania, para el caso vasco; Aragón, Castilla La Mancha, Murcia, Occitania en general, para el caso catalán, etc. Cabría hacer un nomenclátor reducido a los grandes núcleos, a las grandes ciudades para grandes ejes viarios, a puertos, etc. Diferenciando, eso sí, el uso oficial administrativo, de los libros de texto, de la cartografía y de los textos históricos.

* * *

Para no abusar del auditorio, no quisiera extenderme en absoluto sobre los trabajos que en este momento esta haciendo Euskaltzaindia en el campo de la onomástica. Me limitaré a mencionar la versión en castellano del discurso de ingreso en nuestra Academia, por el actual presidente de la Comisión de Onomástica y director de la Escuela Oficial de Idiomas de Pamplona, Andres Iñigo Ariztegi y su versión en castellano, traducción realizada por él mismo: **La Onomástica en la normalización del euskara**. Asimismo, mis tres comunicaciones en los Congresos Internacionales de Ciencias Onomásticas: de 1999, celebrado aquí en Santiago de Compostela y de próxima publi-

cación, titulado: «Desarrollo normativo en materia de Onomástica»; el del 96 en Aberdeen, en francés, «Cuestiones relativas a la Onomástica en las zonas actualmente no vascófonas del País Vasco», cuestión que no es de aplicación, afortunadamente, ni para Uds. ni para el Principat y las Illes, pero sí en nuestro caso y en el País Valenciano.

HERRI-IRIZPENAK

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Alaiza*, perteneciente al municipio de *Iruraiz-Gauna*, en su forma euskérica académica actual es *Alaitza* y que el gentilicio de dicho pueblo es *alaitzar*.

Que *Alaitza* es claramente un topónimo euskérico, documentado en 1257 como *Halayça*, tal como aparece, por ejemplo, en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia. A la luz de los testimonios de toponimia menor incluidos en la citada obra: *Alaizamadura* (1708), *Alaizara-bidea* (1708) o *Alaizabidea* (1778), se constata que este nombre fue usado en lengua vasca, aunque, por razones obvias, con grafía castellana.

Que la forma utilizada por el pueblo era, sin duda alguna, *Alaitza*, pero la pérdida del euskera trajo consigo la desaparición del sonido africado, representado en la actualidad como *-tz-* y en otros tiempos como *-ç-*, tal y como aparece en el testimonio más antiguo *Halayça*. Su conversión en *-z-* (zeta) es un fenómeno muy habitual, como puede constatarse en nombres de conocidos lugares como *Zarautz* o *Altzania*, que no han tenido la escritura con *-tz-* hasta la oficialización de la lengua vasca. En el caso que nos ocupa, al contrario que en los dos ejemplos citados, la desaparición del euskera ha impedido la recogida de testimonios orales de la pronunciación *-tz-*, puesto que fue sustituida por la castellana. Cabe señalar, por otra parte, que el sistema de escritura tanto del castellano como del euskera se ha modificado a través del tiempo y hoy en día no se usa el grafema *-ç-* que aparecía frecuentemente en nombres como: *Yarnoç* > *Yarnoz* (en euskera *Iharnotz*) o *balça* > *baltza*. El único testimonio indirecto de la pronunciación original del nombre *Alaitza* fue recogido por Gerardo López de Guereñu, en el siglo XX, en la mojonera de Salvatierra con *Altzania*.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a diecisiete de septiembre de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Apéllaniz*, perteneciente al municipio de *Arraia-Maeztu*, en su forma euskérica académica actual es *Api-naiz* y que el gentilicio de dicho pueblo es *apinaiztar*.

Que la forma original de dicho nombre es *Apinganiz*, documentada en la Reja de San Millán, en el año 1025, tal como se recoge en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia.

Que la forma utilizada por el pueblo era, sin duda alguna, *Apinaiz*, a la luz de los testimonios de toponimia menor incluidos en la citada obra, como, *Apinezbidea* (1600), *Apinesbidea* (1691), *Apinizpidia* (1692), *Apinisbidea* (1721) *Apinazbidea* (1725) o *Apinezcoborin aldea* (1760).

La forma *Apéllaniz*, es producto de la evolución que dicho nombre ha sufrido en castellano y como consecuencia de la no utilización de la lengua vasca en la documentación administrativa y de la posterior pérdida de dicha lengua, es la variante que ha llegado hasta nuestros días. La pérdida de la consonante *n* entre vocales es una de las características de la fonética vasca, tanto en palabras de origen euskérico (*ardoa* o *gazta* de **ardano* y **gaztan*), como en préstamos latinos (*katea* y *area* en castellano *cadena* y *arena*). Dicho fenómeno es también habitual en toponimia, tal como lo demuestran, entre otros muchos, los nombres de las localidades de *Aramaio* (A), *Argomaiz* (A), *Dorrrao* (Na), *Galdakao* (Bi), *Lazkao* (Gi), *Miñao* (A) y *Otxandio* (Bi) entre otras.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a siete de julio de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Aranguiz*, perteneciente al municipio de *Vitoria / Gasteiz*, en su forma euskérica académica actual es *Arangiz* y que el gentilicio de dicho pueblo es *arangiztar*.

Que *Arangiz* es claramente un topónimo euskérico, documentado en los años 1025 y 1084 como *Arangiz* y en el año 1257 bajo la forma *Aranguiz*, como aparece, por ejemplo, en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia.

Que la forma utilizada por el pueblo era, sin duda alguna, *Arangiz*, a la luz de los testimonios de toponimia menor incluidos en la citada obra, que en su forma normalizada son: *Arangizbidea* (los años 1701 y 1728 en Luku y Lopida respectivamente), *Arangizbidegana* (el año 1702 en Antezana de Foronda) o *Arangizibarra* (también en Lopida en el siglo XX).

Que, de acuerdo con el artículo décimo de la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskara, se ha de respetar la grafía académica propia de cada lengua (en esta ocasión la euskérica), salvo cuando las dos formas existentes sean sensiblemente diferentes, en cuyo caso ambas tendrán consideración oficial. Teniendo en cuenta lo anteriormente expuesto, la doble denominación *Aranguiz / Arangiz*, no parece acorde con la ley.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a diecisiete de septiembre de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Bergüenda*, perteneciente al municipio de *Lantarón*, en su forma euskérica académica actual es ***Bergonda*** y que el gentilicio de dicho pueblo es *bergondar*.

Que *Bergonda* es una documentada en el Cartulario de San Millán, en el año 913, tal como se recoge en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia.

Que la falta de estudios pormenorizados de toponimia menor de la zona impide saber fehacientemente cual es la forma que se usaba en euskera, por lo que la Comisión dictaminó en su momento a favor de la anterior forma sin diptongación de la *-o-* > *-ue-*, ya que el mencionado fenómeno es propio del romance. A la vista de su aceptación y en tanto no haya más datos, en opinión de la Comisión, parece prudente mantener dicha propuesta.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a siete de julio de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Vicuña*, perteneciente al municipio de *San Millán / Donemiliaga*, en su forma euskérica académica actual es *Bikuña* y que el gentilicio de dicho pueblo es *bikuñar*.

Que *Bikuña* es claramente un topónimo euskérico, documentado en 1025 como *Pingunna*, en 1200 como *Vicunia* y en 1294 bajo la forma *Bicuña*, como aparece, por ejemplo, en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia.

Que la forma utilizada por el pueblo era, sin duda alguna, *Bikuña*, a la luz de los testimonios de toponimia menor incluidos en la citada obra, como: *Vicuñabidegaña* (1625), *Vicuñarabidea* (1625), *Vicuñarabidegaña* (1625) o *Vicuñarabidecozufi* (1771). La razón de la grafía con *v*- inicial es meramente arbitraria, como sucede en muchos casos similares. Es claro que dicha consonante fonéticamente siempre ha sido una *b*- que, por otra parte, se corresponde con la grafía euskérica.

Que, de acuerdo con el artículo décimo de la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskara, se ha de respetar la grafía académica propia de cada lengua (en esta ocasión la euskérica), salvo cuando las dos formas existentes sean sensiblemente diferentes, en cuyo caso ambas tendrán consideración oficial. Teniendo en cuenta lo anteriormente expuesto, la doble denominación *Bikuña / Vicuña*, no parece acorde con la ley.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a diecisiete de septiembre de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *San Román de San Millán*, perteneciente al municipio de *San Millán / Donemiliaga*, en su forma euskérica académica actual es *Durruma* y que el gentilicio de dicho pueblo es *durrumar*.

Que la forma original de dicho nombre es **Done Erruma* que por reducción da lugar a *Durruma*, forma documentada en Álava para designar a *San Román*, tanto en este municipio como en *Aberasturi* o *Askartza*, tal como se recoge en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia.

Que la forma utilizada por el pueblo era, sin duda alguna, *Durruma*, prueba de ello es que las personas de mayor edad han denominado así y que incluso en la actualidad se conocen así sus fiestas patronales. Por otra parte, la toponimia menor, incluida en la obra antes citada, también nos da testimonio de su uso como: *Durrumerabidea* («El camino hacia Durruma») labrantío de Albeniz-Durruma en el siglo XVII o *Sandurruma* término en dicha localidad.

Que posteriormente como consecuencia de la marginación y pérdida del euskera, la forma original *Durruma* fue desplazada por *San Roman* (con acento en la o, siguiendo la acentuación vasca del entorno) que todavía es común en dicho pueblo y que también tiene su reflejo en la toponimia menor donde aparece *San Romansoro* (La huerta de San Roman) en 1625. No obstante, la Comisión considera que sería en cualquier caso interesante que los habitantes del concejo hiciesen un esfuerzo en conservar en castellano la forma popular *San Roman*, herencia de un pasado no muy lejano.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a diecisiete de septiembre de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Jauregui*, perteneciente al municipio de *Iruraitz-Gauna*, en su forma euskérica académica actual es *Jau-regi* y que el gentilicio de dicho pueblo es *jauregiar*.

Que *Jauregi* es un topónimo de origen euskérico de significado diáfano, «palacio» por lo que de acuerdo con la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskera debe ser escrito en euskera, tal y como recoge en el acuerdo del concejo. Cabe señalar que dicho topónimo es muy común en la toponimia, tanto de Álava como del resto de Euskal Herria, son testigos de su utilización en euskera en el entorno topónimos menores como: *Jauregialde*, *Jauregikoelespea*, *Jauregilarreina*, *Jauregigarai*, *Jauregisoloa*, etc.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a diecisiete de septiembre de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Cárcamo*, perteneciente al municipio de *Valdegovía*, en su forma euskérica académica actual es ***Karkamu*** y que el gentilicio de dicho pueblo es *karkamuar*.

Que en la época en la que en esta zona se hablaba euskera, la forma utilizada por el pueblo era, sin duda alguna, *Karkamu*, siendo *Cárcamo*, con *-o* final, una forma moderna creada por la norma castellana de alterar la *-u* final en *-o*. Es el mismo caso de la vecina sierra de *Arcamo*, que en la Llanada se documenta como *Arkamu* hasta, al menos, el año 1799. Por lo demás, este cambio ha ocurrido en otros concejos y localidades de Euskal Herria, como por ejemplo: *Luco* / *Luku*, *Deusto* / *Deustu*, *Campezo* / *Kanpezu*, *Bacaicoa* / *Bakaiku*, etc. Hay que manifestar, no obstante, que existen algunos nombres, *Gereñu* o *Jungitu*, en los que no se ha llegado a alterar esta vocal final.

Que, de acuerdo con el artículo décimo de la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskara, se ha de respetar la grafía académica propia de cada lengua (en esta ocasión la euskérica), salvo cuando las dos formas existentes sean sensiblemente diferentes, en cuyo caso ambas tendrán consideración oficial. Teniendo en cuenta lo anteriormente expuesto, la doble denominación *Karkamu* / *Cárcamo*, no parece acorde con la ley.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a dos de diciembre de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la Comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre euskérico de la junta administrativa de *Leciñana del Camino*, perteneciente al municipio de *Lantaron*, en su forma euskérica académica actual es *Leziñana Lantaron* y que el gentilicio de dicho pueblo es *leziñanar*.

Que de acuerdo ala normativa de la academia en el caso de pueblos homónimos, como es el de *Leciñana del Camino* y *Leciñana de la Oca*, en los casos en los que sea necesario diferenciarlos se pospondrá el nombre del municipio o de la comarca, dependiendo del uso de la zona, por lo que en este caso se recomienda *Leziñana Lantaron*, frente a *Leziñana Oka*.

Que aunque la forma recomendada es *Leziñana*, la falta de estudios por menorizados de la toponimia de la zona nos impide saber a ciencia cierta cual era la forma utilizada oralmente por los habitantes de la zona antes de la pérdida del euskera. De esta forma, y teniendo en cuenta que la pérdida de la consonante *n* entre vocales es una de las características de la fonética vasca, tanto en palabras de origen euskérico (por ejemplo *ardoa* ha salido de **ardano*), como en préstamos latinos (*cadena* y *arena* han dado *katea* y *area* en euskera). Este fenómeno es muy habitual en toponimia. Así lo confirman, por ejemplo, los casos de las localidades de *Aramaio* (Alava), *Otxandio* (Bizkaia), *Argomaiz* (Alava), *Lazkao* (Gipuzkoa), *Galdakao* (Bizkaia) o *Dorrao* (Navarra) entre otro. No obstante, en el caso de *Leziñana* está por confirmar que se usase la forma **Leziña*. Por ello, ante la falta de testimonios, se recomienda la forma *Leziñana*.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a cuatro de junio de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la Comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre euskérico de la junta administrativa de *Luquiano*, perteneciente al municipio de *Zuia*, en su forma euskérica académica actual es *Lukiano* y que el gentilicio de dicho pueblo es *lukianoar*.

Que *Lukiano* es claramente un topónimo euskérico, documentado en el año 1257 bajo la forma *Luquiano*, tal como se documenta en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Des poblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia.

Que aunque la forma recomendada es *Lukiano*, la falta de estudios pormenorizados de la toponimia de la zona nos impide saber a ciencia cierta cuál era la forma utilizada oralmente por los habitantes de la zona antes de la pérdida del euskera. De esta forma, y teniendo en cuenta que la pérdida de la consonante *n* entre vocales es una de las características de la fonética vasca, tanto en palabras de origen euskérico (por ejemplo, *ardoa* o *gazta* han salido de **ardano* y **gaztana*), como en préstamos latinos (*catena* y *arena* han dado *katea* y *area* en euskera). En toponimia es un fenómeno normal. Así lo confirman, por ejemplo, los casos de las localidades de *Aramaio* (Alava), *Otxandio* (Bizkaia), *Argomaiz* (Alava), *Lazkao* (Gipuzkoa), *Galdakao* (Bizkaia) o *Dorrao* (Navarra) entre otro. No obstante, en el caso de *Lukiano* está por confirmar que se usase la forma *Lukio*. Por ello, ante la falta de testimonios, se recomienda la forma *Lukiano*.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a ocho de octubre de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Maestu*, perteneciente al municipio de *Arraia-Maestu*, en su forma euskérica académica actual es ***Maestu*** y que el gentilicio de dicho pueblo es *maestuar*.

Que la forma original de dicho nombre es *Bahaeztu* que da lugar a *Maestu*, tal como se recoge en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia.

Con el paso de los años, junto a la forma culta *Maestu* se constata la presencia de vulgarismos como *Maistu* (1602) y *Maestu*, producidos por la confusión en euskera de los sonidos *-s-* y *-z-* delante de *t-*, fenómeno que es habitual en otras palabras como *gaste* por *gazte* o *Aristi* por *Arizti*. La forma *Maistu* es una versión más vulgar todavía, que en pocos casos ha alcanzado el nivel escrito.

Es preciso señalar la referencia del nombre de la villa que han portado como apellido destacadas personalidades alavesas, mantiene la forma culta *Maestu* y no el vulgarismo común que se conoce actualmente. En la toponimia menor también se documenta esta alteración, puesto que el nombre documentado en 1590 como *Maesturabidea* (el camino hacia *Maestu*) aparece en el siglo XX como *Maesturabidea*.

Por todo lo expuesto, la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia se ratifica en su recomendación de la forma única *Maestu*, de acuerdo con que la Ley Básica del Uso del Euskara.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a diecisiete de septiembre de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Peñacerrada*, perteneciente al municipio de *Peñacerrada / Urizaharra*, en su forma euskérica académica actual es *Urizaharra* y que el gentilicio de dicho pueblo es *urizahartar*.

Que la forma original de dicho nombre es *(H)urizaharra*, documentada en la Reja de San Millán, en el año 1025, como *Hurizar* sin artículo, aunque en 1613 aparece *Hurizarra* con el mismo. Esta forma, sin la *h-* inicial, es la que ha llegado hasta nuestros días para designar el antiguo emplazamiento de la villa, tal como se recoge en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia.

Que aunque, como es conocido, la actual villa se trasladó en 1256 del cerro donde estaba situada anteriormente a la localización actual la tradición ha hecho que en euskera se mantuviese la forma euskérica de la villa original *Urizaharra* con *-h-*.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a diecisiete de septiembre de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca / EUS-KALTZAINDIA,

CERTIFICA:

Que el nombre del barrio de Zuázola perteneciente al municipio de *San Millán / Donemiliaga*, en su forma euskérica académica actual es **Zuhatzola** y que el gentilicio de dicho pueblo es *zuhatzolar*.

Que la forma original de dicho nombre es la misma, documentada en la Reja de San Millán, en el año 1025, como *Çuhaçolha*, tal como se recoge en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia, así como *Zuhazolha* según recoge L. Mitxelena en *Textos Arcaicos Vascos*.

Que *Zuhatzola* es un topónimo vasco compuesto de *zuhatz*, forma propia del habla oriental que significa árbol y *ola*, antiguamente *olha*, con el significado de «cabaña» o «sel». El significado más probable de dicho topónimo es el de «la cabaña o sel del árbol».

Que la razón del cambio de grafía es doble. Por una parte al no haber sido el euskera la lengua de las administraciones en la documentación posterior el nombre de la localidad se transcribió según las normas de escritura castellana por lo que no se reflejan sonidos propios del euskera como la africada representada actualmente por *-tz-*. Es el mismo caso de lugares tan conocidas como *Zarautz* o *Altzania*, que no han tenido dicha escritura con *-tz-* hasta la oficialización de la lengua vasca. En el caso que nos ocupa, al contrario que los dos anteriores, al desaparecer el euskera no hay testimonio oral de dicha pronunciación, sustituida por la castellana. Por otra parte el sistema de escritura del castellano, como el del euskera se ha modificado a través del tiempo y hoy en día no se usa el grafema *ç* que aparecía en nombres como: *Yarnoç / Yarnoz*, en euskera *Iharnotz* o *balça* moderno *baltza*.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a doce de julio de dos mil dos.

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión de Onomástica

JAGON SAILA

VI. JAGON JARDUNALDIAK

VI. JAGON JARDUNALDIEN AGIRIA

2002.eko irailaren 27an, arratsaldeko 4,15etan, Hendaiako Udaletxean. Bilduak: J. Haritschelhar, euskaltzainburua; H. Knörr, buruordea; X. Kintana, idazkaria; B. Oihartzabal, *Iker* sailburua; A. Urrutia, *Jagon* sailburua; P. Altuna, P. Charritton, J.L. Davant, A. Eguzkitza, A. Iñigo, E. Larre, J.M. Lekuona, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, J. San Martin, J.M. Satrustegi eta P. Zabaleta, euskaltzainak; A. Aranburu, L. Baraiazarra, G. Barandiaran, E. Baxok, J. Camino, J.B. Dirassar, E. Etxezarreta, M. Itzaina, J. Kaltzakorta, J.A. Letamendia, J.L. Lizundia, J.A. Mujika, M. Ruiz Urrestarazu eta J.J. Zearreta, euskaltzain urgazleak.

Euskaltzain oso eta urgazleez gain, beste 35 bat lagun aurkitzen dira Udaletxeko ezkontza aretoan.

Lehendabizi, J. Haritschelhar euskaltzainburuak agurra egiten du Euskaltzaleen Biltzarraren mendeurrenaren kariatarat, aipatuz nola duela mende bat, Hendaian eta Hondarribian bildu ziren euskaltzaleak eta orain Euskaltzaleen Biltzarraren azken txanpan egon daitekeenez, horren eraberritzea komeniko litzatekeela, bere heritoza gerta ez dadin. Belaunaldi gazteagoen esku.

Ondoren, A. Urrutia sailburuak, VI. Jagon Jardunaldien aurkezpena egiten du, ildo nagusiak markatuz, alegia, «Euskara Baiona-Oloroe-Leskarreko elizbarrutian» deritzan txostena irakurriaz.

Jarraian, Mikel Erramouspe irakasleak, «Euskara Iparraldeko egungo elizkizunetan». *Fededunak* aldizkarian argitara eman duen lanaren azalpena egiten du.

Segidan, Xabier Itçaina CNRSeko ikerleak, «Erlijio katolikoa eta nazio nortasunaren eraikuntza Euskal Herrian» txostenarekin aritzen da.

Ondoren, Jean-Louis Davant euskaltzainak, «Euskarak Iparraldeko elizkizunetan duen presentziaren aurrean zer?» izeneko txostena irakurtzen du.

Azken hitzaldi gisa, Piarres Charritton euskaltzainak, «Eliza eta estatua Euskal Herrietan» gaia hartzen du, Estatuak hizkuntza txikiez eta Elizarekiko ohi duen nagusikeriaz, besteak beste.

Amaitzeko, bilduen artean, elkarriketa aberasgarria sortzen da.

Eta honekin amaitzen dira, VI. Jagon Jardunaldiok.

HENDAIA-ko BILTZAR IDEKIA

Hendaian 2002-IX-27

Jean Haritschelhar

Euskaltzainburuaren agurra

Jaun-Andereak aratsalde on.

Ikusirik hainbeste jende etorri dela gure biltzar ideki honetara ene lehenbiziko hitzak esker-hitzak izanen dira Euskaltzaindiaren izenean. Pentsa daiteke hautatu dugun gaia interesgarria dela.

Egia erran, hiru urteren lana da. Hasten gara Baionako elizarekin, datorren urtean segituko dugu Euskal Autonomia Erkidegoko hiru elizbarrutiek (Bilbo, Donostia, Gasteiz) eta bukatuko dugu Nafarroako Foru Erkidegoko elizarekin (Iruñea eta Tuteria), aztertuz zertan den euskara Euskal Herriko diosetan.

Ez dezagun ahanztz duela orain 101 urte orduko euskaltzaleak bildu zirela Hendaian, Hegoaldekoak eta Iparraldekoak eta duela mende bat 1902an Hondarribian. Normalki mendeburua hemen behar genuen ospatu iaz eta aurtten Hondarribian, baina 2001. urtean Bilbon eta Baionan Biltzar nagusi bati esker ospatu ditugu hiru euskaltzale eta euskaltzain haundi, Resurrección María de Azkue, Julio de Urkijo eta Pierre Lafitte. Utzi dugu, beraz, aurtengo Euskaltzaleen Biltzarren mendeurrena, jakinik badela konsortzio bat Hendaia, Hondarribia eta Irunen artean, hautatuz Hendaia mendeurrenaren ospatzeko, kontuan harturik urtero Euskaltzaindia biltzen dela aldi bat Iparraldean, aurtten, Hendaian.

Euskaltzaleen Biltzarra sortu zen orduan Hendaian eta Hondarribian egin ziren biltzarretan biltzarkideen xedea zen euskararen ortografiaren batasuna egitea. Badakigu ez zutela hori lortu, baina azpimarratu nahi nuke euskara batu baten lehen entsegua izan zela.

1918-1919an sortu zen Euskaltzaindia, aspaldidanik amestua izan zen Euskal Akademia. Lehenbiziko xedeetan agertzen da ortografia batu baten egitea beste asmu askoren artean hala nola Hizkuntz Atlas eta senditzen zuten euskara batuaren beharra Campi3n-Broussain-en txostenak salatzen duen be-

zala. Azkue-k proposaturik, abiatu ziren Gipuzkera osatuari buruz, baina ez ziren ados jarri.

Jin zen gerla zibila, katakunbetan egon zen luzaz Euskaltzaindia ; 1948an hamabi kidetarik joan zen hemezortzi kideetara Krutwig-en txosten bat onarturik eta 1960eko hamarkadan hogeita lauera joan. Hamarkada horretan Arantzazuko Biltzar Nagusiak ideki zuen bide berri bat, euskara batuarena, euskaldunek balia zezaketen hizkuntza amankomuna, baina ez bakarra. Euskaltzaindiak ez ditu sekulan baztertu euskalkiak eta are gutiago arbuiaitu. Haien estudiatzea beharrezkoa da hobeki ulertzeko eta aztertzeke zer izan den euskal literatura.

Azken hogeita hamar urteetan lan sakonetan murgildu da Euskaltzaindia, direlarik lekuko *Orotariko Euskal Hiztegia* (14 liburuki argitaratuak), Hiztegi Batua 23.000 hitzekin, Gramatika (5 liburuki), Onomastikako argitalpenekin, Literaturan egin dituen Jardunaldiak eta Biltzar Nagusiak Elissamburu, Oihe-nart, d'Abbadie, Lafitte... Iparraldeari dagokionez.

Lan horiek kontuan hartuz eta Iparraldeari begira ez dut uste bere hil zorian utzi behar den Euskaltzaleen Biltzarra. Badu oraindik zer egin nahiz sortu diren elkarte frango euskararen defentsarako. Ez dakit zer izanen den haren geroa, baina Mixel Itzainak erraiten zuen bezala, Iparraldeko euskal kultur mogimenduaren amatxi da eta amatxi gisa merezi du euskaltzaleen amodio kartsua.

Ez du gure belaunaldiak piztaraziko Euskaltzaleen Biltzarra. Gazteen eskuetan behar da ezarri. Bada gazteria eder bat Iparraldean, behar den bezala hezia Unibertsitatean, prest dagoena ene ustez Iparraldeko euskaltzaleen biltzeko eta asmatzeko ere zeri buruz joan behar duen Euskaltzaleen Biltzarrak. Hori da ene ametsa.

Ez dut gehiago luzatu nahi eta ikusiz hainbeste jende bildu dela gaur Hendaiako Udaletxean sartuko gara egungo gaian hitza emanez Andres Urrutia, *Jagon* sailburu jaunari.

Eskerrak zuei denoi.

VI. JAGON JARDUNALDIAK: aurkezpena

Hendaia, 2002-IX-27

*Andres Urrutia,
Jagon Sailburua*

Dugun atxik eskuara!

Arratsaldeon guztioi.

Urtero-urtero etorri izan da Euskaltzaindia Euskal Herriko Iparralde honetara, bere asmoak eta zereginak plazaratzera eta bertako euskaldunekin bat egitera.

Egunak, hilak, urte osoaren zurrunbiloan murgilduta bizi den Euskal Akademiarentzat badira hamaika lan eta eginahal euskalgintzan. Batzuk distiran egiten ditu; beste batzuk, aldiz, isilean eta ekinean.

Horra, bada, gure gaurko hau, ekitaldi ireki eta zabala. Bateko, eginkizun dugu Euskaltzaleen Biltzarreko ehun urteak gogoratzea eta euskal gizarteari ere gogoraraztea. Besteko, garaiotako arrangurek eraman gaituzte pil-pilean dagoen afera zuen aurrean jartzera.

Izan ere, titulua bera oso adierazgarri zaigu: «Euskara Baiona-Leskar-Oloroeko elizbarrutian». Nondik nora halako gairik? Horixe galdetuko didazue berehalakoan. Erantzuna, bat-batekoa baino, garatu beharrekoa dut.

Herria astekaria izan nuen nik horretan lehen giderra. Gure aspaldiko –eta hala ere, bizi-bizi eta irakurterraza– astekariak eman zidan lehen albistea. Kezka nagusia zen euskararen izatea elizkizunetan. Euskara, maldan behera Elizaren zereginetan. Euskararen betiko euskarria zalantzan eta kinka larrian. Erramouspe irakasle bipilak egina zuen ordurako berebiziko ikerketa, euskara mezatan non eta nola zehazteko. Hori adierazia zuen eliz-arduradunen artean, egoeraren berri izan zezaten. Edonork neur dezake, begi-kolpe batez, Euskal Herrian horrek izan dezakeen pisu eta garrantzia. Ez nolanahikoa, jakina, Elizarentzat eta euskararentzat.

Bazen –eta bada, oraindik ere– bestelako eraginik alor honetan. Donostiarako deia jaso eta han bildu ginen, duela bizpahiru hilabete, euskaltzain oso-

ak, ohiko izaten dugun hileroko bilkuran. Bertaratu ahala, aldamenen suertatu zitzaidan Jean-Louis Davant euskaltzainkidea. Hark, leun, aldizkaritxo bat eskuratu zidan. Izena *Fededunak* zuen, eta izana, laster igarriko duzuenez, bide beretik zetorren. Euskara zer, nola eta zertarako Elizaren egitekoetan. Esan gabe doa agudo hartu niola aldizkaritxoa, harpidetza ordaindu eta hango be-riak irakurri.

Era-erara genuen gaia; erago, oraino, Euskaltzaindiaren egokiera. Falta zen azken pausoa, eta hori eman zuen Jagon Saileko Sustapen Batzordeak, Xarriton euskaltzainkidea akulari izan genuela.

Batetik zein bestetik, gaiari oratu eta horri buruzko hizlari aproposenak bilatzea geratu zen gure gain. Ordukoak ekarri du oraingoa. Hona hemen, Sustapen Batzordearen ekarriaz, jardunaldi honentzat osatu dugun hizlari eta mintzaldien zerrenda:

- Lehen, Erramouspe irakaslea dugu. Bera da, lehen esan legez, euskararen erabilera ikertu eta zehaztu duena, egunotako meza eta elizkizunetan. Bat baino gehiago harrituko da, segur aski, Erramousperen adierazpenak entzun eta gero. Nolanahi ere, irakasgai ederra mugaz bestaldetik gatozenontzat ere, euskararen biziraupenerako bermaketan behinik behin.
- Euskara betidaniko osagaia izan da Euskal Herriaren nortasunean. Historian zehar halakoek zer ekarri eta nola moldatu diren azalduko digu Itçaina irakasleak, hain zuzen ere, gai horrekin unibertsitate-doktoradutza erdietsi zuena. Haren mintzaldia katolizismoaz eta euskal nortasunaz bilbatuko da.
- Horren hurrengo, Jean-Luis Davant zuberotarra datorkigu esatari. *Fededunak* aldizkariarena aipatu dizuet. Aspaldiko kezka hezurmamitu da bertan. Abiaburu dituzte, euren esanetan, berba hauek: «Orain arrapizten da FEDEDUNAK taldea, bere aldizkari honekin, euskarak diosesako elizetan duen leku gero eta hertsia goak horretara beharturik.» Bistan da, hortaz, Davanten hitzek ekarriko diguten mezuaren pisua.
- Azkenez, Xarriton euskaltzainkideak aztertuko du gaia Elizaren eta estatuen ikuspegitik. Zin-zinez kezkatzen gaitu guztiok giza eskubideen esparruak. Hor ere, badu zeresanik hizkuntzak. Areago gurean, hizkuntza gutxitu eta gutxiengo batean bizi baikara. Bego horren lekukotza Xarriton euskaltzainkidearen hitzetan.

Aurkezpen soila da hau. Aurkezpena, oraingo ekitaldiarena, eta konpromisoa, osterantzekoena, Sustapen Batzordeak lanean baitihardu, beste euskal elizbarrutien hizkuntza-egoerak ikertu eta plazaratzeko.

Isil bitez nire berbak. Mintzo daitezen hizlariarenak eta hausnar ditzagun guztion artean, hemen azalduko denak euskararentzat izan ditzakeen ondorioak.

Nire egiten ditut, bukatzeko, Jean-Louis Davanten intziriak, *Fededunak* aldizkarian agertuak: «Urtarrilaren 15ean Baionako seminario handian egini-ko biltzarraren ondotik, guregain biltzen hasi gara fededun batzuk, ikusteko zer egin behar den diosesa honetako elizetan euskarari leku egoki baten atxikitzeke edo berriz emaiteko. Horretaz gogoetak egingo ditugu zuekin, proposamenen helarazteko elizako buruzagieri eta giristino guzieri».

Asmo bertsutik gatoz euskararen esparrutik ere, Hiriart-Urruty kalonje zenaren deiadar zolia ezpainetan ari zaigula:

Dugun atxik eskuara!

EUSKARA LITURGIAN

*Hendaia*ko Udaletxea, 2002-IX-27

Mikel Erramouspé

I. Ikerketa nola eramana izan den

J. Camino Baionako diosesako bikario jeneralaren arrangura zen 2001. urte honetan jakitea zertan zen euskara elizkizunetan. Euskarak badu segur aipaldi denbora hauetan: batzuek diote gibelerat ari dela, besteez, aldiz, aintzina ari dela. Eta elizan zer leku ote du?

Leku hori ttipituz, haundituz ari da? Lekuaz bestalde zer erran nahi emaiten diogu? Komunikabide baten lerroan ote da ala elizak ba ote ditu bere arrazoinak euskarari, frantsesari edo elebiduntasunari honelako edo halako inportantziaren emateko?

Zinodak zerbait erran bazuen ere, hortaz gogoeta funtsezkorik egin ote zen ondotik? Ala bakotxak (apez bakotxak) bere alde bereari segitu ote du?

Galde horiek guziak gogoan bildu ginen beraz eta deliberatu zen lehen lehenik behar zela ahal bezain argi ikertu zertan zen euskararen lekua bederen elizkizunetan.

Horretako Euskal Herriko eliza guzietan iragaiten diren mezak zoin hizkuntzatan diren bai hitza, otoitza eta kantu ikertu izan da.

J. Caminok muntatu du talde bat horren egiteko: Gaxuxa Eppherre, Anne Marie Etcheverry, Graxi Zolorzano, Maité Deliart, Katty Itzaina, Adolphe Antchordoquy, Marzel Recalde, Peio Jorajuria, Mikel Erramouspé eta beste zazpi apez. Bakotxak parropia bat edo bi ikertu ditu galdeginez zer elizkizun zer mintzairatan egiten den jakiteko eta denbora berean ahalaz jakiteko nola egi-ten zuten mintzaira horien antolatzeke.

II. Emaitzak

Mapa batean eman ditugu emaitzak. 3 kasu berexi ditugu. Parropia batean igandeko meza bat bederen osoki euskaraz bazelarik, kolore xuritan ager-

tu dugu mapan. Meza elebidun bat bederen badelarik titta beltzak agertzen dira. Euskarak ez duelarik tokirik, ordion beltzez agertzen da.

– Meza elebiduna da, hitzaren parte bat euskaraz delarik. Euskarazko kantuek ez dute meza euskalduntzen.

1. Batzuek euskara eta frantsesa mintzairen uztartze hori traba bat bezala bizi dute kristau elkartearentzat. Batasuna hausten duela eta elgar baztertze bat sortzen duela pentsatzen dute. Liturgia denek behar dute ulertu. Beraz, frantsesa behar da baliatu erdaldun bat edo beste agertzen delarik, diote hauek. Beraz, hemen lehentasuna ematen zaio gehiengoari eta honen izenean batasunari.

Beste batzuek diote ez dutela jendeak galdegiten baitezpada euskara. Berdin zaiela. Beraz, ez dute baitezpada ikusten zer egin behar liteken euskaraz. Liturgiaren folklorizatzea dela ere agertu da euskara galduxea den lekuetan. Euskara mezan sartzeak «bitxi» egiten du, artifiziala, ez serioa. Edo zaharkeria bat: aitatxi-amatxien orroitzapen goxo bat. Hori ote da Ebanjelioaren zabaltzeko molderik hoberena?

Erran ez direnak, baina entzunak izan direnak inkesta honetaz bestalde: euskara liturgian politika baten egitea da. Elizak ez du euskararen alde agertzerik, ez dela hau honen egitekoa. Ez ote du elizak aise amor ematen errabiatu batzuen aintzinean?, diote batzuek! Frantzian izanez geroz, euskarazko mezarik ez da behar.

2. Beste apez batzuek diote zer traba kausitzen duten euskararen atxikitzeo:

Oraingo pastoral kontseiluetan, kanpotik jin erdaldun frango bada eta harro-harro mintzo direnak! Euskaldunak uzkurrago agertzen dira eta hauen eraginez euskarak gibelerat egiten du. Laiko euskaldunek diote borroka gogorra behar dela eraman apezaren sustengatzeko eta laguntzeko sail horretan.

Parrokia batzuetan laiko euskaldunak hor dira, baina beste batzuetan kanpotiarrek gaina hartua dukete.

Beraz, ez da errax apez batentzat nehoen sustengua gabe euskararen alde irautea.

3. Beste leku batzuetan iduri du gauzak lanoki pasatzen direla, ez baitezpada ez delakotz problemarik, baina iduri du gauzak antolatua izan direla eta ontsa esplikatua. Hemen apaizaren nortasunak ainitz egiten duela ez da dudarik. Ez da baitezpada aldekoa edo kontrakoa historio bat baina gehiago indar bat egin delakotz gauzak diren bezala ikusteko, ikertzeko eta erantzun orekatu baten xutik emateko. Eztabaidak badira. Batzuetan nork edo nork igortzen du letra bat dena gatz eta biper, baina gehienak ez jakinean ez baitezpada gaxtakeriaz. Elkarritzeta (ez beti) baina gehienetan baikorra da eta aterabide bat aurkitzen da.

4. Azkenik, badira minbera direnak: Elizak ele ederrak erabiltzen ditu /baina gero ez dira obratuak. Elizak (apezpikuak?) ez duela deus egiten bere erabakien segitzeko... Euskaltzaleak okaztatuak daude eta gisa guztiz ez dira gehiago elizan ibiltzen, diote batzuek. Beste sinestetan barna eta engaiamenduetan dabilta edo ixil-ixila badoazi ... neherekin samurtu gabe.

III. Gogoetak

Funtsezko gogoeta berritu baten beharra senditzen da. Bide batzu agertu (jadanik egiten direnak agian emanez) eta bide berriak ikertu:

- komunikazione beharra: poblema diren lekuetan ageri da komunikazione eta gogoeta eskasa. Berdin-berdina problemarik ez den lekuetan ohartzen gira apaizak edo pastoral kontseiluak indar haundia egin duela esplikatzeko edo gauzak behar bezala antolatzeke, hala nola mezako orrian irakurgai guztiak bi mintzairetan agertuz. Jenderi esplikatzuz zendako den meza bat euskaraz edo parte bat...
- gogoeta beharra; batek erran duen bezala, pasterala euskaraz ala euskararen pasterala. Ikusiz euskaltzale mundua karraskan elizarenganik urruntzen ari dela. Apez gazterik ez da gehiago euskaldunik. Zendako ez eman hauei urte bat euskararen ikasteko. Hauentzat on liteke eta AEKarentzat ere!
- Ikertu ere Hegoaldeko kristau elkarteek nola egiten duten euskalduntze hori.
- Inkestek erakusten dute jendea ez dela oro har euskararen kontra. Gainera honen erabilpena gune sinbolikoan kokatzen dute gaztetxoek partikulazki. Hortaz bi gogoeta egin behar genituzke dudarik gabe.
- Teologia erreberritu bat behar genuke landu partikulazki misionest ditugun euskaldunak lagun. Europaz bestalde badira segur kristauak eta hauen ikusmoldeak ere behar genituzke hartu kulturen eta Ebanjelioaren arteko harreman horien barnatzeko.

Gogoeta horien guzien eramaiteko Fedea eta Kultura taldea berriz muntatu da eta berriki arrapiztu den Fededunak taldearekin lan bat eramaiten dute agian fruitu onak ekarriko dituenak.

ELIZA ETA EUSKALTZALETASUNA: BOST IKUSPEGI

Hendaia, 2002-IX-27.

*Xabier Itzaina
(CNRS-CERVL-IEP de Bordeaux)*

Eliza eta euskaltasunaren arteko loturaren aztertzea ez da ez ariketa erraza, ez intsegu berria (1). Eta nahiz eta Euskal-Herrian, Europa mendebaldeko bertze erresumetan bezala, Eliza katolikoa biziki ahuldu den, gai hori oraino minbera da. Auzia –auzi bat balego– ez dela trenkatua diote batzuk, egiturak oraino azkarrak direla bertzek, aipatzea ez duela merexi bertze batzuk oraino, eta abar. Dena den, ikusiz sekularizazio prozesua zertaratua den gaur Euskal Herrian, pentsa daiteke gai horren jorratzeko momentu ona dela. Alde batetik, tentsione erlijioso-politikoak ez direlaketz orain duela hogeita hamar edo berrogoi urte ziren horiek, eliz-egiturek ez dutelaketz gizartea lehen bezainbat kontrolatzen, eta bertzetik garai hortako aktore nagusiak ikuspegi distantziatu baten emaitako gai direlaketz orain. Horiek horrela, hemen nahi nituzke laburki bi puntu aipatu. Alde batetik, gai horri buruz eginak izan diren lanak lau sailetan bildu ditut (1). Ondotik nahi nuke erakutsi ikuspegi desberdin horiek nola balia ditazken bosgarren azterketa batean, gai zahar horri galdera berri zonbeit pausatzeko gisan (2).

1. Lau ikuspegi

Eliza eta euskaltzaletasunaren gaia, orohar, lau moldez aztertua izan dela erran daitaie. Klasifikazione hau arbitrarioa da, alabaina, baina halere lotura egiten du giza zientzietako eztabaida orokor batzuekin. Ikuspegi bakotzak berekin darama «nortasun narratibo» (identité narrative) bat, Paul Ricoeur-en sentsuan (Ricoeur, 1985, p. 444) (2).

(1) Artikulu honen funtsa Hendaian 2002ko buruilaren 27an Euskaltzaindiaren biltzarrean eman hitzaldi bat da. Milesker Piarres Xarriton-i Euskaltzaindiaren biltzarre hortarat gomitaturik. Ni eta Euskal Herriari buruz lanean ari giren frango harekin zorretan gara. Hemen agertzen diren azterketa laburrak beren osotasunean atxeman daitaizke: (Itzaina, 2000) edo bertze artikulu batzutan bildurik (Itzaina, 2001, 2002).

1. Ikuspegi esenzialista: suposatzen da euskal nortasuna eta girixtinotasuna norberaren baitan aurkitzen direla. Nortasun kolektiboaren definizioa primordialista da, eta erlijionearen definizioa biziki zabala: eliz-erakundetik espiritualitateraino. Nortasun etnikoa eta erlixionezkoa bata bertzean nahasiak dira. Euskaldun-fededun. Bada euskal arima bat (*l'âme basque*). Eskola horrek bi bide jorratu ditu. Alde batetik, euskal antropologia klasikoarentzat, euskal gizona erlijiozkoa baldin bada, arrazoina mendez mendez atxiki dituen sinismen eta jokamolde berezietan aurkitzen da, eliza katolikoak neurri batean beren gisa utzi dituenak. Eskola horren metodoa arkeologia, ipuinen eta mitoen biltzea da. Euskal gizonaren ikuspegi primitibista bat sortzen da, gaur arte arrakasta ukan duena. Bertze azpi-eskola batentzat hargatik, ixtorioa berriz sartzen da, baina berdin esenzialista geldituz. Hemen, euskal gizona erlijiozkoa baldin bada, lehen arrazoina da eliza-erakundearen gizona izan delakotz. Berdin ontzat hartzen da euskal herri bat badela, herri hori berez fededuna dela, eta herri hortarik direla atera hunenbertze apezpiku, misionesta, apaiz, eta abar. Ixtorioa gizon haundiena da eta froga estatistikoa da, 1960. urteak arte bederen. Euskaldunaren berezitasunaren onartzeak ez du erran nahi nortasun hori politikoki piztua dela. Eskola hortako apaiz historialari batek haxe idazten zuen: «Le Basque est foncièrement docile, enseigné par le clergé.» (Moreau, 1981, p. 14). Ikuspegi narratibo horrek komunitatea eliza katolikoaren denbora luzean berriz kokatzen du.

2. Ikuspegi exegetikoa edo teologikoa: irakurketa honen boz-eramaileak elizaren bihotzetik mintzo dira, erran nahi baita testu sakratuak aztertuz. Hemen ere pausatzen da euskal espiritualitate berezi bat badela, baina hermeneutika horren bidez galdera zera da: ze leku ematen du erlijionearen mamiak (bai doktrinak bai tradizioak) herrien nortasun kolektiboari? Hari hortarik josten dira bai euskal liturgia edo euskal elizaren inguruko eztabaida eta teoriak, bereziki Vatikanoko II. Kontzilioaren ondotik (inkulturazioa, askapenaren teologia, eta ab.). Erakunde barneko ikuspegi bat da, frangotan kritikoa, baina barnekoa halere. Funtsezko galdera da: gauzak nola hobetu barnetik? Euskal herriaren kasuan, hiru lan garrantzitsu sailka daitezke hemen. Lehenik, J. M. de Lachagak nahi izan du erakutsi 1978ean gutxiengo etnikoak elizan onartzea eliza berezien bidez eginen zela (Lachaga, 1978). Pierre Charritton-en teologiako tesiak, Frantziako Tolosan irakurria izan zena lehenik, eta Montréal-en argitaratua 1979an, gogoeta hori barnatzen du (Charritton, 1979). Lehenik, aztertzen ditu elizaren jokaerak errealitate kulturalen artean, hogeigarren mendeko historio luzean. Gero, P. Charritton-ek molde kritiko batez behatzen du elizaren doktrina herrien autodeterminazioari buruz (*droit des peuples à disposer d'eux-mêmes*). Hirugarren parte aberats batean, idazleak dio elizak behar lituzkeela bere doktrinari erantsi gizazientzia zenbaiten (linguistika, an-

(2) J. Zulaikak euskal antropologiaren historiaren aztertze baliatu du nozio hori (Zulaika, 1996).

tropologia, zuzenbidea, soziologia) ekarpen baliosak. Ondarrean, euskal eta québec-iar kasuek ilustratzen dute aintzineko diskurtso teorikoa. Lachagak bezala, P. Charrittonek ainitz baliatzen du Jean XXIII. aita sainduaren *Pacem in terris* Entziklika (1963), gizonen eta herrien zuzenbideak berriz sartzen dituen elizaren doktrinaren muinean, printzipioz bederen. Berrikiago, Felix Placeren teologia tesia, 1998ean publikatua, ekarpen garrantzitsu bat da «barneko ikuspegi kritiko» horretan (Placer, 1998). Kasu honetan, euskal elkarte girixtino batzuk dira aztertuak, eta berezikiago haien girixtinotasunaren bizitzeko proposamen alternatiboa. Zirkulo hermeneutikoaren nozioa baliatua da, ikusteko askapenaren teologia nola egokitzen duten talde horiek Euskal Herriari. Funtsezko galdera hertsia da hiru lan horietan: erakunde katolikoak nola integra ditzake bere barne-egituran eta printzipioetan elementu kultural eta nortasun kolektibo bereziak? Hiru idazleak ber-denboran posizione zail batean dira: erakundearen bihotzean dira ikusiz zein metodo baliatzen dute —teologia, doktrina, tradizioa eta talde girixtinoen azterketa—, eta erakundearen bazterrean, holako ikuspegi bat laister kritikoa agertzen delakotz. Erlijionearen definizioa hemen *substantiboa* da, barnetik ikusia, eta ez bakarrik *funtzionalista* (ze funtzione betetzen dituen erlijioneak gizartean) (Lambert, 1991).

3. Ikuspegi instrumentalista: arrunt bertze puntan, erlijionea ideologiaren maska edo moztorra bertzerik ez da. Irakurketa soziologiko estrukturalista edo materialistetan, erlijionea menperatzearen forma bat da, bertze ainitzen artean, oligarkiek kontrolatzen dutena. Garai batez bederen, P. Bourdieu-ren erlijio-nearen soziologia linea horretan sartzen zen, idazten zuelarik erlijio-nean berriz aurkitzen zirela klase eta talde sozialen arteko indar-jokoak (Bourdieu, 1971). Bertzalde, frantses erlijio-nearen soziologian luzaz nagusi ziren ikuspegi «holistik», bai Durkheim, bai Marx-en eraginez: ideia zen orduan, erlijio-ne, *fait social* (gertakizun soziala?) bezala, zela ulertzen ahal bertze *faits sociaux* batzuk aztertu gabe. Erlijioaren logika berezia, erlijio bezala, arrunt baztertua zen (bederen Max Weber-en lanak berriz deskubritu arte). Euskal Herrian, ohartzen gira ikuspegi hori pixka bat bereganatu zutela lehen euskal soziologoek. Frangotan atzerrian formatuak ziren, bai Parisen, Berlin-en edo Frankfurt-en, 1970. urteetan. Euskal gizartearen lehen «berzilari laiko» horiek baliatzen zituzten ikuspegi funtzionalista, estrukturalista edo materialistak. Eta azken eskola horrentzat bereziki, eliza barnean aurkitzen ziren konfliktuek («kontraesanak») erreproduzitzen zituzten kanpoko konfliktuak. Hierarkia eta apezgoaren «basearen» arteko tirabira gatazka politiko bat bezala irakurria zen, kanpoko gerlen miraila besterike ez zen. Egia erran, kontestu historikoak laguntzen zuen holako irakurketa: frankismo garaiko eliza eta estatuaren uztartzea Hegoaldean, apezpiku gogor bat luzaz Baionan. Irakurketa politikoak ziren zerutik eroriak. Biziki lan garrantzitsuak idatzi ziren garai horretan: oroz gainetik P. Iztueta-ren tesia, Paris VIIIen aurkeztua 1976ean (Iztueta, 1981), edo nazionalismoari buruz J. Apalategi (Apalategi, 1977) edo E. Lopez-Adanen (Beltza, 1976) lehen lanak. Iparraldean, P. Bidart-ek 1977an argitarazi zuen Baigorriari buruzko tesiak ainitz baliatzen zituen materialismo historikoaren pa-

radigmak, eta gorago deskribitu dugun erlijionearen ikuspegia (Bidart, 1977). Irakurketa horren mereximendua zen ikuspegi esenzialistetarik ateratzea. Elizatik kanpoko ikuspegi bat zen (nahiz eta soziologo horietarik frango seminariotik ateraiak ziren). Argatik, ikuspegi horretan aktorearen autonomia eta estrategia *–jokamoldea* hitza da egokiena– desagertzen dira. Hemen estruktura dira nagusi. Eta bertzalde, erlijionearen barneko dinamika berezia ez da baitezpada kontuan hartua.

4. Kritikaren kritika: ikuspegi anexionista. Oraino bertze punta batean, dena erlijionea da. Ideologia ez da erlijionearen molde berezi bat baizik. Hemen, bixtan da aurkitzen direla «erlijione zibila» eta «erlijione sekularren» inguruko eztabaidak. Eztabaida teorikoan ez naiz sartuko hemen. Doi-doia azpimarratuko dut ikuspegi hori biziki baliosa dela nazionalismoen aztertzeke, erlijione sekular bat bezala: bere sinesmenekin, bere liturgiekin, bere erritoeekin, bere apezekin, bere sakrifizioekin. Euskal Herrian, 1980-1990. urteetako antropologoaren belaunaldi berriak gisa horretako lan eder aintz atera ditu. Ikus Teresa del Valle (Del Valle, 1994) Korrikaz egin duen irakurketa (korrika beila sekular bat bezala), edo Joseba Zulaika Itziar-eko bortizkeria politikoaz idatzi duena (Zulaika, 1988), Josetxu Martinez-en euskal nazionalismoaren azterketa (Martinez, 1999), edo Jeremy Mac Clancy-k erritual karlistekin egin duena (Mac Clancy, 1993). Lan horiek *–Zulaikak* berak berriz irakurri eta bildu dituenak euskal antropologiaren historia balios batean (Zulaika, 1996)– biziki interesgarriak eta berriak dira. Sinboloei, erraiten ez diren keinu eta jarreari ematen diete garrantzia. Dena ez da indar materialisten arteko lehian iragaiten. Baina erlijioaren kasuan, erlijioaren *erakundeak* *–eliza* katolikoa, gure kasuan– pixka bat desagertzen dira. Dena erlijiosoa delarik, neurri batean nahasten dira erlijiosoa eta sakratua. Sakratua den guzia ez da erlijiosoa, are gutiago katolikoa. Erakundeak (*institutions*) badira (ikus Weber eta Troeltsch-ek nola berexen dituzten eliza / sekta / mistikoa), eta erakundeek, norma eta erregela xixtima bezala, badute beren eragina aktoreen eguneroko jokamoldeetan.

2. Bosgarren ikuspegi bat

Ikuspegi horiek guziak baliosak dira, eta denek ukan dute beren arraketa, bakotxak bere tenorean. Horiek horrela, nahi nuke bosgarren ikuspegi bat proposatu, aintzinekoak baliatzen (eta ez baztertzen) dituen, bakotxa bere neurrian. Lehenik erran behar dut ikerketa horretan ez dudala aztertzen erlijionea eta euskaltasunaren arteko lotura, baizik eta katolizismoa eta euskaltzetasunaren artekoa, ez baita arras gauza bera. Katolizismoa erlijione berezi bat da, erakunde azkar eta internazionalki zentralizatua den batekin (protestantismoa ez bezala, adibidez). Eliza katolikoa erakunde bat da, Charles Taylor-ek (Taylor, 1994) hitz horri ematen dioten bi sentsuekin: *erakunde-identifikatzailea*

alde batetik, erran nahi baita aunitz jendek beren burua definitzen dutela katoliko bezala, beraz harreman bat, estua edo laxoa, atxikitzen dutela erakundearekin. Baina bertzalde, *erakunde-instrumental* bat da Eliza, erran nahi baita ez dela erreferentzia espiritual huts bat: estruktura katolikoak badira gizartearen, izan daitezen eskola, gazte mogimendu, langile elkarte, hedabide, eta abar. Eta ez aipa katoliko inspirazioa edo oinarria zeukaten erakunde sekularizatu guziak. Bertzalde, euskaltzaletasuna aipatzen delarik, euskal nortasun kolektibo *mobilizatu* bat da aztertzen, eta ez bakarrik bere burua euskalduntzat daukanaren egoera. Mobilizazio horrek aunitz forma har ditzake: politikoa, kulturala, ekonomikoa, edo denak nahasirik, militantzia orokor batean.

Hipotesi orokorra liteke erakustea eliz-erakundearen eraginak aintzina segitu duela euskal gizartearen egitura katoliko instituzionalak ahuldu eta ere. Militanteen baitan bizirik segitzen dute erlijiozko heziketa batean ikasi balore, sinemen eta pratika zenbaitek, orohar, *engaiamenduaren kultura* batek eta, beharbada, frangotan, *intransijentismo* mota bat: dena ez da negoziatzen ahal, badira gauza batzu egiak direnak, beraz ezin hunkiak. Erlijionearen eragin hori «difusoa» dela erran daiteke, bixtan da. Baina interesanta da ikustea ze neurritan atxemaiten den eliza-erakundearen eragina gaur egun militantzia euskalzalea egituratzen duten erakunde laikoen historian, eta bereziki sortzean. Lotura aztertzen ahal da bi moldez bederen. Alde batetik, har ditzakegu bi mugimendu edo ideologiaren boz-eramaile argienak: eliza katolikoaren «agente» profesionalak alde batetik, hau da, apezgoa bere antolaketa piramidalarekin, bikariotik Aita sainduraino, eta alderdi eta mogimendu abertzaleak bertzalde. Lehen puntu horren aztertzeko, metodo historikoa da egokiena: hartu mogimendu abertzalearen faseak, eta behatu kasu bakoitzean ze harreman izan duen eliz-erakundeekin, bai Hegoaldean bai Iparraldean. Laister ohar gintezke abertzaleatasuna ofizialki sekularizatu dela holako eta holako urteetan, baina bertzalde eliz-agintarien hitzak –batez ere apezpikuenak– oraino inpakto politiko azkarra daukala euskal espazio publiko desberdinetan.

Baina lehen desmartxa hori ez da aski barnatua. Horretan gelditzea gaia-aren axalaren pherekatzea da. Katolizismoaren eragina ez da bakarrik *erreferentzia* erlijioso esplizito baten bidez pasatzen. Argiki erraiteko, elizaren eragina ez da gelditzen X alderdi politikoak deliberatzen duelarik ez dela gehiago alderdi konfesionala izanen. Euskaltzaletasuna, mobilizazioaren kultura hori lehen lehenik *gaitasun (compétence)* bat da. Eta gaitasun horren eraikitzean du eliza katolikoak eragin handia izan, erran nahi baita euskal militanteen sozializazio edo heziketan. Horrek ez du erran nahi, apentziarik ere, eliz-erakundeak, erakunde bezala, nahitara bultzatu dituela hazten / hezten zituen gazteak euskal mobilizazioei buruz. Bixtan da ezetz. Baina alderantzizkoa berdin gezurra liteke. Erakunde guzietan badira ez-usteko efektu batzu, eta neurri handi batean, euskal militantziaren eraiketa horietarik bat daiteke elizaren-tzat. Horrengatik dute bi erakundeek, katolikoak eta euskaltzaleak, hain ha-

rreman minberatsua eta konplexua atxiki gaur arte, aspaldiko bikote baten gisa. Mirailaren atzera pasa daiteke, bai politika sailean, bai kultura edo ekonomiko sailetan (3).

Alabaina, eragin horren neurtzea ez da baitezpada josteta. Metodologia ainitz baliatu behar dira: erakunde produkzioa, hedabideen diskurtsoa, politikoena... Baina metodo baliagarrietarik bat izan daiteke metodo biografikoa, hau da, elizarekin harreman estua ukan duten militante zonbeiteri beren biziaren kondaraztea, haurtzarotik hasiz. Hautatu ditugun kasu gehienak seminariotik pasatu dira, eta horietarik gehienek ezagutu dituzte 1960. urte hondarretako krisi larriak, bai Derion, Donostian, Baionan edo Akizen (4). Elkarriketen bidez segitu ahal izan ditugu geroko militanteen biziak, haurtzarotik seminario hondarreraino. Bizi-historio horiek labor bil ginitzake hiru urratsetan.

a) *Uzten den mundua*

Haurtzaroaren munduan, bai erlijioak bai euskaltasunak badute bereizitasun bat. Frangotan bloke bat bezala aurkeztuak dira: euskaldun eta fededun (lehen ikuspegi esenzialistan bezala). Iparraldeko kasuetan, haur denborako orroitzapenetan, otto apezaren itxura frangotan heldu da ezpainetara. Bertzalde, gehienetan, haur horiek ingurumen euskaldunean bizi ziren, oroz gainetik Iparraldean, ikusiz inkestatu guziak barnekaldeko edo Lapurdi Hegoaldeko herrietarik ateratzen direla. Ingurumen euskaldun hori hizkuntzaren bidez da definitua: euskaraz funtzionatzen zuen gizarte bat. Baina nortasun kolektibo hori «naturala» bezala kontsideratzen dute aktoreek, «teoriarik gabekoa», politikoki piztua ez dena. Kontzientzia, badelarik, hizkuntzari lotua da. 1940. urteetan Hazparne inguruan sortu inkestatu batek dion bezala: «Lehen euskaldunak ginen naturalak, ohartu gabe. M. Jourdain bezala, prosa egiten zuelarik» (elk.). Hauraren ikuspegia? Ez bakarrik. Gizarte baten errealitatea ere hor sendi da. Ahatik, haurtzaroan ere, bereziki Hegoaldean, senditzen da nortasun kolektiboaren irakurketa politikoak badirela (edozein zentzutan: abertzaleak, karlistak, sozialistak...). Alde batetik, hegoaldeko hirietan, alteritate linguistikoaren esperientzia goizago egiten ahal du haurrak Esterentzubin edo Alduden baino. Baina bertzalde, Bizkaia eta Gipuzkoan, gerla zibilaren memoria hor da, bai eta aintzinagoko karlistada eta matxinada desberdinen kondaira ere.

(3) Azken puntu hori dut bereziki lantzen orain, behatuz ekonomiaren konzepzioen gibelean ze balore xixtima atxemaiten den. Iparraldean eta Hegoaldean jorra ditazke: a) Ekintza katolikoa eta laborantza munduaren egituratzean, Paulo Iztuetak urratu bidea segituz, b) eliz gizon eta egituren lekua kooperatiben mogimenduan. Emeki emeki, erreferentzia katolikoa desagertu da mundu hortarik, bainan mogimenduen sortzaileen baloreak oraino bizirik dira, bereziki gaur egun ainitz aipatzen den ekonomia soziala eta solidarioaren mundu hortan (Itçaina, 2002).

(4) Hautatu kasuak Iparraldekoak, bizkaitarrak eta gipuzkoarrak dira. Ez dugu arabarrik ezta nafartarrak kontsideratu, azterketaren mugatzeko. Horrek ez du erran nahi, alabaina, ez litaikela gauza bera egiten ahal bi herrialde horietan.

Kultura politiko berezi bat osatu dute historio desberdinek, eta aktoreek beren haurtzaroa berriz irakurtzen dutelarik, sendi dira holako liferentziak.

Katolizismoari dagokionez, hor ere «fededunen» blokea ez da arras bloke bat. Haur denborako orroitzapenetan, erlijionearen konplexutasuna itxuratzten dute pertsonen arteko diferentziek: adibidez, erretora eta bikarioaren artekoa. Maiz –hemen bixtan da sinplifikatzen dudala– herriko erretora erlijione gogor eta manatzaile baten seinalea da, «Elizako erlijione horrek kontrolatzen zuen gizarte bat» (elk.)-en barnean. Bikarioa ahatik haurretaz eta gazteetaz arduratzen da, pilotaria da, antzerkiak edo dantza taldeak muntatzen ditu. Idealizazioaren irudi hori frangotan familiako edo herriko misionestek azkarki indartzen dute haurraren irudimenean. Erlijionearen bi ikuspegi, beraz, Gipuzkoako Goierriko kasu batek (1943an sortua) untsa biltzen duena:

«Gero, beharbada hori ere oso lotua zegoen guk garai hartan genuen parrokoa edo apez nagusia oso apez indartsua zan, personalidade haundikoa, formazio haundikoa, doktore bat zan, doktoragoa zuen bat, ez zan edozein. Gure herrian nola erori zen? Gaztiguz. Gaztigatua izan zen politika aferen gatik. Bainan gizon horrek apezpiku izaiteko kapazitate eta preparazio osoa zuen. Argia, hizlaria, inteligentea. Eta aldi berean jansenista zen. Hori zan bere pekatua. Eta orduan jansenismo horrek postura oso gogorrak, oso bereziak emaiten zituen, eta enfrentamentuak euki zituen apezpikuarekin, eta han utzi zuen bizi guztirako. Gure herrian egingo zituen 40 urte edo gehiago, apez nagusi bezala. Orduan herria zeukan eskuan, herri guzia mugitzen zuen berak nahi zuen bezala. Eta estrikto dana, disziplina batekin. Horrengatik inor ezin zan haren eskuetatik atera. Nik erran behar dut, adibidez bere azken meza nik lagundu nion. Berak eman zuen bere azken meza bere etxean, ia-ia hiltzear zagola, nik urtetan izan nintzen bere meza laguntzailea. Gazte gazte hasi nintzan, ez dakit, 5-6 urtekin, eta bera hil arte jarraitzen nuen bere inguruan. Nere aita ere, hortako esan behar dut, mentalidade hartakoa zala, bat egiten zuen apezarekin, apezaren jansenismo mentalidade estrikto hori, gogor hori. Eta orduan ni mentalidade hortan, giro horretan sartu naiz. Azken urteetan, gizon hau hiltzear zagola, gure herrira etortzen da beste apez gazte bat, gazte-gaztea, apeztu berria, 23 urteekin apeztua. Eta hori berriaz Españako gerra famatu harek kanporatu jende batzuen semea zen. Orduan hemen Iparraldean urteetan gurasoekin bizia. Eta orduan, biziki untsa ezagutzen zuen hemengo giroa, hemengo kantuak, eskual kantu guztiak bazazkien, kantari izugarria, harrigarria zan. Eta aldi berean zan gizon fiña, idealista. Nere herrian egin zituen dozena bat urte edo, eta gero misiora joan zen, eta geroztik misiolari da han, Ekuadorren. (...) Eta orduan gizon hori, duela 10 bat urte etorri zan esanez, erretretan sartzen naiz, eta nahi ditut ene azken urteak Gipuzkoan pasatu, nola hemengoa naizen, eta hemen bizi izan naizen, hemen nahi ditut eman. Egon zan urte bat edo, eta berriz itzuli zan, esan zuen: ez da mundu hau nik nahi dutan mundua. Hango pobreakin eta hango arazoekin askoz hobeto senditzen naiz. Hemengoa etzuen jasaiten. Hemengo bizia, aburgesatua, hautsia, zalapartatsua, etzuen jasaiten. Etzan politikagatik, zeren politika giroan oso airoski sentitzen zan hemen, abertzale munduan bazuen, exilioa pasatua eta dena, bainan, nahi badezu ikusi zuen gizarte hau materializatu egin zala, gizartea urrundu zala. Abere-lega ezarri zala, indarraren, konpetentziaren legea, eta sentsu hortan askoz hurbilago

senditzen da hirugarren munduak daukan sinpletasun hortan. Han beharrezkoa naiz, hemen ez. Eta geroztik han da. Bere erabakia hori da. Orduan uste dut neregari influentzi izugarria ukan zuen gazte horrek. Alde batetik, zahar horrekin banuen lotura berezi bat, eta hau heldu zen nik 9 bat urte nintuela, eta orduan, bai, gazte honek egin zituen parropian haurrentzako koral ttipi bat, formazioeneko taldetxo batzu, gazteekin. Bikario zen. Laguntzailea. Taldeetaz okupatzen zen, bainan gazteetaz bereziki. Eta orduan, lancan nola ari zen beste parrokoaren laguntzaile, talde hartan sartu ninduen berarekin. Eta talde hortan sartzean, pribilegiatu nintzen zentzu hortan. Bere formazio-informazio hori jasotzeko, bizitzeko dimentsio hortan. Oso ikuspegi haundikoa zen, eta laister nahi izan zituen bildu apezgaiak, gu gazteongandik apezgai batzuek. Eta bazituen, dozena bat bazituen. Harek hautatuak. Gu prest geunden, oso naturala zen. Apeza ongi ikusia zen gure herrian, haundizki ikusia zen. Irudi haundia zuen apezak. Gizarte hartan toki ederra zuen. Bata, bere jansenismoarekin, eta bestea gaztea, oso idealista zen, giro izugarria jartzen zuten. Desberdinak bainan konplementariak beharbada.» (5)

Emeki-emeki, elizgizonek ikusten dute beren aurrean dituzten haurretan zoinek duten ikasketetako jite gehienik, eta selekzione informal batzuen bidez semenario ttipiko bidea har-arazten diete. Iparraldean eta Hegoaldean hautatu kasuetan, modelo tradizional hortarik pasatu dira denak, 1960. urteak jin arte. Hemen ere, zaila da ondorio formal baten ateratzea. Haurren eliza-sartzea ote da bakarrik «apez bokazioe baten inposaketa», Ch. Suaud-k Vendée eskualdean aztertu zuen bezala (Suaud, 1978)? Erakundeak arraberritzeko baliatzen duen moldeak? Gure kasuetan, gauzak ez dira hain argi. Bixtan da dimentsio hori badela, baina motibazioak aise konplexuagoak dira: inkestatu batzuek diote zinez hautatu zutela bide hori, batzutan, kasu batean bezala, familiaren nahikeriaren kontra. Bertze batzuek diote etzutela fitsik hautatu, gauzak negoziatu zirela fraile baten eta aitaren artean. Bertze batzuentzat, hautu libre bat izan zen, baina haur baten erabakiak libre izaten ahal diren neurrian. Sozializazioa, haur denboran ere, ez da beraz transmisio hutsa. Haurrak, lehen sozializazioan ere, hautuak egiten ditu, bere inguruan dituen «pertsonai» (*rôles*) zonbeiten artean hautu batzu egiten ditu, hautu horiek mugatuak badi-ra ere (ikus H.G. Mead, 1963, Dubar, 1991).

b) *Deskubritzen den mundua*

«Erakundeak gauza bat da. Bakotzak ze egiten duen erakundearekin, hori berterik da.» (elk., Bizkaitar apez ondo bat)

Seminarioan iragan urteak izigarri garrantzitsuak dira norberaren nortasun indibidual eta kolektiboaren eraikitzean. Seminarioa berez «erakunde total» bat bezala kontsidera daiteke, erran nahi baita kanpoko mundutik aparte den laneko eta bizi toki bat, non pertsona ainitz elgarrekin bizi diren erakun-

(5) Elkarriketa. Ondoko elkarriketa zati guziak ene tesiaren inkestako grabaketatarik hartuak dira.

deak definitu arau zehatzen arabera (Pinto, 1989). Baina erakundearen alderdi «total» hori ez da batzuek uste bezain hetsia. Harrokan bezala, erakundean badira artekak, nundik eraikitzen ahal diren harreman informal azkar batzuk ikasleen artean, edo ikasle eta irakasle zonbeiten artean. Sare informal horien bidez eraikitzen da euskal nortasun kolektiboaren kontzientzia bat. Elgarrekin bizitzea, familiarik urrun, izigarri garrantzitsua prozesu horretan. Adibidez, Iparraldean, itsasuar edo aldudar gazte baten cursus klasikoa da, 1960. urte hondarrak arte bederen: batzutan pasaia bat Baionako *maîtrise épiscopale* haur kantari taldean, gero kolejioa eta lizeoa Uztaritxeko semenarioan (6), gero bi urte Akizeko (Landes) seminario handian, armada, eta Baionako seminario handia bururatzeko. Gero, batzuek uzten dute eta bertzeak apezten. Dena den, belaunaldi batek elgar segitzen ahal du urte parrasta batez. Gauza bertsua erran daiteke seminarista gipuzkoar edo bizkaitarrentzat, bakotxa bere sarean. Han ahatik, frankismo garaia izanki eta, erakundearen alderdi normatibo eta kontrol politikoa azkarrago dira, oroz gainetik seminario diozesanoetan.

Diferentzia ttipi bat azpimarratu behar da halere sozializazio prozesu horretan, apezgo sekularra eta erregularraren artean. Itxura guzaien arabera, –bainan hor ere behar liteke aztertu ordenu bakotxean– zonbeit ordenu erlijiosoe-tan badirudi askatasun gehixago izan zela euskal gaien jorrazteko. Frantxixkanoen adibidea ezaguna da, bai Donapaulen bai oroz gainetik Arantzazun. Hegoaldean, frantxixkano gazteen ibilbidea zinezko inimizazio kultural bat zen. 1940. urteetan sortu haur bat 12 urtetan sartzen zen Arantzazun hiru urterentzat, gero bi urte pasatzen zituen Foruan, bi urte Zarautzen, hiru urte filosofia Olite-Herriberrin, eta berriaz Arantzazura teologiarentzat. Toki bako-txean, hortarako jitea izaitokotan, lantzen zituen euskarazko testuak, eta tre-batzen zen idazle lanetan. Badakigu, sail horretan, ze harreman estua ukan du-ten *Jakin* aldizkaria eta Arantzazuk. P. Izuetak, J. Intxaustik, P. Agirrebaltzategik eta bertze batzuk hurbiletik aztertua dute ze garrantzia ukan zuten ordenu erlijioso horiek kultural sailean, euskararen erakundetze proze-suan (7).

Ideen zirkulazioa orduan iragaiten da. 1960. urteetan, ainitz gazte abertzale bilakatu ziren seminario denboran. Bertze hainbertze, alderantziz, ez ziren apentziarik ere ideologia hortara hurbildu. Abertzale bilakatu direnentzat, badi-ra bederen bi kasu. Batzuentzat, oroz gainetik hegoaldean, haurretan errezebitu sozializazioaren segida bertzerik etzen. Bertzeentzat –eta Iparraldeko kasu gehie-netan– abertzalegora pasatzera bihotz-berritze bat bezala izan zen. Bihotz-berri-tzea, P. Berger-en hitzetan, iraganaren irakurketa dramatiko bat da (Berger, 1973, p. 91). Abertzalegoaren deskubritze hori iragan zen erakundearen bazterretan zi-

(6) Horiek oro bariazioneekin: batzuk kolejioaren parte bat segitzen dute Hazparden, bertze baxoa prestatzen Baionako lizeo katoliko batean, etab.

(7) Ikus baita ere, J. Intxaustik bultzaturik, Arantzazun 2002ko ekainean Euskal Herriko or-denu eta institutu erlijiosoen historia biltzarrean eman diren hitzaldiak.

ren presuna batzueri esker, edo kanpotik jinikako prentsaren bidez. Hona adibidez zer dioen 1940. urte hastapenetan sortu seminarista lapurtar batek:

«Orduan gintian gu 18 urtetan. Uztaritzen, lehenean edo bigarreanean. Orduan hasi zian Enbata. Ximun Haran, Jakes Abeberry eta horiek Bordelen zitian ixtudiante, eta horiek muntatu ziteian Enbata. Eta igorri ziteian dohaike, eta guk ukan ginian beti. Neretzat izan zian argi bat piztu balitz bezala. Hori argi ta garbi ikusten diat, eta uste diat bestendako ere. Nik segurik hola bizitu nian. Eskualdun izaitea etzian gehiago *une tare*. Nik ordu artean hola bizitu izan nian. Ambiente hartan, zian *une tare* eskualdun izaitea. Eta hori, jornal hori leitzean, gero gure artean ere hasi gintian mintzatzen, eta hori neretzat izan zian, ene bu-ruan, ene aite-aitamen eta ene baitan naukan kulturaren onartze bat bezala, ene baitan argi haundi bat piztu balitz bezala. Orduan hasi zen. Eta gero, bon, antzerki bat edo bi muntatu ginintian, egin ginian ere Manex Pagolarekin aldizkari ttipi bat... Orduan jatzarri gintian pixka bat.» (elk.)

Pertsonen arteko harreman informaletarik ere pasatzen ahal zen mobilizazio politikoaren dekubritze hori. Adibidez, Hazparne inguruko seminarista honek hona zer dioen bere Akizeko seminarioko egonaldiaz:

«Bazen orduan gurekin Leitzako apez-gai bat, orai apeza dena, eta enetzat, lagun bilakatu ginen, eta harek zauzkitan lehendabizikotz euskal ixtorioaren gauzak esplikatu. Harekin kontzientzia hartu nuen Euskal Herria etzela bakarrik hemengo hiru probintziak, bainan bestaldeko lauak... Harekin naiz egiazki abertzaletu. Orduan P. ere sartu zen Amaia ikasle kultur talde batean, eta pixka bat Euskal Herriko ixtorioa, kultura ikasten ginintuen, ikerketak. Monzon ere han ginuen eza-gutu jin beitzen mintzatzeri Euskal Gobernuaz eta 36ko gerlaz. Orduan nintzan abertzaletu. Bixtan da Enbata eta orduan hasi ziren, Enbataren irakurtzen. Neretzat, *c'était une découverte*, hori dena, *une découverte*. Zure nortasunaren kontzientziatzea gauza berria zen, barneko iraultza bezala. Gero iresten duzu emeki emeki, naturalki eskualdunak beiginen. Junta egiten da gero. Bainan, gero ene familian ez ziren ideia hortakoak» (elk.)

Bihotz-berritze politiko hori kanpoko gertaeren arabera gerta zitekeen. 1960. urte hastapenetan seminariorat heltzen ziren Iparraldeko euskaldunentzat, Aljeriako gerla bihurgune garrantzitsu bat izan zen, eta -nahi etzen irakurketa hori, apentziarik ere, Ipar Euskal Herriko orduko gazte gehienena-deskolonizazioaren mugimendua Euskal Herrira aplikatzen ahal zela pentsatzen zuten. Eta eliza sartzen zuten irakurketa horretan. Hona zer dioen hain xuxen gai horretaz baxenabartar seminarista ohi honek:

«Baxorik ukan ez ginuenek Aljeriako gerlarat joan behar ginuen. Artetik erraiteko egia da, nik pertsonalki orduan, prest nintzala joaiteko, eta halako informazionea edo intoxikazionea ginuen biltzen denbora hartan, nun gu prest ginen bertzeak bezala, frantsesen alde borrokatzerat joaiteko, eta deus ikusteko ez ginuen lurralde hartan. Behintzat guk, deus ikustekorik, frantsesek bazuten ba, bereziki dirudunek bazuten ikusteko. Kolonia zen eta ixtorio. Erraiteko denbora hartan, Uztaritzeko kolejoan ere ze informazione pasatzen zen. Eta formakuntza militarra Uztaritzeko zelaian, jostalekuan egiten ginuen. Irakasle bat baginuen, apez bat, eta hori dena erakusteko da ze girotan bizi ginen, eliza eta armada elgarri lo-

tuak alabainan, eta Aljeriako kasuarekin anitzez gehiago. Eta egoera bera bizi izan ginuen Hazparneko kolegioan Indochinako gerla ari zelarik. Geroztik, ikusi eta orroitzen beitzira gauza horietaz, ikusten duzu ze lotura, ze informazio, ze intoxikazio izugarria izaiten zen. Alabainan, komunixten kontra, nolaz ez, eta ixtorio. Denak onetsiak ziren, apostolu horiek dena, eliza ofizialak onesten zituen, eta gero pratikarat emaiten, alabainan. (...) Akizeko egonalditik goiti, hor hasi ginen ainitz gauzeri ohartzen, eta bon, Aljeriako gerla uste dut bururatua zen, eta hango... ainitz gauzeri oharturik, Euskal Herria ere kolonia bat zela, eta ixtorio, hor gure pentsamoldea idekitzen joan zen, eta gero elizako pentsamoldearen aldetik ere, gu hasiak ginen oldartzen ere, egia da, zeren eta ikusten baiginuen eliza katoliko, erromano, apostoliko horren pentsamolde integrista biziki hetsia zela, eta gure herriak bazuela beste pentsamolde idekiago, gizatiarrago baten beharra eta ixtorio. Horiek denak, uste dut gatazka bete-betean ginen hor, 1968ko maiatza ere prestatzen ari zen nunbeit, emeki emeki, alde guzietarik, ideia berriak sartzen ari ziren. Eta guk 68ko maiatza, nahi baduzu, 1966-7an egin ginuen Baionako semenarioan. Gure heinekoa, batere 68koari pentsatu gabe, bixtan dena.»(elk.)

Erakundearen ez usteko efetu baten bidez, ainitz gazte orduan militante bilakatu ziren. Nahitaez, etxetik urrun bizi ziren *ideien mundu batean*, prinzipioen mundu batean. Seminarioan sartzea lehen haustura bat zen gazte horientzat, eta hausturatik atera zitekeen gogoeta. Haien aintzinagoko bizimoldea kultura bihurtzen zen: problematizaturia zen. Eta eliz-erakundeak azkartzen zuen harreman bikoitz hori. Alde batetik, semenarioko antolaketa hierarkiko hori ainitzek ez zuten gehiago jasanen eta oldartuko ziren. Baina bertzalde, seminarioan iragan urteak heziketa urteak ziren, euskaltzaleatasunaren jorratzeko parada bat, informalki baldin bada ere. Seminarista gipuzkoar batek azpimarratzen zuen ambiguitate hori oroitaraziz liburu marxistak debekatuak zirela seminarioan, eta liburutegian kolorezko xingola berezi batekin seinaltatuak zirela. Debekatuak ziren, baina hor ziren, eta ez bertze nonbait. Tentsione horietatik aterako zen krisia.

c) Munduen arteko lehia: erlijionearen krisia eta nortasunaren krisia

Tentsione horien guzien aurrean, bulta baten buruan, norberak berriz negoziatzen du erakundearekin daukan harremana. Bertze ainitz jokaeren artean, ainitzek hiru jarrereren artean hautatu dute, A. Hirschman-en tipologia segituz: atera, mintzatu, edo leial egon (*exit, voice, loyalty*).

Lehen kategoria batentzat, eliz-erakundean egoitea eta euskal militantzia ezin josiak dira. Bi konfliktuak arrunt nahasiak dira. Adibidez, Baionako seminarioako 1967-8ko konfliktuan (edo Donostian 1966an, edo Derion 1968an) barne izan zirenentzat hori aski argi da. Ordutik harat, ainitzek seminarioa utzi zuten, bai eta elizarekin zuten harremana. Bertze batzuentzat aldiz, nahiz eta beren apezgo egitasmoa baztertu, ez zituzten elizarekin harreman guziak puskatu. Entseatu ziren eliza barnetik aldatzea, adibidez, Donostian bezala 1965-67an, edo Akizen 1970-72etik goiti seminarioen bizi-baldintza eta pedagogiak

berrituz. Batzuk, nahiz eta laikoak bilakatu, aintzina segitu zuten elizako militante bezala, baina militantzia hori beren euskaltzaleatasunari uztartuz. Beren gerlak: euskararen lekua kateximan, mezan, apezpikua kontseilatzea euskal gaietan. Laikoaren konzepzio kontzilioarioak hori indartzen zuen. Hirugarren kategoria batek hautatu zuen erakundearen baitan egoitea bururaino, apez bilakatur, baina leialtasun egokitu batean: apez euskaltzaleek tententzia bat osatzen zuten (eta dute) diozesako apezgoaren artean, eta azpi-egitura bereziak sortu zituzten (Euskal Herriko Apaizen Koordinakundea, edo Herriarekin Iparraldean, adibidez). Barne militantzia bat bultzatzen zuten, euskararen alde jokatzuz elizan, mugaz gaindiko harremanak bultzatzuz elizan edo hitza hartuz arazo politikoeri buruz.

Aktoreak berak eliz-heziketaren eragina neurtzeko tenorean ez dira elgarrekin ados. Batzuentzat, euskal militantziara pasatzea eliz-erakundearen kontrako oldartze bat izan da, ontsa berexiz «erakundea» eta «Krixtoaren mezua». Militante gogorren kasua da frangotan, baina ez bakarrik. Berriz hartzen dituzte girixtinotasunaren alderdi gogorrenak: sakrifizioa, martirioa, bekatuaren sentsua. Bertze batzuentzat, urruntze baketsu bat izan da. Harremanak atxiki dituzte elizarekin, baina gehiago sartuz euskal militantzian. Eta, nahiz eta gutxiengo ahul batentzat bi engaiamenduek ez duten pitsik ikustekorik elgarrekin, gehienak ados dira lotura baten ikusteko beren heziketa *girixtino* (*katoliko* baino gehiago, kasu huntan) eta beren militantziaren artean. Hona zer dioen adibidez Akize eta Baionako seminarista ohi honek, geroztik bere engaiamendua kantuaren bidez landu duena:

«Halaere, nik erran dezaket ene partetik, eta uste dut hori aski argi daukatala ene buruan, enetzat, gizonaren aldeko borroka batean, fededun batek, kristau batek, lehen lerroan behar duela. Eta nik, erran nezake, abertzale balin baniz da kristau naizelako, edo fededun naizelako. Abertzale naiz fededun naizelako. Erran nahi baita gizonaren aldeko borroka batean, fededunak, kristauak lehen lerroan behar du. Eta hau da gure kulturaren defenditzea, gure hizkuntzaren defenditzea, gizonaren aldeko borroka. Eta hor elizak lehen lerroan behar du. Nik uste dut hori aski argi daukatala, eta erran dezaket hola hitz laburrez, ni gaur egun abertzale balin baniz, da fededun naizelako.»

Idea bertsua adierazten du gero ekonomia sozialean, ikastoletan eta euskal kulturen aktiboa izan den militante baxe-nabartar honek, Baionako seminarioko krisia barnetik ezagutu zuena 1967-68-ean:

«Ene iduriko, jarraipen hutsa da. Nik ez dut Elizaren egitura ofiziala utzi dutalakotz, ez dut utzi Kristoren mezuak ni baitan sortu duen gogoeta, ikusmoldea eta engaiamendua. Ezina zen. Bestenaz, etzuen zentzurik. Ordu arte ikasiaren ukatzeak ez du zentzurik. Ez, ez, ordu artio zinez gure gain hartua ginuen, ene kasuan, ene gain hartua nuen eliza egitura batek eman dautan formakuntza hori, bere ongai guziekin, baina dudarik ez da gaitz senditzen nituenak ukatu ditudala eta oldartu naizela horien kontra, baina bon, hori dena atxiki dutala praktikoan emaiterak entseatu, eta horren iturria nun den erranez, hori dudarik gabe»

Bertze batzuentzat, lotura bat bada bainan ez da hain argia. Eliz-erakundeetan pasatzea izan daiteke ikasketa negatibo bat ere: erran nahi baita han ikasi dutela erakunde azkarregietaz mesfidatzen. Eta batzuek erakaspen erlatibista hori aplikatu dute gero alderdi politiko edo sindikatetan.

Hemen aipatzen den desmartha ez da baitezpada berria zientzia sozialean. Frantziari mugatuz, lan mota bertsuak eginak izan dira Bretaniako CFTC militanteeri buruz (Berlivet, Sawicki, 1994) edo alderdi sozialisteko katoliko-ek buruz (Donegani, 1979). Euskal Herrian, bertze tokitan bezala, beti interesanta da behatzea aktoreek nola eraikitzen dituzten beren «mundu sozialak», Berger eta Luckmann-en sentuan (Berger, Luckmann, 1986), eta oroz gainera nola justifikatzen dituzten gaur egun mundu horiek. Diskurtso auto-biografikoan, frangotan koherentzia emaiten da iraganari. Lehen *uste* nuen eta orain *badakit*. Gauzak konplikatuagoak dira ikusiz euskaraz frantsesaren *croire* aditza bi hitzez itzul daitekela: *ustea* edo *sinestea*, bakotxa bere sentsuarekin. Jakitea, *ustea* eta *sinestea*: erlijioaren «eragina» gogoaren hiru joko horien artean kokatzen da nonbait.

* * *

Erreferentziak:

- APALATEGI J. (1977), *Nationalisme et question nationale au Pays Basque, 1830-1976*, PNB, ETA, Bayonne, Elkar.
- BELTZA, *El nacionalismo vasco, 1876-1936*, Donostia, Txertoa.
- BERGER P. (1973), *Comprendre la sociologie*, Paris, Resma.
- BERGER P., Luckmann T. (1986?), *La construction sociale de la réalité*, Paris, Méridiens Klincksieck (?)
- BERLIVET L., Sawicki F. (1994), «La foi dans l'engagement. Les militants syndicalistes CFTC de Bretagne dans l'après-guerre», *Politix*, 27.
- BIDART P., *Le pouvoir politique à Baigorri, village basque* (préface de G. Viers), Bayonne, Ipar.
- BOURDIEU P. (1971), «Genèse et structure du champ religieux», *Revue française de sociologie*, 12, p. 295-334.
- CHARRITTON P. (1979), *Le droit des peuples à leur identité. L'évolution d'une question dans l'histoire du christianisme*, postface québécoise de Guy Bourgeault, Montréal, Fides.
- DEL VALLE T. (1994), *Korrika, Basque ritual for ethnic identity*, Reno, University of Nevada press.

- DONEGANI J.-M., «Itinéraire politique et cheminement religieux. L'exemple de catholiques militant au Parti socialiste», *Revue française de science politique*, 29 (4-5), p. 693-738.
- DUBAR C. (1991), *La socialisation. Construction des identités sociales et professionnelles*, Paris, Armand Colin.
- ITÇAINA XABIER (2000), *Catholicisme et identités basques en France et en Espagne. La construction religieuse de la référence et de la compétence identitaires*, Thèse pour le doctorat en science politique, Université Montesquieu, Institut d'Etudes Politiques de Bordeaux.
- (2001), «Catholicisme et construction identitaire basque: retour sur le postulat d'une sécularisation achevée», *Lapurdum*, 6, p. 353-366.
- (2002), «Catholicisme, économie identitaire et affinités électives: les coopératives basques comme groupements volontaires utopiques», *Social Compass, revue internationale de sociologie religieuse*, 49 (3).
- IZTUETA P., *Sociología del fenómeno contestatorio del clero vasco: 1940-1975*, Bayonne, Donostia, Elkar.
- LAMBERT Y. (1991), «La tour de Babel des définitions de la religion», *Social Compass*, 38(1), p. 73-85.
- MAC CLANCY J. (1993), «An approach to political ritual: an example from Navarre», in Marc Abélès, Werner Rossade (dir.), *Politique symbolique en Europe, Symbolische politik in Europa*, Berlin, Duncker & Humblot, 1993, p. 119-132.
- MARTINEZ MONTOYA J. (1999), *La construcción nacional de Euskal Herria. Etnicidad, política y religión*, Donostia, Tarttalo.
- MEAD H. G. (1963), *L'esprit, le soi et la société*, Paris, PUF [*Mind, self and society*, 1934].
- MOREAU R. (1981), *L'âme basque*, Bordeaux, Ulysse (2e éd.)
- PINTO L. (1989), «Expérience vécue et exigence scientifique d'objectivité», dans Patrick Champagne, Rémi Lenoir, Dominique Merllié, Louis Pinto, *Initiation à la pratique sociologique*, Paris, Dunod, p. 7-52.
- PLACER F. (1998), «Creer en Euskal Herria, la experiencia creyente de la Comunidades Cristianas Populares y de la Coordinadora de sacerdotes de Euskal Herria», 1976-1996, Bilbao, *Herria 2000 Eliza*, 1998.
- RICOEUR PAUL (1985), *Temps et récit 3: le temps raconté*, Paris, Seuil, 1985.
- SUAUD CHARLES (1978), *La vocation: conversion et reconversion des prêtres ruraux*, Paris, Minuit.

TAYLOR CHARLES (1994), «Les institutions dans la vie nationale», *Esprit*, mars-avril, p. 90-102.

ZULAICA JOSEBA (1988), *Basque violence, metaphor and sacrament*, Reno, Las Vegas, University of Reno Press.

—— (1996), *Cromañon y carnaval. Los Vascos como museo antropológico*, Donostia, Erein.

EUSKARAK IPARRALDEKO ELIZKIZUNETAN DUEN PRESENTZIAREN AURREAN ZER?

Hendaia, 2002-IX-27

Jean-Louis Davant

Mikel Erramuzpe jaunak aurkeztu duen inkesta horrek astindu eta inarrosi gaitu kristau euskalzaleak.

Apaizgaitegiko biltzarretik nola jalgi zen jendea? Arranguratua, kezkatua, kexu eta haserre atera zen. Euskararen aldeko erabakiak eta deliberoak igurikitzen zituen, eta horrelakorik ez zen agertu.

Ondotik, gogoeta zenbaiten egiteko, Baionan bildu ginen laster, urtarrilaren hogeita hamarrean, hamalau lagun. Solas franko erabili genuen biltzarkideek. Zenbait aipatuko ditut hemen, agian beharrenak, ezen denak ados ginauden puntu premiatsu batean: zinez apal joana dela euskararen lekua iparraldeko euskal elizetan, eta ez dugula onartzen ahal bide horretarik jarraiki eta segi dezan, beti behera.

Haatik zuhurtziazko bertze egia hau ere gogoan dugu: gero eta gutiago direla hemen apaizak, eta beraz ahal bezala ari direla, gure herrixka ugarietan eliza eta basiliza asko zerbitzatuz. Ez ditugu kritikatu behar, baina lagundu. Agerian dago frantzimantak (frankofono hutsak) dituztela maiz inguruko laguntzaileak, edo euskararen tokiaz batere axolatzen ez diren jendeak.

Biltzarkide batzuek deitoratu dugu elizatik bazter egoiten dela maluruski euskalzale anitz. Bertzeek ihardetsi digute zertako joanen diren euskalzaleak bizkarraz itzuli zaien eliza batera.

HIZKUNTZEN ALDE ZER DION ELIZAK

Oroitarazirik izan da Erromako Eliza orokorrak irakaspen zorrotza duela populuen eta hizkuntzen alde, txikienak barne, hortik baitabila jendeen gana-ko errespetua. Beraz Euskal Herrian ere doktrina ofizial hori ezagutu behar genuke, baita praktikan ezarri.

Azpmarratu dugu, aho batez, inoren aurka ez doala gure xedea. Aitzitik, Elizako buruzagi eta apaizak lagundu nahi ditugula, jaun apezpikua lehen lehena, giristino soil eta fidel egonez, eta gure proposamenak eginez libreki. Be-

raz fermuki bezain apalki entseatuko gara euskararen alde, gurea ere den Elizan. Eta hor politikaz ari garela erran lezakeenak, gezurra erran lezake.

Bistan dena, euskararen sustatzeaz bertze arrangurarik badugu kristau bezala, eta hori ere agertu da bilkuran. Nahiago genuke gure fedea bakean barnatu eta inguruan hedatu. Hemengo eliza husten ari delarik, deitoratzen dugu indar batzuen higatu beharra hor ere hizkuntzaren alde. Malurusi ez dugu bertze hauturik, behartzen gaitu egoera ezinago ilun batek. Gainera ikusten dugu eliza ez duela jendez betetzen frantsesak ere, izaitekotan gehixeago husten euskalzaleak urrunduz.

«FEDEDUNAK» ELKARTEA

Baionako biltzar horretan, multzo txiki bat hautatu genuen gutartean, georari buruz xedeen eta bideen prestatzen hasteko, taldearen hedatzeko eta eskualdeka finkatzeko, baita proposamenen egiteko bertze kristauei eta elizako buruzagiei.

Baionako bilkuran pentsatu genuen «Fededunak» izeneko mugimendua berpiztu behar genuela, eta horri buruzko urratsak apailatu zizkigun ondoko asteetan delako talde antolatzaileak. Biltzar nagusi bat apaindu zuen maiatzaren hamazortziko, Belokeko fraide etxean, larunbat arratsaldekar, eta hor bildu ginen hogeita hamar bat lagun.

Solas franko erabili zen hor ere, zenbait bederen aipatuko dizkizuet urruntxeago. «Fededunak» elkarte berriz indarrean ezarri genuen eta bulego bat hautatu: lehendakaria Pello OSPITAL kantari ezaguna, idazkaria Edurne ALEGRIA anderea, diruzaina Xan ERROTABEHHERE.

Oroitarazi behar dizuet larri-larria, bastan eta zirriborroan, zer izan zen «Fededunak» mugimendua, 1968an sortua. 1968ko maiatz hartan, Hazparden etxera jin zitzaidan Marcel Mendiboure hazpandar apaiza, Baionan zagoena kargutan. Ikasleez zuen kezka, ez unibertsitatekoiez, horrelakorik ez baitzegoen oraino hemen, baina seminario handiko apaizgaiez, «istudianteez» hitzaren zentzu zaharrean.

Ez ziren Pariseko ikasleen beha egonak, beren mugimendua aitzineko urtean hasia zuten, 1967an. Horren arrazoiak: euskararentzat toki bat nahi zuten beren formakuntzan. Ez zuen onartu zuzendariak. Orduko apezpikua Mgr Vincent baitzen, haren bermea ukan zuen. Mugimenduaren buru agertu ziren lau apaizgaiak apendiz bezala igorri nahi izan zituzten Frantzia behere horretako erretor batzuen gana. Orduan lau gazte horietatik biga seminariotik atera ziren beren baitarik, alde bat. Urruntzea onartu zuten bertze biek, haatik azkenean kanporatu zituzten Baionako buruzagiek. Ondotik husten hasi zen apaizgaitegia. Bitartean hortik joanak ziren irakasle batzuk, haietan Jean Hiriart-Urruty,

gero euskaltzain hautatuko genuena, eta haren anai gaztea, André, idazle fina hura ere, Parisen tristeki hondatuko zena 1987an. Bestalde Housset garaztarra, gaur Montauban-eko apezpikua dena.

Beraz krisi larria zen Baionako seminario handian, eta Marcel Mendi-bourek eman zidan aholku hau: elkartu gintezen ekintza katolikoan sartuenik ginen laiko batzuk, afera horretaz gogoeten egiteko, eta ahalaz bitartekari edo ararteko lanetan sartzeko. Kide andana bat bildu genuen Angeluko Haritxagan, eta hortik sortuko zen geroxeago «Fededunak» elkarte, Baionako suprefeturan ofizialki deklaratu dagoena. Lehenbiziko arartekari lan hartarik aitzina, bere xedea zabaldu zuen euskararen alde iparraldeko euskal eliza guzira. Gogoetak egin zituen sail horretarik at ere, bereziki *Fedegintza* aldizkarian, Euskal Herriaz, euskal elizaz, askatasunaren teologia baten beharraz hemen ere...

Teologia horren aldekoak ziren bereziki Mañex Erdozaintzi Etxart eta Klaudio Harluxet, ez ordea Jean Hiriart Urruty, eta hirugarren zenbakian gelditu zen aldizkaria. 1976. urtean gertatu zen hori guzia.

Gainera, katiximen bi hizkuntzetan agertzeko langile bezala ezagutua zuen elkarte orduko apezpikuak, eta eginkizun hori bete zuen garai hartakotzat. 1986an etorri zitzaigun orainko apezpikua, Pierre Moleres, eta ikusirik gure helburuekin bat zegoela, haren esku utzi zuen gure bulegoak horien bilatzea, eta 1987an gelditu zen «Fededunak» izeneko mugimendua, hargatik ezabatu gabe. Berriz indarrean jartzeko, ez zuen beraz papereria berri baten beharrik iragan udaberri horretan. Gainera ber izeneko aldizkari bat moldatzen du, eta bi zenbaki baditu jadanik agertuak.

BULEGOAREN PROPOSAMENAK

Maiatzaren hamazortziko biltzar nagusiaren ondotik bildurik, han erran zirenak moldatuz, Fededunak elkarteko bulegoak azaldu ditu iparraldeko elizari egiten dizkion proposamen hauek.

A) *Epe laburrean*. Duela 10 urte Sinodoak erabakiak praktikan eman:

1. *Il est demandé de mettre en oeuvre une pastorale adaptée aux milliers d'enfants et de jeunes scolarisés en langue basque (4. artikulua, 40. orientazioa, 401. proposamena).*

Hortarako beharko da euskal pastoralaren arduradun bat izendatu, laiko talde batekin euskarari buruz hartu erabakien jarraipena egiten du.

2. *Garantir à chaque communauté la liberté de célébrer dans sa langue (4. artikulua, 40. orientazioa, 401. proposamena).*

Horrek ematen dio euskaldun bakoitzari meza euskaraz entzuteko ahala, bere haurrekin, hauentzat egokia den tenorean, ez bazter herrietan soilik, baina zentroetan ere, 10 1/2tan, frantsesezkoekin aldizkatuz. Ez da ahanzi behar frantsesezko mezak diren eliza anitzetan, euskaldunek egiten dutela gehiengoa.

Meza elebidunak, ezinbestean baizik ez dira emanak izanen. Kasu haue-tan elebitasuna ez da kantuetan mugatuko. Gutienez eskaintza eta esker onez-ko otoitza euskaraz izanen dira.

3. Mezak prestatzen dituztenen laguntzeko, berriz agertuko dira Andia-zabalen liburuxkak.

Lazkaoko lana egokituko da hemengotzat, hosto bat atera astero.

Beren prediku eta prestakuntza makinaz joiten duten apaizak gomitatzen ditugu beren lanaren interneten sartzera, besteak ere balia ahal dituen lan ho-rretaz.

4. Parropietako aldizkarietan euskarari emanen zaio sinbolikoa baino gehiago daitekeen toki bat.

5. Euskarari interesatzen diren apaizak, euskara baliatzen den tokietan izendatuak izan daitezen.

B) *Hiru urte barne:*

1. Adin guzietako haurrek izanen dute kolorezko liburu bat euskaraz.

2. Euskaraz dakiten haur guziek katixima euskaraz izanen dute.

3. Hegoaldeko girstinoekin harreman ofizialak izanen dira, lehenago, euskal liturgia egin zelarik izan ziren bezela.

4. Apaiz gazteek urte bat izanen dute euskaraz ikasteko AEKan eta ho-rretarako bakarrik, lizentzia bat edo berziklatzea egiten delarik bezela.

5. Katixima egile gazte euskaldunentzat, formakuntza bat izanen da eus-karaz, ordaindua.

6. Katetxean eta apezpikutegian idazkari elebidunak izanen dira.

7. Dirua: Horiek denek dirua beharko dute. Aitzinkontuan dirutza bat sar-dezan apezpikutegiak euskarazko pastoralarentzat eskatzen dugu.

HORIEK DENAK EGINEN DIRA BATERE GETORIK SORTU GABE.

Euskaldunak noiz nahi eta non nahi sartzen dira frantsesezko elizkizune-tan, aspalditik, nehoi arazorik sortu gabe edo aldaketarik eskatu gabe. Bes-taldetik dira arazoak eta tolerantzia eskasak.

Hara beraz «Fededunak» elkarteko bulegoaren proposamenak.

Osoan hartu ditut, hitzez hitz, arras gutitan baturantz egokituz: bainan-baina, apez-apaiz, buxet-aitzinkontu, bakotxa-bakoitza, girixtino-giristino, xoi-lik-soilik, preparakuntza-prestakuntza...

BABEL ETA MENDEKOSTE

Nire aburu eta iritzi sakonena eman aitzin, auzi hau goratu eta zabaldu nahi nuke, gure sinestearen iturrietara itzuliz, hor ikusten baitituz oinarritzko bi gertakizun eta sinbolo, bata Itun Zaharrean, bertzea Itun Berrian: Babel eta Mendekoste.

Babelen, hizkuntza bakarra zuten jendeek. Baina urguluak, handi nahiak, izariz kanpoko xede zoro batek zatitu zituen, eta ezin zuten gehiago elkar ulertu ez konprenitu. Hor ikasgai nagusi bat ikusten dut, bertze batzuren arteki: ez duela deus onik indarrez eginiko basa unibertsalismo batek, porrot eta ban- karrotera deramala zuzen-zuzena.

Alderantziz Mendekostez, denek bat egin zuten nahitara, beren arteko di- ferentzien gainetik, bakoitzak bere nortasuna ukatu gabe: apostoluen mezua batbederak bere hizkuntzan entzuten baitzuen. Horrela ikusten dut egiazko ba- tasuna: gisa guzietako jendeen elkartasuna, bakoitzak hoberenik duen hura ekarriz eta bertzeekin partekatuz, gure ostatu xaharretan egin ohi zen bezala. Ostaleraren esku salda, edariak eta kafea. Eta badakigu zein ona eta eskuza- bala den gure ostaler nagusia, denak hartuko gaituena, oxala, bere mahaian, betiereko egoitzan.

NIRE ABURU SAKONA

Ez omen dago hizkuntza sakraturik. Beraz erdara ere ez de sakratua! Bai- na pertsona bakoitza bai, sakratua da: errespetua zor zaio, eta errespetu hori, hizkuntzatik ere pasatzen da, bere hizkuntzari esker pentsatzen baitu, edo gu- tienez pentsatzen duena adierazten.

Otoitza bihotzez egiten da buruz baino gehiago. Bertzela zer Jainko da otoizten duguna? Filosofoen Jainko hotz, urrun eta geldia, adibidez Voltaire baten arkitektoa edo erlojugilea, Ala Abraham, Isaias eta Josuaren Aita mai- tekorra?

Nik bederen ezin dut egiazki eta sakonki otoitz egin euskaraz baizik; ame- tsak ere euskaraz egiten ditut, hau baitut bihotzeko eta bihotzaren hizkuntza, aitamenganik ukana hatsa bera bezala. Bertze hizkuntzetan (latin, frantses, gaztelaniaz), formula hotz batzuk errezatzen ditut ezpain puntez; orazione hi-

lak dira niretzat, kontserbuzko janariak bezala, gustu eta vitamina gabeak, ezin bertzean, bertzerik ezean, «a minima» balia ditzakedanak.

Leku handia du euskarak euskaldunen izaitean eta bizitzan, arabera-koa behar du elizan ere. Gainera ez gaude hemen Charentes edo Touraine eskualdean, Euskal Herria da hau, bere nortasun berezia daukana zalantza barik: euskara dugu hemen lehenbiziko hizkuntza, herriko tontor eta erreka guziek mintzo dutena toponimia guzian. Ez da zuzen ez egoki euskara bere kabiatik bota dezan bigarren hizkuntza dugun erdarak, kukuak egin ohi duen bezala.

Elizari ez diogu eskatzen ahal Estatuari baino gutiago. Gobernuen ganik baino justizia gehiago iguriki dezakegu elizako buruzagien ganik, elizakoak izanez gu ere, horretan ez dugu dudarik.

Beraz esperantza handia dugu, bai fedearen alde, bai euskararen alde, hau baitugu espirituaren moldatzailea. Gisa batez, euskararen alde doa gaur jendarteko dinamika, batzuek ikusten ez dutena. Ürrüstoiko herri ñimiñoan adibidez, bederatzi haurño kondatzen baititut, horietatik sei Sohütako ikastolan sartu edo sartzekoak dira, beste hiruak soilik eskola publikoan. Bertzalde BAB frantzimant horretan ere, euskara irakastearen alde agertu da berriki jendeen gehiengoa aburu ikerketa batean. Nork erran dezake, zuhurtasunez, zaharkeria bat dela euskara? Nik uste gure hizkuntza mespretxatzen dutenen iritzia dela zaharkeria bat, zabarkeria bat ere bai, ukatzen gaituena. Beraz horren aldatzen lagundu behar ditugu Elizaren baitan ere.

ELIZA ETA ESTATUA(K) EUSKAL HERRIETAN

Hendaian 2002-IX-27

Piarres Xarriton

Euskaltzaindiaren *Jagon* Saileko lagunok, orain duela zenbait aste, arratsalde honetako egitasmoaz solasean geundelarik ikusteko Eliza eta euskara deritzon hiru urteko azterlanaren barnean nola banatuko genuen gaurko eginkizuna, Andres Urrutia, Mikel Erramouspé, Xabier Itzaina eta Jean-Louis Davanten aldiaren ondotik etorri zen ene txanda: «Eta hik, Piarres, zertaz duk behar hitzegin?» galdatu zidaten lagunek.

Nik berehala ihardetsi: «Eliza eta Estatua(k) Euskal Herrietan».

Eta oixtion, ene aitzinetik adiskide Jean-Louisek erraiten baitzuen ez zuela politika hunkitzeko gogorik, nik berehala aitortzen dizuet politikaren erdi-erdian sartzeko asmoa dudala.

Eta zergatik ote? Zeren alde batetik gure belaunaldiak ezagutu duen maisu miresgarri batek, Karlos Santamaria gure bidegile eta bakegile paregabeak, liburu eder bat idatzi baitzuen, monseigneur Huyghe Arras-eko frantses apezpikuari haren izena lapurtuz, *La Iglesia hace politica/Elizak politika egiten du*, deitu zuena eta agertuz geroz higatu ez dena.

Bestalde aitortu behar dut oraino, bizpahiru urte honetan, hitzemaña dudala Politikaz liburu baten egitea eta, jadanik parte ordaindua izan zaidala. Baina erdiminetan nenbilela, ziberotar adiskide batek jalgi dit berrikitan bere aita xirulariaren ganik bildu erran zahar hau: «Musika txarra, aitzinetik pakatua!» Badut, beraz, beldurra ene musika txarra izanen den.

Alta bada, ene liburu eta paper zaharrei, bai eta aspaldiko oroitzapenei gainbegirada bat eman orduko, konturatzen naiz baduelaengoitik 60 urte, bigarren Aintzina-ren 1941-1942ko urteez geroztik, Piarres Andiazabal euskaltzain kalonje adiskideak berrikitan eskuratu dizkidan Piarres Lafitte gure irakasle ohi zenari, Matthieu Aguerre, Roger Etchegaray eta Pierre Charritton apezgaiek, bakoitzak gure aldetik, bidaltzen genizkion gutunen arabera, urrundik daramatzagula, barna bihotzean sarturik, Elizaren eta estatuen harremanek euskaldunen gogoetan pizten dituzten galde berak edo bertsuak.

Nitaz beste bat liteke ordea gure Jagon Sailak galdezkatu behar lukeena aipatzen ditugun gai guztiez. Herenegunez geroz, hots, laurogei urteak bete dituzenez geroztik, bere kargu orotarik erretiratu baita Roger Etchegaray kardinala eta menturaz gertatu baitzaio, beste kargudun batzuei bezala, kargua utziz geroz, mihia luzatzea edo soilik elhea askatzea. Baluke ziur zer konda.

Bizkitartean, egun berean, bera ongi ezagutzen dukeen *La Croix* egunkari-ko kazetari batek zioen ez dugula nehoiz ikusiko berriketari askok amets litzakeen euskaldun kardinalaren «*memorabilia*»-rik.

Hain zuzen, gogoratzen zait, duela 25 bat urte, aita René Laurentin Paris-eko kazetari ezagunak jalgi zidala, bapatean, Saint-Amand-eko apezetxean, ateraldi hau: *Je me demande toujours quand le Vatican va se décider à régler le contentieux qu'il a depuis si longtemps avec le Peuple Basque*.

Jakin nahi zuenaz geroz noiz Vatikanoak zuritu nahiko zuen aspaldian Euskal Herriarekin duen auzia, kondatu nion ene adiskideari zenbait urte lehenago, Erroman ikasle geundelarik Etchegaray eta biok, Clément Mathieu Akizeko apezpiku hazpandarrak eraman gintuela berekin Pio XII.aren oinetara, haren benedizione berezia errezebitzera. Eta gero, aita santuarekin buruz buru solastaturik, atera zitzaigularik gure apezpiku ona, erranez PioXII.ak ez ziola besarkadarik eman nahi izan, gripearan kutsurik ez emaitzatik, galde ausarta egin genion berari: «Barka Jauna, jakin daiteke noiz argitaratuko dituzun 36eko gerla denboran Euskal Herriko egoeraz Erromara bidali omen dituzun txostenak?»

Erantzuna jin zitzaigun argi eta zorrotz: «Argitaratuko nik? – Sekulan ez, kalte gehiegi egin liezaioke Elizari!»

Segur eta fida naiz ez duela oroitzapen hori ahantzia Etchegarayek eta ez dugula, beraz, haren paperik ere ikusiko.

* * *

Goazen hala ere, bakoitza gure aldetik, iraganean gora zenbait urratsen egitera!

II. Mundu gerlatik landako urte haietan antolatu baitzen Biarritzen Eusko Ikaskuntzaren Nazioarteko Biltzarra, Pierre Narbaitz gure irakasle ohiak eskaturik parte hartu genuen Erromatik, bedera lanekin, bi ikasle lagun gazteok: nihonek alabaina argitaratu berria nuen *Petite histoire religieuse du Pays Basque* eta gai beretik zerbait erran nukeen.

Roger Etchegarayk, aldiz, egin zuen beste lan bat, nihaurk erran behar banu, enea baino aberatsagoa, Erromako bulegoetan berak ordukotz egiten zekien bezala, bildu baitzituen Euskal Herri osoko elizbarruti eta kongregazioek misio tokietan zerabiltzaten baliabideen kontu zehatzak. Ez zen ordea argitaratu *L'effort missionnaire des Basques à travers les siècles* deitu haren

lan hura eta, galdutzat emana izan zen. Baina hona non, suertez, Uztaritzeko Insausti baitan, Jean-Claude Larrondek aurkitu berri duen haren kopia bat eta laster argitaratuko omen du Biarritzeko Biltzarraren beste lan askorekin batean.

Dena den, dokumentu hori baliagarri izan daiteke oraino, geroztik eza-gutu ditugun Mateo Mugica eta Clément Mathieu bi apezpiku zenduen beste paper batzuek bezala, konduen ordua etorriko delarik. Ezen Gernikako hautsak oraino bero beroak zirelarik eta Pio XII.aren Erromako liburu saltegitan saltzen zelarik Jacques Maritain de Gaulleren enbaxadore «heretikoa» salatzen zuen *De Lamennais à Maritain la crise du libéralisme catholique* Argentinan argitaratu liburu frantsesezkoa, Maritain, Bernanos, Mauriac, Mounier, Congar, Journet edo don Sturzo iduri fededun ausart batzuek, gostaiarik gusta, euskaldunen alde mintzatzeko herabe izan ez baziren, aitortu behar da elizagizon gehienek nahiago zutela Lisboako edo Toledoko kardinalen urratsei jarraiki, Suitzan aterbeturik zegoen Tarragonakoaren bideari baino.

Nahiz Italiako Errepublikak lehen urratsak egiten ari zituen eta kristau demokraziak Ameriketako haizea alde zuen, Vatikanoko buruzagiek, aitzineko Mussolini, Pilsudski, Salazar, Hitler, Duplessis, Pétain eta bakoitza bere gisako estatuburu batzuekin hain ongi konpondu zirenek, aparteko konkordatu bat antolatuzera zoazen II. mundu gerlako garailek apur bat zokoraturik zeukaten Franco jeneralari eskua luzatzeko xedearekin.

Kontzilio berririk ez zen aipu ere oraino eta aski genuen aita Boyer je-suita edo aita Garrigou Lagrange dominikarra entzutea zenbait urte geroxeago goraipatuak izanen ziren aita Teilhard de Chardin, aita de Lubac edo aita Congar batzuek hitz egiten, asmatzeko zer ziren Juana Arkekoaren edo Savonarolaren denboretako inkisitoreak edo zer izan behar zen de Lancre jujearen eta Etchaz apezpikuaren euskal herrietan estatuak eta elizak, eskuz esku, zerramaten «sorgin ihizia».

Ez genituen oraino irakurriak behin fraile xahar batek idatzi zituen hitz hauek: *Elizarengatik paira daitekeena deus ez da, Elizarengatik pairatzen denaren aldean* eta, menturaz, horrengatik, ikustearekin Loiolako, Xabierreko edo Garaikoetxeko semeen odol bereko zenbat eta zenbat seme eta alaba hitzatzaren ziren munduan barna eliza amaren zerbitzutan, eliza horren esker txarra jasan behar zutela gure herritar anitzek eta oroizat gure Euskal Herriak, ez genezakeen onets.

Ordu berean bizkitartean Pio XII.ak argitaratu zuen «Jesus Jaunaren gorputz misteriozkoa besterik ez den Elizaz» diharduen *Mystici corporis* deitu gutun famatua eta aita Zapelena Iruritako gure irakasle maitagarriarekin landu genuen gure fedearen hazkurri eskaintzen zitzaigun testu berri hori.

Zurumurruen arabera, delako gutunaren idazlea aita Tromp gure irakasle holandarra omen baitzen, laster ohartu ginen ez zutela batere gure bi ira-

kasleek egun berean finkatzen Eliza amaren sorteguna: jesuita holandarrak erranarazi nahi zion Aita Sainduari, Ostiral sainduz, Gurutzefikatuaren saihe-tsetik jaio zela Jesusen gorputz misteriozkoa, jesuita nafarrak aldiz, tradizio osoari jarraikiz, gogor zeukan Mendekoste zela egiazko elizaren sortegun zu-zena. Azkenean, Pio XII.ak berak jakinarazi zuen ez zuela batere eztabaida horretan sartzeko xederik izan. Beharrik!

Bagenuen alabaina beste irakasle bat, aita Bertrams/jesuita alemana. Ho-nek eskaintzen zizkigun teologia politikazko ikastaldiak, baina, egia erran, ez zitzaion entzule multzorik hurbiltzen. Bizkitartean ez dezaket ahanztz, egun ba-tez, bere biziko esperientziak sustaturik, agian, honelako hitzaldia atera zuela:

«Jaunak, ez dakit zuek guztiok apez-tuko zareten, baina uste dut guztiok nahiko duzuela kristau zintzo izaten saiatu. Jakizue, beraz, Jainkoaren lehen ma-namenduak eragozten diola idolatria kristau orori. Mende bakoitzak baditu ordea bere idoloak eta, gure mende honek estatua du bere idoloa. Ez zarete arauz ne-hoiz belaunikatuko estatuen aitzinean!»

Gregorianako Unibertsitatetik eta Erromako harresietarik landa baziren bestalde, lan ixilean ziharduten teologoak eta, goiz edo berant, beren lanak ar-gitaratzen zituztenak; hala nola, de Lubac-en *Catholicisme* edo aita Congar-en *Vraie et Fausse Réforme de l'Eglise*. Urrun zen ordea oraino Vatikanoko II. Kontzilioa eta urrun ere *Mystici corporis*-en irakaspenak garatuz, Kontzilio ho-rretatik etorriko zen irakaspena, hots, Eliza dela, «Israelgo Populuaren onda-rea eta, Jainkoaren Herria» adierazi zuen *Lumen Gentium*-en aldarrikapena.

Orduz geroz, gainera, Parisen nengoelarik, 1965/75eko hamarkadan, aita de Lubac-en ikasle ohi jesuita saboiar gazte bat aski hurbiletik ezagutu nuen, Michel de Certeau (1925-1986) zena: Fede handiko eta jakitate zabaleko gi-zon horrek idatzi zuen behin:

«L'Eglise ne se réduit pas à ce qu'on en voit, mais elle ne peut récuser ce qu'on voit d'elle. Ce que les observateurs constatent est indissociable de ce qu'elle est, c'est-à-dire, un signe réel de Dieu dans le monde.»

Hori bera euskaraz erran nezake:

«Eliza ez da mugatzen hartatik ageri den horretara, baina hartatik ageri den hori ezin du berak nehondik ukatu. Behariek ikusten dutena ez da bereizten ahal izatez den hartatik: hura baita Jainkoak munduari helarazten dion egiazko zeinua.»

Michel de Certeau adiskideak zioen bezala, kristauaren «eguneroko» es-perientzia, laburbildu nahi banu, erran nezake berak proposatzen zuen defini-zio horrek bere baitan biltzen zituela Pio XII.ren, eta Vatikanoko II. Kontzi-lioaren irakaspenak, bai eta ere etxetik beretik ikasi eta sinetsi duguna, hots, Eliza dela gure «Ama Saindua».

Horra zergatik, Eliza bera eta Elizaren buruzagiak bide zuzenetik dabil-tzan beren herritarren beharrei ohartzen direlarik eta, adibidez, ogirik, etxerik,

lanik, eskolarik, aterperik, ohorerik gabe direnei heltzen zaizkielarik. Aitortuko dut/beraz/gogotik, Kontziliotik lekora, Jainkoaren Herria hurbildu zaiola, asko gisetara, herri xeheari eta jende xumeari: *Pacem in terris eta Populorum progressio*-k, adibidez, izan zuten eraginik munduan zehar eta, gutarik hurbilago, Franco hil aitzineko urte berean, 1974an. Eta *Kristautasuna herrientzat salbabidea* izan behar zela irakatsi zuelarik Añoveros Bilboko apezpiku jaunak, mezu horrek harrotu zituen bazterrak. Apaiz edo fraile eta euskaldun arrunt askori iduritu zitzaion, ezohiko mezua bidaltzen ziola, aspaldiko zorra ordainduz, Erromako elizak gure Herriari.

Bizkitartean ez dezaket ahanztz, bizpalau hilabete lehenago, 1973ko abenduan, ildo bertsutik zoan tesia aurkeztu bainuen. Tolosako fakultate katolikoren aitzinean, aita René Coste jaun irakasleak lagundurik eta, besteak beste, Pierre Eyt kardinale beharrak epaiturik, nola entzungor egin zuten ez bakarrik Baionako apezpikutegiak baina bai ere Pariseko irakasle edo argitaletxeek.

Lan hura bera atseginekin onartu zidan ordea Montréal-en, *Fides* argitaletxeak eta argitaratu *Héritage et Projet* bere liburu-sortan, Guy Bourgeault Montréal-eko Unibertsitateko irakasleak eskaini aitzin-solas laburrarekin eta solas-ondo mamitsu batekin, *Le droit des peuples à leur identité* izenburupean.

Bazirudien orduan memento ona zela, Québec-en eta Euskal Herrian eta, menturaz, beste leku askotan, zenbaitek aipatzen zuten *Askatasun Teologia*-ren bidetik, Elizaren eta Estatuen ohiko harreman hertsiegiei, Jainkoaren Herriaren eta herrien onetan, beste itxura baten emateko. Horra zergatik sartu nituen ene liburuan bi aipamen hauek:

«1. aipamena, jadanik aipatua dugun adiskide batena: kontzilioari hurbilezik jarraiki ondoan Pierre Eyt teologo gazteak idatzi zuen La Nouvelle Revue Théologique delakoan «*Le tournant politique de la théologie*» artikulua (1971-XII), adierazteko «orain arte, teologiaren alorrean, politika arazoez bazter xokoitsu, mugatu bat baizik ez baldin bazuten hartzen, hemendik aitzina gai horiek berak teologiaren erdi erdiko lekuan jarri behar zirela eta bihurgune horren ondorioak noizbait ageriko zirela».

«2. aipamena aldiz, Jean Delumeau historialari ezagunarena: Kristau zintzo eta argi honek argitaratua zuen alabaina, 1977an, Parisen, *Le Christianisme va-t-il mourir?* liburu ausarta. Argi eta garbi erraiten zuen Jesus Jaunak berak erran baldin bazuen: «Ene erreinua ez da mundu honetakoa», Salbatzailearen irakaspen garrantzitsu hori, zorigaitzez, hamabost mendeetan barna, ahanztzia izan dela historiaren arabera. «Botereaz jabetzea izan da alabaina, Elizaren bekatu nagusia eta ondorioz, askatasun, zuzentasun eta bake bidegile izan beharrean, jendearen indar zapaltzaile bilakatu da bera frangotan.»

Badu engoitik mende laurdena gogoeta horietan murgildurik gabiltzala eta geroztik anitz gauza gertatu dira: Jean Delumeau jauna, adibidez, Deustuko Unibertsitateak Doctor Honoris Causa, bere ohorezko irakasle izendatu du orain duela zenbait urte.

Pierre Eyt Bordeleko kardinal zena gazterik hil izan zaigu eta Larunseko semea bere sorterrian ehortzi dutelarik, gure ustez galtze handia izan da Ama Elizarentzat eta herriarentzat: tarteka baitirudi, Heletako bestaberrietan bezala gure dantza-jauziek egiten dutela: urrats bat aitzina egin orduko, beste bi urrats gibelera.

Ez dezagun bederen nehoiz ahantz bizitze iraganak eman irakaspena!

Badaukat ene paperetan gutun bat, nihaur Hazparnetik Parisera bidali nindutelarik 1965ean eta Erroman Biblia ikasten ari zelarik, André Hiriart-Urruty zenak handik bidali zidana, Jean-Paul Vincent, Lyonetik etorri, Baionako apezpiku berriarekin ezagutzak egin ondoan. Hona, komentariok gabe, azken le-roak:

«Baionako apezpikuarekin afalduak gira duela bulta bat. Ez daut Hazparneko superior ohirik ez haren letrarik aipatu, Etxaluzen afera hortaz arras griña haundia du, iduriz. Zerbaiten egitera entseatu dela erran daut, baina ez duela deus ardietsi; funtsean libraztea ardietsi balezate ere, ez omen luke Baionako suprefetak Etxaluz eskola libroetan irakasle ikusi nahi.

Gauza batek nu harritu: apezpiku berri hau oraino aitzinekoa baino beldurtiagoa dugu naski. Kontzilioko eta diosesako beste gora-behera guziek baino griña gehiago emaiten dako «eskualdun zonbaiten politikak»: ez du berak aitortzen, baina jateko arteik sujet hori dit gehienik aipatu. Eskualdun gazteria arrunt nahasten hasia omen da; funtsean Lafitte bera arras errebelatua dauka! Eskuarazko liturgia ez du zonbaiten gosearen tronpatzeko baizik akulatu: zerbait musuikatzerat eman behar zen... kabalaren arthotik begiratzeko!

Bego hortan gure Jaun Apezpikua eta, gauden gurean! Esperantza dut Hazparnetik eraman arangurak laster despeituko dituzula, zure sail berriari karraskan lotzeko. Izan kuraie zure lan handiari buruz, eta ez adiorik!»

* * *

Denok badakigu nola bururatu zen gau hartan Erroman hasi elkarrizketa hura eta geroztik zer izan ziren, hogeit bat urtez, Baionako apezpiku zenak Hiriart-Urruty André eta Jean bi anaia apaiz euskalzale zenduekin ibili urratsak. Beste komentariok gabe, honetan bego gaurko solasa!

* * *

Eta azkenik, Erromako alde haietan euskaldunik baldin badago entzuteko eta ihardesteko nor denik eta, hari berari eginen diogu iragan hilabeteko *La Croix* kazetan Pirineo Atlantiketako fededun ezezagun batek egiten zuen galde hura bera, ea, noiz ote Erromako Elizak uko eginen dion Vatikanoko Estatuen egitura eta lotura zaharkituari. Egoki ahal baita eta zuzen, Jainkoaren Herriak izan dezan ez estatu arteko estatutxo baten itxura, baina bai estatu guztien azpitik edo gainetik elkartzen dituen herri desberdinen antza.

EUSKALTZAINDIKO JAGONET-EN ZERBITZUA

*Joxe Ramon Zubimendi,
JAGONETen arduraduna.
Euskaltzaindia.*

1. JAGONETeko galdelekuan jasotako galderak: 900
2. JAGONETek banan-banan emandako erantzunak: 892
3. JAGONETeko datu-basea osatzen duten galde-erantzunak: 382
4. JAGONETeko datu-baseak hartutako bisitariak*: 12.073 (batez beste, egunean 33)

JAGONETeko datu-baseak 2002an hartutako bisitari-kopuruaren hilez hileko xehetasunak:

urtarrila:	989	uztaila:	568
otsaila:	981	abuztua:	519
martxoa:	1.068	iraila:	898
apirila:	910	urria:	1.294
maiatza:	1.013	azaroa:	1.148
ekaina:	716	abendua:	1.969

OHARRAK:

Aipaturiko datuok ikusirik, agerian dago JAGONET zerbitzuak 2002an alor guztietan egin duen aurrerapena: iazkoaren aldean, ugaritu egin dira datu-basearen edukia (% 138,4), bisitariak (% 137,5) eta banan-banako erantzunak (% 106,5).

Bestetik, argi dago Euskaltzaindiak webgunea berritu duenetik, 2002.eko abenduaren 2tik aurrera, euskaltzaleek askoz errazago aurkitzen dutela JAGONET zerbitzua. Horregatik ugaritu dira horrenbeste abenduko bisitak. Ugalitze hori guztiz esanguratsua da, eta are esanguratsuagoa Gabonetako oporrak tarteko zirela kontuan hartuta. Horrek esan nahi du, noski, 2003. urtean are

* Datuok EUSKALTELeK emanak dira.

eta jende gehiagok baliatuko duela JAGONET zerbitzua. Beraz, ahalegin berezia egin beharko dugu datu-basea hornitzen segitzeko.

Alderaketa ikusteko, hona hemen JAGONETeko 2001eko datuak (martxoak 21- abenduak 31):

1. JAGONETeko galdelekuan jasotako galderak: 668
2. JAGONETek banan-banan emandako erantzunak: 656
3. JAGONETeko datu-basea osatzen zuten galde-erantzunak: 276
4. JAGONETeko datu-baseak hartutako bisitariak*: 6.621 (batez beste, egunean 24).

Ez adiorik.

**EUSKALTZAINDIAREN
BARNE-HISTORIA**

JEAN-PIERRE ARBELBIDEREN GUTUNAK

Hasparren, 6 mai 1891

Bien cher Monsieur Broussain,

Vous serait-il possible de me rendre un petit service ? Je voudrais avoir les oeuvres de Frédéric Mistral, (1) traduites en français par lui-même. La traduction seule me suffirait.

Je désirerais aussi les articles que Charles Nodier (2) a écrits autrefois, je ne sais plus dans quel journal, sur le respect que tout gouvernement sensé doit avoir pour les langues particulières de la Province, pour celles surtout qui sont les plus anciennes.

Il est bien entendu que je payerai tous les frais. Mais comment pourrais-je reconnaître la bonté que vous aurez de chercher ces curiosités, très difficiles à trouver probablement ? Veuillez pardonner ce tracas. Du moins je prie pour vous ; c'est le seul moyen, et certainement le meilleur, que j'aie pour vous remercier.

J'ai vu avant-hier à Barrandeya Monsieur et Madame Moreau. (3) Ils sont en bonne santé. J'ai vu aussi M. Jean-Baptiste (4) qui se dispose à rentrer bientôt à Madrid.

Je vous prie d'agréer mon respect le plus dévoué.

J.P. Arbelbide, prêtre

(1) Frédéric Mistral (1830-1914) probentzal idazlea (*Mireio*) Nobel saria ukan zuen 1905ean.

(2) Charles Nodier (1780-1844) frantses idazle erromantikoa.

(3) Moreau jaun-andreak P. Broussainen etxeko aitamak dira. Ikus Charritton P., *Pierre Broussain, sa contribution aux études basques*, CNRS, Paris, 1985.

(4) Jean-Baptiste Broussain (1854-1906) Pierre Broussainen anaia gehiena.

Hasparren, 20 mai 1891

Bien cher Monsieur Broussain,

Je viens de recevoir 4 volumes de Mistral ; permettez-moi de vous remercier sans retard et de vous envoyer ce petit mandat de 20 fr. pour les frais.

Inutile d'ajouter combien je vous suis reconnaissant pour la peine que vous vous donnez avec tant d'empressement et de succès. Je ne croyais pas que j'aurais si vite le plaisir de lire Mistral.

Veuillez donc agréer tous nos remerciements.

Votre bien respectueux et dévoué.

J.P. Arbelbide, prêtre (5)

(5) Jean-Pierre Arbelbide kalonjea (1841-1905) idazle oparoa : *Bokazionea*, 1887 ; *Erlisionea*, 1890 ; *Igandea*, 1895 ; eta Baionako diosesian apaiz ezagutuenetarik bat haren garaian.

Le P. ARBELBIDE
Supérieur des Missionnaires
HASPARREN

Bonne et vaillante année à M. Broussain. Un nouveau livre basque vient de paraître ; c'est le *Credo*, par M. Lapeyre (6) ; je ne l'ai pas encore reçu. Il a été imprimé chez Lamaignère à Bayonne.

1892

(6) Etienne Lapeyre (1840-1893) *Credo edo Sinhesten dut esplikatua*, ikus aita L. Villasantek prestatu edizio berria Lekukoak 5 bilduma, Euskaltzaindia, Bilbo, 1982.

Bayonne, 14 novembre 1899

Bien cher Monsieur Broussain,

Je viens de recevoir la visite de M. le Capitaine Darricarrère, (7) un bas-quisant des plus compétents et des plus passionnés. Il travaille depuis de longues années à un dictionnaire d'assez petit format, maniable et portatif, de prix modeste, tel enfin que chacun de nous a désiré en avoir maintes fois.

Mais avant de commencer l'impression, M. le Capitaine Darricarrère désirerait avoir un certain nombre de souscripteurs en Espagne. Aizkibel y avait recueilli mille souscripteurs, et A. Maria Salzedo 700, pour des travaux semblables mais moins utiles, à cause de l'énorme dimension de leurs volumes. M. le Capitaine Darricarrère serait satisfait de 500 souscripteurs environ. J'ai pensé que votre intervention auprès de M. Ascué, professeur si connu de langue basque à Bilbao, aiderait efficacement le désir de M. le Capitaine Darricarrère, et voilà pourquoi j'ai pris la liberté de vous écrire.

Veillez donc avoir la bonté de vous intéresser à une oeuvre si bien faite pour propager ou du moins conserver notre chère et belle langue.

Je vous prie, M. le Docteur, d'agréer mon respect le plus dévoué.

J.P. Arbelbide, prêtre

Je dois vous dire que ce dictionnaire donnera les mots et variétés des divers dialectes basques de France et d'Espagne.

(7) Jean-Baptiste Darricarrère kapitaina (1845-1928) euskalzale eta euskaltzain urgazlea. *La langue basque et les idiomes aryens* argitaratu zuen 1885ean eta euskal hiztegi bat prestatzen hasi, baina diru eskasez *artzi* sarreraino baizik ez argitaratu 1900ean.

Bayonne, 18 novembre 1899

Bien cher Monsieur Broussain,

Veuillez me pardonner mon petit retard à vous répondre. C'est en plein travail de la grande fête de l'Adoration que votre lettre m'est arrivée et il m'a été vraiment impossible d'écrire.

Oh ! que votre invitation est alléchante. Oui, j'en suis, mais ne le précipitez pas, ce beau voyage ; des questions bien autrement vulgaires me retiennent ces jours-ci, infimes détails d'installation dans mon nouvel appartement. Je suis enchanté du retard de Larrieu, (8) il me permettra d'être prêt pour vous suivre. Donc je suis des vôtres, mais goazin baratche !... Veuillez m'écrire quand vous croirez devoir partir ; de mon côté je vous préviendrai dès que je serai bien libre ; et de la sorte nous réussirons bien à nous entendre.

Je vous prie d'agréer mon respect le plus dévoué.

J.P. Arbelbide, prêtre

rue Douer, 20

(8) J.-Félix Larrieu zuberotar mirikua izan behar da, gainera P. Broussainekin harreman jarraikiak zituena. Ikus gutundegian D' F. Larrieuren gutunak.

Bayonne, 4 août 1901

Bien cher Monsieur Broussain,

M. Azkué (9) est arrivé à Bayonne hier au soir, hôtel Guipuzcoana. Dès que nous l'avons su, M. Daranats et moi, sommes allés le trouver. Il a dormi chez M. Daranats, et aujourd'hui il dîne chez moi avec Messieurs Darricarrère, Daranats, et M. Adéma qui ne peut cependant venir que pour le café, à cause de S' Dominique qui le retient chez M. Dominique Etcheverry. Nous sommes heureux de savoir par M. Guichenné (10) que la chère petite malade est mieux. Toutes mes respectueuses et dévouées sympathies. M. Azkué partira pour Hasparren demain, lundi; par le train de 7.20. Tout à vous.

J.P. Arbelbide, prêtre

(9) R.M. Azkue da, jakina, eta beste guztiak Baionako haren adiskideak : J.-B. Daranatz, J.-B. Darricarrère, G. Adéma Zalduby, adibidez.

(10) Léon Guichenné aldiz P. Broussainen koinata da, Marie Broussainen senarra eta «eri tipi gaixoa» Madrileko Marie Broussain iloba, J.-B. Broussain eta Marie-Louise Dangereteguyren alaba (1890-1901).

Bayonne, 5 octobre 1901

Bien cher Monsieur Broussain,

J'aurai le regret de n'être pas des vôtres lundi, non certes que j'aie aucune répugnance à venir à Hasparren, (11) mais je suis d'avis que lorsque la Providence déplace le théâtre de notre humble petite action, il faut s'y conformer et ne jamais avoir même l'air d'entraver, par d'importunes apparitions, la manière de faire du nouveau régime.

D'après moi, un ancien curé fera toujours bien de ne plus paraître dans la paroisse qu'il a quittée. Pareillement, si nulle que soit mon importance, peut-être aurais-je tort aussi de me montrer. Dans tous les cas, j'estime que ce doute doit suffire à me convaincre que le mieux est de m'abstenir. Ce qui n'empêche pas que j'attache à votre invitation tout le prix que votre coeur a la bonté d'y mettre, et je vous prie d'agréer mes meilleurs remerciements.

Ce n'est qu'aujourd'hui qu'il m'a été possible de causer un peu avec M. Adéma. Voici notre décision. Vous n'êtes libre ni le lundi ni le mardi, et moi je dois aller le mercredi chanter la messe d'Adoration perpétuelle au Boucau; donc le premier jour disponible est le jeudi 10. Si vous agréez ce jour, nous l'arrêtons pour notre petite réunion chez M. Adéma.

Et maintenant, veuillez me permettre de vous dire simplement une vérité. Elle risque bien de blesser un peu votre modestie, mais en définitive elle devra vous encourager à remplir vaillamment un sérieux devoir. Votre sincère amour du Pays Basque et de sa langue ; vos études déjà sérieuses et avancées et la résolution de consacrer votre vie entière à développer ces connaissances ; les loisirs, l'indépendance, les facilités de déplacement que vous créent votre situation et votre fortune ; toutes ces conditions réunies font à mon très cher Monsieur Pierre Broussain l'obligation de remplir dans notre Comité le rôle principal. Donnez à ce rôle le titre que vous voudrez, mais la réalité doit être celle-là : Il faut que vous soyez l'âme et la très agissante cheville ouvrière de toute l'oeuvre.

Quant à moi, malgré la trop bienveillante opinion de quelques collègues, je ne puis faire que très petite besogne. Les prédications et les confessions absorbent le meilleur de mon temps. A peine libre de la retraite que je viens de

(11) Hazparneko misionesten buruzagi izan zen J.-P. Arbelbide, baina Mre Jauffret Baionako apezpikuak kargutik kendu zuen 1897an.

donner, il faut que je me lance maintenant dans les travaux du Jubilé. C'est pour vous dire que mon concours dans le Comité ne pourra être que bien modeste.

Jeudi, n'est-ce pas ? Vous dînez avec moi. Nous serons seuls afin de pouvoir causer de l'autre affaire...

Veillez agréer mon respect le plus dévoué.

J.P. Arbelbide, prêtre

Bayonne, 21 août 1902

Bien cher M. Broussain,

Je rentre à l'instant même de S' Jean-de-Luz où j'ai passé la journée avec un vicaire général de Bordeaux, et je trouve votre lettre qui m'attend. Donc, un mot seulement de réponse. M. Daranatz, parti ce matin pour Espelette, ne rentrera que demain au soir. J'ignore quel fut le résultat de la votation par correspondance dont vous me parlez, et aussi s'il en a donné communication à M. Adéma. Je lui montrerai votre lettre dès son retour et nous vous écrirons.

Quant à la réunion de la semaine dernière, j'ai protesté contre le congrès du 11 septembre, disant que la délicatesse la plus vulgaire nous dictait, nous commandait de ne point le tenir tandis qu'Arana, vice-président et notabilité si marquante, était en prison. M. Daranatz s'est joint à moi. Mais tout était décidé. M.M. Adéma, Guilbeau, Hiriart, et puis les lettres de Campion et d'une foule d'autres, motivées par M. Guilbeau, devaient faire loi. Aussi nous sommes-nous bornés à dire que 1° nous restions partisans de la Fédération, 2° que nous restions convaincus que les convenances ne permettaient pas de réunir le congrès tandis qu'Arana était en prison, 3° que cependant nous voyions bien que nous ne pouvions l'empêcher.

Je crois, en effet, que nous ne pouvons rien, et que, malgré tout, nous devons rester partisans de la Fédération. (12)

Toutes mes amitiés à M.M. Azkué, Dibildos et David. (13) Agur bihotz guziz.

J.P. Arbelbide, prêtre

(12) Fédération Littéraire Basque edo Eskualzaleen Biltzarraren sorreran gertatu Hondarribiko bilkuraz da solas hemen, bai eta tarte horretan izan zen Sabino Arana Goiriren espetxeratzaz.

(13) Hazparnen elkarretaratzen ziren maiz Piarres Broussainekin hiru apaiz adiskideak : Azkue bizkaitarra, Pariseko Edouard Dibildos eta David hazpandarrak.

Bayonne, 23 août 1902

Bien cher M. Broussain,

M. Daranatz est rentré, je lui ai de suite communiqué votre lettre, il vous écrira lui-même.

Veillez dire à Azkué qu'il aura toujours le vivre et le couvert chez moi pour ses courses à Bayonne et en particulier quand il devra faire la navette entre Licq et Urrugne. Dites-lui aussi qu'il doit venir chez moi sans façon, il sera toujours cordialement reçu, quoique je ne sois pas un grand complimenteur.

Je viens d'apprendre avec plaisir que M. l'abbé Landerretche (14) est à Licq, veuillez lui présenter toute mon amitié.

J'espère qu'en rentrant vous viendrez me voir, oilho bat janen dugu elgarrekin.

Bien à vous de tout coeur.

J.P. Arbelbide, prêtre

(14) Martin Landerretche (1842-1930) Eskualzaleen Biltzarraren idazkari izan zen eta ere euskaltzain. Ohartzen gara Azkue lagundu zuela bere hiztegi lanetan, Ligin horrekin egin zuen egonaldi luzean.

Bayonne, 25 avril 1904

Bien cher M. Broussain,

A l'instant même je rentre de donner une première communion à Capbreton et je trouve chez moi un billet de votre vénérée mère me disant toute sa joie de votre mariage avec Mlle Baratchart. (15) Sans perdre une minute, je vous envoie toutes mes plus affectueuses félicitations. Croyez bien que chaque jour j'aurai une prière à l'autel pour le bonheur de cette union.

Eta orai, bihotzaren erditik besarkatzen zaitut.

J.P. Arbelbide, prêtre

(15) Amélie Baratchart Amenduzekoa 1904eko ekainaren 15ean Bordelen Piarres Broussain Hazparneko mirikuarekin ezkondu zen. R.M. Azkue eta Edouard Dibildos bi apaiz adiskide minak zirela lekuko.

JEAN-BAPTISTE DARANATZEN GUTUNAK

ÉVÊCHÉ de BAYONNE

Bayonne, le 17 novembre 1899

Bien cher Docteur,

L'espoir de vous voir arriver m'a fait remettre, d'un jour à l'autre, ma réponse à votre lettre.

J'accède, après mûre réflexion, à la demande de D. Azkue.

Vous saurez, à votre passage à Bayonne, mes conditions et recommandations.

Votre tout dévoué.

J.B. Daranatz (1)

(1) Jean-Baptiste Daranatz (1870-1945) Ezpeletako errientaren semea, apaiztu orduko 1895ean P. Haristoy erretor historialari eta euskalzalearen laguntzaile izan zen Ziburun eta han berean hasi zen bai euskarari bai historiari interesatzen. Haristoy laguntzearen sari Duvoisin-en hiztegia eta gutundegia eskuratu zituen, bai eta *Ebanjelioa eta Imitazionea* argitaratu.

Bi urteren buruko 1897an apezpikuaren idazkari zoan Baionara eta horrela euskalzale munduan sartzen. Euskalzaleen Biltzarreko hastapenetan ere partehartu zuen 1901 eta 1902an bai eta gero RIEVen sorreran 1907an. Ithurryren gramatika ere berak zuen argitaratu azkenean 1920ean.

1922an kalonje izendatu zuten eta historia lan asko ere argitaratu edo berak edo Dubarat kalonjearekin elkarlanean *L'Eglise de Bayonne* (1924) eta *Curiosités du Pays Basque* (1927) adibidez.

«Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne» elkarteko buru lehen izan zen bestalde II. mundu gerla denboran zendu zen arte.

ÉVÊCHÉ de BAYONNE

Bayonne, le 12 mai 1901

Jaun Medicua,

Azkue Jaun Abadeac gaztiazten dait egun laburric artean ethortzeco go-goa duela ene Iztegi edo Dictionnaire-arekin. (2) Badakizu nola zeronec ereman zinuen Bilbaorat ene escu-lana, zoin arthoski eta zembat ichiltasunekin.

Aditu dut Dictionnaire edo iztegi horren originala, Duvoisin capitainaren obra, testamentez zuri utzi dautzula Ciburuco erretor zenac, beraz zuri ere horren agerrarazteco dretchoa.

Nahi nuke baitezpada jakin heian lan ikharragarri horri buruz lotugo zaren ala, icusi ondoan Harriet et Darricarrère jaunen iztegiac, hobeago iduritzen zaitzunez Duvoisinin obra choco batean uztea.

Dena den, eta ez bazinu lan horren zeronec imprimarazteco chederic, atsegin nuke, etorkizunari buruz, paper horien zure escutic izaitea. Debalde egon behar badire, nahi nituzke original hori eta horren copia betan atchiki nerekkin.

Baldin ene galdea ausarta balinbazautzu, erranen derautazu.

Guzia-gatic zure escutitz bat lehiarekin iracur nezake.

Zure zerbitzari,

J.B. Daranatz

Jaun Aphezpicuaren escutitz-laria

(2) Iztegi hori da Duvoisinin hiztegi Daranatzek berak bere eskuz kopiatu zuena, Ziburun, P. Haristoy erretoraren laguntzaile zelarik (1895-1897). Gaur Baionako Euskal Erakustokian dago, J.-B. Daranatz paper asko bezala.

ÉVÊCHÉ de BAYONNE

Bayonne, le 2 octobre 1901

Bien cher Docteur,

Je souscris très volontiers à toutes vos propositions, (3) sous le bénéfice des observations suivantes :

1° Vous êtes tout désigné pour être le secrétaire-adjoint. M. Adéma et M. Darricarrère et... beaucoup d'autres partagent mon sentiment.

2° Le cadre des assesseurs doit être élargi et doit contenir des représentants de toutes les provinces. Mettez-y : Azkue, Guerra, Etchegaray, Mujica, Aranzadi, Arbelbide, Darricarrère et Sallaberry. La proportion sera sauvegardée et les décisions du bureau n'auront que plus de poids. Cela fera 3 président et vice-présidents, 2 secrétaires, 2 trésoriers, et 8 assesseurs. Au besoin, les trésoriers pourraient ne pas avoir voix délibérative. Je ne crois pas qu'il y ait là pléthore de membres pour le bureau. D'ailleurs, je m'en rapporte pleinement à votre décision.

J'écris dans le même sens à St Jean de Luz.

Si je puis vous être de quelque utilité à Bayonne, très volontiers, me voilà. Mais ce serait vraiment prétentieux de ma part que de vouloir parader au bureau.

Surtout, pas de découragement. L'abbé Hiriart-Urruty a fait de ravissants articles sur la Confrérie des Bras Croisés.

Beaucoup de plaisir pour votre réunion, et tous mes regrets.

Agur.

J.B. Daranatz, prêtre

(3) Hau guztia, ondoko urtean jaioko den Eskualzaleen Biltzarraz da solas.

ÉVÊCHÉ de BAYONNE

Bayonne, le 14 octobre 1905

Cher Monsieur Hiriart-Urruty, (4)

Pour une distraction, c'en est une, que vous réparez heureusement. C'est égal, avouez que c'est fort.

Quant au reste, je suis étonné de vos reproches, puisque vous avez été le premier à pousser M. Guichenné dans cette voie. Lundi matin, je me suis trouvé à son cabinet avec M. d'Arcangues. Après l'exposé des résultats obtenus, il nous a dit : A moins d'avoir un certain nombre de centaines de voix d'écart avec ses concurrents, l'abbé Hiriart-Urruty, qui connaît très bien la situation, estime, il me l'a dit lui-même à Hasparren, que mon beau-frère doit se retirer.

D'ailleurs ses administrés le vengent triomphalement des basses rancunes de Ritou. Et personnellement, je retire ma candidature si mon beau-frère ne retire la sienne.

C'était net et nettement dit. M. Guichenné se disposait à écrire dans ce sens par 1er courrier.

J'en parlerai aux divers membres de l'Evêché et à l'Archiprêtre. On fut unanime à trouver que cette décision était sage et très opportune avec les élections législatives en perspective. Sans cela, c'était la division sur tout la ligne.

Et voilà !...

Je n'ai pas vu la profession de foi de Mendiondo. Je vous la procurerai.

Bien à vous, très affectueusement.

J.B. Daranatz, prêtre

(4) Gutun hau J. Hiriart-Urruty *Eskualdunaren* zuzendariari bidaltzen dio J.-B. Daranatzek honek entzun baitu haren gain ezarri dutela P. Broussainek amore emaita Kontseilu jeneraleko hauteskundeetan, lehen itzulian lehen atera zelarik.

ÉVÊCHÉ de BAYONNE

Bayonne, le 29 octobre 1905

Cher Père et Maire,

Ai-je besoin de vous dire que j'ai suivi avec un soin particulièrement affectueux pour vous les péripéties de ces 3 ou 4 dimanches passés, (5) et que je me suis félicité avec vous que les prévisions de ma dernière lettre se soient réalisées à la lettre, de point en point.

Si j'ai tardé à vous en faire tenir l'expression cordialement émue, vous devinez aisément les raisons de ma circonspection.

Laissez-moi donc vous féliciter grandement et vivement. Je félicite avec vous votre Dame et Madame votre soeur et croyez que tous les vrais Basques ont été fiers de voir s'élever sur le pavois un porte-drapeau aussi autorisé de toutes leurs revendications.

A vous de coeur.

J.B. Daranatz, prêtre

(5) Aitzineko igande horiek hauteskunde igandeak ziren :

1905eko irailaren 30ean, larunbatarekin Hazparneko Herriko etxean kontseilariek auzapez hautatu zuten Pierre Broussain Xemartin Harriague Morroxko auzapez zenaren ordezkatzeko.

1905eko urriaren 8an, Kontseilu jeneralaren hautatzeko lehen itzulian P. Broussain lehen atara zen 888 botzekin, bainan bigarren itzulirako aldia utzi zion, 629 botzekin ondotik etorri ziztaion Larraidy mirikuari.

1905eko urriaren 22an, Pierre Broussainen laguntzarekin honen koinata, Marie Broussainen senarra Léon Guichenné, deputatu hautatua zen.

ÉVÊCHÉ de BAYONNE

Bayonne, le 23 janvier 1906

Mon cher Ami,

Je viens d'apprendre que Guilbeau (6) refuse sa cotisation de sociétaire à «Eskual zaleen bilzarra», parce que 42 personnes seulement s'exécutent pour ce paiement. Il en déduit que, dans ces conditions de lamentable agonie, il vaut mieux disparaître... Gero ageriko !

Avez-vous l'opuscule de Landerreche : *Aphurka*, (7) imprimé aux frais de cette société ? C'est d'une rare pauvreté.

Vous devriez, d'ici à trois semaines, en donner dans l'*Eskualdun-Ona* un compte-rendu bibliographique. Comparez son raisonnement en faveur de l'Eskudara avec le 1er chapitre d'*Igandea* d'Arbelbide, soulignez ses lacunes de bas-quisant et prononcez un jugement pas trop sévère. (8)

Dans notre vaillante feuille, j'ai cru devoir réveiller le dernier discours du regretté chanoine. Je le compléterai peut-être par des réflexions personnelles.

Nous en sommes à *pirrita* pour le Dictionnaire, et j'ajoute qu'il marche *pirripitan*.

Il faudra chauffer dans le journal le zèle des souscripteurs.

Respectueux salut à Madame.

Nahi duzun artio.

J.B. Daranatz, prêtre

(6) Martin Guilbeau (1839-1912) Urruñan jaioa, Donibane Lohizunen auzapez egona (1878-1888) Eskualzaleen Biltzarraren lehen idazkari izana. Ofizioz mirikua eta afizioz III. erre-publikaren aldeko euskalzalea.

(7) Martin Landerretche (1840-1930) euskaltzaina *Aphurka zahar eta berri ahurtara bat eskuararen alde*, Lamainière, Bayonne, 1905.

(8) J.-P. Arbelbide (1841-1905) *Igandea eta Jaunaren eguna*, Desclée, Lille, 1895.

ÉVÊCHÉ de BAYONNE

Bayonne, le 29 novembre 1906

Banoa loaren hartcera
Jesus çure icenean.

Gau, eta egun beguira naçaçu
Ene etsaiën artean.

Jauna, çuc odol divinoaz
Erosi nauçu Munduan,

Arren errecibi naçaçu
Hil eta ondoan Cerüan.

(Exercicio spirituala, 1718) (9)

J.B. Daranatz, prêtre

(9) J.-B. Daranatzek berrargitaratu ditu XVIII. mendeko *Exercicio izpirituala* 1901ean, 1906an, 1907an, 1937an, beti Baionan Seris baitan.

ÉVÊCHÉ de BAYONNE

Bayonne, le 12 mars 1919

Mon cher Ami,

Je vous remercie vivement de votre longue et intéressante lettre, qui a été une vraie révélation pour moi.

On sera unanime à se réjouir de votre nomination comme membre-directeur d'*Euzko-Ikaskuntza*.

Ce qui me réjouit encore, c'est la pensée que nous aboutirons peut-être grâce à vous à rééditer la Grammaire d'Ithurry. (10)

Pour l'achèvement de la 1ère édition, il faudra dans les quinze cents francs. Et je ne vois pas du tout comment on parachèvera l'oeuvre sans le concours financier des Députations provinciales. Une subvention aussi importante ne sera certainement fournie par aucun Mécène basque-français. Et vous savez qu'il n'y aura pas de quoi faire dix volumes complets, plusieurs feuilles étant épuisées ou tout comme.

L'Académie basque est donc en souffrance. Il y avait lieu de le craindre. Je vous souhaite d'en faire partie vivante et agissante.

Je regrette bien que Maddalen (11) n'ait pas vu *La Fille de Roland*.

Adieu et merci.

J.B. Daranatz, prêtre

(10) Ikus J.-B. Daranatz, J. Ithurry, «Grammaire basque» in *Curiosités du Pays Basque*, 1927.

(11) Maddalen Broussain, 1905ean jaioa eta 1982an zendua, Pierre Broussain eta Amélie Baratcharten alaba zaharrena ezkondu zen Chevalier jaunarekin.

JEAN-BAPTISTE DARRICARRÈRE REN GUTUNAK

Bayonne, le 8 janvier 1900

J'adresse à Monsieur le Docteur Broussain, un cahier des suffixes, préfixes, etc. de notre bel Heuskara ; ils ont été recueillis et déterminés surtout par Chaho, (1) quelques-uns par Lécuse et d'autres par Darrigol.

Il est à remarquer que la plupart de ces éléments flexionnels sont à comparer entre eux et que leur usage doit être contrôlé, ce que je n'ai pas eu le temps de faire ; j'en ai touché quelques-uns dans mon dernier essai d'analyse.

J'ai fait parvenir à M. l'abbé Azkue le travail sur Axular.

Je lui serre cordialement la main.

J.-B. Darricarrère (2)

Je viens de quitter M. Lassalle, (3) bien et gai.

(1) Joseph Chaho (1811-1858) atharraztar idazlea, *Etudes grammaticales*, Jean-Pierre Darrigol (1790-1829) lehuntzar apez jakintsua, *Dissertation sur la langue basque*, Bayonne, 1827 eta L.-M. Lecluse (1774-1845) *Grammaire basque*, Bayonne, 1826, izan ziren XIX. mende has-tapeneko hiru hizkuntzalari ezagunenak Iparraldean.

(2) J.-B. Darricarrère (1844-1928) Basusarrin sortu zen aduanetako kapitain izan eta hizkuntzalari bilakatu : 1885ean euskara eta aryen hizkuntzak konparatu zituen eta 1900ean euskal hiztegi bat antolatu, baina ez argitaratu ahal izan. Euskaltzaindiak urgazle egin zuen.

(3) Pierre-Alphonse Lassalle (1849-1905) euskaldun soldadu aitzindaria Baionara erretiratu zelarik euskalzaleen munduan sartu zen.

Bayonne, le 23 juin 1900

Monsieur le Docteur et cher ami,

Le prince L.L. Bonaparte, dans les «observations importantes» qu'il a mises en tête du Verbe (voix transitive à deux régimes), a affirmé qu'il n'y a point « de terminatif pour *il m'a à lui, ils m'ont à lui à eux*, etc. ». En cela il a commis une erreur. Je ne sais pas si c'est en me rappelant l'observation ci-dessus reproduite que j'ai contesté l'existence de *eman nakote* : quoi qu'il en soit j'ai erré à mon tour ; la forme dont il s'agit, que je n'ai lue nulle part, existe dans mon *Verbe théorique* ; toutefois la flexion que vous avez eu la bonne idée de me faire connaître est tellement usée que ce n'est qu'après un examen approfondi que j'ai pu en restituer les éléments premiers et surtout la différencier phonologiquement et morphologiquement de *eman (ba)nakote... si je leur avais donné*.

Je vous remercie de cette précieuse trouvaille ; je vais la recueillir toute usée qu'elle est, la pauvrete, et la loger avec l'étiquette «D' Broussain et D' Dourisboure (4) – 1900».

Merci et je vous serre la main.

Darricarrère

(4) Alexis Dourisboure (1863-1931) Mugerren sortua, Gratien Adéma Zalduburen arreba-
rekin ezkondu zen, Senperen miriku gisa jarri zelarik.

Le 9 juin 1901

Monsieur le Docteur,

Voici ce qu'un coup d'oeil jeté sur le lot de la succession de M. l'abbé Haristoy (5) –qui vous est échu et que vous avez eu la bonté de me prêter– m'a permis de constater.

Dans les caisses dont il s'agit, il existe :

1° Un Dictionnaire français analogique (c'est la copie d'un imprimé).

2° Le Dictionnaire de Larramendi (6) traduit dans cet ordre : Basque-français-espagnol.

3° Dictionnaire des mots recueillis par le capitaine Duvoisin. La lettre A y manque complètement et la copie sur papier blanc, qui d'ailleurs s'arrête au mot *aldagiro*, ne saurait remplacer les fiches faites par Duvoisin. Un enfant sans doute a mal copié le basque et il a commis de grosses fautes d'orthographe française.

Par les observations qu'il a faites personnellement c'est un travail précieux. D'ailleurs Duvoisin se méfiait de l'école qui à St Sébastien a emboîté le pas à Larramendi ; il lui arrive de poser la question : ce mot est-il usité ? Et il a grandement raison de suspecter certaines expressions que j'appellerais *buru-buztan gaberik*.

Merci bien, Monsieur le Docteur.

Darricarrère

(5) Pierre Haristoy (1833-1901) Ziburuko erretor historialari ezagunaren ondoriotasunaz du solas, apez horrek berak J.-B. Duvoisin jakintsunaren artxiboa ukana baitzuen erretor zenak eta parte bederen P. Broussaini utzia.

(6) Manuel Larramendi (1690-1760) aita jesuistak 1745ean argitaratu zuen Donostian bere *Diccionario trilingüe* famatua.

Bayonne, le 17 janvier 1902

Monsieur le Docteur et cher ami,

Hier a eu lieu de 2 1/2 à 3 1/2 (un peu à la hâte à cause du départ de M. Guilbeau, train de 4h20) la réunion à laquelle la circulaire Arana traduite en français a été lue ; elle a donné lieu précisément à une observation que vous connaissez déjà ; il a paru à tous les assistants qu'il ne faudrait pas que par une erreur de numéro d'ordre ou parce qu'un son n'aura pas été pourvu du signe qui doit le représenter, l'on puisse considérer comme nul le projet entaché ainsi d'erreur partielle ou qui présenterait une ou plusieurs lacunes ou des abstentions voulues ; après quelques pourparlers, M. Guilbeau a été chargé (M. l'abbé Daranatz a insisté pour qu'il en soit ainsi) d'écrire à ce sujet à M. Arana ; la question de l'impression des projets d'unification par les soins de leurs auteurs n'a pas été discutée ; le tableau phonétique, (7) complété de deux colonnes pour les systèmes d'Arana et de l'abbé Azkue, et qui comprend une série de lettres numérotées de 1 à 40 inclus, a été remis à l'imprimerie pour avoir de nouvelles épreuves. J'ai remis à l'abbé Daranatz l'article rédigé par vous pour les journaux. M. Guilbeau pense que la publicité antérieurement faite pour provoquer des adhésions est suffisante. Que fera M. le Président ? Je m'en informerai demain.

J'ai l'honneur de vous saluer.

Darricarrère

(7) Hondarribian 1901ean egin lehen bilkuraren ondotik Eskualzaleen Biltzarra sortu behar zuten lagunek erabaki zuten Azkue eta Aranaren ortografiak bateratzeko xedetan euskal ahotsen taula «Tableau phonétique» delakoa hitzartzea.

Le Capitaine Darricarrère

Bayonne, 29 avril 1919

Ederki ! Agian ongi emanen dezue : hora zer diodan galdatzen Jainkoari zeubentzat. (8)

(8) J.-B. Darricarrèrek Pierre Broussaini bidali agiantzak izan behar dira bi lerro hauek Euskaltzaindian eta Eusko Ikaskuntzan sartzen delarik.

PIERRE ETCHEPAREREN GUTUNA

Mendionde, le 1er octobre 1905

A M. P. Broussain, maire de Hasparren

Félicitations très sincères, mais marchons de l'avant, puisque nous avons si bien commencé. On a répandu aujourd'hui l'*Eskualdun Ona* avec beaucoup d'entrain. Mais je crois, et l'on m'a dit, qu'il serait très utile de le répandre aussi dimanche prochain, en cas qu'il y ait ballottage, pour tenir toujours les électeurs en haleine. Préparez le «stock» pour le samedi soir à 5h ; on viendra le prendre et on le distribuera avec les billets, le samedi soir même ou le dimanche matin.

Envoyez les billets sans faute chez Auguste (Harriaga) votre parent, de manière que celui-ci puisse les faire parvenir, pour jeudi soir, à l'adresse ci-dessous : M. Pascal Babaquy, Agerria, Lekhorne.

Il y aura aussi quelqu'un pour distribuer les billets à la porte de la salle du vote.

Vous aurez de bons agents, mais ne manquez pas de faire encore des visites à Mendionde, surtout maintenant que vous êtes maire. Il y a des maisons où vous n'avez pas été. Renseignez-vous bien et venez. Ces visites peuvent neutraliser plus ou moins l'influence des autres candidats et aussi partager quelquefois les voix parmi les deux, trois, quatre électeurs d'une même famille.

Pour ce qui est de satisfaire les agents qui auront travaillé en votre faveur, adressez-vous discrètement à M. le Curé de Mendionde. Il vous renseignera.

Pour moi, je n'assisterai pas à la lutte, puisque, demain, je quitte le pays pour le Séminaire.

Bonne chance donc et bon courage.

P. Etchepare, prêtre (1)

(1) Pierre Etchepare (1880-1932) apez Jean Etchepare miriku idazle ezagunaren anaia zen eta honek artikulua bat idatzi zuen *Gure Herria* aldizkarian, Donamartiriko erretor zelarik aski gazterik zendu baitzen. Ikus P. Charritton, *Jean Etchepare mirikuaren idazlanak, V, Euskal Herriko bizia (1932-1935)*, Elkar, Donostia, 1996.

MARTIN GUILBEAUREN GUTUNAK**ASSOCIATION BASQUE
JEUX FLORAUX BASQUES**

St Jean-de-Luz, 27 août 1895

Monsieur,

Le comité Directeur à la demande de plusieurs membres de l'Association Basque a décidé de célébrer cette année les Jeux Floraux à Espelette le 24 septembre prochain, jour du concours agricole cantonal.

Je vous adresse par le même courrier notre Bulletin de souscription, auquel je vous prie de réserver bon accueil.

Un banquet dont la cotisation a été fixée à 5^F aura lieu ce jour-là à midi à l'hôtel Halsouet.

Comme membre de l'Association Basque, le comité vous prie de vouloir y participer.

Agréez l'assurance de ma considération distinguée.

Le Président de l'Association Basque.

M. Guilbeau (1)

(1) Martin Guilbeau (1839-1912) Urruñan jaioa, miriku eta euskalzale gazterik kokatu zen Donibane Lohizunen eta hiri hortako auzapez ere izan (1878-1888) berak sortu zuen «Association basque» delako elkartea Antonio Abbadia (1810-1897) Zuberoako jaun handi erregezalearen aurka egiteko eta hura hil eta Eskualzaleen Biltzarraren sorrera bultzatzeko, Adéma Zalduby kalonje eskuindarra bereganatu ondoan.

ASSOCIATION BASQUE
JEUX FLORAUX BASQUES

St Jean-de-Luz, le 17 septembre 1895

Monsieur Broussain, membre de l'Association Basque,

Veillez, je vous prie, donner la plus grande publicité aux fêtes traditionnelles que l'Association Basque, célébrera cette année, à Espelette le 24 septembre 1895 à 2 heures de l'après-midi.

PROGRAMME

1° Chant des pièces couronnées au concours de Poésie Basque.

2° Concours d'Improvisations Basques.

3° (idem) de Danses Basques.

4° (idem) de Chirola et Tambourins.

Agréez, Monsieur le sociétaire, l'assurance de ma haute considération.

Le Président de l'Association Basque.

M. Guilbeau

P.S.— Dîner Basque de l'Association à midi Hôtel Halsouet (par souscription).

ASSOCIATION BASQUE

St Jean-de-Luz, le 27 juin 1901

Monsieur,

Vous êtes prié de vouloir bien honorer de votre présence la Réunion de Linguistes et de littérateurs Basques (Français et Espagnols) qui aura lieu à Hendaye pendant les fêtes Basques, qui se célèbrent cette année dans cette ville vers le milieu du mois prochain (2) pour étudier : « L'unification de l'orthographe Basque, et en arrêter, si possible, les règles philologiques basées sur l'Euphonie Euskarienne ».

Veuillez, je vous prie, adresser votre adhésion sans trop tarder, dans le cas où vous voudriez prendre part aux travaux du Congrès Basque de Hendaye.

Agréez, Monsieur, l'assurance de ma considération distinguée.

M. Guilbeau, Président de l'Association Basque

P.S.— Vous recevrez, en temps utile, s'il y a lieu, votre lettre de convocation à la Réunion projetée. Cette Réunion a lieu à l'initiative de l'Association Basque et sous les auspices de Mrs Adéma chanoine à Bayonne et Campion Arturo.

(2) Bilkura hori egin zen azkenean, baina irailean bakarrik eta aski modu txarrean nahiz hortik sortu zen Eskualzaleen Biltzarra.

St Jean-de-Luz, le 9 janvier 1902

Mon cher ami,

Arana ne sera donc jamais content. Badirela hola gizonak. (3)

- On lui transmet la délibération de Fontarrabie.
- On le prie de rédiger la circulaire à adresser aux membres du Congrès Basque.
- Il se plaint dans le journal «la Patria» du retard apporté à l'exécution de son plan.
- Avec un mois seulement de retard nous annonçons urbi et orbi dans une vingtaine de journaux Français & Espagnols que les Euskarologues non présents à Hendaye peuvent demander jusqu'au 1er février prochain leur inscription en qualité de membre du Congrès Basque.
- Je lui adresse une bonne lettre courtoise & correcte pour lui annoncer l'exécution intégrale de son projet à partir du 1er février prochain etc. etc.

Et il n'est pas content.

Je désespère de le contenter s'il se plaint encore...

Le Bureau a cru devoir introduire un petit correctif à son projet, c'est-à-dire aux explications verbales données par lui à Hendaye. Son projet je ne le connais que par «la Patria». Je ne sache pas que le Bureau du Congrès le possède.

Le correctif en question est que le Bureau centralisera toutes les communications à faire, projets et réponses à adresser aux membres du Congrès. Et cela pour le bien de la chose. Le procédé d'Arana (communications directes entre les membres) n'était pas pratique. Le nôtre est non seulement pratique mais se fera mathématiquement et sans entrave.

Beaucoup de membres n'auraient peut-être pas voulu faire les frais d'impression, copies et autres. Le Bureau les fera à la satisfaction générale. Voilà tout ce que j'ai dit à Arana dans ma dernière lettre.

(3) Hemen Sabino Arana Goiri (1865-1903) du gogoan Guilbeauk. Ez ziren ongi konpondu Hondarribiko bilkuratik lekora. Laster preso sartu zuten Sabino eta Hendaiaoko bilkuran ez zuen parte hartzerik izan.

Vers le 20 courant nous nous rencontrerons à Bayonne pour la rédaction de la lettre aux membres du Congrès. Ordu arte eta egun on.

Zure adichkidea.

M. Guilbeau

S' Jean-de-Luz, le 23 mars 1903

Mon cher M. Broussain,

J'ai communiqué (suivant votre désir) à trois ou quatre Républicains notables de S' Jean-de-Luz la Requête que vous adressez à M. le Préfet au sujet de l'Enseignement du Catéchisme en Basque.⁴ Aucun d'eux n'a voulu la signer.

Votre dévoué serviteur.

M. Guilbeau

(4) 1903ko urtarilean Francière Pabeko prefetak debekatu zuen Euskal Herriko apeztei kaxixima euskaraz egitea. Baionan ez zen orduan apezpikurik eta Pierre Broussain, Albert Constantin eta Frédéric de Saint-Jayme hiru jaunek bildu zituzten herri gizonen sinadurak erabaki horren aurka egiteko. Gutxi batzuek ezezkoa eman zioten sinadura galde horri. Hauetarik izan zen Guilbeau errepublikazalea.

FÉLIX LARRIEUREN GUTUNAK

29/10/1899

Mon cher ami,

A quelle époque et par quelle voie comptez-vous aller à Bilbao ? J'ai l'intention d'aller au Pays vers le 12 ou le 15 novembre, et si mon remplaçant pouvait rester quelques jours, j'en profiterais pour vous accompagner chez cet excellent abbé. En cas de réponse cadrant avec mon projet je me réserve de porter le hitztegi avec moi. Au cas contraire je vous l'enverrai soit directement soit chez le chanoine Arbelbide, où vous pourrez le cueillir au passage.

L'almanach de Soule est fini ; il va être tiré demain lundi, broché mardi soir ou mercredi matin et expédié aussitôt après. Il a été fait hâtivement, une indisposition et un voyage en Belgique m'ayant empêché de m'en occuper et les collaborateurs ayant été un peu plus paresseux que d'ordinaire. Tel qu'il est cependant je crois qu'il ne déplaira pas trop.

Avez-vous occasion dans vos courses de rencontrer d'anciens numéros de la *Propagation de la foi* en basque ? Il en est un certain nombre que je recherche et si vous pouviez me les procurer en bon état vous m'obligeriez grandement. Je vous en donne la liste en l'autre part.

Mon bouquin se vend bien jusqu'à présent ; l'éditeur m'a demandé le solde du tirage ce qui est assez bon signe, et, si ça va de ce train je serai obligé de préparer pour le printemps prochain une nouvelle édition.

Compliments à Lassalle lorsque vous le verrez ou lui écrirez et cordialement à vous ex intimo.

Larrieu (1)

(1) Félix Larrieu (1864-1941) ziberotar miriku euskalzalea Paris aldeko Montfort l'Amaury hirian bizi zen nahiz lan gaitza egin duen handik euskal kulturarentzat argitaratuz adibidez, anitz urtez *Almanaka üskaraz*, gero Charles Bordesekin *Üskal Noelen lilia*, 1897 eta berak 1899an *Mauléon et le Pays de Soule pendant la Révolution*.

P.S.—Tâchez de me procurer l'adresse exacte du chanoine Arbelbide, et si vous savez quelque petit potin à son sujet (démêlés avec S.G.) (2) ayez la bonté de m'en faire part.

Propagation de la foi basque, (3) manquent, de la 1ère série 1877 à 1882 : les n°s 3, 4, 5, 7, 15, 18, 19.

1894 : n°s 1, 2, 4.

1895 : n°s 5, 6.

1896 : n°s 3.

1897 : n°s 1, 4, 5, 6.

1898 : n°s 1 à 4 inclus.

1899 : n°s 1, 4 et suivants.

(2) Arbelbide jaun kalonjeak eztabaida gogorra izan zuen Mre Jauffret Baionako apezpi-kuarekin Hazparneko misionesten buruzagi izanik eta kargua utzi behar izan zuelarik.

(3) *Fedearen Propagazionea* aldizkaria agertu da luzaz euskaraz.

16/11/1899

Adichkide maitia,

Barda igorri deizut colis postal bezala Pouvreau-en hitzategia. (4) Enuzu helturen ene oustez Bilbaoat joaiten. Daigun astian joan ahal bazinte itchasoz hirourgeren eguneko utzultzeko gisan joan nintezu gogo hounez. Ikhous'azu eia hola egiten ahal dugunez, joaitea phuru ! Etcheratekoa eginen dit zerbait ere gisaz. Paubetik igorriko deitzut Ziberouko bi armanak. Orai orai mouldaturik izan duzu.

Zoure adiskide bihotzez.

Larrieu

(4) Sylvain Pouvreauren XVII. mendeko hiztegi hori Pariseko Liburutegi Nazionalean dagoena, argitaragabea. Larrieu mirikuak bere kondu kopiarazi zuen.

9/12/1901

Adichkide maitia,

Ez egon othoi bihar ene haiduru. Bayonara banoazu, arrastirian, beharko dit Miarritzera eta goizan ere badiket akhodiña franko. Daigun aldiko dukezu. Ahala oro egin gei dit alde hountara utzultzeko ihaoteri urhentziari buruz. Ordunko gogo hounez egun bat hitzamaiten deizut. Bena zu etzitakia hel bihar Bayonarano ?

Baratzen nuzu bethi zoure adichkidia bihotzez.

Larrieu

JEAN ETCHEPAREREN GUTUNAK

Mendionde, le 12 novembre 1901

Monsieur et cher confrère,

Ainsi que je vous l'avais promis, je me suis rendu hier dans la maison (Hélette). Sans autre préambule, j'ai exposé à l'intéressée le motif de ma visite. Grande a été sa surprise : elle m'a affirmé n'être point enceinte ; seulement sa menstruation se serait arrêtée depuis les premiers jours de février ; elle aurait demandé à M. Héguy un médicament pour la faire revenir, mais il le lui aurait refusé ; elle comptait me réclamer le même service, mais elle n'a pas osé ; bref, elle ne s'attend point à accoucher, à moins d'un hasard providentiel (sic). Comme je me disposais à l'examiner pour vérifier ses dires, elle n'a point voulu s'y prêter malgré les instances de sa mère présente, et m'a réitéré qu'elle ne se croit point candidate à la fonction de nourrice. Je n'ai eu donc qu'à me retirer. Mon opinion est qu'elle rumine dans sa cervelle quelque projet d'avortement. Tout le monde s'accorde à dire qu'elle est enceinte, vu son excellent état de santé et sa «monstre» et aussi qu'elle est légèrement déséquilibrée.

Un mot maintenant de M. Lartegui. Son état général est assez satisfaisant et les plaies ont bon aspect. Pas de suppuration, ou très peu. Il a somnolé toute la journée d'hier, prétendant que le chloroforme l'avait abruti ; il s'est abstenu de toute alimentation, « *pour que le chloroforme puisse achever à l'aise son évaporation* ». Il continue de vous appeler Sainbrou. Il est ridicule.

Donc, ne comptez point sur la demoiselle d'..... Si je puis arriver à découvrir ces jours-ci une nourrice dans les environs, je vous en ferai part immédiatement. Mais je ne crois pas qu'il y en ait.

Bien à vous et au plaisir de vous revoir.

D' J. Etchepare (1)

(1) Jean Etchepare mirikua (1877-1935), ikus P. Charritton, *Jean Etchepare mirikuaren idazlanak*, 5 tomo, Elkar, Donostia, 1984-1996.

Docteur J. Etchepare
MENDIONDE (par Hasparren)
(Basses-Pyrénées)

28 avril 1904

Ah ! Cachottier, va ! C'est donc cela qui vous donnait un si drôle d'air, au dernier marché, quand vous me parliez de votre voyage à Bordeaux ?

Eh bien, à vous dire la vérité toute nue –pardonnez-moi mon excès de franchise– *halako bat egiten daut* que vous vous mariez. J'aurais été si heureux de vous voir toujours seul, seul jusqu'à la mort, d'avoir un culte spécial pour vous, prêtre laïque du Pays Basque qui agonise !...

Cependant, bien que je ne sache rien de vos sentiments intimes sur quoi que ce soit, j'avais prévu ce dénouement. Il me paraissait que vous finiriez par céder –hélas !– aux influences de toutes sortes (ecclésiastiques même) qui vous travaillaient dans ce sens.

Puisque le sort en est irrévocablement jeté, malgré tout je vous félicite du fond du coeur d'avoir choisi pour compagne une jeune et belle Basquaise. (2) Puissiez-vous, dans une union durable et toujours harmonieuse, étendre, autour de Barrandea que probablement vous habitez, de nombreux et solides rameaux !...

D' J. Etchepare

P.S.– Connaissez-vous le mot *chira* ? Il est parfaitement basque et signifie : ulcère chronique, qui a fini par devenir –aux yeux du patient du moins– un émonctoire naturel, dont la cicatrisation provoquée entraînerait l'apparition de métastases mortelles. Il s'emploie surtout pour les vieux ulcères variqueux.

J.E.

(2) Amélie Baratchart (1879-1960) Amenduzeko amikuztarra zen eta bi alaba eman zizkion Pierre Broussain bere senarrari, Maddalen eta Jenofa, ikus P. Charriton, *Pierre Broussain, sa contribution aux études basques*, CNRS, Paris, 1985.

Docteur J. Etchepare
LES ALDUDES
(Basses-Pyrénées)

Mardi matin fin Octobre 1905

Mon cher ami,

Ah ! comme je regrette que vous vous soyez désisté ! (3) Vous passiez haut la main malgré les efforts combinés de vos deux adversaires, l'élection de M. Guichenné n'en eût souffert nullement, et notre beau canton n'eût pas été représenté au Conseil général par le «vaniteux acéphale» dont la conduite, pendant la période électorale, m'a, comme vous, écoeuré. Mon unique souhait était qu'il restât sur le carreau, et définitivement.

Mais je comprends parfaitement que vous n'ayez pas voulu mettre le pays à feu et à sang. Il paraît que l'on était très monté. Votre nouveau succès n'eût pas manqué de vous attirer l'inimitié des deux clans vaincus et de vous rendre ainsi votre tâche de maire très difficile. Les sentiments qui vous ont dicté votre désistement vous honorent même à leurs yeux. Je ne sais si cela les désarmera totalement, mais ils ne s'aventureront pas avec autant d'audace à vous mettre des bâtons dans les roues. Le pays y gagnera en tranquillité, et vous aussi. Et puis, j'espère bien que vous tiendrez à coeur d'achever de le mettre à la raison, dans quatre ans.

C'est égal, ce me sera une rude pilule à avaler que cette élection, si provisoire soit-elle, de notre insupportable confrère !

Veuillez agréer, mon cher ami, mes plus cordiales salutations.

Mes respectueux hommages à Mme Broussain.

D' J. Etchepare

P.S.— Vous m'avez dit un jour, si j'ai bonne mémoire, qu'un géographe espagnol avait fait éditer une carte du Pays Basque supposé autonome et absolument indépendant. Pourriez-vous me dire où elle se vend ? Je serais heureux de l'appendre à l'un des murs de mon cabinet.

D' J. Etchepare

(3) Kontseilu jeneraleko hauteskudeetan P. Broussainek idatzia da gutuna lehen itzulian lehen atera izanagatik erretiratu zelarik Larraidy mirikuari lekua uzteko.

Docteur J. Etchepare
MENDIONDE (par Hasparren)
(Basses-Pyrénées)

Mercredi soir

Mon cher Broussain,

Voici les adresses des deux personnes en question :

1° Mme Marie Noblia
Villa Grandpré
Biarritz

qui est le cordon bleu si justement célèbre ;

...

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

EUSKALTZAINDIAREN ARAUAK

120

HIZTEGI BATUA

aitzur – aldaratu¹

aitzur

aitzur(-)begi

aitzurreen adlag. 'aitzurraz lurra lantzen'.

aitzurdin* e. haitzurdin.

aitzurka adlag. 1 'aitzur-ukaldika'. 2 'aitzurreen'.

aitzurkada iz. 'aitzur-kolpea'.

aitzurketa

aitzurketan: *aitzurketan ari*; *aitzurketan egin*; *aitzurketan jardun*.

aitzurlari

aitzurrotx iz. 'bi edo hiru hortzeko aitzur modukoa'.

aitzurtu, aitzur(tu), aitzurtzen. *du ad.*aiui iz. *g.er.* 'oihua, garrasia'.

aiuika

aiuma iz. *g.er.*aiuntamentu iz. *Heg. Beh. h. udal, udaletxe.*

aiurri

aiuta

aiutari iz. *g.er.* 'laguntzailea'.

aiutatu* e. lagundu.

aiutatzaile* e. laguntzaile.

aiutu izond. *Bizk.*aixkol iz. *Latyrus sativus.*aizaro iz. *g.er.*aizina iz. *lpar.* 'astia, beta'.aizkatu, aizka, aizkatzen. *du ad. g.er.* 'uxatu, haizatu'.

aizkolapustu iz. 'aizkora-apustua'.

aizkolari

aizkoljoko iz. 'aizkora-jokoa'.

aizkolketa iz. *g.er.*

aizkol kirten* e. aizkora(-)kirten.

aizkora

aizkora aho

aizkora(-)apustu

aizkora(-)begi

aizkora buru

aizkora(-)joko

aizkora(-)kirten

aizkora(-)kolpe

aizkora adlag.: *gaztetatik hasiak aizkora ikasten; aizkora bezain trebea da laiaketan eta gol-dea erabiltzen.*

aizkora(-)ukaldi

aizkoragile

¹ Arau honen osatu eta eguneratu egiten du 44. Arauan argitaratutako Hiztegi Batuko zerrenda, aitzur - aldaratu tarteko hitzei dagokienez, Arau berria da, beraz, kontuan hartzekoa.

aizkoragintza
 aizkorakada
 aizkorol iz. *g.er.* 'aizkoraz landutako ohola'.
 aizolbe iz. *Ipar. g.er.* 'haizeak jotzen ez duen tokia'.
 aizpa* e. ahizpa.
 aizpil iz. *Sorbus torminalis*.
 aizta iz. *Bizk. h.* ahizpa.
 aiztamakil* e. astamakila, lantza.
 aizto
 aiztokada
 aiztur iz. pl. *Sin.* guraize, artazi.
 aizun izond. 'faltsua'.
 aje
 ajeatu, ajea, ajeatzen. *da ad. Heg.*
 ajedrez* e. xake.
 ajustadore* e. doitzaile.
 ajustatu, ajusta, ajustatzen. *da/du ad. 1 Zah.* 'bat etorri tratuan'. 2* 'neurrian jarri' adierazteko erabili doi-
 tu, aurrindu, egokitu eta 'pieza bat beste batean doi sartu' adierazteko erabili ahokatu.
 akabaila iz. 'bukaera, amaia'.
 akabantza
 akabatu, akaba, akabatzen. 1 *du ad.* 'animaliak bortxaz hil'. 2 *da/du ad.* 'amaitu, bukatu'. 3 *du ad.* 'azken
 ukituak egin'.
 akabatzaile iz. 'azken ukituak egiten dituen'.
 akabatze
 akabera
 akabo
 akabo izan *da ad. Ipar.:* *han akabo izanen dira gaitz guztiak.*
 akabu iz. *Bizk.* 'amaiera': *jaien akabuko egunean.*
 akaburengoan adlag. *Bizk.* 'hiltzorian'.
 akademia
 akademiko
 akadiera
 akain iz. *Ixodoidea sp.* 'kaparra'.
 akain(-)belar iz. *Ricinus communis*.
 akan* e. akain.
 akanpada* e. kanpaldi.
 akanpatu* e. kanpatu.
 akara iz. *Valeriana celtica. Sin. nardo.*
 akara(-)aihen
 akarizida
 akaro iz. *Acarina*.
 akaso adlag. *Heg. Beh.*
 akastu, akats/akastu, akasten. *du ad.*
 akastun
 akats
 akazia iz. *Acacia sp.*
 akeita iz. *g.g.er.* 'kafea'.
 akelarre
 aker
 aker(-)aihen
 akerki iz.
 akerko
 akertxikiro h. aketiren.
 akertxo iz. 'goldearen belarria'.
 aketiren
 aketo 1 'aketirena'. 2 '(pertsona) zakarra'.
 akets izond. 1 'moldakaitza, traketsa'. 2 *g.er.* 'kamutsa'.

- aketz
 akeztu, aketz/akeztu, akezten. *da* ad. '(animalia emea) antzutu'.
 akiakula iz. *Batez ere Bizk. g.er.* 'aitzakia, estakurua'.
 akialdi
 akiazi, akiazi, akiazi. *du* ad.
 akidura
 akigarri
 akitaniera (hizkuntza).
 akitika h. ikotika.
 akitu, aki, akitzen. *da/du* ad. 1 'asko nekatu'. 2 *Naf.* 'amaitu, bukatu'.
 akitze
 akkratar (herritarra).
 aklimatazio iz. *Ekol.* 'girotzea, egokitzea'.
 akodiña iz. *Zub.* 1 'egitekoa'. 2 'buruhaustea'.
 akolito
 akomeatu, akomea, akomeatzen. *da* ad. *Ipar.* 'konpondu'.
 akometatu, akometa, akometatzen. *du* ad. *Zah.* 'eraso, oldartu'.
 akonfesional izond. *Sin. ez-konfesional.*
 akonito iz. *Aconitum napelus* (landare pozoitsu).
 akorazatu* e. korazatu.
 akordatu, akorda, akordatzen. 1 *da/du* ad. *Zah.* 'hitzartu'. 2 *du* ad. *Ipar. Zah.* 'eman'. 3 *da* ad. *Heg. Beh.*
 a) 'gogoratu'; b) 'ohartu, konturatu'. 4 *da/du* ad. *Bizk.* 'esnatu'.
 akorde
 akordeoi iz. *Sin. eskusoinu.*
 akordio
 akordio iz. *g.er.* 1 'hitzarmena'. 2 'sena'. 3 'oroimena'. 4 *Naf.* 'konortea'.
 akorduan izan
 akorritu, akorri, akorritzen. *da* ad. *Naf. g.er.* '(norbait) bere senera, bere onera etorri'.
 akort
 akort egon
 akort ezarri
 akort izan *da* ad.
 akort jarri
 akotatu* e. kotatu, kotak ezarri.
 akrata
 akrazia
 akre iz. (hedadura neurria).
 akreditatu* e. egiaztatu, frogatu, baimena izan.
 akreditazio* e. egiaztagiri, agiri, baimen.
 akriliko
 akrobata
 akrobatiko
 akrobazia
 akromatiko
 akronimo iz. *Hizkl.*
 akropoli iz. *Hist.*
 akta iz. 'batzar agiria'.
 akta egin
 akta(-)liburu
 aktibista iz. 'ekintzailea'.
 aktibo 1 izond. 2 iz. *Tekn.*
 aktiboan* e. 1 jardunean. 2 *Ipar. eta Naf. arian.*
 aktinia iz. *Actiniaria.*
 akto
 aktore
 aktual izond. *Erl., Fil.*
 aktualizazio* e. eguneratze.

aktuario iz. *Finantz.*, *Zuz.*

aktuatu* e. jardun, jokatu.

aktuazio* e. jokaldi, jardun(aldi).

akuarela iz. *Sin.* urmargo.

akuario

akueduktu

akuifero izond. (baina izenondoak *urdun*, *ur*- tankerakoekin ere egin daitezke) eta iz. *Geol.* (izenak *ur* hitzaz baliatuz ere egin daitezke, *ur-geruza* bezala).

akuikultura iz. (Landarezaintzakoa).

akuilada iz. h. akuilukada.

akuilagarri

akuilari iz. 'demetan, idia akuilatzen duena'. Cf. **akuilatzaile**.

akuilatu, akuila, akuilatzen. *du* ad.

akuilatzaile iz. eta izond. 'eragilea'. Cf. **akuilari**.

akuilatze

akuilu

akuilu-makuilu

akuiluka

akula iz. *Belone belone*.

akulamendi 1 iz. 'arkanbelea' (*Lucanus cervus*). 2 (irain-hitza).

akulturazio

akumulatu* e. metatu.

akuoso* e. ur-, etab.

akupuntura

akura

akuratu, akura(tu), akuratzen. *du* ad.

akuri iz. *Cavia porcellus*.

akusamendu iz. *Zah. g.er.* 'akusazioa'.

akusari iz. *Zah.* 'akusatzailea'.

akusatibo izond. *Gram.*

akusatu 1, akusa, akusatzten. *du* ad.

akusatu 2 iz.

akusatzaile

akusatze

akusazio

akustika iz. *Fis.*

akustiko izond. *Fis.*

akusu iz. *Ipar. Zah.* 'akusazioa'.

akutu izond. *Med.*

akzesit* e. accesit.

akzesio* e. irispide, sarrera, etab.

akzesorio* e. gehigarri, emendakin, etab.

akzidente 1 iz. *Fil.*, *Teol.* 2* e. istripu.

akzio *Ekon.*, *Zuz.*

akziodun

al 'galde partikula'.

ala 1: *txantxetan ari zara, ala?*

ala... **ala...:** *ala mendietan ala zelaietan, non-nahi ongi heldu da.*

ala 2: *ala Tutatis!*, *ala Zeus!* (Baina ik. *alafede, alajainkoa*).

ala 3 iz. (gabarra mota).

ala 4* e. alha.

alaba

alaba besoetako

alaba ponteko

alababitxi

alabadere Batez ere Zub.

alabadereko izlag. Batez ere Zub. 'gehiagizkoa'.

alabaina 1 'hala ere'. 2 'izan ere'.
 alabaizun
 alabantza iz. *Zah. g.g.er.*
 alabaorde
 alabastro iz. 'harzuria'.
 alabatasun
 alabatu, alaba, alabatzen. *du ad. Heg., g.g.er.* 'laudatu, goraiipatu'.
 alabatzako
 alaberean* e. hala berean, halaber.
 alabitxi* e. alababitxi.
 aladura* e. alhadura.
 alae: *gezurti alaena!*
 alafede
 alagala adlag. *Bizk.* 'oso ondo'.
 alagalako
 alagune* e. alhagune.
 alai
 alaialdi
 alaiarazi, alaiaraz, alaiarazten. *du ad.*
 alaiarri
 alaiiki
 alain *g.er.* 'hain'.
 alaitasun
 alaitsu izond. *g.er.*
 alaitu, alai(tu), alaitzen. *da/du ad.*
 alaja iz. *Beh. g.er. h. bitxia.*
 alajaina
 alajainetan
 alajainkoa
 alaka 1 1 iz. 'kexua'. 2 adlag. 'kexuka'.
 alaka 2 iz. 'ertz hila, lantzerra'.
 alakatu 1, alaka(tu), alakatzen. *da ad.* 'kexuka ibili'.
 alakatu 2, alaka(tu), alakatzen. *du ad.* 'ertza hil'.
 alamen iz. *Bizk.* 'hizketaldi aspergarri edo gogaikarria'.
 alan* e. alhan.
 alanbike iz. 'destilagailua'.
 alanbre iz. *Sin. burdin hari.*
 alapide* e. alhapide.
 alarau iz. *Bizk.* 'oihu ozena'.
 alarauka adlag. *Bizk.*
 alarazi* e. alharazi.
 alarde
 alargun
 alargundu, alargun(du), alarguntzen. *da/du ad.*
 alarguntasun
 alarguntsa h. alargun.
 alarguntsa(-)belar h. ira(-)belar.
 alarguntza
 alarma iz.: *gaur gauean alarmak jo du; atezainak alarma jo zuen.*
 alarmagarri* e. aztoragarri, etab.
 alarmatu* e. aztoratu, etab.
 alartze iz. *Sin. atalase.*
 alasa* e. arasa.
 alatsu izond. *Bizk.* 'mingarria, (min) zorrotza': *min alatsua.*
 alatu, ala(tu), alatzen. *du ad. Bizk.* 'sufritu'.
 alatz* e. mirari.
 alatzaille* e. alhatzaille.

alauda iz. 'hegatxabala' (*Alauda sp.*).

alauda motodun 'kutturlioa' (*Galerida sp.*).

alazoko izond. *Bizk. g.er.* 'egokia, alagalakoa'.

alba 1 iz. 'egunsentia'.

alba 2 iz. 'apaizaren jantzi zuri luzea'.

alba 3 iz. 'arnasestua'.

albetan adlag. 'arnasestuka; azken hatsetan'.

albaindu, albain, albaintzen. *du ad.*

albainil* e. igeltsero, gisugile.

albainorratz

albainu

albainutu, albainu(tu), albainutzen. *du ad.* 'albainua jostorrazaren begian sartu'. Cf. **albaindu**.

albait: *ukaldia albait zuzentzen dute begira eta sudurrera; albait merkeen ipini dituzte salgai beren uztak;*

albait lasterren etortzeko eskatu digu.

albaitari

albaitaritza

albaitero h. albaitari.

albaka iz. *Ocimum basilicum*.

albaniar (herritarra).

albaniera (hizkuntza).

albaraka* e. albaka.

albarikoke* e. abrikot.

albata iz. 'ardien eritasuna, arnasa hartzea eragozten diena'. *Sin.* albatamin.

albatamin iz. *Sin.* albata.

albate

albatros iz. *Fam. Diomedidae*.

albeni iz. '(oihalaren) bazterra'.

alberdania

alberdanian

alberjinia iz. *Solanum melongena*.

albertxiko h. abrikot.

albertxikondo h. abrikotondo.

albetxe iz. *g.er.* 'beltxata' (*Agrostemma githago*).

albiriste

albistari

albistaritza

albistatu, albista, albistatzen. *du ad. g.er.* 1 'bisitatu'. 2 'berri eman': *aro berri bat albistatzen zuen.*

albiste

albistegi iz.: *bederatzieta*ko albistegian eman dute berria.

albitar

albitz iz. *Brachypodium pinnatum*. *Sin.* albitz(-)belar.

albitz(-)belar iz. *Sin.* albitz.

albo 1 iz.: *atearen burua eta alboak; alboko min* 'alborengo'.

albora egin

albora utzi

albo 2 iz. *Platanus hybrida*. *Sin.* **platan** 1.

alboka 1 iz. (musika-tresna).

alboka 2 adlag. 'zabuka, aldamenka'.

albo-alboka *Bizk.*

albokada iz. *Zah. g.er.*

albokari iz. 'alboka-jotzailea'.

alboke* e. alboroke.

albokera 1 iz. *Bizk. g.er.* 'hegaluzea'.

albokera 2 adlag. *Bizk.* 'zeharka'.

albondiga* e. (haragi) bola.

alboratu, albora(tu), alboratzen. *da/du ad.*

alborengo

alboroke iz. 'otordu arina, gertaeraren bat ospatzeko lagunartean egina'.

albufera iz. *Geogr.*

album

albumina

alda iz. *g.er.* 'tokiz aldatzea; aldaketa': *aldako usoak* 'paseko usoak'.

aldaaldi iz. *g.er.*

aldaba iz. *Heg.*

aldabarra

aldabera izond. *g.er.* 'aldakorra'.

aldaera

aldaetxe iz. 'janztetxea'.

aldaezin

aldaezintasun

aldagai

aldagailu iz. 1 'aldatzeko tresna': *abiadura-aldagailua*. 2 *Ipar.* 'aldagarria'. 3 *Ipar.* 'aldaketa'.

aldagaitz izond. 'ia aldaezina'.

aldagarri iz.

aldagela

aldagoi iz. *g.er.* 'haize indartsu eta euritsua'.

aldaira iz. *Ipar.* 'aldatzea, aldaketa': *etxe-aldaira*.

aldaka

aldakaitz iz.

aldaketa

aldaki iz. 'kopia'.

aldakor

aldakortasun

aldakuntza

aldamen

aldameneko

aldameneratu, aldamenera(tu), aldameneratzen. *daldu* ad. *Gip. g.er.*

aldamenka

aldamio

aldapa iz.: *aldapan behera*, *aldapan gora*.

aldapan egon

aldaparo

aldapatsu

aldarapen iz. *Fis.*

aldararazi, aldararaz, aldararazten. *du* ad. *g.er.* 'urrunarazi'.

aldaratu, aldara, aldaratzen. *daldu* ad. 'urrundu': *aldara hadi ene bidetik; maiz aldara zaitez zure biho-tzaren bakartokira. Anton. alderatu*.

(Euskaltzaindiak, Durangon, 2002ko ekainaren 28an eta,
Arantzazun, uztaillaren 18an onartua)

121

HIZTEGI BATUA

aldarazi – alo¹

aldarazi, aldaraz, aldarazten. *du* ad.

aldare iz.: *aldareko sakramentua*.

aldare nagusi

alдарeratu, alдарera(tu), alдарeratzen. *da/du* ad. *g.er.*

aldaro iz. 1 *Zah. g.er.* 'jantziaren beheko ertzeko gorabehera'. 2 'balantza'.

aldaroka adlag. 'balantzaka'.

aldarri

aldarri egin 'aldarrikatu'.

aldarrika adlag. 'aldarri eginez'.

aldarrikapen

aldarrikari

aldarrikatu, alдарrika(tu), alдарrikatzen. *du* ad.

aldarte

aldartez *Zah. g.er.* 'aldarteka'.

aldarteka

aldartetsu

aldats iz. 'aldapa, malda': *aldats behera, aldats gora*.

aldats egin 'zail egin'.

aldats iruditu 'zail iruditu'.

aldatu, alda, aldatzen. *da/du* ad.

-*ra* aldatu 1 *du* ad. '-*ra* eraman, ekarri': *Eibartik Gasteiza aldatu zuten*. 2 *da* ad. 'bizitzera joan, egoitza aldatu': *menditik herrira aldatu zen*.

-*z* aldatu 1 *du* ad.: *liburuak lekuz aldatu ditugu*. 2 *da* ad.: *laster aldatuko gara etxez*.

aldatzaille iz.: *diru-aldatzaillea; porru-aldatzaillea; testu-aldatzaillea*.

aldatze

aldatzeko iz.: 'aldatzen den arropa'.

aldaxka iz. *Sin.* kimu.

aldaxkatu, aldaxka(tu), aldaxkatzen. *da* ad.

alde 1 iz.: *alde handia dago batetik bestera*.

-*en* aldean: *ederrak dira mairuak hauen aldean*.

alde-alde: *alde-alde zer balio du soineko horrek?*

alde-aldean 'ia-ia': *nire otoitzak txit laburrak dira, alde-aldean bortxaz bezala eginak*.

alde 2 iz.: *mendiaren alde honetan*.

-*en* alde

-*en* alde egin '(norbaiten) alde atera, jokatu, mintzatu', etab.

alde!

alde-aldetik

aldean beste

alde aurretik h. alde aurretik.

alde aurrez h. alde aurretik.

alde bat *Lap.* eta *Naf.* 'erabat, betiko': *alde bat etorri da Ameriketatik*.

alde batera

¹ Arau honek osatu eta eguneratu egiten du 44. Arauan argitaratutako Hiztegi Batuko zerrenda, aldarazi - alo tarteko hitzei dagokienez. Arau berria da, beraz, kontuan hartzekoa.

- alde batera utzi
- alde bat utzi
- alde-berdin
- alde egin
- alde eragin
- alde guztiz
- alde hemendik!
- alderen alde *Sin.* alderik alde.
- alderik alde *Sin.* alderen alde.
- aldetik
- alde 3 iz. 'taldea'.
- aldea atara
- aldean 1
 - aldean eduki
 - aldean eraman
 - aldean hartu
 - aldean izan
- aldean 2 (inguruan): *seiak aldean etorriko da.*
- aldeanitz* e. aldeaniztun.
- aldeaniztun izond. 'alde anitzekoa, alde askokoa'.
- aldebana, aldebana, aldebanatzen. *da/du* ad.
- aldebakarreko izond.
- aldebiko izond.
- aldegina* e. alde egin.
- alde(-)egite
- aldehydo iz. *Kim.*
- aldekode izond. *Mat.*
- aldeko
- aldenarazi, aldenaraz, aldenarazten. *du/dio* ad.
- aldenaz beste* e. aldez beste.
- aldenbeste* e. aldean beste.
- aldendu, alden, aldentzen. *da/du* ad. 1 'urrutiratu'. 2 Bizk. 'galdu': *erlojua alden du zait.*
- aldenik alde* e. alderik alde.
- aldera 1: *karitatea behar da guztien aldera; bere hartzekoaren aldera izan ditu ehun libera; adibide batzuk jarriko ditugu, lana errazte aldera.*
- aldera 2 (inguruan): *seiak aldera etorriko da.*
- alderaketa
- alderakizun iz. g.er. 'erkaketa'.
- alderako 1 adlag. '-en truke'. 2 izlag. '-en aldeko': *Baalen alderako gurpena.*
- alderakotzat *Zah.* '-en alde, -en aldeko'.
- alderantziz iz. 'ifrentzua, atzeko aldea'.
- alderantzira
- alderantziz
- alderantzizko
- alderantzaketa* e. inbertsio.
- alderatu, aldera(tu), alderatzen. 1 *zaio* ad. 'hurbildu'. *Anton.* alderatu. 2 *du* ad. 'erkatu'.
- alderatze
- alderdi
- alderdikari izond. 'alderdikoia': *jokabide alderdikaria.*
- alderdikeria
- alderdikide
- alderdikide egin
- alderdikoi
- aldero* e. aldar.
- alderoka* e. aldaroka.
- alderrai izond.
- alderreskan adlag. 'errenkan, segidan': *zortzi egunean alderreskan.*

alderri iz. 'aldiria'.

aldetu, alde(tu), aldetzen. *zaio* ad. *Zah.* 'alde atera, alde jarri': *Jainkoa aldetuko zaigu.*

aldez

aldez alde

aldez... aldez...: *aldez damu dut, eta aldez atsegin.*

aldez aurreko

aldez aurretik

aldez beste

aldez besteko

aldez edo moldez

aldezkari

aldeze h. **aldezkari**.

aldezpen iz. 'defentsa'.

aldeztale h. **aldezkari**.

aldeztu, aldeztu, aldeztzen. *du* ad.

aldi: *aldian aldiak eskatzen duena egin; aldian aldiari dagokion eran jokatu.*

aldian aldiko

aldian behin

aldi bat lpar. 'behin'.

aldi baterako 'aldi luze baterako'.

aldi batez *g.er.*

aldi berean 'batera'.

aldiko adlag. 'aldi bakoitzean'.

aldibereko izlag.: *aldibereko itzulpena; aldibereko okupazioa.*

aldibereketasun

aldigaitz iz. *g.er.* h. **alditxar**.

aldigaizto iz. *g.er.* h. **alditxar**.

aldika adlag. 'aldizka'.

aldikada iz. 'denboraldia'.

aldikal adlag. *Zub.* 'aldiko, aldi bakoitzeko'.

aldimaitza* e. **batzorde**.

aldin* e. **balioa**, etab.

aldiri iz.: *Bartzelonako aldirietan.*

aldiriko tren

aldiritar

aldiri adlag. 'aldi oro(z)'.

alditsu

alditxar iz. 'ondoeza; ezbeharra'.

alditxartu, alditxar(tu), alditxartzen. *da* ad.

alditxartze

aldiune

aldiz 1 lok. 'berriz, ostera': *gutxi hiltzen ditu goseak; anitz, aldiz, aseak.*

aldiz 2 adlag. 'batzuetan'.

aldiz-aldiz: *aldiz-aldiz zapatariak zaldiz.*

aldiz 3 adlag.: *hiru aldiz saiatu zen; hamar aldiz handiagoa.*

aldizka

aldizkako

aldizkari

aldizkaritegi

aldizkatu, aldizka(tu), aldizkatzen. *da/du* ad.

aldizkatze

aldizkingi* e. **aldizkari**.

aldizko iz. *Bizk.* 'apeta'.

aldjezairitar* e. **aljeriar**.

aldra

aldraka

aldrebes 1 izond.: *ume aldrebesa, arrazoi aldrebesak.* 2 adlag.: *dena aldrebes, dena atzekoz aurrera.*

aldbeskeriaaldbestu, aldrebes(tu), aldrebesten. *du* ad. 'aldbes jarri'.

aldun* e. ahaldun.

aldundiale *Sin.* bihi, garau: 1 'bihia, garaua': *arto-alea, gari-alea; ez da ikaslerik agertu, ezta alerik ere.* 2 'batekoa, unitatea': *liburu berriaren ale bana eskaini digu.* 3 (hitz-elkarketaren bigarren osagai gisa) 'handia, ezustekoa': *hura gizon-alea!*

aleatorio* e. ausazko, menturazko.

aleazio iz. *Heg.*alegatu, alega, alegatzen. *du* ad. 'argudiatu'.**alegazio**alegera izond. *Ipar.* 'alaia'.alegera(-)belar 'sesamoa' (*Sesamum indicum*). *Sin.* alegera.alegerarik adlag. *Ipar.*alegeragarri izond. *Ipar.*alegeraki adlag. *Ipar.*alegerarazi, alegeraraz, alegerarazten. *du* ad. *Ipar.*alegeratasun iz. *Ipar.*alegeratu, alegera(tu), alegeratzen. *da/du* ad.

alegeria* e. alegera(-)belar.

alegiaalegia egin *Ipar.* 'itxura egin'.**alegialari****alegiazko****alegoria**alegrantzia iz. *Beh.*

alegratu* e. alegeratu.

alegre* e. alegera.

alegría iz. *Zah. h.* alaitasun.**alehun**alehungarren ord.: *alehungarren aldiz esan zion.***alehunka**alejale izond. eta iz. *Sin.* bihijale.alelo iz. *Biol.***aleluia**aleman 1 (herritarra). *Sin.* alemaniar. 2 (hizkuntza).

alemanera* e. aleman.

alemaniar (herritarra). *Sin.* aleman.**alergia****alergiko**

alero iz. 'ala edo gabarra gidatzen duena'.

alertzze iz. *Larix decidua*. *Sin.* laritz.aletegi iz. *Sin.* bihitegi, garautegi.aletsu izond. *Sin.* bihitsu, garautsu.aletu, ale(tu), aletzen. 1 *da* ad. 'alez bete'. 2 *du* ad. 'aleak bereizi'.alezta iz. *g.er.* 1 'erbatza'. 2 'izpi gogorra'.alezuri iz. *Symphoricarpos albus*.alfabetatu, alfabeto, alfabetatzen. *da/du* ad.**alfabetatze****alfabetiko****alfabetikoki****alfabeto**alfanumeriko izond.: *kode alfanumerikoa.***alfer**alfer gaiztoan *g.er.*

alfer gorotz

alfer-lur *Sin.* etze.

alfer-putz

alferreko izlag.: *alferreko bitartekoak baztertu.*
 alferretan adlag. *Ipar.*: *alferretan mintzo zara.*
 alfer solas
 alfer zotz

alferez iz. *Heg.*

alferkeria

alferki adlag. *Zah.*

alferlan

alferraldi

alferretsi, alferrets, alferresten. *du ad. Zah.*

alferrik

alferrik egon

alferrik galdu

alferrikako

alferrontzi

alfertasun

alfertu, alfer(tu), alfertzen. 1 *da/du ad.* 'alfer, nagi bihurtu'. 2 *du ad. Zah.* 'alferrikako bihurtu'.

alfertzar

alfonbra iz. *Heg.* 'tapiza'.

alfonbragintza iz. *Heg.* 'tapizgintza'.

alga iz. 'ur landarea'.

algara

algaraz

algaraka

algarrobo iz. *Cerantonia siliqua.*

algarrobo(-)leka

algebra* e. aljebra.

algebraiko* e. aljebraiko.

algeriar* e. aljeriar.

algo* e. ahalgo.

algodoi* e. kotoi.

algoritmo

alha(n) 1 'jaten, bazkatzen': *behiak alha(n) zebiltzan.* 2 'jardunean, ibilian': *garbigailua alha(n) ari izan da goiz osoan.*

alha(n) izan 1 'bazkatu': *Larrunen alha(n) ziren ardiak.* 2 '(tresnak) ari izan, ibili': *gure auto zaharra alha(n) da oraino.*

alhadura iz. *Ipar.* 'ausikia'.

alhagia iz. *Ipar.*

alhagune iz. *Ipar.*

alhapide iz. *Ipar.*

alharazi, alharaz, alharazten. *du ad. Ipar.*

alharazle iz. *Ipar.*

alhatu, alha(tu), alhatzen. *Ipar.* 1 *da ad.* 'bazkatu, larratu': *behiak eta behorrek han alhatzen dira.* 2 *du ad.* 'alharazi': *bazka gurietan alhatuko ditut neure ardiak.*

alhatzaille iz. *Ipar.*

aliantza iz. *Pol., Hist.*

aliatu iz. eta izond.

alienatu, aliena, alienatzen. *da/du ad.* 'besterendu'.

alienazio iz. 'besterentzea'.

aligot iz. *Pagellus acarne.*

aliketa

alimale izond.: *mutil alimale traste bat.*

alimaleko izlag.: *alimaleko liburua; bizar alimaleko batekin.*

alimantu iz. *Heg., Beh.*

aliota iz. *Gavia sp.*

alisio iz. *Meteorol.*

aliterazio iz. *Liter.*

alix 'irain hitza': *hago isilik, alix hori!*

aljebra
 aljebraiko
 aljeriar (herritarra).
 aljertar (herritarra).
 alka
 alka(-)belar iz. *Dactylis glomerata*.
 alkabuz* e. arkabuz.
 alkali iz. *Kim*.
 alkalino izond. *Kim*.
 alkaloide iz. *Kim*.
 alkandora iz.: *alkandora hutsean, alkandora hutsik*.
 alkanfor* e. kanfor.
 alkanforrondo* e. kanforrondo.
 alkanarila* e. estolda.
 alkar* e. elkar.
 alkate
 alkate-soinu
 alkatego h. alkatetza.
 alkateorde
 alkatetza
 alkatxofa iz. *Heg. h. orburu*.
 alki* e. aulki.
 alkilatu* e. alokatu.
 alkimia
 alkitran* e. brea, galipot.
 alkohol
 alkoholizatu, alkoholiza, alkoholizatzen. *daldu ad.*
 alkoholodun izond.: *edari alkoholoduna*.
 alkoholiko
 alkoholismo
 almaatar (herritarra).
 almadia
 almaiz iz. 'motrailua'.
 almaka iz. *Ipar. g.er. h. aldaka*.
 almanaka
 almandrongila* e. (haragi) bola.
 almazari iz. 'garañoa'.
 almazen iz. *Heg. Beh. h. biltegi*.
 almena
 almendra iz. *Heg. 'arbondola'*.
 almendrondo *Heg. 'arbondolondoa'*.
 almeza iz. *Celtis australis*.
 almidoi
 almidoitu, almidoi(tu), almidoitzen. *du ad.*
 almidoiztatu* e. almidoitu.
 almirante 1 iz. 'itsas armadako goi buruzagia'.
 almirante 2 iz. *Zah. 'amabia, aguazila, udaleko enplegatua'*.
 almohade iz. *Hist.*
 almorabide iz. *Hist.*
 almortzu iz. *Bizk. g.er. 'gosaria'*.
 almute
 almute(-)dantza
 alo *Ipar.: goazen, alo!*

(Euskaltzaindiak, Arantzazun,
2002ko uztailaren 18an onartua)

122

NAFARROA BEHEREKO HERRI IZENDEGIA (I)

I. Herrien euskal izena

<i>Euskal izena</i>	<i>Izen ofiziala</i>	<i>Herritar izena</i>
Ahatsa	Ahaxe	ahatsar
Aiherra	Ayherre	aihertar
Ainhize	Ainhice	ainhiztar
Aintzila	Aincille	aintzildar
Aldude	Les Aldudes	aldudar
Altzieta	Alciette	altzietar
Anhauze	Anhauz	anhauztar
Arberoa	Arbéroue	arberoar
Arhantsusi	Arhansus	arhantsusiar, arhantsusitar
Armendaritze	Armendarits	armendariztar
Arnegi	Arnéguy	arnegitar
Arrosa	Saint-Martin-d'Arrosa	arrosatar
Arroze	Arros	arroztar
Azkarate	Ascarat	azkaratear
Azme	Asme	azmetar
Baigorri	Saint-Etienne-de-Baïgorry	baigorriar
Banka	Banca	bankar
Bastida ¹	Labastide-Clairence	bastidar
Bazkazane	Bascassan	bazkazandar
Behorlegi	Béhorléguy	behorlegitar
Bidarrai	Bidarray	bidarraitar
Bunuze	Bunus	bunuztar
Buztintze	Bustince	buztintzeaz
Donaixti	Saint-Just	donaixtiar
Donamartiri	Saint-Martin-d'Arbéroue	donamartiritar
Donazaharre	Saint-Jean-le-Vieux	donazahartar
Donibane Garazi	Saint-Jean-Pied-de-Port	donibandar, donibanegaraztar ²
Donoztiri	Saint-Esteben	donoztiritar
Duzunartze	Bussunarits	duzunariztar
Eiheralarre	Saint-Michel	eiheralartar
Ezterenzubi	Estérenzuby	ezterenzubitar
Gamarte	Gamarthe	gamartear
Garazi	Cize	garaztar
Heleta	Hélette	heletar

¹ Izen hau Euskal Herrian dagoen beste *Bastida*-tik bereizi behar denean, honela erabiliko da:– Izenburu gisa: *Bastida Arberoa*.– Testuetan, deklinaturik eman behar denean: *Bastida Arberoako eliza berriku dute*.² *Donibanegaraztar*, Donibane Garazikoak beste donibandarengandik eta, *uhartegaraztar* Uharte Garazikoak beste uhartearengandik, bereizteko erabil daitezke. *Donibanegaraztar*, *uhartegaraztar* eta errepikatzen diren antzerako herritar izenak, Euskal Herri osoko zerrendak orokorki auziertuz, premien arabera, erabat arautuko dira.

<i>Euskal izena</i>	<i>Izen ofiziala</i>	<i>Herritar izena</i>
Hiriberri	Iriberry	hiriberritar
Hozta	Hosta	hoztar
Ibarre	Ibarre	ibartar
Ibarrola	Ibarrolle	ibarrolar
Iholdi	Iholdy	iholdiar
Irisarri	Irissarry	irisartar
Irulegi	Irouléguy	irulegitar
Izpura	Ispoure	izpurar
Izturitze	Isturits	izturiztar
Izura	Ostabat	izuratar
Jatsu Garazi	Jaxu	jatsuar
Jutsi	Juxue	jutsiar
Lakarra	Lacarre	lakartar
Landibarre	Lantabat	landibartar
Larzabale	Larceveau	larzabaldar
Lasa	Lasse	lasar
Lekunberri	Lecumberry	lekunberritar
Mehaine	Méharin	mehaindar
Mendibe	Mendive	mendibetar
Monjolose	Mongelos	monjolostar
Ortzaize	Ossès	ortzaiztar
Oztibarre	Ostabarret	oztibartar
Sarasketa	Sarrasquette	sarasketar
Suhuskune	Suhescun	suhuskundar
Uharte Garazi	Uhart-Cize	uhartear, uhartegaraztar ³
Urepele	Urepel	urepeldar
Zaro	Çaro	zaroar
Zibitze	Cibits	zibiztar

* * *

II. Herrien izen ofizialak

<i>Izen ofiziala</i>	<i>Euskal izena</i>	<i>Herritar izena</i>
Ahaxe	Ahatsa	ahatsar
Aincille	Aintzila	aintzildar
Ainhice	Ainhize	ainhiztar
Alciette	Altzieta	altzietar
Anhaux	Anhauze	anhauztar
Arbérroue	Arberoa	arberoar
Arhansus	Arhantsusi	arhantsusiar, arhantsusitar
Armendarits	Armendaritze	armendariztar
Arnéguy	Arnegi	arnegitar
Arros	Arroze	arroztar
Ascarat	Azkarate	azkaratear
Asme	Azme	azmetar
Ayherre	Aiherra	aihertar
Banca	Banka	bankar

³ *Uhartegaraztar*, Uharte Garazikoak beste uhartearengandik eta, *donibane garaztar*, Donibane Garazikoak beste donibandarengandik, bereizteko erabil daitezke. *Uhartegaraztar*, *donibane garaztar* eta errepikatzen diren antzerako herritar izenak, Euskal Herri osoko zerrendak orokorki aztertuz, premien arabera, erabat arautuko dira.

<i>Izen ofiziala</i>	<i>Euskal izena</i>	<i>Herritar izena</i>
Bascassan	Bazkazane	bazkazandar
Béhorléguy	Behorlegi	behorlegitar
Bidarray	Bidarrai	bidarraitar
Bunus	Bunuze	bunuztar
Bussunarits	Duzunaritze	duzunariztar
Bustince	Buztintze	buztintzear
Çaro	Zaro	zaroar
Cibits	Zibitze	zibiztar
Cize	Garazi	garaztar
Estérençuby	Ezterenzubi	ezterenzubitar
Gamarthe	Gamarte	gamartear
Hélette	Heleta	heletar
Hosta	Hozta	hoztar
Ibarolle	Ibarrola	ibarrolar
Ibarre	Ibarre	ibartar
Iholdy	Iholdi	iholdiar
Iriberry	Hiriberri	hiriberritar
Irissarry	Irisarri	irisartar
Irouléguy	Irulegi	irulegitar
Ispoure	Izpura	izpurar
Isturits	Izturitze	izturiztar
Jaxu	Jatsu Garazi	jatsuar
Juxue	Jutsi	jutsiar
Labastide-Clairance	Bastida ⁴	bastidar
Lacarre	Lakarra	lakartar
Lantabat	Landibarre	landibartar
Larceveau	Larzabale	larzabaldar
Lasse	Lasa	lasar
Lecumberry	Lekunberri	lekunberritar
Les Aldudes	Aldude	aldudar
Méharin	Mehaine	mehaindar
Mendive	Mendibe	mendibetar
Mongelos	Monjolose	monjolostar
Ossès	Ortzaize	ortzaiztar
Ostabarret	Oztibarre	oztibartar
Ostabat	Izura	izuratar
Saint-Esteben	Donoztiri	donoztiritar
Saint-Etienne-de-Baïgorry	Baigorri	baigorriar
Saint-Jean-le-Vieux	Donazaharre	donazahartar
Saint-Jean-Pied-de-Port	Donibane Garazi	donibandar, donibane garaztar ⁵
Saint-Just	Donaixti	donaixtiar
Saint-Martin-d'Arbéroue	Donamartiri	donamartiritar
Saint-Martin-d'Arrossa	Arrosa	arrosatar
Saint-Michel	Eiheralarre	eiheralartar
Sarrasquette	Sarasketa	sarasketar

⁴ Izen hau Euskal Herrian dagoen beste *Bastida*-tik bereizi behar denean, honela erabiliko da:

– Izenburu gisa: *Bastida Arberoa*.

– Testuetan, deklinaturik eman behar denean: *Bastida Arberoko eliza berritu dute*.

⁵ *Donibane garaztar*, Donibane Garazikoak beste donibandarrengandik eta, *uharte garaztar* Uharte Garazikoak beste uhartearengandik, bereizteko erabil daitezke. *Donibane garaztar*, *uharte garaztar* eta errepikatzen diren antzerako herritar izenak, Euskal Herri osoko zerrendak orokorki aztertuz, premien arabera, erabat arautuko dira.

<i>Izen ofiziala</i>	<i>Euskal izena</i>	<i>Herritar izena</i>
Suhescun	Suhuskune	suhuskundar
Uhart-Cize	Uharte Garazi	uhartear, uhartegaraztar ⁶
Urepele	Urepele	urepeldar

* * *

III. Eskualdeak

III.1. Garazi

<i>Euskal izena</i>	<i>Izen ofiziala</i>	<i>Herritar izena</i>
Ahatsa	Ahaxe	ahatsar
Ainhize	Ainhice	ainhiztar
Aintzila	Aincille	aintzildar
Altziet	Alciette	altzietar
Arnegi	Arnéguy	arnegitar
Bazkazane	Bascassan	bazkazandar
Behorlegi	Béhorléguy	behorlegitar
Buztintze	Bustince	buztintze
Donazaharre	Saint-Jean-le-Vieux	donazahartar
Donibane Garazi	Saint-Jean-Pied-de-Port	donibandar, donibanegaraztar ⁷
Duzunaritze	Bussunarits	duzunariztar
Eiheralarre	Saint-Michel	eiheralartar
Ezterenzubi	Estérençuby	ezterenzubitar
Gamarte	Gamarthe	gamartear
Garazi	Cize	garaztar
Hiriberri	Iriberry	hiriberritar
Izpura	Ispoure	izpurar
Jatsu Garazi	Jaxu	jatsuar
Lakarra	Lacarre	lakartar
Lekunberri	Lecumberry	lekunberritar
Mendibe	Mendive	mendibetar
Monjolose	Mongelos	monjolostar
Sarasketa	Sarrasquette	sarasketar
Suhuskune	Suhescun	suhuskundar
Uharte Garazi	Uhart-Cize	uhartear, uhartegaraztar ⁸
Zaro	Çaro	zaroar

III.2. Baigorri - Ortzaize

<i>Euskal izena</i>	<i>Izen ofiziala</i>	<i>Herritar izena</i>
Aldude	Les Aldudes	aldudar
Anhauze	Anhauz	anhauztar
Azkarate	Ascarat	azkaratear
Baigorri	Saint-Etienne-de-Baigorri	baigorriar

⁶ *Uhartegaraztar*, Uharte Garazikoak beste uhartearengandik eta, *donibanegaraztar*, Donibane Garazikoak beste donibandarengandik, bereizteko erabil daitezke. *Uhartegaraztar*, *donibanegaraztar* eta errepikatzen diren antzerako herritar izenak, Euskal Herri osoko zerrendak orokorki aztertuz, premien arabera, erabat arautuko dira.

⁷ *Donibanegaraztar*, Donibane Garazikoak beste donibandarengandik eta, *uhartegaraztar* Uharte Garazikoak beste uhartearengandik, bereizteko erabil daitezke. *Donibanegaraztar*, *uhartegaraztar* eta errepikatzen diren antzerako herritar izenak, Euskal Herri osoko zerrendak orokorki aztertuz, premien arabera, erabat arautuko dira.

⁸ *Uhartegaraztar*, Uharte Garazikoak beste uhartearengandik eta, *donibanegaraztar*, Donibane Garazikoak beste donibandarengandik, bereizteko erabil daitezke. *Uhartegaraztar*, *donibanegaraztar* eta errepikatzen diren antzerako herritar izenak, Euskal Herri osoko zerrendak orokorki aztertuz, premien arabera, erabat arautuko dira.

<i>Euskal izena</i>	<i>Izen ofiziala</i>	<i>Herritar izena</i>
Banka	Banca	bankar
Irulegi	Irouléguy	irulegitar
Lasa	Lasse	lasar
Urepele	Urepel	urepeldar
Arrosa	Saint-Martin-d'Arrosa	arrosatar
Bidarra	Bidarray	bidarraitar
Ortzaize	Ossès	ortzaiztar

III.3. Arberoa

<i>Euskal izena</i>	<i>Izen ofiziala</i>	<i>Herritar izena</i>
Aiherra	Ayherre	aihetar
Arberoa	Arbéroue	arberoar
Armendaritze	Armendarits	armendariztar
Bastida ⁹	Labastide-Clairence	bastidar
Donamartiri	Saint-Martin-d'Arbéroue	donamartiritar
Donoztiri	Saint-Esteben	donoztiritar
Heleta	Hélette	heletar
Iholdi	Iholdy	iholdiar
Irisarri	Irissarry	irisartar
Izturitze	Isturits	izturiztar
Mehaine	Méharin	mehaindar

III.4. Oztibarre ¹⁰

<i>Euskal izena</i>	<i>Izen ofiziala</i>	<i>Herritar izena</i>
Oztibarre	Ostarbarret	oztibartar
Arhantsusi	Arhansus	arhantsusiar, arhantsusitar
Arroze	Arros	arroztar
Azme	Asme	azmetar
Bunuze	Bunus	bunuztar
Donaixti	Saint-Just	donaixtiar
Hozta	Hosta	hoztar
Ibarre	Ibarre	ibartar
Ibarrola	Ibarolle	ibarrolar
Izura	Ostabat	izuratar
Jutsi	Juxue	jutsiar
Landibarre	Lantabat	landibartar
Larzabale	Larceveau	larzabaldar
Zibitze	Cibits	zibiztar

* * *

Zerrenda hauek data hauetan onartu ditu Euskaltzaindiak:

Bilbon, 2001eko azaroaren 30ean.

Bilbon, 2002ko otsailaren 22an.

Bilbon, 2002ko apirilaren 26an eta ekainaren 28an eta

Tuteran, 2002ko urriaren 18an.

⁹ Izen hau Euskal Herrian dagoen beste *Bastida*-tik bereizi behar denean, honela erabiliko da:

– Izenburu gisa: *Bastida Arberoa*.

– Testuetan, deklinaturik eman behar denean: *Bastida Arberoako eliza herritu dute*.

¹⁰ *Pagola* herri izena ez da aztertu Zuberoako herri izendegia aztertzean finkatu baitzen.

123

HIZTEGI BATUA

aloe – analogiko¹

aloe iz. *Aloe sp.*

aloes* e. aloe.

alogatu, aloga, alogatzen. *du ad. Ipar. Zah.* ‘moldatu, antolatu’.

aloger

alogeratu, alogera, alogeritzen. *du ad. g.er.* ‘alokatu’.

alogereko iz. *Bizk.* 1 ‘soldatapekoa’. 2 ‘maizterra’.

aloimendu iz. *Ipar. g.er.* ‘ostatua’.

aloitu, aloi, aloitzen. 1 *da/du ad. g.er.* ‘ostatu eman (edo hartu)’. 2 *du ad. g.er.* ‘alokatu’.

alokairu

alokairuko iz. ‘soldatapekoa’.

alokatu, aloka, alokatzen. *du ad.* 1 ‘errentan hartu edo eman’. 2 ‘soldataren truke norbait lanerako hartu’.

alokazer iz. *Zah. g.er.* ‘soldatapeko langilea’: *ez da alokazerik behar.*

alokutibo izond. *Gram.*

alondegi

alor

alorta iz. *g.er.* ‘fruitua’.

alotza izond. *g.er.* ‘kirtena, ezjakina’.

aloz iz. ‘izurra, tolesa’.

aloztu, aloz(tu), alozten. *du ad. g.er.* ‘zimurtu, izurtu’.

alpaka iz. 1 *Lama pacos*. 2 (ehuna). 3 (metala).

alpapa iz. *Medicago sativa*. *Sin. luzerna.*

alpargata iz. *Heg. Beh. h. abarketa, espartina.*

alper iz. (nekazaritzako tresna).

alpetar

alpinismo

alpinista

alpino izond. ‘alpetarra’.

alpiste iz. *Phalaris canariensis*.

alpore iz. ‘lurrina’.

alportxa iz. *Batez ere pl.* ‘zaku bikoitza’.

alproja 1 iz. *Heg.* ‘alportxa’. 2 iz. eta izond. *Heg.* ‘funts gabea, zabarra’.

alprojakeria iz. *Heg.*

alsistu* e. aletegi, bihitegi.

alta 1 lok. *Ipar.* ‘hala ere, izan ere’.

alta 2* e. ohara.

altaboz* e. bozgorailu.

altaramendu iz. *Ipar. Zah.* ‘nahasmendua’.

altaratu, altara, altaratzen. *da/du ad. Ipar. Zah.* ‘nahasi’.

alteratu* e. asaldatu.

alterazio iz. *Mus.*

alternadore iz. *Teknol.*

alternantzia iz. *Biol., Hizkl.*

¹ Arau honek osatu eta eguneratu egiten du 46. *Arauan* argitaratutako Hiztegi Batuko zerrenda, *aloe - analogiko* tarteko hitzei dagokienez. Arau berria da, beraz, kontuan hartzekoa.

alternatiba* e. aukera, aldizkatze, etab.
 alternatibo* e. aldizkako, ordezeko, txandakako, etab.
 alterno
 altimetro
 altiste iz. *Sin.* perla.
 altitude iz. *Geogr.* Beste erabileremuetan, h. garaiera, goratasun.
 altsi iz. *Zah. g.er.* 'litsa'.
 altsi bat *Bizk.* 'pixka bat'.
 altsitu, altsi(tu), altsitzen. *da ad. Zah. g.er.* 'listu'.
 altsuma iz. 'kimua'.
 altsumatu, altsuma(tu), altsumatzen. *da ad.* 'kimuak sortu'.
 altu izond. 'garaia, gora'.
 altuera iz. *Heg.* 'goratasuna, garaiera'.
 altuera-jauzi h. gorako jauzi.
 altura-jauzi* e. gorako jauzi.
 alturako arrantza *Heg.* h. itsas zabaleko arrantza.
 altutasun* e. goratasun.
 altxaera iz. *Arkit.*
 altxafuego* e. suziri.
 altxafero* e. suziri.
 altxagarri iz. 1 'legamia'. 2 'zerbait altxatzeko, jasotzeko gauza'.
 altxaka(ka) adlag. *Naf.* 'gordeka'.
 altxaketan adlag. *Naf.* 'gordeka'.
 altxaldi
 altxapean adlag. *Naf.* 'ezkutuan'.
 altxapeka adlag. *Naf.* 'gordeka'.
 altxaprima iz. 'palanka'.
 altxaprimatu, altxaprima(tu), altxaprimatzen. *du ad. g.er.*
 altxarazi, altxaraz, altxarazten. *du ad.*
 altxari 1 iz. *Ipar.* 'altxatzailea': *zaku-altxariak*.
 altxari 2 iz. 'altxorra'.
 altxarrastelu
 altxatu, altxa, altxatzen. *da/du ad.*
 altxatzaille
 altxatze
 altxirri iz. *g.er.* 'arkina, ardiaren gorotza'.
 altxoin iz. *Zah. g.er.* 'artzaina'.
 altxonbide iz. 'artaldean bide nagusia'.
 altxor
 altxortegi
 altxubide* e. altxonbide.
 altzairatu, altzaira, altzairatzen. *du ad.*
 altzairu
 altzairuzko
 altzairugintza
 altzairuztatu, altzairuzta, altzairuztatzen. *du ad.* 'altzairatu'.
 altzari
 altzari(-)denda
 altzarigile
 altzarigintza
 altze iz. *Alces alces*.
 altzifre iz. *Cupressus sp. Sin.* nekosta.
 altzifredi
 altzo
 altzo(-)txakur
 altzokada iz. *Heg.*
 altzotara iz. *Ipar.*

altzotaraka
 altzuma* e. altsuma.
 alu
 alubioi iz. *Geol.*
 alukeria
 alumina iz. *Kim.*
 aluminio
 aluntzio iz. *Zah.* 'anontzioa, oliadura'.
 aluzinatu* e. haluzinatu.
 aluzinazio* e. haluzinazio.
 aluzinogeno* e. haluzinogeno.
 ama iz.: *ama-alabak, ama-semeak.*
 ama besoetako
 Ama Birjina
 ama(-)eskola
 ama(-)hizkuntza
 ama ponteko
 amabi iz. (udaleko enplegatu bat, aguazila).
 amabisaba iz. *g.er.* 'birramona'.
 amabitxi
 amagai
 amagarri izond. *g.er.* 'maitagarria'.
 amaginarreba
 amagoi iz. *g.er.* 1 'amona'. 2 'leinu edo familia handi bateko burua'.
 amai
 amaiarazi, amaiaraz, amaiarazten. *du ad.*
 amaidun izond. 'amaia duena'.
 amaiera
 amaiezin
 amaigabe izond.
 amaigabeko izlag.
 amaigabetasun
 amaikide izond.
 amaikidetasun
 amaikor izond.: *bizitza amaikor hau.*
 amainatu, amaina, amainatzen. *du ad. Ipar. g.er.* 1 'amore eman'. 2 'balakatu'.
 amaitu, amai(tu), amaitzen. *da/du ad.*
 amaitze
 amaizun iz. 'amaordea'.
 amalatz iz. *g.er.* (gaztaina-mota).
 amaldeko izlag. *g.er.*
 amama I
 amama 2 iz. *Zah. g.er.* 'amarauna'.
 amameru h. amabi.
 amanda iz. *Ipar.* 1 h. isun. 2 'arbendola'.
 amandre
 amankomun* e. komun.
 amankomunatu* e. elkartu, etab.
 amantal iz. *Bizk.* '(aurreko) mantala'.
 amañi iz. *Zub.* 'amona'.
 amañi(-)lili iz. *Syringa vulgaris. Sin. lila.*
 amaño iz. *Ipar.* 'inudea'.
 amaorde
 amapola* e. mitxoleta.
 amaranto iz. 'sabia' (*Amaranthus sp.*).
 amaraun
 amarra 1 iz. 'karramarroa'. 2 'lotura'.

amarratu, amarra(tu), amarratzen. *du* ad. *g.g.er.* 'lotu'.
amarratz* e. **hamarratz**.
amarru
amarrukeria
amarrutsu
amasaba* e. **amona**.
amatar izond. 'amaren itxura edo joerakoa'.
amatasun
amatatu, amata, amatatzen. *du* ad. *Bizk.* 'itzali'.
amatatzaile iz. 'suhiltzailea'.
amateur
amatiar izond. 'amari atxikia'.
amatigatu, amatiaga, amatigatzen. *du* ad. *Zah. g.er.* 'baretu'.
amatu 1, ama(tu), amaten. *da* ad. 'ama bihurtu'.
amatu 2, ama(tu), amaten. *da* ad. *Ipar.* eta *Naf.* '(sua) bizkortu, ugaritu': *belar gaiztoak erraz amaten dira*.
amatu 3* e. **maitatu**.
amatur izond. *Ipar.* h. **amateur**.
amatxi
amatxo iz. 'ama-ren txikigarria; haur-hizkeran, ama'. Mugagabea erabiltzen da: *eman amaxori; amaxok esan bezala*.
amatzaile* e. **maitatzaile**.
amatzako
amazko izlag. *Zah.:* *amazko amodioa*.
amazona
amazulo izond.
ameba
ameboide izond. *Biol.*
amejoramendu* e. **hobekuntza**, **hobetze**.
amelu
amen
 amen batean
 amen egin
 amen esan
amen-omen iz. 'esamesa'.
 amen-omenka
amenazatu* e. **mehatxatu**.
amenazo* e. **mehatxu**.
aments 1 iz. *Zub.* h. **amets**.
aments 2 adlag. *Ipar.* 1 'bederen'. 2 'zalantzarik gabe'.
amerikano izond. 'Ameriketatik (aberasturik) itzuli den euskal herritarra'.
amerikar
amerindiar
amesbera izond. *Goi. g.er.* 'ameslaria'.
amesgaitz iz. 'amesgaiztoa'.
amesgaizto iz.
amesgarri
amesgile izond. eta iz. 'ameslaria'.
ameska adlag. 'ametsetan'.
ameskaitz* e. **amesgaitz**.
ameskeria
ameskor* e. **ameslari**.
ameslari
amesti izond. 'ameslaria'.
amestoki iz. 'ametsetako tokia'.
amestu, amets/amestu, amesten. *du* ad.
ametitutu, ameti, ametitzen. *du* ad. *Beh.* h. **onartu**.

ametrailadora* e. metrailadore.

amets iz.: *amets txarrak izan ditu bart gauean*; *zerri goseak ezkurra amets*; *amets txar*.

amets egin

ametsetakoz izlag. 'ametsua, amets egina': *ametsetakoz lukainka*.

ametsetan

ametsetan egin

ametsetarik adlag. *Ipar*. 'ametsetan'.

ametssez

ametssezko

amets(-)irudi

amets izan du ad.: *askatasuna dute amets*.

txakur(-)amets

ametseta iz. *Batez ere Bizk*. 'ametsa'.

ametz iz. *Quercus* sp.

amezki iz. 'ametzaren zura'.

amezti

amharera (hizkuntza).

ami iz. g.er. (hegaluze-mota) *Thynnus pelamys*.

amiamoko iz. *Ciconia* sp. *Sin. zikoina*.

amianto iz. *Sin. asbesto*.

amida iz. *Kim*.

amigdala iz. *Anat*.

amigo *Beh*. deiki gisa erabiltzen da batez ere: *ez, amigo, ez da hori*.

amilarazi, amilaraz, amilarazten. *du* ad.

amilbide iz. 'amildegia'.

amilburu iz. 'amildegiaren ertza'.

amildegi

amildu, amil, amiltzen. *daldu* ad.

amileta* e. amildegi.

amilka

amilkari izond. g.er. 'amilarazten duena'.

amilkatu, amilka(tu), amilkatzen. *daldu* ad. g.er. 'amildu'.

amilkor izond. g.er.: *hur amilkorrei eutsi*.

amilla iz. 'jaka, gainjantzia'.

amiloide izond. *Kim*.

amilotx iz. *Parus* sp.

amiltoki iz. 'amildegia'.

amiltxori iz. *Nycticorax nycticorax*.

amina iz. *Kim*.

aminoazido iz. *Biokim*.

amiña iz. *Naf*. 'amona'.

amiñi

amiñi bat *Zub*. eta *Amik*. 'pixka bat': *ogi amiñi bat*.

amiragarri izond. *Beh*. h. miresgarri, miragarri.

amiral iz. 'almirantea'.

amiratu, amira, amiratzten. *du* ad. *Zah*. h. miretsi.

amirazio iz. *Zah*. h. mirespen.

amirun iz. g.er. 'almidoia'.

amirundu* e. almidoitu.

amitu 1 izond. *Zah*. h. hamikatu.

amitu 2 iz. (meza-emailearen jantzia).

ammandar (herritarra).

amnesia

amnios iz. *Biol.*: amnioseko likidoa.

amnistia

amodio

amodio(-)belar iz. *Cacaulis latifolia*.

amodio propio

amodiotan adlag.: *amodiotan gara biok elkarrekin*.

amodioz adlag. *Ipar*. 'borondatez': *amodioz ez bada, beharko duzu bortxaz agertu*. *Ant*. **bortxaz**.

amodiozko izlag.: *amodiozko penak bertso berrietan*.

amodio(-)zuhaitz iz. *Cercis siliquastrum*. *Sin*. Judasen arbola.

amodiotsu izond. 'amultsua'.

amoina iz. *Ipar*. *Sin*. *limosna*.

amolitsu* e. **amultsu**.

amona

amona mantangorri iz. *Coccinellidae*. *Sin*. *katalingorri*, *marigorringo*.

amonatxo

amundu, **amon**, **amontzen**. *da ad*. *Ipar*. *Zah*. 'ematu, eztitu'.

amoniako

amor* e. **amore**.

amoragarri izond. *Zah*. *g.er*. 'maitagarria'.

amorante

amoratu, **amora**, **amoratzen**. 1 *da ad*. *Zah*. *g.er*. 'maitemindu'. 2 *du ad*. *Zah*. *g.er*. 'ematu'.

amore iz. *g.er*. 'maitasuna, amodioa'.

amoreagatik *Batez ere Ipar*. 1: *Jainkoaren amoreagatik*. 2: *beti gehiago eta hobeki maita zaitzadan amoreagatik*.

amorearren

amore egin h. **amore** eman.

amore eman

amorez *Zah*. 1 h. **amoreagatik**. 2 h. **amodioz**.

amorezko izlag. h. **amodiozko**.

amoretsu izond. *g.er*. 'amultsua'.

amorfo izond. *Fis*.

amorio* e. **amodio**.

amoros izond. *Ipar*. 'maitemindua'.

amoroso* e. **amodiotsu**.

amorostu, **amoros(tu)**, **amorosten**. *da ad*. *Ipar*. 'maitemindu'.

amorragarri

amorra* e. **amuarrain**.

amorraldi* e. **amorrualdi**.

amorrarazi, **amorraraz**, **amorrarazten**. *du ad*.

amorratu, **amorra**, **amorraltzen**. *da/du ad*.

amorratio iz. *Heg*.

amorreri iz. 'eritasun kutsakorra, amorrua, errabia'.

amorru

amorruzko izlag.: *amorruzko lerdea dariola*.

amorrualdi

amortizatu, **amortiza**, **amortizatzen**. *du ad*.

amortizazio

amsterdamdar (herritarra).

amu

amuarrain

amugile

amuko

amultsu

amultsuki

amultsutasun

amuma* e. **amama**.

amuts* e. **kamuts**.

amuzki iz. 'beita'.

anabasa iz. 1 'nahasketa'. 2 'istilua, ardaila'.

anabolismo iz. *Biol.*

anaerobio iz. *Biol.*

anafora iz. *Hizkl. eta Erl.*

anagrama

anaia

anai-arreba. *pl.*

anaiarte

anaidi

anaikide iz. 1 'anaiarte edo anaidi bateko kidea'. 2 'anaidia'.

anaikor izond. 'anaitasunezkoa': *maitasun anaikorra.*

anaiorde

anaitar izond. 'anaitasunezkoa'.

anaitasun

anaitu, anai, anaitzen. *daldu* ad.

anaitzako

anakonda iz. *Eunectes murinus.*

anakoreta

anakroniko

anakronismo

analfabetismo

analfabeto

analgesiko

analisi

analista

analitiko izond.

analizatu, analiza, analizatzen. *du* ad.

analizatzaile

analogia

analogiko izond.

(Euskaltzaindiak, Hendaian, 2002ko irailaren 27an,
Tuteran, urriaren 18an, Eibarren, azaroaren 29an eta,
Laudion, abenduaren 20an onartua)

BATZAR-AGIRIAK

Durangon, 2002.eko ekainaren 28an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Henrike Knörr, buruordea (goizean),
Xabier Kintana, idazkaria,
Jose Antonio Arana Martija, diruzaina
Andres Urrutia, Jagon Sailburua,
Patxi Altuna,
Jean Louis Davant,
Andolin Eguzkitza,
Andres Iñigo,
Emile Larre,
Juan Mari Lekuona
Txomin Peillen,
Pello Salaburu,
Jose Mari Satrustegi
Piarres Xarritton
eta Patxi Zabaleta, euskaltzainak,
Jose Luis Lizundia idazkariorde-
-kudeatzailea,
Mikel Gorrotxategi Onomastika
batzordearen idazkaria (1.1. gaian)
eta Juan Jose Zearreta ekonomi eragilea.

Ezin etorriak: Miren Azkarate, Patxi Goenaga, Beñat Oihartzabal, Frantzisko Ondarra eta Juan San Martin, euskaltzainek beren ezin etorria adierazi dute.

P. Goenagak eta B. Oihartzabalek ahala Euskaltzainburuari utzi diote.

Batzarra goizeko 10,15etan hasi da Durangoko udaletxean ezkerreko zutabearen ageri diren euskaltzainak bertan direla.

Alkate andrearen ongi etorria

Hasieran, Durangoko alkate andreak, Pilar Ardantzak Euskaltzaindiari udaletxearen ongi etorria egin dio, hiri honetan bere hileroko bilera egitean eta P.P. Astarloa herriko semearen omenaldia antolatzean Durangoko herria ohoratzen duela adieraziz. Euskaltzainburuak eskerrak eman dizkio bere eta akademia osoaren izenean.

Aurreko batzar agiria onartzea

Andres Iñigok, P. Goenagak eta eta P. Salaburuk ahoz eta idatziz eginiko ohar-zuzenketekin, aurreko bileraren akta onartu da.

1. Hizkuntza arauak

1.1.1. Onomastika. Nafarroa Behereko Herri izendegia (3. zerrenda).

Hasteko, A. Iñigok katalanek onomastika arloan onartuak dituzten irizpide batzuk azaldu ditu, gure arazoarekin zerikusia dutelako.

Ondoren **1.1.1.1 txostena** irakurri du, onomastika batzordearen proposamenekin, izen bereko herri-izenak behar denean bereizteko zertzuk egin daitezkeen azalduz.

Izen bereko herri-izenak bereizteko arazo honetaz, J. L. Lizundiak berak Kataluniako *Institut d'Estudis Catalans*-era determinatiboez egindako galderen erantzuerak irakurri eta Ipar Kataluniako kasuak azaldu ditu, *Els municipis de Catalunya* (**1.1.1.3 txostena**) komentatuz. Katalanen zentzu nazionala azpimarratu du, Katalunia osorako

beti irizpide berbera aplikatuz, Frantziak bereizketarik egiten ez duenean ere berek halakoak eginez.

X. Kintanak gaineratu du, azken buruan problema deitureren bezalakoa dela, alegia, He, goaldoko hiritarrok lege bi deitura ditugun arren, eskuarki lehena besterik ez dugula erabiltzen, bigarrena deitura bereko beste pertsona batengandik bereizteko soilki agertuz. Adibidez *Xabier Mendiguren* izeneko idazle bien (*Bereziartu* eta *Elizegi*) kasua aipatu du. P. Altunak gaineratu du berak ere antzeko nahasbidea izan zuela aurreko batean beste X. *Kintana* batekin, horren bigarren deitura jakin ez zuelako.

P. Salaburuk, oraingo proposamenari bidezkoagoa deritzo, baina halere, iparraldeko izenak ahalik eta gutxien markatu beharko liratekeela uste du. Edonola ere, bere iritziz, *Getaria Lapurdi* baino egokiago *Getaria Lapurdikoa* litzateke.

M. Gorrotxategik hitza eskatu eta, gai berberaren gaineen, araua iparraldeko zein hegoaldeko udal izenei berdin aplikatzen zaiela esan du. *Hiriberri* izena dela eta, adibide batzuk jarri ditu. Iparraldeko *Donibane Garazi*-ren eta Hegoaldeko *Etxarri Aranatz* eta *Uharte Arakil* gisako eredu zaharrei segituz, *Getaria Lapurdi* hobetsi da eta ez *Lapurdikoa*, beti eta non-nahi irizpide berbera erabiltzeko.

P. Xarritonek erantzun du *Getaria* edo *Lekunberri* moduko izenetan nahasbide handia gerta daitekeela, eta toki guztietan irizpide berberaz jokatzeari ez dela beti hain erraza izanen.

Andolin Eguzkitzak elkarrizketa antzuan ez sartzeko eskatu du, batzordearen proposamena, bere aburuz, egokia delako, bigarren izena beharrezko eta bereiztu beharrezkoa denean besterik ez baita erabili behar.

P. Salaburuk lehenagotik datozkigun egitura zahar eta finkatuen (*Etxarri Aranatz*) eta egitura berrien artean (*Getaria Gipuzkoa* / *Getaria Lapurdi*) bereiztea eskatzen du: bigarrenen kasuan gaur *-koa* jartzea normalagoa baita.

A. Iñigok arazoa beti bere osotasunean hartu dela azpimarratu du, eta ez Euskaltzaindian behiala jokatzen zen bezala, tokian tokiko irizpide ezberdinekin. Sistema tradizionalari eutsi beharra dakusa, *Uharte Arakil*-en aldamenen ez baita logikoa **Hiriberri Arakilgoa* jartzea.

J. L. Lizundiak, bere aldetik, azaldu du *Lekunberri* ez dela orain arte udala izan, eta horregatik ez dela egon horrelako tratamendupean. Bestalde, herri-izenen ofizialtasuna ematea nori dagokion argitu du: Euskal Autonomia Erkidegoan Batzar Nagusiei eta Nafarroan bertako Gobernuari, Parlamentuan horren kontua emanaz, kasu bietan Euskaltzaindiaren irizpen ofiziala beharrezkoa izanez. Zentzu eta kontzientzia nazional orokorrerako deia egin du, Kataluniako *Santa Coloma* deritzen herri ezberdinen izenetan, Ipar Kataluniakoak barne, katalanek jokatu duten bezala.

Mikel Gorrotxategik *-ko* eranstean deklinabidean ager litezkeen nahaste eta kafoniak ere kontuan hartzekoak direla esan du (*Getaria Gipuzkoakoko eliza*, etab.).

A. Eguzkitzak bigarren izena beharrezkoa denean besterik ez dela erabili behar gogoratu du, proposamenari zuzen iritziz.

J. M. Satrustegik esan du Onomastika batzordea orain arteko esperientziaz baliatu nahi izan dela, eta proposamen hauxe dela problema gutxien dakarrena, single be-

zain efektiboa baita. P. Salaburuk galdetu du ea, proposamen horren arabera, mintzatzearan edo era informalean *-koa* ere erabil daitekeen. A. Eguzkitzak baietz erantzun dio, *-ko* gabea zerrenda eta izendapen ofizialetan uztekoa baita.

Tx. Peillenek esan du era horretako bikoteak Zuberoako idazleen artean ere aurkitzen direla, eta batzordeak proposaturiko bidetik bereizten direla, *Etxahun Iruri* eta *Etxahun Barkoxe* adibideak erakusten duenez. J. Haritschelharrek adierazi du bere ustez proposamena egokia eta ongi asmatua dela, eta beti ere idazleari askatasuna uzten zaiola. J. L. Lizundiaren ustez, nolanahi ere den, komenigarria litzateke P. Salabururen iradokizuna gogoan izatea, eta proposamenari deklinabideari buruzko azpioharra ere jartzea.

Bototara joanda proposamena gehiengo osoaz (16 boto) onartu da.

P. Xarrittonek irizpide hori Lapurdiko izenei ere aplikatzea eskatu du. A. Iñigok *Getaria* eta *Jatsu* izenei buruzko 1.1.1.2 txostena irakurri du, bereizketa egin behar deanean, *Getaria Lapurdi* eta *Jatsu Lapurdi* direla azalduz eta horrek eskatzen du 108. araua aldatzea bi izen horiei dagokienez. P. Xarrittonek Zuberoako beste izen batzuk ere gisa berean moldatu behar direla gogoratu du. Hala egingo dela esan zaio.

Bastida izenari dagokionez, P. Xarrittonek, egokiena *Bastida Arberoa* litzatekeela uste du. E. Larrek, ordea, argitasuna eta gaurko jendearen erabilera kontuan izanda, *Bastida Klarentza* nahiago luke, frantses hitza euskaldunduz. P. Xarrittonek erantzun dio, ahal delarik hobe litzatekeela euskarazkoari eustea.

J. L. Davantek esan du *Bastida*-ri *Amikuze* eranstearekin kontuz ibili behar dela, frantses legean izen horretako tokiak badiarelako. P. Salabururen ustez, Iparraldekoen iritzia entzunda, onena litzateke *Bastida*-ren «deitura» zein izango den erabakitzea Onomastika batzordearen esku uztea. Halaxe erabaki da.

Ondoren *Izturitze/Isturitze/Ixturitze* arazoa ukitzera pasatu da. Lehengo eta oraingo joera ezberdinak aztertu dira: datuen argitan z-dun grafiek zaharragoak dirudite, s-dunek frantses eraginetik helduak, eta x-dunak, aldiz, hipokoristiko modernoak. Bototara joanda, *Izturitze* onartu da. '

1.2.1. Hiztegi batua: Aitzur-aldaratze zerrenda

P. Salaburuk aipatu du bi ohargilek oharrak berandu aurkeztu dituztela eta ezin izan dituela ikusi. Besteenak ikusi ahala, kontura badatoz, horiek ere aztertzea onartu da. A. Eguzkitzaren eta A. Urrutiaren azken oharrak ikusi eta *aiuntamentu*-tik *aizko*-*ra*-rainoko hitzak aztertu dira. Goizeko bilera 13,58etan eten da, bazkaltzera joateko.

* * *

Arratsaldeko 4,8etan bilera berriz hasi da.

Aizta berbatik **akzidente** hitzerainoko ohar guztiak banan-banan aztertu eta erabaki dira, honen eranskinean doan zerrenda osatuz.

*Eskuartekoak**Arantzazuko uztaleko bileraz*

J. L. Lizundia: Arantzazun, uztailaren 18-19etan goizeko 10etan hasi eta bi egunetako programa aurkeztu du. Hirugarren puntua pixka bat zuzendu du, berau *Franziskotarrak, euskara eta Euskaltzaindia* izango dela argituz.

A. Iñigok Nafarroako *Cámara de Comptos*-en kontsulta bat dagoela gogoratu du, eta lehenbailehen ikusi eta erabakitzea nahi luke, presakoa da eta. Datorren bileran ikustea erabaki da.

*Azken ordukoak**Nafarroako Gobernuarekiko hitzarmena*

Ondoren, Euskaltzainburuak Nafarroako hitzarmenaren berri eman du. Hitzarmena jadanik sinatu da baina ez protokoloa. Urrutiak horren historia azaldu du laburki. Jesus Laguna Hezkuntza eta Kultura Sailburuak esan zionez, arazoak presa zuen eta asteartean sinatu beharra zekusan, diru-ordainketak atzera ez daitezzen. Ostegunean (ekainaren 27an) sinatu zen. Protokoloa ere aski garatua da eta laster sinatzekoa dateke. Dirua ere ordaintzeko agindurik dago, eta Euskaltzaindira heltzea laster espero izatekoa da.

J. A. Arana diruzainak J. Laguna jaunarekin izandako elkarrizketa azaldu du. Iazko dirua berehala etorriko zaigula uste izan arren, aurtengoa ez dirudi hain laster izango dugunik. Madrilek lehenbiziko bi hiruilekoak datorren hilean pasatuko omen dizkigu. J. J. Zearreta ekonomi eragileak Bizkaia eta Arabak aurtengo diru osoa honezkero ordaindu digutela argitu du, eta Gipuzkoak eta Jaurilaritzak, aldiz, erdia. Bestalde, J. Haritschelhar euskaltzainburuak Eusko Jaurilaritzarekiko hitzarmen berriaren testua gaur heldu zaigula esan du.

Kontseiluari bidaltzeko gutuna

A. Urrutia Jagon Sailburuak Kontseiluaren 2002.eko apirilaren 12ko gutuna irakurri du, «Bai euskarari» lema luzaroago erabiltzeko igorri zitzaion debekuari erantzunez. Lizundiak azken urteotan Kontseiluaren eta Euskaltzaindiko Zuzendaritzaren artean izandako aurrekariak berri eman du. Ondoren A. Urrutiak berak prestatu duen erantzun juridikoa irakurri du, Zuzendaritzan onartua.

P. Salaburuk galdetu du ea gutunean aipatzen den kalte hori zehazki nondik heldu zaigun. A. Urrutiak *Bai euskarari* esloganaren erabilera bikoitz eta nahasiagatik gure Fundaziorako eta diru-eskariak egiteko orduan datozkigun arazoak azaldu ditu, jendeak maiz Kontseilua eta Euskaltzaindia dena bat dela uste baitu.

P. Zabaleta gutunaren mamiarekin konforme dago, baina forma biguntzea nahi luke, zentzu juridikoa gordeta. P. Salaburuk azaldu du bera beti kritikoa izan dela Kontseiluarekin, Euskaltzaindiarekin izan duten jarrera ez baitzaio egoki iruditut. Halere, dokumentua dagoen bezala aterata, kanpora begira jendea nahastekoa izan daitekeela uste du, eta pentsatzen du haiek joandako enpresetara eskutitz bana bidali behar dela haiek gure izenean ez doazela jakinarazteko.

Euskaltzaindiak Kontseiluari bidali behar dion gutunari oharrak bidaltzeko, uztaileen 17ra arteko epea eman da.

Bilera arratseko 19,40etan amaitu da.

Euskaltzainburua
Jean Haritschelhar

Idazkaria
Xabier Kintana

BILKURA IREKIA

2002-VI-29

Durangoko Tabirako elizan, 2002ko ekainaren 29an, Pablo Pedro Astarloaren jaio-tzaren 250. urteurrena ospatuz, egin du Euskaltzaindiak bilkura irekia.

Bilduak: Jean Haritschelhar, euskaltzainburua; Henrike Knörr, buruordea; Xabier Kintana, idazkaria; Jose Antonio Arana Martija, diruzaina; Beñat Oihartzabal, *Iker* sailburua; Patxi Altuna, Miren Azkarate, Patxi Goenaga, Andres Iñigo, Emile Larre, Jose Mari Satrustegi eta Antonio Zavala, euskaltzainak; Karmelo Exenagusia, euskaltzain ohorezkoa; eta Ricardo Badiola, Gaizka Barandiaran, Jose Luis Lizundia eta Patxi Uribarren, euskaltzain urgazleak.

Mahaiburuan eseri dira: Pilar Ardanza, alkatea; Miren Azkarate, Eusko Jaurlari-tzako Kultura sailburua; Jean Haritschelhar, euskaltzainburua; Anton Mari Aldekoa-Otalora, Gerediaga Elkarteko lehendakaria; Itziar Laka eta Rikardo Gomez, txostengi-leak. Moderatzaile lana Jose Luis Lizundia idazkariorde-kudeatzaileak egin du.

Gonbidatuen artean, Durangoko Udaleko zenbait zinegotziz gain, Iñigo Lasuen, Otxandioko alkatea, eta Jose Loizate, Garaiko alkatea. Orobat, Durangoko Santa Ana-ko eta Uribarriko Andre Maria, Otxandio eta Iurretako parrokoak izan dira. Baita he-rritar andana bat ere.

Pilar Ardanza Durangoko alkateak egin du ongietorria, adieraziz, Durangoko uria-rentzat ohore handia dela Euskaltzaindia Durangora etortzea, Pablo Pedro Astarloaren 250. urteurrena berton, handikiro, ospatuz.

Jarraian, Jean Haritschelhar euskaltzainburuak, bere agurra egin du adieraziz nola Euskaltzaindia, Euskal Herriko herrialde guztietara joaten den, euskaltzale, euskal idaz-le eta euskalarien mendeurren eta omenetan.

Ondoren, Anton Maria Aldekoa-Otalora, Gerediaga Elkarteko lehendakariaren agurra. XVIII. mendearen bukaeran, euskal foruei –eta oro har euskarari– buruz egin-dakoaren aurka egiteko, Astarloak idatzi zuen *Apología de la lengua bascongada*. Ho-rren balioa azpimarratu du.

Itziar Laka, Euskal Herriko Unibertsitateko irakasleak: «Astarloa eta hizkuntza» gaia jorratu du. Bereziki, durangarraren alderdi gutxi ezagunak azpimarratu ditu, hots, hizkuntzalaritzakoa ez horrenbeste, euskararekikoa, horretan bakarrik finkatu baitzuten Resurreccion Maria Azkue gazteak eta Sabino Aranak beraien Astarlorekiko miresme-na hizkuntzaren balio. Hizkuntzalaritza ikuspegitik, izaki guztiek duten hitz egiteko eta hizkuntzarekiko ahalbidea, nabarmendu du txostengileak.

Rikardo Gomez, Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslearen txostena: «Astarloaren ekarpena euskal gramatikaren ikerketetan» gaiaz mintzatu da. Morfema bakoitzari Astarloak ematen zion balioa eta esanahia puntuz puntu zehaztu du.

Azkenik, Miren Azkarate Eusko Jaurlaritzako Kultura sailburuak burutu du ekitaldi akademikoa. Eskerrak eman dizkie Gerediaga Elkarteari, Durangoko Udalari eta Euskaltzaindiari, honelako ekitaldi bat gauzatzeagatik eta Itziar Laka eta Rikardo Gomez ikerleei gaur bezalako emaitzak agertzeko parada eskaintzeagatik.

Arantzazun, 2002.eko uztailaren 18an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Henrike Knörr, buruordea (arratsaldean),
Xabier Kintana, idazkaria,
Beñat Oihartzabal, Iker Sailburua
Andres Urrutia, Jagon Sailburua,
Patxi Altuna,
Miren Azkarate, (arratsaldean)
Andolin Eguzkitza,
Andres Iñigo,
Juan Mari Lekuona,
Patxi Ondarra,
Txomin Peillen,
Pello Salaburu,
Jose Mari Satrustegi
eta Piarres Xarriton euskaltzainak, eta
Jose Luis Lizundia idazkariorde-
-kudeatzailea

Ezin etorriak: Xabier Dihartzek, Jean Louis Davantek, Emile Larrek, Ibon Sarasolak, Patxi Goenagak eta Jose Antonio Arana Martijak ezin etorria adierazi dute. Azken honek bere ahala X. Kintanari utzi dio, P. Salaburuk P. Goenagaren eta I. Sarasolaren ahalak izanik.

Batzarra goizeko 10,15etan hasi da Arantzazuko Ostatuko bileraretoan ezkerreko zutabearen ageri diren euskaltzainak bertan direla.

Aurreko batzar agiria onartzea

Andres Iñigok adieraziriko ohar-zuzenketekin, aurreko bileraren akta onartu da.

Hasierako galdera

J.M. Satrustegik Eusko Jaurlaritzak dekretuz terminologiarako batzorde izendatu berriaz galderak egin ditu. Euskaltzainburuak kontu hori M. Azkarate datorrenerako uztetaren proposatu eta halaxe onartu da.

1.1.1. Hiztegi batua

P. Salaburuk *aketo*, *aketiren*, *aker txikiro* hitzen arteko eztabaida planteatu du. Bakoitzari bere esangura ezarri zaio. Ondoren zerrendako hurrengo hitz ohardunak aztertzeari ekin zaio.

Eguerdiaren bazkaltzeko etena egin ondoren, arratsaldeko 4etan, bilduek lexikoa aztertzen segitu dute 6,36ra arte, *ala-alhan*-raino helduz.

Terminologia batzordea

M. Azkarate heldua denez gero, goizean erabaki bezala, terminologia batzordearen kontua argitzea eskatu zaio.

A. Urrutiaren ustez horrelako batzordea elkarren arteko akordioz egin beharko litzateke. Harrigarri deritzo ordezkartza horrela jartzeari, hor ez baitago, adibidez, Deustuko eta Mondragon unibertsitateetako ordezkariarik. Euskaltzaindiaren ordezkartza,

bestalde, oso mugatua da eta terminologi arlo honetan irizpide ezberdinak gerta daitezke.

M. Azkaratek esan du bere ustez ez dela hor kontraesanik, eta ez duela pentsatzen elkarren kontrako joerarik izango denik. H. Knörri galdetu dio ea berak holakorik ikusten duen Jaurilaritzaren lan-taldean.

H. Knörrek erantzun du ez dagoela guztiz ados lan-talde horren ibileragatik. Besteak beste direla, urtean pare bat aldiz biltzen da, gehienez ere. Bestalde, beldur da Euskaltzaindiak bere erdigunetasuna ez ote duen galtzen ari, beste elkarte askoren arteko bat gehiago gisa agertuz.

M. Azkaratek argi utzi du beste batzuekin bildurik egotea lan egiteko prozedura besterik ez dela, baina azken buruan hitzak onartzeko azken irizpidea beti Euskaltzaindiari dagokiola.

P. Salaburuk esan du Euskaltzaindiak ezin diola M. Azkarateri horrelako konturik eskatu. Ez du uste Gobernuak erabakiak besterik gabe har ditzakeenik, legez Euskaltzaindia baita aholku-emailea. Euskalterm baino lehenago Euskaltzaindiaren erabakiak jarri beharra legoke, Patxi Goenagari inoiz esan dionez. Gogoratu du, halaber, terminologia kontuan Euskaltzaindiak aspaldian duen moteltasuna, eta bitartean irakaskuntzan horren premia duen jende prestatu asko dabilela kezkaturik. Bere ustez horri irtenbidea eskaini behar zaio.

X. Kintana ez dago terminologia batzordea sortzeko prozeduraz konforme, eraztea bera eta partaidetza aldeztu aurretik jakinarazi tratatu behar direlako, interesatuok horren berri prentsatik jaso barik.

J.M. Satrustegik galdetu du ea Zuzendaritzak horren berri ba ote zuen. Ezetz erantzun zaio. Toponimian gertatzen den kontraesana azaldu du: udalek izen eta toponimo biltzaileei, lan hori egitearren, dirua ordaintzen dieten artean, hura aztertu eta erabaki behar duenarentzat, hots, Euskaltzaindiarentzat, ez dago ordainketarik, ez eta giza baliabiderik ere. Bere ustez gure Akademiak ezin dezake bedekazio unibertsal orokorrik eman, lan-ordu asko egin beharra baitago dagoen material guztia behar den arretaz aztertzeko.

A. Urrutiak esan du, hau ez dela kontuak eskatzea, eta ez duela berak puntu hori goizean atera. Prozedura aldetik, Zuzendaritzan proposamena egingo duela, osokora pasatzeko. Zizurren argi gelditu zen irizpidea Euskaltzaindiak erabaki eta finkatu behar duela. Bere ustez gure barruko giroa ez da ona, eta gure artean adostasuna lortzen ez dugun artean, ez gara aurrera joango. Alde horretatik, gisa horretako dokumentuak ez dira lagungarri, hor inposizioa ageri baita, eta ez akordio giroa.

A. Eguzkitzak adierazi du horrelako adostasuna inoiz lortu dela, adibidez, exonomastikan, Elhuyarreko kideekin elkarlanean.

M. Azkaratek bere harridura agertu du. Proposamen hori udazkenean ikusi zuela dio eta Euskaltzaindiaren aholku-emaile bakarra egon arren, ez ziola horrelako arriskurik ikusi. Katalunian eta Quebecen, adibidez, akademiak gainera badiira terminologian ari diren beste talde batzuk ere. Edonola ere, oraindik ez da erabaki batzorde horretan nola lan egingo den.

A. Urrutiak esan du bera asperturik dagoela konplize izan beharraz, aldarrikatzen dena, orde, lankidetzaren omen den bitartean.

M. Azkaratek barkamena eskatu du Euskaltzaindiak batzorde horren berri prestatik jakin beharzagatik. Halere, guztion artean lankidetzaren ona lortuko dugulakoan dago.

Bilera 7,30etan eten da, frantziskotarren omenaldiko ekitaldira joateko.

* * *

Euskaltzainak Arantzazuko bilera aretora heldurik, fraide eta orotariko jendearekin batera, horien artean R. Badiola eta J. Intxausti euskaltzain urgazleak izanik. Juan Telesforo Zuriarrain gardianoak guztiei ongi etorria eman die.

J. Haritschelhar euskaltzainburuak agurra eta eskerrak eman dizkio aita guardia-noari, Euskaltzaindiak frantziskotarrekin dituen aspaldiko loturak eta harreman onak laburki aipatuz.

Ondoren, J.A. Arana Martijaren ezin etorria azaldu eta bere txostena oso-osorik geroago prestatuko duela adieraziz, J.L. Lizundia idazkariorde-kudeatzaileak «Arantzazu eta Euskaltzaindia» izeneko bere txostena irakurri du. Hor datu zehatz askorekin, Arantzazuk bai pertsonetan –urte luzez gure euskaltzainburu izandako L. Villasante Kortabitarte jauna bereziki goraipatuz– eta bai bilerak –aditz batuarena adibidez– egiteko aretoak eskainiz, Euskaltzaindiarekin izandako harreman sakona eta tratua ezin hobe azpimarratu ditu, hortik helduriko fruitu bikainekin.

Azkenean, bilduriko guztien txaloen artean, euskaltzainburuak frantziskotarrei gure Akademiaren zilarrezko domina eman die, testu honekin: «*Frantziskotarrei, Arantzazuko 500. urteurrenean, 2002-VII-18, Euskaltzaindia*».

Bukatzeko, anaiarteko afaria egin da ostatuan, amaieran frantziskotarrek euskaltzainei *Arantzazu: euskal santutegi bat XX. mendean* eta *Asisko Frantzisko – Asisko Klara* liburuen ale bana eskainiz.

Uztailak 19

Bilera goizeko 10,05ean hasi da. Bezperako euskaltzain guztiak bertan dira, M. Azkarate salbu, beronek bere ahala P. Salabururi utzirik. J.J. Zearreta ekonomi eragileak ere etorri da.

1.2.1. Onomastika

Nafarroa Behereko zerrenda onartuak (*Garazi, Baigorri - Ortzaize eta Arberoa*) banatu dira. *Lekunberri* herriari, bereizi behar denean, *Lekunberri Hergarai* deituko zaio. Era berean *Bastidaren* kasuan, behar denean, *Arberoa* gaineratuko zaio.

1.3. Kontuen Ganberako irizpen eskaria

Nafarroako Kontuen Ganberak bere izen elebildunean *Comptos* erdal izena euskaraz ere mantentzeko eskaria aztertu da ondoren; J.M. Satrustegi bera ere *Comptos* hitza gordetzearen alde agertu da.

P. Ondarrak *comptos* galizismoa dela uste du eta ez nafar izen jatorra. Lizundiak *ganbera* hitzaren hobespena zergatik den azaldu du, euskara baturako *ganbara* (= «mandioa») / *ganbera* (= «areto, gela nagusia») bereizketa egitea onartu baitzen.

A. Eguzkitzak *kontpu* proposa litekeela uste du. X. Kintanak euskarazko hitz jator bakarra *kontu* dela esan du, *-pt-* grafia horrek ez baitu gure artean inolako tradizioirik.

H. Knörren iritziz, erakundeen izenak maiz tradiziozkoak izaten dira, eta bera konforme dago *comptos* hori erdaraz erabiltzeaz, euskaraz *kontuak* litzatekeen arren.

J.M. Satrustegiren ustez aukera bikoitza da: *comptos ganbera* ala *kontuen ganbera*. Arrazoi historikoengatik berak *comptos ganbera* nahiago luke. Peillenek Axularrren eta Leizarragaren lekukotasuna aipatu du, biek *kontu* erabili zutela gogoratu. P. Xarritonek ere euskal itzulpena nahiago du: *Kontuen ganbera*, alegia. P. Ondarrak ere gauza bera dio.

J.L. Lizundiak *Camara de COMPTOS Ganbera* proposatzen du. A. Iñigok esan du gogoan izan behar dugula lehenago zer erantzun zitzaien, eta *comptos ganbara* onat eman genuela.

A. Urrutia konforme dago J.M. Satrustegiren proposamenarekin, hor nafar erakunde zaharren nortasuna gordetzen delako. B. Oihartzabal ere horretan bat dator, *Comptos* izen propio eta aurtengo sei hilabeteetako datuak kontuan izanda moldaturikoak baizik. Bere ustez igoera beharko lukete, lasaitasunez ibil gintezen.

2. 2003.eko aurrekontuak

Euskaltzainen artean 2003.eko aurrekontuen proposamena banatu ondoren, J.J. Zearretak horko datuak xheki azaldu ditu. Berak esan duenez, ez dira aurrekontu idealak, iazko datuak eta aurtengo sei hilabeteetako datuak kontuan izanda moldaturikoak baizik. Bere ustez igoera beharko lukete, lasaitasunez ibil gintezen.

Ondoren, litezkeen diru-iturrien inguruan, iruzkin batzuk egin dira.

Nafarroako Gobernuak Nafarroako Atlas linguistiko berezia prestatzeko eginiko eskaria dela eta, Beñatek argitu du horrek ez duela esan nahi Euskaltzaindiak eskari horrekin konpromisoa hartu duenik.

J.L. Lizundiak kexa agertu du Euskaltzaindiari eskatzen zaizkion gainbegiratzelanengatik (Elhuyar-en testu liburuen terminologia edo onomastikakoak adibidez) Jaurilaritzak laguntzarik batere ematen ez digulako, beste batzuei Elhuyarri berari, kasu, horixe eskaintzen dion artean. Arlo honetan katalanek dituzten hornizio eta laguntza hobeak aipatu ditu.

P. Xarritonek kezka bera azaldu du, baina, bere irudiko, ez dugu ahanzi behar katalanak baino txikiagoak garela. Euskaltzaindiak bere egitekoak mugatu beharko litzukeela esan du. Txikitetasun kontu hori dela eta, X. Kintanaren ustez, badira oinarritzko gastu batzuk, oinegitura eta aurrelanei buruzkoak, hizkuntz akademia guztietan berdintsuak izaten direnak, hiztunak asko zein gutxi izan.

Horri J.L. Lizundiak erantsi dio katalanek, batasuna guk baino eginagoa dutenez gero, lan gutxiago egin behar izaten dutela, guk biluzketa lana neurri handiz oraindik egiteke dugulako, eta, beraz, bekadun laguntzaileak beharko ginituzkeela.

A. Eguzkitzak laguntza hori gure aurre-lana prestatzeko beharko genukeela azaldu du.

P. Salaburuk aurrekontuei buruzko galderak egin ditu. Txostenak, hilberriak etab. ordaintzeko irizpideen argitasunak eskatu ditu, eta dirua egonez gero, lan guztiak ordaintzearen alde agertu da.

J.J. Zearretak hori Zuzendaritzan onartu zenaren arabera dela azaldu dio, baina proposamena kontuan hartzen duela. Aurkezturiko aurrekontu hauei zuzenketak eta aldaketak egiteko azken epea, beranduenik, irailaren 2rako jarri da.

P. Salaburu UZEIri egiten digun lanagatik ordaintzen zaion diruaz mintzatu da, eta ez deritzo ongi orain arteko sistemari. Bere ustez, lan azpikontratatuaz ezartzeko modua berrikusi beharra legoke, Euskaltzaindiaren zereginak desitxuratzen dituelako. J.L. Lizundiak eta J. Haritschelharrek ontzat hartu diote iradokizuna. Ondoren, Euskara Baturako darabilgun sistema informatikoaren iraungikortasunaz mintzatu da, eta horren kostua ere kontuan hartzeko.

A. Eguzkitzak hitza eskatu eta, irizpenak eskatzen zaizkigunean, eskatzaileari horien diruzko balioa aurretik jakinarazi behar zaiola esan du. Euskaltzainburuak hori Zuzendaritzak tratatuko duela erantzutxo dio.

J.M. Satrustegik J.J. Zearretari gure oraingo zorra zenbatekoa den galdetu dio. Erantzunez, beronek esan dio ez dela hain erraza erantzutea, neurri handiz, guri ordaintzeko daudenak ordaintzetan atzeratu direlako eginga denez gero, baina hori ondoko txostenean azalduko duela.

Oro har, azken orduan egin litezkeen aldaketa txikiak gora behera, aurrekontu-proposamena onartu da.

Ondoren, J.J. Zearretak aurrekontuen erabilera deritzon informazio ekonomikoa idatziz banatu du. Horren azalpenak ere eman ditu. Horien arabera, Euskaltzaindiaren egoera ekonomikoa erabat itogarria dela agertu da.

J. Haritschelharrek azaldu du Zuzendaritzako azken bileraz gero, Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburuarekin mintzatu zela, egoera azaltzeko, eta eskutitz bat ere bidali diola, euskaltzainen artean banatu eta berak guztion aurrean irakurria.

Idazkariak, eguneroko higadura ekonomikoaz gainera, prestigiozko higadura ere aipatu du eta galde egin du ez ote litzatekeen komeniko kanporako adierazpen instituzionalen bat prestatzea, neurriz eginga, gure egoera tamalgariaren berri etsaien esku interesatuetara heldu baino lehen, hortik guztion kalterako eskandalu politikorik sor ez dadin.

H. Knörren ustez, diruen atzerapenak lotsagarriak dira, eta irudiz agintariak gutaz trufatzen direla esan du. Bere ustez, hartzekodunek nola gauden jakin behar dute. Bileran esan denez, pertsonal finkoaren soldadak eta gasturik behinenak estaltzeko, kargudunek deus ez kobratzeaz ez dago konforme. Azkue biblioteka liburuak erosi ezinik dagoela gogoratu du. Madrilak eman ez duena nork jarriko duen galdetu du. Bere aburuz, Akademiaren duintasuna bera dago kolokan. Hortik irteteko Jaurlaritzarekin mintzatu beharra dakusa, ondokoak argi planteatzeko: 1) Euskaltzaindiaren laguntza Kultur saillean ez, baizik eta Lehendakarietzan eta Hezkuntzan kokatu behar dela. 2) Bere nortasuna aitortu eta errespetarazi behar zaiola. 3) Ordaintzeko epeak bete beharra dagoela.

P. Salabururen iritiz euskaltzainburuaren gutuna bigunegia da, hor esandakoarekin konforme egon arren. Euskaltzaindi osoaren izenean eskari eta eskutitza egin behar zaiola uste du. Ez dakusa egoki, ordea, iritzi publikorako adierazpenik egitea, horrek ez bailituzke gauzak konponduko. Itxura denez, Euskaltzaindiak gure gobernuaren buruari lehenbailehen gutun bat bidali beharko lioke, gure egoeraren berri emateko. Geure aldetik, jasotzen ditugun diru-laguntzen ondorioz nolako lana egiten dugun kontsideratu behar genuke.

A. Urrutiak hitza eskatu eta berehalako neurriez hitz egin du. Lehendakariarekin mintzatzea aspaldian eskatua dagoela gogoratu du, baina hori ere ez dela aski. Bere ustez, konturatu beharra dago euskalgintzaren panorama erabat aldatu dela aspaldian (jende eta talde gehiago dabil hor lanean) eta oraindik ez dugu horri buruzko gogoetarik egin. Txosten bat prestatu beharko litzateke, finantzabide plana mamituz. Barne gogoeta egin beharra dakusa, geure egitekoak ongi finkatzeko. Otsailean (barne jardunaldien barruan) parada ona izan daiteke gure barne gogoetarako.

J.L. Lizundiak Euskaltzaindiko langileek bidaliriko 3.1 txostena oraindik irakurtzeko dugula gogoratzen du. Era berean, interesgarria dela aro berrirako perspektiba argitzea, hizkuntz industria antolatzeke. Barne jardunaldiak azarorako aurreratzea proposatzen du. Hausnarketa horretan, bere ustez, beste pertsona batzuk ere sartu behar lirateke, hileroko batzarretik aparte. Ondoren, langileen eskutitza irakurri du, haien larritasun-kezkak azalduz.

P. Xarrittonek gogoratu du, Durangon ekaineko batzarrean esan zenez, ez zela Nafarroako gobernuarekin hitzarmenik sinatuko aurretik dirua ukan gabe. A. Urrutiak argitasunak eman dizkio. Protokoloa da dirua ukan gabe sinatuko ez dena.

B. Oihartzabalen aburuz bereiztu behar da oraingo larrialdia eta epe luzerako plangintza. Euskaltzaindiaren egoera juridikoa bestela planteatu eta finkatu beharra dago, gaurko zein biharko agintariekin, ideologia ezberdinak gora behera, finantzabidean problemarik ez izateko. Ez dugu geure burua beste enpresa batzuen aurkako sokatiran jarri behar, eta geure jardunbide propioa antolatu eta garatzea dagokigu.

J.M. Satrustegik dioenez, ezin gaitezke otsailera arte begira egon, proposamenak orduan lantzen hasteko. Uda pasatu bezain laster, bildu eta lehenbiziko aldaketen ildoak finkatu beharko genituzke (*Bai Euskarari* kanpainen bezala), aurrelana prestatzeko, berezilariekin elkaturik. UZEIri doakionez, bere ustez Euskaltzaindiak bere baliabide propioen kudeaketa zuzena egin beharko luke, beste batzuentzako laguntzak gestionatu beharrean. Orotariko Hiztegia jendaurrean agertu eta hobeki kudeatzeko premia ere ikusten du.

A. Urrutiaren ustez, lehendakariari esan behar zaio, beragana ezohiko diru bila goazenean, aldi beharrean, oraingo egoera honen irtenbideaz ere gogoeta egiten ari garela. Elkarte pribilegiatu baten tratamendua ematen zaigula aitortu, baina ez, ordea, erakunde gisa legokigukeena.

P. Altunak esan du Espainiako errege-erreginak ez ditugula aspaldion bisitatu eta hori irtenbide bat izan litekeela, eta agian bisita horregatik sor litezkeen marmarek ez luketela luze iraungo.

P. Salaburuk ere oraingo higatze-epe honetan elkarte izateko bidean gabiltzala uste du, eta lehendakariari esan behar zaiola, erakundea garela, eta halakotzat tratatzeko, eta, aldi berean, gaurkotzen ari garela.

H. Knörrek esan du Industria Sailera joan beharko dugula diru bila. Horretarako, baina, produktu erakargarriak plazaratzen ikasi behar dugu. Adibide gisa, *Hiztegi batua* ipini du, azala ez baita gaurko munduan erakargarria.

B. Oihartzabalen ustez ez da egia Euskaltzaindia erakunde gisa tratatua denik, aski baita gure hitzarmenak irakurtzea, eta hortik irtenbeharra daukagu. Lehendakariari gai bakarria aurkeztu beharko litzaioke: gure erakundetasuna finkatzea.

J.L. Lizundiak gogoratu du *de iure* Hegoaldeko erakunde bakarra garela, baina Katalunian eta Galizian bezala *lleí d'autoritat lingüística* gisako bat falta dugula oraindik. Bere ustez, P. Altunaren bidetik, errege-erreginenenganaino joan behar balitz, joan egingo gara.

P: Xarritonek hauxe galdetu du: Erakunde bagara, ez dugu Unescora joan behar Zarzuelara abiatu baino lehen?

A. Urrutiak erakunde (= publiko) eta elkarte (= pribatu)en artean lege aurreko ezberdintasuna azaldu zu xeheki.

Langileei erantzun hau helaraztea erabaki da: bidaliriko gutuna hartu dugula, orain arte izandako pazientzia eta zintzotasuna eskertzen dizkiegula eta haien kezka ulertzen dugula. Bestalde, arazo hori lehenbailehen konpontzeko ahaleginetan gabiltzala.

A. Urrutiak ondoko proposamena egin du: Zuzendaritzan barne gogoeta landu eta azaroko osoko batzarrera aurkezte. Onartu egin da.

B. Oihartzabalek oraingoz, soil-soilik erakundetasuna planteatzeko eskatu du. Zergatik ez dugu *de facto* jada *de jure* duguna? Agintariekin kontu hau behin ere planteatu ez delako.

3.3. *Nafar Gobernuarekiko Hitzarmeneko Jarraipen batzorderako ordezkariak*

Nafar Gobernuak bidaliriko gutunari erantzunez, Jarraipen batzorderako Euskaltzaindiaren ordezkariak zeintzuk diren xehaturik gelditu dira, oraintsu sinaturiko Hitzarmenean aurrikusten denaren arabera..

3.4. *Kontseilurako testua*

P. Salaburuk, egindako ohar batekin, joan zen bileran aurkeztu zen testua onartu du. Patxi Zabaletak ez du oharririk bidali. J.M. Satrustegik momentuaren egokitasunaz hitz egin du, eta hortik hel lekizkigukeen kalteak ondo pisatu beharko genituzkeela.

A. Urrutiak testua I. Irazabalbeitiari eskuz ematea proposatzen du. Edonola ere, Euskaltzaindiak *Bai euskarari* leinari eustea aho batez onartu da.

J.L. Lizundiak eta A. Urrutia Kontseiluaren buruarekin elkarriketatzea proposatu dute, elkarren artean konponbidea lortzeko asmoz.

Bilera 14,20an eten da, bazkaltzera joateko.

Arratsaldeko 4etan bilerari segida eman zaio.

A. Inñigok galdetu du ea zer egin behar duen Kontseiluak egiten dizkion bilera-deiekin. Gure harremanak argitzen ez diren artean, ofizialki ezin joan daitekeela esan zaio. Partikularki joatea zilegi da, baina horrek oraingo egoera honetan ez diola erakundeari mesederik egiten, hor agertzeak izan dezakeen erabilera interesatuagatik.

Hiztegi batua

Ondoren, hiztegi batura itzuliz, eztabaidak *aliantza* hitzetik hasi dira, *alo* hitzarekin amaitu arte. Akta honi erantsen zaion gehigarrian onarturiko berba guztien zerrenda ageri da.

Bilera, arratsaldeko 6etan amaitu da.

Euskaltzainburua
Jean Haritschelhar

Idazkaria
Xabier Kintana

Hendaian, 2002.eko irailaren 28an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Henrike Knörr, buruordea,
Xabier Kintana, idazkaria,
B. Oihartzabal, Iker Sailburua
Andres Urrutia, Jagon Sailburua,
Patxi Altuna,
Jean Louis Davant,
Andolin Eguzkitza,
Andres Iñigo,
Emile Larre,
Juan Mari Lekuona,
Patxi Ondarra,
Txomin Peillen,
Pello Salaburu,
Juan San Martin,
Ibon Sarasola (goizean),
Jose Mari Satrustegi,
Piarres Xarriton,
eta (arratsaldean) Patxi Zabaleta euskaltzainak,
Jose Luis Lizundia idazkariorde-kudeatzailea, Juan Jose Zearreta ekonomi eragilea, eta Patxi Salaberri Onomastika batzordekidea 1.2. gaian

Ezin etorriak: Jose Antonio Arana Martija eta Miren Azkarate.

Batzarra goizeko 10,15etan hasi da Hendaiaiko Herriko Etxean ezkerreko zutabean ageri diren euskaltzainak bertan direla.

Ongi etortzeko hitzak

Hendaiaiko alkateak, Joseph Louis Ecnarro jaunak Euskaltzaindiari udaletxera-ko ongi etorria egin dio, hiri honetan bere hileroko bilera egitera etorri delako eta Hendaiaiko Udalak euskararen alde aspaldian egiten duen lana gogoratu du. Euskaltzainburuak alkateari eskerrak eman dizkio bere eta akademia osoaren izenean, Hendaiaik euskararen alde egindako lana, ikastolaren alde bereziki, goretsiz.

Aurreko batzar agiria onartzea

Estilo kontuko ohar batzuekin akta onartu da.

1. Hizkuntza arauak

1.1. Hiztegi Batua

P. Salaburuk, aurreko eguneko bileran onarturiko hitzetan, koordinaziorik ezaz gertaturiko akats txiki batzuk ageri direla ohartarazi du. Lehenagotik onartuak diren berbeekin kontraesanik gerta ez dadin, behar diren aldaketak egitea proposatu eta onztat eman dira.

Ondoren, *aloe-analogiko* zerrendari eginiko oharrak ikusi eta aztertu dira. *Alokatu-tik altxonbide*-rainoko guztiak ikusi eta erabaki dira.

1.2. Onomastika

Ondoren, Patxi Salaberri sartu da bilera aretora, Nafarroa Behereko herri-izendegiaren 4. zerrenda (Oztibarre) aurkezteko, hau da, Onomastika batzordeak 2002.eko irailaren 13an Iruñean eginiko bilkuran onartu zuen proposamena. P. Salaberrik bere

txostenaren ezaugarriak azaldu ditu. Lekukotasunak: euskal eta erdal dokumentuetan, Euskaltzaindiaren lehenagoko erabakiak, ahozko bilduriko formak, etimologia azalpenak eta deituetan azaltzen diren lekukotasunak. Hurrengo bileran erabakitzeko gelditu da.

2. Erakunde harremanak

2.1. Nafarroako Euskara Kontseilurako ordezkaria izendatzea

Nafarroako Gobernuaren Jarduneko Lehendakariaren eskaria irakurri du A. Urrutiak Euskaltzaindiak bertako Euskara-Kontseilurako ordezkaria izenda dezan. J.L. Lizundiak argitu du jaun horri gutun bat bidali zaiola, Euskaltzaindiak bere hileroko bileran irailan hori erabaki eta erantzun ziola adieraziz. Iritzi ezberdinak entzun ondoren, izendapena mahai gainean erabakitzeko utzi da.

2.2. Eusko Jaurlaritzako Terminologiarako kidea izendatzea

Euskaltzainburuak Zuzendaritzak eginiko azken bileran Andres Urrutia Eusko Jaurlaritzako Terminologia batzorderako kide proposatu duela jakinarazi du. Hala berretsi da.

2.3. UZEIren Jardunaldietarako ordezkariak izendatzea

Era berean, J. Haritschelharrek, Zuzendaritzako azken bileran, UZEIk antolatu nahi dituen jardunaldietarako Beñat Oihartzabal proposatzea erabaki zela adierazi du. Berretsi egin da.

2.4. Lehendakariari eginiko bisitaren berri

Ondoren, Euskaltzainburuak, Akademiaren ordezkariak aurtengo irailaren 5ean J.J. Ibarretxe lehendakariari eginiko bisita dela eta, J.J. Zearretak eta X. Kintanak egin-dako txostena komentatu du, izandako elkarrizketaren xehetasunak azalduz. Txostena eranskin moduan banatu da.

2.5. Bilboko udalarekin sinaturiko hitzarmena

J.L. Lizundiak Euskaltzaindiak irailaren 17an Bilboko udalarekin lehen aldiz hitzarmen bat sinatu duela azaldu du, Zuzendaritzak eta Alkatetzak onarturiko testua euskaltzainen artean banatuz.

3. Eskuartekoak

3.1. E. Cosertu irakaslearen heriotzaren berri

H. Knörr euskaltzainburordeak Eugenio Coseriu errumaniar irakaslea, aurtengo irailaren 7an Tübingenen (Alemanian) hil dela jakinarazi du. Akademiaren izenean euskaltzainburuak Tübingengo Eberhard Karl Unibertsitateko errektoreari gutun bat idatzi dio, dolumina helarazteko.

3.2. Tuterako bilkuraren berri

Andres Iñigok, 3.2. txostentxoia komentatuz, Euskaltzaindiko ordezkariak (A. Iñigo bera, Gema Insausti Iruñeko ordezkarietzako bulego-arduraduna, J.L. Lizundia idazkariorde-kudeatzailea eta Amaia Okariz prentsa-arduraduna) Tuterako Argia ikastolako zuzendaria den Kontxi Blanco andrearekin eta Iñaki Bakero Nafarroa Oinez 2002-ren antolakizun arduradunarekin izandako bileraren berri eman du, ikastolen ospakizun horren inguruan Akademiak hiri horretan urrian egingo duen bilera eta ekitaldi publikoak koordinatzeko. Bilerak Dekano-Jauregia edo *Palacio Decanal* deritzon egingo dira. Hango ekitaldien programa azaldu du xeheki: Euskaltzaindiaren osoko bilkura, ikastola- eta museo-bisitak, eta arratsaldeko 6 eta erdietan izango diren Yehudah ha-Leviren *Haizearen hegaletan* liburuaren aurkezpena, eta Tuterako idazleei buruzko mintzaldia.

Bilera 1,25ean eten da.

Bazkalostean, arratsaldeko 3,45etan akademiaren bilera berriz hasi da.

Andres Urrutiak Nafarroako Gobernuarekiko harremanen berri eman du, orain arteko luzamenduak azalduz. Nafar Gobernuak igorritako 4.1.1. dokumentua irakurri du. Nabararazi duenez, hor ageri diren gauza batzuk ez dira gurekin aurretik itundurikoak, azken orduan beren aldetik asmatuak baizik. Nafar Gobernuaren eta Euskaltzaindiaren arteko proposamen-kontraproposamen gutunak azaldu ditu. Protokoloa sinatzeko azken testuak zertara konprometituko gintuzkeen aztertu da.

B. Oihartzabalek uste du ezin gaitezkeela haietaz fida, orain arte bederen ez baitote beren hitzari atxiki. Bere ustez, azken testuan onartu ez dizkiguten puntuak berriz ere negoziatu behar dira. A. Urrutiak, ordeza, uste du zirt edo zart egiteko garaia dela, denbora aurrera baitoa eta jada agortuak ditugula negoziaketa gehiagorako aukeak.

4,15etan, ohiko bilera eten da, VI. Jagon Jardunaldien jendaurreko bilkurari hasiera emateko.

6,24etan Euskaltzaindiaren ohiko bilerak aurrera segitu du.

B. Oihartzabal konforme dago Nafarroako Gobernuarekiko hitzarmena sinatzeaz, baina ezin beteko konpromisorik onartu gabe. Protokoloak leharzkitutako konpromisoen garrantziaz eztabaida luzea izan da, on-gaitzak alde askotatik aztertuz.

P. Salaburu sinatzearen alde agertu da, zalantzak gora behera. Gauza bera uste du P. Zabaletak ere, eskatzen dizkigutenak, bere ustez, praktikan ez baitira hainbestekoak izanen. J.L. Lizundiak argi dakusa Euskaltzaindiaren interesen alde jokatu behar dela, Akademiak duen ekonomi egoera ez baita oraindik konpondu. Euskaltzainburuak nafar euskaltzainek duten aldeko iritzia kontuan hartu behar dela uste du. J.M. Satrustegik, A. Iñigo eta A. Urrutia ordezkariak orain arte egindako bitarteko lana goretsi du, horregatik beren lanbide partikularretan izandako kalteak gogoratuz. Tamalgarri deritza orain Euskaltzaindiaren barruko desadostasunak direla eta, orain arte egindako lana gaitzetsi eta oztopatzeari. Bere irudiko, guztioi horrenbeste doakigun arazo honetan ikuspegi zabalagoarekin eta epe luzera begira jokatu beharra dago.

B. Oihartzabalek ez du kritika hori ontzat eman, eta berak ez duela ordezkarien lana inola ere gaitzetsi azaldu du, baina, orain artekoen argitan, ez dela nafar gobernuaz fidatzen.

Protokoloa sinatzeko ala ez sinatzeko botazioa eginda, honako emaitzak lortu dira: alde 11 boto, aurka boto 1, eta 3 abstentzio.

Bilera arratseko 19,30etan amaitu da.

Euskaltzainburua
Jean Haritschelhar

Idazkaria
Xabier Kintana

Tuteran, 2002.eko urriaren 18an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Xabier Kintana, idazkaria,
Beñat Oihartzabal, *Iker* Sailburua
Andres Urrutia, *Jagon* Sailburua,
Patxi Altuna,
Jean Louis Davant,
Andolin Eguzkitza,
Andres Iñigo,
Emile Larre,
Patxi Ondarra,
Txomin Peillen,
Pello Salaburu,
Jose Mari Satrustegi,
eta (eguerdian) Patxi Zabaleta
euskaltzainak,
Jose Luis Lizundia idazkariorde-kudea-
tzailea, Juan Jose Zearreta ekonomi era-
gilea eta Patxi Salaberri, Onomastika ba-
tzordekidea, bere gaian.

Ezin etorriak: J.A. Arana Martija, M. Azkarate, P. Goenaga eta H.Knörr. Lehe-
nak bere ahala A. Urrutiari, bigarrenak
Euskaltzainburuari eta hirugarrenak P.
Salabururi utzi diote.

Batzarra goizeko 10etan hasi da Tuterako Dekano-jauregian, ezkerreko zutabe-
an ageri diren euskaltzainak bertan direla.

Akta onartzea

P. Salaburuk eta A. Iñigok eginiko zu-
zenketekin, akta ontzat eman da.

Euskaltzaindiko kide batzuen doktorego tesi eta katedrak

Miren Azkarate euskaltzainak eta Koldo
Zuazo euskaltzain urgazleak Euskal He-

erriko Unibertsitatean katedra bana eta Gotzon Aurrekoetxeak irakasle titular plaza lor-
tu dutela jakinarazi da. Era berean, Pruden Gartzia Euskaltzaindiko Azkue biblioteka-
ren zuzendariak doktorego tesia aurkeztu eta gainditu duela adierazi da. Guztiei Eus-
kaltzaindiaren zorionak helaraztea erabaki da.

Euskaltzain ohorezkoen proposamenak

J. Haritschelharrek, euskaltzain ohorezkoak izendatzeko orduan, Akademiaren
araudiak dioena irakurri du. Ondoren, Zuzendaritzak bere proposamena aurkeztu du:
Juan Garmendia; Jose Maria Larrarte, Ander Manterola, Georges Rebuschi, eta Larry
Trask. J.M. Satrustegik aipatu du ez dela aurretiaz esan izendapenak egiteko garaia zela
eta komeniko litzatekeela proposamen guztiak batera egitea, berak ere beste pertsona
bat ere aurkeztu nahiko luke eta.

Erantzunez, euskaltzainburuak ahanzi zitzaiola azaldu eta hamabost eguneko
epea eskaini dio, berak ere bere proposamena egin dezan, horren curriculumak euskal-
tzainaren artean banatuz. Ohorezkoen izendapena datorren bileran egitea erabaki da.

Urgazle berrien izendapenak

Euskaltzain urgazle berriak izendatzeari dagokionez, euskaltzainburuak, datorren
azaroko bilkurarako, batzordeburu bakoitzak bere proposamenak aurkezteko esan du,

zein bere *curriculum vitae*-rekin, abenduan izendapenak egiteko. Era berean, gaineratu du Zuzendaritza ere arduratuko dela zenbaiten proposamenak egiteaz, eta Euskaltzaindiko sailetan aspaldian lankide diren eta unibertsitateko zientzi gaiak aspaldian euskaraz irakasten ari diren pertsona batzuen izenak aipatu dira. P. Salaburuk izendapenak egiteko irizpidea hobeki finkatu behar dela esan du. J.M. Satrustegik ere gauza bera uste du. Zuzendaritzan aipatu diren pertsona horiek direla eta, X. Kintanak zientzia arlo bakoitzeko aitzindari nabarmenak gogoan hartu direla esan du, baina, edonola ere, bat dator irizpideak aurretik ongi finkatzearekin. Izendapenak urtarrilerako atzeratzea onartu da, aurretik iritziak finkatu ondoren.

Fundazioari buruzko 3. dokumentua

A. Urrutiak lehengo testutik oraingora diren aldaketak eta zergatiak azaldu ditu, izandako aholkuak kontuan izanda. Denbora aurrera doa eta aurtengo abenduaren 19an sinatzea da helburua. J.L. Lizundiak Ohorezko Patronatuaz informazioa zehaztu eta gurekin arituriko maila handiko pertsonak aipatu ditu. Diru-emaileen xehetasunak ere argitu ditu. A. Eguzkitzak Fundazioak nolako balio-eremua duen galdetu du. Erantzunez, A. Urrutiak azaldu dio Euskal Autonomi Erkidegoko lege-oinarriaz eratua dela, baina nazioarteko balioa daukala. J.M. Satrustegik esan du Ohorezko Patronatuko kideak izendatzea gure oroimen historikorako ongi dagoela eta Robles Piquer jaunaren partaidetasun erabakigarria gogoratu du.

P. Salaburuk zenbait kezka azaldu du. Alde batetik, orain arte lorturiko seiehun milioi horiek Euskaltzaindiari korritutan diru gutxi ekarriko diote urtero. Bere ustez, Ministerioak inplikatu beharko lirateke, eta BBVAren zuzendaria ere bai, bankuarekin batera. A. Urrutiak azaldu dio fundazioaren diru hori hasierakoa besterik ez dela. Bestalde, banku eta erakunde batzuk, dirua eman bai, baina parte izan nahi gabe agertu dira.

J.L. Lizundiak uste du oraingo une politikoak zuhurtasuna eskatzen duela. Gainera, atzeratzeak diru-galerak ekar diezazkiguke. Bere aburuz, gero ere atxikimenduak etorriko dira. J.M. Satrustegik ere gauza bera pentsatzen du, hots, azken orduan pertsona berriekin mintzatzen hasteak atzerapen kaltegarriak ekarriko dizkigula.

Testuari egindako aldaketak onartu egin dira.

Eskuartekoak

Juan Antonio Mogelen omenezko programa aurkeztu da, *Peru Abarka* liburuaren bigarren mendeurrena ospatzeko, azaroaren 20, 22, 27, 28 eta 29an Markinan eta Eibarren burutzekoa.

Ondoren, ospakizun beraren barruan, Eibarren antolatuko diren VII. Herri Literatura Jardunaldien egitaraua azaldu da, *Kantu laburrak* gaiaren inguruan. Azaroko osoko bilkura ere, 29an, Eibarren izango da.

Euskaltzaindiak eta Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioak urtero Eleberri, Antzerki, Poesia eta Saiakera sariketa dela eta, 2002.eko Literatura deialdirako jasoriko obrak epaitzeko mahaien osaera erabaki da:

Eleberria: Gorka Aulestia, Txomin Peillen eta Ana Toledo.

Poesia: Jon Kortazar, Mikel lasa eta Lourdes Otaegi.

Saioa: Xabier Altzibar, Adolfo Arejita eta Antton Aranburu.

Antzerkia: Eugenio Arozena, Daniel Landart eta Patri Urkizu.

Bestalde, Narratiba arloan Espainiako Literatur Sari Nazionala irabazi duelako, Unai Elorriaga idazleari zorionak ematea erabaki da. Gainera, Ana Toledo Euskaltzaindiaren epaimahaikide ordezkaturia izanik, honi ere eskerrak helaraziko zaizkio.

Aurtengo urriaren 3.an Jose Maria Jimeno Jurio euskaltzain ohorezkoa, 75 urte-ekin, hil dela ere gogoratu da. Hurrengo egunean Artaxoako Done Petri elizan egin zen hiletan, besteak beste, Euskaltzaindiko Onomastika batzordekideok izan ziren: J.M. Satrustegi (meza emaille), A. Iñigo, H. Knörr, M. Gorrotxategi, J.L. Lizundia, P. Salaberri eta P. Galé, haren senideei dolumina adieraziz.

Nafarroako Euskara Kontseiluaren berri

Nafarroako Euskara Kontseiluak urriaren 15ean izandako bilera dela eta, euskaltzainburuak ekitaldia nola joan zen azaldu du. Araudiaren aldatetean, puntu nagusia quorum-arena izan zen, bera osatzen duten 20 pertsonetatik 3 egotea aski zela proposatzen zen eta. J. Haritschelharrek quorum urri horretaz bere adostasunik eza azaldu zuen. Erantzunez, Miguel Sanz presidenteak erantzun zion ez zuela pentsatzen sekulan hain gutxi bilduko zirenik. Botazioan abstenitu egin zen. Kide batzuk protestaz bilera-rik alde egin zutela azaldu du. Azkenean, dekretuaren zirriborroa banatu zitzaizen, iritzia emateko.

A. Iñigok oraingo testua eta lehenagokoa ia berdinak direla esan du, eta bi alda-keta besterik ez duela aurkitu. A. Urrutiak, dekretu horretaz bere iritzia eman du. Ondoren, A. Iñigorekin batera berorri buruz prestatuturiko txostena aurkeztu eta euskaltzai-nen artean banatu du. Oihartzabalen ustez, oraingo testuak aurrekoaren aurka egindako adierazpenarekin bat etorri beharko luke.

11,40etan, bilkura eten da Tuterako herri agintariak agurtzeko. Luis Campoy hi-riko alkate jauna euskaltzainak hartu ditu, Tuterara ongi-etorria emanez eta guztiak agur-tuz. Euskaltzainburuak eskerrak bihurtu eta, laburki, Akademiaren lan-zereginak azal-du dizkio. Era berean, Yēhudah ha-Levi Erdi Aroko Tuterako seme juduaren *Haizearen hegaletan* liburuaren ale bat eman dio, esker-erakutsiz. Ondoren euskaltzainak kate-dralaren kalostrara jaitsi dira, kafe-hamaiketako egiteko, hiriko udalak eskainia, hain zuzen.

12,21etan bilkurari berriz ere lotu zaio. A. Urrutiak dekretuari egindako txostena azaldu du. Ondoren puntu guztien idazketa xeheki berrikusi da, zuzenketak eginez.

J.L. Lizundia, X. Kintana, J.M. Satrustegi eta A. Urrutia Konstituzioaren 3.3. artikulua testuan azaltzeko komenientziaz mintzatu dira. Eztabaida batzuen ondorioz, tes-tuan bera aipatzea erabaki da.

Dekretuak euskarari ematen dion trataera murriztaileagatik euskaltzainek aho ba-tez ezezko botoa ematea erabaki dute. Horrela, Euskaltzaindiaren ordezkari-ek Nafar-roako Euskara Kontseiluaren aurrean beren botoen azalpenerako aurkeztuko duten tes-tua, Akademiaren iritzia agertzen duena, onarturik gelditu da.

Ondoren Euskaltzaindiaren ordezkaria izendatzera pasatu da. Euskaltzaindiak Na-farroako Gobernuagandik aginduriko dirua oraindik jaso ez duen arren, halere horrek ez lukeela ordezkaria izendatzeko oztipoa izan behar esan da. Berez, Nafarroako eus-kaltzain bat izatea komeniko litzatekeela ere aipatu da, baina, bestalde, Euskara Kon-

tseiluan lehendik egondakoen erosotasunik eza ere entzun da. Azkenean A. Iñigo euskaltzaina izendatu da. Euskaltzaindiak eskerrak eman dizkio ordezkaritza hori onartze-agatik.

Lehendakariarekiko bisita

Eusko Jaurilaritzak, J.J. Ibarretxe lehendakariaren politika-proposamena azaltzeko, urriaren 16rako, Euskaltzaindiari egindako gonbidapena dela eta, X. Kintanak azaldu du, euskaltzainburu eta buruordea egun horretan hartara ezin joana izanda, Akademiaren izenean bera joan zela. Bisita, Eusko Ikaskuntza eta Euskal Herriaren Adiskideak erakundeen ordezkariekin batera egina, oso era lasai eta atseginean egin zen. Lehendakariak bere proposamenaren puntu nagusiak eta zergatiak azaldu eta dokumentua Euskaltzaindian aurkezteko eskatu zion, hiru erakundeen iritzia eskatuz. Idazkariak lehendakariari bisita eta harrera ona eskertu eta, Euskaltzaindia berez politikaz ez dela arduratzen gogoratu arren, halere, erabaki politikoek hizkuntzaren bizitzan eta iraupean izaten duten eraginagatik, interesaz jasotzen zuela proposamena eta Akademiara eramango zuela, beronek azter dezan.

Onomastika

Nafarroa Behereko herri izendegiaren 4. zerrendari (*Oztibarre*) J. Haritschelharrek, *Ibarla* formaren alde, eta J.L. Davantek eta X. Kintanak, *Ibarrola* forma hobetsiz, egindako oharra ikusi dira. Tradiziozko forma osoen alde A. Iñigo, J.M. Satrustegi eta A. Eguzkitza mintzatu dira, kasu konkretu honetan B. Oihartzabalek oraingo forma laburtua nahiago izanez. Bototara joanda, 10 Onomastika Batzordearen proposamenaren alde (*Ibarrola*), 3 *Ibarla*-ren alde eta abstentzio bat izan dira. Beraz, *Ibarrola* onartu da.

Patxi Zabaleta 13,20ean heldu da.

Hiztegi batua

Hiztegi batuari dagokionez, *altxortegi*-tik *amankomun*-era arteko hitzak banan-banan aztertu eta onartu dira.

Bilera 14,17etan amaitu da.

Euskaltzainburua
Jean Haritschelhar

Idazkaria
Xabier Kintana

TUTERAKO AGERIKO BILKURA

Tutera, 2002-X-18

2002.eko urriaren 18an, Tuterako Dekano jauregian, Nafarroa Oinez 2002 dela eta, Ageriko Bilkura egin da Santa Ana aretoan.

Bildu dira: J. Haritschelhar, euskaltzainburua; H. Knörr, buruordea; X. Kintana, idazkaria; P. Oihartzabal, *Iker* sailburua; A. Urrutia, *Jagon* sailburua; P. Altuna, J.L. Davant, A. Eguzkitza, E. Larre, F. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, J.M. Satrustegi eta P. Zabaleta, euskaltzainak; J.L. Lizundia, idazkariorde-kudeatzaile; J.J. Zearreta, ekonomia eragile eta R. Badiola, argitalpen eragile eta euskaltzain urgazleak. Mahai-puruan, baita ere, Kontxi Blanco, Tuterako *Argia* ikastolaren lehendakaria; Txema Azkona, *Argia* ikastolaren zuzendaria. Aretoan bilduta zeuden beste 40 bat lagun, ikastolako guraso, irakasle eta euskaltzale, beraien artean, gero aipatuko diren txostengile biak.

Kontxi Blanco, ikastolako lehendakariak ongi etorria ematen dio Euskaltzaindaria eta;

Jarraian, J. Haritschelhar euskaltzainburuak agurtzen ditu, Blanco andrea eta baita ere, *Argia* ikastolako irakasle, guraso, ikasle eta beste.

Ondoren, X. Kintana euskaltzainak Yĕhudah ha-Levi, XII. mendeko idazle tuterarren *Haizearen hegaletan* poesia liburuaren aurkezpena egiten du. Liburu hau hiru hizkuntza hauetan argitaratu da: hebreeraz, euskaraz eta gaztelaniaz.

Jose Migel Bidador, euskal filologiako lizentziaduna eta idazleak: «Los académicos de la Ribera» izeneko txosten interesgarria irakurtzen du, jarraian.

Pello Monteano, soziologian lizentziadunak eta historian doktore den jaunak bere txostena irakurtzen du: «Bajonavarros en la Tudela del siglo XVI» deritzana. Oso onuragarria, jakiteko, bereziki, bai Nafarroa Behereko eta bai Zuberoako merindadeko hiriburu hauetara garai hartan etorritako euskaldunak.

Azkenik, Txema Azkona, ikastolaren zuzendariak, ageriko bilkura amaitutzat ematen du, Euskaltzaindiaren lekukotasuna, beraientzat, ez bakarrik, onuragarria, baita ere ohorea dela azpimarratuz.

Eibarren, 2002.eko azaroaren 29an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Xabier Kintana, idazkaria,
Beñat Oihartzabal, Iker Sailburua
Andres Urrutia, Jagon Sailburua,
Miren Azkarate,
Jean Louis Davant,
Patxi Goenaga,
Andres Iñigo,
Emile Larre,
Txomin Peillen,
Juan San Martin,
Jose Mari Satrustegi,
Piarres Xarritton,
eta (eguerdian) Patxi Zabaleta
euskaltzainak,
Jose Luis Lizundia, idazkariorde-kudea-
tzaila; Juan Jose Zearreta, ekonomi era-
gilea, dirulaguntza gaian eta Rikardo
Badiola argitalpen eragilea, azken pun-
tuan.

Ezin etorriak: P. Altuna, P. Salaburu
(bere ahala M. Azkarateri utziz), J.A.
Arana Martija eta A. Eguzkitza (biok be-
ren ahalak X. Kintanari utziz), P. Onda-
rra eta J.M. Lekuona (beren ahalak Ha-
ritschelharri utziz).

Batzarra goizeko 10etan hasi da Portalea
Kultur Etxean, ezkerreko zutabearen ageri
diren euskaltzainak bertan direla.

Akta onartzea

Lapsus batzuk zuzendurik, akta ontzat
eman da.

Harremanak

3.1. J. Haritschelharrek Nicolas Sar-
kozy Frantziako Barne arazoetarako mi-

nistroari euskararen ofizialtasunaz bidaliriko gutuna irakurri du, euskaltzain guztiek
onartua.

3.2. Real Academia Galegako gutuna irakurri du euskaltzainburuak, Asturiasko
mendebaldean galizierak duen egoera azaltzen duena. J.L. Lizundiak gutunaren helbu-
ruaz xehetasunak eman ditu, galego-asturiarren arteko liskar egoera argitzeko.

3.3. Ondoren, idazkariorde-kudeatzaileak Academia de la Llingua Asturianaren
gutuna irakurri du. Bertan laguntza eskatzen zaio Euskaltzaindiari asturieraren ofizial-
tasunaren alde.

J.M. Satrustegik ohartarazi du hango populazioaren herenak asturiera darabilela,
eta, bere ustez, Euskaltzaindiaren atxikimendua merezi du.

J.L. Lizundiak uste du erantzun bana eman behar zaiela, galegoei beren kezka
ulertuz eta asturiarrei atxikimendua emateko.

X. Kintanak, asturieraren gaurko egoera ulertzeko, mintzaira horrek gaztelaniaren
inguruan aspaldian duen menpekotasuna eta tradizio idatzirik eza gogoratu ditu.

J.M. Satrustegik galdetu du ea bazterkeria hori ez ote datorkion bertako aginta-
rien ideologiatik. J.L. Lizundiak, datuekin, arrazoa eman dio.

3.4. A. Iñigok, Lekunberritik helduriko gutuna irakurri du, Uitziko kontzejuak antolatzen duen «Orix» literatur sariketarako epaimahikide bi izendatzearen eskariaz. Literatura batzordearen esku uztea erabaki da.

3.5. Federiko Belaustegigoitiaren omenezko bilera Laudion.

J.L. Lizundiak horri buruzko azalpenak eta xehetasunak eman ditu. A. Urrutiak bilera horretara zuzenbide arloko hitz zerrenda batzuk aurkezteko asmoa agertu du, euskaltzainen oharrekin hornitu eta zuzendu ondoren, hiztegi batuan txertatzeko.

Bestalde, iaz, urte amaieran finkatu bezala, abenduko osoko bilkura, Araban tokatzen dena, Laudioko udaletxean izango dela oroitarazten da.

Eusko Jaurlaritzaren ez ohiko diru-laguntza

Egun batzuk lehenago prentsak berria barreiatua izan arren, Eusko Jaurlaritzak Euskaltzaindiari emandako diru-laguntza ofizialki jakinarazi zaie euskaltzainei.

J.L. Lizundiak lehendakariari horregatik eskerrak emateko gutunaren zirriborroa irakurri du. Iradokizun batzuk kontuan hartuta onartzen da.

H. Knörrek Jaurlaritzak prentsarako atera duen internet-oharra kritikatu du, daukan kutsu politikoagatik, eta manerak hobeki zaintzeko eskatu du eta Arabako Diputazioan gutunak sortaraziriko disgustua aipatu du. X. Kintanak kazetariak horretaz egindako interpretazioa are okerragoa izan dela uste du eta kontu horiekin arreta handiagoz jokatu beharko litzatekeela. M. Azkaratek bera euskaltzain gisa etorri dela esan du, eta Euskaltzaindiak bere kexak Kultura Sailari bidali beharko litziokeela..

J.L. Lizundiak kazetarien inprebisibilitatea aipatu du eta Estatuaren administrazioiko eta Gubernuko arduradunekin izandako harremanetan arinkeriaz jokatzek ekar ditzakeen arazoak ere bai. Prentsan agerturiko titular sentsazionalista batzuk ez direla mesedegarriak izango pentsatzen du.

A. Urrutiak hitzarmen berriari buruzko kontsiderazio batzuk egin ditu, oraindik ezer sinatu gabea baita, puntu ilunak argitu nahian. Eusko Jaurlaritzari eskerrak ematea bidezkoa deritzo, eta Nafarroako Gobernuari, besterik gabe, aspaldian hitzartua bete dela adierazi behar zaiola.

P. Goenagak galdetu du noraino bete den Nafarroako Gobernuaren aldetik hitzarmen-protokoloan ezarria eta ea ordainketa garaiz egin ote den. J. Haritschelharrek, erantzunez, berandu bada ere, dirua eman egin dutela azaldu dio.

P. Goenagak Pedro Pegenaute jaunaren deskortesiazko hitzak ere gogoratu ditu. A. Urrutiak horri buruzko xehetasunak eman ditu, P. Pegenauteren barkeskea eta ondoko zuzenketak aipatuz.

P. Xarrittonek esan du euskaltzainak ez direla prentsan inoren erruagatik agertzen direnen hobendunak, eta, beraz, horri ez zaiola garrantzi handirik eman behar.

A. Iñigok, ordea, uste du gauza horiek ez dutela batere laguntzen giza harreman onak ezartzeko orduan, elkarren arteko susmoak eta mesfidantzak sortarazten dituztelako.

J. Haritschelharrek erantzun du bere ustez ez duela merezi pertsona batzuen esan hutsengatik mintzea ere.

Euskaltzain ohorezkoak izendatzea

Proposatuen *curricula* aurkeztu ondoan, bototara jo da eta gehiengoz ondokoak euskaltzain ohorezko izendatzea erabaki du Euskaltzaindiak: Juan Garmendia Larrañaga, Jose Maria Larrarte Garmendia, Ander Manterola Aldekoa, Georges Rebuschi, Vahan Sarkisian eta Larry Trask.

Hiztegi Batua

M. Azkaratek, P. Salabururen lekua hartu du Hiztegi Batuko idazkari gisa, eta **amantal-analizatzaile** arteko hitzak aztertu, eztabaidatu eta onartu dira.

VII. Herri Literatura Jardunaldiak

Bileraren bukaeran Euskaltzainburuak Eibarren J.A. Mogelen omenez antolatutako jardunaldien, hots, aurten etno-kantu laburrez egindakoen ondorioak aurkeztu eta irakurri ditu.

Argitalpenak

Euskaltzainen artean ondoko obrak banatu ditu Rikardo Badiola argitalpen eragileak: Euskaltzaindiaren *Argitalpenen katalogoa*, *Narrazioak eta olerkiak* (2001.eko R.M.Azkue literatura-sariketa irabazleen lanak), P. de Yrizarren *Memorias de un vasco*, (H. Knörrrek eta I. Yrizarrek paratu eta argitaratua), eta Euskaltzaindiaren 2002.eko Eguberri eta Urte Berrirako *Gabon-txartelak*.

Bilera 14,26etan amaitu da.

Euskaltzainburua
Jean Haritschelhar

Idazkaria
Xabier Kintana

Bilbao, 30 de julio de 2002

*Xabier Kintana Urtiaga,
secretario*

Sr. D. LUIS ORDOKI URDAZI
Cámara de Comptos de Navarra
Ansoleaga, 10
31001 IRUÑEA/PAMPLONA

Excmo. Señor:

Tengo el honor de dirigirme a Vd. respondiendo a su consulta del 19 de febrero del presente año, sobre la traducción al euskara del nombre de su institución.

La Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, tras estudiar detenidamente las diferentes propuestas, en su sesión plenaria celebrada en Arantzazu-Oñati el 18 de julio de 2002, decidió que, teniendo en cuenta su interés en mantener el nombre del romance navarro **Comptos** en su forma y grafía medievales, dicho término puede ser respetado también en la versión euskérica, como si se tratase de un nombre propio, quedando de esta manera, en su uso más formal y oficial, como **Nafarroako Comptos Ganbera**, si bien ello no impide que la fórmula usual y más tradicional sea en vasco **Nafarroako Kontuen Ganbera**, que, en su caso, también podría ser utilizada.

En ambos casos, la palabra propuesta es **ganbera**, preferible en el sentido de «cámara institucional» (cámara de diputados, cámara de comercio, música de cámara...), mientras que su variante **ganbara** se adapta mejor al significado de «camarote, desván».

Dado que, de esta manera, la palabra **COMPTOS** resulta idéntica en la rotulación de ambas lenguas, tal vez les sea de alguna utilidad la sugerencia de emplearla de alguna de las formas siguientes, a fin de evitar su repetición:

Cámara
de
COMPTOS
Ganbera

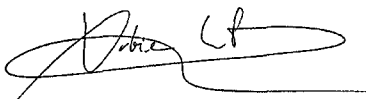
Cámara
de
Nafarroako **COMPTOS** Ganbera
de
Navarra

Cámara de
COMPTOS
Ganbera

Cámara de
Nafarroako **COMPTOS** Ganbera
de Navarra

Este tipo de fórmulas es muy utilizado en algunos países –por ejemplo, Bélgica, Suiza, Finlandia– de larga tradición administrativa bilingüe como forma de respetar equilibradamente ambos idiomas oficiales.

Sin otro particular, esperando haberles complacido, le saluda cordialmente

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized 'X' followed by a series of loops and a long horizontal stroke.

Xabier Kintana Urtiaga, secretario

Bilbon, 2002ko uztailaren 30a

*Xabier Kintana Urtiaga,
idazkaria*

LUIS ORDOKI URDAZI jauna
Nafarroako Comptos Ganbera
Ansoleaga, 10
31001 IRUÑEA/PAMPLONA

Jauna:

Ohore handia da niretzat, aurtengo otsailaren 19an, zuen erakundearen euskal izenaz egin zeniguten eskariari erantzutea.

Euskaltzaindiak, proposamen ezberdinak arretaz aztertu ondoren, 2002.eko uztailaren 18an Arantzazu-Oñatin eginiko osoko bilkuran, honako hau erabaki zuen:

Zuen erakundearen Erdi Aroko izena, nafar erdaraz, formaz eta grafiaz, bere horretan gordetzeko interesa ikusirik, berori euskaraz izen propiotzat jo daitekeela, horren arabera erabilera ofizialetarako **Nafarroako COMPTOS Ganbera** itzulpena proposatuz. Horrek ez du ukatzen, noski, ohiko erabilera mintzatu eta arruntean, hala nahi izanez gero, **Nafarroako Kontuen Ganbera** ere erabiltzea.

Kasu bietan, ordea, «*cámara*»-rako proposatzen den hitza **ganbera** da, erakundeak izendatzeko hobetsia (Diputatuen Ganbera, Merkataritza Ganbera, Ganbera Musika, etab.), beste aldaera, **ganbara** alegia «mandioa, lastategia, trastelekua» adierarako uztea egokiagoa delakoan.

Era honetara COMPTOS hitza hizkuntza bietako errotulazioan berdina denez gero, agian baliagarriak gerta dakizkizueke ondoko iradokizunak, bera errepikatu beharrik ez izateko:

Cámara
de
COMPTOS
Ganbera

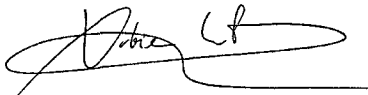
Cámara
de
Nafarroako **COMPTOS** Ganbera
de
Navarra

Cámara de
COMPTOS
Ganbera

Cámara de
Nafarroako **COMPTOS** Ganbera
de Navarra

Era honetako formulak asko erabiltzen dira aspaldiko administrazio elebitasun-tradizioa duten herri batzuetan –adibidez, Belgikan, Suitzan edo Finlandian– hizkuntza ofizial biak modu orekatuan errespetatzeko bide gisa.

Besterik gabe, zuen nahia bete dugulakoan, bihotzez agurtzen zaitu

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized 'X' followed by a series of loops and a horizontal line at the end.

Xabier Kintana Urtiaga, idazkariak

HITZARMENAK / CONVENIOS

ACUERDO ENTRE EL GOBIERNO DE NAVARRA Y LA R.A.L.V./EUSKALTZAINDIA (Agiria/Acta)

Nafarroako Gobernuak eta Euskaltzaindiak hitzarmen berezitua sinatu dute gaur, Iruñean. Datozen lau urteetan indarrean izango den dokumentu horrek bi erakundeen arteko elkarlanaren marko orokorra planteatzen du eta, gaurko ekitaldian adierazi denaren arabera, lan horren xehetasunak berehala gauzatuko den aurtengo protokoloan markatuko dira. Izan ere, protokoloak bi atal izango ditu, hots, Akademiaren gastu orokorreari dagokiena, eta urtez urte egin beharreko hizkuntza mailako lanak zehaztuko dituena. Akademiaren izenean, Jean Haritschelhar euskaltzainburuak sinatu du eta Foru Gobernuaren izenean Jesus Laguna, Kultura eta Hezkuntza sailburuak.

1918. urtean, Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiko lau diputazioen babespean sortua da Euskaltzaindia eta, Nafarroako Gobernuak, 18/1986 Foru Legearen 3. artikuluan, Euskararen Erret Akademia/Euskaltzaindia, euskarari dagokionez, Kontsulta Erakunde ofiziala dela aitortzen du. Foru Lege horren arabera, bi erakundeen arteko harremanak euskararen ikerketa, garapena eta sustapenerako atea zabaltzen zituen, euskararen eremu guztietan, bereziki Nafarroan.

1918az geroztik, baina, egoera guztiz aldatu delakoan, Nafarroako Gobernuak Euskaltzaindiarekiko *hitzarmena* oraingo momentura egokitu nahi izan du eta hala adierazi zion Akademiako Zuzendaritzari. Hori dela eta, azken hilabeteetan bi erakundeen arteko hainbat lan-bilera egin dira; gaur sinatu den hitzarmena, horren emaitza baino ez da. Edozein modutan ere, hitzarmena ez da inoiz hautsi, bai ordea birmoldatu eta, esan bezala, era desberdinean planteatu. Hitz eginez heldu dira akordio batera Euskaltzaindia eta Nafarroako Gobernua eta esan behar da gauzatze prozesuan Hizkuntza Politikarako Zuzendaritzak berezko garrantzia izan duela.

Hitzarmenak, zenbait lan-arlo garatzen lagunduko du, hala nola, *Orotariko Euskal Hiztegia*, *Hiztegi Batua*; Toponimia, Onomastika eta Dialektologiazko ikerketa; baita euskal literatura jantzia zein herrikoia azterketa ere. Horietan guztietan Nafarroako euskarak eta haren inguru sozial zein kulturak izan duten ekarria funtsezkoa izan da.

Finean, honako akordioak Euskaltzaindiaren eta Nafarroako Gobernuaren arteko hartu-emanak sendotzen ditu, Nafarroako Foru Komunitatean euskararen presentzia eta protagonismo nagusia errotu aldera.

Besterik Hizkuntzaren Akademia den aldetik, euskara du helburu Euskaltzaindiak eta Nafarroako Gobernuarekin sinaturiko *hitzarmena* euskararen onerako izango dela zinez uste du.

* * *

El Gobierno de Navarra y Euskaltzaindia han firmado hoy en Pamplona un *convenio* particular que tendrá vigencia durante los próximos cuatro años y plantea el marco general de colaboración entre ambas instituciones. Tal y como ha quedado reseñado en el acto celebrado hoy, en breve plazo se concretarán los detalles del acuerdo, que quedarán plasmados en el protocolo correspondiente a este ejercicio. El citado protocolo constará de dos apartados básicos: por un lado, se recogen los gastos generales de la Academia; por otro, se especificarán las actividades que, en materia lingüística, desarrollará Euskaltzaindia año a año. El acuerdo ha sido refrendado por el presidente de Euskaltzaindia, Jean Haritschelhar, y por el consejero de Educación y Cultura del gobierno navarro Jesús María Laguna.

En 1918 se creó Euskaltzaindia bajo los auspicios de las diputaciones de Alava, Bizkaia, Gipuzkoa y Navarra. Posteriormente, y en lo que concierne a la comunidad navarra, la Ley Foral 18/1986, en su artículo tercero, viene a cumplir las expectativas marcadas para Euskaltzaindia como institución consultiva oficial del euskera en Navarra y permite el inicio de una relación bilateral que ambas instituciones consideran puede ser fructífera para la investigación, desarrollo y promoción del euskera en la totalidad de los territorios de lengua vasca y en especial de Navarra.

En los últimos meses, ambas partes han mantenido una ronda de reuniones, fruto de las cuales se presenta este convenio. Ello no quiere decir que la relación se haya roto, sino que se ha modificado para introducir un nuevo planteamiento. El consenso se ha basado en el diálogo, y en el mismo la Dirección de Política Lingüística del Gobierno de Navarra ha tenido especial protagonismo.

El nuevo acuerdo permitirá relanzar temas importantes en el desarrollo de áreas como la elaboración de *Orotariko Euskal Hiztegia/Diccionario General Vasco*, *Hiztegi Batual/Diccionario Unificado*, los estudios de toponimia, onomástica y dialectología en lengua vasca y la investigación de la literatura culta y popular, en los que la aportación del euskera de Navarra y su entorno cultural y social resultan de importancia capital.

En definitiva, el presente acuerdo supone la consolidación del marco de las relaciones entre el Gobierno de Navarra y Euskaltzaindia, para continuar en el progresivo desarrollo de la presencia y protagonismo del euskera en la Comunidad Foral de Navarra. Euskaltzaindia considera que el *convenio* será beneficioso para el euskera.

ACUERDO ENTRE EL GOBIERNO DE NAVARRA Y LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/EUSKALTZAINDIA

INTERVIENEN

De una parte, el Excmo. Sr. D. JESÚS M.ª LAGUNA PEÑA, Consejero de Educación y Cultura del Gobierno de Navarra, en nombre y representación del Gobierno de Navarra.

De otra parte, el Excmo. Sr. D. JEAN HARITSCHELHAR DUHALDE, Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, en nombre y representación de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia.

Teniendo la capacidad suficiente para otorgar el presente *Acuerdo*,

EXPONEN

Primero.—Que la Diputación Foral de Navarra, además de ser una de sus instituciones fundadoras, ha valorado la labor que, desde su fundación en 1918 y hasta la actualidad, ha realizado la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia en beneficio y desarrollo del vascuence.

Que la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia es una Institución regulada por Decreto 573/1976, de 26 de febrero, por el que se reconoce a la Academia de la Lengua Vasca bajo la denominación de Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, y posteriormente por Real Decreto 272/2000, de 25 de febrero, por el que se modifican los estatutos de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia.

Segundo.—Que la Ley Foral 18/1986, de 15 de diciembre, del vascuence establece en su artículo 1.º.2 los objetivos esenciales de la misma relativos al conocimiento, uso, recuperación, desarrollo, fomento, uso y enseñanza, con arreglo a los principios de voluntariedad, gradualidad y respeto; y de *acuerdo* a la realidad sociolingüística del vascuence en Navarra.

Tercero.—Que la Ley Foral 18/1986, de 15 de diciembre, del vascuence establece en su artículo 1.º.3 que las variedades del vascuence serán objeto de especial respeto y protección en Navarra.

Cuarto.—Que la Ley Foral 18/1986, de 15 de diciembre, del vascuence establece en su artículo 3.3 el carácter de Institución consultiva oficial a efectos de establecimiento de normas lingüísticas y en lo que al vascuence se refiere, de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia en Navarra.

Que, igualmente, la Ley Foral 18/1986, de 15 de diciembre, del vascuence establece en el artículo 8.2 la actuación de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia en materia de toponimia como Institución emisora de informes relativos a aquella.

Quinto.—Que ambas partes, Gobierno de Navarra y Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, reconocen y aceptan el marco legal vigente que sustenta y posibilita la capacidad de las partes para la firma y desarrollo de este Acuerdo y de cuantas iniciativas lo complementaran.

En su virtud,

ACUERDAN

Primero.—Objeto del Acuerdo

1. El presente Acuerdo tiene por objeto establecer las bases generales de colaboración entre el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia y regular el marco de compromisos tanto financieros como materiales que los firmantes asumen para posibilitar la actividad de la Institución, tanto la de carácter general como la que a Navarra de forma específica se refiere.

Segundo.—Vigencia del Acuerdo

La vigencia del presente Acuerdo se prevé para un período de cuatro años, siempre y cuando exista crédito presupuestario suficiente y adecuado para el objeto del mismo en los Presupuestos Generales de Navarra.

Sin perjuicio de lo establecido en el presente Acuerdo Marco, anualmente se suscribirán los sucesivos Acuerdos que, unidos al presente, formarán parte integrante del mismo, y serán en los que se concreten las obligaciones anuales a asumir por los intervinientes.

Tercero.—Compromisos de carácter institucional que asumen el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia

El Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia asumen los siguientes compromisos:

3.1. De carácter institucional:

3.1.1. Respetar en todo momento y en todas las actuaciones la personalidad y estatus jurídico de la Comunidad Foral de Navarra y de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, así como las disposiciones legales que regulan su funcionamiento, tanto en lo que a actuaciones propias del Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia se refiere, como a las actuaciones de aquellas otras instituciones u organizaciones en las que el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia participen.

3.1.2. En caso de desacuerdo entre ambas instituciones, el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, independientemente de las acciones legales que pudieran entender les correspondieran realizar, deberán presentar en la Comisión de Seguimiento que establece este Acuerdo la causa de la discrepancia para conocimiento y valoración en la citada Comisión.

Cuarto.—Compromisos de carácter general que asume la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia

4.1. De carácter presupuestario, económico y financiero:

4.1.1. Presentación de sus presupuestos provisionales anuales al Gobierno de Navarra. En tales presupuestos deberá especificarse:

a) Presupuestos ordinarios:

a.1. Composición y costo de la plantilla de Euskaltzaindia. Se referirán de modo desglosado al personal propio de la Institución no adscrito a programas ni subprogramas y a las retribuciones y/o dietas, en su caso, de los académicos.

a.2. Gastos de funcionamiento de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia: gastos de oficina, comunicaciones, gastos de desplazamiento, gastos de funcionamiento de servicios, dietas, gastos de mantenimiento y reparaciones ordinarias, etc., que no puedan ser atribuidos de modo específico a programas o subprogramas.

a.3. Gastos de capital, inversiones reales de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia: mobiliario y maquinaria de oficina, máquinas de escribir, fotocopadoras, ordenadores, etc., que no puedan ser atribuidos de modo específico a programas o subprogramas.

a.4. Otros gastos ordinarios de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia no imputables de modo específico a programas o subprogramas.

b) Presupuestos por programas:

b.1. Presupuestos de los programas y subprogramas que ya se han puesto en marcha con desglose de los gastos de personal de investigación contratado y becarios, de funcionamiento y de capital imputables al programa o subprograma, pero que no son estructurales de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia.

b.2. Presupuestos de nuevos programas y subprogramas que se pretenden iniciar en el ejercicio con idéntico desglose al de la letra a) anterior.

4.1.2. Al finalizar el año, la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia presentará al Gobierno de Navarra tanto la documentación contable que registre la situación económico-financiera de la Entidad al final del ejercicio y el balance de situación, como la liquidación de presupuestos del año, tanto ordinarios como por programas.

Asimismo, presentará memoria justificativa de la aplicación dada a los fondos percibidos del Gobierno de Navarra y, en su caso, adjuntará los justificantes originales o fotocopias compulsadas relativos a los gastos ocasionados por la actividad desarrollada.

Esta información se deberá aportar antes del 28 de febrero del siguiente año, acompañada de cuanta información sea pertinente al respecto.

4.2. De carácter material y de actuación:

4.2.1. La Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia presentará un plan anual de actuación de los programas y subprogramas que se realicen en el correspondiente ejercicio con sus especificaciones pertinentes.

Dicho plan de actuación será presentado junto con los presupuestos provisionales del año correspondiente. Si se tratase de planes plurianuales, se especificará la parte del año que corresponda.

4.2.2. La Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia remitirá al Gobierno de Navarra información acerca de los programas y subprogramas a realizar, así como de cuestiones económicas referentes a los mismos. Para ello, y entre otras medidas:

a) Remitirá al Gobierno de Navarra informes tanto de su funcionamiento interno como de sus actuaciones y resultados obtenidos en el desarrollo de los proyectos, según se especifique para cada programa en el Acuerdo anual correspondiente.

Los informes económicos serán semestrales.

b) Facilitará, asimismo, cuanta información complementaria le sea solicitada por el Gobierno de Navarra.

4.3. Otros compromisos:

4.3.1. La Real Academia de la Lengua Vasca/Exuskaltzaindia informará a la Comisión Técnica que se crea en el presente Acuerdo de cuantas incidencias supongan interrupción del normal desarrollo de las actividades previstas en el plan de actuación y prestará desinteresadamente cuanta asistencia se precise para la interpretación de los informes y memoria de los programas y proyectos de investigación.

4.3.2. La Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia permitirá el acceso a sus servicios de estudio e investigación a todos aquellos investigadores navarros que, previo cumplimiento de los requisitos a tal efecto establecidos con anterioridad por el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, así lo deseen.

4.3.3. Podrá colaborar con las Universidades, tanto públicas como privadas, de Navarra que lo requieran en la formación de investigadores en materia lingüística, relativa al vascuence, si así lo solicitaren aquellas a través de los respectivos Rectores y, en su caso, a través de los Acuerdos correspondientes.

4.3.4. La Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia podrá prestar al Gobierno de Navarra sus servicios como órgano consultivo en lo referente al vascuence conforme a lo establecido en las leyes y demás disposiciones vigentes en Navarra.

Quinto.—Compromisos del Gobierno de Navarra frente a la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia

5.1. El Gobierno de Navarra se compromete a velar por la efectiva asunción de las medidas necesarias que hagan posible la consignación nominativa en las correspondientes normas forales presupuestarias de carácter anual, de la dotación necesaria a los efectos de conceder a la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia las ayudas que posibiliten la instrumentalización de lo previsto en el presente *Acuerdo*.

5.2. El Gobierno de Navarra se compromete a estudiar, a petición de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, la asignación a esta Institución de los funcionarios de su plantilla a fin de realizar los trabajos que ambas instituciones determinen, relativos al vascuence en Navarra.

Sexto.—Procedimiento

6.1. Con la estructura que se ha mencionado en la cláusula tercera, la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia presentará a la Comisión de Seguimiento que se prevé en el presente *Acuerdo* sus presupuestos provisionales anuales con anterioridad al 15 de noviembre de cada año natural. A este

documento se adjuntará toda la información preceptiva que, asimismo, se menciona en aquella cláusula.

6.2. La Comisión de Seguimiento, en sesión ordinaria que habrá de celebrarse con anterioridad al 20 de enero siguiente, estudiará los documentos citados y establecerá la propuesta de fondo presupuestario correspondiente al año siguiente de acuerdo con las posibilidades presupuestarias.

Asimismo, podrá incorporar nuevas propuestas a las existentes.

6.3. Tanto el fondo presupuestario como los programas y subprogramas que se financien y que, por consiguiente, constituyen obligaciones de realización concreta para la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia para el ejercicio siguiente, formarán parte de la colaboración anual que se adoptará por las partes una vez sean conocidas y definitivas las cifras subvencionables.

6.4. Cada año el devengo de las subvenciones se realizará, siempre que lo permita el cumplimiento de los trámites administrativos pertinentes, de la siguiente manera:

- La primera mitad del total en el plazo de un mes a partir del reconocimiento de las ayudas para cada ejercicio.
- La segunda mitad del total en el mes de junio.

6.5. De conformidad con la legislación vigente, con anterioridad a la suscripción del presente Acuerdo, así como con anterioridad a la percepción de los fondos públicos que se especifican en las cláusulas del presente *Acuerdo*, la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia aportará la documentación acreditativa de estar al corriente de las obligaciones tributarias así como de los pagos de la Seguridad Social que le corresponden.

Séptimo.—De la Comisión de Seguimiento:

7.1. Firmado el presente Acuerdo, se nombrará en el plazo de un mes una Comisión de Seguimiento para asegurar la debida realización y coordinación de lo establecido en el mismo.

7.2. La Comisión de Seguimiento estará formada por los siguientes miembros:

- a) El Director General de Universidades y Política Lingüística del Gobierno de Navarra, o persona en quien delegue, que actuará como Presidente.
- b) El Director del Servicio de Planificación, Investigación y Desarrollo Lingüístico, o persona en quien delegue, que actuará como Vocal.
- c) El Jefe de la Sección de Desarrollo Lingüístico, o persona en quien delegue, que actuará como Secretario de la Comisión.

- d) El Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, o un representante designado por el mismo, que actuará como Vocal.
- e) El Secretario de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, o un representante designado por el mismo, que actuará como Vocal.
- f) El Tesorero de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, o un representante designado por el mismo, que actuará como Vocal.

Asimismo, deberá ser convocado y podrá asistir a las sesiones, con voz pero sin voto, el Delegado en Navarra de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia.

7.3. La Comisión de Seguimiento, además de las funciones generales de coordinación y control de la ejecución de este Acuerdo que le son asignadas, tendrá las específicas siguientes:

- a) Decidir si la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia está realizando satisfactoriamente y dentro de plazo los trabajos convenidos.
- b) Si los representantes del Gobierno de Navarra así lo considerasen, presentar a la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia su opinión acerca de las necesidades y/o prioridades en el campo del «corpus planning» general y relativo a Navarra.
- c) Proponer cuanto se refiera a la publicación de los resultados de los programas y subprogramas de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia que hayan sido subvencionados por el Gobierno de Navarra.
- d) Proponer el monto total anual del fondo presupuestario a asignar a la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia según lo establecido en este Acuerdo.
- e) Procurar que el pago de las aportaciones indicadas a la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia se realice en el tiempo y forma debidos.
- f) Asegurar y velar, dentro de su ámbito, por el respeto de los derechos y deberes que corresponden a los firmantes del *Acuerdo*.
- g) Nombrar una Comisión Técnica encargada de recibir y analizar los informes respectivos presentados por la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, así como los balances anuales.
- h) Introducir, en su caso, nuevas propuestas.

7.4. El quorum para la válida constitución de la Comisión de Seguimiento será el de la mayoría de sus componentes.

7.5. La Comisión de Seguimiento adoptará sus acuerdos, siempre que sea posible, por unanimidad. En caso de discrepancia, serán adoptados por mayoría.

En caso de empate decidirá la votación el voto de calidad del Presidente.

7.6. Al cabo del año se realizarán dos reuniones como mínimo. Además de las señaladas, el Presidente de la Comisión de Seguimiento, o a petición, como mínimo, de dos miembros, podrá convocar en el plazo máximo de un mes, una reunión extraordinaria de la citada Comisión.

Octavo.—De la Comisión Técnica

8.1. Esta Comisión estará compuesta de cuatro miembros nombrados por la Comisión de Seguimiento, dos por cada una de las partes firmantes del Acuerdo. Para esta Comisión se nombrarán representantes con conocimientos tanto técnicos como económicos de los trabajos, con el objeto de realizar un adecuado seguimiento de los diferentes programas y subprogramas.

8.2. Son funciones específicas de la Comisión Técnica:

a) Recibir y analizar tanto los planes anuales de actuación como los informes respectivos presentados por la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia. A tal efecto se realizarán, como mínimo, dos reuniones al año.

b) Siempre que se considere necesario, y contando con la aprobación de la Junta de Gobierno de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, celebrar reuniones con los grupos de trabajo de los diferentes programas y subprogramas y, entre otras cosas, realizar una evaluación provisional de los programas y subprogramas acordados y revisar in situ la situación del balance anual.

c) Llevar a cabo el análisis del balance anual.

d) Presentar a la Comisión de Seguimiento toda la información e informes evaluativos que se consideren necesarios.

8.3. La Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia podrá presentar, en su caso, las alegaciones que considere pertinentes a los informes de la Comisión Técnica.

Noveno.—Causas de resolución del *Acuerdo*

El presente Acuerdo podrá resolverse cuando se produzca alguna de las siguientes circunstancias:

a) Mutuo acuerdo entre las partes suscribientes.

b) Denuncia motivada de una de las partes.

Décimo.—Reintegro de cantidades

El incumplimiento del presente *Acuerdo* o utilización para otros fines de la cantidad concedida implicará la suspensión de pagos con la obligación de

reintegrar las cantidades obtenidas por tal concepto a la Tesorería del Gobierno de Navarra, sin perjuicio de las acciones legales y sanciones que correspondan. Las referidas cantidades tendrán la consideración de ingresos públicos a efectos legales.

El pago de los derechos, cánones, tasas, impuestos, compensaciones e indemnizaciones a que diere lugar el incumplimiento del presente Acuerdo, así como la obtención de todos los permisos y licencias para su ejecución, serán llevados a cabo por la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia.

Undécimo.—Naturaleza del *Acuerdo*:

El presente *Acuerdo* tiene naturaleza administrativa, correspondiendo a la Comisión de Seguimiento la interpretación de su contenido. Las cuestiones derivadas de esta interpretación serán, en última instancia, conocidas y resueltas, en contencioso-administrativos, por los tribunales competentes.

Duodécimo.—Responsabilidad de la gestión del *Acuerdo*:

A la Dirección General de Universidades y Política Lingüística, como responsable de la gestión de este *Acuerdo*, corresponde:

- a) Convocar las reuniones de la Comisión de Seguimiento.
- b) Dirigir la Comisión Técnica.
- c) Mantener con la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia continuas relaciones referentes a la gestión del *Acuerdo*:
- d) Levantar las actas de las reuniones, custodiar el material y realizar las funciones inherentes a la secretaría del *Acuerdo*.

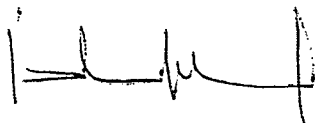
Decimotercero.—Final

Para la debida constancia de lo convenido y con la expresa declaración de su cumplimiento por las partes, se firma y rubrica en todas sus páginas, el presente documento por triplicado ejemplar,

En Pamplona, a 27 de junio de 2002

Jesús Laguna Peña,
Consejero de Educación y Cultura
del Gobierno de Navarra

Jean Haritschelhar Duhalde,
Presidente de la Real Academia de
la Lengua Vasca/Euskaltzaindia

NAFARROAKO GOBERNUAREN ETA EUSKALTZAINDIAREN ARTEKO HITZARMENA

ALDERDIEK

Batetik, JESÚS MARÍA LAGUNA PEÑA jauna, Nafarroako Gobernuaren Hezkuntza eta Kultura kontseilaria, Nafarroako Gobernuaren izenean eta haren ordezkari.

Bestetik, JEAN HARITSCHELHAR DUHALDE jauna, euskaltzainburua, Euskaltzaindiaren izenean eta haren ordezkari.

Biok *Akordio* hau hartzeko behar den gaitasuna dutelarik,

AZALTZEN DUTE

Lehenbizi.—Nafarroako Diputazioak, Euskaltzaindia fundatu zuten erakundeetako batek, on iritzi diola Euskaltzaindiak, 1918an sortu zenetik orain arte, euskararen alde eta mesede egin izan duen lanari.

Euskaltzaindia otsailaren 26ko 573/1976 dekretuak arautu zuela, zeinak aitormena eman zion Euskaltzaindiari, eta bai ondoren otsailaren 25eko 272/2000 Errege Dekretuak ere, zeinak Euskaltzaindiaren estatutuak aldatu zituen.

Bigarren.—Abenduaren 15eko Euskarari buruzko 18/1986 Foru Legeak bere 1.2 artikuluan Euskaltzaindiaren funtsezko helburuak ezartzen dituela, euskara jakin, erabili, berreskuratu, garatu, bultzatu eta irakastearen gainean, beti ere inor behartu gabe, pausoz pauso, eta errespetuz, eta Nafarroako errealtate soziolinguistikoaren arabera.

Hirugarren.—Euskarari buruzko abenduaren 15eko 18/1986 Foru Legeak 1.3 artikuluan ezartzen du Nafarroako euskalkiek babes eta errespetu berezia izanen dutela.

Laugarren.—Euskarari buruzko abenduaren 15eko 18/1986 Foru Legeak 3.3. artikuluan ezartzen duela Nafarroan Euskaltzaindia izanen dela kontsultarako erakundea hizkuntza arauak ezartzerakoan eta euskarari buruzko gaitetan.

Euskarari buruzko abenduaren 15eko 18/1986 Foru Legeak 8.2 artikuluan ezartzen duela Euskaltzaindia izanen dela toponimia gaien gaineko txostenak jaulki behar dituen erakundea.

Bosgarren.—Bi alderdiek, bai Nafarroako Gobernuak eta bai Euskaltzaindiak gaurko lege barrutia aitortzen eta onartzen dutela, zeina baita alderdiek *Akordio* hau eta haren osagarri izanen diren guztiak sinatu eta garatzeko duten gaitasunaren oinarri eta baldintza.

Hori horrela,

HITZ HARTZEN DUTE

Lehenbizi.—Akordioaren helburua

1. Akordio honen helburua da oinarri orokorrak ezartzea Nafarroako Gobernuaren eta Euskaltzaindiaren arteko elkarlanerako, eta bi sinatzaileok beren gain hartzen dituzten obligazio finantzario eta materialak arautzea, Euskaltzaindiak jardun ahal izan dezan, bai bere esparru orokorrean eta bai berriaz Nafarroari dagokion zatian.

Bigarren.—Akordioaren indarraldia

Akordio honek lau urteko indarraldia izanen du, betiere Nafarroako aurrekontu orokorretan kreditua badago, behar adinakoa eta *Akordioaren* xederako aproposa.

Akordio honetan ezartzen dena ezertan galarazi gabe, urtero *Akordioak* sinatuko dira, zeinak oraingo honi erantsi eta haren osagai izanen baitira eta zeinetan zehaztuko baita urtez urte zer obligazio hartu behar dituzten beren gain alderdiek.

Hirugarren.—Nafarroako Gobernuak eta Euskaltzaindiak beren gain hartzen dituzten konpromiso instituzionalak

Nafarroako Gobernuak eta Euskaltzaindiak honako konpromiso hauek hartzen dituzte beren gain:

3.1. Konpromiso instituzionalak:

3.1.1. Uneoro eta ekintza guztietan, Nafarroako Foru Komunitatearen eta Euskaltzaindiaren nortasun eta estatus juridikoa errespetatzea, eta bai haien jardunbidea arautzen duten lege xedapenak ere, bai Nafarroako Gobernuaren eta Euskaltzaindiaren beraren egitateetan eta bai Nafarroako Gobernua eta Euskaltzaindia partaide diren beste edozein erakunde eta instituzioren ekintzetan.

3.1.2. Bi erakundeon artean desadostasunik sortzen bada, Nafarroako Gobernua eta Euskaltzaindiak Akordio honek ezartzen duen Jarraipen Batzordean azaldu beharko dute desadostasun horren arrazoia, hark ezagutu eta baloratu dezan, nahiz eta bestetik uste duten legezko ekintzaren bat hastea zilegi dutela.

Laugarren.—Euskaltzaindiak bere gain hartzen dituen konpromiso orokorrak

4.1. Aurrekontu, diru eta finantzei dagozkienak.

4.1.1. Urteroko aurrekontu behin-behinekoak Nafarroako Gobernuari aurkeztu beharra, alderdi hauek zehazturik:

a) Aurrekontu arruntak:

a.1. Euskaltzaindiaren langile taldearen osaera eta kostua. Xehaturik azalduko dira Institutuzioaren langile propioak, inongo programa edo azpiprogramari atxiki gabekoak, eta bai, hala bide denean, euskaltzainen soldata edo dietak ere.

a.2. Euskaltzaindiaren jardunbide gastuak: bulego, komunikazio, bidaia gastuak, zerbitzuek jarduteko gastuak, dietak, mantentze eta konpontze arruntetarako gastuak eta abar, berariaz inongo programa edo azpiprograma bati ezin egotzi zaizkionak.

a.3. Kapital gastuak, Euskaltzaindiaren inbertsio errealak: altzariak eta bulego makinak, idazmakinak, fotokopiadurak, ordenagailuak eta abar, berariaz inongo programa edo azpiprograma bati ezin egotzi zaizkionak.

a.4. Euskaltzaindiaren beste gastu arrunt batzuk, berariaz inongo programa edo azpiprograma bati ezin egotzi zaizkionak.

b) Programen arabera aurrekontuak:

b.1. Lehendik abiatuak dauden programen aurrekontuak, zehazturik horietatik zein zati dagokien programa edo azpiprograma jakin hartako langile ikertzaileen eta beka-dun kontratatuen gastuei, jarduteko gastuei eta kapital gastuei, Euskaltzaindiaren gastu estrukturalak izan gabe.

b.2. Kasuko ekitaldian hasteko asmotan diren programa eta azpiprograma berriak aurkeztea, aurreko a) letran zehaztu beharrekoa zehazturik orain ere.

4.1.2. Urtea bukatzean Euskaltzaindiak Nafarroako Gobernuari aurkeztuko dio ekitaldia bukatzean Entitateak zuen diru eta finantza egoera eta haren balantzea, eta urteko aurrekontuen likidazioa, arruntak izan edo programakoak.

Orobat, Euskaltzaindiak *Oroit-idazki* bat aurkeztuko dio Nafarroako Gobernuari, eta bertan zehaztuko nola erabili dituen Nafarroako Gobernutik jaso dituen fondoak, eta, hala behar denean, aurkeztuko ditu egindako jarduerak sortu dituen gastuen frogagiri jatorrizkoak edo fotokopia konpultsatuak ere.

Informazio hori hurrengo urteko otsailaren 28a baino lehen aurkeztu beharko da, ardurako beste informazio guztiarekin batera.

4.2. Konpromiso materialak eta ekintzakoak:

4.2.1. Euskaltzaindiak urteroko ekintza plan bat aurkeztuko du kasuko ekitaldian egiten diren programa eta azpiprogrametarako, behar bezain zehazturik.

Ekintza plan hori kasuko urtearen aurrekontu behin-behinekoekin batera aurkeztuko da. Urte bat baino gehiagotako plana bada, tokatzen den urtean egin beharreko zatia zehaztuko da.

4.2.2. Euskaltzaindiak Nafarroako Gobernuari informazioa bidaliko dio egin beharreko programa eta azpiprogramen gainean, eta bai haiei dagokien diru kontuen gainean ere. Hartarako, eta beste neurri batzuen artean:

a) Euskaltzaindiak Nafarroako Gobernuari txostenak bidaliko dizkio bai bere barne jardunbidearen gainean eta bai bere ekintzen eta proiektuen garabidean izandako emaitzen gainean, urte hartako *Akordioan* zehazten den moduan.

Diruari buruzko txostenak sei hilean behingoak izanen dira.

b) Nafarroako Gobernuak eskatzen dion beste informazio osagarri guztia ere emanen du.

4.3. Bestelako konpromisoak:

4.3.1. Euskaltzaindiak *Akordio* honetan sortzen den Batzorde Teknikoari jakitera emanen dizkio ekintza planean aurreikusten diren jardueren garabide normala etetea dakarten gorabehera guztiak, eta dohainik emanen du programa eta ikerketa proiektuen txostenak eta oroit-idazkia interpretatzeko behar den laguntza guztia.

4.3.2. Euskaltzaindiak bere ikerketa eta azterlan zerbitzuetara sartzen utziko die hala nahi duten eta Nafarroako Gobernuak eta Euskaltzaindiak aurretik hartarako ezarri dituzten baldintzak betetzen dituzten ikertzaile nafarrei.

4.3.3. Euskaltzaindiak zilegi izanen du Nafarroako unibertsitate publiko nahiz pribatuekin elkarlanean aritzea euskarari buruzko hizkuntza gaietako ikertzaileak prestatzen, unibertsitate horiek hala eskatzen badute beren errektoreen bidez eta, hala bide denean, kasuko *Akordioen* bidez.

4.3.4. Euskaltzaindiak zilegi izanen du Nafarroako Gobernuari bere zerbitzuak ematea kontsulta organo gisa euskarari buruzko gaietan, legeek eta Nafarroan indar duten beste xedapenek agintzen dutenaren arabera.

Bosgarren.—Nafarroako Gobernuak Euskaltzaindiarengana bere gain hartzen dituen konpromisoak:

5.1. Nafarroako Gobernuak bere burua lotzen du ardura hartzeko urtero-ko aurrekontuetan behar adinako dotazioa egon dadin Euskaltzaindiari Akordio honetan aurreikusten direnak gauzatu ahal izateko behar dituen laguntzak emateko.

5.2. Nafarroako Gobernuak bere burua lotzen du Euskaltzaindiak eskatzen badio Nafarroako Gobernuak funtzionarioak berari esleitzeko bi erakundeek Nafarroako euskarari buruz egiten dituzten lanetan aritzeko, eskaera hori aztertzeke.

Seigarren.—Prozedura

6.1. Hirugarren klausulan aipatu den egiturarekin, Euskaltzaindiak Akordio honetan aurreikusten den Jarraipen Batzordeari aurkeztuko dizkio bere behin-behineko aurrekontuak urteroko azaroaren 15a baino lehen. Dokumentu horri erantsirik, klausula hartan aipatzen den beharrezko informazio guztia ere aurkeztuko da.

6.2. Jarraipen Batzordeak, hurrengo urtarilaren 20a baino lehen egin beharreko bilkura arruntetan, arestian aipatu dokumentuok aztertu eta hurrengo urterako aurrekontu proposamena ezarriko du, aurrekontuan erabilgai dagoen diruaren arabera.

Halaber, zilegi izanen du lehendikako proposamenei beste berri batzuk eranstea.

6.3. Bai aurrekontu fondoa eta bai diruztatzen diren programa eta azpi-programak, zeinak beraz Euskaltzaindiak hurrengo ekitaldian zehazki bete beharreko obligazioak diren, alderdiek, eman daitezkeen dirulaguntzak zenbatekoak izanen diren behin betiko jakinez gero, beren gain hartuko duten elkarlanaren osagai izanen dira.

6.4. Urtero dirulaguntzen sortzapena honela egingen da, betiere kasuko administrazio tramiteek hartarako bide ematen badute:

– Dirulaguntza osoaren lehenbiziko erdia ekitaldi bakoitzerako laguntzak aitoritzen direnetik hilabeteko epean.

– Beste erdia ekainean.

6.5. Lege indardunek agintzen dutenaren arabera, *Akordio* hau sinatu aurretik eta *Akordio* honetako klausuletan zehazten diren fondo publikoak jaso aurretik, Euskaltzaindiak bere zerga eginbeharretan egunera dagoela frogatzeko agiriak aurkeztuko ditu.

Zazpigarren.—Jarraipen Batzordea:

7.1. Akordio hau sinaturik, hilabeteko epean Jarraipen Batzordea, Akordioan ezarri dena behar bezala bete eta koordina dadin segurtatzeko.

7.2. Jarraipen Batzordeak honako kideak izanen ditu:

- a) Unibertsitateetarako eta Hizkuntza Politikarako zuzendari nagusia, edo haren delegatua. Batzordeburu arituko da.
- b) Hizkuntza Plangintza, Ikerketa eta Garapen Zerbitzuko zuzendaria, edo haren delegatua. Batzordekide arituko da.
- c) Hizkuntza Garapen Ataleko burua edo haren delegatua. Batzordekide arituko da.
- d) Euskaltzainburua edo berak izendatzen duen ordezkari bat. Batzordekide arituko da.
- e) Euskaltzaindiaren idazkaria, edo berak izendatzen duen delegatu bat. Batzordekide arituko da.
- f) Euskaltzaindiaren diruzaina, edo berak izendatzen duen delegatu bat. Batzordekide arituko da.

Halaber, Euskaltzaindiak Nafarroan duen delegatuak ere zilegi izanen du bileretan parte hartzea, hitza bai baina botorik ez duela.

7.3. Jarraipen Batzordeak, *Akordio* hau koordinatu eta kontrolatzeko eginkizun orokorreaz gain, honako eginkizun berariazkoak izanen ditu:

- a) Erabakitzea ea Euskaltzaindia hitzartutako lanak behar bezala eta epe barrenean egiten ari den.
- b) Nafarroako Gobernuak ordezkariak hala behar dela juzgatzen badute, haien iritzia jakinaraztea «corpus planning» orokorraren eta Nafarroari dagokionaren arloan dauden premia edo lehentasunen gainean.
- c) Nafarroako Gobernuak diruz lagundu dituen programa eta azpiprogrametako emaitzak argitaratzeari dagokion guztia proposatzea.
- d) Proposatzea urtean urtean Euskaltzaindiari esleitu beharreko aurrekontu fondoa zenbatekoa izanen den, *Akordio* honek agintzen duenaren arabera.
- e) Euskaltzaindiari esleitutako asignazioak garaiz eta behar den moduan paga dakizkion ardura hartzea.
- f) Bere arloaren barrenean, *Akordio* hau sinatzen dutenek dituzten esku-bide eta betebeharrak begira daitezen ardura hartu eta segurtatzea.
- g) Batzorde tekniko bat izendatzea Euskaltzaindiak aurkezten dituen txostenak eta urteroko balantzeak jaso eta aztertzeko.

h) Hala bide denean, proposamen berriak egitea.

7.4. Jarraipen Batzordearen eraketak balio izateko, kide gehienen quorum bat beharko da.

7.5. Jarraipen Batzordea:

Jarraipen Batzordeak ahal den guztietan aho bateko erabakiak hartuko ditu. Kide guztiak adosten ez badira, gehiengoz hartuko dira.

Berdinketa izanez gero, Batzordeburuaren kalitateko botoak erabakiko du.

7.6. Urte bakoitzean gutxienez bi bilera egingen dira. Horiez gain, Jarraipen Batzordearen buruak bere oldez edo gutxienez bi kidek hala eskatuta, zilegi izanen du batzorde horren bilera ohi gainekoa eskatzea.

Zortzigarren.—Batzorde Teknikoa

8.1. Batzorde honek lau kide izanen ditu, Jarraipen Batzordeak izendatuak, *Akordioa* sinatzen duten parte bakoitzeko bina. Batzorde horretarako, lanak bai teknikoki eta bai ekonomikoki ezagutzen dituzten ordezkariak izendatuko dira, programa eta azpiprogramei behar bezalako jarraipena egin ahal izateko.

8.2. Hona hemen Batzorde Teknikoaren eginkizun berariazkoak:

a) Bai urteroko ekintza planak eta bai Euskaltzaindiak aurkeztu dituen txostenak jaso eta aztertzea. Hartarako urtean gutxienez bi bilera egingen dira.

b) Hala behar dela juzgatzen den bakoitzean eta Euskaltzaindiaren Gobernu Batzordearen onespena dagoelarik, programa eta azpiprogrametako lan taldeekin bilerak egitea, eta besteak beste *Akordio*ko programa eta azpiprogramen ebaluazio behin behinekoa egin eta in situ urteroko balantzea zertan den aztertzea.

c) Urteroko balantzea aztertuko du.

d) Jarraipen Batzordeari aurkeztea beharrezkotzat jotzen diren informazio eta ebaluazio txosten guztiak.

8.3. Euskaltzaindiak zilegi izanen du, hala bide denean, nahi dituen alegazio guztiak aurkeztea Batzorde Teknikoaren txostenen kontra.

Bederatzigarren.—*Akordioa* ezeztatzeko arrazoiak

Akordio hau honako arrazoietako batengatik ezeztatu ahalko da.

a) *Akordioa* sinatu duten alderdiak hala adostuta.

b) Alderdietako batek arrazoien gainean *Akordio* denuntziatzea.

Hamargarren.—Dirukopuruak itzultzea

Akordio hau bete ez edo emandako dirutza beste zerbaiterako erabiltzen bada, etengo dira paguak, eta ordu arte jasotako dirutza Nafarroako Gobernu-ko Diruzaintzara itzuli beharko da, tokatzen diren lege ekintzak eta zehapenak ezertan galarazi gabe. Dirutza horiek dirusarrera publikotzat hartuko dira lege ondorioetarako.

Akordio hau ez betetzeak sortzen dituen eskubide, kanon, tasa, zerga, konpentsazio eta kalteordainak Euskaltzaindiak pagatuko ditu, eta berak eman-
go ditu Akordioa gauzatzeko behar diren baimen eta lizentzia guztiak.

Hamaikagarren.—Akordioaren izaera

Akordio honek izaera administratiboa du, eta Jarraipen Batzordeari da-
gokio haren edukia interpretatzea. Interpretazio horren ondoriozko kontuak,
azken buruan, auzitegi eskudunek ezagutu eta ebatziko dituzte, administrazioa-
rekiko auzian.

Hamabigarren.—Akordioa kudeatzeko ardura

Unibertsitateetarako eta Hizkuntza Politikarako Zuzendaritzari, *Akordio*
hau kudeatzeko arduraduna baita, honakoak dagozkio:

- a) Jarraipen Batzordearen bilerak deitzea.
- b) Batzorde Teknikoa zuzentzea.
- c) Euskaltzaindiarekin etengabeko harremanetan egotea *Akordioaren* ku-
deaketari buruz.
- d) Bileren aktak egitea, materiala zaintzea eta *Akordioaren* idazkaritza la-
nak egitea.

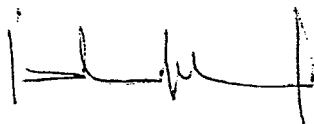
Hamahirugarren.—Azkena

Hitzartu dena jasorik gelditzeke, eta alderdiek beteko dutela espresuki de-
klaratuta, orrialde guztietan sinatu eta errubrikatzen da dokumentu hau, hiru
aletan,

Iruñean, 2002ko ekainaren 27an.

Jesús Laguna Peña,
Nafarroako Gobernuaren
Hezkuntza eta Kultura kontseilaria

Jean Haritschelhar Duhalde,
euskaltzainburua

**EUSKO JAURLARITZAREN, FORU ALDUNDIEN ETA
EUSKALTZAINDIAREN ARTEKO ESPARRU-HITZARMENA
ACUERDO ENTRE EL GOBIERNO VASCO, DIPUTACIONES
FORALES Y EUSKALTZAINDIA**

Batetik, MIREN AZKARATE VILLAR andreak, Eusko Jaurlaritzaren Kultura sailburuak Eusko Jaurlaritzaren izenean.

PEDRO SANCRISTÓVAL MURUA jaunak, Arabako Foru Aldundiaren Kultura diputatuak.

ANA MADARIAGA UGARTE andreak, Bizkaiko Foru Aldundiaren Kultura diputatuak.

LUIS M. BANDRÉS UNANUE jaunak, Gipuzkoako Foru Aldundiaren Kultura, Euskara, Gazteria eta Kirol diputatuak.

Bestetik, JEAN HARITSCHELHAR DUHALDE jaunak, Euskaltzainburuak.

Vitoria-Gasteizen, 2002ko azaroaren 19an.

De una parte, la Excma. Sra. Dña. MIREN AZKARATE VILLAR, Consejera de Cultura, en nombre y representación del Gobierno Vasco.

El Ilmo. Sr. D. PEDRO SANCRISTÓVAL MURUA, Diputado de Cultura de la Diputación Foral de Alava.

La Ilma. Sra. Dña. ANA MADARIAGA UGARTE, Diputada de Cultura de la Excma. Diputación Foral de Bizkaia.

El Ilmo. Sr. D. LUIS M. BANDRÉS UNANUE, Diputado de Cultura, Euskera, Juventud y Deporte de la Excma. Diputación Foral de Gipuzkoa.

De otra parte, el Excmo. Sr. D. JEAN HARITSCHELHAR DUHALDE, Presidente de Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua Vasca.

En Vitoria-Gasteiz, a 19 de noviembre de 2002.

Handwritten signatures and initials on the right margin. From top to bottom: a stylized 'e' or 'l' shape; a circle; a checkmark; a large 'f' or 'r' shape; and a signature that looks like 'H'.

PARTE HARTZEN DUTELARIK

Lehenengo laurek nork bere erakundearen izenean eta haren ordezkari.

Azkenak Euskaltzaindiaren izenean eta haren ordezkari.

Honako *hitzarmen* hau elkarri aitortzeko gai direlarik, hauxe

ADIERAZI DUTE

Lehenengo.—Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroako aldundiek 1918an sortu zutenetik, berauen onespenez eta diru-laguntzaz jardun duela Euskaltzaindiak.

Bigarren.—Estatuaren antzaldatzearekin batera, otsailaren 26ko 573/1976 Dekretuak Euskaltzaindiaren berariazko onarpena agertu zuela aurrerantzerako Euskararen Errege Akademia izena emanaz eta haren arautegia onartuz.

Hirugarren.—Euskal Herriko Autonomia Estatutuak, euskara hizkuntza ofizialtzat hartzeaz bat, Euskaltzaindia euskarari dagozkionetan, erakunde aholku-emaile ofizial izango dela aitortzen duela 6. artikuluan. Horregatik, Eusko Jaurlaritzak bere babesa, onspena eta diru-laguntza eskaintzen dizkio Euskaltzaindiari.

Laugarren.—Goian aipaturiko herriaginte desberdinek, hasieran bakar-

INTERVIENEN

Los cuatro primeros en nombre y representación de sus correspondientes Instituciones.

El último en nombre y representación de Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua Vasca.

Teniendo la capacidad suficiente para otorgar el presente *Acuerdo*,

EXPONEN

Primero.—Que Euskaltzaindia, desde que fuera fundada en 1918 por las Diputaciones Forales de Bizkaia, Gipuzkoa, Alava y Navarra ha contado con el apoyo, reconocimiento y ayuda financiera de tales Instituciones.

Segundo.—Que al producirse el cambio de régimen político, el Decreto 573/1976 del 26 de febrero reconoce a la Academia de la Lengua Vasca bajo la denominación de Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, al tiempo que se aprueban sus estatutos.

Tercero.—Que el artículo 6 del Estatuto de Autonomía del País Vasco, además de declarar el euskera lengua oficial del País Vasco, reconoce a Euskaltzaindia como institución consultiva oficial en lo referente al euskera. Por ello, el Gobierno Vasco otorga su apoyo, reconocimiento y ayuda financiera a dicha Institución.

Cuarto.—Que en los últimos años, los diferentes poderes públicos arriba

ka eta ondoren geroz eta elkarlan es-
tuagoan, hainbat neurri hartu dituz-
tela azken urteotan Euskaltzaindia-
ren ekintzak sustatzeko.

Hori horrela, 1995. eta 2000. urtee-
tan aipaturiko Herri Agintee bi es-
parru-hitzaermen izenpetu zituzten
Euskaltzaindiarekin. Horrezaz gain,
urtero urteko hitzaermen erantsiak
atxiki zaizkio indarrean zegoen es-
parru-hitzaermenari, eta bertan, ze-
haztu izan dira Euskaltzaindiak urte
horretan egin beharreko lanak eta
Herri Agintee Akademiari eskuratu
beharreko diru-laguntzak.

Hala ere, 2001. urtean Nafarroako
Gobernuak urte horretako hitzaermen
erantsia ez izenpetu izanak 2000. ur-
teko esparru-hitzaermenaren haustea
ekarri du eta gainerako Herri Agin-
teen eta Euskaltzaindiaren aldetik
Esparru-hitzaermen berria egiteko
beharra.

Horregatik guztiagatik, hauxe

HITZARTU DUTE

Lehen.-Hitzaermenaren xedea

1.1. Hitzaermen honen xedea bate-
tik, Euskaltzaindiaren eta, bestetik,
Eusko Jaurlaritzaren eta Araba, Gi-
puzkoa eta Bizkaiko lurralde
historikoetako Foru Aldundien arte-
ko hitzaermen-oinarriak finkatzea da.
Era berean, erakundearen aurreran-
tzeko ekintzabidea ziurtatzeko alde
desberdinek bere gain hartzen di-
tuzten betebeharrak, diruzkoak zein
baliabidezkoak, arautzea.

mencionados han adoptado, en pri-
mer lugar, individualmente y, progre-
sivamente, de forma conjunta, distin-
tas medidas orientadas a fomentar la
actividad de esta Real Academia de
la Lengua Vasca/Euskaltzaindia.

En tal sentido, en los años 1995 y
2000 tales Administraciones Públi-
cas firmaron con Euskaltzaindia
Acuerdos marco, que anualmente
han incorporado los correspondien-
tes protocolos en los que se detalla-
ban los trabajos que debía realizar la
Academia a lo largo del año y las
subvenciones que debían otorgar los
Poderes Públicos a la misma.

No obstante, el hecho de que el Go-
bierno de Navarra no haya firmado
el anexo del convenio correspon-
diente al año 2001 ha supuesto la re-
solución del *Acuerdo* marco del
2000 y la necesidad para los restan-
tes Poderes Públicos y Euskaltzain-
dia de un *Acuerdo* marco nuevo.

En su virtud,

ACUERDAN

Primero.-Objeto del Acuerdo

1.1. El presente *Acuerdo* tiene por
objeto establecer las bases generales
de colaboración entre Euskaltzain-
dia, por una parte, y el Gobierno
Vasco y las Diputaciones Forales de
los Territorios Históricos de Alava,
Gipuzkoa y Bizkaia, por otra, así
como regular el marco de compro-
misos tanto financieros como mate-
riales que cada parte asume con el
fin de garantizar la actividad futura
de la Institución.

1.2. Beste lurraldeetako Herri Aginteak bildu ahal izango dira *hitzarmen* honetara, aldez aurretik baime-na eskatuz gero, eta sinatzaile guztien adostasuna izanez gero.

2. Urtero honi atxikiko zaion hitzarmen erantsiaren bidez, zehaztuko dira sinatzaile bakoitzak urteko ekitaldian bere gain hartuko dituen einkizunak.

Bigarrena.—Hitzarmenaren indaraldia

Hitzarmen hau bost urtez izango da indarrean eta ondorioak izango ditu izenpetzen den unetik, baldin eta helburu horretarako aurrekontu-kreditu nahikoa eta egokia bada hitzarmenkideen aurrekontuetan ekitaldi bakoitzean.

Hitzarmena sinatu duten erakundee-takoren batek hitzarmena salatuz gero, gainerako erakunde-sinatzaile guztientzat hitzarmenaren zehaztapen guztiek indarrean jarraituko dute beste testu bat sinatu arte. Testu horrek ezarriko ditu egoera berriarentzako baldintza egokiak. Edozein kasutan ere, ez da ekonomiaren aldetik beste ezein zamarik alderdi haientzat.

Hirugarrena.—Euskaltzaindiak bere gain hartzen dituen betebeharrak orokorrak

Euskaltzaindiak, dagokion araudi erregulatzailea eta zehazki, honako baldintza hauek beteko dituela hitza ematen du:

1.2. Podrán incorporarse a este *Acuerdo* los Poderes Públicos de otros territorios adhiriéndose al mismo, previa solicitud, y aceptación de todas las partes intervinientes.

2. Anualmente se concretarán, mediante protocolo que se incorporará al presente, las obligaciones a asumir por los intervinientes en cada ejercicio.

Segundo.—Vigencia del acuerdo

El presente *Acuerdo* tiene una vigencia de 5 años, y surtirá efectos desde su firma, quedando condicionado a la existencia de crédito presupuestario suficiente y adecuado al efecto en los respectivos Presupuestos de las entidades suscribientes para los ejercicios correspondientes.

En caso de denuncia del *convenio* por alguna de las partes suscribientes, el mismo seguirá vigente en todos sus términos para el resto de las partes hasta la firma del nuevo texto, que vendrá a establecer las condiciones adecuadas a la nueva situación. En cualquier caso, no devendrá ninguna carga económica adicional para aquellas partes.

Tercero.—Compromisos de carácter general que asume Euskaltzaindia

Euskaltzaindia se compromete al cumplimiento de la normativa reguladora correspondiente y, en concreto, al cumplimiento de las siguientes condiciones:

3.1. Aurrekontu, ekonomia eta finantza izaerakoak:

Euskaltzaindiak hurrengo ekitaldirako behin-behineko aurrekontuak aurkeztuko dizkio Jarraipen Batzordeari urteroko ekitaldiaren irailaren 1a baino lehen.

Aurrekontua behar bezala banakatu behar da; batetik, aurrekontu arrunta eta horretan batez ere, pertsonal-gastuak (norberarenak eta besterenak), funtzionamendugastuak eta kapital-gastuak; eta bestetik, aurrekontua programak; bertan dagoeneko martxan dauden programak eta azpiprogramak eta hastear daudenak jasoko dira, beti ere aurrekoan erabilitako banakatze-maila berarekin.

3.2. Aurrekontua gauzatzea:

Euskaltzaindiak urteroko ekitaldiaren otsailaren 28a baino lehen, aurreko ekitaldiari dagokion honako dokumentazio hau aurkeztuko die hitzarmen hau sinatzen duten Herri Aginteei:

- Egoera-balantzea zein ekitaldi bukaerako ekonomia- eta finantza-egoera agertuko dituzten kontabilitate-agiriak; era berean, urteari dagozkion aurrekontu arruntaren zein programakakoaren kitapena.
- Ildo beretik, jasotako dirua zertan erabili den azaltzen duen oroitzaduria aurkeztuko die, eta, horrekin batera, burutzen ari den lana medio, sor daitezkeen gastuen ja-

3.1. De carácter presupuestario, económico y financiero:

Con anterioridad al 1 de septiembre de cada ejercicio, Euskaltzaindia presentará a la Comisión de Seguimiento sus presupuestos provisionales anuales para el ejercicio siguiente.

El Presupuesto, que deberá presentarse debidamente desglosado, habrá de contemplar de forma diferenciada por una parte el Presupuesto ordinario, con especial hincapié en los gastos en materia de personal (propio y ajeno), gastos de funcionamiento y gastos de capital, y por otra, el Presupuesto por programas, en el que se habrán de incluir tanto los programas y subprogramas ya en marcha como aquellos que se pretendan iniciar y, en todo caso, con idéntico grado de desglose que el anterior.

3.2. De ejecución del Presupuesto:

Antes del 28 de febrero de cada ejercicio, Euskaltzaindia presentará a los Poderes Públicos suscribientes la siguiente documentación correspondiente al ejercicio precedente:

- La documentación contable que registre la situación económico-financiera de la entidad al final de dicho ejercicio y el balance de situación, así como la liquidación de presupuestos del año, tanto ordinarios como por programas.
- Asimismo, presentará memoria justificativa de la aplicación dada a los fondos percibidos y a la que adjuntará, en su caso, los justificantes originales o fotocopias

torrizko frogagiri edo fotokopia konpultsatuak ere bai.

3.3. *Ekintzabidezko baldintzak zein materialak:*

3.3.1. Martxan dauden programen eta azpiprogramen urteko jarduketa-plana aurkeztuko du Euskaltzaindiak; begiz jotako xedeak, kronograma, giza baliabideak, baliabide materialak...

Aipaturiko jarduketa-plana urteroko aurrekontugaiekin batera aurkeztuko da. Urte anitzetako jarduketa-planen kasuan, urteari dagozkionak zehaztuko dira.

3.3.2. Euskaltzaindiak, urteko *hitzarmen* erantsiaren arabera programen eta azpiprogramen zein horiei buruzko diru-kontuen berri emango die sei hilabeteko hitzarmena izenpetzen duten Herri Aginteei.

Halaber, *hitzarmena* izenpetzen duten Herri Aginteei eska diezaioketen osagarritzko edozein argibide eskainiko du Euskaltzaindiak.

3.3.3. Euskaltzaindiak, aurrekontu-ekitaldian zehar, izenpetzen duten Herri Aginteei osorik edo zati batez finantzatutako programa edo azpiprograma berriren bat martxan jarri nahi badu, haiei dagozkien aurreproiektuak prestatu eta garaiz aurkeztuko dizkie aipatu Herri Aginteei.

Bertan, besteak beste, honako puntuok azalduko dira beharrezko xehetasunez: proiektu berriaren xedea,

compulsadas relativos a los gastos ocasionados por la actividad desarrollada.

3.3. *De carácter material y de actuación:*

3.3.1. Euskaltzaindia presentará un plan anual de actuación de los programas y subprogramas que se realicen en el correspondiente ejercicio: objetivos fijados, cronograma, medios humanos, medios materiales, etc.

Dicho plan de actuación será presentado junto con los presupuestos provisionales del año correspondiente. Si se tratase de planes plurianuales, se especificará la parte del año que corresponda.

3.3.2. Euskaltzaindia informará cada seis meses a los Poderes Públicos firmantes de la marcha de los programas y subprogramas correspondientes al protocolo anual, así como de las cuestiones económicas referentes a los mismos.

Euskaltzaindia facilitará, asimismo, cuanta información complementaria le sea solicitada por los Poderes Públicos firmantes.

3.3.3. Si Euskaltzaindia pretendiera iniciar nuevos programas y subprogramas total o parcialmente financiados por los Poderes Públicos suscribientes, en el curso de un ejercicio presupuestario, preparará y presentará con antelación los anteproyectos correspondientes y los remitirá a los Poderes Públicos señalados.

En dichos anteproyectos, entre otros extremos, especificará debidamente: la finalidad del nuevo proyecto, du-

iraupena, kostua (urtez urtekoa eta guztirakoa) eta baliabideak (giza jendezkoak, antolamenduzkoak, materialak).

Proiektu horientzat Herri Aginteen diru-laguntza egonez gero, honako hitzarmen honen bosgarren atalean aipatzen den urtean urteko hitzarmenaren osagarri izango den hitzarmena sinatuko da.

3.4. Bestelako betebeharrak:

3.4.1. Jarduketa-planean begiz jotako langintzak honetan edo hartan etenik izanez gero, horren guztia berri emango dio Euskaltzaindiak hitzarmen honetan sortzen den Batzorde Teknikoari bai eta doan eskaini ere, behar adinbateko laguntza bere txostenez eta programa zein ikerketa-proiektuen oroitidazkiaz zuzen jabetzeko.

3.4.2. Euskaltzaindiak berak aldeztutako finkaturiko baldintzak betetzen dituzten ikertzaileei bere azterlan eta ikerketa zerbitzuetara sarbide emango die.

3.4.3. Unibertsitateekin eta beste ikasketa-erakunde batzuekin, hizkuntzalaritzaren alorreko ikertzaileen prestakuntza lanean parte hartuko du Euskaltzaindiak, dagozkien hitzarmenen bidez.

3.4.4. Indarrean dauden legeak eta gainontzeko xedapenak ezarri duten bezala, hizkuntza-zerbitzua emango die Euskaltzaindiak kasuan kasuko Herri Aginteei: Eusko Jaurlaritzari,

ración, costo (año por año y en total) y medios (humanos, materiales, de organización).

Si hubiera financiación complementaria para estos proyectos por parte de los Poderes Públicos se suscribirá el correspondiente acuerdo complementario al anual que se menciona en la cláusula quinta del presente acuerdo.

3.4. Otros compromisos:

3.4.1. Euskaltzaindia informará a la Comisión Técnica que se crea en el presente Acuerdo de cuantas incidencias pudieran afectar al normal desarrollo de las actividades previstas en el plan de actuación y prestará desinteresadamente cuanta asistencia se precise para la interpretación de los informes y memoria de los programas y proyectos de investigación.

3.4.2. Euskaltzaindia permitirá el acceso a sus servicios de estudio e investigación a todos aquellos investigadores que, previo cumplimiento de los requisitos a tal efecto establecidos con anterioridad por Euskaltzaindia, así lo deseen.

3.4.3. Colaborará con las universidades y otras Instituciones académicas en la formación de investigadores en materia lingüística a través de los Acuerdos correspondientes.

3.4.4. Euskaltzaindia ofrecerá a los Poderes Públicos (Gobierno Vasco, Diputaciones Forales, Ayuntamientos y otras instituciones públicas) sus servicios como órgano consulti-

Handwritten marks and signatures on the right margin, including a large 'e' and several smaller marks.

foru aldundiei, udalei eta gainerako erakunde publikoei.

Laugarrena.—Hitzarmena izenpetzen duten Herri Agintek Euskaltzaindiarekiko dituzten betebeharrak

4.1. Hitzarmena izenpetzen duten Herri Agintek, urteko aurrekontuak jasotzen dituzten lege-egitasmoetan edo foru-arauetan, Euskaltzaindiarentzako diru-izendapena onartzeko ardura hartzen dute beren gain, Euskaltzaindiak *Hitzarmen* honetan jasotakoa bete ahal izan dezan.

4.2. *Hitzarmena* sinatzen duen herri-aginte bakoitzari dagozkion aurrekontu-sail horien zenbatekoa, hitzarmen honen bosgarren atalean zehaztutako prozedura bete ondoren, Jarraipen Batzordeak proposatutako aurrekontu-fondoari atal honetan finkatzen den ekarpen-ehunekoa ezarritz ateratzen dena izango da.

4.3. Izenpetzen duen herri-aginte bakoitzak honako ekarpen-maila hau izango du Euskaltzaindiari diruz eusteko:

Eusko Jaurlaritzak: esleitutako diru-laguntza osoaren %66,25.

Arabako Foru Aldundiak: esleitutako diru-laguntza osoaren %5,60.

Bizkaiko Foru Aldundiak: esleitutako diru-laguntza osoaren %16,94.

vo en lo referente a la lengua, conforme a lo establecido en las leyes y demás disposiciones vigentes.

Cuarto.—Compromisos de los Poderes Públicos firmantes del Acuerdo frente a Euskaltzaindia

4.1. Los Poderes Públicos firmantes del Acuerdo se comprometen: a velar por la efectiva asunción de las medidas necesarias que hagan posible la consignación en los correspondientes proyectos de Ley o normas forales presupuestarias de carácter anual, de la dotación necesaria a los efectos de conceder a Euskaltzaindia las ayudas que hagan posible la realización de lo previsto en el presente *Convenio*.

4.2. El importe de dichas partidas, para cada entidad pública suscribiente, será el equivalente a la aplicación del porcentaje de aportación que se fija en esta misma cláusula al fondo presupuestario propuesto por la Comisión de Seguimiento, de acuerdo con el procedimiento establecido en la cláusula quinta de este *Acuerdo*.

4.3. Los distintos poderes públicos firmantes tendrán el siguiente nivel de aportación para la financiación de Euskaltzaindia:

Gobierno Vasco: 66,25% del total asignado.

Diputación Foral de Alava: 5,60% del total asignado.

Diputación Foral de Bizkaia: 16,94% del total asignado.

Gipuzkoako Foru Aldundiak: esleutako diru laguntza osoaren %11,21.

4.4. Aurreko puntuan finkatutako ehunekoak urtero berrikusi ahal izango dira. Horren ondorioz, Jarraipen Batzordeak ehuneko horiek aldatzea beharrezkotzat jotzen, badu, indarrean dagoen *Hitzarmenaren* berrikuspena eskatuko du.

Bosgarrena.—Prozedura

5.1. Jarraipen Batzordeak, Euskaltzaindiak urteko ekitaldiko urriaren 1a baino lehen 3. klausulan eskatutako dokumentazioaren aurretiazko aurkezpena egiten badu, esaniko agiriak aztertuko ditu eta hurrengo urterako aurrekontu-fondoa berriz hornituko. Dirutza horri laugarren klausulan zehaztutako ehunekoak ezarri ondoren, finkatuko da herriaginte bakoitzak nork bere Aurrekontu Nagusietan Euskaltzaindian diru-laguntza gisa eman beharrekoa.

5.2. Aurrekontu-fondoak bereiztu beharko ditu Euskaltzaindiaren finantzazio arrunterako zatia zein hurrengo urteko programak eta azpi-programak finantzatzekoa. Hori guztia, urteroko protokoloan jasoko da, behin diru-laguntzen behin betiko kopuruak erabakiz gero.

5.3. Protokoloa sinatu ostean, aldez aurretik bidalitako behin-behineko aurrekontutik aldendutako behin be-

Diputación Foral de Gipuzkoa: 11,21% del total asignado.

4.4. Los porcentajes establecidos en el párrafo anterior podrán ser objeto de revisión anual. A tal efecto, caso de que la Comisión de Seguimiento estime oportuna la modificación de dichos porcentajes, habrá de instar la revisión del presente *Acuerdo* en dicho extremo.

Quinto.—Procedimiento

5.1. La Comisión de Seguimiento, previa presentación por Euskaltzaindia de la documentación exigida en la cláusula tercera, y con anterioridad al 1 de octubre de cada ejercicio, estudiará los documentos citados y propondrá el fondo presupuestario correspondiente al año siguiente, que a su vez, supondrá la cifra sobre la cual se aplicarán los porcentajes de la cláusula cuarta y que dará la cuantía a incluir por cada institución pública en los respectivos proyectos de Presupuestos Generales como subvención a Euskaltzaindia.

5.2. El fondo presupuestario aludido distinguirá la parte que del mismo habrá de dedicarse a financiación ordinaria de Euskaltzaindia como institución de aquella otra que se deberá dedicar a financiar los programas y subprogramas en vigor en el ejercicio siguiente. Dichos extremos pasarán a formar parte del Protocolo anual, que se adoptará una vez sean conocidas y definitivas las cifras subvencionables.

5.3. Si tras la suscripción del protocolo anual resultase la aprobación por parte de Euskaltzaindia de un

l
o
y
p
h

tikoa onartzen badu Euskaltzaindiak, onartutako aurrekontuaren ale bat emango zaio Jarraipen Batzordeari jakitun egon dadin. Eta behar izanez gero, izenpetzen duten Herri Aginteen organo eskumendunei azter dezaten eta egokiak diren neurriak har ditzaten.

5.4. Urtean urteko diru-laguntzen ordainketa, beharrezkoak diren administrazio-bideak betetzerik izanez gero, era honetan bideratuko da:

- Lehen ordainketari (laguntza osoaren erdia) dagokionez, hitzarmen erantsia izenpetu eta bi hilabetera.
- Laguntza osoaren bigarren erdia 1. ordainketari dagokion lanen beteazte-memoria aurkeztu eta hilabetera.

Seigarrena.-Jarraipen Batzordearena

6.1. *Hitzarmen* hau izenpetu eta, beranduenik, hilabeteko epean Jarraipen Batzordea izendatuko da, hitzarmenean jasotakoa gauza eta koordinatuz.

6.2. Ondoko kideoz osatuko da Jarraipen Batzordea:

- a) Eusko Jaurlaritzako Kultura sailburua edo eskuordetza ematen dion sailburuordea, batzordeburuari dagozkion egitekoak beteko dituenak, besteak beste, bileretara deitu eta gai-zerrenda finkatu.

presupuesto definitivo distinto al remitido con carácter provisional, aquél deberá ser remitido a la Comisión de Seguimiento a los efectos de su conocimiento, y, en su caso, traslado a los órganos competentes de las Administraciones comparecientes para su análisis y adopción de las medidas que se consideren adecuadas al respecto.

5.4. Cada año el devengo de las subvenciones se realizará, siempre que lo permita el cumplimiento de los trámites administrativos pertinentes, de la siguiente manera:

- El primer pago consistirá en la mitad del total y se llevará a cabo en el plazo de dos meses a partir de la firma del convenio anual.
- La segunda mitad del total, una vez presentada la memoria de ejecución correspondiente al primer pago y en el plazo de un mes.

Sexto.-De la Comisión de Seguimiento

6.1. Firmado el presente *Acuerdo*, se nombrará en el plazo de un mes, una Comisión de Seguimiento para asegurar la debida realización y coordinación de lo establecido en el mismo.

6.2. La Comisión de Seguimiento estará formada por los siguientes miembros:

- a) Consejera de Cultura del Gobierno Vasco o viceconsejero/a en quien delegue, que desempeñará las funciones de Presidente de la Comisión, y como tal efectuará la convocatoria de sus sesiones y fijará el orden del día.

b) Arabako Foru Aldundiaren ordezkaria.

c) Bizkaiko Foru Aldundiaren ordezkaria.

d) Gipuzkoako Foru Aldundiaren ordezkaria.

e) Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzako dagokion zuzendaria edo ordezkoa, batzordeko idazkariari dagokion egitekoa beteko duena.

f) Euskaltzainburua edo estatutuen araberako ordezkoa.

g) Euskaltzaindiko idazkaria edo berak izendaturiko ordezkoa.

h) Euskaltzaindiko diruzaina edo berak izendaturiko ordezkoa.

i) Euskaltzaindiko Iker sailburua edo berak izendaturiko ordezkoa.

j) Euskaltzaindiko Jagon sailburua edo berak izendaturiko ordezkoa.

Jarraipen Batzordeko kideek gai zehatzetarako aukerako teknikarien laguntza izan dezakete.

6.4. Jarraipen Batzordearen eginkizun dira hitzarmen hau behar bezala betetzeko koordinazio- eta kontrol-lanaz gain:

a) Euskaltzaindia hitzartutako lanak zuzen eta garaiz bideratzen ari den erabakitzea.

b) Euskaltzaindiari «corpus-plan-gintza»ren alorreko beharrak edota lehenatasun-irritziak aurkeztea.

b) Representante de la Diputación Foral de Alava.

c) Representante de la Diputación Foral de Bizkaia.

d) Representante de la Diputación Foral de Gipuzkoa.

e) Director/a de la Viceconsejería de Política Lingüística que corresponda, o sustituto/a, que desempeñará además las funciones de Secretario de la Comisión.

f) Presidente de Euskaltzaindia o quien estatutariamente le sustituya.

g) Secretario/a de Euskaltzaindia o sustituto/a.

h) Tesorero/a de Euskaltzaindia o sustituto/a.

i) Director/a de la Sección de Investigación de Euskaltzaindia o sustituto/a.

j) Director/a de la Sección Tutelar de Euskaltzaindia o sustituto/a.

Los miembros de la Comisión de Seguimiento podrán ser asistidos por técnicos facultativos para asuntos puntuales.

6.4. La Comisión de Seguimiento, además de las funciones generales de coordinación y control de la ejecución de este Acuerdo que le son asignadas, tendrá las específicas siguientes:

a) Determinar si Euskaltzaindia está realizando satisfactoriamente y dentro de plazo los trabajos convenidos.

b) Presentar, en su caso, a Euskaltzaindia su opinión acerca de las necesidades o prioridades en el campo del «corpus planning».

c) Herri Aginteeek diruz lagundutakoei dagokienez, Euskaltzaindiaren programen eta azpiprogramen emaitzak argitaratzeari buruzko alde egoiak ezartzea.

d) Urteko aurrekontuko diru-kopuru guztia proposatzea, hitzarmena izenpetzen duen herri-aginte bakoitzak dagokion organoaren bidez Euskaltzaindiari izendatutako diru-laguntza eman diezaion hitzarmen honetan ezarritakoaren arabera.

e) Euskaltzaindiari, euskarari dagokionez, erakunde aholku-emaila den aldetik, dagozkion itzal eta eskubiak segurtatu eta zaintzea bere aginte-esparruetan.

f) Euskaltzaindiaren urteko ekintza-plan guztiak eta aldian-aldiko txostenak jaso eta aztertuko dituen Batzorde Teknikoa izendatzea.

6.5. Jarraipen Batzordea eratzeke quorumak haren kideen arteko gehiengo behar izango du.

6.6. Jarraipen Batzordearen erabakia aho batez hartuko dira.

6.7. Urtean zehar, gutxienez, bi biler egingo dira, lehena lehenbiziko sei hilabeteen kontu-errendapena aztertzeko, eta bigarrena bigarren sei hilabeteen, hurrengo urterako Aurrekontuak aztertzeko eta proposatzeko.

c) Establecer los aspectos pertinentes a la publicación de los resultados de los programas y subprogramas que hayan sido subvencionados a través del presente Acuerdo.

d) Proponer el monto total anual del fondo presupuestario para que cada uno de los Poderes Públicos firmantes del Acuerdo, a través de los respectivos órganos competentes y si éstos lo autorizan, proceda a asignar a Euskaltzaindia su correspondiente subvención nominativa, según lo establecido en este Acuerdo.

e) Asegurar y velar, dentro de su ámbito, por el respeto y derechos que corresponden a Euskaltzaindia en su calidad de institución consultiva oficial en lo referente al euskera.

f) Nombrar una Comisión Técnica encargada de recibir y analizar los informes respectivos presentados por Euskaltzaindia así como los balances anuales.

6.5. El quórum para la válida constitución de la Comisión de Seguimiento será el de la mayoría de sus componentes.

6.6. La Comisión de Seguimiento adoptará sus acuerdos por unanimidad.

6.7. Al cabo del año se habrán realizado dos reuniones como mínimo, la primera en el primer semestre, al objeto de examinar el estado de cuentas, y la segunda en el segundo semestre, al objeto de examinar y proponer el fondo presupuestario para el ejercicio siguiente.

Hauetaz gain, Jarraipen Batzordeko bi kidek gutxienez hala eskaturik, Jarraipen Batzordeko buruak hilabeteke epean gehienez, ez-ohiko bilerrarako deia egin ahal izango du.

Zazpigarrena.—Batzorde Teknikoarena

7.1. Hiru kide izango ditu Batzorde Teknikoak Jarraipen Batzordeak izendatuak. Programen eta azpiprogramen jarraipena zuzen bideratu ahal izateko bai lanaren alderdi teknikoaz eta bai ekonomikoaz dakiten ordezkariak izendatuko dira batzorde honetarako.

7.2. Batzorde Teknikoaren berariazko eginkizunak honako hauek dira:

a) Euskaltzaindiaren urteko jarduketan plan guztiak eta aldiaren aldian txostenak jaso eta aztertuko ditu. Kontu-errendapena aztertzeko, lehenbiziko seihilabetean bilduko da, eta aurrekontuak aztertzeko, bigarren seihilabetean.

b) Euskaltzaindiaren Zuzendaritzaren onepenez, beharrezkoa gertatzen den guztietan programa eta azpiprograma desberdinen lantaldeekin aurrez aurreko bilerak egingo ditu, besteak beste, hitzarmendutako programa eta azpiprogramen behin-behineko ebaluazioa eginez eta lan bakoitzaren egoera zehatza bertan ikuskatuz.

Además de las señaladas, el presidente de la Comisión de Seguimiento, a petición como mínimo de dos miembros, podrá convocar en el plazo máximo de un mes una reunión extraordinaria de la citada Comisión.

Séptimo.—De la Comisión Técnica

7.1. Esta comisión estará compuesta de tres miembros nombrados por la Comisión de Seguimiento. Para esta Comisión se nombrarán representantes con conocimientos tanto técnicos como económicos de los trabajos, con el objeto de realizar un adecuado seguimiento de los diferentes programas y subprogramas.

7.2. Son funciones específicas de la Comisión Técnica:

a) Recibir y analizar tanto los planes anuales de actuación como los informes respectivos presentados por Euskaltzaindia. La primera reunión, al objeto de analizar el estado de cuentas, se realizará en el primer semestre, y la segunda, a fin de examinar el monto presupuestario, será en el segundo semestre.

b) Siempre que se considere necesario, y contando con la aprobación de la Junta de Gobierno de Euskaltzaindia, celebrará reuniones con los grupos de trabajo de los diferentes programas y subprogramas y, entre otras cosas, realizará una evaluación provisional de los programas y subprogramas acordados y revisará in situ la situación del balance anual.

c) Urteko balantzea aztertuko du.

d) Beharrezko argibideak eta ebaluazio-txostenak aurkeztuko dizkie Jarraipen Batzordeari.

7.3. Euskaltzaindiak bidezko ikusten dituen arrazoibide edo alegazioak azaldu ahal izango dizkie Batzorde Teknikoaren txostenei.

Zortzigarrena.—Hitzarmena suntsiarazteko arrazoiak

Hitzarmen hau suntsiaraziko da, ondoko gertaera hauetariko bat suertatzen denean:

a) Sinatzaile diren alde guztien adostasuna.

b) Euskaltzaindiak bere eginbeharretan hutsegite larria izatea. Jarraipen Batzordearen alde aurretiko adostasunez, Eusko Jaurlaritzaren Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza tramitaturiko espedientearen halaxe adierazitakoan hartuko da hutsegite hori aintzakotzat.

c) Sinatzaile den edozein alderen salaketa, agiri honetako bigarren hitzarkinean aurreikusten diren ondorioekin.

d) Zuzenbidean bidezkoa den edozein.

Bederatzigarrena.—Diru-itzulera

Hitzarmen hau bere horretan betetzen ez bada, edota emandako dirua beste eginkizunetarako erabiltzen, ez da ordainketarik jarraituko eta xede horretarako lehendik jasotako laguntza kopuruak dagozkien admi-

c) Llevará a cabo el análisis del balance anual.

d) Presentará a la Comisión de Seguimiento toda la información e informes evaluativos que se consideren necesarios.

7.3. Euskaltzaindia podría presentar, en su caso, las alegaciones que considere pertinentes a los informes de la Comisión Técnica.

Octavo.—Causas de resolución del acuerdo

El presente Acuerdo se resolverá cuando se produzca alguna de las siguientes circunstancias:

a) Mutuo acuerdo entre todas las partes suscribientes.

b) Incumplimiento grave de los compromisos contraídos por Euskaltzaindia, cuando así quede declarado por expediente tramitado al efecto por la Viceconsejería de Política Lingüística del Gobierno Vasco, previo acuerdo con la Comisión de Seguimiento.

c) Denuncia expresa de cualquiera de las partes, con los únicos efectos a los que se refiere la cláusula segunda de este documento.

d) Cualquier otra procedente en derecho.

Noveno.—Reintegro de cantidades

El incumplimiento del presente *Acuerdo* o utilización para otros fines de la cantidad concedida implicará la suspensión de pagos con la obligación de reintegrar las cantidades obtenidas por tal concepto a las

nistrazioetan diruzaintza nagusietara itzuli beharko dira, berez legozkiokeen lege-ekintzez eta isunez gainera.

Hitzarmen hau ez betetzeagatik sor daitezkeen eskubide, kanon, tasa, zerga, konpentsazio eta kalte-ordainak, bera mamitzeko beharrezkoak liratekeen baimen eta lizentziak eskuratzeari bezala, Euskaltzaindiaren eginbide dira.

Hamargarrena.—Hitzarmenaren izaera

Hitzarmen honek administrazio izaera du, eta Jarraipen Batzordeari dagokio haren edukien interpretazioa. Interpretazio horren garapenezko auziak dagozkien auzitegi kontentzioso-administratiboek ezagutu eta ebartziko dituzte azken buruan.

Hamaikagarrena.—Hitzarmenaren kudeaketa-ardura

Eusko Jaurlaritzaren Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzari, *Hitzarmen* honen kudeaketaren arduradun denez, honako eginkizun hauek dagozkio:

- a) Batzorde Teknikoa gidatu.
- b) Euskaltzaindiarekiko etengabeko kudeaketa harremanak izatea.
- c) Euskaltzaindiari diruz eusten dioten herri-aginte guztiak kudeaketa eta emaitza guztien jakinaren gainean edukitzea eta beraien arteko informazio-lana bideratzea.

Tesorerías de las Administraciones correspondientes, sin perjuicio de las acciones legales y sanciones que correspondan.

El pago de los derechos, cánones, tasas, impuestos, compensaciones e indemnizaciones a que diere lugar el incumplimiento del presente *Acuerdo*, así como la obtención de todos los permisos y licencias para su ejecución, serán llevados a cabo por Euskaltzaindia.

Décimo.—Naturaleza del acuerdo

El presente *Acuerdo* tiene naturaleza administrativa, correspondiendo a la Comisión de Seguimiento la interpretación de su contenido. Las cuestiones derivadas de esta interpretación serán, en última instancia, conocidas y resueltas por los tribunales contencioso-administrativos competentes.

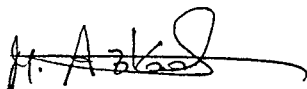
Undécimo.—Responsabilidad de la gestión del acuerdo

A la Viceconsejería de Política Lingüística del Gobierno Vasco, como responsable de la gestión de este *Acuerdo*, corresponde:

- a) Dirigir la Comisión Técnica.
- b) Mantener con Euskaltzaindia continuas relaciones referentes a la gestión.
- c) Mantener informados a todos los Poderes Públicos que subvencionan a Euskaltzaindia de toda gestión y resultados obtenidos y coordinar todo intercambio de información entre ellos.

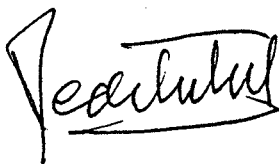
Hamabigarrena.-Azkena

Hitzartutakoa hala ager dadin, eta esan bezala betetzeko, partaide ezberdinek honako dokumentu hau orrialde guztietan izenpetzen dute boskoitzez.

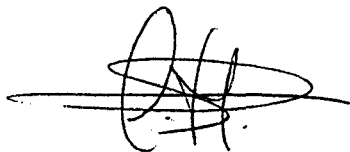
MIREN AZKARATE VILLAR,

Eusko Jaurlaritzaren Kultura sailburua / Consejera de Cultura del Gobierno Vasco

PEDRO SANCRISTÓVAL MURUA,

Arabako Foru Aldundiaren Kultura diputatua / Diputado de Cultura de la Excma. Diputación Foral de Araba

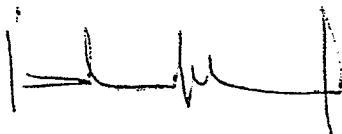

LUIS M. BANDRÉS UNANUE,

Gipuzkoako Foru Aldundiaren Kultura, Euskara, Gazteria eta Kirol diputatua / Diputado de Cultura, Euskera, Juventud y Deportes de la Excma. Diputación Foral de Gipuzkoa

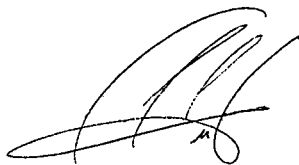
Duodécimo.-Final

Para la debida constancia de lo convenido y con la expresa declaración de su cumplimiento, por las partes se firma y rubrica en todas sus páginas el presente documento por quintuplicado ejemplar.

JEAN HARITSCHELHAR DUHALDE,

Euskaltzainburua / Presidente de Euskaltzaindia

ANA MADARIAGA UGARTE,

Bizkaiko Foru Aldundiaren Kultura diputatua / Diputada de Cultura de la Excma. Diputación Foral de Bizkaia

BILBOKO UDALAREKIN HITZARMENA SINATZEA

2002-IX-17

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Bilboko alkate jauna,
Bilboko zinegotziak,
euskaltzainkideak,
hemen zareten guztiei eguerdi on.

Egia da egun hau egun ederra dela Euskaltzaindiarentzat Bilboko udalarekin sinatu baitugu, orain bertan, hitzarmen bat.

Auzoak gara Bilboko hiri honetan, Euskaltzaindia bere egoitza duelarik Plaza Barrian, udaletxetik ez hain urrun. Elgarrekilako harremanak baditugu aspaldi honetan, bainan hobeki sendotu dira hitzarmenari esker. Alkate jaunak erran duen bezala Euskaltzaindia Institutzio bat da, osoki ezagutua bai Hegoaldean, bai Iparraldean.

1976eko otsailaren 26eko Erret Dekretoarekin Erret Akademia da eta Eusko Jaurilaritzak, Nafarroako gobernuak, Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako foru aldundiengandik ezagutua da eta diruz lagundua. Ez du sekulan ahanzten Euskaltzaindiak 1918an sortu zela orduko lau diputazioek hala erabaki zutelakotz. Denbora berean harreman hertsia baditu probintzietako hiri nagusiekin: Gasteiz, Donostia, Iruñea.

Gaur, lehen aldikotz hitzarmen bat izenpetu du Bilboko udalarekin, horretaz pozten delarik Euskaltzaindia. Hitzarmenaren xehetasunak entzun dituzue, horretan sartzen baita diru-laguntza. Beraz, Euskaltzaindiaren izenean nire eskerrik bizienak eskaintzen dizkiet Bilboko alkate jaunari eta zinegotzi guztiei hartu duten erabakiarengatik.

* * *

Desde luego Euskaltzaindia se muestra muy satisfecha con el acuerdo que acabamos de firmar y el Sr. Alcalde de Bilbao ha dicho muy bien todo el amor, el respeto que tiene hacia el euskara y también de la misma manera, hacia Euskaltzaindia. Somos vecinos, nosotros vivimos en Plaza Barria, 15, es de-

cir, no muy lejos del Ayuntamiento y entre vecinos hace falta tener buenas relaciones.

Vd., Sr. Alcalde, ha manifestado muy bien el deseo que tiene de impulsar el euskara en esta ciudad de Bilbao y, desde luego, Euskaltzaindia aplaude, porque corresponde también a Euskaltzaindia impulsar la lengua vasca. Euskaltzaindia es una institución reconocida por Real Decreto del 26 de febrero de 1976, es decir, hace 26 años ya. Reconocida también por el Estatuto del País Vasco, por el Gobierno Vasco, por las tres Diputaciones y también, desde luego, por el Gobierno de Navarra. No olvida nunca Euskaltzaindia que ha nacido gracias a las Diputaciones de Bizkaia, de Álava, de Gipuzkoa y de Navarra. Pero como vecinos y, también, como Institución, nos hacía falta también el reconocimiento de las ciudades capitales y las tenemos; faltaba la de Bilbao, la tenemos ahora. Pues, muchas gracias de todo corazón por este Acuerdo que acabamos de firmar y que marca, no sólo el deseo del Ayuntamiento de impulsar el euskara, sino también el reconocimiento que hace de Euskaltzaindia a través de este *Convenio* y al mismo tiempo por la ayuda financiera que nos da. Reitero, pues, mi agradecimiento, Sr. Alcalde.

Bihotzez eskerrik asko.

**BILBOKO UDALA ETA
EUSKALTZAINDIAREN
ARTEKO
HITZARMENA
2002. URTEA**

Bilbon, 2002ko irailaren 17an bildurik, alde batetik Iñaki Azkuna Urreta jauna, Bilboko Udaleko alkate-udalburua, eta bestetik Jean G. Haritschelhar jauna, euskaltzainburua.

Biek aitortzen diote elkarri zeinak bere erakundearen izenean *lankidetzaz-hitzarmen* hau izenpetzeko legezko gaitasuna eta, hobeto uler dadin, honako hau

ADIERAZTEN DUTE:

1. Euskal erakunde publikoek bere egin beharreko zereginak direla euskaldunon kultur ondaretzat jotzen den euskarari iraunaraztea eta berori garatzea, baita ondare hori zainitzeko ardura, Estatutua tarteko, bere gain hartua duen erakundeari eustea ere.
2. Bilboko Udala arduratsu ageri dela, bere aginpidearen esparruan, euskararen sustapenari eta garapenari buruz, eta herritarren hizkuntza eskubideak bermatzeari buruz.

**CONVENIO
ENTRE EL
AYUNTAMIENTO DE
BILBAO Y
EUSKALTZAINDIA
AÑO 2002**

En Bilbao, a 17 de septiembre de 2002, reunidos, de una parte D. Iñaki Azkuna Urreta, Alcalde-Presidente del Ayuntamiento de Bilbao, y de otra D. Jean Haritschelhar, presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia.

Ambos se reconocen recíprocamente capacidad legal para suscribir en nombre de sus respectivas Instituciones el presente *Convenio de cooperación*, para cuya mejor comprensión

EXPONEN:

1. Que el mantenimiento y desarrollo del euskera, considerado como patrimonio cultural de los vascos, así como el sostenimiento de la institución que estatutariamente tiene asignada la tutela de ese patrimonio, son tareas que deben ser asumidas por las instituciones públicas vascas.
2. Que el Ayuntamiento de Bilbao está comprometido, en el ámbito de su competencia, en el fomento y desarrollo del euskera, y en la garantía de los derechos lingüísticos de los ciudadanos.

3. Euskal Herriko Autonomia Estatutuak Euskaltzaindiari aitortua dio-la, euskarari dagozkionetarako, erakunde aholku-emaile izatea.

4. Ohiko jarduera.—Euskaltzaindiak Bilboko Plaza Barrian dituen Zerbitzu Orokorretatik herritarrek eskatzen dioten informazioa eta laguntza eskaintzen jarraituko du. Orobat, kultur hedapenerako ekintzak, ikastaroak, hitzaldiak etabar bultzatuko ditu Euskaltzaindiak lurralde honetan, dena delako instituzio eta erakundeekiko elkarlanean.

5. Finantzaketa.—Bilboko Udalak 2002. urteko aurrekontutik hamazortzi mila eta hogeitamar euro erabiliko ditu *Hitzarmen* honetan zehazten den elkarlanerako, Euskaltzaindiari dagokionez.

6. Jarduera-plana eta urteko oroit-idazkia. Bere aldetik, jarduera-plana aurkeztuko du Euskaltzaindiak, eta *hitzarmen* honen gauzaketari buruzko *oroit-idazkia*, Bilboko Udalari igorriko diona.

Hitzarmena zabaldu nahiz aldatzekotan, bi aldeen arteko adostasuna dela medio egingo da.

Hala erabaki eta onetsi dute, Bilbon, gaurko egunez; eta horren fede emateko, izenpetu egiten dute.

Iñaki Azkuna,
Bilboko alkatea.

Alcalde de Bilbao

3. Que el Estatuto de Autonomía del País Vasco asigna a la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia el papel de órgano consultivo en materia lingüística.

4. Actividad ordinaria.—Euskaltzaindia seguirá facilitando desde sus Servicios Generales de la Plaza Nueva de Bilbao la información y la colaboración requerida por los ciudadanos. Asimismo, Euskaltzaindia impulsará en este municipio actividades de difusión cultural, cursos, conferencias, etc. en colaboración con las instituciones y entidades correspondientes.

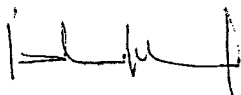
5. Financiación.—El Ayuntamiento de Bilbao consignará en el presupuesto ordinario del presente ejercicio 2002 una dotación de dieciocho mil treinta euros a tal efecto.

6. Plan de actividades y memoria anual. Por su parte, Euskaltzaindia presentará un plan de actividades y elaborará una Memoria relativa a la ejecución de este Convenio que será elevada al Ayuntamiento de Bilbao.

Cualquier ampliación o modificación del presente Convenio se realizará de mutuo acuerdo entre ambas partes.

Así lo deciden y otorgan, en Bilbao el día de la fecha y de lo que dan fe con su firma y rúbrica.

Jean G. Haritschelhar,
euskaltzainburua.

Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia

**BILBOKO UDALAREN ETA EUSKALTZAINDIAREN
ARTEKO HITZARMENA SINATZEA
2002-IX-17**

*Iñaki Azkuna,
Bilboko alkatea*

Haritschelhar jauna.

Jaun-Andreok:

Lehenengo eta behin nire neure poza adierazi gura dut Euskaltzaindiarekin sinatutako *hitzarmen* honengatik eta gogoratu nahi dut hauxe dela lehen aldia Udal honen historian erakunde bion arteko lankidetza itun bat sinatzen dena. *Hitzarmen* honen bidez euskara bultzatu nahi dugu Bilbon, horretan dihardugu zenbait arlotan, udalaren barruan eta kanpoan, baina uste dut garrantzi handikoa dela Euskaltzaindiarekin lankidetzan aritzea.

* * *

Yo quiero manifestar al presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca y a los académicos aquí presentes y concejales del Ayuntamiento, en primer lugar, la satisfacción por la firma de este *Convenio* con Euskaltzaindia y quiero recordar que es la primera vez, en la historia de este Ayuntamiento, que firmamos un *Convenio* tan sencillo, pero un *Convenio* con la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia. Lo que se pretende es apoyar el euskera en Bilbao y eso debe quedar absolutamente claro y lo estamos haciendo de distintas maneras, fuera y dentro del Ayuntamiento, pero me parece que es importante dentro del euskera, colaborar con la Academia, con Euskaltzaindia. Y sobre todo quiero recordar los dos puntos más importantes, para mí, que vienen en el *Convenio*:

– El mantenimiento y desarrollo del euskera, considerado como patrimonio cultural de los vascos. Son tareas que deben ser asumidos por las instituciones públicas vascas. El Ayuntamiento no lo había hecho hasta ahora, lo haremos desde ahora.

– Y el segundo punto dice: el Ayuntamiento de Bilbao está comprometido en el ámbito de su competencia en el fomento y desarrollo del euskera y en la garantía de los derechos lingüísticos de los ciudadanos, que, evidente-

mente ahí todavía nos queda por hacer un gran esfuerzo, pero en eso estamos y, en este momento, estamos con Euskaltzaindia.

Yo les decía hace unos momentos que Euskaltzaindia, la Academia, habrá pedido ayudas a multitud de gente, pero que, por lo que sea, el Ayuntamiento, que no empieza conmigo, evidentemente no ha podido concederle esta ayuda hasta este momento y, como se dice ahora en el lenguaje moderno, siempre hay un recorrido y ese recorrido nos ha tocado a nosotros decidir y empezamos con esta cantidad.

Y voy a decir dos cosas para acabar, brevemente. Al euskera se le puede ayudar de muchas formas, pero se le puede fastidiar de muchas más y, lo primero que en mi opinión necesita el euskera, para que se recupere, es aparte de utilizarlo, el respeto. Respeto y mimo, cariño, amor, porque el euskera utilizado de una forma torticera, puede ser un arma arrojadiza y a veces suele ser un arma arrojadiza. Por lo tanto, al euskera hay que apoyarle, y hacerlo con la Academia, con Euskaltzaindia, es ayudar al euskera y es ayudar a una Institución señera de este País.

Realmente hace poco tuvimos la recepción aquí. Yo creo recordar que ellos recordaban a Resurrección María de Azkue, que, no siendo de Bilbao, se hizo bilbaíno, por cierto, como yo, y a D. Julio de Urquijo y en ese momento tuvimos también una buena sintonía con Euskaltzaindia, que ahora la refrendamos. Yo espero que esto, Sr. Presidente, pueda seguir los próximos años, una buena sintonía, un respeto mutuo, un gran respeto de este Alcalde por Euskaltzaindia, por las instituciones, y sobre todo, una ayuda económica que, todo hay que decirlo, le viene siempre bien a Euskaltzaindia, necesita Euskaltzaindia. Euskaltzaindia, como todos, tiene que alimentarse con el carbón; y el carbón, en este aspecto, es esa cosa tan ordinaria que se llama dinero. En todo caso, nosotros lo hacemos con cariño, con amor y sobre todo con el máximo respeto a esta gran institución que es Euskaltzaindia.

Eskerrik asko, Haritschelhar jauna.

EUSKALTZAINDIA / BILBO ZAHARRA EUSKALTEGIA: *Hitzarmena*

Jose Luis Lizundia jauna, agur t'erdia:

Honekin, irailaren 18an, zeure bulegoan, Pedro Alberdi eta hirurok izandako bileran aipatutakoa burutzeko asmoa daukagu.

Bilbo Zaharra Forum, euskal literatura eta kulturaren inguruko TOPA-LEKUA bultzatu nahian antolatuko du Bilbo Zaharra Euskaltegiak.

Peru Alberdi, Bilbo Zaharra Forum-eko ordezkaria eta
José Luis Lizundia, Euskaltzaindiko idazkariorde-kudeatzailea.

* * *

Bilbo Zaharra euskaltegiak eta Euskaltzaindiak *hitzarmena* sinatu dute, Bilbo Zaharra Forum izenarekin egiten diren jardunaldietan euskaltegiak Akademiaren egoitza, Bilbon, erabil dezan.

Euskal kulturari buruzko kezka bere-berea du *Bilbo Zaharra Euskaltegiak* hasiera-hasieratik. Ezin bestela izan, nahita ere, euskal kulturaren eremua baita, hala sortzez nola egitez, euskaltegiari dagokion jardun-tokia. Ildo horretatik, urte hauetan guztietan makina bat saio, lan-talde, mahainguru eta mintegi eratu eta abiarazi ditugu, euskal kulturaren arazoak hizpide.

Gure ikastetxetik pasatako idazle gonbidatuek zerrenda luzea osatuko lukete: Federiko Krutwig, Jon Juaristi, Mario Onaindia, Joseba Sarrionandia, Alfonso Sastre edo Emilio López Adán, besteak beste.

Nolanahi ere, gu ez gaude atzera begira, aurrera baizik. Etorkizunak kezkatzen gaitu. Eta hala, aurtan bi ekitaldi aurkezten dugu *Euskal kulturaren ajeak eta literatura* izenburupean. Gonbidatutako idazleek ez dute aitzakiarik. Koldo Izagirre zein Andu Lertxundi punta-puntako idazleak dira, ez bakarrik Euskal Herriko kultura giroan, baita Espainiakoan ere.

Bi idazle hauek jarraipena emango diote, aurretik izandako Bernardo Atxaga, Ramón Saizarbitoria eta Lourdes Oñederrak esandakoari.

Eta hizkuntza eta Literaturaren arloarekin batera badira beste batzuk ere jorratu behar ditugunak, hala nola, kirola, artea, musika...

Arlo honi lotuta Iñaki Lasa aurkeztu nahi dugu ipuin-saioak eskainiko dituelarik.

* * *

Bilbo hirian kultura-eragile izan nahi honetan, haxe da, beraz, urritik abendura bitartean proposatzen ditugun jarduerak:

– urriaren 31n, Koldo Izagirre.

Gaia: «Menperatuon idazketa»

Ordua: Arratsaldeko 7,30etan.

– azaroaren 28an, Andu Lertxundi.

Gaia: «Euskal kulturaren ajeak eta literatura»

Ordua: Arratsaldeko 7,30etan

– abenduaren 12an, Iñaki Lasa.

Jarduera: Ipuin-saioa

Ordua: goizez eta arratsaldez. Zehazteketan.

Halaxe, bada, kultura jarduerak bultzatzeko eta sustatzeko *hitzarmena* egiteko aukera izango dugulakoan,

Ez adiorik.

Bilbo, 2002ko urriak 4.

Aitor Argarate,

Bilbo Zaharra Forum

EUSKALTZAINDIA / BILBO ZAHARRA EUSKALTEGIAREN ARTEKO HITZARMENAREN AURKEZPENA

Bilbon, egoitzan, 2002-X-29an

*Jose Luis Lizundia,
idazkariorde-kudeatzailea*

Egun on!

Nire eginkizuna, agurtzeaz gain, anfitrioi gisako lana da, oso pozik egiten dudana. Bilbo Zaharra Euskaltegiarekin akordio batera iritsi baikara, Zuzendaritzak, hil honen 10ean onartua, zeinetan erabaki dugun *Bilbo Zaharra Forumarekin* kidekatuz, gure azpiegitura eskaintzea, euskaltegi horrek aspal-ditik, gure egoitzan, egiten diharduen lanari modu formal bat emateko. Askotan erabili dute egoitza hau. Alokatzeko modu hori amaitu da, eta, orain, elkarrekin kidekatuz, zenbait hitzaldi, ikastaro eta beste, egingo dituzte egoitzaren areto honetan. Eta gai aldetik, euskara, euskalgintza, izango da, noski, euskalgintzan sartzen dira baita ere, Literatura, Antzerki eta antzerako alorrak.

Alberdi jaunak emango ditu programaren xehetasunak. Guk, zuokin, kazetariokin, dugun informazio konpromiso hori gustura betetzen dugu. Bestalde, badakizue, guk, Bilboko Udalarekin ere hitzarmen bat sinatu dugula, bertan ere agertzen da, egoitza hau, Bilboko Udalari ere eskaintzea, beti ere, euskara gaiak jorratzeko. Uste dut, kokagune garrantzitsua dela, ez bakarrik, Euskal Herriaren hizkuntza Akademia delako. Batzuetan, Akademia esaten denean, batzuk pentsatzen dute, Real Academia Española dela bakarrik. Estatu honetan lau hizkuntza Akademia dira. Gainera, Bilbon eta Euskal Herrian dagoen bakarra hau da. Uriaren tokirik hoberenean, Plaza Barrian, euskalgintza plazaratzeko.

Beraz, ez noa ongi etorria ematen Peru Alberdi eta Aitor Argarate adiskideei, lehendik ere gure etxean ditugulako. Beraiek erabiltzen duten egoitza akademikoa, orain modu formal batez, akordio batera iritsi garelarik.

BERRIAK

IZENDAPENAK

OHOREZKO EUSKALTZAINAK

Euskaltzaindiaren osoko bilkurak, Eibarren, 2002.eko azaroaren 29an egindako bileran honako hauek izendatu zituen ohorezko euskaltzain bezala:

- *Juan Garmendia Larrañaga*. Tolosan jaioa, 1926ko uztailaren 12an.
- *Jose Mari Larrarte Garmendia*. Bidanian jaioa, 1926ko urtarrilaren 4an.
- *Ander Manterola Aldekoa*. Zeanurin jaioa, 1934ko maiatzaren 23an.
- *Georges Rebuschi*. Parisen jaioa, 1949ko martxoaren 10ean.
- *Vahan Sarkisian*. Erevan-en (Armenian) jaioa, 1954ko martxoaren 12an.
- *Larry Trask*. New York-en sortua, 1944ko azaroaren 10ean.

Abenduaren 20an, Laudion egin zen Federiko Belaustegigoitiaren ome-
nezko ekitaldian izan zen diploma-ematea. Lehenengo hirurei eskura eman
ziren diploma Euskaltzainburuak.

OMENALDIAK

FRANTZISKOTARRAK 500 URTE OÑATIKO ARANTZAZUN:

Euskaltzaindiari agurra

Oñati, Arantzazu, 2002-VII-18

*Telesforo Zuriarrain,
Arantzazuko Komentuko Guardianoa*

Euskaltzaindiko kide eta adiskide agurgarriok:

Ongi etorririk beroena guztioi; eta baita ere gure esker ona agertu nahi dizuet zuen ohizko batzarra hemen, Arantzazun, egitea erabaki duzuelako. Eta nola ez, frantziskotarron omenez ekitaldi hau antolatu duzuelako. Denon ize-nean esaten dizuet, gustura gaudela zuek hemen ikustearckin eta ohore handia dela guretzako zuen presentzia. Ongi etorri honetan, aipamen berezia egiten diet Miren Azkarate, Euko Jaularitzako Kultura Sailburu adiskideari, eta Jean Haritschelhar euskaltzainburu jaunari. Eskerrik asko bihotzez, etortzeagatik eta ekitaldi hau prestatzeagatik.

Arantzazuko Praileon Bosgarren Mendeurrenean ekitaldi asko eta anitzak izan ditugu. Baina guztien artean, atsegin eta adierazgarrienetako bat Euskaltzaindiaren batzar hau da. Guretzako ezin zitekeen aurtengo antolamenduan, Euskaltzaindiaren batzarra hemendik kanpo utzi. Eta zuek pozez onartu duzuela jakitea, esanguratsua egiten zaigu. Izan ere Euskaltzaindiarengandik hurbil sentitu gara beti, Aita Villasante bizi zenean batez ere. Hileroko azken ostirale-tan hutsik egin gabe joaten zen zuen bileretara. Eta bezperatik txintxo asko etorriko zen Aita Guardianorengana, batzarrera joateko baimena eskatzera. Azken urteetan egun hori zaintzen ibiltzen zen, pasatuko ote zitzaion kezkekin. Eta tarteka galdetzen zigun: «azken ostirala pasatu al zen»?

Aita Villasanteren lan saiatu eta aspergabe horretan, Arantzazuko Praileon ahalegina eta presentzia ere han zegoen. Eta guk oso hurbiletik bizi izan ditugu Euskaltzaindiaren asmoak eta kezak. Horregatik oso familiako sentitu zaituztegu batez ere Aita Villasanteren garaian. Baina bestetik ezin ahaztu Arantzazuk Euskaltzaindiarekin izan dituen harremanak aurreagokoak direla. Ia berrogeita sei urte bete dira Euuskaltzaindiak bere Bilera nagusietako bat hemen egin zuenetik. Basilika berria eraiki berria zelarik eta hori ospatzeko burutu zen urte berezi hartan, hemen ospatu zuen Euskaltzaindiak bere bilera.

Euskaltzaindiaren beste batzar gehiago ere izen ziren Arantzazun, baina onenean hirurogeita zortzikoa azpimarratu beharko genuke. Euskera batuaren inguruko batzar garrantzitsuen aztarnak gogartetxe honetan itsatsiak geratu ziren. Euskera batuaren lehenengo batzorde hari begiratzen badiogu, Arantzazuko Praile bat baino gehiago agertzen dira argazki hartan: Aita Luis Villasantte, noski, Imanol Berriatua zena eta Joseba Intxausti. Arantzazuk oso barrutik bizi izan zuen euskara batuaren gatazka eta lorpena. Gerora, Aita Luis Villasantte, euskaltzainburu zelarik, euskeraren batasun-bideak sortu zizkion sufri-mentuetan parte izan genuen.

Baina, bada aipatu beharreko beste gertaera bat ere. Arantzazuko Andre Maria, Gipuzkoako Zaindari izendatu zenean, 1918ko irailean. Festa haundiak antolatu ziren. Eta Oñatin ospatu zen Euskal Ikasketen lehen Kongresua. Bertan parte hartu zuen gure Aita Joxe Arruek ere, Arantzazuko Musika Kaperaz eta musikalariez hitz eginik. Gogoratzekoak dira Kongresuari amaiera emateko Alfonso XIII.ren Erregeak esandako hitzat:

«Quiero que el primer aplauso que reciba esta sociedad naciente (Eusko Ikaskuntzak, alegia) sea el mío, como quiero ser el primero que se inscriba entre sus fundadores... Cultivad vuestra lengua, el milenario y venerable Euskera, joya preciadísima del tesoro de la humanidad... Estudiad vuestra historia... mejorad vuestros campos, acrecentad vuestras industrias, dilatad vuestro comercio... tonificad cada vez más vuestro vigoroso carácter. Para tan nobles fines, pedid los auxilios al cielo, ante la bendita patrona de Guipúzcoa, la Santísima Virgen de Arantzazu».

Data labur hauek ondo adierazten dute, Arantzazuk Euskaltzaindiarekin izan dituen harremanak luzeak eta sakonak izan direla. Arantzazuk betidanik izandu konpromiso sakona euskerarekiko, eta aurrerantzean ere, gure indarren arabera, hala izango du. Gure hizkuntza maite dugulako eta hona datorren jendea, gehienbat, euskalduna delako.

Gure esker ona, zuen presentziaz Arantzazuko Praileon V. Mendeurrenari ohore egiten diozuelako. Eskerrik asko Arantzazu zuen lan lekutzat aukeratu duzuelako. Ongi etorriak denok, eta zuen lana probetxuzkoa gerta dakigula guztioi. Eskerrik asko bihotzez.

ONĀTIKO ARANTZAZUN, GOGARTETXEAN
Euskaltzaindiak frantziskotarrei egindako omenaldian

2002-VII-18

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Aita Guardianoa agurgarria,
Euskaltzain kideok,
Jaun-Andereak.
Arratsalde on.

Orain bertan oroitarazi duzu nola, Euskaltzaindiaren bilkura batetara joaiteko, bazoan Aita Villasante Aita Guardianarengana baimenaren eskatzera. Gaur, nik ere, Aita Villasantek bezala, baimena galdegiten dizut mintzatzeko.

Bostehun urte, milenario erdia, ospatzen duzue aurten Arantzazun. Euskaltzaindia zuekin bat eginik, hemen dago milenario erdi horren ohoratzeko. Alabaina etxe hau, zuen etxea, gure etxea izana da ere, bereziki garai latz batzuetan. Arantzazu izan da aterbe, egiazko aterbe, Euskaltzaindiarentzat. Hemen aurkitu du behar zen kokalekua biltzarren egiteko azken berrogeita hamar urteetan. Nor ez da oroit 1968ko Biltzar Nagusi famatuaz Euskaltzaindiak erabaki zuelarik bide berri bat urratuko zuela, bihurgune bat hartuz, euskara batuaren beharra ikusten zuela. Geroztik ere hemen bildu gara, garrantzi haundiko erabakiak hartuz, adibidez aditz laguntzaile batuarena.

Nola ez aitor Arantzazu izan dela aterbe eta gerizalekua, hemen, hiri haundietako azantz eta zarata guzietatik urrun, aurkitu baitugu ixiltasuna, landuz euskararen alorrean ildo nagusiak, nozitzuz ideia berriak euskararen geroaren segurtatzeko. Aterbe, gerizatoki ez bakarrik Euskaltzaindiarentzat baina denontzat, euskaldunentzat, izan ditzen fededun ala ez, denek ezagutzen dutela Euskal Herriko Montserrat izan dela eta dela Arantzazu. Egia erran, Arantzazu Montserrat bezala mendi mazela batean kokatua da eta gogora heldu zait orain Unamuno-k olerki batean idatzi zuena Gaztelako «meseta» aipatuz Salamankan bizi zela:

«Aire de cumbres es el que se respira aquí en tus páramos».

Bai, aire sanoa hemen daukagu ere, «aire de cumbres» delako hori, mendietako aire pizgarria, gogo-bihotzak zabaltzen dituen.

Ez nituzke, horiek aipatzean, aherentzi nahi hemengo fraileak. Lehena izan da Fray Juan de Zumarraga, euskalduna, euskaraz idazten zuela bere familiari. Oroit naiz Mexikon duela 20-22 urte, hango katedraleko kriptan irakurri nuela Goi apezpikuen zerrenda, zerrendaburu zela Fray Juan de Zumarraga eta haren ondotik heldu zirela beste sei deitura, denak euskaldunak. Hori ere hemendik zenbait urteren buruan bostehun urte iraganak izanen dira.

Bost menderen jauzia egin dezagun, areto honetan ikusten baititut, hemengo zenbait laguntzen gaituztenak beti leialki, Intxausti, Torrealdei, Azurmendi edo Jose Antonio Aduriz. Badakit atzo bezala bihar ere lagunduko gaituztela, baitakite zer lan sakonetan sartua den Euskaltzaindia.

Gogoan atxik ditzagun mundu honetatik joanak diren bertze euskaltzain urgazle batzu. Zuk bezala, Aita Guardianoa, aipatuko dut Imanol Berriatua. Denok ezagutu dugu Aita Imanol Berriatua eta badakigu nola ederki jokatu den euskara batuaren alde, zinez lan haundi eta beharrezkoetan murgildu dela garai batean. Azken agurra egin diot Jerusalem. Duela zenbait urte kongresu batean izan gara Udangarin jauna, Hizkuntza Politikako funtzionarioa, eta ni Jerusalemara eta hango frantziskotarren komentuan Imanol Berriatuaren hilotziaren aitzinean otoitz egin.

Gogoan ditut ere ezagutu ditudan bi Frantziskotar, biak olerkariak. Manex Erdozainzi Donapaleun bizi zen, bestea Bitoriano Gandiaga hemen, Arantzazun, biok euskal literaturaren langile finak, bakoitzak bere olerkietan erakusten zuela bere nortasuna, bihotzaren zabaltasuna, euskararentzat zeukan amodioa.

Azkenik, zuk bezala Aita, Guardianoa, aipatuko dut Aita Luis Villasante. Sartu zen euskaltzain oso gisa 1951n eta, beraz, 49 urte iragan ditu Euskaltzaindian. Bere baitan zaukan euskara batuaren beharra. Aspaldian hasia baitzuen Axularren *Geroaren* azterketa, ikusiz ere *Geroa* zela euskal prosaren eredu, Federico Krutwig bere adiskidea segituz pentsatu zuen lapurtera izan zitekeela euskara literarioaren oinarria. Hortakotz bere sarrera mintzaldia idatzi zuen lapurtera klasikoan, Federico Krutwig-ek erantzuten ziola euskalki berean. Ez da harritzekoa, beraz, ikustea Aita Villasante euskara batuaren alde hemen bertan, 1968an, apailatua izan zen kongresuan.

Bi urteren buruan Euskaltzainburu izendatua izan zen, kargua atxiki duenarik 18 urtez (1970-1988). Urte latzak izan dira Aita Villasanterentzat non nahitik heldu baitziren kritikak, eta ez bakarrik kritikak, baina laidoak eta irainak, batzutan pertsonalak. Horiek guztiak jasan ditu ixiltasunean, umiltasunak manatzan zion bezala, sekulan erantzun gabe. Denbora berean, Koldo Mitxelena zuela gidari lan egin du beti ixilki. Pedagogo on gisa, idatzi ditu liburuak euskara batuari buruz, aztertuz ortografia, morfologia, morfosintaxia, bere ja-

kintasuna zabalduz euskara batuaren onerako. Euskaltzainburu zelarik aldatu da osoki –José Luis Lizundiaren laguntzarekin– Euskaltzaindiaren egitura eta laneko manera, batzordeak sortuz, biltzar nagusiak bultzatuz. Orduan asmatu dira Euskaltzaindiak orain segitzen dituen lan sakonak, Hiztegegintzan, Gramatikan, Dialektologian, Onomastikan, Literaturan. Hemezortzi urtez haren ondoan egona naiz euskaltzainburuorde gisa eta badakit nola jokatu den beti, konpon-bideak bilatuz, xumeki baina kartsuki baketsu erakutsiz bere burua. Euskaltzaindian denok badakigu zer izan den Aita Villasanteren eragina.

Azkenean, Euskal Herri osoak eskaini dio merezi zuena. Oroit naiz zenbat eta zenbat jende bildu zen haren ehorzketetan; basilika bete-betea zazpi probintzietarik etorritako jendeez, batzu urrundik erakutsi nahiz beren atxikimendua, aitortuz Aita Villasanterentzat zeukaten zorra.

Gu ere zordun gaude Arantzazurekin. Behar zelarik eman digu aterbe, eman digu ere Aita Villasanterekin euskaltzainburu bat paregabekoa, bere parte hartzen du orain ere gure lanetan bere kide gazteei esker. Beraz, hain zuzen bostehun urteak ospatzen direlarik Euskaltzaindiaren izenean eskaintzen dizkitzut, Aita Guardianoa, eskerrik beroenak zure ongi etorriaren gatik eta bai ere, bihotz-bihotzez orain artio Arantzazun guretzat egin duena gatik.

FRANTZISKOTARRAK ETA EUSKARA

Oñati, Arantzazu, 2002-VII-18

*Jose Antonio Arana Martija,
euskaltzaina*

Apaiz sekularrak eta erlijiosoen ordenetako batzuk, arrazoi askorengatik, euskararekiko izan duten atxikimendua oso ezaguna dugu, Euskal Herriaren historian bederen. Latina eliza katolikoaren hizkuntza ofiziala izan arren, erdarak (gaztelania edo frantsesa) erabili beharrean aurkitzen ziren besterik ez zekitelako edo entzulegoa misioetan eta fedearen ikasleen heziketan hala beharturik zeudelako hizkuntza zela medio. Baina herri askotan guztiz kontrakoa ere bazen egoera eta euskaraz hitz egitera eta dotrina irakastera derrigortuta zeuden, sarritan apezpikuen gomendioa obeditu behar zutelako.

Eliztarrei hitzez edo idatziz erlijioaren oinarriak eta mezua zabaltzea zen elizgizonen betebeharra; bat, behintzat, norberaren izate zuzenaz gain. Eta elizaren mandaturia bazter guztietara helarazteko herriak ezagutzen zuen hizkuntzaz baliatzea besterik ez zegoen. Kristautasuna Euskal Herrira berandu heldu bazen, euskaraz emandako mezua geroago heldu zela aitortu beharra daukagu. Hiriburu eta herri nagusietan sartzen da hasieran erlijio katolikoa. Ozta-ozta heltzen da euskal eremuetara. Erlijioaren zabalkunde eta errotze lan honetan partaidetza handia dute ordena askotako fraideak, eta orain eta hemen dago-kigunetik, frantziskotarrak. Fraide hauek oso herritarrak zirela eta oso Euskal-Herrikotu zirela berehalaxe diosku Joseba Intxaustik. Euskararekiko atxikimendua izan zuten eta duten frantziskotarrak gogoratu eta laudatu nahi du Euskaltzaindiak Arantzazun kokatu zirenetik V. mendea ospatzen dugularik.

Euskal Herriko historian erlijioaren bilakaerari begiratzen badiogu, argi eta garbi ikusiko dugu apaiz sekularretatik aparte fraideen artean frantziskotarrak izan direla kopuru osoaren ia erdia. Beraz erantzukizun handia izan du ordena honek euskaldunen artean fedea erein eta sendo sustraitzeko. Eta hala izan dela uste dut. Asisko Frantzisko Santuak (1182-1226) fraide txikien anaidia sortu zuenetik (1212) bi urtera Campus-Stellae-ra erromesaldia egitea erabaki zuen eta egin ere. Euskal Herrian Zangozatik sartuz, bertan egotalditxo bat eginaz, inguruko Rocaforte herrixkan anaidia sortzea lortu zuen eta urte berean Iruñean eta Gasteizen (1214). Laster jo zuten Fraide Txikien Ordenakoek (OFM) elkarrekin bizitzera komentuak eraikiz edo eginda zeudenak erabiliz. Euskal He-

rriko frantziskotarren komentuen historiak aditzera ematen digu ordena hone-tako fraideak nola joan ziren gure herrian sartzen eta euskal eremuko komen-tuen eraikuntza ikusiz, zein izan zitekeen euskaldunen artean fedea zabaltzeko ahalegina. Lauki honek ematen digu aipatu komentuen kronologia (1):

<i>Urtea</i>	<i>Nafarroa</i>	<i>Araba</i>	<i>Bizkaia</i>	<i>Gipuzkoa</i>	<i>Lapurdi</i>
1219	Iruñea				
1236		Gasteiz			
1242					Baiona
1243	Erriberri				
1250	Rocaforte				
1250	Zangoza				
1265	Lizarra				
1266	Tutera				
1357			Bermeo		
1422			Izaro		
1444	Biana				
1446			Bilbo (S. Mames)		
1447		Bastida			
1447		Kanpezu			
1468	Tafalla				
1471			Urduña		
1475			Bilbo (S. Franc.)		
1484			Ondarroa		
1501				Arantzazu	
1503				Sasiola	
1516				Donostia	

(1) Bibliografia ugaria dago gai honetaz eta nire idazlan honetan erabili ditudan iturri ga-rantzitsuenak hauek dira: RUIZ DE LARRINAGA LARRAÑAGA, Juan, «Nuestros Conventos» in *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria en el septuagésimo quinto año de su Restau-ración (1859-1934)*, Aranzazu, 1935. Elkarlanean prestatutako liburu honetan hainbat idazlan dau-de frantziskotarren historia ezagutzeko begiratu behar direnak. URIBE RUIZ DE LARRINAGA, Angel, *La Provincia franciscana de Cantabria. I. El franciscanismo vasco-cántabro desde sus orígenes hasta el año 1551*. Aranzazu, EFA, 1988. *La Provincia franciscana de Cantabria. II. Su constitución y desarrollo*. Aranzazu, EFA, 1996. INTXAUSTI REKONDO, Joseba, Zuzendaria eta beste, ARANTZAZU, EUSKAL SANTUTEGI BAT XX. MENDEAN. Aranzazu, Oñati 2001. (Aurrerantzean ARANTZAZU).

<i>Urtea</i>	<i>Nafarroa</i>	<i>Araba</i>	<i>Bizkaia</i>	<i>Gipuzkoa</i>	<i>Lapurdi</i>
1516				Elgoibar	
1582				Arrasate	
1587			Urduña	Tolosa	
1610				Zarautz	
1611					Ziburu
1615		Argantzun			
1617			Lekeitio		
1648		Gasteiz (S. Francis.)			
1719			Forua		

Iruñeko lehen komentua (1219) Antso VII Azkarraren erregealdian (1194-1234) eraiki zen. Gasteizen 1236an eraiki zena Kantabriako Probintziaren komentu-burua izan zen urte askotan, Arantzazukoa fraidez hornitu arte. Azken honetaz argitu behar da Mesedeetako Fraideak izan zirela lehendabizi han izan zirenak (1493-1498) eta gero zortzi urtez (1501-1509) Hirugarren Ordenakoak eta frantziskotar fraide txikiak egon zirela Ama Birjinaren irudia zaintzen eta nolabaiteko elizkizunak egiten. Fraide Jeronimoak egon ziren gero (1509-1510) eta Dominikoak azkenik berriz frantziskotarrak 1514an sartu arte, non orain arte diraute. Historia honetan bi ohar txo gehitu behar dira. Azken bostehun urte hauetan fraiderik gehien eman duen probintzia, Gipuzkoa hain zuzen, eta komentuetatik garrantzitsuenetakoak eduki dituen (Arantzazu, Tolosa, Zarautz) badirudi debekatua zegoela frantziskotarrentzat XVI. menderarte ez baitziren sartu eta Arantzazun, non 1469an Ama Birjinarekiko maitasuna berpizteko agertu omen zitzaion Errodrigo Baltzategi artzainari irudi txiki sakratua. Eta bigarren oharra: 1528an fraide kaputxinoak banatu ziren fraide txikien ordenatik.

Gertaera garrantzagoak heldu zitzaizen frantziskotarrei Lapurdin zeuden bi komentuak, Baionan eta Ziburun, Frantziako iraultzak zarratu zituenean 1791n. Hirurogei urtean frantziskotarrik gabe egon zen Iparralde Jose Areso nafarrak (1797-1878) Donapaleuko komentua eraiki arte 1851ean. Hogeita hamar urte barru edo Hegoaldean gauza bera gertatu zen: 1833-1840 bitartean karlistaldia eta desamortizazioa atxakitzat harturik itxi egin zituzten hemengo komentu guztiak. Baina izaberritza ezagutu genuen Mariano Estartari esker (1804-1878) Bermeoko komentua zabaldu zuelako 1859an; 1863rako denak zeuden zabalik.

Frantziskotarrekin batera beste eskeko ordenak sartu ziren Euskal Herrian XIII. mendean. Hasiera honetan Baiona Ttipia erlijiosoen komentuen auzoa izan zen erdi aroan eta gero ere. Frantziskotarrak hartu zuten egoitzako kaleari Rue des Cordeliers izena eman zioten, edo Kordoidunen Karrika; baita Rue des Menors deitzen zen. Beraz, bazuten nortasuna eta herritarrekin harremana

kordoidunen izena kalearentzat lortzeko. Baiona komentua ospitalea bilakatu zen 1811n eta 1833an eraikina bota egin zuten. Ziburukoari buruz gero esan-go dut zerbait.

Hegoaldeko komentuen historia askoz ere luzeagoa eta mamitsuagoa da eta lehen aipatutako bibliografia ikusi beharko du interesatuak. Baina Arantzazukoak badu zerbait garrantzitsu aipatzeko euskararen historia dela eta. Durangar euskaldun eta leinargi zen Frai Juan Zumarraga (1475-1548) Arantzazun egonda 1528an Mexikora joan zen non artzapezpiku izatera iritsi zen. Ameriketako lehen inprimategia jarri zuen hiriburuan. Baina hemen aipatzen badut da Mexikotik «ene arreba deunsua...» Catalina Ruizi gutun luzea idatzi ziolako, euskaraz, 1537.eko otsailaren 15ean, testu arkaikoetan gordetzen den luzeena, behar bada (2). Baina Zumarragak fraide izan baino lehen euskara zekien eta ez da frantziskotarra izateari eskertu behar zaion meritua. Frantziskotarra izan aurretik zen euskalduna Zumarraga durangarra.

Alderantziz gertatzen da Esteve Materre-rekin, Akitaniako probintziatik etorrita, Saran euskara ikasi eta euskarazko liburuak argitaratzen dituen lehen frantziskotarra da. Ziburuko komentuan bizi izan zen eta bertan sarri askotan bildu zen Ziburuko Etxeberri eta Pedro Axularrekin (1556-1644). Frantziskotar batek argitara emandako euskarazko lehen liburua Materrena dugu, *Doctrina Christiana*, Bordelen 1617an inprimatua, zeinek Axularren oniritzia daraman. Lehen argitalpen honen alerik ez da ezagutzen, bai 1623an egin zuen bigarrenarena. Hirugarren bat ere kaleratu zuen Baionan 1704an. Eta Duronea izeneko apaiz batek egindako gehiketekin atera zen Baionan, 1693an *Bouqueta Lore Divinoena*. Materrek bere liburuetan jartzen duen helburua ez da kristau dotrina irakastea bakarrik euskara nola idatzi eta irakurri behar den ere badauka asmoetan.

Garai honetakoa dugu beste Sarako frantziskotar bat, Joannes Haranburu, Bordelen 1635ean *Debocino escuarra, miraila eta oracinotegia* inprimatu zuena. Badugu beste fraide bat bere lanak argitaratuak ikusi ez zituen: Pauko komentuan bizi izan zen Domingo Bidegarai (+1679), zeinek Pouvreauren *Philotea*-ri eman zion argitaratzeko oniritzia. Baina lortu ez zuena izan zen Nafarroako Gobernuaren diru-laguntza bi liburu hauek kaleratzeko: *Dictionnaire Basque* eta *Rudiments*.

Dakigunez, Iparraldean argitaratu ziren lehen euskal liburuak (Etxepare, Leizarraga) eta gauza bera gertatu zen frantziskotarren liburugintzarekin. XVIII. mendera etorri behar gara Hegoaldean frantziskotar baten hemengo lehen euskal liburua ezagutzeko, Juan Antonio Ubillos-ena hain zuzen. Lehena go prestatuak izan arren ez genituen geroago arte ezagutu argitaratu gabe geratu zirelako. Meltxor Oiangueren frantziskotarrak ari gara (1688-1747),

(2) OMAETXEBARRIA MARTITEGI, Ignacio, «El vascuence de Fray Juan de Zumárraga» BRSVAP, 1948, 3.º, 293-314. TOVAR, Antonio, OTTE, Enrique, MITXELENA, Luis, «Nuevo y más extenso texto arcaico vasco de una carta del primer obispo de México Fray Juan de Zumárraga», *Euskera*, 1981-I, 5-14.

gatzagarra bera, Filipinetan misiolari ibilia. Euskaraz idatzi ez arren, euskararekiko lanak prestatu zituen: *Arte de la lengua vascongada*, *Cantabrisimo elucidado*, eta *Diccionario trilingüe Tagalo-Castellano-Cántabro* (o vasco).

Ubillosen liburuak kaleratu aurretik baditugu Hegoaldean, liburuak ez badira ere, moldiztegitik ateraniko euskal testuak. Bat bai, behintzat: Martin Jarabeitiak (Oarabeitia agertzen da inprimakian) 1755ean kaleratu zuen bertso paper antzekoa, «Villancicos en Basquence» Bilboko San Frantzisko komentuan organista zen aipatu frantziskotarrak konposatua. Ez dugu doinua ezagutzen, baina bai testua hainbat aldiz argitaratua. Gabon Kantak edo Bilantzikoak konposatzera behartuak zeuden orduko kapera maisuak eta organistak. Eta koru eta artxiboetan asko eta asko erdi galduta eta ahaztuak badaude ere, batzuren batzuk ezagutuak ditugu azken urteotan katalogazio lanei garrantzia eman zaionetik. Frantziskotarrei dagokionetik, hor dugu Jon Bagues-ek argitaratu zuen Katalogoa (3) non agertzen diren Arantzazuko artxiboan gordetzen diren eskuizkribuak. Agustín Etxeberria fraidearen «Euquiric echean behar dezun argia» (1779) eta Arrasateko komentuan zegoen Jose Ignacio Larramendi (1786-1855) frantziskotarraren honako hauek: «Ceruco aingeruac arzayai», «Goacen bada gu ere», «Milla esquer guc zuri Aita», «Lasto artean dagoa», «Auxen da berri ona», «Nescac eta mutillac», «Nor zerate mutillac», «Norc pensatu lezaque» eta «Jainco bat zerutic lurrera». Denak dira XIX. mendekoak. Baita Manuel Antonio Zabala Salbidea areatzarrak (1752-1830) idatzi eta musikatutako «Gabon kanta» (1803), «Gaboneco otsaldia» (1814) eta «Villancicos» (1820) azken ahalpaldiak euskarazkoak direnak, Juan Ruiz de Larrinaga kronista gernikarrak *Aranzazu* aldizkarian 1924-lean argitaratuak.

Gabon Kantak ez ziren euskarazko testua dakarten bakarrak. Misiolariak ere asko ziren frantziskotarren artean, eta hor ditugu bi misioetako kantak, orain era garizuman kantatzen direnak, bata Juan Jose Salazar bizkaitarrak egindako «Atoz pekataria» (Bizkaian «Erdi pekataria» dena) eta Eustakio Armentiairen «Yosirik icustean crutze orretan zu».

Juan Antonio Ubillos (1707-1789) da, izatez, Hegoaldean euskarazko liburu bat argitaratzen duen lehen frantziskotarra: *Christau Doctriñ berri-ecarlea*, Tolosan 1785ean. Filosofia gaitan aditua zen Ubillos amesa-billabonatarra, eta irakasle ona. Azkuek irakurgaietarako eredutzat hartu zuen liburu hau eta Bilbon kaleratu zuen bigarren argitalpena 1897an. Handik gutxira berriz atera zen 1909an, Hordago bildumak berriz faksimilatua (neurritz handitua) eta azkanik Euskaltzaindiak, Ubillosen mendeurrenean, bere jatorrizko neurrian faksimilatua 1989an.

Euskal literatura erlijiosoaren historian lau frantziskotar ospetsuak datozkigu, garaikideak, XVIII. mendean jaioak eta XIX.ean hilak: Pedro Antonio

(3) BAGÜES, Jon, *Catálogo del antiguo archivo musical del Santuario de Aranzazu*. San Sebastián, Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, 1979.

Añibarro (1748-1830), Pedro Astarloa (1751-1821), Juan Mateo Zabala (1777-1840), hirurak bizkaitarrak, eta Jose Kruz Etxeberria (1773-1853) gipuzkoarra. Misioetako kanta aipatu ditugu lehen, gure herrian eragin handikoak euskaldunak fedean bide artezetik eramateko; baina misioetan sermoiak ziren arimak astintzen zuten ekintzarik baliotsuenak. Aipatu ditugun lau idazleetatik bat, Pedro Astarloa Agirre durangarra, beste hirurengandik aldendu zen sermolaria dugu. Alde batetik erabili zuen euskaragatik, hots, Markinakoa, Mogel eta Prai Bartolomeren antzerakoa, han ikasi baitzuen txikitan gero idatzi eta mintzatuko zuen-hizkuntza. Eta beste alde batetik, Bizkaian bakarrik ibili zelako, bere biziko urterik gehienak Bilboko San Frantzisko komentuan eman zituelako. Bi tomotan argitaratu zituen sermoiak, *Urteco Domeca guztijetara-co verbaldi icasbidecuac* (Bilbo, 1816, 1818), bizkaieraz idatziak daude, bizkaitarrentzat idatzi zituen eta Pablo Astarloa apologistaren anaia zela ez dago hemen esan beharrik.

Izendatu ditugun beste bi bizkaitarrak eta gipuzkoarrak bide desberdina hartu zuten. Zarauzko frantziskotarren komentua misiolariak prestatzeko hautatu zuten ordenako nagusiek 1746an. Hara, eta misiolari edo sermolari izateko asmoetan joan ziren Añibarro bizkaitarra 1790ean, Jose Kruz Etxeberria gipuzkoarra 1801ean eta Juan Mateo Zabala bizkaitarra 1815ean. Larramendik eta Moglek diotenez, eskola ona omen zen Zarauzko hau, handik ateratzen ziren sermolariak euskara galantean hitz egiten zutelako eta ez ordurarte bezalako baldarrean. Pedro Antonio Añibarro dugu misiolarien komentura heldu zen lehena eta ehundaka sermoi eman behar izan zituen Bizkaian, Gipuzkoan eta Nafarroan, horretarako tokian tokiko euskalkiak menderatuz. Karguak ere izan zituen komentuan eta ordenan, hala eta guztiz ere, idazlanak ugari eta euskara onean idatzi zituen, batzuk bizi zelarik eta beste asko hil ondoren argitaratuak. Dozenatik gorakoak direnez ezin ditugu hemen aipatu baina irakurleak badaki nora jo behar duen honen berri izateko. Bat bakarra aipatuko dut, Euskaltzaindiak 2001ean argitaratua, Axularren *Gueroco guero*, hau da, bigarren ediziotik Añibarrok bizkaierara itzulia, Blanca Urgell-en edizio kritikoarekin.

Jose Kruz Etxeberria dugu Zarauzko komentura datorren bigarren frantziskotarra, 1801ean Gipuzkoako beste komenturen batetik. Gipuzkoan eta Nafarroan ibili zen misioetako sermoietan eta lau liburu argitaratu zituen 1821-1829 bitartean, *Jesusen imitacioco...libruba*, gipuzkerara egindako Kempisen lehen itzulpena eta *Dotrina* bat, besteak beste. Eskalustrazio garaian Urnietan hil zen

Lehen karlistaldiaren aurretik Zarauzko komentuan dugun azken misiolari frantziskotarra Juan Mateo Zabala da. Bilbotarra zen, guraso euskaldunengandik jaioa; beraz, bizkaiera izan zen eman zituen sermoietan. Baina ez genituen sermoiok ezagutzen. Juan Ruiz de Larrinagak 1927an eman zigun Zabalaren biografian berak ere ez zituela ezagutzen diosku. Gero agertu dira hiru koadernotan, Bermeon, Hondarribian eta Jerusalem. Beraz gutxi zen

Zabalaren euskaraz genekiena, Parisko Biblioteka Nazionalean Azkuek kopia-tutako Alegietatik aparte. Euskal aditzari buruzko lana eta bibliografiari dagokiona gastelaniaz publikatu zuen. Baina orain ezagutzen dugu aita Zabalaren euskara Luis Villasanteren edizio kritikoarekin bi tomotan kaleratu baitira sermoiak.

Bazirudien urte haietan euskara indarra hartzen zihoala aipatu frantziskotarren bultzadaz eta beste idazle eta apologisten sustatzeari esker. Baina desamortizazio eta esklaustrazioarako legeak eta lehen karlistaldiak oztopatu zuten itxaropentsua zen bide ona. Dena den, ez ziren komentu guztiak itxi ez fraide guztiak aldendu. Baina egoera honetan asko moteldu zen jendaurreko frantziskotarren lana, komentu barruan bizi izan behar zutelako (esklaustrazioa ez ezik inklaustrazioa izango litzateke) eta kalera irteterakoan fraide jantzi gabe ibili behar zirelako, habitua ematen zien begirunea galduz. Zigorraldi honek 1833an hasi eta ez zuen hain gogor jarraitu 1840tik aurrera. Dakigunez, esate baterako, Louis-Luziano Bonaparte printzea 1856.eko irailean Zarauzko komentuan egon eta hainbat euskarazko paper eta liburuak eraman zituen, esate baterako, Juan Mateo Zabalaren *Noticia de las obras vascongadas que han salido a luz después de las que cuenta el P. Larramendi*, berehala, Londresera itzuli orduko, Bonapartek Donostian argitaratu zuena.

Kristobal Linaza lemoaztarra (1806-1866) esklaustziora arte, Zarauzko komentuan egon zen eta gero Tolosakora pasatu. Bederatziiurren batzuk argitaratu zituen Tolosan 1857an hasita eta *San Franciscoac jarri zuen Irugarren Erreguela* (1865). Dirudienez Hirugarren Ordenak indar handia hartu zuen esklaustrazioaren egoera larriari erantzuna emanaz. Manuel Antonio Beobide (1840-1884), gazte zela Iparraldera jo beharrean aurkitu zena, hogeita bi urtekin argitaratu zuen Baionan *Tierceren escu-liburua* (1862) eta geroxeago *San Francisco Asiscoaren Hirugarren Ordenaco haurriden escu-liburua* (1874). Krispin Beobide azpeitiarra ere (1848-1891) Donapaleura joan zen ikasketak egitera eta han fraidetu zen. Tolosan eta Zarautzen egon zen gero, non argitaratu zuen 1885ean *Asisko Loria*, Auspoa bilduman berriz kaleratua 1966an. Baditugu XIX. mende honetan beste euskal idazle frantziskotarrak, hala nola, Jose Esteban Epelde azkoitiarra (1843-1886), Gabriel Naberan arteagarra (1852-1893), Juan Luis Arrue durangarra (1850-1909) Daniel Baertel-en laguntzaile misioetan, Manuel Umerez Etxeberria oñatiarra (1861-1934), Arantzazuko koruaren zuzendari mendearen azken urteetan eta hirugarrendarren artean erromesaldien antolatzaile Bizkaian, Andres Ozerin-Jauregi Bengoetxea zeanuriztarra (1863) misioetan milaka sermoi egin zituen, Eulalio Amunategi Alzibar gernikarra (1876) «Marianofilo» ezizenarekin sinatzen zuena, Angel Madariaga Basterretxea bermeotarra (1893), eta abar.

Hirugarren Ordenaz hainbat aipamen egin ditut aurreko lerroetan; baina ez pentsa frantziskotar sekularren ordena hau XIX. mendeko kristau erakundea zenik, askoz arinago sortutakoa baizik. Juan Zumarragak Durangoko moja klaratarrei emandako liburuen artean bazegoen bat gauza desberdin askoz oso-

tua: inprimakiak eta eskuizkribuak, denak baten josiak. Tartean zegoen, eta dago, agian Zumarragak berak idatzitako formula hirugarren ordenan sartzeko zin-egin beharreko testua euskaraz dakarrena. XVI. mendearen hasierakoa da, idazkeraren aldetik, behar bada 1521 baino lehenagokoa. Besterik agertzen ez den bitartean, testu hau izango litzateke euskarazko zaharrena, frantziskotarren historian. Ordutik hona antolatu diren biltzar, mendeurren, eta abarretan beti izan dira hizlari eta sermolari euskaldunak (4).

XIX. mendetik irten gabe, aparte utzi dut bi frantziskotar ospetsuen aipamena: Jose Antonio Uriarte Adaro (1812-1869) eta Daniel Baertel Miota (1854-1922). Aita Uriarte Arrigorriagan jaio zen eta Zarautzen hil. 1836an apaiztu zen eta eskolastrazio garaia harrapatu zuenez, Markinara jo zuen 1839an hango eskolarekin Juan Jose Mogelen bidez topo eginaz. Hogei urte bete zituen Markinan, sermolari gisa herriz herri ibiliz, fama emango zioten itzulpen lanak baztertu gabe. Misioetan Jose Antonio Ozollo gernikarra izan zuen lagun, eskolastrazioan Gernikako parroko izatera etorri zena, 1859an, Uriarterekin batera, Bermeoko komentura itzuliz. Mungian misioak ematen zegoela hil zen Ozollo frantziskotarra 1863; Uriarte, honen laguna, sei urte gehiago bizi izan zen, esan dugunez. Hogeita hemezortzi urtekin (1850) argitaratu zuen lehen liburua, *Marijaren illa edo Maiatzeko illa*. Eten gabe jarraitu zuen itzulpenak egiten, tartean Bizkaiko Batzar Nagusietan Korrejidoreak ematen zituen hitzaldienak. Baina benetako lana hasi zuen 1856an Louis-Lucien Bonaparte printzea ezagutu zuenean, diotenez, Bilboko San Nikolas parrokian euskarazko sermoia ematen ari zelarik. Asko izan ziren Bonaparterentzat egin zituen itzulpenak, eta Londresera ere bi bidaiia edo egin zituen argitalpenak prestatzeko; baina baliorik gehien izan zuena gipuzkerara *Biblia* osoa itzultzea izan zen (5). Argitaratu gabe ere utzi zuen bizkaierazko olerkien bilduma bat, egile askorena (Mogel, Eusebio Azkue, e.a.) oraintsu Jon Kortazar eta Miren Billalabeitiak argitaratu eman dutena, *Poesia Bascongada. Dialecto Vizcaino* (1987), biltzaileak berak emandako izenburua errespetatuz.

Durangarra dugu beste frantziskotar ospetsua, Daniel Baertel Miota. Hamasei urtekin hartu zuen abitua eta 22 urtekin apaiztu zen 1876an. Hau ere, bizkaitarra izanik, Zarautzen hil zen Uriarte bezala. Frantziskotarren eta Euskal Herriko sermolarien historian mito itzalezina gertatu da fraide misiolari hau. Hizlari mitikoa izan zen bere entzule eta garaikoen artean, eta hala heldu zaigu ondoko eno oitzapenera: 13.500 sermoi egitera iritsi omen zen 45 urteko prediku-lanean. Askotxo dirudi, ia egunero sermoi bat da eta; baina kopuru mitiko horrek ematen digu ekarria eta erraztasuna zeukan sermolari baten irudia. Bi sermoi, Durangon (1885) eta Zumaian (1900) emandakoak, argitaratuak daude.

(4) BASABE GOITISOLO, Luis Lucas, «La predicación en la Seráfica Provincia de Cantabria» in *Homenaje*, 146-158.

(5) ARANA MARTIJA, Jose Antonio, *Bibliografía Bonapartiana*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1991. Jose Antonio Uriartek Bonaparterentzat egin zituen itzulpen guztien fitxak agertzen dira, 892/902 fitxak. *Euskera*, 1991-I, 127-297.

Hemen zalantzan jartzeko moduan eman dugunez sermoien kopurua, zer esango genuke zenbatzen ez zekien batek edo askorenak nahaspilaturik bati atxiki zionak esan baligu Andres Ozerin-Jauregik 18.000 sermoi eman zituela? Eman behar diren sermoi guztiak ez direla aurretiaz idazten badakit; baina predikariek bazuten sermoiak idazteko ohitura. Eta han hemenka gorde diren sermoiak ondare oparoa ematen digute erlijio literaturari buruz. Zarauz eta Arantzazuko artxiboetan (azken honetan Tolosatik eta Bermeotik ekarriak) gordetzen dira XVIII-XIX. mendeetako sermoiak, frantziskotarrenak, dirudieenez, gehienak. Labayru erakundeak hartu du ondare honen katalogatze lana eta 593 egile desberdinen 5.400 sermoi fitxatu dira. Idazle hauetatik 132 idazle ezagutuak dira eta beste 461 ezezagunak. Badaude euskarazko sermoiak, gehienak, eta gaztelaniazkoak ere. Euskarazkoen artean 2760 gipuzkeraz idatzitak, 1370 bizkaieraz, eta gutxi batzuk nafar hizkeraz (45) eta lapurteraz (12). Adolfo Arejitak eman dizkit datu hauek eta gehiago ere nahi duenarentzat (6).

Hurrengo lerroetan nahi nituzke, labur baino ez bada ere, euskal idazle batzuk gogorazi. Batzuk, XIX. mendean jaio arren, XX. ean eskaini dizkigute emaitzak. Beste guztiak mende honetan, baina 1936ko gerra aurretik jaioak. Salbuespen bat egingo dut talde honetan aipamen berezi bat Luis Villasanten eta Bitoriano Gandiagarekin.

Hogeigarren mendean sartu berriak garala, topo egiten dugu berriz Hirugarren Ordenarekin frantziskotarrek zeukaten harremanarekin. Jose Antonio Ugarte Aldai (Angiozar 1860 - Zarautz 1935) da 1900ean Tolosan inprimatzen duena *Aita San Frantziskoren Irugarrengozat Eleiz-Kantak* (29 or.) gero 1919an 64 orrialdera gehitzen duena, musika eta guzti. Zarautzen zegoen mendearen hasieran, han inprimatzen baitu 1900an *Zarauzko aita misionari batek 3en ordenako anai arrepai eskaintzen dien Lore Sorta*. Eta 1927an, gai berberaz 856 orrialdeko liburu ederra, *Zeruko mana gozoa*. Gai bera darabil Jose Maria Azkue Goñi erreteriarrek (1869-1938) *Irugarren Ordena edo Prantziskotar Irugarren Senidetako Araudia eta Barkapena* liburuskatxo argitaratzen duenean. Bederatziurren batzuk ere argitaratu zituen, baina idazle fama eman zioten liburuak izan ziren *Aita Prantzisko Donsuaren eta bere praillien loratxoak* (1923) eta, urte berean, *Antoniotarren esku liburua*. Jose Maria Azkue hau da frantziskotarren artean Euskaltzaindiak izendatu zuen lehen euskaltzain urgazlea.

Historiagile eta kronisten saila datorkigu orain. Pedro Luis Zalóna Zalóna aretxabaletarra (1873-1944) dugu lehena. Arantzazuko Amaren euskarazko historia liburu baten eman zigun lehena bera izan zen: *Arantzazuko Ama Birjiñaren kondaira eta bederatzi-urrena*. Liburu neurrian diot, 1903an kaleratutakoan 96 orrialde zituen eta 1921koan 120. Juan Karlos Guerrak 1890ean

(6) AREJITA, Adolfo, «Euskarazko eskuizkribuak: Altxor zaindu eta katalogatua» in *Arantzazu*, 205-209.

eman ziguna 34 orrialdeko liburuxka izan zen. Juan Ruiz de Larrinaga Larrañaga gernikarra (1876-1954) Kantabriako Probintziaren kronista, euskarazko artikulua *Ibaizabal* aldizkarian publikatu zituen. Basilio Guerra Telleria legazpiarra (1882-1967) ordenan hainbat kargu izan zituen «gaztelania nagusi izan zen garaietan beti bilatu zuen zirrikiturik euskarari leku egiteko». Jose Adriano Lizarralde Balerdi zaldibiarra (1884-1935) bederatziurren batzuetatik aparte ez zuen euskaraz askorik idatzi; baina merezi du aipatzea *Historia de la Virgen y del Santuario de Aranzazu* (1950) eta Oñatiko Unibertsitatearen historiagatik.

Gaozen berriz idazleen haria hartzera. Antonio Arruti Olaizola Zarautzen jaio zen 1882an eta Tolosan hil 1919an, gazte, beraz, eta itsu geratu zelarik azken urteetan. Hala eta guztiz ere, emaitza ugaria du olerkietan. Tolosan 1913an antolatutako Euskal Jaietan saritua izan zen eta hurrengo urtean Bilbokoetan. Arrutirena ei da «Zure errukizko begiak, Ama» zortzikoa misioetan hainbat aldiz kantatua izan dena (7). Jose Martin Arrue Galdos, aretxabaletarra (1884) hainbat aldiz aurkitzen dugu *Arantzazu* aldizkarian euskarazko artikuluekin. Ospe handia lortu zuen Guridiren *Mirentxu* eta *Amaya* operen libretoak euskaratu zituenean (1910, 1920). *Aranzazu* aldizkarirako euskarazko artikulua bidaltzen zituzten Kubatik Jose Domingo Arzallus Olazabal (Larraul, 1892), Fidel Celestino Zabala Zabala (Errezil, 1901) eta Pedro Aranguren Mendizabal (Legazpia, 1903). Txinan egon zen misiolari Eusebio Bengoa gernikarra, «E.B. Akordagoitia» ezizenarekin sinatzen zuena «Chinako barriak» izenburupean *Euskal Esnale*-ra bidaltzen zituen artikulua, baita *Euskalerriaren alde* aldizkarira, 1919ra arte. Baina idazteari utzi zion ortografia-ko arau akademikoak errespetatzea eskatu ziotenean.

Belaunaldi berri bat datorkigu, 1936ko gerra aurretik jaiotakoena baina emaitza oparoa gero emango digutena. Misioetako sermoiak eta erlijioari buruzko idazlan eta liburuak, nahiz eta arlo hau ez ahaztu, ez dira ardura gehien ematen dizkien zereginak. Mundua aldatzeaz batera eta zientziak ematen dituen aurrerakaden arabera, beste ikuspegi baten barruan aurkitzen dira kanpoan hezitako asko eta hemen ibilitakoak ere beste irudimen zabalago eta sakanagoarekin egiten dute lan: teologia, moralak, dotrina, eta abar ez dira horrenbesteko gaiak eta hezkuntza, hizkuntza, etnologia, soziologia eta beste dira aurrerantzean frantziskotar askoren ikerkuntzak. Ignacio Omaetxebarria Martitegi gernikarra (1909-1995) dugu talde berri honen lehenetarikoa eta eredu, gainera. Alemanian apaiztua (1932) gerra aurretik etorri zen Arantzazura, non goi mailako karguak izan zituen. Baina ikertzea eta idaztea zen zereginik gogozkoena. Villasanteren laguntzarekin prestatu zuen *Euskera* izenburuko liburua (1959): gramatika, aditza, krestomatia edo antologia. Urte pare bat lehenago euskaltzain urgazlea izendatua izan zen (1957). Kandido Iza-

(7) Antonio Arrutiren olerkiak oraintsu izan dira argitaratuak: *Olerki galduak*: Recuperación de un poeta olvidado. 1998.

girre Salaberria urretxuarra (1913-1967) latin irakasle izan zen Arantzazun, baina duintasun handiz saiatu zen hizkuntzaren altxor lexikala mintzatzaileen ahotik jasotzen. *Vocabulario vasco de Aranzazu-Oñate* (1970) utzi zigun eta Gipuzkoa eta Nafarroako beste herri batzuetakoa ere. Garaikidea, 1913an Gabirian jaioa da Julian Alustiza Jauregi, gerrarekin batera apaiz eginik (1936) Euskal Herritik kanpo bizi beharrean aurkitu zena, eta predikari elebiduna. Etnologia gaietan aditua, bi liburu eder argitaratu zituen, *Lihoaren penak eta nekeak* (1981) eta *Euskal baserriaren inguruan* (1985) Imanol Berriatua Ibieta (1914-1981) dugu uhin berriko euskalaria. Elantxoben jaio arren, Gernikara ekarri zuten txikitan eta hemendik Arantzazura jo zuen 1930ean. Euskararen irakaskuntzan egin zuen lana da aipagarriena *Hitz egin* metodoaren bidez (1978), Euskaltzaindian lanean zegoela prestatu zuena. Ikasleari laguntzeko irakurgai gisa *Itsasoa eta ni* (1981) eta *Ikasle Israelen* (1982) liburuak argitaratu zituen. Euskaltzain urgazlea izan zen izendatua 1961ean. Jaiotzez ia herri batekoak ditugu, Ibarrangelukoak, Sabin Zubieta Iraguen (1912) eta Jon anaia (1921), gaur sermolari famatuak eta azkena musikari trebea.

Bi sermolari entzutetsuak aipatu ditugu azken lerroetan eta frantziskotarren tradizioa jarraituz gehiago ere izan direla, eta ez inalakoak, esan behar dugu. Eugenio Agirretxe Azpillaga erreizildarra (1920) aipa dezagun lehendabizi Hirugarren Ordenako arduradun urte askotan izana, misioetan sermolari famatua, Demetrio Garmendia Otegi (Berrobi 1908-1999) lagun zuela eta bederatziurren eta deboziozko libuak argitaratu zituen. Euskaltzain urgazlea izan zen izendatua Agirretxe 1957an eta ohorezkoa 1998an. Sermoiaren oratorio gabeko hitzaldi modernoak entzun nizkion urte askotan Gernikan, parrokiako meza nagusietan, Jose Goitia Albizu zumaiarra-bermeotarrari (1925-1995). Idatzita ekartzen zituen hitzaldiok eta nonbait badaude argitaratzea merezikio luke, gaurko munduari dagokion eduki eta mezuagatik. Nik entzun nion lehen sermoia (hau bai sermoi sutsua!) Arantzazun 1961.eko uztailaren 18an eman zuena da. *Lau Ebanjelioak* itzultzen lagundu zion Fernando Mendizabal Mujikari (Zaldibia, 1934) eta Idazki Sakratuetan doktorea zenez, *Elizzen arteko Biblia* (1994) itzuli eta prestatu zutenen artekoa dugu. Fernando Mendizabalek bi euskal gramatika euskaraz argitaratu zituen, bata gipuzkeraz (1969) eta bestea batuan (1972). Urgazle izendatua izan zen 1964an.

Poeta handi bat duqu goraiatzekoa gerra osteko lehen urteetan, hots, Salvatore Mitxelena Lazkano (1918-1965), zarauztarra bera, olerki askoren artean funtsezko hiru liburu eman zizkiguna: *Arantzazu. Euskal-sinismenaren poema* (1949), *Ama- semeak Arantzazuko kondairan* (1951) eta *Unamuno eta abendats* (1960). Euskaltzain urgazlea izendatu zuen Euskaltzaindiak 1952an. Erlijio kutsua dute urte hauetan Andoni Sorarrain Amunarrirek (Alkiza, 1928) argitaratu zituen bi liburuk: *Santa Maria Goretti* (1950) eta *Lili txuria odolatan* (1955). Dena den, nabaritzen ari dira erlijio gaietatik urruntzen doazen liburuak edo Vatikanoko II. Kontzilioaren ondoren erlijioa beste ikuspegitik ikusten dituzten idazkiak. Felix Bilbao Monasteriok (Morga, 1932) argitaratu zuen *Ipuin barreka* (1959) eta euskaltzain urgazlea izendatua izan zen

1965ean. Garaikideak ditugu Joseba Etxeberria Ariztimuño (Segura, 1932) Kandido Zubizarreta Azkoitiaren laguntzaile eta ordezkoa Arantzazuko bibliotekan, eta Arnaud Erdozainzi-Etxart (Ibarla, 1934-1984) urgazle izendatua 1983an. Madrilen Filologia estudioak egin zituen Jose Luis Zurutuza Arregik (Zegama, 1935) eta 1977an hasita euskarazko *Egutegia* zuzentzen duena eta «Arendui» izenordearekin *Arantzazu* aldizkarian euskarazko artikulua idazten dituen. Ez ditzagun ahaztu gazteagoak diren Pello Zabala Bengoetxea (Amezketeta, 1947), metereologoa izanaz gain, *Naturaren mintzoa* oraintsu eman diguna eta Iñaki Beristain Uzkudun (Errezil, 1947) *Bizitzaren egutera* (1999) liburua argitaratu duena eta prentsan artikulua egilea. *Arantzazu* aldizkariaren zuzendaria dugu une honetan. Badira beste fraide batzuk, Arantzazun eta beste komentuetan euskaraz hitz egin eta idazten ari direnak.

Kanpora begira hau zen Arantzazutik edo hango fraideengandik euskari ematen zitzaion tratamendu estimagarria. Baina barne historia aztertzen badugu, espero ez genuen orban txoa ere aurki dezakegu (8). Hogeigarren mendean Arantzazuko ikastetxeak fraidegaien seminario gisa funtzionatu zuenean (1909-1991) ia beti eman zituen euskarazko eskola orduren batzuk. Denbora ilunetan ere, demagun Primo de Rivera diktadura garaian, ikasketen plangintza burutu zenean (1922-1927) bazuten mutikoez laugarren kurtsoan euskara ikasgai; baina ez zen euskara ikasleen mintzaera. Hala gertatzen zen «Arantzazura euskaldun huts joandako mutikoak oso sarritan apaiz gazte euskaraz atzenduak edo ahaztusk ateratzen zirela» Agirrebaltzategiren esanetan. Eta jarraitzen du: «Egoera horri konponbidea eman nahian edo, euskara-orduak ugaritu egin zituzten, sei urtetan asteroko bi ordu ipintzeraino. 1968tik aurrera, Euskal Herri osoko euskararen berrezkurapenaren eta euskal eskolaren aldeko mugimenduak lagundurik, Arantzazuko mutikoen kolegioko eguneroko barnebizitan euskara normalduz joan zen, nahiz eta eskolak gehienak erdaraz jarraitu 1990ean ikastetxea itxi zuten arte».

Komunitateko fraideen hizkuntza euskalduntzea askoz nekezagoa gertatu zen. Alde batetik fraideen arteko barne mintzaera gaztelania zenetik euskaratzea zen kontua. Bestalde liturgiak bi irtenbide eskatzen zituen; bata, jendaurrean erabili behar zen hizkuntzarena, eta bestea fraideen arteko barne otoitzaldiena. Arantzazuko komunitatearen hizkuntza ofizialak latina eta gaztelania izan ziren XX. mendearen lehen bi herenetan: latina liturgian eta ia erabat gaztelania komunitateko ekitaldietan 1980ko urteak arte. Baina 1970.03.16an egindako Kapitulu edo biltzar nagusian, gehiengo handiak euskara erabiltzea herritarrekin baterako elizkizunetan eta komunitatearen bakarrekoetan, berriz, gaztelania. Azkenean, 1994an, komunitateko liturgia osoa euskaraz egitea erabaki zen. Prozesu hori mingarria gertatu izan zen, alde batetik karitatearen argumentuak eta beste aldeko eskubidearenak topo egitean, eta karitatea direk-

(8) AGIRREBALTZATEGI KORTABARRIA, Paulo, «Arantzazuko hizkuntz ekologia-antropologiak» in *Arantzazu*, 140-145.

zio bakarrekotzat hartzen, Gandiagak bere poesian garrazki salatu zuenez. Ho-geita bost urte horietan (1970-1994) fraideek koruan gaztelaniaz errezatzen zu-ten bitartean, Bitoriano Gandiagak korupera egin zuen alde, bertan euskaraz sorturiko salmorik garratzenak otoitzean Jainkoari esateko «Korupeko salmo-ak». Idatzita utzi zuen (1977): «Eta berrogei urtetan / karidadeari ez diot en-tzun / euskaraz egitekorik».

Orduan bai egia izatera iritsi zela 1970.eko Kapituluari aldarrikatu zena, hots, Arantzazu Santutegi euskalduna zela. Aspalditik zetorren gutxiengoan taldeen ahalegina barne harremanetan, ikasketetan, ikerketa lanetan, eta abar, euskara mintzatua eta idatzia sartzeko. *Aranzazu* izeneko aldizkaria erdara hu-tsean kaleratzen bazen ere, 1943an «Euskal atala» aurrerantzean sartzeari onar-tu zen. Aldizkari beraren izenburua ere euskal grafiara pasa orduko urteak joan ziren, 1987.eko urrian *Arantzazu* izena hartu baitzuen. Gerra aurrean (1930-1936) Arantzazuko teologoen *Ensayo* aldizkari elebiduna banandu zuten be-raien artean. Eta urte hauetan atera zen, euskara hutsean, *Irugarrengoen ira-kaslea*, lehendabizi Zarautzen eta 1935.etik Tolosan. Azken urte honetan, Foruko komentuan *Forua* aldizkaritxo atera zen, elebiduna, barne irakurle-entzat. Eta hau bai harrigarria! Gerra denboran, non eta Nafarroako Oliten, fi-losofo frantziskotarrek atera zuten (1936-1937) euskara hutsean *Loramendi* al-dizkaria.

Gerra ostean zailagoa gertatu zen euskarazko aldizkariak kaleratzea, ez erlijio edukinagatik, jakina, hizkuntzagatik baizik. Dena den, ikusi dugu 1943an «Euskal atala» agertu zela *Aranzazun*. Handik bi urtera (1945) *Anai-tasuna* euskaraz kaleratzeko ausartu ziren Tolosan frantziskotarrek. Zortzi urte geroago (1953) bizkaieraz atera zuen Gernikan Imanol Berriatuak. Urte ho-rietan euskarazko *Egutegia* (1947) ere atera zen Arantzazun eta beste saio ba-tzuk ere egin ziren euskararen alde: *Excelsior* elebiduna (1948-1955) eta *Gure Izarra* (1950-1974) Oliten, inoiz eta lehenagoko urteetan ikasleen artean era-biltzeko ale bakarra ere inprimatu zuena. Barne eta kanpokoentzat euskal ku-tsua hartzen hasi zen Arantzazuko Santutegia, erromesentzako otoizaldi eta elizkizunetan euskarazko errosario, sermoi eta herri-kantak gero eta ugariago egiten zirelako.

Baina urte bat dugu aipatu beharrekoa, zeinek markatzen duen benetako euskararen aldeko muga: 1956. Yakin (gero Jakin) aldizkariaren sortzea eta Euskaltzaindiaren Biltzarra. Bi ekintza hauek belanaldi berri baten emaitza dakarkigute. Fraide talde batek, hasieran teologia-filosofia direlarik gaiak, sor-tzen dute *Yakin* aldizkaria, non erlijiosoen betetzen duten edukinaren gehien-goia. Baina idazle sekularrak ere kultura arazoak ukituz parte hartzen hasi zi-ren 1961n eta 1964an itxi egin zuten aldizkaria agintariek. Kepa Enbeita Ealo eta Joseba Intxausti arduratu ziren zuzendaritzarekin lehen urteotan. Gero, 1967tik aurrera talde sekular batek lagundu zien freideei, 1968an Joan Mari Torreldaik zuzendaritza hartu zuen arte. Baina aldizkaria debekatua izan zen eta Jakin Sorta izenenko liburu bilduma argitaratzera ekin zion: elkarlaneko

liburuak, eta egile frantziskotar hauenak hain kuzen: Jose Azurmendi, Manolo Pagola, Joseba Intxausti, Joan Mari Torrealdai eta beste. Azken hau da egun Jakin aldizkaria zuzentzen duena.

Aipatu Jubileoko urtea zela eta (1956), *Euskaltzaleen Biltzarra Euskaltzaindiaren itzalpean* antolatu zen Arantzazun iraileko 14, 15 eta 16an. Luis Villasantek esan zituen sarrerako hitzak eta beste frantziskotar batzuk ere eman zituzten beraien txostenak: Kandido Izagirre, Fernando Mendizabal, Bitoriano Gandiaga eta Julian Alustiza. Gero, berriz Arantzazun, 1968.eko urriaren 3, 4 eta 5ean antolatu zuen Euskaltzaindiak Biltzar Nagusia, zeinetan euskara batuaren zimentarriak jarri ziren. Hor bada, Arantzazuko fraideen etxean egin-dako bi Biltzar garrantzitsuen aipamena. Ez dut gai hau luzatuko, Jose Luis Lizundia adiskideak emango digulako xehetasunez beteko txostena.

Belaunaldi berriaz ari ginela esan dugu lehen. Euskararen itsasoko uhin handi honek ekarri dizkigunetatik idazleen aipamenak egin ditugu aurreko lefroetan, ez denenak noski. Gerorako —oraingorako hain zuzen— utzi ditugu Jakin aldizkariaren inguruan euskal kulturarekiko idazle eta ikerleak. Kronologikoki zaharrena, eta behar bada proiektu berrien eraginkorrena Joseba Intxausti Rekondo dugu (Segura, 1936) *Euskal-aditza. Gipuzko-bizkaieraz* eman zigun (1960) hurrengo urtean euskaltzain urgazle izendatua izan zela. Hainbat artikulu *Jakinen* eta eta beste aldizkarietan argitaratuz gain, *Iraultza-ren hildotik* (1972) liburuarekin hasi zuen bibliografia aberatsa. Unibertsitate Zerbitzuatarako Euskal Ikastetxea (UZEI) zortu zuen eta zuzendu 1978an. Euskararen historiaz ari izan da argitaratu dituen gehienetan, beste askoren artean bi aipatuko ditudalarik: *Euskara, euskaldunen hizkuntza* (1990) eta *Euskal historialariak eta frantziskotarrak* (1998). Hurrengo Jose Azurmendi Otaegi da (Zegama, 1941), 1965ean urgazle izendatua. *Hitz berdeak* poema liburua kaleratu zuen 1971n eta urte berean *Hizkuntza, etnia eta marxismoa*. Hamarkada horretan hamar liburu edo argitaratu zituen, tartean *Zer dugu Orixeren kontra* (1976) eta *Zer dugu Orixeren alde* (1977). Arana-Goiri eta Mirande ere izan ditu aztergai. Alemanian egondako urte batzuk ere eman zitoten sozio-politikaren ikuspegi berri bat, bospasei liburutan azaldua. Jakin taldekoa eta UZEIn lan oparoa egindakoa dugu Paulo Agirrebaltzategi Kortabarria (Oñati, 1942) Elkarlanean eman digu *Jakinen* «Kultura eta fedea» eta «Fedearen dinamika» (1972). UZEIko Filosofia eta Erlijioa hiztegietan parte hartu du. Liburu bat ere zor diogu: *Gizakiari buruzko entseia: giza kulturaren filosofiari sarrera* (1995). Laugarrena, Agirrebaltzategiren adin berekoa, Joan Mari Torrealdai Nabea da (Forua, 1942). *Jakin* aldizkariaren lehen urteetatik zuzendaritzan sartua, han argitaratu zituen hainbat lan eta zuzendari moduan jarraitzen du egunotan. Frantzia ikasketak egin eta *Iraultza*z tesia argitaratu zuen 1973an; eta gero Deustuko Unibertsitatean kazetaritza karrera eginda, *Euskal Telebista eta euskara* argitaratu zuen (1985). Bi liburu eder, mardul eta datuz eta dataz aberatsak eman zizkigun: *Euskal idazleak gaur* (1977) eta *Euskal Kultura gaur* (1997). Urtean zehar argitaratu diren euskarazko liburuen errolda ematen digu urtero *Jakinen*. Euskaltzain urgazlea izendatua izan zen

1975ean. Lauetatik hiru, Agirrebaltzategi izan ezik, sekularizatu egin dira. Azkenean, Euskaltzaindian *Hiztegi Baturako* lan baliotsua egiten ari dena Jose Antonio Aduriz Zabala da (Oiarzun, 1949), 1991n euskaltzain urgazle izendatua.

Nola amaitu lan hau eta urrezko giltzarekin itxi nire erdi herrikideak go-raipatu barik: Villasante gernikarra eta Gandiaga mendatarra. Luis Villasante Kortabitarte (Ajangiz-Gernika 1920 - Arantzazu 2000) oso ezaguna dugu idazkietatik eta Euskaltzainburu izan zelako (1970-1988). Honen bio-bibliografia le-ro batzuetan sartzea ez da posible eta Euskaltzaindiaren Iker bildumako 6. zenbakian eman nuena begiratu beharko da. Geroztik, Villasanterekin batera Arantzazura joan zen beste gernikar batek idatzi duena ikusi beharko litzateke, hots, Jose Antonio Gandarias Gorriño (Gernika, 1920) frantziskotarrak: «Luis, ene lagun miña» eta Jose Luis Zurutuzak idatzitakoa «Aita Villasante eta Arantzazu» (9).

Bitoriano Gandiaga Artetxe (Mendata, 1928 - Arantzazu, 2001) gogotik eta bihotzetik kendu ezina dugu. Hala adierazten dute Bitorianori buruz agertu diren artikulua, azterketa gogoeta eta liburuak. *Elorri* poema liburua argitaratu ondoren (1962) euskaltzain urgazle izendatua izan zen eta hil aurretik oho-rezkoa. Merezi zituen, bai, laudorio guztiak poeta gisa *Hiru gizon bakarka* (1974), *Uda batez Madrilén*(1977) eta *Gabon dut anuntzio* (1986) eman zigunak eta hitz-lauz *Denbora galdu alde* (1985) eta *Ahotsik behartu gabe* (1997).

Emandako izenak ez dira bakarrak frantziskotarren artean euskararen alde lan egin dutenek eta euskaraz idatzi ere. Eta aipatutakoen artean ez dira emandako izenburuak bakarrak bakoitzaren bibliografian. Liburu bat bete beharko genuke hau guztia bildu nahiez gero. Eta kantuan hartu behar dugu, baita ere, hainbat eta hainbat idazle daudela fraide izateari uko egin ziotenak, frantziskotarren komentuetan euskara ikasi edo landu eta goi mailakoak izatera iritsi direnak. Badaude gainera fraide estudioak egiten ari zirenean sariak irabazi zituztenek eta gero beste mundu baten sartu ondoren beste arazo batzuekin arduratu eta euskara maite izan arren, bigarren maila batera baztertu zutenek. Hau guztia hausnartuta, argi eta garbi geratuko zaigu frantziskotarrek euskararen alde egin duten lana.

Joseba Intxaustik dioskunez «frantziskotarren mundu hori gure herritarren historia erlijioso eta kulturallean pisuzko fenomeno izan da, komentuetan eta herri-herrian. Gutxienez mentalitatean historiarako aintzakotzat hartzekoa» (10).

(9) Bi lan hauek *Hegats* aldizkarian agertu dira, 2002, 31an.

(10) INTXAUSTI REKONDO, Joseba, *Euskal Historialariak eta Frantziskotarrak*, 13.

ARANTZAZUN EUSKALTZAINDIA

Oñati, Arantzazu, 2002-VIII-18

*J. L. Lizundia,
Euskaltzaindiaren idazkariorde-kudeatzailea*

Euskal Herrian toki gutxi izango dira, seguru asko, Euskaltzaindiak hainbeste biltzar, jardunaldi, bilkura eta beste egin dituenik.

Hasteko, hiru Biltzar egin ditu Euskaltzaindiak bertan.

1955-V-29. Data hau da ene ustez, lehendabizi Euskaltzaindia Arantzazura datorrena da. Hain zuzen, bertan, bildu zen maiatzeko hileroko bilkura egiteko, Arantzazuko komentuan.

1956-III-23. Donostian, Diputazioan, Ignazio Maria Etxaide buru zelarik egin zuen martxoko hileroko bilera. Azkeneko puntu bezala, honako hau dakar: «Aita Villasantek Arantzazuko jubileo urtea dela eta ia Euskaltzaindiak batzar moduko bat egin dezakeen, jai bat antolatuz, eskatzen du. Aztertuko da asmo au». Hileroko Batzar Agiri zenbait falta ditugu, nahiz eta Nazario Oleagaren etxetik asko ekarri nituen Euskaltzaindira, haren seme-alabak emanda. Interesgarria da urte bereko irailean egin zela Biltzar hori.

* * *

1956-IX-14, 15, 16. Lehendabiziko Biltzarra egin zuen Arantzazun Euskaltzaindiak, frantziskotarren babesari eskerrak. Ez zuen garai hartan beste leku askotan aurkituko aterperik. Esan bezala, aita Villasanteren proposamen izan zen. Hura izan zen sarrera-hitzaldia egin zuena. Hiru egunetako egitaraua izan zen. Dugun agirietaatik ateratako egitaraua. Hiru hizlari bizi ditugu, Fernando Mendizabal, euskarari buruz mintzatu zena eta aita Zabala, Euskal Herrian zehar «bertsolari bila» txostenduna eta Patxi Altuna, «Azpeitiko euskara aztertuz», gaia jorratu zuena. Osotasuna kontuan izanik, bada, proposamen bat bertara Iruñetik bidalitakoa, izenik gabe, nahiz eta orriaren atzekaldean, eskuz idatzitako zerbait aurkitu. Geroztik nor zen jakin dugu, Montero Sagasti tuterarra, hain zuzen duela hilabete pasa hango ikastolakoe-kin Andres Iñigo eta biok izan ginenean omentzeko atera zen izena. Honako hau dio: «los suscribientes...». Juan Garmendia «Zeleta» euskaltzain urgazlea zenak, *Arantzazu* aldizkariaren 1956ko 355. zenbakian, kronika jakingarri bat

egin zuen. Zenbait puntu azpimarratu nahiko nituzke. Xedeak zertarako egin zen, batzar lekuari buruzko iradokizunak ematen ditu, hiru egunetako hiru jardunaldien kronika zehatza eginez. Lehendabiziko egunean izan zirenak: aita Intza, Nazario Oleaga, Pierre Lafitte, Manuel Lekuona eta Luis Mitxelena, mahaiburuan eta Alfonso Irigoien, biltzarraren idazkari lanetan, Nazario Oleaga zen idazkari akademiko. Aita Villasantek egin zuen txostena eta gero aipatutako Patxi Altunak, aita Kandido Izagirrek, Fernando Mendizabalek eta Luis Mitxelenak. Bigarren egunean, mahaiburu Nazario Oleaga, Euskaltzaindiko idazkaria; Bitoriano Gandiaga eta aita Omaetxebarriak, biok frantziskotarrak eta euskaltzain urgazle garai hartan, Graziano Gesaltzakoaren bertso saioa, aita Zabalaren txostena eta arratsaldean, Luis Mitxelena buru zela, J.L. Alvarez Enparantza Txillardegiren hitzaldia: «Euskal literatura idazlan suspengarria». Jose Maria Lojendio, laster, gero, euskaltzainburu izango zenak; aita Villasanteren bigarren txostena; aita Mokoroaren txostena, euskararen bizitzaz. Hirugarren eguneko batzarrari, batez ere, jardun zuen orduan, Antonio Arrue, aita Gastesi, Pierre Lafitte eta Luis Mitxelena zirelarik. Jose Migel Barandiaranek egin zuen hitzaldia eta baita ere, Mitxelenak irakurri, Andoni Urrestarazuk bidalitako Jon Miranderen euskal lana. Aita Iturriak, bestalde, beste txosten bat egin zuen. Aita Agirretxe hori ere, oraindik bizi dugu, euskaltzain ohorezkoa eta bukatzeko, Antonio Arrue euskaltzainak. Zioenez, «200 lagun inguru ginen, kapadun, prakadun edo gonadun. Ura edertasuna, hango alaitasuna, hango jardunak, hango ahoskerak, hango besarkadak eta txalogarriak, Muxikako Enbeita'tar Balendin gazteak, bere aita Kepa zenaren antzera abesten zituenak. Azkenik, denon zutik «Gernikako Arbola» abestu genuen eta frantziskotarren abesbatzak «Agur jaunak» abestu ondoren, bukaturik gelditu zen, egundo ahaztuko ez dugun Arantzazuko euskal batzarra». Bertako ondorioa izan daitekeen agiri bat dakarzueta, 1956ko urriaren 4koa, hain zuzen.

Gerra zibila amaitu eta 17 urtera frankismoaren garairik gorenean, biltzarra egitea eta, han egin ahal izatea, ez da huskeria, ez da gutxiagorik ere. Uste dut Euskaltzaindiak esker ona zor diela ordutik geroztik, Arantzazuko komentuari eta frantziskotarrei.

Hemen ez da urte horretakoa amaitzen, 1956-X-12. Berriz ere urriko batzarra han egitea, Alfonso Irigoien idazkariordeak Euskaltzaindiaren egoitzatik bidalitako adierazpenaren arabera da, Arantzazuko Biltzarren ondorio beza-la. Beste xehetasunik ez dugu aurkitu gutun hori baizik.

* * *

1956ko Biltzarraren ondotik Bilbon 1958an, Eibarren 1959an eta Donostian 1966an egiten dira, II., III. eta IV. Biltzarrik. Baina V.ena, berriz ere, 1963an, Arantzazun. Hiztegi itundua eta kultura hitzak gaia jarrita. Irailaren 30ean eta urriaren 1 eta 2an. 1963-64ko *Euskeran* eta 82. orrialdetik 449 orrialderaino. Gai nagusi bezala, aldiz aurretik izendatu zen «Euskal hiztegia eta gaur eguneko beharrak», bi zatitan berezita; «Euskal hiztegiaren iturburua»

eta «Kultura hitzak euskaraz». Honako hau dakar Biltzarraren hitzaldi eta txostenen sarrera edo kronika gisa, kapituluz kapitulu: 1. Sebero Altube, hiztegi arazoetan maisu, aurkezpena; aita Villasanterena, dirudi, argi eta garbi. Altube jaunak izaki aldetik haren lanak. 2. Altube jaunaren kezka nagusiak euskarari buruz, hizkera zaintzeko arauak; Altube jaunaren iritziak euskal hiztegiari buruz; euskaltzain urgazle eta geroago euskaltzain ohorezko izango zen Julene Azpeitiaren txostena irakurri zen, gure ama euskararen alde, lau iritzi. Hurrengokoa, Jose Maria Azpirozen txostena. Han izan nintzen ateraldia izan zen euskalgintza mundura, ibigarren, lehendabizikoa, urte bi lehenago, Donostiako Biltzarrera bidalitako gutuna izan zen, salapartatu suertatu zena eta eztabaidatsu, hain zuzen. Ondo oroitzen naiz Jose Maria Azpirozen hitzaldiaz, hots, Azkueren jaunaren hiztegia osatzeko Nafarroako Leitzaan bildutako hitz bilduma. Orotariko Euskal Hiztegiko corpusean sartua dute, inprentako 19 orritako lan luzea baita?. Azurmendi frantziskotar eta euskaltzain urgazleak egin zuen hurrengo hitzaldi luze eta sakona, «Jakin euskal kulturaren bideak lantzen» deritzana. Inprimategiko 16 orrialde hartzen ditu, hitzaldi honek. Barandiaranen txostena izan zen hurrengokoa, «Euskararen iztegia nola litzakeen» deritzana. Jarraian, «Batasunerako urratsak euskal eta kultur hiztegia» deritzana, Jose Basterretxea «Oskillaso»rena. Hau ere, eztabaidatsua gertatu zen eta ondo oroitzen naiz bere arrakastaz. Imanol Berriatuaren hitzaldia ere niretzat oso jakingarria, Bermeoko arrantzaleen lexikoa deritzana. Ondoren, hara hor zer dioen: «Orain segidu daigun aurrera eta entzun naizue, sasoia da eta, zelako lexikoa darabilen bermeotarrak itsasoan dabiltzanean. Oraintxe urten-go dau Bermeoko portutik oeste afrikarantz eta bidai guztia euskaraz» eta ze euskaraz darabilen azaldu zuen aita Berriatuak. Nikolas Alzola, anaia Berriotxo, euskaltzain urgazleak «Euskal itzen» maiztasuna izeneko txostena bidali zuen, gaixorik zegoelako. Informatika baino lehenago hornitutako txosten maiztasunari buruzko txostena da berau, anaia lasalletar adiskideak egin zuena. Andoni Urrestarazu «Umandi»k bidalitako hitzaldia irakurri zen, euskararen aldeko lan orokor baten egitaraua izenekoa. Joseba Intxaustiren hitzaldi sakona ere entzun genuen. Jean Haritschelhar gaurko gure euskaltzainburuaren txosten bat ere agertzen da, «Zertan den eskuara» deitua. Aita Agirretxe-ren «Gaurko izlariak eta euskara» izenekoa. Orduko kontestu eta garaian jarri behar dira Biltzar horretako hitzaldi eta txostenak eman ziguten sarrera eta zirrara ulertzeko.

* * *

Eta goazen orain III. Biltzarrera, 1968kora, III. Arantzazun, tartean, 1964an beste bat izan zen Loiolan. Bere Urre Ezteiak zirela eta 1968.eko urriaren 3, 4 eta 5ean. Urte horretako utarrilean Bilboko egoitza zaharrean Gabriel Arestik Euskaltzaindiari egindako proposamena, alegia, Urre Ezteien Biltzarraren gaia, 1968ko *Euskera*, Biltzarrarena hain zuzen, aspaldian agertua da, baina, Manuel Lekuona orduko euskaltzainburuaren hitzekin hasten da euskararen batasuna izenekoarekin eta amaitzen du honako esaldi batekin:

«Arantzazu izan dedila, orain ere, lehen, noizbait bezala, orain 500 urte bezala, bakezko lokarri guztientzat euskararen alde eta honenbestez euskara Arantzazuko fraide frantziskotarrek hiru egun horietarako ematen diguten aterpearen alde eta beste barik, guztiok ongi etorriak zaitezela. Manuel Lekuona».

Biltzar honen asmoa, beraz, Literatura euskararen batasunari buruzko Biltzar Nagusia Arantzazun, agertzen da. Hizlariak, batasunari buruzko Eusko Bibliografian, aita Luis Villasantek egindako deklinazioa. Salbador Garmendiak igorritako txostena deklinazioari buruz. Euskarazko hitz berriak izeneko batasunaren batzordeak egindako lana. Beste zalaparta sortu zuen adierazpena, hots, literatura euskararen batasunari buruz, Euskaltzaindiaren agiria, Arantzazu-Oñati 1968ko urrilaren 25ean.

* * *

Beste ildo garrantzitsu bat, euskararen batasunerako garrantzitsuenetarikoa, seguru asko, Aditz Batua izan zen, hori bi jardunaldietan egin zen, hasi Bilbon egoitza zaharrean eta amaitu oraintxe, justu, duela 30 urte 1972.eko uztaileko Euskaltzaindiaren hileroko batzarrarekin batera, hemen, Arantzazun. Batzorde bat sortu zen, Luis Mitxelena buru zelarik, Pierre Lafitte eta Imanol Berriatua kide eta Patxi Altuna idazkari eta gero kontseilu atal bat. Uztailaren 27, 28 eta 29an egin ziren Jardunaldi horiek eta garrantzitsuena 29an, Euskaltzaindiaren onarpena izan zen. Euskaltzaindiko euskaltzainez landa, Patxi Altuna, Imanol Berriatua, Joseba Intxausti, Xabier Kintana euskaltzain urgazleez gain, idazkariorde-kudeatzaile nintzelarik, 1973ko *Euskeran* dator horren azalpena eta egindako kronika. Ezagutu duzue, hainbeste aldiz barraiatu dena, besteak beste, Joan Mari Torrealdairen *Euskal Idazleak* liburuaren hedapenez. Jardunaldi horiek izan zuten eztabaida sakona eta oparoa. Azken baten, irizpen bateratu batera iristeko. Ni antolatzaile nintzen eta ez nuen eztabaidetan parterik hartu, lekuko bai, ordea. Eta nola Euskaltzaindiak hain azpiegitura urria zuen, aipatu beharra dut hemen, izan nuela frantziskotar baten laguntza, Bitoriano Gandiaga, zeini eskatu bainion laguntzeko eta berak egin zidan «botillero», hark esaten zidanez, pilota jokoko frontoi baten balitz bezala, «botillero», besteak beste, «zerbeza eta ura iretako, bizkaieraz, esan zidan: iretako» Botellak garraiatzeagatik, «botellero»aparta eta dohainekoa izan nuen.

* * *

1974ko apirilaren 19an ere hemen izan genuen batzar bat, seminario berrian. 1993.eko irailaren 30ean ere Arantzazuko Gogartetxean izan genuen batzarra.

Eta 1993ko urriaren 1ean ere bai, 75. urteurrenaren batzarrak eta ospakizunak prestatzeko, gero, Oñatin, Unibertsitatean, jarraipena izango zuena. Egun horretan ospakizuneko bilera bat izan zen eta ez ospakizunekoa bakarririk. Hantxe onartu zen 1994ko urrian Leioan egin zen XIII. Biltzarraren egitaraua. Jakingarria da *Jagon* Sailari buruzko deia, Andres Urrutia eta nik ba-

tzorde idazkari orduan eta Mikel Zalbidek prestatutakoa. Orobat, beste Jardu-naldien Lexikologiakoak, Donostian; Gramatikakoak, martxoan, Iruñean; Hiz-tegi Batukoak, Gasteizen, apirilean; Ahoskerakoak, maiatzean, Bilbon, egoi-tzan; Onomastikakoak, ekainean, Miarritzen; Literaturakoak, Donostian, uztaillean eta *Jagon* Sailekoak, Bilbon, otsailan. Beraz, programa oso bat he-mentxe bertan, Arantzazun, aztertu zen.

* * *

Hauez landa, beste zenbait lan bilera, dozenaka egin genituen, bereziki, Euskaltzainburuak eta biok, hilero-hilero etortzen bainintzen bertara, A. Villa-santerekin «despatxatzen, Hark esaten zuen legez», hileroko batzar gaiak, *Iker* sailburuari, Mitxelenari, deiak egiten, Salamanca, nahiz Gasteizera, nahiz Erretereriara, Juan San Martin edo Jose Mari Satrustegi idazkariei eta abar. Noizbait egin beharko dut egutegi oso bat, ikerketak eginaz, despatxatze lan bilkura horiek egutegi zehatza zuten, zeren eta Jose Antonio Arana Martijak egoitzara eraman baizituen Villasanteren koadernoak, bilkura horietakoak, gai-rik gai, despatxatzeko zituen galderak, erantzunak eta abar. Ez bakarrik hori, baita ere Juan Jose Zearreta, Ricardo Badiola, Jose Antonio Arana Martija, Bi-bliotekako zuzendari zelarik, Rosa Mari Artza (†), Bego Amundarain eta bes-te Euskaltzaindiko langileekin lan bilera asko egin ditugu Arantzazun. Inoiz Zuzendaritzako kideek ere, denak edo batzuk, hala nola, prestatzeko «Euskal-tzaindiaren eginkizuna argitalpenetan», Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politi-karako Idazkaritza Nagusiak eskatuta eta baita ere Bizkaiko Diputatuak Na-gusiak. Txosten zehatz bat prestatu genuen, hura buru zelarik, bi egunetako lana, zoritxarrez, estrategi horrek ez zuen behar den adineko onarpenik lortu. Ez dakit arreta gehiegirik izan zuenik ere.

Esango nuke Euskaltzaindiaren bigarren egoitza zela Arantzazu, gehie-gizko konparaketa baldin bada ere. Euskaltzaindiaren «Lehendakaritza» hemen zegoen, ganorazko egoitzarik ere ez genuelako eta, ordezkaritza bakar bat, Do-nostian, bera ere urria, Gipuzkoako Diputazioak osoko bilkuretarako errazta-sunak ematen bazigun ere. Azpiegituraz, han ere urri geunden, idazkari bakar batekin, Maria Pilar Lasarterekin, alegia. Arantzazuko komentuan eta guar-dianoak A. Luis Villasante, ia debaldetan, urte askotan, eta gero ere, gutxi or-dainduta, izan ez balitz, Euskaltzaindiaren, Hizkuntza Akademiaren zerbitzu-rako eta hemengo azpiegiturarekin, haren gela txiro eta guzti. Despatxatzeko, ordea, porteriaren ondoko bisita gela bat erabiltzen genuen eta inoiz bi, la-guntzailerren batekin joaten bainintzen. Horrela, hospederia hau izaten zen, baz-kal ostean, bigarren «despatxu-gela».

A. Villasanterengana, azkenengoz, 2000ko apirilaren 5ean etorri ginen Euskaltzaindiko eragile teknikaria dugun Pello Telleria brinkolarra eta biok.

Hemendik lau urtera 50 urte beteko dira Euskaltzaindiaren gerra osteko I. Biltzarra egin zela. Egia esan, gerra aurreko biak, 1921ean, Durangon, eta,

1923an, Donezteben, egindakoek beste izen bat zeramaten «Euskalegunak», hain zuzen, eta Euskaltzaindiaren kontaketa ez dira Biltzar gisa kontatzen. Mereziko luke «Urre Eztai» ospakizun lege, Biltzar bat antolatzea. Agian, ordurako, Gipuzkoako Diputazioak, Eusko Jaurlaritzak eta frantziskotarren Ordenak Arantzazurako dituzten egitasmoren bat inauguratzeko moduan izan daiteke. «Kultur topaleku berria Arantzazun», zioen *Euskaldunon Egunkariak* 2001eko irailaren 6an; «Arantzazu se renueva para seguir siendo una referencia cultural», DEIAk, data berberean; «Arantzazu contará con un centro cultural...» GARAK, data berberean. Hala biz!

Eskerrak, beraz, Arantzazuko komentuari eta frantziskotar ordenari eta nola ez, ordenako agintariei: Probintzial, Guardiano eta besteri.

Felipe Arrese Beitia eta Valentín M.ª Zubizarre gogoen

2
0
0
2.

Pablo Pedro Astarloa omenduz

Pablo Pedro Astarloaren
jaiotzaren 250. urteurrena

PABLO PEDRO ASTARLOAREN JAIOTZAKO 250. URTEURRENA

Bilbon, 2002.eko ekainaren 17an

*J. L. Lizundia,
Idazkariorde-kudeatzailea*

- 1.1. Pilar Ardanza, uriko alkatearen ongietorria.
- 1.2. Eusko Jaurlaritza eta Bizkaiko Foru Diputazioen ordezkarien agurrak.
- 1.3. Jean Haritschelhar euskaltzainburuaren agurra.
- 1.4. Anton Mari Otalora-Aldekoa, Gerediaga elkarteko lehendakariaren agurra.
2. Itziar Laka, EHUKo irakaslearen txostena: «Astarloa eta hizkuntza.»
3. Rikardo Gomez, EHUKo irakaslearen txostena: «Astarloaren ekarpena euskal gramatikaren ikerketan.»

Ekitaldi akademikoaren aurretik, 10etan, Udalbatza, Euskaltzaindia eta Gerediaga elkarteak, Udaletxetik Pinondo plazara joango dira. Bertan, Astarloaren otailuaren aurrean, omenezko ekitaldia egingo da. 11etan, Tabirako elizan, meza kontzelebratua, Karmelo Etxenagusia, Bilboko apezpiku laguntzaile eta euskaltzain ohorezkoa buru delarik.

* * *

Ekainak 28, ostirala

10,00etan:

Durangoko udaletxean, Euskaltzaindiaren hileroko batzarra.

Felipe Arrese Beitia gogoan (Otxandio)

20,00etan:

Valentín M.ª Zubiaurreren «Himno Kantata Astarloa» musika lana, Durangaldeko abesbatzen eskutik, Otxandioko Santa Marina elizan, Felipe Arrese Beitia letragilearen omenez.

* * *

PAULO PEDRO HAUNDIARI

Euskeldun eguzkiak
 Noizbaten urten dau
 Euskeldun jakitun bat
 Egin daigun ondrau
 Euskeldunok euskeraz
 Kantau daigun kantau
 Euskeraz kantetako
 Dalako egun hau

Zugaitik jaialdiok
 Gaur egiten dira,
 Jasorik otallu bat
 Zure irudira
 Zure gomutagarri
 Hau izan dadilla
 Zarialako sari
 Eder horren duiña

Ama Euskeriaren,
 Oh! Seme argia
 Kantau gura deusugu
 Gaur zuri gloria
 Kantaurik zariala
 Astarloa haundia
 Kantaurik zariala
 Paulo hillezgarria

Bedorren inguruan
 Baturik hementxe
 Gagoz zure anaiok
 Euskeldun hainbeste,
 Jarraitzeko goguaz
 Bizi garian arte,
 Euskeldun benetako
 Paulo zeu legetxe

Jaio ziñan mundura
 Lengo gizaldian
 Ibar txit eder baten
 Euskeldun herrian
 Anboto ta Oizen
 Bien bitartian
 Durango deritxakon
 Uri politian

Bizi daiten Euskera
 Zure hain maitia
 Umetatik ikasi
 Dogun berbetia,
 Hau galduten badogu
 Oh! gure tristia
 Euskeldunen izena
 Liteke hiltia.

Beti izango zara
 Gure ondragarri
 Jakitun handientzat
 Guztiz miragarri
 Probau zenduelako
 Eta iragarri
 Euskera Adangandik
 Jakula etorri

Baiña izen eder hau
 Beti bizi dediñ
 Gura dogu guztiok
 Orañ indar egiñ
 Alperrik hartu batzuk
 Asmu honegaz miñ
 Euskera galdu baiño
 Gurago dogu hill

Felipe Arrese ta Beitia

1886. urtean Durangoko urian
ospatutako Euskal jaietarako
Felipe Arrese Beitiaren olerkia
Valentin Mª Zubiaurrek musikatua,
Pablo Pedro Astarloaren omenez idatzitako
"Himno Kantata Astarloa",
Durangaldeko abesbatzen eta,
Bartolome Ertzilla
udal kontserbatorioko
orkestraren eskutik
Jesus Egigurenen
zundedaritzapean.

Ekainak 28

20,00etan Otxandioko Santa Marina eleizan.

Ekainak 29

20,00etan Durangoko Uribarriko Andra Mariren basilikan.

Ekainak 30

13,00etan Garaiko Pilotalekuan.

Ekainak 29, larunbata - Pedro eta Paulo Doneen eguna

Pablo Pedro Astarloaren jaiotzaren 250. urteurrena (Durango)

10,00etan:

Udaletxetik Tabirara ibilbidea, udalbatza gonbidatuekin, Durangaldeko txistulariek alaiturik.

10,20an:

Pinondon, Pablo Pedro Astarloaren omenezko ekitaldia haren otailuarean aurrean.

* Kriskitin taldeko dantzarien ekitaldia.

* Lora eskaintza.

11,00etan:

Tabirako elizan meza kontzelebratua, Karmelo Etxenagusia, Bilboko go-tzain laguntzaile eta euskaltzain ohorezkoa buru delarik.

12,00etan:

Ekitaldi akademikoa Pablo Pedro Astarloaren omenez Tabirako Errosa-rioko kaperan:

* Agintarien ongietorri-agurrak.

* Itziar Laka, Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslearen txostena: «Astarloa eta hizkuntza».

* Ricardo Gómez, Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslearen txostena: «Astarloaren ekarpena euskal gramatikaren ikerketetan».

Ondoren

Kriskitin dantza taldearen ekitaldia.

20,00etan:

Valentin M.ª Zubiaurreren «Himno Kantata Astarloa» musika lana, Durangaldeko abesbatzen eskutik, Durangoko Uribarriko Andra Maria basilikan.

* * *

Ekainak 30, igandea

Valentin M.ª Zubiaurre musikariari omenaldia (Garai)

11,00etan:

Elexabarrin meza.

Doinuzahar abesbatzak Zubiaurre maisuaren lanak abestuko ditu.

12,00etan:

Valentin M.ª Zubiaurreren omenez ekitaldia Elexabarrin.

* Agintarien ongietorri-agurrak.

* Patricia Sojoren hitzaldia: «Valentin M.ª Zubiaurre musikaria».

* Iurretako dantzarien eskutik Durangoko 1886. urteko Euskal Jaietarako Zubiaurre maisuak prestatutako «Linoaren penak».

* Leopoldo Gutierrez Zubiaurreren agurra.

Jarraian

Kalejira Elexabarritik San Migelera.

Garaiko dantzarien omenaldia Zubiaurretarrei.

Zubiaurre familiartekoen gorpuzkinak hobiratzea Garaiko hilerrian.

13,00etan:

Valentin M.ª Zubiaurreren «Himno Kantata Astarloa» musika lana, Durangaldeko abesbatzen eskutik, pilotalekuan.

ASTARLOAREN EKARPENA EUSKAL GRAMATIKAREN IKERKETETAN

Durango, 2002-VI-29

Ricardo Gómez,
UPV/EHU eta «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia

0. Atarikoak

Asko idatzi da eta, hala ere, gutxi dakigu oraindik Astarloaren hizkuntz ideiez. Haren alderdi apologizalea da, batik bat, Tabirako kapilauari buruzko ikerlanek gailendu dutena: Euskara munduko lehen hizkuntza –Paradisuko hizkuntza– izan zela adierazi zigula; honi loturik, euskara hizkuntza perfektua ere bazela, jakina; eta, nola ez, perfektzioaren oinarritzat jotzen zuen letren eta esanahien arteko egokitasuna betetzen zuela. Astarloak «analogia» deitu zion egokitasun honi eta, Mitxelenak (1988[1960]) ederki azaldu zuenez, ikuspegi horren bitartez durangarrak fonologia morfologiaren mailara aldatu nahi izan zuen.

Nork ez du buruan haur jaio berrien lehen hotsen inguruko gertaldia, Arana-Goirik hainbesteko etekina aterako zion hura? *Discursos filosóficos* liburuan dioskunez (DF, 44-45), Astarloak Durangoko inude bati entzuna zion haurrek, arrak izanez gero, *a* hotsarekin negar egiten dutela eta, emeak badi-ra, *e* hotsarekin, ordea. Herriko bi zirujauri esker, ondoren, haurren sexuaren eta negar hots desberdinen arteko erlazio hori egiaztatu ahal izango zuen. Eta, azken buruan, erlazio honexek piztu bide zion Astarloari hizkuntzen perfektioez arduratzeko grina:

Yo mismo he escudriñado este punto, habiéndome dado ocasion una casualidad, que al mismo paso me hizo entrar en la contemplacion de los idiomas, y despertó en mi los deseos de averiguar la perfeccion de ellos por cuantos medios eran útiles al intento. (DF, 44)

Hala eta guztiz ere, berrikitan Astarloari buruzko ikuspegia aski aldatu da. Alde batetik, hizkuntzaren jatorriaz zuen iritzia hutsetik sortu ez zela erakutsi dute zenbait ikerlarik. Izan ere, Astarloaren proposamenak Frantziako gramatika filosofikoaren ideietan bete-betean txertaturik ikusi dira; zehazkiago, zenbait autore sentsualistaren ildo beretik doazela, hala nola, Antoine Court de Gébelin edo De Brosses presidentea (cf. Gómez 1999).

Labur azaltzeko, Astarloak uste du gizakien jatorrizko hizkuntza bakarra, artikulatua, naturala eta perfektua izan zela. Eta, orobat, lehen hizkuntza hura oraindik existitzen dela, euskarak betetzen baititu lehen hizkuntzari legozkiokeen ezaugarri guztiak:

...estableceremos cuatro proposiciones: 1ª Que los primeros hombres hicieron uso de la facultad del habla, desde el primer instante de su creacion. 2ª Que el lenguaje que hablaron no fué el de la accion, sino un lenguaje de voces articuladas y significativas. 3ª Que este lenguaje no fué infuso por Dios, ni adquirido por el hombre, sino natural. 4ª Que el primitivo idioma fué uno y no muchos. (DF, 7)

Lehen hizkuntza bakarra izan zen; elizgizon batek nekez pentsa zezakeen bestela. Artikulatua zela esaten duelarik, Astarloak XVIII. mendeko eztabaidetan jarrera zehatz bat hartzen du: alegia, lehen hizkuntza ahozkoa izan zen hasiera-hasieratik (beste batzuek keinu eta mugimenduen bidez egin zela pentsatzen baitzuten, Condillac-ek esaterako) eta, bestalde, hots artikulatuak ziotuen (ez, ordea, oihu eta garrasiak, Rousseauk nahi zuen bezala).

Segur asko, hizkuntzaren jatorriari buruzko hausnarketetan Astarloaren punturik interesgarrienetakoa lehen hizkuntza naturala zela defendatzea da. Horren bitartez, hizkuntza Jaungoikoaren dohaina izan zela edo gizakiek asmatutako komunikazio-tresna zela uste zutenen kontra agertu zen Astarloa. Haren iritziz, Jaungoikoak gizakiari hizkuntz ahalmena eta mintzoaren organoak baizik ez zizkion eman eta, harrezkero, gizakiak, ahalmen hori naturalaren aginduen arabera baliatuz, hizkuntza garatuz joan dira. Beraz, Astarloak uste du hizkuntza gizakion berezko ahalmena dela, nola edo hala egungo hizkuntz teoria sortzaileetara hurbiltzen delarik, arestian Itziar Lakak (1989) erakutsi digunez.

Azkenik, perfektua izatea lehen hizkuntzaren ezaugarri zela ia aho batezko iritzia zen garaian. Baina Astarloak hiru hatsarretan finkatu zuen lehen hizkuntzaren perfektioa: gorago aipatu dudan analogia, ekonomia eta eufonia. Eta hala, lehen hizkuntzak hiru hatsarreok bete behar zituenenez, eta euskaraz baizik ez zituenez zeharo beteta ikusten, munduko lehenengo hizkuntza euskara izan zela ondorioztatu zuen.

Ez dut, haatik, honelako arazoez luzatu nahi eta, hortaz, aski izan bedi esana. Beste zerbait da Astarloaren lan eskergatik ohartarazi nahi nukeena: euskal gramatikagintzaren esparrura ekarri zuen aurrerapena, hain zuzen ere. Zernahi gisaz, nire aurretik beste batzuek hartu dituzte hizpide, han-hemen, Astarloaren gramatika-ideiak. Jabier Alberdik (1989), esaterako, haren deklinabidearen azterketa xeheki ikertu zuen. Xabier Altzibarrek (1997) zenbait ekarpen zehatzez eta euren eraginaz labur jardun zuen. Alabaina, euskal gramatikari dagokionez, Astarloaren merezimendu aipagarriarik baldin bada, nago *Discursos filosóficos* lanean aurki dezakegun euskal hitzen morfema-zatiketa xehea dela.

Eta hementxe dago azpimarratu nahi nukeen puntua: Astarloak morfemazatiketari ekin zion, neurri handi batean –osoan ez bada–, euskal soinuaren esa-

nahi naturala bilatzen ari zelako, lehen hizkuntzak behar duen analogia euskarak betetzen duela frogatu nahi zuelako. Hau da, hizkuntzaren jatorriari buruzko teoria batek bideratzen, eta are behartzen, du Astarloa euskararen gramatika-analisi zehatza taxutzera.

Euskal aditzaren azterketan burutu zuen, nik uste, zatiketa-saiorik bikainenena, aurkikundez betea. Izan ere, gaur egungo gramatika-liburuetan, hala nola euskaltegi eta ikastoletan erakusten diren zorioneko aditz taulak ezinezkoak lirateke, Astarloak abian jarri zuen morfema-zatiketa hartatik ez balitz.

Nolanahi ere den, euskal morfologiaren disezioa, hitz hori zilegi bazait, ez du Astarloak aditzaren eremura mugatzen. Izenaren flexioan ere meritu handiko analisiak eskaini zizkigun. Has gaitezen azken hauekin.

1. Kasuak eta posposizioak

Lehen euskal gramatika-lanak latinen ereduari atxiki zitzaizkion, mende haietako Europako gramatikagintza tradizioan ohi zenez. Hau dela-eta, latinen sei kasuko paradigma agertzen zaigu behin eta berriz aurreneko gramatika hauetan. Baina XIX. mendearen hasieran, alde batetik hizkuntzalaritza orokorraren eraginez (Humboldt aipa dezadan) eta, aldi berean, helburu apoletiko batek gidaturik (Astarloaz ari naiz), latinarekiko morrontza salatu zen eta euskalaritzan bestelako bideak bilatu ziren. Autore hauen irtenbidea kasuak eta posposizioak hertsiki bereiztea izan zen. Bestela esanda, kasu gramatikalak eta kasu adberbialak dei genitzakeenak bereiztea.

Astarloak «artikulu» terminoa erabiltzen du kasu-markei deitzeko; baina, terminoak termino, kasu gramatikalez ari da (cf. Gómez 2001a). Zehazkiago, Astarloaren arabera «artikulu» horiek lehen mailako erlazioak adierazteko baliokideak dira. Eta, haren ustez, lehen mailako erlazioak honako hauek ditugu: «egileak» (honen artikulua *-k* delarik, egungo erlatiboak edo NOR kasua), «jasaileak» (markarik ez duena, egungo absolutiboak edo NOR), «hartzaileak» (*-i* markaduna, gaurko datiboak edo NOR) eta «jabeak» (*-en* hizkiaz markatua; hots, genitiboak edo NOREN kasua).

Astarloaren iritziz, munduko hizkuntzetan, lehen mailako erlazioak, edo «deklinabideak» edo «artikuluen» bitartez adieraziko lirateke eta bigarren mailako erlazioak, aldiz, preposizioen edo posposizioen bitartez (DF, 326-328). Alabaina, Astarloak «deklinabidea» diotenean, hizkuntza klasikoek kasu-sistema du buruan. Ez du halako sistema bat perfektutzat hartzen, besteak beste, bertan marka batzuk errepikatzen direlako (beraz, ez da ekonomikoa) (1) eta erroaren eta kasu-marken arteko muga iluna delako. Jakina, Astarloak uste du lehen hizkuntzak «artikuluak» izan zituela, eta ez «deklinabidea» (DF, 329-334).

(1) Astarloaren ekonomia hatsarrearen definizioak eta erabileraz, ik. aurrerago 2. atala eta Gómez (1999).

Beste alde batetik, Astarloa nahita urrundu zen Larramendiren analisitik. Andoaingo jesuitaren ustez, euskaraz artikulua deklinatzen dira, ez izenak ez besterik. Hots, «artikulu» deitu zien gaur egun «hondarki» deitu ohi direnei: adibidez, Larramendirentzat *a* eta *ak* artikulua dira; baina, era berean, *ek*, *aren*, *ari*, *ekin*, eta abar ere artikulutzat hartzen ditu (2).

Esan beharrik ez dago Astarloaren morfologi analisia Larramendirena baino askoz zorrotzagoa dela. Izan ere, *gizonari* moduko hitz batean, *gizon* izena, *-a* determinatzailea (berak *característica de apelativo* deitzen dio), *-r-* eufonikoa eta *-i* hartzailearen hizkia bereizteko gauza da:

En *guizon-a-r-i* hallamos tres letras unidas á la voz *guizon*. Conocemos que la *a* es nota de apelativo: que la última *i* es característica de recipiente; y no teniendo ministerio alguno la *r* en la propiedad de la voz, venimos en conocimiento de que sus funciones son correspondientes á la eufonía. (DF, 676).

Posposizioei dagokienez, Astarloak munduko lehen hizkuntzan posposizioak, eta ez preposizioak, izan zirela frogatzen saiatu zen. Ematen duen arrazoi nagusia hau da: ordena naturala «subjektua gehi atributua» denez gero, honelakoxea izan zen lehenengo perpausa. Atributua subjektuaren ezaugarri bat delarik, Astarloak ondorioztatzen du jatorrizko hizkuntzan ezaugarri guztiak, atributua bezala, posposizioak izan zirela. Nolabait, posposizioak ere subjektu bati aplikaturiko atributuak direlakoan dago.

Beste alde batetik, hizkuntza batzuetan, grekera eta latinean esaterako, «preposizio» deitzen diren guztiak ez dira halakoak, adberbioak edo «artikulua» baizik (kasu-markak, alegia).

Astarloak bost posposizio bereizten ditu lehen hizkuntzan (DF, 346-348) eta, jakina, bost horiek dira gero euskaran ere aurkitzen dituenak, nahiz lehenbizikoan forma bat baino gehiago ematen dituen: helburua adierazten duen posposizioa (EN-ZAT, RA-CO, TE-CO), posposizio instrumentala (GAZ), materiala (EZ), motibatiboa (GATTI) eta baztertzailea (BAGA):

Hé aquí las cinco posposiciones bascongadas en el orden que se han expresado:

Posposiciones	{	Final.....	En-zat, ra-co, te-co
		Instrumental.....	Gaz
		Material	Ez
		Impulsiva.....	Gatti
		Exclusiva	Ba-ga

(DF, 679)

(2) Cf., esate baterako, «el segundo es artículo compuesto *aréna* del artículo propio del genitivo *arén*, y del primero del nominativo *á*, como lo es en Romance el artículo *de el*, *de la*» (Larramendi 1729: 5).

Humboldt ere Astarloaren irizpide semantiko bertsuan oinarritu zen, lehen mailako eta bigarren mailako erlazioak bereizteko: prusiarraren arabera, alde batetik, kasuak izango genituzke –lehen mailako erlazioak adierazten dituztenak– eta, bestetik, preposizioak edo posposizioak –bigarren mailako erlazioak adierazteko– (cf. Alberdi 1989).

Humboldtek, euskaratik abiatuta, kasuak egotea eta kasuen kopurua bera hizkuntzen ezaugarri unibertsalak direla aditzera eman zuen. Baieztapen unibertsalista hau gramatika orokorraren korrontean kokatu behar dugu. Nolanahi ere den, Astarloa ez bide zen Humboldten iturri bakarra. Garai hartan, Frantzia eta Alemanian hurrenez hurren, Bertrand (1797) eta Bernhardi (1805) bezalako autoreak ere mintzatu ziren kasuen unibertsaltasunaz eta kasu eta preposizioen arteko erlazioaz (Gómez 1996).

Euskararen kasu-sistemari buruz Astarloak eta Humboldtek agertutako azterketek eragina izan zuten ondoko zenbait euskalarirengan, hala nola Lécluse (1826) eta van Eysenghan (1865, 1867), besteak beste (Alberdi 1989).

2. Aditza

Esana dugu Astarloak euskal gramatikagintzari egindako ekarpen nagusia bere analisietan morfema-zatiketa zehatza baliatzea izan zela. Orobat, zatiketa hori hotsen eta esanahien arteko analogia bilatzeari zor zaiola, hein handi batean. Hala eta guztiz, berehala aurkeztuko ditudan aditzaren eremuko adibideetan, hauteman daiteke munduko lehen hizkuntzaren beste hatsarre batek ere parte hartzen duela: ekonomia, hain zuzen ere.

Ekonomia hatsarrearen arabera, hizkuntza perfektu batek, naturak eskatzen duen guztia adierazteko, ahalik eta baliabide formal gutxien erabili behar ditu. Honekin lotuta, Astarloak hizkien (berak *características* dio) eta esanahien artean bana-banako egokitasuna dagoela defendatzen du. Ondorioz, hizkuntzaren ekonomia aplikatuz gero, oposaketa bakoitzean hizkietarik bat betiere hizkirik eza izango da –zero morfema ($\emptyset$) esan genezake–. Ildo honetatik, oso interesgarria deritzot Astarloak zero marka ezartzen dion kategoria, eskuarki, gaur egun semantikoki ere ez-markatutzat edo ahulagotzat hartzen dugun kategoria dela nabarmentzeari: adibidez, numeroan singularrari dago-kio markarik eza, edo –lehenago ikusi dugun bezala– kasuen artean absolutibo edo NOR kasuari.

Hizkuntzan ekonomiak parte hartzen duelakoa ez zen, segur aski, ideia berria. Ezin izan dut, alabaina, puntu honetan Astarloaren aitzindariarik aurkitu. Nolanahi ere den, Astarloaren merezimendua eta berrikuntza, nik uste, ekonomiaren hatsarrea sistematikoki erabiltzea da, gramatikaren kategoria eta azpikategoria guzti-guztietan aplikatzea, hain zuzen ere.

Ikus ditzagun zenbait adibide:

Astarloak hamaika modu bereizi zituen. Haietarik, Astarloaren iritziz, infinitiboari dagokio markarik eza, infinitiboak ekintza hutsa adierazten duelako. Enparauen artean, bestalde, modu indikatiboak ere ez du marka berezirik. Izan ere, infinitibotik bereizteko aski du denbora eta pertsonak adierazten dituela aintzat hartzea. Gainerako modu guztiez den bezainbatean, laguntzaile berezi batez edota hizki batez ezaugarritzen dira, honako taula honetan azaltzen den moduan:

1. taula: Astarloaren aditz-moduen sailkapena

Moduak	Ezaugarriak
infinitiboa	∅
indikatiboa edo gaurkoa	denb., n ^o , perts.
ohiera («habitual»)	oi / eruan
ahalera	al / eguin
nahiera («voluntario»)	nai, gura
beharrera («necesario»)	biar
eraginera («forzoso»)	eraso, eraguin
agintera	eguin + -∅
subjuntiboa	eguin + -n
optatiboa	-que
penitudinarioa	ba-

Aditz denborak sailkatzeko, Astarloak *Port-Royalen hatsarrea* izenekoari jarraitzen dio. XVII. mendean, Port-Royal-eko lanek arlo honetara ekarri zuten berrikuntza denbora absolutuen eta denbora erlatiboen arteko bereizketa izan zen (terminoak Girard abadeari dagozkio, dena den): Denbora absolutuetan, hizketa-unea erabiltzen da denborak kokatzeko erreferentzia-puntu gisa. Denbora erlatiboetan, berriz, hizketa-unea eta erreferentzia-puntua desberdinak dira.

Port-Royaleko autoreen sailkapen honek arrakasta handia izan zuen Frantziako XVIII. eta XIX. mendeetako gramatika arrazionalistetan. Baina hispaniar tradizioan, Vicente Salvá (1827) eta Belloren (1847) lanak heldu arte ez zen ia ezagutzen; hau da, XIX. mendearen erdia arte.

Bada, honetan ere Astarloa erabat sartzen da joera arrazionalistaren barruan. Sei aditz denbora bereizi zituen: bi orainaldi, bi iraganaldi eta bi geroaldi, bakoitzean erreala eta apostrofikoa ere bereizi behar direlako (DF, 407):

2. taula: Astarloaren aditz-denboren sailkapena

	orainaldia (-ten)	iraganaldia (-ø)	geroaldia (-go)
errealak	<i>il-ten dot</i>	<i>il dot</i>	<i>il-go dot</i>
apostrofikoa	<i>il-ten neban</i>	<i>il neban</i>	<i>il-go neban</i>

Port-Royal-ekiko diferentzia Astarloak darabilen terminologian dago: Astarloak, «absolutua» barik, «denbora erreala» erabiltzen du eta «denbora apostrofikoa», «erlatiboaren» orde. Erreal eta apostrofikoen artean, espero denez, errealei legezkieke zero marka; apostrofikoen hizkia, berriz, *-n* da. Bistan da, Astarloaren denbora erreal eta apostrofikoa gure orainaldi eta iraganaldiari dagozkie, hurrenez hurren.

Aitzitik, Astarloaren orainaldia, iraganaldia eta geroaldia gaur egungo aspektu-bereizketarekin daude lotuta. Gogoan har bedi XIX. mende hasieran oraindik ez dela aspektu kategoria gramatika-analisietan azaldu. Apaiz durangarrak aitortu behar du hizkuntzaren perfektzioa neurtzeko erabiltzen dituen irizpideek huts egin diotela oraingoan. Izan ere, naturan ez du argudiorik aurkitzen markarik eza iraganaldiari atxikitzea justifikatzeko, baina, jakina, ziur dago lehen hizkuntzan hala gertatu zela:

Tenemos dicho repetidas veces y volvemos á decir, que la economía de un idioma perfecto exige que una de las características en toda clasificación de voces, ha de ser el no tener carácter alguno, y por lo mismo nos hallamos persuadidos que en el idioma primitivo el uso del infinitivo sin otro carácter, daría á entender uno de los tres tiempos. Pero ¿cuál sería éste? Hé aquí una dificultad de las mayores quizá que se presentarán en el estudio de los idiomas. Por mí, confieso ingenuamente que no hallo fundamento alguno en la naturaleza para decidirme cual de estos tres tiempos sería el primero de que hicieron uso los hombres. Sin embargo, me hallo inclinado á favor del pretérito. (DF, 411-412)

Beste arlo batera igaroz, Astarloaren usadioan «aditz-joko» (*conjugación*) terminoa anbigua da. Bi esanahi ematen dizkio:

Lehenengoa honelaxe defini daiteke: «Aditz batek hartzen dituen adizki guztien multzoa». Adiera honen arabera, Astarloak defendatu zuen, berriz ere ekonomia aplikatuz, munduko lehen hizkuntzan aditz guztiek joko bakarra zutela, adizki berberak erabiltzen zituztelako. Kontuan har bedi, euskal aditzaren azterketaz ari delarik, Astarloak han-hemen tartekatzen dituen adibideetan *il* aditzaz baliatzen dela beti, hala erabilera iragangaitzean nola iragankorrean, eta honek aukera ematen dio euskaraz aditz guztiak laguntzaile berberekin jotzen direlako ideia orokortzeko. Salbuespen bakarra aditz irregularrak izango lirateke, trinkoak alegia.

Bigarren adieran aditz-jokoa beste haxe da, orde: «Pertsonen artean gerta daitekeen konbinaketa». Eta, zentzu honetan, Astarloak 206 konbinaketa posible bereizten ditu, 206 joko beraz, NOR, NORI eta NORK-en pertsona desberdinak konbinatuz gero.

206 aditz-joko hauek, bestalde, zenbait irizpideren arabera sailkatzen ditu eta, ikusiko dugunez, sailkapen bakoitzean elementu batek hartuko du beti zero marka (DF, 431):

a. lehenbizi, aditz-joko kortesiazkoak ($\emptyset$), femeninoak eta maskulinoak;

- b. bigarrenik, aditz-joko aktiboak ($\emptyset$), pasiboak eta mistoak; eta,
- c. azkenik, aditz-joko hutsak ($\emptyset$) eta hartzailedunak (hau da, datiboa duenak, NOR-NORI eta NOR-NORI-NORK paradigmak).

Pertsona-komunztadurari dagokionez, *Discursos Filosóficos*en euskaraz pertsona-komunztadura markatzen duten aurrizkiak eta atzizkiak modu garbi eta zehatz batez identifikatu ziren –euskalaritzaren historian aurreneko aldiz, nik dakidala bederen– (3).

Astarloak zortzi pertsona bereizi zituen munduko lehen hizkuntzan. Jaki-na, kopuru horretara iritsi zen bigarren pertsona singularra hirutan banatu zuelako: eztabadako tratamendua (*zu*), hitano maskulinoa eta hitano femeninoa, alegia. Bereizkuntza honek zeharo agerian jartzen dizkigu Astarloaren planteamendu apriorizkoak. Nahiz eta, aitorturiko helburuen arabera, jatorrizko hizkuntzaren gramatika bilatzen ari den, argi dago alde zuretik euskara duela buruan eta ez dituela beti hain irizpide logiko eta naturalak erabiltzen.

Horregatik, Astarloaren lana irakurtzean, euskaraz ez dakienari pertsoneri buruzko atal hauxe da, ziurrenik, harrigarriena irudituko zaiona. Eta, aldi berean, euskaldunari konplizidadezko irribarre maltzurra sortaraz liezaioke. Izan ere, aditzaren tratamendu arrazionalista bat espero badugu, harrigarria irudituko zaigu lehen hizkuntzan zortzi pertsona zeudela aurkitzea, eta ez sei pertsona, hiru singularrean eta hiru pluralean. Euskaldunak, aldiz, berehala ikusiko du pasarte honetan Astarloaren jokabidearen gakoa: zer duen gogoan lehen hizkuntzaren gramatika bilatzen ari denean.

Ildo honetako beste adibide bat emateko, ekonomia hatsarrea pertsonahizkiei aplikatzerakoan, Astarloak dio lehen hizkuntzan markarik eza, alde batetik, egilean singularreko hirugarren pertsonan eta, bestetik, jasailean singularreko bigarren pertsonan gertatu behar zuela, naturak hala agintzen duelako gertatu ere:

Por la misma economía suponemos que el no tener característica alguna de persona el auxiliar, ha de ser señal de que el agente es tercera persona de singular, y el paciente la segunda masculina del mismo número. (*DF*, 465)

Horrela, naturak agindutakoa euskaraz betetzen dela erakusten du, adizki «ekonomikoen» NOR-NORK paradigmako *au* ($\emptyset$ -*au*- $\emptyset$) «hark hi» dugularik.

Behin baino gehiagotan, Astarloak iradokitzen du pertsona-komunztadura markatzen duten hizkiak pertsona-izenordainetatik datozela:

En la tercera conjugacion [*Z-au*] hallamos por característica paciente la letra *z*, nota de segunda persona cortés, como que viene del pronombre *zu*, usted. [...] En la cuarta conjugacion [*N-au*] la característica paciente es la *n* y denota primera persona del singular, como que viene del pronombre *ni* yo. [...] En la sé-

(3) Xehetasunetarako, ik. Gómez (2001b).

tima conjugacion [*G-au*] la persona paciente se halla caracterizada por la letra *g* y nos dá á entender la primera persona del plural, como que es la misma *gu*, nosotros, suprimida la *u*. (*DF*, 716-717)

Edo, hirugarren pertsona hartzaileez den bezainbatean, erakusleekin lotzen ditu:

En la conjugación 18 [*Autza* «Aquél te le ha muerto»] la persona recipiente es tercera de singular indicada en la letra *a* final, que es nota de esta persona, pues es el mismo pronombre con que damos á entender el *aquel* de la lengua castellana. [...] y en la conjugación 20 [*Autzee* «Aquél te les ha muerto»] la tercera de plural es la que recibe, ó el dativo indicado por las dos *ee* que viene del pronombre *aec*, aquellos. (*DF*, 718)

Honen antzeko analisia, aldeak alde, ondoko autore askok egingo dute bere, Bonaparterekin (1869) hasi, eta de Rijkekin (1981) gaurko euskalari askok.

Aipagarria deritzot, orobat, beste honi: orainaldiko adizkietan agertu ohi den *d*- aurrizkia hirugarren pertsonaren markatzat jo zuela Astarloak. Tamalez, orainaldiari buruz jardun zuen gehienbat eta, ondorioz, ezin dugu ziur jakin zein iritzi zuen gainerako aurrizkiei buruz (alegiatzko adizkietan azaltzen den *l*- edo aginterako *b*- aurrizkiez, esaterako).

Astarloaren lanak euskararen komunztadura-hizkien tradiziozko analisisaren oinarritzko gai nagusiak agertzen ditu; bide batez, ondoko autore batzuen lanetan baino askoz landuago agertu ere. Honako gai hauetaz jardun zuen, funtsean:

- a. Argumentu-motaren arabera komunztadura-hizki desberdinak daudela ohartarazi zuen, batzuk aurrizki gisa eta beste batzuk atzizki gisa azaltzen direlarik;
- b. kasu bakoitzean zein hizki diren ere zehaztu zuen;
- c. pertsona-komunztadura hizkien jatorrian izenordainak daudela iradoki zuen;
- d. pertsona-komunztaduraren eta numero-komunztaduraren arteko nahasketak.

Honelako analisi bat izan zen XIX eta XX. mendeetako proposamen gehien oinarria eta, bistan da, haren arrasto batzuk gureganaino ere heldu dira.

3. Laburbilduz

Gogorarazi ditzadan honaino erakutsi nahi izan ditudan arazo nagusiak. Astarloaren *Discursos Filosóficos* lanaren xedea munduko lehen hizkuntzaren ezaugarriak ematea izan zen eta, bereziki, lehen hizkuntzaren ezaugarri guz-

tiak betetzen dituen hizkuntza bakarra euskara izan zela frogatzea. Orobatsu dena, euskara munduko lehen hizkuntza izan zela frogatzea. Hala ere, bidea jorratu bitartean, euskal gramatikaren deskribapen aski zehatza eskaini zigan, zenbait alderditan uzta ederra lortu zuelarik.

Ekarpen nagusia, nik uste, euskal hitzen morfema-zatiketa dugu. Lehen hizkuntzaren perfektzioa frogatzeko aintzat hartu zituen analogia eta ekonomia hatsarreak aplikatuz, euskal izen eta aditz morfologiaren hainbat flexio-hizki identifikatu zituen eta –zenbaitetan agerian, bestetan ezkutuago– paradigma batzuk bikain egituratu zituen.

Nolanahi ere den, nahiz eta Astarloak erabiltzen duen metodoa arras sakon eta zehatza izan, noiz edo behin bere jarrera apriorizkoa begien bistan dago. Hala, denbora errealean artean zero marka iraganaldiari ezartzen dionean, aitortu behar baitu horretarako argudiorik gabe dagoela. Edo lehen hizkuntzan zortzi pertsona bereizten dituelarik, argi eta garbi irakurlea euskararen datuetara gidatu nahi baitu. Eta hauek ez dira, inola ere, adibide bakarrak, jakina.

Helburuak helburu, Astarloak euskal gramatikagintzari egindako ekarpena munta handikoa dela esango nuke. Azaldu gabe geratu diren zenbait aipatzearen, fonetika eta fonologian, hotsen deskribapen artikulatorioa burutu zuen eta zenbait urrats egin zituen euskararen fonologi arau batzuen bidean (Oñederra 1989). Sintaxiari bagagozkio, berriz, euskararen hitz ordenan mintzagai egiturak duen garrantziaz ohartarazi zigun (Gómez prestatzen). Baina, ororen gainetik, euskal morfologiaren arloan lortu zituen analisi bikainenak, haietariko batzuk, ikusi dugunez, gure egunotan ere indarrean daudenak.

* * *

4. Bibliografia

- ALBERDI, JAVIER. 1989. «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako». *ASJU* 23:2.411-434. Berrarg. in Gómez & Lakarra, arg. 1992, 67-90.
- ALTZIBAR, XABIER. 1992. *Bizkaierazko idazle klasikoak*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.
- . 1997. *Pedro Paulo Astarloa (1752-1806)*. (*Etexezarreta Bilduma*, 3). Durango: Arte eta Historia Museoa.
- ASTARLOA, PABLO PEDRO. 1883. *Discursos Filosóficos sobre la lengua primitiva ó Gramática y análisis razonada de la euskara ó bascuence*. Bilbo: P. Velasco. Berrarg. faksim. Bilbo: Amigos del Libro Vasco, 1988.

- BONAPARTE, LOUIS-LUCIEN. 1869. *Le verbe basque en tableaux*. Londres: Strangeways & Walden.
- GÓMEZ, RICARDO. 1996. «La aportación de W. von Humboldt a la gramática vasca». *RIEV* 41:2.607-622.
- . 1999. «El verbo en movimiento: una teoría sobre el verbo vasco de comienzos del XIX». In M. Fernández, F. García & N. Vázquez, arg. *Actas del I Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*, 347-360. Madril: Arco/Libros.
- . 2001a. «Artículo y «artículo» en la tradición gramatical vasca». In M. Maquieira, Mª D. Martínez & M. Villayandre, arg. *Actas del II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*, 465-478. Madril: Arco/Libros.
- . 2001b. «Objektu-komunztadura XIX eta XX. mendeetako euskal gramatiketan». In B. Fernández & P. Albizu, arg. *Kasu eta komunztaduraren gainean. On Case and Agreement*, 167-194. Bilbo: UPV-EHU. Interneten ere eskuragarri: <http://www.ehu.es/servicios/se_az/pags/ftp03/c40filol.pdf>
- . prestatzen. «Sintaxi natural baten bidetik: Astarloaren *Discursos filosóficos* (ca. 1804-1806)».
- & JOSEBA A. LAKARRA, ARG. 1992. *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak*. (ASJU-ren gehigarriak, 25). Donostia: Gipuzkoako Foru Al-
dundia/UPV-EHU.
- LAKA, ITZIAR. 1989. «Astarloaren hizkuntzalaritzaz». *ASJU* 23:1.75-86. Berrarg. in Gómez & Lakarra, arg. 1992, 367-378.
- MITXELENA, KOLDO. 1988[1960]. *Historia de la literatura vasca*. 2. arg. Donostia: Erein.
- OÑEDERRA, M. LOURDES. 1989. «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte». *ASJU* 23:1.115-132. Berrarg. in Gómez & Lakarra (arg.) 1992, 49-66.
- DE RIJK, RUDOLF P. G. 1981. «Euskal morfologiaren zenbait gorabehera». In *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, 83-102. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- SIMONE, RAFFAELE. 1998. «The Early Modern Period». In G. C. Lepschy, arg. *History of Linguistics. III: Renaissance and Early Modern Linguistics*, 149-236. Londres/New York: Longman.

"Nafarroa Oinez 2002"
dela eta, Euskaltzaindiak
Tuteran
antolatutako ekitaldiak,

2002ko urriaren 17an eta 18an,
Dekano Jauregian

NAFARROA OINEZ 2002 DELA ETA, EUSKALTZAINDIAK TUTERAN ANTOLATUTAKO EKITALDIAK

Prentsaurrekoa (Euskaltzaindiaren Iruñeko ordezkaritzan)

2002-X-16

Andres Iñigo,
Nafarroako ordezkaria

– Mahaikideak:

- Kontxi Blanco, Fontellasko *Argia* ikastolako lehendakaria.
- Jose Luis Lizundia, Euskaltzaindiaren idazkariorde eta kudeatzailea.
- Andres Iñigo, Euskaltzaindiaren ordezkaria Nafarroan.

Eguerdia on!

Jakina da Fontellasko *Argia* ikastolak antolatzen duela aurtengo Nafarroa Oinez. Hori dela eta, Euskaltzaindia gonbidatu zuen ospakizun horren inguruan parte hartzera.

Euskaltzaindia urtearen buruan, bere hileko batzarrak dagokion eremuko herrialdeetan egiten saiatzen da. Horren lekuko izan dira, errate baterako, azkeneko urteetan Nafarroako zenbait herri, hala nola, Iraizotz Ultzama (1997), Doneztebe (1998), Etxarri Aranatz (1999), Ituren (2000), Zizur Txikia (San Fermin Ikastola) (2000), Iruñea eta Lodosa (*Muskaria* ikastola) (2001).

Euskaltzaindiak hagitz gogo onez hartu zuen *Argia* ikastolak luzatu zion gonbita, arrazoi anitzten artean, ikastola hori euskararen lekuko bizia delako Nafarroako hegoaldeko muga, Ebro ibai ertzean bertan alegia, eta lekukotza hori zabaltzen segitu nahi duelako. Gainera, kontuan izatekoa da Nafarroako Erribera osoan euskarazko lerroa eskaintzen duen ikastetxe bakarra dela *Argia* ikastola. Bertzalde, Euskaltzaindiari aukera eman dio merindade honetan lehendabiziko aldiz biltzeko eta euskararen Akademiari atsegin zaio merindadeko hiriburuan elkartzea, kultura eta hizkuntza desberdinenetako jendearen bizikidetasunaren lekuko izan den hiri historikoan eta orain berriro «muga guztien gainetik» lemapean bizikidetasunera dei egiten zaigun Tuteran hirian.

Datorren ostiralean, urriaren 18an, bada, Euskaltzaindia Tuteran izanen da, bertako Dekano Jauregian, honako programa hau garatzeko:

- 10:00etan: Euskaltzaindiaren hileko batzarra.
- 18:30etan: ageriko bilkura, gai nagusitzat Tutera izanen duena.
 - Lehendabizi, Xabier Kintana, euskaltzain eta Erakundearen idazkariak *Oinez 2002*rako espresuki prestatu duen Yĕhudah ha-Levi, XII. mendeko idazle tuterarraren *Haizearen hegaletan* poesia-liburuaren aurkezpena egingen du. Edizio berezi hau hiru hizkuntzatan argitaratu da: hebreeraz, gaztelaniaz eta euskaraz.
 - Ondoren, Joxe Miel Bidador, euskal filologian lizentziaduna eta idazleak Erriberak izan dituen euskaltzainen azalpena egingen du: Celestino Peralta, Caparrosokoa; Jose Maria Iribarren, Tuterakoa eta Martzelino Garde, Zarrakaztelukoa.
 - Azkenik, Peio Monteano, Soziologian lizentziaduna eta Historian doktoreak garatuko duen gaia «Baxenafarrak Tuteran XVI. mendean» izanen da.
- Arratsaldeko 16:00etan euskaltzainek Fontellasko *Argia* ikastola bisitatuko dute.

Ekitaldi horietarako gonbita, besteak beste, honako hauei igorri zaie: *Argia* ikastolako gurasoei, Nafarroako gainerako ikastola guztiei, talde parlamentarietako ordezkariak, Nafarroako Gobernuaren Hezkuntza, Kultura eta Euskara arduradunei, Tutera eta bere inguruko ikastetxe eta kultura taldeei, euskara teknikariei eta abarri.

**ACTOS ORGANIZADOS POR LA REAL ACADEMIA DE LA
LENGUA VASCA / EUSKALTZAINDIA EN TUDELA CON
MOTIVO DEL NAFARROA OINEZ 2002**

Rueda de prensa (Delegación de Euskaltzaindia en Pamplona)

16-X-2002

*Andres Iñigo,
Delegado en Navarra*

– Presentación de la mesa:

- Kontxi Blanco, presidenta de la Ikastola *Argia* de Fontellas.
- José Luis Lizundia, vicesecretario y gerente de Euskaltzaindia.
- Andrés Iñigo, delegado de Euskaltzaindia en Navarra.

Bienvenidos todos:

Como es sabido, la edición del Nafarroa Oinez del presente año corre a cargo de la ikastola *Argia* de Fontellas. Con tal motivo, la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia ha sido invitada a participar en los actos organizados en torno al mismo.

Es conocida la costumbre de Euskaltzaindia de celebrar al menos una de sus reuniones plenarias anuales en cada uno de los territorios de su ámbito de actuación, con motivo de alguna celebración. Por ejemplo, en los últimos años, diversas localidades de Navarra como Iraizotz Ultzama (1997), Santesteban (1998), Etxarri Aranzatz (1999), Ituren (2000), Zizur (Ikastola *San Fermín*) (2000), Pamplona y Lodosa (Ikastola *Muskaria*) (2001), han sido escenario de estas reuniones.

Euskaltzaindia acogió con sumo gusto la invitación cursada por la ikastola *Argia* e incluyó en su programación anual la celebración de la sesión plenaria correspondiente al mes de octubre en la localidad de Tudela, por varias razones, entre otras, porque la ikastola *Argia* además de testimoniar la presencia viva del euskera, patrimonio cultural de todos los navarros, en la parte más meridional de Navarra, en la misma orilla del Ebro, es el núcleo vivo y en expansión de la oferta de la enseñanza obligatoria en euskera en la Ribera de Navarra. Por otra parte, cabe mencionar que a Euskaltzaindia se le ha

brindado la ocasión de reunirse por primera vez en la merindad de Tudela y lo hace con sumo gusto en la cabecera de dicha merindad, por cierto, lugar histórico de convivencia de gentes diversas (musulmanes, judíos, francos, vascos,...) y de culturas y lenguas diversas (árabe, hebreo, francés, romance, castellano y euskera), que nuevamente nos brinda a la convivencia de lenguas por encima de zonas, mugas y barreras.

La Academia, por tanto, estará presente en Tudela el próximo día 18, viernes, y desarrollará en el Palacio Decanal de dicha ciudad el siguiente programa:

- 10:00 horas: sesión plenaria de la Academia correspondiente al mes de octubre.
- 18:30 horas: acto público cuyo contenido versa fundamentalmente sobre Tudela.
 - En primer lugar, el académico y secretario actual de Euskaltzaindia Xavier Kintana presentará la edición del libro preparado por él mismo para este evento. Se trata de la antología poética del escritor tudelano del siglo XII Yēhudah ha-Levi titulada *Sobre las alas del viento*, editada en tres idiomas: hebreo, castellano y euskera.
 - En segundo lugar intervendrá Joxe Miel Bidador, licenciado en Filología Vasca y escritor. Versará sobre las figuras de los tres académicos correspondientes de Euskaltzaindia pertenecientes a la Ribera: Celestino Peralta de Caparroso, José María Iribarren de Tudela y Marcelino Garde de Carcastillo.
 - Finalmente, Peio Monteano, licenciado en sociología y doctor en Historia, desarrollará el tema «Bajonavarros en la Tudela del siglo XVI».
- La presencia del pleno académico incluye en el programa la visita a la ikastola *Argia* de Fontellas a las 16:00 horas.

Se ha cursado invitación a los actos a los padres de la ikastola *Argia*, al resto de ikastolas de Navarra, a los partidos políticos de Navarra con representación parlamentaria, a cargos responsables de educación, cultura y euskera del Gobierno de Navarra, a centros educativos y culturales de Tudela y su entorno, a profesionales del euskera, etc.

NAFARROA OINEZ 2002

Prentsaurrekoa

2002-X-16

*Kontxi Blanco,
Presidenta de la Ikastola Argia*

El cartel con Euskaltzaindia en el *Oinez 2002* es un gran honor. Es una actividad muy especial en el desarrollo del *Oinez* a lo largo de todo el año.

Euskaltzaindia es una entidad que con su labor desarrolla, cuida y mimma nuestra lengua, de ahí que nos pareciera tan necesario contar con ella en la fiesta del euskara, en la fiesta de las Ikastolas de Navarra.

Ellos nos ayudan en el hacer mejor nuestro trabajo diario.

Agradecer su presencia en Tudela, capital de la Ribera, que a pesar de estar allí abajo, la presencia del euskara también se constata cada vez con más fuerza en *Argia Ikastola*.

NAFARROA OINEZ 2002

Ekitaldi publikoa

2002-X-18

*Kontxi Blanco,
Presidenta de la Ikastola Argia*

Palabras de bienvenida:

Como representante de *Argia Ikastola*, quiero agradecer a Euskaltzaindia su presencia hoy en Tudela, en una fecha tan significativa para nosotros, como es la antevíspera de la fiesta de *Nafarroa Oinez 2002*.

Es un orgullo para nosotros/as contar con esta Institución de prestigio reconocido, que con su labor diaria vela por algo tan importante en nuestra sociedad como es nuestra lengua, el euskera. Por la cual *Argia Ikastola* trabaja, con muchos esfuerzo y responsabilidad en aras de su normalización.

Gracias de todo corazón, por estar en la Capital de la Ribera.

TUTERAKO BILTZAR IDEKIAN

Tutera, 2002-X-18

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Andere agurgarria,
Euskaltzainkideak,
Jaun-Andereak.
Arratsalde on.

Zer poza Euskaltzaindiarentzat bere bisita egin duelarik Tuterako ikastolan, ikusiz 250 bat haur eta gazte, mutil ala neska, denek erabiltzen zutela euskara, gure mintzaira zaharra, hemen, Tuteran, ez euskaldun den lurraldean. Lehen aldikotz biltzen da Euskaltzaindia Nafarroako eremu honetan. Goizean bildu gara segituz aspaldian hasi ditugun lanak. Arratsaldean aipatu dudan bisita egitean entzun ditugu kantu xoragarriak eta irakurri «Muga guztien gaineretik euskara» aldarrikatzen duen lema ederra. Bai, muga guztien gaineretik dago euskara, lehenik erresumen muga gaineretik. Badu 80 urte pasa, Euskaltzaindiak, sortu zelarik, gauzatu zuen lema hori. Alabaina 12 euskaltzainetan 9 Hegoaldekoak ziren, 3 Iparraldekoak, euskalki guziak bildurik izan ditezten.

«*Mugari tiro*» derasa Larzabal euskaltzain zenaren antzerki batek. Egia handia, baina bertze mugak ere badira jendeen gogoetan, hain zuzen hizkuntzen arteko mugak. Tuterako lurraldean badira aitama batzu erabaki dutenak beren haurrek jakinen zutela euskara, euskaraz heziak izanen zirela. Euskaltzaindiaren xedeetan euskararen zaintzea balinbada, euskararen bultzatzea ere dago eta errepikatuko dut oixtion ikastolan erraiten nuena: non dagoen euskara hor dago Euskaltzaindia. Beraz, hor gaude zuen sustengatzeko. Segi eza-zue aurrera!

* * *

Dejando el euskara prosigo en castellano. Quiero agradecer la visita hecha en la ikastola donde hemos visto a 250 jóvenes aprendiendo el euskara, teniendo además un perfecto dominio de nuestra antigua lengua, aquí en esta zona no bascófona. Por eso, quiero saludar especialmente a los padres de la ikastola y también a todos los maestros y maestras que trabajan concienzuda-

mente a favor del euskara. Como lo dije antes, pueden contar con nuestro apoyo, porque donde está el euskara, allí está Euskaltzaindia. Uno de los papeles que se nos dio en la ikastola decía así: «Muga guztien gainetik euskara / Por encima de las fronteras está el euskara». Ya lo sabe Euskaltzaindia desde más de 80 años, porque al crearse esta Institución en los años 1918/1919 se decidió la representación en su seno de todos los dialectos y así de los 12 académicos 9 eran de ciudadanía española y 3 de ciudadanía francesa. Pues al nacer Euskaltzaindia se marcaba que el euskara estaba por encima de las fronteras. En efecto, desde entonces Euskaltzaindia está representada en las siete provincias de Euskal Herria, ahora más que nunca.

Entre otros trabajos Euskaltzaindia obra a favor de una lengua común, el euskara batua, que quiere unir a todos los euskaldunes, cualquiera sea el territorio en que viven. Lengua común he dicho y no lengua única. A la diferencia del euro que es moneda única haciendo desaparecer las otras monedas nacionales, el euskara batua es lengua común, es decir, que pertenece a todos, pero que no hace desaparecer los dialectos, que los considera como esenciales para la vida cotidiana, que, en cambio, se nutre de ellos para su mejor desarrollo.

Me complace en reiterar lo que decía antes, que donde está el euskara está Euskaltzaindia y en aplaudir la labor ejemplar de los padres, maestros y responsables de la ikastola de Tudela, felicitándoles a todos y agradeciéndoles de todo corazón.

Bai milesker deneri.

YĚHUDA HA-LEVI ETA HAREN OBRA

Tutera, 2002-X-18.

Xabier Kintana

Jaun-andreok:

Ohore eta pozgarria zait gaur, zuen aurrean, Nafarroako, eta bereziki, Tuterako seme ospetsu honen lanak hemen, beraren jaioterrian, aurkeztea. Eta YĚhudah ha-Levi-z ari naiz. Izan ere, pertsona guztiok geure bizialdi laburrean ia lainopean pasatzen gara mundu honetatik, baina gure eginak, gure lan eta ahaleginen fruituak hor gelditzen dira, gure hatsaren luzapena daramaten seme-alabengan, eta gure izpirituaren kume diren bestelako ekintzetan mami-turik. Eta horietan, artista-lanek, bereziki, balio iraunkorra izaten dute ondoko belaunaldiotarako ere, horiek kontserbatzen eta estimatzen jakin dugun neurrian behintzat. Eta horixe da, hain zuzen ere, YĚhudah ha-Levi-ren kasua, bera ere artista baitzen, hitzaren langile, idazle eta poeta fina.

Gazterik utzi zuen bere jaioterria, baina Al-Ándalusen bizi izan zen aldian Tuteran ikasiriko hebreera landu eta Erdi Aroko poeta judu hoberenetakoa bat izatera heldu zen, era guztietako bertsoak eginez.

Kultura ahanzturaren aurkako borroka etengabea omen da. Gure egunotan harrigarri irudi dakigukeen arren, Tuterako kaleetan, euskara eta erromantzearekin batera, luzaro entzun ziren arabiera eta hebreera ere, eta on da garai hartako gizarteaz oroitzea, hura ere gure ondare historikoa baita.

Iraganaren eta orainaldiaren arteko lotura hori sinbolizatzeko, beraz, jatorrizko hizkuntzaz gainera, Nafarroako mintzaira ofizial bietan, euskaraz eta erdaraz, argitaratu ditu Euskaltzaindiak, Euskal Herriko Unibertsitatearen laguntza eta lankidetasunaz, YĚhudah ha-Levi-ren hebreerazko poema ederrak, XI-XII. mendeko kultur ondare hori berreskuratu eta ezagutarazteko asmoz. *Haizearen hegaletan* izena darama liburuak, eta etorri, halaxe datorkigu noblabait YĚhudah ha-Levi-ren bertsoen oihartzuna ere, mende askotan isilik egon ondoren, denboraren estalki iluna zeharkatuz, argi-errainu distiratsua bezala.

Obrari eginikako hitzaurre ederretan Josemari Satrustegi nafar euskaltzain eta etnologo ezagunak eta Haim Beinart Jerusalemeko Hebrear Unibertsitate-

ko historialari ospetsuak zehazki azpimarratzen dizkigute gure poetaren sentiberatasun eta iturri biblikoak, kezkak eta testuingurua, obra hau bere garaian hobeki kokatu eta ulertu ahal izateko.

Erdarazko itzulpena, bikaina benetan, Ángel Saénz-Badillos jaunari eta Judit Targarona Borrás andreari zor diegu, bai eta poemei buruzko ohar eta argitasun ugariak ere. Hebrear testua, arestian aipaturiko irakasleek prestatua, Alfaguara editorialaren kortesia izan da. Bidezkoa denez, beraz, zilegi izan bekit guztioi eskerrak ematea.

Bukatzeko, eneak euskarazko itzulpena eta aurkezpene dituzue, biok Tuterako seme honek merezi duen maitasun guztiaz burutuak, Ebro bazterreko **Argia** ikastolaren aldeko ekintza gisa, beronek euskararen alde egiten duen lan txalogarria eskertzeko, aurtengo **Nafarroa oinez** honetan. Zuen gogokoa izatea nahi nuke, eta ene lana begi zorrotzegiekin ez epaitzea.

SOBRE YĔHUDA HA-LEVI Y SU OBRA

Tudela, 18-X-2002

Xabier Kintana

Señoras y señores:

Es para mi un placer, al tiempo que un inmenso honor, poder presentar ante Vds., aquí, en Tudela, la obra de uno de los hijos más ilustres e universales de Navarra, nacido precisamente en esta ciudad ribereña: Yĕhudah ha-Levi.

La mayoría de los seres humanos transitamos por este mundo de una manera casi anónima, dejando para la posteridad, en el mejor de los casos, nuestra descendencia vital, encarnada en nuestros hijos. Sin embargo algunos, especialmente los artistas, tienen la suerte de aportar algo más de sí mismos, su obra, criatura de su espíritu, que, en la medida que es recordada y estimada, constituye un valor duradero y motivo de orgullo para las generaciones siguientes. Y es éste precisamente el caso de Yĕhudah ha-Levi, ya que también él fue artista, orfebre de la palabra, un verdadero escritor y poeta.

Aunque dejó su ciudad natal en su juventud, durante el tiempo que vivió en Al-Ándalus tuvo ocasión de demostrar su buen conocimiento y maestría en el empleo de la lengua hebrea que aprendió en Tudela durante su niñez. Llegó a ser uno de los mejores poetas judíos de la Edad Media y también de todos los tiempos, como lo comprobará cualquiera que lea sus poemas.

Se ha dicho que la cultura es una lucha sin descanso contra el olvido. Aunque hoy pueda parecernos extraño, durante siglos el árabe y el hebreo fueron también idiomas comunes en Tudela, al igual que el vasco y el romance.

Todos somos deudores de los que nos han precedido. Yo reconozco que mi interés sobre los judíos en nuestro País lo despertó el ilustre tudelano José Joaquín Montoro Sagasti, al que tuve la suerte de conocer en Pamplona durante mi época de estudiante, al final de los años sesenta, persona que supo integrar en su gran patriotismo navarro el amor por la lengua vasca y el interés por las raíces judías de su ciudad natal.

Todos esos elementos han sido y son factores complementarios de nuestra historia y cultura y así lo hemos entendido al preparar esta antología poética. Así pues, deseando simbolizar ese nexo de unión entre pasado y presente, La Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia ha publicado con la ayuda y colaboración de la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea, una muestra de los hermosos versos hebreos de Yĕhudah ha-Levi, traducidos a las dos lenguas oficiales de Navarra, al castellano y euskara, con ánimo de rescatar del olvido y dar a conocer ese gran valor cultural de los siglos XI y XII. La antología lleva por título *Sobre las alas del viento*, frase tomada de uno de sus poemas, pues nos parece que, de alguna manera, es así como llegan hasta nosotros, tras muchos siglos de silencio, los ecos de los versos de este gran poeta tudelano: como un rayo de luz luminoso que rasga el oscuro velo del tiempo.

Han prologado esta obra el prestigioso etnólogo navarro y miembro de Euskaltzaindia, Jose Maria Satrustegi, así como el eminente historiador israelí Haim Beinart, profesor de la Universidad Hebrea de Jerusalén, que ponen de manifiesto la gran sensibilidad del poeta, sus fuentes bíblicas, sus inquietudes y el contexto histórico-cultural de su vida, para ayudarnos a ubicarlo en su tiempo y comprender mejor su obra.

La excelente versión castellana se la debemos al profesor Ángel Sáenz-Badillos y a su esposa la doctora Judit Targarona Borrás, de cuyas manos proceden igualmente las numerosas notas de pie de página de los poemas. También es suyo el texto hebreo, publicado gracias a la cortesía de la editorial Alfaguara. Vaya pues hacia ellos mi agradecimiento más sincero.

Para terminar, quiero decir que yo me he encargado de la traducción vasca de los poemas y de la introducción del libro, ambas realizadas con todo el cariño que se merece este destacado hijo de Tudela, como homenaje y ayuda a la ikastola **Argia** de esta ciudad, organizadora este año del **Nafarroa oinez**, que dedica tantos esfuerzos en favor de la lengua vasca. Desearía que mi trabajo sea del agrado del lector y que no lo juzgue con excesiva severidad.

תודה רבה גברתי ורבותי וחברי. שלום לכלכם

Todah rabah, g̃hirotai werabotai weh aherai. šalom lekulkem.

Eskerrik asko jaun-andre eta adiskideok. Agur guztioi.

Muchísimas gracias señoras, señores y amigos todos. Un saludo cordial.

LOS ACADÉMICOS DE LA RIBERA: PERALTA, IRIBARREN Y GARDE

*Tutera, 18-X-2002
Nafarroa Oinez 2002.*

Joxemiel Bidador

«Para el Txoko de Txapinerías»

Arrigarai, el gramático

El caparrosino Celestino Peralta Lapuerta nació el 6 de mayo de 1879. Entró en la orden capuchina tomando el nombre de Celestino María de Caparroso, ordenándose en Pamplona en 1905. Fue durante su estancia como profesor en el colegio que la orden regentaba en Lekarotz cuando se inició en el estudio sistemático de la lengua vasca, especializándose singularmente en el aparato verbal euskérico, que, como muy bien saben los meritorios estudiantes de euskara, suele resultar uno de los principales escollos en su aprendizaje. El dominio que en esta materia llegó a adquirir Celestino Peralta llegó a tal punto, que incluso fue nombrado académico correspondiente, euskaltzain urgazle, el 26 de octubre de 1919. El 22 de enero de 1921 el fraile de Caparroso fue enviado al comisariado capuchino de Chile-Argentina. En Buenos Aires tomó la definitiva decisión de abandonar la orden en diciembre de 1928, falleciendo poco después.

El primer libro que publicó el capuchino de Caparroso fue un trabajo de 93 páginas, titulado *La conjugación baska: sumario de lo más preciso y práctico de la conjugación del euskera*, editado en Barcelona en 1914, concretamente en la casa Perelló i Vergés, sita entonces en la calle Caspe de la ciudad condal y no en la villa zaragozana del mismo nombre, como se ha consignado en algunos sitios, y que firmó bajo el seudónimo de B. Arrigarai, lo que sería la traducción exacta de su apellido. Se da la circunstancia de que la *Geografía general del Reino de Navarra* en la que Altadill colaba aquel no muy riguroso pero sí efectista «también se la nombró Aezkoyen, palabra vasca cuyo significado no se nos alcanza», fue publicada el mismo año que el libro de Arrigarai. Aunque hoy en día se conoce la ingeniosa jugada del historiador, Euskaltzaindia propuso Azkoien como versión vasca de la localidad

ribereña, versión que, después de haberse popularizado totalmente, ha comenzado a no gustar a algunos de los próceres navarros, por lo que el equipo deportivo local ha cambiado desde esta temporada su nombre de Azkoyen por el de Club Peraltés. Sin duda, lacerantes ironías del destino.

Al respecto de la primera obra de Celestino Peralta, el publicista y teórico jeltzale Luis Eleizalde afirmaba en la revista *Euzkadi* del mismo año:

«La obra es desde luego muy seria, y de exacta documentación. Da más de lo que su título promete, pues, aunque la mayor parte de sus páginas se dedican al desarrollo de la conjugación vasca, las quince primeras contienen unas nociones de gramática muy puestas en su punto, muy meditadas, y que han de ser, si no me equivoco mucho, sumamente prácticas para quienes traten de iniciarse en lo elemental de nuestra lengua. El autor sigue en sus líneas generales el plan desarrollado por Campión en su *Gramática de los cuatro dialectos literarios vascos*, pero bien se echa de ver que Arrigarai no desconoce los trabajos realizados por los tratadistas e investigadores con posterioridad a la fecha de publicación (1884) de aquella magna obra».

De esta manera resumía Eleizalde el contenido del libro de Arrigarai:

«Comienza tratando del sufijo a que convenimos todos en llamar artículo, porque realmente corresponde casi siempre con el artículo español *el, la lo*. Después de explicar breve y claramente cuáles son sus formas transitiva e intransitiva, singular y plural, pasa el autor a ocuparse del uso de este sufijo y de los más frecuentes casos de su omisión. Discurre a continuación sobre los sufijos de la declinación y sobre los sufijos y las terminaciones más usuales de los nombres (...) Muy claras, exactas y fáciles parecerán a cualquier lector las reglas gramaticales del adjetivo, así como bastante completa la lista de terminaciones de adjetivos (...) Así mismo son exactas y en pequeña extensión copiosas las noticias que subsiguen sobre diminutivos y aumentativos, comparación, numerales, pronombres y adverbios. Y entramos con la página 16 en el verbo (...) La exposición de la conjugación de perífrasis es en este folleto completísima y parece imposible condensar tantas noticias de todo género de flexiones en tan reducido número de páginas (...) Termina el folleto con muy atinadas y pertinentes observaciones sobre sufijos verbales, sobre el uso de algunas palabras con verbos, la causa española *porque*, las palabras que modifican el verbo, y los verbos reflexivos y recíprocos».

No anduvo errado del todo Eleizalde en sus suposiciones al respecto de la aceptación popular de la *Conjugación baska*, pero el éxito de la segunda obra euskérica de Peralta eclipsó totalmente a la primera. La conocida *Euskel-irakaspidea, o sea gramática del dialecto guipuzcoano*, se publicó en la tipográfica San Buenaventura de los capuchinos de Totana de Murcia, en 1919, con la aprobación eclesíastica del obispo de Cartagena, y dedicada al padre Donostia, «*Donostiar Joseba Andoni aba gure abendaren ereslari adoretzu ta kartsuari*», quien ayudó especialmente al de Caparros en la confección de su libro mientras residían juntos en Lekarotz. Según explicaba Arrigarai en el prólogo de su gramática, este trabajo no sería sino una ampliación de su an-

terior libro sobre la conjugación, pero bien se ve que esta afirmación no es sino una muestra más de seráfica humildad, ya que el segundo libro de Arrigarai supera al primero en más de 300 páginas.

Con la denominación de dialecto guipuzcoano o bascón, Arrigarai quería hacer referencia a un *koiné* central integrado por los dialectos guipuzcoano, labortano y navarros, más o menos algo parecido al actual euskara unificado, por lo que no es de extrañar que en sus páginas el de Caparros se declarara ferviente admirador de la prosa del jesuita de Oiartzun Sebastián Mendiburu. El estudioso de la lengua vasca Georges Lacombe escribió sobre el libro de Peralta en reseña aparecida en la *Revista Internacional de Estudios Vascos*:

«Mécontent sans doute des grammaires guipuzcoanes déjà parues, M. B. de Arrigarai, qui publia déjà en 1914 une brochure sur la conjugaison basque, a voulu offrir une nouvelle grammaire pratique à ceux qui désirent s'initier au basque central. Etil est incontestable que l'étudiant pourra tirer profit de ce nouvel ouvrage, dans lequel il trouvera, à côté de quelques théories qui en le prépareront peut-être pas à l'intellection de la linguistique contemporaine, un très grand nombre d'exercices variés dont la lecture lui permettra, dans une assez large mesure, d'aborder la littérature guipuzcoane. Les linguistes eux mêmes qui s'adonnent à l'euskara devront avoir dans leur bibliothèque ce livre de M. Arrigarai: ils y puiseront quelques faits nouveaux. Il serait à souhaiter qu'un observateur curieux s'attelât à la dialectologie guipuzcoane, à peine effleurée par le Prince Louis-Lucien Bonaparte, et dont pourtant l'importance est considérable».

Con posterioridad, Villasante tampoco escatimó elogios para el libro de Arrigarai al que denominó «apreciable gramática del euskera».

Aparece el texto dividido en dos partes. La primera comienza con el alfabeto, al que siguen veinte lecciones en las que se estudian los cambios fonéticos, el artículo, las declinaciones determinada e indeterminada, el nombre, el orden de la frase, los sufijos, el adjetivo, demostrativos, pronombres, interrogativos, indeterminados y el relativo. El estudio del verbo, además de algún capítulo expreso como el quinto, se desarrolla a lo largo de todo el libro, especialmente en las siguientes treinta lecciones de la segunda parte, que comienzan con esta nota aclaratoria:

«Siendo el verbo el punto capital del euskara por estar en él la principal dificultad que ofrece el estudio de nuestra lengua, sobre él debe girar toda la atención del estudiante. A ese fin he dividido la gramática en dos partes, la primera podría servir para un cursillo o curso verdadero, empleando en él más o menos tiempo, según la capacidad o edad de los que estudian, y se puede dejar la segunda para los más adelantados o para otro curso. Esto no obsta para que se pueda dar toda la gramática en un solo curso, sobre todo si se cuenta con tiempo suficiente para estudiar, pues más dificultades tienen otras lenguas y se aprenden bien en seis u ocho meses de curso. Lo que importa es no pasar a esta segunda parte sin saber bien la primera, o sea, si no se sabe conjugar bien los verbos neutros y activos en sus flexiones simples. Solamente así, y sobre todo si el discípulo se ha dado cuenta exacta de la formación de los tiempos y personas, es como

se vencerá la dificultad, no tan grande como a primera vista parece, que ofrece la complicada estructura del verbo en euskera en sus flexiones personales y dobles».

Comenzaba su libro Arrigarai con estas palabras:

«El mejor método para aprender una lengua es sin duda la repetición constante de las palabras: así aprende el niño la lengua materna. Pero como no todos tienen oportunidad para aprenderla oralmente, se hace necesario un método escrito que supla en lo posible el trabajo de la lengua. Este es el sistema moderno de enseñar las lenguas por medio de gramáticas en las cuales la multiplicidad de ejercicios gradualmente colocados van acostumbrando al discípulo al manejo de vocablos primero y después a la fraseología de la lengua. Son pues necesarios en toda gramática orden, variedad y abundancia en los ejercicios. Este es el sistema que se ha seguido en la presente obra».

Así pues, al final de cada una de las cincuenta lecciones aparecen ejercicios de traducción los cuales aumentan sensiblemente de dificultad a medida que se avanza. A pesar de que a los ojos actuales más acostumbrados a los modernos métodos comunicativos la obra de Arrigarai pueda parecer en exceso teórica, el capuchino procuró que su gramática fuera esencialmente práctica

«poniendo en teoría, distribuida en lecciones, solamente aquellas reglas y advertencias necesarias para comprender el mecanismo de la conjugación y para dirigir al principiante en la estructura propia de la frase euskérica».

Este tomo de más de 400 páginas tuvo otras ediciones. La segunda fue la preparada por el compañero de hábito Manuel María Apalategi Zurutuza, Bonifacio de Ataun, impresa en la imprenta y librería donostiarra San Ignacio en 1932. El texto original quedaba ahora enmendado con la inclusión de más textos literarios originales, tanto clásicos de Kardaberaz, Gerriko, Juan Bautista Agirre, Lardizabal, Mendiburu o Txomin Agirre, como más contemporáneos, como los de Ramón Astibia, Policarpio de Iraizotz, Jon Garbizu Zubigar, Emeterio Arrese, Ereñozu, Jautarkol, Satarka, José Iturria de Altzo... Con todo, no se llegó a cosechar el éxito de la primera edición, debido al tratamiento dado al verbo alocutivo. En cualquier caso, Apalategi no hizo sino desarrollar más ampliamente la idea que el mismo Arrigarai mantenía con respecto a este tema. No hay duda de que el de Ataun manejaba con mayor facilidad que el de Caparrosio las formas verbales alocutivas, y así lo demuestra el hecho de que Arrigarai incluyera lo relativo a esta forma en un apéndice final de siete páginas. No obstante el ribero era consciente de la gran importancia de la «conjugación familiar», como él mismo la llamó, y así lo dejó recogido antes de dar las tablas pertinentes:

«De sentir sería que por una tonta preocupación y por flojedad desapareciera esta joya preciosa de la conjugación del euskara, pues con ella habría perdido el euskara la mitad de su dignidad y grandeza. Por tanto esfuércense por conservarla los que la sepan, cultívenla y extiendan su uso todos, y déjense de

esos pegotes que en Gipuzkoa sobre todo se han introducido con el bereri y berorre que circulan ocupando un lugar que no les corresponde».

Junto a la nueva edición, el padre Ataun también preparó un cuaderno de trabajo, *Itzulbidea: claves de tema*, pero, a pesar de todo, la labor lingüística del de Ataun quedó un tanto deslucida, lo que no debiera haber sido así. Traductor del *Amal* de Tagore, en 1960 publicó en la bonaerensea Ekin de Lopez-Mendizabal el librito *Gure aditza: el verbo vasco*, interesante estudio morfológico no muy lejano del de Arrigarai.

La tercera edición de la *Euskel-irakaspidea* de Arrigarai, facsímil de la primera, fue la realizada por los hermanos Estornés en su editorial Añamendi de San Sebastián en 1971. Sobre este libro los de Isaba llegaron a afirmar que era

«digno de destacar por ser uno de los métodos con el que han aprendido euskara mayor número de personas».

Lo cierto es que admitiendo el éxito editorial de la primera versión, esta tercera ya no supuso lo mismo. El hecho de ser facsímil restaba algo de atractivo y funcionalidad, además de que para la fecha los métodos de aprendizaje se estaban empezando a multiplicar.

Desde hace ya años, Arrigarai da nombre al único euskaltegi estable de la Ribera baja de Navarra. Sin duda al de Caparroso le hubiera alegrado saber que su *alter ego* iba a ser utilizado para dar nombre a un centro de enseñanza del euskara y además en Tudela. Su libro es una buena muestra de la importancia que el capuchino daba al aprendizaje de nuestra lengua, y por ello no rehusó a dar unos consejos para los que se disponían a estudiarla:

«Hace falta constancia y trabajo seguido, dedíquese una o dos hora diarias, es lo menos que se puede pedir, y en pocos meses se adelanta en el euskera tanto o más que en cualquiera otra lengua moderna; por muy bien que se sepa la gramática, esto sólo no basta para saber la lengua, es preciso ejercitarse en hablar y si eso no es posible, traducir mucho y leer en voz puesta algo todos los días; adelántese cuanto se pueda el estudio del verbo para facilitar la traducción».

El tercer libro publicado por Arrigarai, aparecido en la casa San Martí de Barcelona en 1920, fue un manual de lectura infantil en euskara, *Lenengo irakurbidea aurei euskaraz irakurtzen irakasteko: euskelzale batek aur euskaldunen onarako argitaratzen duena*. No se conocen otros trabajos del capuchino de Caparroso, al menos publicados. Se sabe que colaboró activamente en la recolección de letras musicales para el cancionero *Euskal eres sorta* que José Gonzalo Zulaika, el padre Donostia, publicara en Madrid en 1922. En cualquier caso, la difusión que su *Euskel-irakaspidea* logró alcanzar en la segunda década del siglo XX es razón suficiente para reservarle un sitio de excepción entre los estudiosos navarros del euskara. Al respecto de la devoción que Arrigarai sentía por el euskara se puede citar el testimonio que él mismo

incluyó en su gramática. En 1913 fallecía a los 94 años un tudelano, viejo conocido del fraile de Caparroso, según el cual durante los años de la primera carlistada el euskara era algo más que habitual a las puertas de Tafalla. De cualquier modo, y aunque no hubiera ningún otro testimonio de ello, para Arriarai, que en esto seguía a Campión,

«la unidad de raza y lengua de todos los navarros»

era algo innegable.

El lexicógrafo de Navarra

Lejos de nuestra intención el realizar un nuevo repaso de la bio-bliografía del que ha sido considerado escritor navarro más leído en su tierra, máximo cuando ya contamos con un magnífico estudio del doctor Angel Aguirre Baztan dedicado a la figura del tudelano e incluido en su última obra publicada, la titulada *Hombres y tierras*, editada en 1997 por su hermano Jesús Luis. Aunque sólo sea para situarnos, digamos que José María Iribarren Rodríguez nació en Tudela el 31 de octubre de 1906, donde su padre regentaba una farmacia. Aunque José María no sabía euskara, su familia paterna era montañesa, y por tanto euskaldun. El abuelo, afincado en Villava donde trabajaba en una serrería, era de familia baztanesa, mientras que la abuela Teresa era natural de Burutain, localidad de Anue en la que el euskara estuvo vivo hasta la guerra civil. Cuando los hermanos Iribarren quedaron huérfanos fue la abuela Teresa la que se hizo cargo de los nietos, pero, habida cuenta de los escasos recursos con que contaba, éstos regresaron a Tudela con la otra abuela, la mirandesa Remigia Asurmendi, mujer de armas tomar, casada a Falces e instalada en Tudela donde llevaba un negocio de elaboración de vinos. Empeñada la abuela en que sus nietos tuvieran una buena formación los llevó como internos a los jesuitas, de donde fueron a la Universidad de Deusto a realizar la carrera de derecho. Una vez terminada la carrera los dos hermanos estuvieron tres años en Madrid como pasantes en diferentes bufetes, tras lo que abrieron el suyo propio en Tudela en 1931.

En estos años José María Iribarren colaboró esporádicamente en el periódico *La Voz de Navarra*, especialmente en la etapa en que fue dirigido por José Agerre a partir de 1932. Iribarren había tenido sus más y sus menos con el responsable del *Diario de Navarra* Garcilaso, por lo que eligió el diario jeltzale para publicar algunos de sus escritos periodísticos. En aquellos mismos años publicó junto a su hermano, José Joaquín Montoro Sagasti, García Abaurre y otros amigos el semanario *Navarra*, donde, sin adscribirse a partido alguno, defendían los fundamentos de la política de derechas, pero siendo a la vez favorables al estatuto. De cualquier modo, no pueden obviarse las relaciones de Iribarren con los ambientes jeltzales, a los que nunca criticó abier-

tamente. En la primera versión del libro de Mola (1937), la que no gustó a la censura por lo crudo del relato, Iribarren no hizo prácticamente mención alguna al nacionalismo vasco, y, cuando así fue, resultaron referencias de otras personas, como cuando cita un artículo de Francisco Cossío en el que se les espeta a los nacionalistas su connivencia con los comunistas. Así pues, Iribarren se abstuvo de ofrecer juicios de valor sobre la ideología jeltzale en su libro, lo que cuando menos, y dadas las circunstancias, es un silencio bastante significativo. Ni siquiera se menciona la toma de *La Voz de Navarra* por los falangistas en la descripción de los primeros días de la guerra en Pamplona, descripción que por otra parte resulta tan pommerizada.

Y es que los flirteos del tudelano con los políticos jeltzales de Navarra fueron algo habitual hasta el comienzo de la guerra. Poco más de medio año después de regresar de Madrid a Tudela donde iba a trabajar de abogado, en la tarde-noche del sábado 2 de enero de 1932 Iribarren pronunciaba una aplaudida conferencia en el Centro Vasco de Pamplona, invitado por los dirigentes jeltzales de la ciudad. La suya no era independiente, y estaba enmarcada en un ciclo de charlas de propaganda nacionalista en las que tomaron parte significados jeltzales como el baztandarra Joseba Azkarate, la maestra Julia Fernández Zabaleta o el periodista Migel Espartza Aginaga. A Iribarren lo presentó el mismo José Agerre, quien no escatimó alabanzas para el joven abogado:

«Patriotas, José María Iribarren, el joven y ya cuajado pensador, os va a dirigir la palabra. Quien es tan conocido como él no necesita de presentaciones ni de elogios. Si alguno de vosotros no lo conoce como orador, tengo la evidencia de que todos sabéis de él como periodista cultísimo por los brillantes artículos que viene publicando en *La Voz de Navarra*; propagandista del ideal patrio, es un ribero patriota de gran valía».

Para entonces Iribarren sólo había publicado un libro, *Estampas tudelanas*, el cual seguramente habría pasado desapercibido para los jeltzales irruindarras, por lo que las flores de Agerre al abogado tudelano se nos antojan un tanto exageradas. A pesar de todo, en los días siguientes a la conferencia *La Voz de Navarra* reprodujo el texto completo de la charla en siete entregas que se prolongaron hasta el 22 de enero siguiente. Según el periódico nacionalista, Iribarren:

«de manera muy sencilla y simpática, pero en extremo elocuente, de una forma admirable, con florido lenguaje y fácil palabra fue analizando nuestro antiguo futuro general, demostrando el acierto de nuestros abuelos al dictar las disposiciones forales en las que supieron hermanar la gracia con los dictados de la más estricta justicia; el señor Iribarren demostró el estudio concienzudo que ha hecho de nuestras leyes y el amor que pone en todo cuanto se relaciona con las características y personalidad de Euzkadi».

Comenzó Iribarren su charla trayendo a colación *La cathedrale engloutie* de Debussy, para así hacer una evocación poética de la Edad Media navarra poblada de rico hombres, infanzones, caballeros y villanos. Habló de los

duelos, justas y juicios de batalla, de las galeras, despeñamientos y acciones afrentosas, de las barbas en el fuero de Estella, de las fianzas y de la palmas de los navarros para la compra-venta, de animales, campanas, hazañas y juicios reales. Terminó la conferencia con el himno de Euskadi cantado por todos los asistentes.

La presencia del PNV en la Ribera tudelana antes de la guerra del 36 fue poco menos que anecdótica. Un esporádico colaborador del semanario *Ama-yur*, el vizcaino pero residente en Tudela Agapito Espartza daba los nombres de los nacionalistas de la zona:

«De Cabanillas es un Rosano, de Fustiñana un de la Parra, de Valtierra un Zapatero, en Arguedas tenemos un San Julián, en Murchante un González, en Tulebras un Etxandi, en Cintruénigo un Lamarque, en Ergabia (Corella) un Peralta, en Ablitas un Félix Arellano, en Markazko (Cascante) un Salamero y un Gelbenzu, en Muskaria (Tudela) un Lostalé, un A.G. de los Arcos, un Gil y otros muchos más patriotas de alto valor».

Algunos nombres resultan conocidos, como el entonces abogado Julián Gelbenzu Romano, que en la guerra del 36 luchó como teniente de requetés, ejerciendo en la dictadura como notario. Otro tudelano, abogado y nacionalista fue José María Abascal Frauca, yerno del dirigente jeltzale Santiago Cunchillos y secretario de ANV. El corellano Salamero era el notario de Cascante, de quien hablaremos más adelante. El médico Félix Zapatero era colaborador habitual de *La Voz de Navarra* con el seudónimo Zero, autor de una monografía de su villa natal (1933) y de las novelas *El 9º de Navarra* (1935) y *Luis de Añezcar* (1937) con la que ganó el premio de la Biblioteca Olave. También abogado y presidente de la junta tudelana del PNV fue José Joaquín Montoro Sagasti, citado anteriormente junto a los colaboradores de la revista *Navarra*, quien guarda con Iribarren numerosos paralelismos, además de haber sido uno de los colaboradores que aparecen citados en las primeras páginas del *Vocabulario Navarro*.

Como Iribarren, José Joaquín Montoro Sagasti también estudió en los jesuitas de Tudela, tras lo que realizó la carrera de derecho en Madrid. Comenzó la de filosofía y letras que dejó sin concluir al empezar a trabajar de abogado, también como Iribarren. Los primeros trabajos que publicó Montoro estaban unidos a su profesión, aunque no tardó mucho en publicar otros escritos más lúdicos. En el mencionado semanario *Navarra* Montoro tenía una sección fija llamada «Cascotazos en la cresta», generalmente bajo los seudónimos de Perroganau, Guau, Chilindrón, Kas-kin, Gora ta gora, o Biotza-Ona, en los que analizaba con un punto exacerbadamente satírico la política del momento:

«Esto se toca con zambomba en una corraliza que yo me sé, por un radical socialista, un republicano independiente con gafas y bigotito, y un abertzale nappar-buru baztar eskerizarri erriber muskarizarri. Gora Euzkadi con aquello que decía el manifiesto: aspiramos a que el producto íntegro de la tierra sea para el que la cultiva».

Otra de los parecidos que Montoro mantuvo con Iribarren fue su afición por el dibujo. Mencionado por Manuel Flores Kaperotxipi como dibujante de expresión y plasticidad apreciable, fue él quien diseñó los bocetos de los escudos que adornan las fachadas de la Plaza de los Fueros de Tudela, donde además, casualmente, estaba su vivienda tudelana. Además de esto, fue el autor de la portada e ilustraciones de numerosas obras de otros autores navarros como las del poeta Alberto Peláirez, el columnista Cándido Testaut, el sacerdote Blas Alegría, e incluso fue el diseñador de los ex libris de personalidades como Jesús Etayo o José María Huarte. La faceta más conocida de Montoro es la que atañe a sus trabajos en torno a la historia multirracial de la ciudad de Tudela. Montoro fue el creador absoluto del mito de la armonía que presuntamente reinaba entre cristianos, judíos y musulmanes en épocas pasadas, y no sólo fue su creador, sino que lo impulsó por medio de la redacción de diversos trabajos aparecidos fundamentalmente en la revista *Fiestas!*, publicación del consistorio tudelano que con motivo de las fiestas de Santa Ana fue editada de 1950 a 1962 contando en sus páginas con las mejores firmas de la ciudad, entre las que tampoco podía faltar la de José María Iribarren. Montoro pretendía con su humor que el entendimiento entre las diversas gentes que habían compuesto su querida ciudad, y que día a día la seguían componiendo, fuera algo real. A él se debieron iniciativas como la celebración del octavo centenario de la fecha en que Benjamín de Tudela partiera a realizar su viaje, celebración que fue realizada al amparo de la Asociación de Amigos del País a la que él también pertenecía, y que se vio coronada con la publicación de un denso artículo en la revista *Pregón* de Pamplona en 1961.

Volviendo a la lista de jeltzales riberos, el Lostalé que mencionaba Agapito Espartza fue objeto de sendos artículos, uno de Iribarren aparecido en la revista *Navarra* y el otro del mismo Espartza en *Amayur*. Se hacía eco Iribarren de la emisora casera Radio Experimental Muskaria que Mariano Lostalé, el estudiante de arquitectura <mocete imberbe de figura débil, abrigo amarillento y peludo con la vuelta de terciopelo>, en compañía de sus amigos Marsal, Navascués, Arregi, Gil y Sevillano, había montado en la buhardilla de este último. Invitaron los radioaficionados a Iribarren para que viera el rudimentario estudio:

«La labor de muchos días de trabajo se condensa en estos extraños aparatos. A las noches instalan el micrófono en una alcoba del primer piso. Allí bajo los retratos familiares, el piano de Marsal, el violín de Arregui, la voz de Navascués salen a todo Tudela pasando por los artefactos de la buhardilla (...) Tudela tiene ya una emisora, lo que no pudo conseguir Pamplona (...) merece la admiración, la gratitud y el apoyo de todos. Vaya con ellos mi enhorabuena más cordial y entusiasta».

Pero según refería más tarde Espartza, la emisora fue al garete tras que cierta:

«fiesta benéfica arruinara la empresa».

Además en noviembre de 1933 Lostalé era llamado a cumplir el servicio militar en Donostia. El Navascués que cita Iribarren no es otro que el escritor Pedrito Navascués Alarcón, primo lejano de Santiago Cunchillos, autor bajo el sobrenombre de Miguel de Orreaga del libro *Amayur: los últimos navarros* (1923) prologado por Campión, quien había tenido como profesor de literatura en los jesuitas al escritor Orixe, y que, como él, fue castigado por el rector Etxenike por nacionalista, debiendo abandonar el colegio tudelano para terminar sus estudios medios en los dominicos de Bergara.

Si hemos mencionado todas estas cuestiones no es porque pretendemos realizar una relectura ideológica de Iribarren. No es nuestro objeto, y tampoco nuestra vocación. ¡Allá cada cual con sus reinterpretaciones de las veleidades políticas de nuestros mayores! Nuestro único empeño es ver la relación real que el tudelano tenía con el euskara y saber las motivaciones que le llevaron a preocuparse de la lengua vasca hasta el punto de que Euskaltzaindia lo nombrara euskaltzain urgazle primero y honorífico después, y sin duda, esta relación con el mundo jeltzale, al margen de cualquier otra posible cuestión, ayuda a explicar la postura de Iribarren con respecto al euskara. No hay duda de que Iribarren compartía con el mundo jeltzale una similar visión del hecho cultural navarro, dentro del cual el euskara no ha dejado de jugar un papel de máxima importancia como exponente de la idiosincrasia navarra, con la excepción, si se quiere, de lo eminentemente ribero, aunque no se puede olvidar que, como lo define Aguirre Baztan, Iribarren es el antropólogo de la Navarra total. Repasemos las menciones al euskara repartidas por su obra.

Confesaba Iribarren en artículo aparecido en *Pregón* que para componer su *Batiburrillo navarro* de 1943 hubo de leer mucho, ya que al contrario que en su *Retablo de curiosidades* de 1940, primer libro después de su biografía doble de Mola, en este segundo había ya erudición y estudio. Para ello el tudelano leyó

«los dos primeros tomos del *Euskalerriaren yakintza* de Azkue, el libro en vascuence de Fernando de Amézqueta, estudié la historia de Navarra a fondo, me metí en la historia del siglo XIX, me leí todas las colecciones de revistas vascas, (*Euskalerria, Euzko Yakintza, Euskalerriaren Alde...*)».

No parece que Iribarren leyera el libro de Gregorio Mujika en euskara, al menos así lo hace constar en las notas del *Batiburrillo*, donde decía

«debo la traducción a mi buen amigo el folklorista dr. Angel Irigaray».

Lo cierto es que pocas son las palabras que en estos dos libros recogió en euskara, tan sólo alguna que otra fórmula taumatúrgica en el apartado de medicina popular y poco más, pero tampoco puede decirse que sea el euskara algo que Iribarren ignorara por completo y conscientemente. Lo cierto es que la lengua vasca está presente, con naturalidad, ingrediente indispensable

del batiburrillo como característica fundamental del montañés. Incluso se advierte cierto melancólico tono cuando escribe del retroceso de la lengua:

«Madrado señala al tren y a la apertura de nuevos establecimientos termales como a dos de las causas que más contribuyeron a que el vascuence desapareciese de nuestra zona media. Lo que sí es cierto, según el mapa lingüístico del príncipe Luciano Bonaparte, es que en el año 1860, en que se estableció la vía, se hablaba euskera en Puente la Reina, en la Valdorba, en la Cuenca de Pamplona, en Garinoain y en Aoiz».

En *De pascuas a ramos* (1946) Iribarren contaba la anécdota del caldero de Lakuntza según la versión que el escritor vasco Blas Alegría le había referido por carta personal. Como en los anteriores, los escasos textos en euskara que traía son por lo general de Azkue, Aingeru Irigarai y Caro Baroja, salvo un villancico otsagiarra de ocho estrofas y estribillo que ya publicara el maestro Julio Gurrutxaga en su *Geografía e historia de Navarra*, y del que Iribarren decía:

«se mezclan expresiones en latín y bastantes palabras castellanas con terminaciones vascas»

de lo que se advierte el escaso conocimiento que el tudelano tenía de la lengua vasca, ya que además de transcribirlo cuajado de erratas, este villancico es una magnífica muestra de uskara salacenco. En *Historias y costumbres* (1949) citaba de nuevo a Azkue junto a Caro Baroja, Joxemiel Barandiaran, Manuel Lekuona, Julien Vinson, la *Corografía* de Larramendi, el folleto *Erronkari* de Estornés, o el Anuario de *Eusko Folklore*, siendo los textos en euskara una vez más fórmulas mágicas del día San Juan, para apagar el fuego o practicar curaciones. Además en este libro incluye dos interesantes capítulos. El primero es el relativo a la *Carmen* de Prosper Mérimée, la gitana que sabía vascuence, y en el que Iribarren ya se permite corregir algunas de las expresiones euskéricas empleadas por el escritor francés como «laguna ene biotzeko» por «laguna ene bihotsarena», y «baratza o beratza» por «barratcea»; citaba expresamente la influencia de George Borrow en Mérimée, y aportaba datos sobre la relación del conocido inglés con el euskara, a saber, la edición protestante del evangelio de San Marcos hecha por el médico Oteiza y el famoso pasaje de *The bible in Spain* al respecto de la lengua vasca. El segundo capítulo al que nos referimos, y que ya había sido publicado cinco años antes bajo el título de «Estampas del folklore navarro» en el número 17 de la revista *Príncipe de Viana*, es una recopilación de costumbres de Luzaide, tales como las karroxak y galarrotsak, las danzas de los bolantak, el hosto-bidea, axe ta tupin, axeri-dantza o arto-xuritzea, en las que la presencia del euskara es manifiesta, incluyendo incluso alguna canción de cierta magnitud. Lo interesante es que para la realización de este artículo no tiró de bibliografía, sino de las informaciones personales dadas por José María Iraburu, Carlos Gortari, Mixel Etxart y Jacinto Martín. También presenta interés el hecho de que al hablar de las arto-xuritzea cita en nota a pie de página el *Euskal errijetako olgeeta ta dantzeen neurrizko gatz-ozpinduba* (1816) de fray Bartolomé de Santa Teresa, no existiendo hasta

la fecha ninguna reedición del mismo, y menos aún traducción, por lo que no sabemos de qué modo pudo emplearlo ni de quién pudo valerse para entender el vizcaino del carmelita Madariaga.

En las *Navarrerías* de 1944 Iribarren se hacía eco de la figura de Perico de Alejandría, pamplonés fabricante de saliva, pregonero, gaitero y bertsolari, y de su *Guía de Pamplona* de 1863 en la que daba ejemplos de las lenguas pamplonesas, entre ellas el euskara, y que Iribarren reproduce:

*Jaincuac ematen badit
neri osasuná
orañik izango det
andregay bat oná.*

El libro *Burlas y chanzas* (1951) comenzaba con una:

«divagación intrascendente»

sobre «El habla popular» en la que Iribarren se refería exclusivamente al habla de la Ribera. Su desconocimiento del euskara le impedía hacer lo propio con la lengua de la montaña, y al respecto del habla de la zona media, decía:

«Aludo aquí exclusivamente al castellano que hablan en la Ribera, porque en la zona media el rastro del vascuence creó un lenguaje espurio y mixto, pero muy interesante; en estas zonas que hace un siglo invadió el castellano subsisten los giros y las transposiciones del vascuence».

Para ejemplificarlo citaba otra conocida copla de Perico de Alejandría:

*Joana Mari coge el chico
pero no lagas quilicas
lo pondrás cucurubico
cuando quiera hacer chirricas,*

así como aquel dicho de una mujer de Puente que al preguntar por un mozo cogido por la vaca lo hacía de esta gisa:

«A aquel de Obanos, la vaca pillar y que le hizo ¿ya ha caído?».

En este mismo libro, y en el capítulo de epigramática rural dedicado a la merindad de Pamplona traía el conocido belantziko leitzarra

*Aresoarren bandera
ai nolakoa ote da
eraman dute errekaldera
erakustera
gero leitzarrak bidera
enorabuenak ematera
al zuenak arin juan ziren
iragitea,*

Así como otros cuentos populares como los referentes a la proverbial capacidad mental de los de Ezkurra. También en *El patio de caballos* de 1952 recogía Iribarren alguna estrofa en euskara al escribir de la donostiarra plaza de Guipúzcoa y de la celebración del día de San Juan en Tolosa.

Pero la razón principal por la que Euskaltzaindia nombró a Iribarren miembro correspondiente de la Academia en 1955 fue la publicación de su *Vocabulario Navarro* en 1952. Se las daba de humilde el tudelano cuando afirmaba en el prólogo del diccionario que ni era lingüista, ni filólogo ni siquiera gramático, sino un abogado a quien le dio por la literatura, el folklore y la pequeña historia, pero él era perfectamente consciente de la importante labor que estaba realizando. Se metió en

«el berenjenal de recoger palabras, por curiosidad, por distracción y manía de coleccionista, sin ningún propósito serio»,

cuando estaba de abogado en Tudela. Las primeras palabras las recogió de su abuela Remigia, quien debía poseer un caudal estupendo de voces, dichos, cuentos e historietas. En 1933 marchó un día a Cascante a la notaría de los hermanos Salamero a realizar una gestión profesional encontrándose allí con su buen amigo Juan José Salamero Resa. Este corellano era quien a lo largo de 1931 había ido publicando en el diario *Euzkadi* de Bilbao y firmado como Miguel de Ergabia el folleto *La Ribera por JEL* que se imprimió como librito aparte en 1932. Juan José Salamero también había iniciado una recopilación de palabras en los años 24 al 26 que quedó interrumpida al tener que dedicarse a preparar las oposiciones para notario. Salamero ofreció entonces sus ochocientas notas lexicográficas, que unidas a las de Iribarren, supusieron la base del vocabulario. Estas notas son las mismas que Iribarren cita en la bibliografía del libro *De Pascuas a Ramos*,

«apuntes inéditos de Juan José Salamero Resa del año 1926, *Catálogo de voces y costumbres de la Ribera de Navarra por J.J. Burcemay*».

El hermano de Juan José, Eugenio, también cultivó la literatura, siendo, además de infinidad de artículos de prensa, autor de dos libros. El primero de ellos es el titulado *Estampas de mi tierra*, con el que fue premiado en el concurso literario celebrado en 1929 en Pamplona por el Patronato de la Biblioteca Olave, y que fue publicado en Madrid en 1930 en la imprenta de Martosa. La portada del mismo fue encargada por el autor a José Joaquín Montoro Sagasti, a quien llama amigo y agradece especialmente su colaboración. El segundo libro apareció en 1936 y es el trágico relato *Jesús de Yerga*, historias de caza que con el número 17 salieron en la colección «La Novela Vasca» de la editorial Navarro y del Teso de Donostia, colección en la que ya habían publicado sus obras autores como Victoriano Juaristi, Pío Baroja o el valtierrano Felix Zapatero. Son los relatos de Eugenio Salamero fiel reflejo de las cos-

tumbres, tipos y habla populares de la Ribera navarra, lo que es además fiel reflejo de su pasión, ya que estaba

«enamorado de la vida sana, aunque ruda, feliz, aunque ignorante, de las gentes del campo de mi tierra navarra, bravos tipos ribereños».

En su divertida «Carta del Ciriaco a la Luisa» recogía el modo de hablar propio de los riberos con una gracia especial no exenta de ingenio:

«Querida Luisilla: M'alegraré qu'estés güena como yo estoy güeno gracias a Dios. Hi perdido la cuenta de los tiempos qui hace que no m'has escrito y estaba dispuesto a no escribirte hasta que rompieras tú, pero no puo aguantal más (...) Has de sabel qu'esta mañana m'hi ido al güerto, que sabes ha de sel de los dos en cuanto que nos casemos, y da gozo el velo. Los alberechigos y los molocotonos ya van teniendo fruta y los otros árboles tamién, y'hay unas sandías y unos melones que m'han hecho acordame de ti de lo majos que están. M'hi llevau l'ajada y l'ascopeta; con unas miasas d'agua que pasaba, hi regau los pimientos y hay cogio antes unos cuantos p'haceme el ranchillo y la tomatada. En el inte m'hi dua una güerta con l'ascopeta y m'hi matau un confiturdeo, un retorricuellos, un subitroncos y tres marigüelillas qu'han ido a la cazuela. En esto m'hi fijau que l'agua se salía de la quintana y vay era que mampochaba porque l'alcauduz que pasa ebajo el ribazo estaba tacuñau. Con un palo t'hi dau firme furgazos hasta qu'ha soltau un chifletazo mucho grande y ha corrió ya bien dimpués».

Iribarren siguió recopilando palabras, aunque muy poco a poco. Luego vino la guerra, se metió a componer su primer libro, y ahí se quedó su labor lexicográfica un poco *tacuñada*, como estaba el alcanduz o sumidero del Ciriaco. Cuando a partir de 1937 Iribarren fijó su residencia en Pamplona vio la posibilidad de seguir con su empeño aumentando el campo de estudio a otras hablas diferentes a la de la Ribera, pero dándose entonces cuenta de lo gigante del proyecto decidió desistir de él:

«A medida que avanzaba en mi estudio vi que se abrían cien caminos distintos a la investigación, me di cuenta de la dificultad de la labor y abandoné, ¡qué-dese para otro!».

Su actitud cambió cuando asistió a una conferencia de Dámaso Alonso en Pamplona en 1945. Departiendo con el académico le hizo partícipe de su antigua afición. Alonso animó a Iribarren a no abandonar este trabajo, máxime después de haber recopilado ya

«tres o cuatro mil voces navarras».

Posteriormente otros lingüistas como Manuel Alonso Cortés, Manuel Alvar y Francisco Indurain también animaron a Iribarren a proseguir con esta labor. Iribarren accedió a ello, y de forma intermitente siguió con el diccionario desde aquella fecha hasta la de su aparición con la ayuda de un auxiliar mecánógrafo a cuenta de la Institución Príncipe de Viana de la Diputación Foral. Iribarren es sincero y a la vez acertado cuando avisa de los fallos de su vocabulario, al que califica de incompleto en más de un aspecto, como en el tamaño

del corpus, en las explicaciones etimológicas, en las concreciones técnicas, etc. Para la edición de las *Adiciones al vocabulario navarro* de 1958 Iribarren intenta enmendar algo estas cuestiones y para las etimologías, por ejemplo, cuenta con la inestimable ayuda de Koldo Mitxelena.

Mucho nos tememos que el tratamiento dado al euskara por Iribarren en este *Vocabulario Navarro* habrá sido motivo de disputa en numerosas ocasiones; para algunos lectores el tudelano habría hecho una excesiva concesión a lo vasco, mientras que para otros no habría dado al euskara la importancia suficiente. Creemos que ninguna de las dos posturas es acertada. La primera se desmonta por sí sola y lo fastidiosamente común que resulta no justifica ni su formulación. La segunda ignora lo obvio, esto es, que Iribarren quiso hacer e hizo un vocabulario del léxico empleado en el romance de Navarra, y con ello, es decir, con esta segunda postura, parece que se pretende responsabilizar a Iribarren de la preeminencia real de la lengua castellana en Navarra a mediados del siglo XX que es cuando realiza su libro. Ya en las advertencias que figuran al comienzo del diccionario Iribarren avisa sobre la inclusión de vasquismos:

«Excluir de este Vocabulario Navarro las palabras que huelan a vascuence hubiera sido absurdo. La mitad de Navarra las emplea hoy. Por otra parte, la mayoría de las voces vascas u oriundas del vascuence que incluyo aquí no figuran en los diccionarios vascogados, o figuran con otras acepciones. Yo he procurado recoger aquellas voces vascas y semivascas que siguen empleándose en zonas donde se habla el castellano desde hace más de un siglo. Y las que procediendo del vascuence, aparecen corrompidas, o por decirlo así, castellanizadas. En alguna ocasión dudando de incluir o no incluir palabras vascas puras, opté por la inclusión porque, si hoy no, el día de mañana podrán interesar a los lingüistas y a los vascófilos que estudien el repliegue del euskera y su pervivencia en zonas dominadas por el castellano».

En las *Adiciones* vuelve a repetir la advertencia:

«Observaré el lector que en estas adiciones abundan los vasquismos. Me decidí a incluirlos tratando de salvar las reliquias del viejo vascuence que se conservan hoy en zonas dominadas, entera o casi enteramente por el castellano. He incluido también nombres vascos de plantas. Son en su mayoría los que el botánico navarro José María de Lakoizketa insertó en su *Diccionario de los nombres euskaros de las plantas* (Pamplona, 1888) como propios y exclusivos del valle de Bertizarana. Y los que referentes al valle de Roncal recogió Bernardo Estornés Lasa y fueron publicados por Telesforo de Aranzadi en *RIEV* del año 1930».

Junto a las dos citadas, Iribarren empleó un buen número de obras especialmente significativas para los estudiosos de la lengua vasca entre las que se pueden citar el diccionario de Aizkibel, el lexicon bilbaino de Arriaga, la apología de Astarloa, el diccionario de Azkue, el vocabulario alavés de Baraibar, la gramática de Campión, el diccionario trilingüe de Larramendi, el diccionario etimológico de Novia de Salcedo, los Refranes y Sentencias de 1596

editados por Urquijo, el vocabulario vasco-castellano de Zamarripa o el *Gero* de Axular. Además, y a pesar de que, como hemos mencionado, el vocabulario navarro es eminentemente un diccionario de las palabras empleadas en el castellano de Navarra, dentro del más de medio centenar de colaboradores los hay euskaldunes como el estudioso de las danzas beratarra Antonio Goia o el otsagiarra Zoilo Moso Bezunartea, informador de excepción del uskara salacenco que ya fuera encuestado por José Estornés Lasa. Las aportaciones de estos informadores euskaldunes, pues, no habrían revestido la importancia de la ofrecida por otros informadores como Cándido Testaut Macaya *Arako*, Ignazio Baleztena Ascárate o José María Iriburu para la cuenca de Pamplona, Leitza y Luzaide-Valcarlos respectivamente, representantes natos de la diglósica situación de gran parte de Navarra, en la que la pérdida parcial o total del euskara daba paso a un castellano cargado de vasquismos como el descrito para el XIX por Perico de Alejandría. El mismo Testaut se dio a conocer por medio de sus colaboraciones en prensa, los exitosos «Dialogandos», en los que reflejaba esta habla en total regresión, cuando no desaparecida. Este sería otro de los logros de Iribarren, ya que a los méritos de su diccionario hay que sumarle uno relativamente nuevo, el valor etnográfico, ya que la prácticamente total alfabetización de la sociedad, la uniformización a la que tiende la sociedad moderna por medio de los mass-media y las redes de información, la desaparición de los trabajos tradicionales y la homologación urbana del campo están trayendo consigo inevitablemente la pérdida de este caudal lexicográfico. Acaso porque era consciente de ello, Iribarren siguió recopilando palabras navarras hasta su muerte, el día 11 de junio de 1971, quedando en la mesilla de su cuarto una libreta con las últimas acepciones encontradas. Ocho años más tarde, en 1978 y a título póstumo, el tudelano José María Iribarren Rodríguez era nombrado académico de honor de Euskaltzaindia.

Erronkariko Txoriñoa

Marcelino Garde Villafranca nació el 2 de octubre de 1925 en Carcastillo, la localidad situada más al norte de la Merindad de Tudela. Ya en su pueblo natal tuvo ocasión de recibir las primeras nociones de euskara de la mano de Florencio Lazkano, natural de Betelu, propagandista jeltzale que participó como orador en diversos mítines electorales del PNV navarro durante 1933, y que fue ayudante del secretario local. El mismo padre de Marcelino, Anastasio Garde Goñi, estuvo afiliado al PNV en los años anteriores a la guerra, al igual que una veintena de carcastillejos, labradores y jornaleros en su mayoría, que incluso lograron abrir un Centro Vasco en la localidad. Según recoja Latxaga en su clásico *Jakara oñez Naparroan zear*:

«Bein Zaragozara autobusean zijoaztela, naparrak baturroen aldetik gogor artuak izan ziran, zernai entzunda, itzuli bear nunbait. Ala gertatu zitzaion ta urrengo egunean, errepublikako garai artan Agirre ta Irujo jaunen itzaldi itxaro-

pentsuak entzun omen zituan jaioterrian. Bi alderdi oiek ikusirik, euskaldunen aldera jo omen. Zabalkundea izeneko bilduma asi zan ezkerotik artzen zuen. Bere aurtxoak bilduta su bazterrean, Kanpionen zati batzuek irakurtzen asi zitzairen, batez ere Martiniko, Gamio anaiak, Erraondoko azken txistularia. Marzelinok Napparoa euskalduna etxean ezagutu zuen».

Marcelino ingresó en el seminario de Pamplona en 1939. Para esa fecha ya habían desaparecido las clases de euskara que hasta antes del 36 impartían los profesores Blas Fagoaga, Esteban Irañeta y Migel Intxaurre, pero el de Carcastillo pudo profundizar en sus incipientes conocimientos de euskara con la gramática de Intxaurre. Siendo aún seminarista, trabajó con otros compañeros para la creación de un suplemento en euskara para la revista de la diócesis que se habría llamado *Igandea*, lo que nunca se llegó a conseguir. Sí lograron estos seminaristas la creación de la revistilla *Aralar*, que, aunque redactada íntegramente en castellano, ofrecía una visión algo más integradora de Navarra que la oficial. A partir de 1945 comenzó a escribir sus primeros poemas en euskara, y trabajó para la creación de una aula de euskara dentro del mismo seminario. Esta aula se pudo recuperar finalmente siendo su profesor el experimentado Blas Fagoaga, pero siendo la mayor parte de los alumnos seminaristas de la zona euskaldun de Navarra, a Garde se le negó la asistencia a estas clases.

Según Latxaga,

«bere euskalzaletasunagatik gaizki ikusia da Obispadoan»,

por lo que una vez que hubo sido ordenado sacerdote en 1950 fue enviado a los pueblos más apartados de Navarra. Primeramente recorrió el Pirineo: dos años en Castillonuevo, otros dos en Uztarrotze, y desde 1954 en Garde. Durante su estancia en el valle de Roncal realizó una gran labor en pro del euskara local. En Uztarrotze recogió de boca de los últimos vascoparlantes del valle el amor hacia el uskara roncalés, comenzó a recopilar diversos materiales lexicográficos, y organizó un grupo para el aprendizaje del uskara. Además de impulsar en navidades el canto en la iglesia del villancico local *Gauzen ainguriei*, Marcelino Garde publicó el 13 de junio de 1954 en la página «Zaldiko maldiko» que los de Muthiko-Alaiak redactaban para el diario carlista *El Pensamiento Navarro* su primera poesía escrita enteramente en dialecto roncalés, «Erronkariko txoriñoa», dedicada a los niños roncaleses, *erronkariar euskaldun txikier biyotzez*:

*Urratzien tartean
abia izarturik,
txoria duk kantetan
bedatsa sarturik.*

*Zer egun epel duk, txoriño txo,
zeuri dundupean!
magal xabalik –goixa da goxo–
txori ñabarra xoañ xitan.*

*Gore bedatsia lasterka doa
eta urrustoian, bai, zer onki!
Ai, txoriñoa
Negu gorrian, nora yoa yi?*

*–Eltan denian Einzlari Xuria,
bertze lurretra xoaitan txoria.*

*Ronkari lerdoietan
argia ullunik...
bigotzak, elurretan...
Keben, zer otz betik!*

*Gore uskara –txori goxoa–
abi bellorik erden ezik
otzez daldaldar erraiten doa:
–Erkin beino len, nai dur ilik!*

*Erronkari guziaren txoriak
ekunen tei bero ta argia
urrinko bazterretan.*

*Baia uskara –ene gaxoa–
kain otzagatik, iltra bayoa
Deusez'aren eskietan.*

*–Ez il kain fite, sart-adi kan,
etxeño baduk bigotz batean.*

Este mismo poema lo publicó nuevamente al menos en dos ocasiones, el mismo 1954 en la revista literaria *Euzko Gogoa* y en 1960 en el folleto *Re-cuerdo de Erronkari* editado por Auñamendi. Siguiendo el consejo de José Agerre, Marcelino Garde siguió escribiendo en *El Pensamiento Navarro* sobre temas del euskara roncalés: poesías en euskara como «Anaitasuna», poesías en castellano como «El último roncalés», «Roncal resucitado», «Roncalesa celestial», «Onki xin gore apez moitia», o noticias diversas como la que dio del fallecimiento de uno de los últimos euskaldunes del valle, el pastor Matías Labari. Posteriormente publicaría sus poemas en el suplemento en euskara de la revista *Príncipe de Viana* y en la revista *Agur* de Bilbao: «Agur Xuberoa», «Eperraren irudia» o su particular evocación de los siete pueblos del valle, *Erronkariko zazpi hirier, bihotz guziareki*, «Erronkari zazpirak bat» de 1966:

*Zazpi hiri
–Mendi, saldo, lerdoi–
Erronkari
Zrei anaxi
Mintzoz, begitartez*

*Uskal hazi
Alkar betik!
Xinkoak egin ziona
Zeren autsi?*

*Aurridiak xoan
-Eskietarik artruk-
Karriketan
Zeurietan
Zazpi urzo hegalez
Saldo batean
Txek bortian
Ardia barriatruk
Otsoak xan
Eder, andi
Kainbat egin bear
Erronkari?*

*Yi, goart adi
Zazpi anaxe zreila
Kortik asi
Zomat argi!
Zazpiak alkar artio
Ez indarrik*

* * *

Tras unos años en Garde, en los que siguió desarrollando su particular cruzada a favor del uskara, Marcelino Garde es enviado al otro extremo de Navarra, concretamente al pueblo de Genevilla, lugar al que por lo general los párrocos eran enviados desde la diócesis de Calahorra, siendo uno de los primeros párrocos navarros que llegaban a la localidad. Allí ayudó a sus feligreses a crear una cooperativa agraria. Después de la de Genevilla, la última parroquia que le fue encomendada fue la de Rípodas, en Urraul Bajo. A pesar de no seguir en el valle pirenaico, Garde no abandonó su preocupación por el uskara, y así ayudó a José Estornés Lasa en la preparación de la gramática roncalesa *Erronkariko uskara* que publicó Auñamendi en 1968, realizando para el izabarra grabaciones magnetofónicas a la uztaaroztarra Balbina Ederra en los años 1967 y 1968. Ya para entonces, y queriendo premiar el trabajo realizado en favor del uskara roncalés, Marcelino Garde había sido hecho miembro correspondiente de la Academia en 1964.

Por otra parte, Marcelino Garde también estuvo implicado en la creación de la asociación de los Amigos del País en Pamplona, sucursal cultural jeltzale en plena dictadura que inició su andadura en 1960 de la mano de Carlos Clavería. En 1963 esta asociación invitó a la maestra zuberotarra Madeleine Jau-

regiberri a que diera una conferencia en el Hotel de los tres reyes de Pamplona. Marcelino Garde le dio la bienvenida con estos versos en roncalés:

«Jauregiberri andrearen eskietan, Uruñarat xitian, bere herri moitiaz ele-
rraiteko:

*Uskaldunok uskaraz elerran behar dugu
Zomaiten ezpainetan, apeza, non sortu?
Neurk ere bere amaz eztu bear alketu
Ene hiri moitia zutut, Kargaztulu
Erriberan sorturik, korrengatik naparra
Beino zainetan daukat odol züberotarra
Kanko artzainek moite Bardearen belarra
Ta kuek bihotzen sartu iparreko beharra.*

*Jinkoaren graziaz, haurra nintzekian
Aitzinekoen deia nik entzun barnian
Ikaszak gore uskara hedazak unguruian
Berareki mugarik ezta gore artian
Bortiaraino helturuk anitx aldiz lañoa
Buria zutik Orhy da gidari zintzoa
Konen bazterren txerka bide zaharra doa
Lanxarra xoa eta kor dugu Zuberora.*

*Kantik ekustan dena bai den ekusgarri
Oihanean Larraiñe urzo zuri zuri
Saintiaren budarra Madalena üduri
Xuberotik norbaitek –semia xin adi–
Izagun eta bertan nik moite dut herria
Artzain laborari eta bai bertsularia
Batek erraitan deit Berterretxen hiltia
Eztiki sartu zaigu Xubero moitia.*

A lo que Jauregiberri contestó con un sorprendido:

«Ontsa erran düzü, Erribrakumia, euskerareki ez dela mugarik bortian!».

Entre los trabajos llevados a cabo por la sociedad de Amigos del País se encuentra la creación de la primera ikastola navarra de la posguerra en 1965, tras el primer intento fallido de José Antonio Muguerza en 1963. Las diferencias surgidas posteriormente entre los Amigos del País y el gestor del centro Jorge Cortés Izal por muy diferentes cuestiones supusieron la escisión de la misma en abril de 1970, creándose las actuales San Fermín y Paz de Ziganda. Marcelino Garde tampoco permaneció ajeno a esta polémica cuestión, y desde su posición de sacerdote no pudo aceptar la orientación laica que iba adquiriendo rápidamente la sociedad, y dentro de ella la enseñanza. En torno a estas cuestiones publicó una colaboración en la revista *Zeruko Argia* en la que ofrecía su particular interpretación de lo sucedido, y que explica en cier-

to modo la trayectoria posterior del de Carcastillo. En febrero de 1972, y aprovechando que tras las elecciones de marzo de 1971 Miguel Javier Urmeneta había debido abandonar la Diputación, la Sección para el Fomento del Euskara quedaba adscrita a Educación. Los representantes de la Sección vieron en ello una clara maniobra para ahogar los proyectos de la misma, entre los que se encontraba en lugar preeminente el de las ikastolas, razón por la que dimitieron en bloque. En un primer momento no se aceptó la dimisión de Pedro Díez de Ultzurrun, pero no faltando motivos para volver a presentarla, ésta se produjo para febrero de 1973. Con la dimisión de Perico se planteaba el problema de quién sería la persona que lo sustituiría en la dirección del suplemento en euskara de la revista *Príncipe de Viana* que se venía publicando desde febrero de 1966. El director dimisionario propuso los nombres de Sastrutegi e Irigarai, pero la Diputación, haciendo caso omiso de la propuesta, nombró a Marcelino Garde.

Al margen de cualquier otro tipo de consideraciones, Garde no desarrolló una mala labor en la dirección de la revista, habida cuenta de los difíciles tiempos en los que le tocó bregar. Lo cierto es que otro director, y sin negar una posible mayor calidad del suplemento, seguramente habría supuesto una vida sensiblemente más corta para la publicación. Garde fue el director del suplemento desde 1973 hasta su definitiva desaparición en 1985. En este periodo se sucedieron dos intervalos en los que la revista no se publicó, de junio de 1978 a marzo de 1980, y de esta fecha a julio de 1981. Una de las consecuencias directas de la incorporación de Garde a la dirección de la revista fue la aparición esporádica de referencias a la Ribera navarra, anteriormente inexistentes en sus páginas. La portada del número correspondiente a marzo de 1974 venía ilustrada con una fotografía de Carcastillo bajo la que se podía leer:

«Euskara eta txistua: Naparroako Erriberan, Bardenetako ertzean, Kargáztulu errian, Olibako monastegi zar zarra dugu. Atari nagusi gaiñean, Euskalerriko txistulari zarrena. Txistua ikasten, txistua jotzen, txistua zabaltzen dugula, gure barrenean gure izkuntzak dauka oñarriak zuzperten eta indartzen ditugu. Txistua joaz, euskarak irabazten du».

Al respecto del nombre euskérico de su pueblo, Marcelino no tenía dudas, como recogía en el número de agosto de 1976:

«Nondik atera ote dute Zarrakaztelu itsusi hori? Erronkariko uskaldun artzai zaarrek beti Kargáztulu erraten zuten, orrela, obeki dagokio erromatarrek entzun eta idatzi zutenari».

La mismísima portada del significativo número 100 de la revista correspondiente al mes de abril de 1974 traía una gran imagen del puente del Ebro de Tudela con la leyenda:

«Muskariako zubi luze eder ori, ain maitagarria Erriberako seme geranontzat»,

tras la que venía a afirmar el pasado euskaldun de la Ribera:

«Garai batean, or, euskeraz egiten zan. Naparroa len orobat euskalduna genuen. Azkeneko gizaldi auetan aldatu dituzte bazterrak. Ortzen dago toponimia. Lurraren millaka izenak euskaldunak dira. Naiz orko gizasemeak gure izkuntza ez mintzatu, landa ta soro oietan euskal toponimiak iraun du. Euskara eskatzen badute, berea dan gauza bat eskuratu naian dabiltz. Euskara Naparroako izkuntza da».

Paralelamente a lo sucedido con el suplemento de Príncipe de Viana, Marcelino Garde también llegó a ser el responsable de la página «Nafar izkuntzan orria» que a partir de febrero de 1966 comenzó a publicar el *Diario de Navarra*. Durante diez años los responsables de esta página fueron Pedro Díez de Ultzurrun, José María Satrustegi y Aingeru Irigarai, pero la beligerante postura que en contra del euskara se recogía un día sí y otro también en la sección de opinión del periódico hizo que los tres presentaran su dimisión en 1976, no sin haber recibido antes una rotunda respuesta negativa por parte del director José Javier Uranga para publicar una carta con su opinión a modo de réplica. Fue entonces cuando se le encomendó a Marcelino Garde la responsabilidad de esta página, labor que desempeñó hasta su fallecimiento. Posteriormente le sucedieron Jesús Gaztañaga, Manu Oñatibia y Latxaga.

La labor pública desarrollada por Marcelino Garde en esta página delata claramente los derroteros tomados en sus últimos años en los que se acercó al entorno de Euskerazaintza. En el órgano de este grupo publicó su último poema, «Urantzien tarteaz», aparecido poco antes de fallecer en Rípodas el 6 de mayo de 1990, y al poco tiempo de su muerte, el 22 de noviembre del mismo año, la misma Euskerazaintza le hizo un homenaje en su pueblo natal Carcastillo. La misa en recuerdo de Garde fue concelebrada por los escritores y miembros de la citada asociación Lino Akesolo, Anastasio Arrinda, Jesús Gaztañaga, Larrarte (1), Bixente Latiegi, Olazar y Paulin Solozabal, tras lo que se colocó una placa conmemorativa en la fachada de su casa natal, placa que casualmente desapareció en 1991.

Marcelino Garde Villafranca definió lo que para él era el euskara en su poesía «Akullu suspergarri»:

*Euskarak ezik
iñungo izkuntzak ez du guretako
ez indarrrik
ez eta eztirik ere.*

Valgan las palabras de hoy para preservar su legado, el recio amor de un ribero por nuestra lengua, la que por encima de cualquier otra consideración, es la LINGUA NAVARRORUM.

(1) La información que se da sobre Larrarte (Jose María) es errónea en parte. La que se da sobre su participación en la celebración y posterior homenaje a Marcelino Garde es cierta; pero no la que se da sobre su pertenencia a Euskerazaintza.

IPARRALDEKO NAFARRAK TUTERAN, XVI. MENDEAN

Tutera, 2002-X-18

*Peio J. Monteano,
Soziologian lizentziaduna eta Historian doktorea.*

Nafarroa konkistatu eta, handik lasterrera, 1544an, Espainiako erregeordeak eginarazitako dokumentu batek, Erriberako historiari, oro har, eta Tuterakoari bereziki, dagokion prozesurik interesgarrienetarikoa bat ezagutzeko aukera ematen digu, oso gutxi ezagutzen den horietarikoa: Pirinioetako iparraldean dauden eremu euskaldunetatik etorritako gazte askoren etorrera, alegia.

Izan ere, Espainiako Inperioaren areririk handienak ziren Frantziaren eta legitimista nafarren mehatxua zela medio, 1544. urtean Tuteran bizi ziren «frantses» guztien errolda egin zen —«frantsesak», hots, Frantziako erregearen mendeko lurretatik etorritako pertsona guztiak—. Erriberako hiriburuko Protokolo Artxiboan gordetzen den zerrenda honen bidez, XVI. mendeko azken hamarkadetan mailarik gorenera heldu zen gertakaria ikus dezakegu (Frantzia astindu zuten erlijio-gerren ostean) eta hurrengo mende amaiera arte iraungo zuena.

1544an, «frantses» horiek Zuberoatik eta Nafarroa Beheretik (Euskaldunen Lurra izena ematen zitzaien orduan) etorritako gazteak ziren, hein handi batean; gazte horiek 1525etik hasita, helduak ziren Tuterara eta Erriberako hiriburuan orduan zeuden azienda handietan artzain jardun zuten.

Demografiaren ikuspuntutik, etengabeko ekarpena ekarri zuen etorrera honek eta, hizkuntzari begira, aldiz, baita Erribera guztian euskararen presentzia ere. Bestetik, euskara hizkuntza zuten Nafarroako iparraldetik edota probintzia euskaldunetatik etorritako populazioaren etorrera ere —detektatzeko zaila bazen ere, hau ere etengabekoa— horien guztien presentziari gehitu behar zaio. Beraz, Zamorako albaitari batek «Erreinuko protoalbeitar» izateko nahia agertu zuenean, nekazari tuterar batek egin zion salaketak ez gaitu harritu behar:

«euskaldun batzuek abereak sendatzeko eramaten dizkiotenean, horiek ezin ulertzeak lan handia ematen dio».

Iparraldetik etorritako jendearen lekuko dira Erriberan dauden abizen asko: *Sola, Irisarri, Lacarra, Barcos, Jusue, Baigorri, Busunariz, Oses, Mauleon, Monjelos, Chivite, Pegenaute, etab.*

BAJONAVARROS EN LA TUDELA DEL SIGLO XVI

Tudela, 18-X-2002

*Peio J. Monteano,
historiador y sociólogo*

Poco después de la Conquista de Navarra, un documento elaborado en 1544 por orden del virrey español nos permite acercarnos a uno de los procesos más interesantes y menos conocidos en la historia de Tudela en particular y de toda la Ribera en general: la llegada de numerosos jóvenes procedentes de las tierras vascohablantes situadas al norte de los Pirineos. En suma, la inmigración procedente de Iparralde.

Efectivamente, en el contexto de la amenaza de los navarros legitimistas y del gran rival del Imperio Español, Francia, se censaron todos los «franceses» –personas procedentes de los territorios bajo control del Rey de Francia– que en 1544 residían en Tudela. Esta relación, conservada en el Archivo de Protocolos de la capital ribera, nos permite conocer en sus inicios un fenómeno que alcanzaría su auge en las últimas décadas del siglo XVI (tras las guerras de religión que sacudieron Francia) y que no cesaría hasta finales del siglo siguiente.

En 1544 la inmensa mayoría de esos «franceses» eran en realidad jóvenes procedentes de Zuberoa y Baja Navarra (por entonces denominada Tierra de Vascos) que habían llegado a Tudela a partir de 1525 y que se ocupaban fundamentalmente como pastores de los inmensos ganados que por entonces poseía la capital ribera.

Esta inmigración supuso una constante aportación demográfica y en lo lingüístico una presencia de la lengua vasca en toda la Merindad de la Ribera, pues a ellos habría que sumar también la menos detectable e igualmente constante llegada de población procedente de zonas vascohablantes como el norte de Navarra o las Provincias Vascongadas. No debe extrañar por tanto que, cuando un veterinario zamorano afincado en Tudela pretendió ser nombrado como «Protoalbeitar del Reino» fuera acusado, precisamente por un labrador tudelano, de que

«cuando algunos vascongados le van a curar algunas bestias, tiene mucho trabajo por no poder entenderles».

Esta inmigración procedente de Iparralde ha quedado patentizada en la abundancia de apellidos toponímicos de esa procedencia que existen en la Ribera: *Sola, Irisarri, Lacarra, Barcos, Jusue, Baigorri, Busunariz, Oses, Mauleon, Monjelos, Chivite, Pegenaute, etc.*

LITERATURA SARIAK • 2002

Txomin Agirre Saria
Eleberria
Toribio Altzaga Saria
Antzerkia
Felipe Arrese Beitia Saria
Olerkia
Mikel Zarate Saria
Saioa

**BILBAO BIZKAIA KUTXA FUNDAZIOA-EUSKALTZAINDIA:
LITERATURA-SARIAK: 2001 ETA 2002.KO OINARRIAK**

**PREMIOS LITERARIOS: FUNDACIÓN BILBAO BIZKAIA
KUTXA-REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA /
EUSKALTZAINDIA**

Premios 2001 y bases 2002

*Bilbo, egoitza, 2002-VI-21, ostirala, eguerdiko 12etan
Bilbao, sede, 21 de junio 2002, 12 h. mediodía*

*Ricardo Badiola Uriarte,
argitalpen eragilea / Encargado
del Servicio de Publicaciones.*

Mintzatzaileak / Ponentes:

- I. Jean Haritschelhar, euskaltzainburua/ Presidente: «Agurra, ongi etorria.....» / «Saludo y bienvenida»;
- II. Jose Ramón Bilbao, Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioaren ordezkaria/ Delegado de Fundación BBK:
«2001.urteko sarien liburu-argitaratzea eta 2002.urteko sarien Oinarriak.....»; / *Premios del 2001 y bases del 2002;*
- III. Juan Mari Lekuona, Euskaltzaindiaren Literatura batzordeburua / Presidente de la Comisión de Literatura de la R.A.L.V. / Euskaltzaindia.
«BBK-Euskaltzaindia sarien garrantziaz.....» / «Importancia de los premios literarios de la BBK-Euskaltzaindia»;
- IV. Saridunak / Premiad@s:
 - IV.1. Txomin Agirre Saria: *Eleberria*; Irabazlea: Patxi Ezkiaga Lasa: irabazitako sari-liburukiaren izenburu: *Bigarren haurra*.

Patxi, Legorretan jaioa zaitugu. Hainbat alditan irabazi dituzu Bilbao Bizkaia Kutxa-Euskaltzaindia sariok. La Salle Ikastetxean diharduzu irakaskuntzan.

Premio Novela: Patxi Ezkiaga: *Bigarren haurra* / Premiado con el premio de Novela y varias veces galardonado con los certámenes literarios de la BBK-Euskaltzaindia.

* * *

- IV.2. Toribio Altzaga Saria: *Antzerkia*: Irabazlea: Alaitz Olaizola Borda. Liburukiaren izenburua: *Zereko zera zertzen delako zereko zerarekin*. Alaitz Azpeitian jaioa dugu. Hau sariau lehen aldiz irabazi du. *Premio Teatro*: Alaitz Olaizola: *Zereko zera zertzen delako zereko zerarekin*;

Galardonada por primera vez con el premio literario de Teatro de la BBK-Euskaltzaindia.

* * *

- IV.3. Felipe Arrese Beitia Saria: *Olerkia*: Sonia Gonzalez, ezizenez «Sumendi». Saria irabazitako liburukiaren izenburua: *Sagarroiak*.

Barakaldon jaioa dugu Sonia. Bilbao Bizkaia Kutxa-Euskaltzaindia olerki-saria lehen aldiz irabazi du.

Premio Poesía: Sonia González «Sumendi»: *Sagarroiak*

Ganadora por primera vez del premio literario de la *Poesía* de la BBK-Euskaltzaindia.

* * *

- IV.4. Mikel Zarate Saria: *Saioa*: Jurgi Kintana Goiriena. Saria irabazitako liburukiaren izenburua: *Vizcaytik Bizkaira? R. M. Azkue Euskaltzaindia sortu aitzin (1888-1919)*.

Bilbon jaioa zaitugu Jurgi. Bilbao Bizkaia Kutxa-Euskaltzaindia *Mikel Zarate Saioa* lehen aldiz irabazi duzu.

Premio Ensayo: Jurgi Kintana: *Vizcaytik Bizkaira / Preludio de la Fundación de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia*; Galardonado por primera con el premio literario de Ensayo de la BBK-Euskaltzaindia.

- V. Jean Haritschelhar, euskaltzainburua: «Azken berbak...» / «Agradecimiento y despedida...».

BBK-EUSKALTZAINDIA LITERATURA SARIAK LORTU ZITUZTEN LANAK ARGITARATU DIRA

(Prentsa-oharra)

2002-IV-21

BBK-Euskaltzaindia Literatura sariak abenduan banatu ziren, eta Patxi Ezkiaga, Alaitz Olaizola, Sonia Gonzalez eta Jurgi Kintana suertatu ziren irabazle kategoria desberdinetan. Lan hauen argitalpenak atzo aurkeztu ziren Bilbon dagoen Euskaltzaindiaren egoitzan. Han izan ziren egileak eta Euskaltzaindiaren Zuzendaritzako kideak. Bestalde, literatura sari hauetarako hurrengo deialdia egina dagoela jadanik iragarri zuten euskaltzainek eta BBK fundazioko kideek.

BBK Fundazioaren babesari esker, Literatura saridunen obrak eskuragarri daude dagoeneko liburu-dendetan, edozein irakurle euskaldunentzat. Hauen artean, *Bigarren haurra* lanak irabazi du iaz Txomin Agirre Eleberri Saria.

Legorretan jaio eta gaur egun Bilbon eta Donostian irakasle den Patxi Ezkiaga da eleberri honen egilea. Ezkiagak ipuin, poesia eta eleberri ugari ditu argitaratuta, baina *Bigarren haurra* mugako eleberria da bere aburuz. Eta mugaren osagarri nagusia, besteak beste, «ziurtasunik ezak sorturiko segurtasun beharra» da. Nobela honetan, hezurretako minbiziaren erasopean, oroitzapenei lotuta ematen ditu pertsonaia nagusiak bere bizitzako azken egunak. «Pertsonaiek presio egiten dute, nork bere tokia izan dezan mindurazko korapilo horretan», aipatu zuen atzo egileak. Nobela honetan «errealitatearen miaketa estetiko egiten» saiatu dela gaineratu zuen Ezkiagak.

* * *

Alaitz Olaizolak Toribio Alzaga Antzerki Saria lortu du, eta, hori dela eta, bere *Zereko zera zertzen delako zereko zerarekin* lana argitaratu dute. Azpeitiko idazle gazteak metroan bizi den pertsonaia baten inguruan sortu du bere antzezlan. Antzerki munduan mugitzen da egilea, eta atzoko ekitaldia errebindikazio batzuk egiteko baliatu zuen. «Azken urteetan nabaritu dugu beherakada izan dela antzerki produkzioan, eta nik deialdi bat egin nahi dut bostereak bultzada eman diezaion antzerkiari». Olaizolak gaineratu zuen oso po-

zik dagoela bere lana argitaratuta ikustearekin, baina antzezlan baten patu naturala taularatzea dela, eta horixe nahi lukeela berak.

* * *

Poesia arloan, Sonia Gonzalezen *Sagarroiak* izeneko lana argitaratu da, Felipe Arrese Beitia Saria irabazi duelako. Barakaldon jaioa den egile honek LAB sindikatuan egiten du lan gaur egun. Atzoko aurkezpenean, poesia idazteko arrazoiari buruzko gogoeta bat egin zuen: «Poesiak ez du dirurik ematen, poesiak ez gaitu salbatzen eta ez gaitu salbatuko, baina, hala ere, premiazkoa dugu. Izan ere, poesiak gizonon eta emaztekion barrukoena, funtsezkoena, intrinsekoena azaleratzen du. Poesiak emazteki eta gizon egiten gaitu» esan zuen.

* * *

Bestetik, Mikel Zarate Saiakera saria irabazi zuen Jurgi Kintana bere lanari buruz mintzatu zen. *Vizcaytik Bizkaira? R.M. Azkue Euskaltzaindia sortu aitzin (1888-1919)* izeneko lan horretan, Azkue apaizaren alderdi intelektuala aztertzen du egile bilbotarrak. Kintanak azaldu zuenez, hasieran bere asmoa XIX eta XX. mendeetako euskal literatura aztertzea zen. «Baina bidean Azkue topatu nuen. Eta Azkue euskal kulturaren historian erraldoia da», argitu zuen.

**BILBO BIZKAIA KUTXA-EUSKALTZAINDIA:
LITERATURA SARIAK:
2002KO OINARRIEN ETA 2001EKO LIBURU SARITUEN
AURKEZPENA**

2002-VI-21

*Joserra Bilbao,
BBK-ren Elebitasun Zerbitzuko burua.*

Eguerdi on jaun-andreok.

Eskerrik asko Bilbao Bizkaia Kutxaren izenean, Euskaltzaindiari, literatura sariketa honeek kudeatzeagaitik, igazkoan irabazi dozen idazlei, zeuen lanak aurkeztera etortzeagaitik, eta baita be, honen barri emoten etorri zarien kazetarioi.

Pozarren aurkeztuko doguz, Patxi Ezkiaga, Alaitz Olaizola, Sonia González eta Jurgi Kintana-ren liburuak, igazko sariketetan merezimentu osoz, ira-

BBK eta Euskaltzaindiko kideak 2001ko lau sarituekin.

bazle izan ziralako. Kontuan izan behar dogu, Euskaltzainburuak oraintxe esan deuskun moduan, idazleak, idatzitakoa nonoiz liburu bihurtzeko asmoz egiten dauala, eta ez sariak irabazteko.

Orain, Euskaltzaindiari eta BBKri, liburuoi urtenbide duina emotea jago-ku eta irakurle interesdunaren esku jartzea. Ahaleginduko gara hau era itxurosoan egiten.

Aurtengo sarien ganean, esan, diru-kopuruak «biribildu» egin doguzala eurotara bihurtzerakoan, eta egokitze hau goranzkoa izan dala. Hagaitik, aurtengo sariak igazkoak baino handiagoak dira. Albiste ona, duda barik. Honek dira baldintzak:

- Eleberria, *Txomin Agirre saria*: 125 orri gitxienez eta 8.000 €.
- Antzerkia, *Toribio Altzaga saria*: gura dan neurria eta 5.000 €.
- Olerkia, *Felipe Arrese saria*: 750 bertso-lerro gitxienez eta 5.000 €.
- Saioa, *Mikel Zarate saria*: 125 orri gitxienez eta 6.000 €.

Hori nora ez dala, lau sarioi jagokezan baldintza orokor batzuk aipatuko deusueguz:

- Lanak aurkezteko epea urriaren 16an amaituko da, eta beharrak, Euskaltzaindiaren egoitzara honetara bialdu behar dira. Epaia, abenduaren 31 baino lehenago emongo da.
- Egilearen adina, bizilekua eta nazionalitatea edozein izan ahal da, eta idazlanak originalak eta argiratu bakoak izan behar dira.
- Epaimahaiak, Euskaltzaindiak izendatuko ditu eta sarietako dirutzak, zatiezinak dira.

Hori dana eta beste zehaztasun batzuk be, hortxe dituzue, oinarrietan.

Gaurtik aurrera geratzen dan gauza bakarra, idazleak animatze hastea da.

Beste barik, abenduan sariak banatzeko barriro alkarregaz izango garala-koan, agur eta eskerrik asko danori.

2 0 0 2

Literatur Sariak

"R. M^o Azkue"
saria

Idazle gazteak

**BILBAO BIZKAIA KUTXA FUNDAZIOA-
-EUSKALTZAINDIA / R.A.L.V.**

R. M. AZKUE Saria

Bilbo, 2002, urriak 10

2001.urteko sarituen argitalpena

Bilbo, Euskaltzaindiaren egoitza

Aurkezpen-mahaia:

1. Jean Haritschelhar, euskaltzainburua.
2. Gorka Martinez, Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioburua.
3. Jose Ramon Bilbao, BBK-ko Elebitasun Zerbitziburua.
4. Joseba Butron, euskaltzain urgazlea eta R.M. Azkue Sariaren epaimahaikidea.
5. Manu Lopez de Ganesi, R.M. Azkue Sariaren epaimahaikidea.

* * *

Eguerdi on euskaltzainburu, euskaltzain oso, urgazle, irabazle, familia eta lagunok. Agur kazetari eta enparauok.

Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioak eta Euskaltzaindiak egindako deialdi-partaidetzan maila bi bereizten dira adinaren arabera:

- A maila: 1988, 89, 90 eta 91 urteetan jaiotakoak.
- B maila: 1984, 85, 86 eta 87an jaiotakoak.

Eta generoari dagokionez NARRAZIOAK eta OLERKIAK maila bakoitzerako eskatzen diren idazlan sarituak argitaratzen dira liburuki honetan.

Bai BBK Fundazioak eta bai Euskaltzaindiak lehiaketa eta liburuki honekin eskolalako neska-mutilak Literaturgintzara bultzatzeaz gainera, euron ar-

tean irakurketa indartzea dute helburu nagusi. Eta aldi berebean guri nagusiagotxuoi ere eskaintzen digute irakurtzeagaz gozatu ahal izateko.

Beraz zorionak irabazle guzti-guztiori eta besteei, sariketarik kanpo gelditu direnei iraupena eta irakurtzera gonbidatu daude eta gaude.

Mila esker Bilbao Bizkaia Fundazioari eskainitako babesarengatik; epaimahaian partaide izan zarenei zuen ekarpen eta lan ixilagatik eta beste guztiok irakurtera gonbidatuta zaudete.

* * *

Oharra: 2002.urteko NARRATIBA eremuan, Espainia Estatuko saria Getxoko Unai Elorriaga, San Nikolas ikastolako ikaslea eta idazle gazteak irabazi du. ZORIONAK. Dagoeneko badira bi: Bernardo Atxaga lehen eta, Unai Elorriaga orain. Euskaltzaindiaren izenean, 2002.eko epaimahaian, Literatura batzordeko Ana Toledo andrea izan da.

R. B. U.

AZKUE LITERATURA SARIAK:

2001eko liburua eta 2002ko oinarriak

2002-X-10

*Joserra Bilbao,
Bilbao Bizkaia Kutxaren Elebitasun Zerbitzuko burua.*

Egunon, mahaikide zarien Jean Haritschelhar euskaltzainburua, Joseba Butron eta Manu Lopez Gaxeni epaimahaikideak, eta Gorka Martinez BBK Fundazioko burua. Egun on baita be, etorri zarien kazetari, idazle gazte, euskaltzain eta beste lagun guztioi.

Urtero legez, ekitaldi honetan, beren-beregi gazteentzako diran Azkue Literatura sarien oinarrien barri emongo dogu eta, igaz irabazle izandako idazlanakaz egindako liburua aurkeztuko dogu baita be.

Oinarrioetan azpimarratzekoak dira partehartzaileen adina, arloak, sariak, epeak eta idazlanen erabilerea.

Adinari jagokonez, maila bi dagoz, bata 10-13 urte bitartekoena eta 14-17 urte bitartekoena, bestea. Literatur arloak be bi dira, *narrazinoa* eta *olerkia*.

Sariak 3 dira arlo bakoitzean, 300, 240 eta 180 eurokoak hurrenez hurren. Aipatu beharrekoa da baita be, idazleen laguntzaileek be euren saritxua daukiela, 60 eurokoa.

Epeak honeik dira: idazlanak aurkeztekoa, abenduaren 16ra arte; eta epai-mahairen erabakia, hilabete bi geroago emongo da jakitera, datorren urteko zezeila edo otsailaren 28rako, beranduenez.

Idazle gazteei gogoratu, lanak makinaz edo inprimagailuz idatzirik etorri behar dirala eta kontuan izateko saritu bako lanak deuseztatu edo apurtu egingo dirala. Beraz, jatorrizkoa gordetzea komeni da, norberaren gobernurako.

Ekitaldi honetan, igazko sariketako lanakaz egindako liburua be aurkeztuko dogu. Liburua antolatzen eta prestatzen, Jose Mª Larrarte irakasleak jardun dau. Beraz, eskerrik asko berari be, gazteakaz hain eskuzabal jokatzeari gaitik.

Honaino helduta, nik be ezin dot itxi aipatu barik Unai Elorriaga, here-negun bertan Espainiako Narratiba Sari Nazionala eskuratu dauan gazte bizkaitarra. Aurretik Bernardo Atxagak egindako bidean jarri da, baina gazterik, 29 urtegaz baino ez. Zorionak emon gura deusaguz, bihotz-bihotzez eta hurrengo lanakaz be arrakastea lortu daiala opatu. Eta bide batez idazle gazteoi animoak emon, ispilu horretan zeuon burua be ikusita, literaturari lotuta jarraitu daizuen.

Ea *Azkue* sariak, Euskaltzaindia eta Bilbao Bizkaia Kutzaren artean egi-ten diranak, idazle gazte asko eta onak ezagutarazteko balio daben. Beste barik, eskerrik asko etorri zarien guztioi.

AURKEZPENAK/PRESENTACIONES

PEDRO YRIZAR

*Bilbo, egoitza, 2002-X-08, asteartea,
eguerdiko hamabietan.*

*Ricardo Badiola Uriarte,
argitalpen eragilea.*

Aurkeztuko diren liburukiak:

Egunon guzti-guztion:

I. *Morfología del verbo auxiliar bajo-navarro oriental: I, II, III*: Paratzaileak: P. Yrizar, Koldo Artola eta koordinaketa: Ricardo Badiola

II. *Memorias de un vascólogo*: Paratzaileak: P. Yrizar, Henrike Knörr eta Iñigo de Yrizar.

Egunon, euskaltzain oso, ohorezko, urgazle eta batzordeetako kideok. Egunon, Pedroren semeok eta erraina/hijos y nuera y demás familiares de Don Pedro de Yrizar. Egunon, Euskalerriaren Adiskideen Elkarteko kideok. Egunon kazetariok eta beste lankide eta gonbidatuok.

Poztasun handiz aurkezten ditugu gure euskaltzain ohorezko den Pedro de Yrizar jaunaren azken lau liburukiok. Hor alboan dituzue orain arte *Morfologiaz...* kaleraturiko beste guztiak. Eta une honetan inprimategian dugu *Morfología del verbo auxiliar suletino* laster batez kalean izanen dena. Eta gero etorriko da *Index* orokorra edo *compendio* de los tomos publicados sobre la *morfología* del verbo vasco.

* * *

Buenos días a todos y a todas: académicos, familiares, periodistas y demás invitados e invitadas. Tenemos la gran alegría de presentar —aunque el autor no ha podido acudir por cuestiones obvias, 92 años—, pero tenemos representación de sus hijos, nuera y familiares y amigos y allegados a él.

* * *

Jarraian aurkezpenera joko dugu. Eta Aurkezpena hurrengo jaunok egingo dute:

1. Henrike Knörr, euskaltzainburuordea, euskaltzaindiko Onomastika bazordekidea eta *Memorias de un vascólogo* liburukiaren kudeatzaile-zuzentzailea. Henrike izan dugu Iñigo de Yrizarrekin batera *Memorias de un vascólogo* delakoa bultzatu, prestatu, taiutu eta kaleratu dutena RSBAP delakoekin batera.

2. Emilio Múgica, RSBAP-aren ordezkaria Bizkaian, Presidente de Bizkaia de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País/ Euskalerriaren adiskideen elkarte. Gracias por su colaboración en la edición del libro *Memorias de un vascólogo* de Don Pedro de Yrizar, académico de Honor de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

3. Iñigo Yrizar, Pedro Yrizar-en semea. Hijo de Don Pedro de Yrizar y colaborador-animador en la edición de *Memorias de un vascólogo* junto con Henrike Knörr, Vicepresidente de la Real Academia de la Lengua Vasca. Es preciso mencionar aquí los otros hijos de Don Pedro Yrizar: Pedro presente y la hija Helena que ha quedado en casa atendiendo al padre. Gracias a la ayuda de la familia y colaboradores ha visto luz esta digna publicación. Iñigo, usted tiene el honor de presentar una digna publicación de vuestro padre y nuestro académico de Honor, D. Pedro de Yrizar.

4. Koldo Artola, P. Yrizar-en kolaboratzailea. Aspaldiko urteotan Pedro Yrizar-en laguntzaile prestu eta ohargilea. Hainbat eta hainbat elkarrizketa egin eta transkribatu dituen. Azken hamabost urteotan Euskaltzaindiak argitaratu dituen *morfologiak...* sail honetako prestatzaile-kidea, orrazketak burutu dituen eta inprimategietan aritu izan dena. Koldo jauna, Pedro de Yrizar jaunaren izenean eskerrik asko.

5. Andres Urrutia, *Jagon* sailburua eta Euskalerriaren Adiskideen Elkar-teko kidea, Euskaltzain osoa eta Pedro de Yrizar-en mireslea. Zuk zeuk duzu aukera Pedro de Yrizar jaunaren azken liburukiok aurkezteko.

* * *

Guzti-guztiori eskerrik asko eta gure Pedro de Yrizar jaunari gure Goiko Jaunak urte luzez gure artean bizitzeko aukera eman diezaiola.

Eskerrik asko.

PEDRO DE YRIZAR JAUNAREN AZKEN BI LIBURUAK AURKEZTEAN

Bilbon, 2002ko uztailaren 10ean

Henrike Knörr

Pedro de Yrizarren bi liburu aurkeztzen ditugu gaur: alde batetik, *Morfología del verbo auxiliar suletino*, eta, bestetik, *Memorias de un vascólogo. Mis relaciones con lingüistas y colaboradores*. Sorta aberatsaren azken fruitua da lehena, hau da, euskalkiei buruz –aditz laguntzaileez baliaturik– egileak bukatzearen duen lan bikain eta zehatzaren jarraipena. Nola ez eskaini bihotzez gorresmen-hitzak, hain zama astuna hartu zuen gizonari, gure hizkuntza hobeki ezagutzeko bidea eman digunari!

Baina hemen zerbait esan nahi nuke, bereziki, bigarren liburuaz, oroitza-pen-liburu honetaz. Atsegin handiarekin onartu nuen Euskal Herriko Erret Elkartearen eskaria, liburu atondu eta paratzeko. Bai bainekien beharrezko lana zela. Eta banekien, orobat, Iñigo Yrizar nuelarik lankide, zama arrunt arinagoa izango zela. Ordu asko eman ditugu jatorrizko testu hura zuzentzen, oharrez hornitzen, honi eta hari galdetzen. Baina pozik, gogozko aldapan ez baita nekerik.

Zalantzarik gabe, oroitza-pen-liburu hau mugarri antzo geldituko da Euskal Herrian. Goi-mailako euskalariekin Yrizarrek izandako harremanetan euskalaritzaren zati handi bat dakusagu argi. Orrialde hauetan badugu euskalari horiek hobeki ezagutzeko aukera. Eta, oroz gain apika, denbora zailetan eta bestelako zeregin anitzen artean hemen ageri zaigu Yrizar, prestu, baikor, eten-gabe lanean.

Aurrerantzean, euskararen historian diharduenak edota interesa duenak oroitza-pen-liburu hau ezin utzizko tresna eta argibide-iturri izango du. Gehiagoko esango nuke: euskal kulturaz arduratzen denak aurkituko du liburu honen lehenbiziko partean hazkurri franko.

Lokarri eta lokailu izan da Pedro de Yrizar adiskidea. Urquijoren inguruan edo babespean izan ziren euskalari batzuk ezagutu zituen, eta belaunaldi berriarekiko zubigintzan ez da gutxi Yrizarri zor zaiona.

Puntu bakar bat aipatuko nuke hemen, eta Mitxelenaren merezimendu bat da, hain zuzen ere. Konparatismoan zebilen Yrizar, langintza hori zuen mai-

teen. Eta, nabari denez, errenteriarak dialektologiaren esparrura ekarri zuen. Beste alor hartan Yrizarrek zer emango zigukeen ez dakigu. Baina euskalkiak aztertzean zer eman digun garbi dago, bere handian eta zabalean.

Agur eta ohore, bada, Pedro de Yrizar jaunari, eta zorian halaber liburu hau bideratu duen Elkarteari, eta bereziki Pablo Beltrán de Herediari, Madrilko ordezkariari.

* * *

Un servidor conocía una copia de un manuscrito interesante. El manuscrito era de Pedro de Yrizar. Tenía dos partes. En la primera se hablaba de sus relaciones con vascólogos y lingüistas de primera talla, como Urquijo, Uhlenbeck, Azkue, Tovar, Holmer, Mitxelena, etc. Y en la segunda se presentaba pormenorizadamente el trato con el cúmulo enorme de colaboradores que ha tenido en su gigantesca obra dialectológica, y donde hay que destacar la muy meritoria contribución del donostiarra Koldo Artola.

Ocurrió que la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, en junio de 2001, me invitó a decir unas palabras en el homenaje que rindió a Pedro de Yrizar, primer *Delegado en Corte* de esa institución después de la guerra civil. El acto tuvo lugar en la histórica Torre de los Lujanes, frente al Ayuntamiento, en la sede de la Sociedad Económica Matritense (nacida precisamente como eco de la Bascongada, al igual que decenas de Sociedades de toda España).

Encargado de hacer el elogio de Yrizar, en mi alocución mencioné, entre otras cosas, aquel interesante manuscrito del homenajeado.

Y felizmente la Bascongada aceptó mi sugerencia de que se publicara aquel manuscrito. Sugerencia y deseo que se han hecho realidad, después de meses empleados por Iñigo Yrizar, hijo del vascólogo, y por mí para revisar y anotar todo el original, plasmado en este libro, *Memorias de un vascólogo*, de más de cuatrocientas páginas, editado con el patrocinio del Gobierno Vasco.

Creo sinceramente que estamos ante una obra clave para la cultura vasca. Estas páginas serán leídas, apreciadas, consultadas, citadas. Encontramos en estas *Memorias* un aspecto científico muy grande. Hay, además, un aspecto histórico nada despreciable. Y hay, finalmente, un aspecto humano que nos arrastra desde las primeras líneas.

Pedro de Yrizar es un gran trabajador. Pero no olvidemos que su asombrosa labor vascológica, hasta el momento de la jubilación, fue hecha en ratos libres, robando tiempo al tiempo, y aprovechando cualquier ocasión.

Me precio de ser amigo de Yrizar y de su familia. He aprendido mucho en los libros y en la conversación con don Pedro. Y me gusta pensar una cosa. Me estrecha la mano. Esa mano fue estrechada por Urquijo y Azkue. Urqui-

jo y Azkue se dieron la mano con Fidel Fita, Schuchardt y Vinson. Éstos, a su vez, con Bonaparte y Duvoisin. Los cuales estrecharon la de Francisque Michel y Hiriart-Urruty. Éstos dieron la suya a Maurice Harriet. Éste dio la mano a Aizkibel y Humboldt. Humboldt se la dio a Mogel y Astarloa. Éstos se la dieron a Mendiburu y Kardaberaz. Y éstos a Larramendi. No seguiré adelante, pero ven ustedes que la cadena manual nos lleva muy lejos.

Sentido de la continuidad han reclamado muchos sabios, y entre nosotros mi paisano Odón Apraiz. Continuidad para que viva nuestra cultura y nuestra lengua. En paz, en concordia y en felicidad.

PEDRO DE YRIZAR: LA HUELLA DEL MAESTRO

*Andres Urrutia,
Jagon Sailburua.
Euskaltzaindia*

Eguerdion guztioi!

No es la primera vez que tengo la fortuna de participar en un homenaje a Pedro de Yrizar. Hace unos años la Asociación Mendebalde le tributó un homenaje cálido y merecido en Bilbao, homenaje que nos puso de relieve una vez más la excelencia humana e intelectual de Pedro de Yrizar.

Hoy, sin embargo, al ver aquí reunidas a dos instituciones en las que participo activamente, como son la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País y la Real Academia de la Lengua Vasca, no puedo sino sentir una gran alegría al compartir con amigos como Música, Celaya, Oleaga y otros, la satisfacción por la presentación de los libros de Yrizar.

Yrizar es para mí, como para muchos otros, un maestro. Un maestro en la distancia, alguien que en los primeros años setenta nos proporcionó los trabajos demográficos y lingüísticos que muchos devorábamos ansiosamente, preocupados por la supervivencia del euskara. Esa fue mi primera noticia de los afanes de Yrizar, cuando uno de aquellos párrocos, infatigables corresponsales de Yrizar, me regaló los trabajos que éste enviaba puntualmente a sus informantes.

* * *

Yrizar maisua dela esan dut. Maisua eta euskaltzaleen arteko zubia eta esteka. Maisutasun horretan ikusten dut nik harena, aurreko belaunaldiak (eredugarriak, besteak beste, On Julio de Urkijorekin harremanak zirela eta Yrizarrek idatzitako orrialdeak) oraingo aldietara ekarri eta guri berebiziko lekukotza emanaz. Hartara, *Memorias de un vascólogo* liburu ederra eta erakusgarria, euskalgintzaren historiarako urrats aberasgarria.

Maiz-sarri, Yrizarren lanak dialektologiaren esparru hutsetik ikusi ditugu. *Jagon* Sailburua naizen aldetik, zilegi bekit bestera jokatzeara. Eskaini ere, Yri-

zarren egitekoak euskararen lekukotza eskaini digu urte luzeetan. Aditz hurrenkera ez ezik, hizkera bizi baten fede-emaile izan dira Yrizarren liburuak.

Alerik ale garatu dira liburuotan euskararen aditz-ezaugarriak. Euskalkiz euskalki joan da haren luma eta hala ekarri digu euskaltzale guztioi sekulako esku-erakutsia. Hortxe dira, besteak beste, gaurko *Morfologia del verbo auxiliar bajonavarro oriental I, II eta III*.

Ez etena, bai jarraia. Halakoxea da Yrizarren jokamoldea. Gurea, bistan da, hari lagundu eta harena bultzatzea da. Horretan ari gara eta horretan ari-tuko gara hurrengoan ere.

Mila esker.

**PRESENTACIÓN DEL LIBRO
MEMORIAS DE UN VASCÓLOGO
DE PEDRO DE YRIZAR**

*Sede de Euskaltzaindia,
Bilbao, 8 de octubre de 2002*

Iñigo de Yrizar

Señoras, señores:

Debo iniciar mi intervención en este acto, dando lectura en euskera a un breve mensaje que me ha encomendado mi padre. Dice así:

«Neretzat pozik handiena izango litzake zuekin batera gaur egotea zuei nire esker ona agertzeko, baina, egia esan, zoritxarrez ez naiz gauza horraino joateko. Dana dela zuentzat danontzat nere eskerrik beroenak bihotz-bihotzez!»

* * *

Mi aportación en este acto se va a referir a dos situaciones de la pequeña historia del libro de memorias de mi padre que hoy presentamos, de las que soy, con mis hermanos, testigo privilegiado. La primera se refiere a los larguísimos años de su tenaz y desinteresado trabajo en favor de la lengua vasca que recogen estas *Memorias de un vascólogo*, y la segunda, a la rigurosa tarea, compartida con Henrike Knörr, de su revisión y edición.

Debo remontarme a los últimos años de la década de 1940, en los que mi padre inicia la publicación de sus trabajos de lingüística vasca, arropado y empujado por D. Julio de Urquijo, incorporando así su talento y esfuerzo a los estudios que sobre el euskera se reiniciaban después de la última Guerra Civil española y de la posterior posguerra.

Recién terminada la guerra, mi padre, por necesidades de trabajo, tuvo que dejar con tristeza su tierra guipuzcoana y trasladarse a Gijón, donde se casó.

Pocos años después, establecida la familia en Madrid, la imagen que de niño conservo de mi padre es la de un hombre siempre «trabajando», «avaro del tiempo» como a él le gusta decir, rodeado de papeles y libros, con música de Beethoven en el tocadiscos y dedicado a cuestiones que yo intuía im-

portantes y me hacían pensar, en aquellos años infantiles: «mi padre lo sabe todo». Hoy puedo decir que lo sigo pensando con conocimiento de causa. Y así, con ocho o diez años presumí ante mis compañeros de colegio de que mi padre, además de francés, inglés, alemán o ruso y, naturalmente, castellano y vasco —como se decía entonces—, sabía las lenguas de los indios americanos. Ante la natural incredulidad de mis compañeros me vi obligado a aportar una prueba fehaciente de su erudición universal y para ello pedí a mi padre que me escribiera unas cuantas palabras en castellano y su correspondiente traducción a una de las lenguas amerindias, no sé si el algonquino, siuano o atapascano, que entonces estaba manejando en sus estudios comparativos sobre la lengua vasca (1), y que yo mostré satisfecho a mis razonablemente incrédulos amigos.

Posteriormente, en la década de los años sesenta se produjo un paréntesis en sus trabajos sobre el euskera, forzado por sus obligaciones profesionales en la Fábrica Nacional de la Moneda o en la Delegación de Hacienda de Madrid. También en aquellos años se cruzó una grave enfermedad de nuestra madre que condicionó la vida de la familia.

Estabilizada la situación, ya en la década de los setenta, decidió mi padre retomar sus trabajos sobre el euskera en los que apreciaba una carencia: el recuento de los vascohablantes en todos los territorios. Fue un empeño desmesurado, llevado a cabo individualmente para el que diseñó una encuesta que envió por carta a informantes cualificados: académicos, alcaldes o párrocos.

La respuesta fue extraordinaria y ello permitió que por primera vez en el siglo XX se dispusiera de datos contrastados y fehacientes del número de vascofonos, pueblo por pueblo, en todos los territorios vascohablantes (2).

Por cierto, que este trabajo dio lugar a una crítica del académico de la Real Academia Española, Gregorio Salvador, que, con pretendida agudeza, dijo que en su recuento de vascohablantes, Pedro de Yrizar «contaba hasta los niños de pecho». Con ello ignoraba que en los estudios demográficos generales se contabiliza toda la población y que en el caso de los estudios demolingüísticos quizás sean los niños «de pecho» los más «contabilizables» porque «mamando» la lengua materna la hacen posible y además al cabo de doce meses ya la están utilizando, aunque sea de manera balbuceante.

* * *

(1) 1950-51. «Sobre el carácter pasivo del verbo transitivo o del verbo de acción en el vascuence y en algunas lenguas del Norte de América», *BRSVAP* 6, 1950, 3-42, 255-291 y 7, 1951, 123-176, 353-391.

(2) 1973. «Los dialectos y variedades de la lengua vasca. Estudio lingüístico-demográfico», *Boletín RSBAP*.

Concluido este importante estudio demolingüístico, una vez jubilado, ya en la década de los ochenta, dedicó todo su tiempo al estudio exhaustivo y sistemático del verbo auxiliar vasco en los diversos dialectos y variedades. Con ello respondía al reto que había lanzado el profesor noruego Hans Vogt que en una ocasión se lamentó de que para sus estudios tenía que recurrir a datos de hacía más de cien años y se extrañaba de que nadie hubiera continuado el señero trabajo del príncipe Luis Luciano Bonaparte que, como sabemos definió y delimitó los dialectos y variedades de la lengua vasca. Este reto se había convertido en urgente en el siglo XX pues estaba desapareciendo buena parte de la riqueza dialectal del euskera.

Una vez más nuestro padre, cumplidos ya los setenta años, se imponía un objetivo desmesurado, del que da cuenta en esta presentación Koldo Arto-la, colaborador insustituible y decisivo de la obra dialectológica de mi padre, por lo que le guarda gran afecto e impagable agradecimiento (3).

* * *

Pero no acaban aquí los trabajos efectuados por mi padre en estos años, sino que simultáneamente ha elaborado otros escritos, con la única pretensión de que quedaran en el ámbito familiar. Dos de ellos se referían a sus relaciones: uno, con los más ilustres lingüistas y vascólogos del siglo XX y otro, con el amplio número de sus colaboradores. Como modesta aportación, depositamos en su día, en la biblioteca de esta Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, Biblioteca Azkue, un ejemplar de estos dos escritos fotocopados, por si en un futuro podían ser de interés a algún estudioso de la lengua vasca o de su historia.

* * *

Y es aquí donde se inicia la segunda situación personal a la que me refería al principio de esta intervención, porque Henrike Knörr, vicepresidente de esta Institución, conoció estos trabajos y aludió a ellos en una conferencia que pronunció, a modo de *laudatio*, en el homenaje que la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País ofreció a mi padre el día 21 de junio de 2001, en reconocimiento a su labor como primer Delegado en Corte de la Sociedad después de la Guerra Civil y por su contribución a la investigación del euskera. El actual Delegado en Corte, Pablo Beltrán de Heredia, que presidía aquel homenaje, al oír la alusión a estas obras inéditas, inmediatamente propuso su publicación. Desde ese momento el trabajo de preparar la edición, que he tenido el honor de compartir con Henrike Knörr, y en el que han colaborado mis hermanos, ha sido laborioso e intenso, pues, como he dicho, se paría de unos documentos no escritos para su publicación. Henrike Knörr plan-

(3) 1991 y 1999 publicados 13 tomos: *La morfología del verbo auxiliar* (nombre del dialecto)..., *Estudio dialectológico*, y en prensa el último, *el suletino* y un *Compendio*.

teó desde el principio que el libro merecía una cuidadísima edición, con documentación exhaustiva de cuantas menciones y citas se hacían en el texto, actualización de la ortografía de los topónimos y apellidos vascos según las normas de Euskaltzaindia, e incluso revisión de algunos aspectos estilísticos que sin duda han enriquecido y mejorado el aspecto definitivo de la obra. Ha sido un trabajo hecho con un elevadísimo criterio de autoexigencia, impues-to, tanto por el talante científico y riguroso del profesor Knörr, como por el cariño y admiración que tantas veces ha demostrado a la obra de mi padre. Por todo ello, y por la amistad que se ha fraguado en este trabajo conjunto, aprovecho para darle públicamente las más profundas gracias.

Para terminar –y mientras mi padre, que no cesa, continúa trabajando en una ambiciosa obra que titula: *Recuerdo nostálgico y sentimental de Azkoitia en el siglo XX*–, sólo me queda desearles que encuentren interesante el libro que hoy presentamos: *Memorias de un vascólogo*, que recoge aspectos muy variados de una larga y fructífera vida dedicada, en buena parte, al estudio de nuestro querido euskera.

Eskerrik asko/Muchas gracias.

MEMORIAS DE UN VASCÓLOGO, DE PEDRO DE YRIZAR

Bilbo, Plaza Barria, 2002-X-08

Emilio Múgica Enecotegui,
Presidente en Bizkaia de Euskalerriaren Adiskideen Elkarte
/Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País

Gure Elkartearen Zuzendariak, nire bitartez, denok agurtzen zaituzte, bereziki, euskaltzainak eta P. de Yrizar sendiak. Pozgarria da etxe honetan liburu aurkezpen batean eta, aldi berean, Yrizar jaunari eskaintzen diogun gorazarrean esku hartzea. Ongi dakizue On Pedro euskaltzaina ohorezko dela, baita ere Euskalerriaren Adiskideen Gorte Ordezkaritzako arduradun ohia. Elkarateak Ordezkaritza horren bitartez, hemen daukagun *Memorias de un vascólogo* argitaratu du. Ezin dut euskararen alde guk egin ditugun lanak gogoratzeko aukera alde batera utzi. Peñafloida Kontea, Euskalerriaren Adiskideen sortzailearen *Gabon sariak* eta *El borracho burlado* opera elebiduna ongi ezagunak dira. Horrez gain, Azkoitiko alkate legez, udal pape-retan dena gaztelaniaz ipintzearekin, jendeak ez zuela behar bezala ulertzen eta euskaraz jarduteko agindu zuen. Baina sarritan entzuten da Bergarako Mintegian ez zitzaiola garrantzi gehiegi ematen gure hizkuntzari. Ahaztu egi-ten dute hizkuntzen ikasketak han zuten eragina, lehenik gaztelania eta eus-karak. Horren bitarteko hiztegi bat eratu zuten, eta han irakasle zan Sama-niegoren *Alegiak* itzuli eta abizen bilduma bat, euren esanahiekin, argitaratu zuten. Euskara ez dela historikoki izan Elkarate barruan kultura egiteko funtsezko bide? Zoritxarrez hizkuntza idatziak, Hegoaldean behintzat, eremu murritzua eduki zuen zeregin horretan. Gugandik hurbilago, Mitxelena, Yri-garay, Arrue, San Martinek edo Pedro Yrizarrek berak, gure kideen artean, euskaraz eta euskararen gain idatzi dute *Boletín de la RSAP* aldizkari na-gusizat daukagunean.

Amaitzeko, gogora ekarri behar da *Egan*, aldizkari horren gehigarria dela. Urte nahasi, zail, debeku eta susmoz betetakoetan, 1948an jaioa, lehe-nen elebiduna eta, 1953tik aurrera, dena euskaraz, agerpen honek euskal ekoizpenaren aintzindari bihurtu zen, elertian eduki duen eragina, ezta eus-kararen normaltasunari eman dion indarra, inork ez du eztabaidatzen. *Egan*-ek une honetan, 600 orrialdez gora argitaratzen ditu euskaraz gure etxeetan, urtero, eta bereak diren hamar bat gehigarri argitaratu ditu. Den-dena El-kartearen babespean.

Mila esker.

MEMORIAS DE UN VASCÓLOGO

Mis relaciones con
lingüistas y colaboradores

Pedro de Yrizar

MADRID
2001

Transmite el saludo del Director de la Bascongada, en especial a los Académicos y a la familia Yrizar. Congratulándose de participar en una presentación de libros que sirven para homenajear a D. Pedro Yrizar, recuerda que, además de Académico de Honor, fue Delegado en Corte de los Amigos del País y que éstos han publicado *Memorias de un vascólogo* a través de esa Delegación. Repasa a continuación algunas aportaciones de su Sociedad al euskara, remontándose al fundador Conde de Peñafiorida quien, aparte de sus obras *Gabon sariac* y la ópera bilingüe *El borracho burlado*, tomó medidas a favor del idioma como alcalde de Azkoitia. Pero se oye con frecuencia que el Seminario de Bergara no le concedió adecuada importancia, frente a lo que argumenta con el impulso que se dio allí a la enseñanza de lenguas, en primer lugar, el castellano y el euskara, la preparación de un diccionario entre ambos, la traducción de las fábulas del profesor Samaniego y la publicación de un repertorio de apellidos con su significado. ¿Que el euskara no ha servido históricamente en la Bascongada como instrumento de cultura? Desgraciadamente su forma escrita, en el País Vasco Peninsular por lo menos, tuvo campo limitado en ese menester. Más cerca en el tiempo, cita las colaboraciones en y sobre el euskara de Luis Mitxelena, Aingeru Yrigaray, Arrue, San Martín y el mismo Pedro Yrizar aparecidas en el *Boletín de la RSBAP*.

Para acabar, explica la aparición del suplemento *Egan* de dicha revista en tiempos muy difíciles. Nacido en 1948 como bilingüe, se publica íntegramente en euskara a partir de 1953, destacando su función como pionero de la producción vasca y que nadie discute su impulso a la literatura y la normalización del idioma. Saca *Egan* en la actualidad por encima de 600 páginas en euskara al año y ha puesto en circulación unas doce monografías. Todo ello en el seno de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País.

PEDRO DE YRIZAR:
MORFOLOGÍA DEL VERBO AUXILIAR BAJO-NAVARRO
ORIENTAL: I, II, III
Aurkezpena/Presentación

Bilbo, 2002ko urriaren 8a.

Koldo Artola

Egun on, jaun-andreok:

Gaurko egunean Euskaltzaindiaren Bilboko egoitza nagusi honetan Pedro de Yrizar jaunaren *Morfología del verbo auxiliar bajonavarro oriental* izenburuko lana aurkeztera gatoz.

D. Pedro, adinak dakarkion nekea dela-eta, Madrileko bere etxean hona ezin etorririk geratu bada ere, izpiritualki, gure artean beti bezain presente sentitzen dugula esatea egia osoa da. Haren familiartekoen presentzia ere nabarrena da, ezin baitzitekeen bestela, hauen artean, gertueneko senide gisa, Pedro Ramón eta Iñigo semeak eta honen emazte Amalia gure artean ditugula.

Ricardo Badiola elkarte honetako partaide eta lan honen argitalpenerako arduradunak izan du ni hona etortzeko ideia, zuei hitz batzuk zuzentzeko gomita egin didala.

Bat-batean badirudi, gauza hauetan eskarmenturik ez duen lagun batenzat, hau bezalako eginbeharrak konplikatu xamar izan behar duela, baina tira, ezin atzera egin, are gutxiago asko miresten eta maitatzen den lagun bati buruz hitz batzuk esateko inori aukera ematen zaionean.

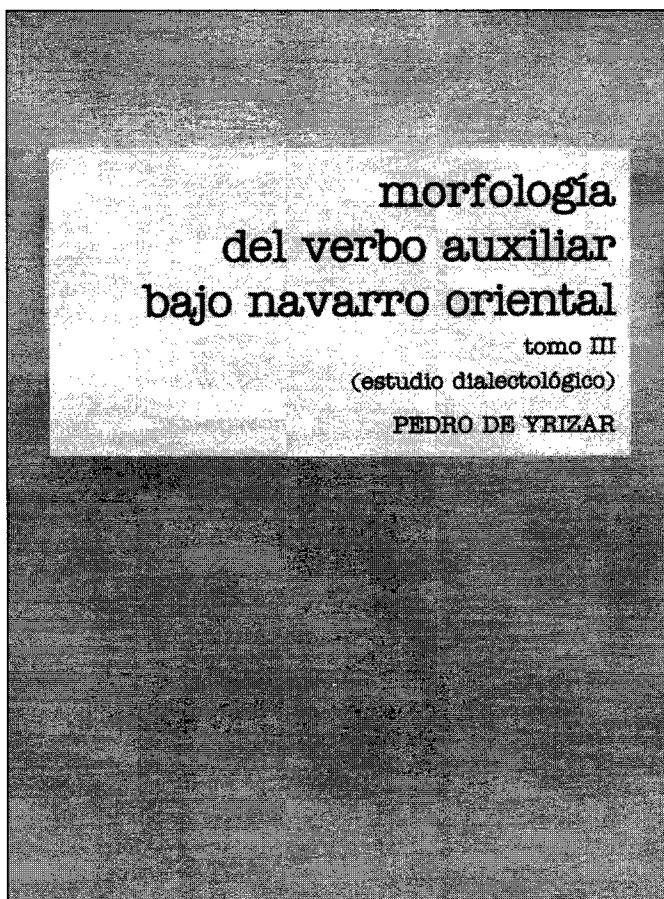
Baina horretarako ere, agian, haren eta nire arteko harremana noiz eta nola hasi zen adierazteko hitz batzuk esan beharko nituzke. Entzuleak barkatuko ahal dit, zalantzarik gabeko protagonista D. Pedro izatean, zenbait alditan eta niri dagokidanez singularreko lehen pertsona erabili beharra.

D. Pedrorekiko nire harremana 1983. urteko martxoan hasi zen, hari bidali nion gutun baten bidez, hori baino lehenxeago hark idatzi eta argitara emaniko *Contribución a la dialectología de la lengua vasca* gogotik ikusi eta gero, nahiz harexen bestelako lan batzuk ere lehendik ezagutzen nituen.

Izan ere, poz handia eman zidan *Fontes Linguae Vasconum* argitalpen entzutetsuak argitara eman zidan artikulu bateko zenbait datu haren lanerako baliatu izana, lan apal hura –egin ditudanetan aurrenekoa– *amateur* baten lana izan arren.

Gutun hartan nire burua aurkezteaz gainera, euskara desagertzeaz zegoen Nafarroako bi ibarretan bildu datu batzuk bidali nizkion, poztuko zelakoan, eta baita neure burua eskaini, hark nahi izanez gero beste zenbait lekutan ere datuak biltzeko.

Telefono-hotsak eman zidan, aurrenekoz, haren bozaren berri. Oso esker onekoa agertu zen nire ustegabeko eskaintzaren aurrean eta baita baiezkotz bozobila eman ere, handik lasterrera idatziko zidala aginduz.

Handik egun gutxitara, zer ez nuen etxean errezibitu? xingola gorri zabal batez inguratu eta loturiko material ugari-ugaria; Bonaparteren denboraz ge-roztik, batez ere, hainbat ikerlarik bilduriko era askotako datuak, hainbat lanen kopiak... eta, neuk eskaini kolaborazioari begira, noski, garrantzitsuena: egin beharreko inkesten orriak; batzuk beteta, eredu gisa, eta beste batzuk zuritan.

Lehen aipatu *Contribución a la dialectología* lanari erreparaturik ohartu nintzen D. Pedrok bizkaierazko eta gipuzkerazko datu ugariagoak eta osoagoak zituela gainerako euskalkietakoak baino. Hau honela, Nafarroan saiatu nintzen gehien hasiera batean, hori horrela izateko zioa nire emaztea eta beronen familia osoa Iruñekoa izatearekin loturik dagoela, denbora hartan, gure hiru seme-alabekin, aitatxi-amatxirengana, hiri hartara maiz joaten ginenez.

Gerokoa errazki asma daiteke; behin lanean hasiz gero, eta gogotik ari-tuz gero, herri jakin batean eginiko inkesten emaitzak inguruko beste herri batekoa eskatzen du maiz, ustez beste euskalki, beste azpieuskalki edota ba-rietatekoa dela edo izan daitekeela, edota, askotan, haien arteko balizko mu-gak non egon daitezkeen jakiten saiatzeko; saiatzeko, bai, askotan ez baita erraz izaten mugak finkatzea D. Pedrok berak ongi asko dakien moduan, saia-tu, saiatzen den arren.

* * *

Eta nire D. Pedrorekiko harremanaren hasieraz hitz batzuk esan ondoren bidezkoa da, hauxe batez ere, hemen aurkezten den lanaz hitz pare bat esatea.

Lana hiru liburukitan eman da argitara, kontuan hartu behar baita eus-kalki hau aski hedaturik dagoela, Baiona ondoko hiriburutik hasi, *Aturri* ibaia-ren ondoan beraz, eta alde honetako Nafarroako *Zaraitzu* ibarreraino, hain jus-tu, beti ere Bonapartek egin zuen sailkapenaren arabera, hau izan baita Yrizarrek –salbuespen ttikiren bat gora-behera– zintzo-zintzo jarraitu duena.

D. Pedro, Ekialdeko euskalkiez mintzo denean, behin baino gehiagotan zuzendu zaio bai berak bai René Lafon ikertzaile ospetsuak duela jada men-de erdi bat –mende erdi bat!– inkestak egiteko komenigarritzat jotzen zituz-ten herrien aukeraketa egokiari. D. Pedrok 15 inkesta-puntu proposatu zituen eta M. Renék 16.

Urteak joan dira, errepideak eta lekuetara iritsi ahal izateko moduak izu-garriro erraztu dira. Gaurko lan-taldeak biziro saiatu dira eta emaitza hor dago: 45 inkesta oso, bestelako datu gehigarriak albo batera utzita.

Honen ondoren, gainera, eta lanari buru emateko, Zubererari eskainiriko liburua etorriko da, une honetan inprimategian, azken ukituak emateko, aur-kitzen dena. Denbora laburrean, beraz, kalean egotea itxaroten dugu.

* * *

«¿Ya te dará tiempo?» esan omen zion anaia Luisek duela jada urte asko samar gure Pedro maiteari, hau, artean 75 urte inguruan zela –eta bizi zen lekuan bizi zela, erantsiko nuke nik– hau bezalako abentura sakonean ausardia handiz murgildu eta lanari buru-belarri eusteko hautua egin zuela ikusirik. Anaiaren burutazio xelebrea D. Pedrok berak ezagutarazi zidan aspaldisko Azkoitiko bere etxean, ikustaldi bat egitera eta, bide batez, lanen gora-beheretaz mintzatzeraz joan nintzaion udako arratsalde eder batez.

Zerua izan bide du lagun bere erronka arriskutsuan –D. Pedroren konstante bat izan da, orain arteko liburuen aurkezpenetan, «Jainkoak osasuna ematen badi» esapidea–, aldian aldiko laguntzaileekiko erabateko esker ona agertzeaz gainera, hau baita hau bezalako aurkezpenetan mintzatzeko hasi eta, ahoa ireki bezain laster egin duena.

D. Pedroz hitzegiterakoan batek ez daki nondik hasi. Oso kultura zabaleko pertsona izan arren zinez apal eta gozoa da, hurbil eta jatorra zentzurik zabalenean. Inori leziorik eman gabe beti entzuteko prest eta esaten zaiona gogotik hartzen dakiena, esalearen edo mementuko informatzailearen balizko maila apala gutxietsi gabe, alderantziz baizik. Haren laguntzaile eta adiskide izateko zorion eta ohorea izan dugunontzat benetan eredugarria.

* * *

Familia gizona da, orobat, D. Pedro, eta esan beharrik ere ez norainokoa. Alargundu zenez geroztik, duela hogeitaz urte inguru, eta behin jubilazioa hartuta, lan hauetara eskaini dio bere indarrik handiena, Pedro Ramón, María Elena eta Iñigo eta Amalia seme-alabek, etxeko zerbitzari leial Gillermina andrearekin batera, zahartzaroko denbora, lanari eskainiriko denbora oparoa zalantzarik gabe, maitekiro gozatu diotela. Haatik izan du denborarik bestetarako: gaztetan ikasi bai baina, denbora faltagatik luzaz bazterturik izandako pianoa berriz ere jotzen hasteko, hainbat musikarirekin izaniko harremanez «etxetik ibiltzeko modukoa» omen den lan polit bezain gogoangarri bat idazteko, eta baita, orobat, hemen berean geroxeago aurkeztuko den *Memorias de un vascólogo* izeneko lan interesgarria idazteko ere. Eta jakin ere badakigu geldirik ez dagoena, bere abizenaren genealogiaren arbolari buruz ere zerbait idazten ari baita, hark berak duela jada denbora pixka bat aditzera eman zuezez. Gizon aparta, zinez, gurea!

* * *

Eta bukatzeko, hemen bildu garenon sentimendua biltzen dudan ustez, eskerrik beroenak eman nahi dizkiot D. Pedrori –eman nahi dizkiogu, beraz–, euskalgintzari oro har, aditzaren morfologiaren alorrean bereziki, egin dion ekarpen ikaragarriagatik, eginahal horretan guri guztioi erakutsitako adore eta kemen neurri gabekoagatik eta harreman pertsonalean ere erakutsi hurbiltasun eta gozotasun ezin handiagogatik. Gure artean oraindik ere ahalik denbora luzean izan dezagun desira helarazten diogu bihotz-bihotzez, senitartekoen eta gu guztion maitasuna lagun duela.

PEDRO DE YRIZAR

Bilbao, 8 de octubre de 2002

Koldo Artola

Señoras y señores:

Presentamos hoy en esta sede principal de Euskaltzaindia el trabajo de D. Pedro de Yrizar *Morfología del verbo auxiliar bajo-navarro oriental*.

Aunque D. Pedro, debido a dificultades derivadas de su avanzada edad, no se ha desplazado hasta aquí para tomar parte en la presentación de dicho trabajo, es evidente que, espiritualmente, lo tenemos entre nosotros. La presencia de sus familiares es además notoria, como no podía ser menos, encontrándose entre nosotros, como miembros más allegados, sus hijos Pedro Ramón e Iñigo, acompañado éste de su esposa Amalia.

Ricardo Badiola, miembro de esta Institución y encargado de la publicación que presentamos me ha cursado una invitación, como colaborador de D. Pedro, para hacer una especie de presentación, dirigiéndoles unas palabras.

Un encargo así, hecho de forma inesperada y cuando uno no tiene experiencia en estas labores, puede resultar algo complicado, pero, en fin, uno no puede negarse y menos cuando lo que se le ofrece es la posibilidad de pronunciar unas palabras referentes a una persona a quien se admira y estima.

Para ello, sin embargo, tal vez deba decir cuándo y cómo comenzó nuestra mutua relación. El auditorio sabrá perdonarme que, siendo D. Pedro el protagonista incontestable de este trabajo, haya yo de hablar, en ocasiones, en primera persona de singular.

* * *

Mi relación con D. Pedro empezó en marzo de 1983 mediante carta que le envié tras haber leído su trabajo *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, a pesar de conocer para entonces otros interesantes trabajos suyos publicados con anterioridad.

A decir verdad, me dió mucha alegría el haberse él valido de algunos datos contenidos en un artículo –el primero de los que he escrito– publicado por

la prestigiosa revista *Fontes Linguae Vasconum*, a pesar de tratarse del trabajo de un aficionado sin mayor experiencia.

En aquella carta, además de presentarme, le envié algunos datos recogidos en dos valles de Navarra en los que el euskara agonizaba, suponiendo que le agradaría, como así fue, y ofreciéndome de paso para, caso de estimarlo conveniente, recoger datos en otros lugares.

Un golpe de teléfono me dio a conocer su voz por vez primera. Se mostró muy agradecido por mi oferta de colaboración, dando a la misma su sí más rotundo y prometiendo que, en breve, me escribiría.

En efecto; a los pocos días recibí un cargamento de papeles, envueltos y atados todos ellos con una cinta ancha de color rojo. Materiales a partir, sobre todo, de Bonaparte, entre los que se encontraban datos muy diversos recogidos por distintos investigadores, copias de tantos y tantos trabajos... y, claro está, por lo que se refiere a la colaboración propuesta, hojas de cuestionarios para realizar encuestas, rellenas las unas a manera de modelo, y en blanco las otras.

* * *

Leyendo la antes mencionada *Contribución a la dialectología* me había dado cuenta que los datos de que disponía D. Pedro en vizcaino y guipuzcoano eran, con diferencia, más abundantes que los relacionados con otros dialectos. Así las cosas me esforcé, al menos en un principio, a recoger datos en Navarra, siendo clave para ello el que, al ser mi esposa y toda su familia de Pamplona, solíamos ir en aquel entonces muy a menudo a dicha ciudad, en compañía de nuestros tres hijos, a casa de los abuelos.

Lo siguiente es fácil de suponer; una vez empezar a trabajar y dando por supuesto que uno se encuentra a gusto, los resultados de una encuesta empujan, frecuentemente, a hacer otra en algún lugar más o menos próximo, pensando que los resultados de ésta puedan tener relación con otro dialecto, subdialecto o variedad, o bien para tratar de establecer los posibles límites entre unos y otros. Y digo tratar de establecer pues muchas veces ello no resulta nada fácil como el mismo D. Pedro sabe, a pesar de que, intentarlo, se intenta.

Y tras estas palabras relacionadas con el comienzo de mi relación con D. Pedro, justo es que haga, sobre todo, unas observaciones acerca del trabajo que ahora se presenta.

* * *

Este trabajo sale a la luz mediante la publicación de tres tomos. Puede parecer mucho pero hay que tener en cuenta que el dialecto que nos ocupa, el *bajo-navarro oriental*, abarca un área muy amplia, pues se extiende —siempre siguiendo la clasificación de Bonaparte, de la que Yrizar, salvo rarísima ex-

cepción, es fiel continuador— desde *Saint-Pierre d'Irube*, junto al río *Adour*, en las puertas de Bayona, hasta el *valle de Salazar*, en Navarra.

Yrizar se ha referido más de una vez en sus trabajos a sendas listas que tanto él como el famoso profesor M. René Lafon prepararon, cada uno por su lado, como puntos estratégicos interesantes a tener en cuenta a la hora de realizar posibles encuestas. En la lista de D. Pedro aparecen 15 pueblos; en la de M. René 16. Esto ocurrió a raíz de una reunión mantenida en Madrid en 1951; ha pasado, por tanto, desde entonces, nada menos que medio siglo.

Se ve, pues, que el proyecto estuvo parado durante bastante tiempo, al parecer por falta de medios. Actualmente, sin embargo, los diversos viales y las modernas carreteras han facilitado enormemente el acercamiento a lugares que entonces parecían lejanos o de complicado acceso. Los grupos de trabajo se han puesto en acción y el fruto está ahí: 45 encuestas completas, además de otros datos complementarios de interés.

Tras este trabajo y para dar fin al conjunto del mismo, vendrá además el tomo dedicado al dialecto *suletino*, actualmente en imprenta para revisar las últimas pruebas. Esperamos, pues, verlo muy pronto publicado.

* * *

«¿Ya te dará tiempo?» preguntó una vez a nuestro querido D. Pedro su hermano Luis, hace ya bastantes años, estando aquél aproximadamente en los 75 —y habida cuenta de dónde vivía, añadiría yo—, cuando tuvo la enorme osadía de zambullirse en semejante aventura y optó por, como suele decirse, «liarse la manta a la cabeza». Esta ocurrencia de su hermano me la refirió D. Pedro hace ya bastantes años en su casa de Azkoitia, en una tarde de verano en que fui a visitarle y a cambiar impresiones sobre la marcha de los trabajos.

Sin duda ha tenido al cielo de su parte en ese su arriesgado reto —en distintas presentaciones de anteriores libros ha sido una constante de D. Pedro la expresión «si Dios me da salud»—, además de mostrarse siempre muy agradecido a sus ocasionales colaboradores, cosa que ha hecho siempre tan pronto como ha tomado la palabra.

* * *

Al hablar de D. Pedro uno no sabe por dónde empezar. A pesar de ser persona de gran cultura, es enteramente humilde y amable, cercano y castizo en el sentido más amplio. Persona que, sin meterse a dar lecciones a nadie, siempre se muestra dispuesta a escuchar y atiende de muy buen grado lo que, humildemente también, se le sugiere o propone, sin reparar en el a veces modesto nivel de su interlocutor. Sencillamente modélico para quienes hemos tenido el honor y la felicidad de ser sus colaboradores y amigos.

Pero además D. Pedro es hombre de familia, y no hace falta decir hasta qué punto. Tras haber enviudado, hace cosa de veinte años, y una vez estrenada la jubilación, ha entregado sus mayores esfuerzos al logro de esta tarea, siendo sus hijos Pedro Ramón, María Elena, Iñigo y Amalia, junto a Guillermina, fiel y amable doméstica, quienes constantemente le han animado, ayudado y apoyado cariñosamente en sus, especialmente para la dialectología vasca, rentabilísimas labores. Pero además saca también tiempo para otros quehaceres: para tocar el piano, cosa que, por falta de tiempo, no hacía desde su juventud; para escribir sobre sus relaciones con músicos y lingüistas —por cierto que un trabajo sobre estos últimos titulado *Memorias de un vascólogo* se va a presentar en esta misma sala a continuación de este acto—; y sabemos también que anda preparando un nuevo trabajo relacionado con el árbol genealógico de su apellido. ¡Hombre de dinamismo y actividad enormes, el nuestro!

* * *

Y para terminar, creyendo recoger el sentimiento de los aquí presentes, quiero, queremos expresar a D. Pedro nuestro más expresivo agradecimiento por la enorme aportación ofrecida a la euskarología en su conjunto y muy especialmente en el campo de la *morfología del verbo*, así como por habernos dado a todos ejemplo de entrega y coraje sin límites, además de mostrarnos en el trato personal una cercanía y una amabilidad extraordinarias, fruto todo ello de su gran humanidad. Le deseamos de corazón permanezca todavía entre nosotros por un tiempo que, además de fecundo, sea duradero, rodeado como está del cariño de todos los suyos, que también somos nosotros.

**EUSKALTZAINDIKO D TITULUDUNAK
EUSKAL HERRIKO IPARRALDEAN**

EUSKALTZAINDIKO D TITULUA IPARRALDEAN

2003-01-24

*Xabier Kintana,
Euskaltzaindiaren idazkaria*

Euskarak gure herrian inolako ofizialtasun eta ezagutza publikorik ez zeukanean, administrazioak bete nahi ez zuen hutsune hori estali eta gure gizarteari zerbitzu egin nahirik, Euskaltzaindiak euskararen jakite maila neurtu eta bermatzeko ardura hartu zuen. Bide horretan, Luis Villasante eta Koldo Mitxelena euskaltzainen ardurapean, A, B eta D tituluak ezarri ziren, anitz urte-tan zehar, irakaskuntzarekin loturiko hainbeste pertsonak, Euskal Herriko txoko guztietakoek, eskuratuak.

Hegoaldean baina, duela hogeita hiru urte gobernu autonomikoak ezarri zirenetik, Euskaltzaindiak argi ikusi zuen, antolakuntza politiko sortu berriek euskararen irakaskuntza beren gain hartzen zuten neurrian, ordura arte, bestela ezinean eta ordezkoko gisa, berak beteriko tokia herriak izendaturiko ordezkariari utzi behar ziela, bide batez gure hizkuntzari erabateko maila ofiziala eskainiz. Horrela eskuratu zuten Eusko Jaurlaritzak lehenik eta Nafarroako Gobernuak geroago euskara-ziurtagiriak emateko kargua, aldi berean, horiek, gure akademiak arlo horretan eginiko lana onartuz, ordura arte Euskaltzaindiak emandako tituluak onartu eta baliokidetuz.

Urteak dira beraz, Euskaltzaindiak hegoaldean euskara-titulurik ez duela ematen. Iparraldean, ordea, gure mintzairak frantses administrazioaren aldetik oraindik pairatzen duen ofizialtasunik ezagatik, beharrezkotzat jotzen du Euskaltzaindiak han beste inork konplitzen ez duen zeregin hori oraino betetzen irautea. Hortaz, Akademiaren Baionako ordezkari-tan prestaturik, Piarres Xarriton euskaltzaina gidari, euskara azterketak egiten segitzen dira, han euskara badakitela nonbait frogatu behar duten hiritarren fabore.

Ondoko zerrendan euskara-azterketak gaintitu dituzten lagunen izenak agertzen dira. Deituren argitan, zalantzarik gabe esan daiteke gehienak hangoak direla, baina badira, halaber, lan, familia edo bestelako arrazoiengatik bertan bizi diren Hegoaldeko batzuk ere. Guztioi geure zorionak.

Baionan, 1987-X-31

Ebate eguna, Bilbo, 1987-XII-30

- 6.107. Alkorta Arrizabalaga, Arroza.
- 6.108. Lasa Mitxelena, Juan Lorenzo.

Baionan, 1988-VI-18

Ebate eguna, Bilbo, 1988-VI-30

- 6.109. Alegria, Eneko.
- 6.110. Ariszaga, Dominique.
- 6.111. Echeverria, Terexa.
- 6.112. Garat, René.
- 6.113. Irazusta, Koxepa.
- 6.114. Lautre, Jacqueline.
- 6.115. Lucu, Antton.
- 6.116. Sabalo, Marie Jeanne.
- 6.117. Saldubehere, Tote.

Baionan, 1989-VI-29

Ebate eguna, Bilbo, 1989-VI-30

- 6.118. Acheriteguy, Maialen.
- 6.119. Arin Baztarrika, Xabier.
- 6.120. Bereau Goikoetxea, Idoia.
- 6.121. Boscq Pierre, Paul.
- 6.122. Colina Akordarrementeria, Amaia.
- 6.123. Elozegi Uranga, Saioa.

- 6.124. Etxeberria Garmendia, Juan Carlos.
- 6.125. Garalde, Isidro.
- 6.126. Guimon, Mirentxu.
- 6.127. Gorostiaga Badiola, Hur.
- 6.128. Imaz, María Antonia.
- 6.129. Larrazabal Santurtun, Iñigo.
- 6.130. Ostolaza Intxausti, Ihintza.
- 6.131. Perurena Pascual, Argi.
- 6.132. Sáez de Andrés, Fermín.
- 6.133. Uranga Royo, Nerea.
- 6.134. Zamora Anzisar, Josune.

Baionan, 1990-VI-9

Ebate eguna, Bilbo, 1990-VI-29

- 6.135. Aguerre, Ttitto.
- 6.136. Amilibia, Aitz.
- 6.137. Amilibia, Miren G.
- 6.138. Arandia, Ellande.
- 6.139. Arregi, Maia.
- 6.140. Arrieta, Ihintza.
- 6.141. Barriola, Itziar.
- 6.142. Borda, Irene.
- 6.143. Borda, Maite.
- 6.144. Doyamboure, Argia.
- 6.145. Echeverria, Maite.
- 6.146. Etxegoien, Pantxo.
- 6.147. Etchelecou, Kristina.
- 6.148. Fernández, Mari Bitxori.
- 6.149. Fuchs, Ximun.
- 6.150. Garai, Joseba.
- 6.151. Gaztelurrutia, Iratxe.
- 6.152. Gorostiaga, Naroa.
- 6.153. Goya, Gabi.
- 6.154. Heguy, Maider.
- 6.155. Hirigoyen, Arantxa.
- 6.156. Idiartegaray, Kristina.
- 6.157. Irigoyen, Otabi.
- 6.158. Jauregi, Begoña.
- 6.159. Jauregi, Miren.
- 6.160. Lascaray, Marie Annick.
- 6.161. Lonca, Serge.

- 6.162. Oliden, Ihintz.
- 6.163. Paulus-Basurco, Maritxu.
- 6.164. Perurena, Esther.
- 6.165. Renteria, Aitor.
- 6.166. Telletxea, Maite.
- 6.167. Torre, Gorka.
- 6.168. Videgain, Maialen.
- 6.169. Untsain, Mikela.
- 6.170. Zarrabe-Elkoroiribe, Mikel.

Baionan, 1990-X-20

Emate eguna, Bilbo, 1990-XII-21

- 6.171. Delage, Nathalie.
- 6.172. Iglesias, Héctor.
- 6.173. Lamothe, Cynthia
- 6.174. Urruty, Janine.
- 6.175. Urrutikoetxea, Egoitz.

Baionan, 1991-XII-20

Emate eguna, Bilbo, 1992-II-3

- 6.176. Navarro Asin, Antonio.
- 6.177. Del Cura, José Joakin.
- 6.178. Sagarzazu, Miren Eskarne.
- 6.179. Urrutikoetxea Laskibar, Irati.
- 6.180. Barandalla, Ainhoa.
- 6.181. Beyrie, Lorentxa.
- 6.182. Bidegain, Eneko.
- 6.183. Cebrián, Mª Dolores.
- 6.184. Daguerressar, Xalbat.
- 6.185. Dunat, Maite.
- 6.186. Eguren Roka, Aitz.
- 6.187. Eguren Roka. Maider.
- 6.188. Elozegi, Eñaut.
- 6.189. Fuchs, Manex.
- 6.190. Garamendi Rey, Mª Maitena.
- 6.191. Garat, Iñaki.
- 6.192. Harlouchet, Xabier.
- 6.193. Heguy, Peio.

- 6.194. Kortazar Lauzirika, Iñigo.
- 6.195. Larrañaga, Kristina.
- 6.196. Larçabal Idiart, Otxanda.
- 6.197. López Arana, Hartzea.
- 6.198. Ostolaza Pagoaga, José María.
- 6.199. Petrissans Alchourroun, Katy.
- 6.200. Sagarzazu Gaztelumendi, Lorea.
- 6.201. Zabala, José María.

Baionan, 1992-VI-6

Emate eguna, Bilbo, 1992-VI-26

- 6.202. Alfaro Erramuzpe, Ellande.
- 6.203. Alkhat Duhart, Pattin.
- 6.204. Arrambide Licht, Milia.
- 6.205. Arrozpide Sarasola, Santiago.
- 6.206. Aurtenetxe Aginaga, Argine.
- 6.207. Barandiaran Auzmendi, Eider.
- 6.208. Bergara Larralde, Kattin.
- 6.209. Biskay, Anne-Marie.
- 6.210. Chimix Caset, Karine.
- 6.211. Copentipy Michelena, Guy.
- 6.212. Etxart Rehalt, Maia.
- 6.213. Funosas, Mikel.
- 6.214. Harignordoquy, Christian.
- 6.215. Haristoy, Argitxu.
- 6.216. Josie Danjou, Jone.
- 6.217. Larre Harignordoquy, Iñaki.
- 6.218. Lujua Etxenike, Garazi.
- 6.219. Meabe Derteano, Teodoro.
- 6.220. Mentaberri Etxeberri, Lorea.
- 6.221. Nesprias, Frédéric.
- 6.222. Olasso Etcheverry, Edurne.
- 6.223. Sagarzazu Gaztelumendi, Ramuntxo.
- 6.224. Seilliez, Iban.
- 6.225. Sistiaga Conde, Xabier.
- 6.226. Uhalde Egurbide, Txomin.
- 6.227. Zuriarrain Iñurrita, Iraitz.

*Baionan, 1992-X-17**Emate eguna, Bilbo, 1992-XI-27*

- 6.228. Apalategi Idirin, Ur.
- 6.229. Beltrán de Gebara Villar, María José.
- 6.230. Langou, Pierre.
- 6.231. Larre Harinordoquy, Pantxika.
- 6.232. Ruiz Mendiburu, Koldo.

*Baionan, 1993-VI-12**Emate eguna, Bilbo, 1993-VII-30*

- 6.228. Aransaez, Iban.
- 6.229. Barandalla, Oihan.
- 6.230. Aguirre, Pantxoa.
- 6.231. Basterra, Phillip.
- 6.232. Dubroca, Marie.
- 6.233. Durruty, Begoña.
- 6.234. Etxart Joana.
- 6.235. Fernández, Ohiana.
- 6.236. García, Usue.
- 6.237. Haristoy, Lore.
- 6.238. Ibarguren, Mikel.
- 6.239. Iguelztz, Mertxe.
- 6.240. Lopetegi, Kontxi.
- 6.241. Martiarena, Nerea.
- 6.242. Oxandabarats, Arantxa.
- 6.243. Sabarots, Ezititxu.
- 6.244. Sáez, Arkaitz.
- 6.245. Urmeneta, Maite.

*Baionan, 1993-X-9**Emate eguna, Bilbo, 1993-XI-26*

- 6.246. Alfaro, Maialen.
- 6.247. Beyrie, Amaia.
- 6.248. Chauzu, Oliver.
- 6.249. Gisasola Solozabal, Carmen.

- 6.250. Irigoyen, Eneko.
- 6.251. Jauregi, Christian.
- 6.252. Mailharin, Panpi.
- 6.253. Mendiburu, Joana.
- 6.254. Mendiburu, Leire.
- 6.255. Regerat, Nikolas.
- 6.256. Saumonneau, Marion.
- 6.257. Uhart, Jacqueline.
- 6.258. Zozaya, Oliver.

Baionan, 1994-VI-11

Emate eguna, Bilbo, 1994-VI-30

- 6.259. Aransaez, Hegoa.
- 6.260. Arrambide, Oria.
- 6.261. Atxotegi Alegría, Uhaina.
- 6.262. Azanza Elizalde, Ascensión.
- 6.263. Bergaretxe Dorronsoro, Ioritz.
- 6.264. Bordagarai, Jojo.
- 6.265. Claverie, Iker.
- 6.266. Darrigrand, Lucile.
- 6.267. Delpech, Marie.
- 6.268. Duguine, Maider.
- 6.269. Errezarret, Frantxo.
- 6.270. Fernández Berges, Nagore.
- 6.271. Hirigoien, Maider.
- 6.272. Hitta, Maider.
- 6.273. Idoate, Harri.
- 6.274. Idoate, Ortzi.
- 6.275. Imaz, Inhar.
- 6.276. Indart, Maialen.
- 6.277. Ithurbide, Maite.
- 6.278. Iturrioz Rosel, Iñaki.
- 6.279. Jiménez, Andoni.
- 6.280. Karrika Azkarraga, Margarita.
- 6.281. Labeguerie, Intza.
- 6.282. Laco, Martta.
- 6.283. Lujua Etxenike, Irati.
- 6.284. Ostolaza Intxausti, Haitz.
- 6.285. Oyharçabal, Xabier.
- 6.286. Pereda Goikoetxea, José María.
- 6.287. Recalde, Beñat.
- 6.288. Tapia, Fabienne.

- 6.289. Tapia, Jeanine.
- 6.290. Tapia, Yolande.
- 6.291. Torre, Maialen.
- 6.292. Uriarte Seminario, José Ramón
- 6.293. Uribe Etxebarria, Ane.
- 6.294. Zubillaga, Marie.

Baionan, 1994-X-22

Ebate eguna, Bilbo, 1994-XI-25

- 6.295. Bergara, Pantxika.
- 6.296. Elizalde Etxeberria, Arantxa.
- 6.297. Fauthoux, Maialen.
- 6.298. Indaburu Azkarraga, Ana.
- 6.299. Iriarte, María Dolores.
- 6.300. Jiménez Tomasena, Miren Pakene.
- 6.301. Larralde, Mikel.
- 6.302. Mirailh, Chantal.
- 6.303. Oliden, Liher.
- 6.304. Ortiz Barón, Xabier.
- 6.305. Oiharzabal, Gexane.
- 6.306. Ruiz de Alda, Maia.
- 6.307. Torre, Emmanuel.
- 6.308. Uribe-Etxebarria Mardaras, Egoitz.

Baionan, 1995-VI-17

Ebate eguna, Bilbo, 1995-VII-28

- 6.309. Abrisketa, Haizpea.
- 6.310. Aguerre, Maider.
- 6.311. Amado Borthayre, Lontzi.
- 6.312. Arbelbide, Leire.
- 6.313. Auzi, Martta.
- 6.314. Bethart, Odile.
- 6.315. Bidegaray, Gérard.
- 6.316. Carrera, Idoia.
- 6.317. Diribarne, Maitena.
- 6.318. Duguine, Maia.
- 6.319. Eiherabide, Arantxa.
- 6.320. Elortza, Bakarne.

- 6.321. Eppherre, Txomin.
- 6.322. Erdozaincy, Graxana.
- 6.323. Etxegarai, Agurtzane.
- 6.324. Forcada, Bihotz.
- 6.325. Jorajuria, Marie-Pierre.
- 6.326. Lupiola, M^a. José.
- 6.327. Martín-Lesgourgues, Pantxika.
- 6.328. Martínez, Gorka.
- 6.329. Mazusta, Aintzina.
- 6.330. Mendiburu, Artzai.
- 6.331. Múgica, Laida.
- 6.332. Olhagaray, Ximun.
- 6.333. Orbezua, Ainara.
- 6.334. Pochelu, Joana.
- 6.335. Sallaberry, Béatrice.
- 6.336. Seychal, Antton.
- 6.337. Tonnerre, Oihana.
- 6.338. Ustaritz, Gilles.

Baionan, 1995-X-14

Ebate eguna, Bilbo, 1995-X-27

- 6.339. Agerretxe, Arkaitz.
- 6.340. Álvarez, Maritxu.
- 6.341. Beheran, Maider.
- 6.342. Bidart, Leire.
- 6.343. Etchart, Maialen.
- 6.344. Funosas, Anaiz.
- 6.345. Jorajuria, Eneka.
- 6.346. Larre, Xabi.
- 6.347. Otxoantesana, Lur.
- 6.348. Sudupe, Amaia.
- 6.349. Zugarramurdi, Aitziber.

Baionan, 1996-V-18

Ebate eguna, Bilbo, 1996-VI-28

- 6.350. Aprendisteguy, Ixabel.
- 6.351. Barberena Ilarregi, Yolanda.
- 6.352. Carricart, Isabelle.

- 6.353. Chembero, Txom.
- 6.354. Dolosor, Franck.
- 6.355. Etxeberria, Maritxu.
- 6.356. Etxemendi, Maialen.
- 6.357. Ihidoy, Josepa.
- 6.358. Labaien, Garazi.
- 6.359. Junca, Myriam.
- 6.360. Sagarzazu, Karnele.
- 6.361. Oihenart, Jon.
- 6.362. Pérez Altamira, Francisco José.
- 6.363. Tellería, Pamtika.
- 6.364. Píkabea Ugalde, Kepa.

Baionan, 1996-X-12

Ebate eguna, Bilbo, 1996-XI-29

- 6.365. Artola, Kristina.
- 6.366. Bergaretxe Dorronsoro, Ekaitz.
- 6.367. Biscaichipy, Mirentxu.
- 6.368. Etxart, Maia.
- 6.369. Goieaskoetxea Arronategi, Zigor.
- 6.370. Larregoití, Beñat.
- 6.371. Mónaco, Véronique.
- 6.372. Txarola Gurrutxaga, Lohitzune.
- 6.373. Píkabea Ugalde, Roxario.

Baionan, 1997-V-31

Ebate eguna, Bilbo, 1997-IX-26

- 6.374. Aguirre, Térése.
- 6.375. Amestoy, Mirentxu.
- 6.376. Arrambide, Pamtika.
- 6.377. Aycaguer, Pettan.
- 6.378. Bidart, Catherine.
- 6.379. Camus, Argitxu.
- 6.380. Ceccon, Jean Michel.
- 6.381. Davant, Maite.
- 6.382.. Etchecopar, Miren.
- 6.383. Etchenic, Serge.
- 6.384. Etxeleku, Iñaki.

- 6.385. Etxemendi, Laida.
- 6.386. Gracy, Mathilde.
- 6.387. Guilzu, Luixa.
- 6.388. Gutiérrez, intza.
- 6.389. Haran, Gil.
- 6.390. Harignordoquy, Valérie.
- 6.391. Hoqui, Maia.
- 6.392. Irungarai, Henri.
- 6.393. Laplacette, Emilie.
- 6.394. Larralde, Joëlle.
- 6.395. Oxandabartz, Intza.
- 6.396. Recarte, Amaia.
- 6.397. Rekalde, Maluina.
- 6.398. Sáez, Amaia.
- 6.399. Saumonneau, Sylvain.
- 6.400. Séméréna, Danielle.
- 6.401. Sudupe, Jon.
- 6.402. Taberna, Goizeder.

Baionan, 1997-X-11

Emate eguna, Bilbo, 1997-XI-28

- 6.403. Amestoy, Maider.
- 6.404. Arbelbide, Nora.
- 6.405. Arrabit, Myriam.
- 6.406. Bergouignan, Maider.
- 6.407. Garay, Ohiana.
- 6.408. Garzia, Elodie.
- 6.409. Gobet, Amaia.
- 6.410. Hacala, Tifani.
- 6.411. Hiriart-Urruty, Martine.
- 6.412. Hoc, Audrey.
- 6.413. Jauregiberri, Añamari.
- 6.414. Lekuona, Xalbat.
- 6.415. Mintegi, Amaia.
- 6.416. Oltzomendi, Argia.

*Baionan, 1998-V-23**Emate eguna, Bilbo, 1998-VI-26*

- 6.417. Aguerre, Jackie.
- 6.418. Alfaro Erramuzpe, Eñaut.
- 6.419. Aristizabal Andiazabal, Lore.
- 6.420. Beheran, Maitena.
- 6.421. Bergouignan, Loretxu.
- 6.422. Bosom, Arantxa.
- 6.423. Carment, Maitena.
- 6.424. Daguerre, Oihana.
- 6.425. Destribats Yanez, Haizea.
- 6.426. Eguiazabal Haristoy, Pantxika.
- 6.427. Elduayen, Pantxika.
- 6.428. Elkano, Alatz.
- 6.429. Errotabehere, Mailis.
- 6.430. Errotabehere, Xabi.
- 6.431. Etxeberria Vanbersy, Garazi.
- 6.432. Fernández Berges, Iñaki.
- 6.433. Guiresse Duperou, Santiana.
- 6.434. Hiriart, Jon Mikel.
- 6.435. Iginiz Apalategi, Elorri.
- 6.436. Igoa, Maider.
- 6.437. Imaz Gabilondo, Aiora.
- 6.438. Iturralde, Leire.
- 6.439. Itzaina Malharin, Joana.
- 6.440. Licheratzü Indart, Amaia.
- 6.441. Luño Daguerre, Maia.
- 6.442. Lusarreta Galé, Mª Esther.
- 6.443. Maurin García, Macarena.
- 6.444. Monlong, Claire.
- 6.445. Mounole Hiriart Urruty, Céline.
- 6.446. Oiharzabal, Joana.
- 6.447. Otegi Tapia, Josetxo.
- 6.448. Pochelu Hiriart, Katti.
- 6.449. Ruiz de Alda Laaksonen, Manu Mikel.
- 6.450. Urbistondo Picavea, M. Kristina.
- 6.451. Zabaleta Axaolaza, Iraun.
- 6.452. Zubeldia Arocena, Unai.

*Baionan, 1998-X-3**Emate eguna, Bilbo, 1998-X-30*

- 6.453. Arotçarena, David.
- 6.454. Cabodevilla Lusarreta, Ainara.
- 6.455. Erguy, Jenofa.
- 6.456. Etxeberri, Maddi-Laurentxa.
- 6.457. Etxeberri, Anne-Marie.
- 6.458. Foix Agerre, Oliber.
- 6.459. Lagan, Evelyne.
- 6.460. Lapeyre, Maiana.
- 6.461. Mariluz Sancinena, Solange.
- 6.462. Mendiboure Garaiar, Maiana.
- 6.463. Pascual Cervera, Mª Jesús.
- 6.464. Paterne Larregain, Pamtika.

*Baionan, 1999-V-22**Emate eguna, Bilbo, 1999-VII-23*

- 6.465. Aizaguer, Arño.
- 6.466. Aberdi Bideondo, Jon.
- 6.467. Albisu Elustondo, Ixabel.
- 6.468. Alkhat Duharte, Agustín.
- 6.469. Alkhat Duharte, Xan.
- 6.470. Alzuguren, Santiago.
- 6.471. Amestoy, Antton.
- 6.472. Amestoy, Miren.
- 6.473. Angulo Pérez, Haizea.
- 6.474. Arretxea Mitxelena, Elena.
- 6.475. Arzallus Antia, Itsaso.
- 6.476. Bessouet Cedarry, Amaia.
- 6.477. Bilbao Beaskoetxea, Iñaki.
- 6.478. Cazaubon, José.
- 6.479. Colina, Sustrai.
- 6.480. Edme Larretxea, Iker.
- 6.481. Etchecopar Etchart, Hélène.
- 6.482. Etxebarria, Ramón.
- 6.483. Galarraga Etxeberria, Saroia.
- 6.484. Harlouchet, Laida.
- 6.485. Iriart, Otxanda.
- 6.486. Laxague, Maitena.

- 6.487. Licheratcu, Allande.
- 6.488. Madina, Itziar.
- 6.489. Maeztu Villanueva, Ana.
- 6.490. Maiztegi, Aizkorri.
- 6.491. Makazaga Urrutia, Xabier.
- 6.492. Manterola Otaegui, María Idoia.
- 6.493. Maritxalar Ondikola, Mattin.
- 6.494. Mendiboure, Aintzane.
- 6.495. Mintegi, Maialen.
- 6.496. Mirailh, Céline.
- 6.497. Moratinos Nuin, Marta.
- 6.498. Ourthiague Sabalçagaray, Leire.
- 6.499. Oyharzabal, Gilen.
- 6.500. Partarrieu Elizalde, Iraultza.
- 6.501. Sabarots Çaldubehere, Aloña.
- 6.502. Spizzichino, Elsa.
- 6.503. Urbistondo, Maider.
- 6.504. Zubeldia Arozena, Nahia.

Baionan, 1999-X-9

Ebate eguna, Bilbo, 1999-X-29

- 6.505. Aldana, Garazi.
- 6.506. Alfaro Haristoy, Eztitxu.
- 6.507. Apaolaza, Amaia.
- 6.508. Boloquy, Pettan.
- 6.509. Cazaubon Mongellas, Iban.
- 6.510. García Basurko, Joanes.
- 6.511. Goñi, Ainara.
- 6.512. Hegoas, Jean Antoine.
- 6.513. Ithursarry, Viviane.
- 6.514. Lartigau, Patricia.
- 6.515. Lazkanotegi Mujika, Patxi.
- 6.516. Leiza Arraztoa, Esteban.
- 6.517. Rivera Ballesteros, Begoña.
- 6.518. Saint-Esteben, Mayi.
- 6.519. Zufiaurre, Iraitz.

*Baionan, 2000-VI-3**Emate eguna, Bilbo, 2000-VI-23*

- 6.520. Aldaco, Mirentxu.
- 6.521. Amestoy Idieder, Maialen.
- 6.522. Arakama. Hegoa.
- 6.523. Ariszaga Zunda, Maika.
- 6.524. Arzallus Antia, Amets.
- 6.525. Barón, Joana.
- 6.526. Biscay, Jean Pierre.
- 6.527. Camus Etxekopar, Anita.
- 6.528. Castet, Sébastien.
- 6.529. Curutchet, Cédric.
- 6.530. Decreme, Capucine.
- 6.531. De Madariaga, Ainize.
- 6.532. De Madariaga Muthular, Ioritz.
- 6.533. Dolharé, Katixa.
- 6.534. Duguine Haristoy, Sabina.
- 6.535. Durruty, Xan Antton.
- 6.536. Estanga Estensoro, Joseba.
- 6.537. Etcheberry Vergara, Mathilde.
- 6.538. Eiherabide Aguerre, Maialen.
- 6.539. Falxa Baradat, Joana.
- 6.540. Galant Thurin, Maider.
- 6.541. Galarza Etxeberria, Joseba Xabier.
- 6.542. Garat Bidart, Elorri.
- 6.543. Garde Mazkieran, Eider.
- 6.544. Garmendia Estornés, Idoia.
- 6.545. González Pagoaga, Cécile.
- 6.546. Goyetche Boloquy, Eztitxu.
- 6.547. Granada Camino, Itsaso.
- 6.548. Guiesse Duperou, Mikaela.
- 6.549. Haristoy, Aines.
- 6.550. Hourcade, Annie.
- 6.551. Hourcade, Jenofa.
- 6.552. Housset Etchart, Joana.
- 6.553. Iguiniz Apalategi, Aretz.
- 6.554. Irigoyen Bidart, Maylis.
- 6.555. Jiménez de Benito, Haizea.
- 6.556. Labeyrie, Peio.
- 6.557. Lagourgue, Balbina.
- 6.558. Larronde, Frederik.
- 6.559. López, Enrike.

- 6.560. Manterola Danbolenea, Nerea.
- 6.561. Mariñelarena Anabitarte, Idoia.
- 6.562. Mendiboure, Maialen.
- 6.563. Mendizabal Azarete, Elorri.
- 6.564. Moustirats, Antton.
- 6.565. Ondicola, Arantxa.
- 6.566. Salle Larregarai, Genevieve.
- 6.567. Thicoipe, Patxi.
- 6.568. Zapirain Sagaseta, Pello.
- 6.569. Zelaia, Andoni.

Baionan, 2000-X-7

Ebate eguna, Bilbo, 2000-X-27

- 6.570. Artano Errazquin, María Guadalupe.
- 6.571. Bidart Jacquet, Kontxita.
- 6.572. Briani Colin, Joana.
- 6.573. Chabagno, Paxkalin.
- 6.574. Etchebarne, Céline.
- 6.575. Etcheverry, Michel.
- 6.576. François Duinat, Benjamin.
- 6.577. Goieaskoetxea Arronategi, Unai.
- 6.578. Ithurbide, Iban.
- 6.579. Larreboure Cigarroa, Iban.
- 6.580. Méndez Urresti, Junkal.
- 6.581. Narbona Jiménez, Manuel.
- 6.582. Oronoz, Ekaitz.
- 6.583. Sagasti Orozko, Jesús.
- 6.584. Ugarte Lopategui, José Luis.

Baionan, 2001-V-19

Ebate eguna, Bilbo, 2001-VII-20

- 6.585. Antia Gracia, Miren Terese.
- 6.586. Arizabaleta, Garbiñe.
- 6.587. Arrambide, Didi.
- 6.588. Arribillaga, Iban.
- 6.589. Arzallus, Jesús.
- 6.590. Bagardie, Gérard.
- 6.591. Bessouet, Xalbat.
- 6.592. Boloquy, Amaia.

- 6.593. Bordato Iratzoquy, Jone.
- 6.594. Claudepierre, Silana.
- 6.595. Darrigrand Ospital, Etienne.
- 6.596. Dourisboure, Peio.
- 6.597. Elhorga, Xabi.
- 6.598. Esquirol Picabea, Ohiana.
- 6.599. Etchegoin, Peio.
- 6.600. Etxandi Garein, Maia.
- 6.601. Etxebarria Martínez, Joanes Joseba Xabier.
- 6.602. Etxeberria Idiartegarai, Leire.
- 6.603. Garezia-Basurko, Ximun.
- 6.604. Gogni, Estelle.
- 6.605. Goñi Goñi, Leonor.
- 6.606. Gorri, Eneko.
- 6.607. Granada Camino, Amaia.
- 6.608. Haritschelhar, Jon Ekaitz.
- 6.609. Iguiniz, Jone.
- 6.610. Iribarren, Jean Claude.
- 6.611. Izagirre Barandiaran, Irati.
- 6.612. Jorajuria, Amaia.
- 6.613. Korta Sáez de Ibarra, Miren.
- 6.614. Lantaron, Vicky.
- 6.615. López, Elix.
- 6.616. Martínez Bortairu, Argitxu.
- 6.617. Mingo, Txomin.
- 6.618. Orkolaga Etxaniz, Aintzane.
- 6.619. Parot Arizabaleta, Haizea.
- 6.620. Parot Aseginolaza, Ihitza.
- 6.621. Poussier, Yolaine.
- 6.622. Rubio Aurkia, Jaione.
- 6.623. Soubelet Fagoaga, Maitena.
- 6.624. Telletxea, Patricia.
- 6.625. Tonnerre Arandia, Uhainia.
- 6.626. Zabala Mugira, Jesús María.
- 6.627. Zabaleta Apaolaza, Eneritz.

Baionan, 2001-X-13

Emate eguna, Bilbo, 2001-XII-21

- 6.628. Aranburu-Goikoetxea, Haritz.
- 6.629. Ardoin, Béatrice.
- 6.630. Etxebarria-Lagisquet, Jokin.

- 6.631. Gascue, Patxi.
- 6.632. Iglesias-Chouza, Juan Carlos.
- 6.633. Labeyrie, Ainoa.
- 6.634. Lajaunie-Salla, Patxi.
- 6.635. Mitxelena-Berasarte, Koldo.
- 6.636. Pinat, Itziar.
- 6.637. Pourquoi-Bidegain, Marie.
- 6.638. Touyarou, Maialen.
- 6.639. Touyarou, Peio.
- 6.640. Txoperena-Alzugarai, Gabriel.
- 6.641. Viquendi-Aguerre, Iñaki.
- 6.642. Zubieta-Valencia, Jokin.
- 6.643. Zuzuarregi-Etxeberria, Uhaina.

Baionan, 2002-VI-1

Ebate eguna, Bilbo, 2002-VII-18

- 6.644. Ager Lapeyrade, Elena.
- 6.645. Aizager, Elixabet.
- 6.646. Aldana, Haitz.
- 6.647. Aldana, Ihintza.
- 6.648. Arin Larrañaga, Iraia.
- 6.649. Arrondo Etxabe, Gurutze.
- 6.650. Arrozpide Rekalde, Larraitz.
- 6.651. Artetxe Sarasola, Miren.
- 6.652. Berhocoirigoin, Jenofa.
- 6.653. Bimboire Etcheverry, Odei.
- 6.654. Bonnet, Camille.
- 6.655. Bustinza Urxu, Maiana.
- 6.656. Costera, Maiana
- 6.657. Etxeberria, Alice.
- 6.658. Erauskin Iturria, Monika.
- 6.659. Errotabehere, Xabi.
- 6.660. Etxebarria Lupiola, Aiara.
- 6.661. Etxeberri Sempe, Uxune.
- 6.662. Etxezaharreta, Maider.
- 6.663. Etxezaharreta, Oihana.
- 6.664. Falxa, Anita.
- 6.665. Garalde Aristimuño, Ainara.
- 6.666. García Larrache, Sophie.
- 6.667. Garmendia, Iñaki.
- 6.668. Guiresse Duperou, Andoni.

- 6.669. Hernández Mainier, Marie.
- 6.670. Hourcade, Sabina.
- 6.671. Iridoy Olaskoaga, Juan.
- 6.672. Iturriño, Nekane.
- 6.673. Jorajuria, Andoni.
- 6.674. Lagourgue, Lore.
- 6.675. Larre, Jakes.
- 6.676. Larronde Sempe, Leire.
- 6.677. Lizant Urruty, Katixa.
- 6.678. Mujika Etxabe, Alaitz.
- 6.679. Murua Berra, Xumai.
- 6.680. Óbanos Sainz de Murieta, Beltzane.
- 6.681. Rey Domercq, Alberto.
- 6.682. Sagarzazu Juaniz, Luis Mari.
- 6.683. Sanz Iturri, Maite.
- 6.684. Thicoipe, Iban.
- 6.685. Urreiztieta, Igoa.
- 6.686. Villanueva Herrera, Fauxtin.
- 6.687. Zapirain, Maider.
- 6.688. Zufiaurre Bidondo, Eulatz.

Baionan, 2002-X-5

Emate eguna, Bilbo, 2002-XI-29

- 6.689. Agerre Ondikola, Ainara.
- 6.690. Arrozpide Rekalde, Irati.
- 6.691. Berges Aranguren, Belén.
- 6.692. Cabrol, Bernad.
- 6.693. Caumont, Carole.
- 6.694. Charritton, Hélène.
- 6.695. Elgart, Paxkal.
- 6.696. Etxabe, Izar.
- 6.697. Etxebarria, Pette.
- 6.698. Fernández García, Zipriano.
- 6.699. Garate de Ynchausti, Ander.
- 6.700. Gómez, Eva.
- 6.701. Hiriart Arkotxa, Eneko.
- 6.702. Idieder Mercapide, Arantxa.
- 6.703. Lannes Duhalde, Antton.
- 6.704. Larramendy, Amaia.
- 6.705. Larrandaburu, Oihana.
- 6.706. Libilbehety, Jean Michel.
- 6.707. Rekalde Goikoetxea, Izaskun.

HIL BERRIAK

IGNACIO URQUIJO, JAUNTXXO, QUITENÑO Y CABALLERITO DE AZCOITIA (1907-2002)

El 16 de enero de 2002 falleció nuestro entrañable amigo Ignacio Urquijo y Olano, conde de Urquijo y Ospin de Urquijo. El funeral tuvo lugar en la iglesia de Xemein, soberbio ejemplar de gótico vasco. Y el entierro, en su panteón del cementerio anexo. Allí descansa, con su elegante traje gris cruzado y una medalla de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País que tanto quiso. La visita a su tumba, en cuya lápida tan sólo figura la corona de conde con el nombre “Urquijo” bajo ella y las fechas de su nacimiento y muerte, hace pensar a quien a ella se acerca que aquella tierra señorial que tanto amó, ese bello confín de Bizkaia, le acoge ahora respetuosa y silenciosamente. Y aquellas gentes que gustó tratar con deferencia y afecto, han sabido corresponderle, de lo que son prueba las flores que ilustran su último reposo, especialmente las que le dedican quienes estuvieron sirviéndole en Munibe.

Familia

Según investigaciones del historiador y genealogista Juan Vidal-Abarca, los Ospin de Urquijo procedían del caserío Aréchaga de Oquendo, que hoy todavía subsiste. En el siglo XVIII pasaron a Abando, que era un municipio independiente de Bilbao, donde destacaron como comerciantes. Prueba de ello es que ya a principios del XIX ocupaban cargos de relevancia. Su bisabuelo paterno, Serapio Dionisio Ospin de Urquijo (1809-1882), fue escribano Real, notario público, apoderado por Bilbao en las JJ.GG. de Guernica y Secretario Honorario del Ayuntamiento de Bilbao. Por su parte, su abuelo Nicasio Adolfo (1839-1895) fue decano del colegio de abogados de Bizkaia, Regidor del Ayuntamiento de Bilbao y Diputado a Cortes, pero lo que señalaría el ascenso de su familia al Olimpo de la sociedad bilbaina fue su matrimonio, celebrado en 1865, con M^a del Rosario Felisa Ibarra Arambarri (1846-1875), hija de Gabriel M^a y M^a del Rosario.

Ignacio fue el tercero de ocho hermanos. Para caracterizar a su padre José María de Urquijo e Ybarra, nos atenemos al rápido y completo retrato que hizo de él Azaola: *Aristócrata y autoritario por temperamento, integrista por su manera de pensar, gran burgués por su posición social, jansenista por la rigurosa austeridad de su vida y celosísimo de su independencia frente a toda formación política.* Fundó en Vizcaya lo que se dio en llamar “política vati-

canista” y para defender sus tesis creó, junto a otros, la “Gaceta del Norte”. De acuerdo a su mentalidad, su criterio en la educación de sus hijos era el de la severidad y la austeridad, siendo su mayor deseo el que profesasen en una orden religiosa, lo que consiguió con cinco de ellos. Pero su rigor educativo se suavizaba gracias a su pasión por la música, de tal modo que sus cuatro hijas hicieron con brillantez la carrera de piano, violín y arpa, llegando a ser dos de ellas concertistas en Londres de estos dos últimos instrumentos. Ignacio cantaba y tocaba la guitarra con no poco acierto y buen gusto. El final de su padre fue trágico: el 23 de julio de 1936 fue detenido en Zarauz, trasladado posteriormente a la cárcel de Ondarreta y fusilado frente a la tapia del cementerio de San Sebastián el 5 de setiembre, junto a Víctor Pradera.

Concepción Olano y Abaitua, o mejor dicho Concha Olano “la bella cautiva” es recordada por quien le conoció tanto por su belleza y su bondadoso encanto como por la dorada prisión en que la recluía su marido. Estos Olano, si bien llegaron a Bilbao procedentes de Andalucía en la época de la primera guerra carlista, han de tener sin duda su origen en el pueblo alavés del mismo nombre que se halla en el término de Cigoitia. Afincados en el sur, posiblemente por motivos comerciales –lo que era característica frecuente en los originarios de los pueblos de la zona, como Manurga u Ondátegui, ya que se trataba de tierras pobres en recursos que invitaban a la emigración– terminaron poseyendo una naviera en Liverpool: “Olano y Larrínaga”, y estando relacionados con los poderosos marqueses de Comillas a través de la Cía. Transatlántica entre otras cosas. Los Abaitua también tenían importantes propiedades, como la finca próxima a la basílica de Begoña en donde los padres de Ignacio, poco antes de que

éste viniese al mundo en Bilbao el 26 de febrero de 1907, decidieron hacer su casa, rodeada por un parque de cinco hectáreas. Allí transcurrió su infancia y aquel entorno idílico conformó su modo de ver y sentir el mundo, determinando su afán por rescatar esos senderos de su infancia recreándolos en Munibe posteriormente. Durante esos años se configuró su carácter dulce y apacible.

Con todo, la mayor influencia familiar que recibió Ignacio fue sin duda la de sus tíos paternos Adolfo y Julio. El primero, que fue Presidente de la Diputación de Bizkaia y correspondiente de la Academia de la Historia, le dejó a Ignacio la finca Munibe y el título de Conde de Urquijo que, a pesar de la amistad que tuvo con Alfonso XIII, sin embargo era pontificio.

De su tío Julio recibió su interés por la vasculogía y, sobre todo, por la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País.

Educación y estudios

Lecaroz era un colegio conocido por su severidad y dureza. El ideal para cumplir los designios pedagógicos de D. José María. Allí Ignacio se forjó en el rigor y la entereza, pero también allí aprendió algo indispensable para el jauntxo: el idioma de sus antepasados.

En Deusto hizo la carrera de Derecho, siendo compañero de Fernando Mª Castiella, quien fue posteriormente Ministro de Asuntos Exteriores y nombró embajador a Ignacio. Como su padre quería que fuese jesuita, le envió a Loyola una temporada, pero él demostró más afición a su colección de filatelia, que llevó consigo, que a los oficios religiosos. Y en cuanto acabó la carrera, para evitar que nuevas tentaciones místicas ajenas le llevaran a otro convento, se fue a trabajar a Barcelona en el Banco de Bilbao.

Resignado a la rebeldía de su hijo, D. José María aceptó que se fuera al extranjero a aprender idiomas, por lo que le envió a Inglaterra y Francia, pero siempre bajo su tutela y supervisión. De este modo, siguiendo el consejo de un amigo y creyendo le mandaba a una casa respetable y “de familia conocida”, le envió a la mansión de una “cupletista conocida”, para regocijo de Ignacio.

Jauntxo de Munibe

Al terminar la guerra civil, inmediatamente se hizo cargo de la recuperación de Munibe que había quedado maltrecha y saqueada tras su utilización primero como cuartel, donde se alojaba una sección de artillería del ejército

republicano. Tras un breve período de quedar desocupado se usó de nuevo como cuartel-prisión del Batallón Disciplinario y, después de ser ocupada Marquina por las tropas de Franco, fue utilizado como hospital por el equipo quirúrgico del Capitán Monsalvez.

La personalidad de Ignacio está indisociablemente unida al palacio de Munibe. Se puede decir sin exagerar que ha sido el último jauntxo de la zona. Disfrutaba recibiendo a sus conocidos y obsequiándoles con un paseo, casi protocolario, por sus jardines extensos, mientras explicaba los pormenores de la plantación de tal o cual especie botánica. Eso sí, siempre vestido y calzado con esa elegancia que también sabía imprimir en sus gestos, sus palabras y todas sus actitudes, de modo que se le podría caracterizar perfectamente por estos dos aspectos: su pasión por el protocolo y su intrínseca elegancia.

Su fuerte vinculación y su afecto a Munibe, explicada en parte por su belleza paisajística y por la evocación de su infancia, se debía también a su atracción por la historia del país y su identificación con figuras tan señaladas como el Conde de Peñaflorida, fundador de la Real Sociedad Bascongada del País, quien fuera en su tiempo dueño y morador de esta finca.

Pero también se vió reforzada por un hecho fortuito: al entrar en Bilbao con las futuras autoridades de la Villa, tras la toma de ésta, se dirigió a la Sociedad Bilbaína, tras preguntar dónde se había ubicado la Delegación del Ministerio del Interior. Allí, en el despacho principal, encontró el libro de firmas de Munibe en el primer cajón que abrió. Era la prueba que había servido de principal acusación para condenar a toda la familia.

Desde entonces, su afán fue recrear el Palacio con la solemnidad, esplendor y belleza que había tenido en tiempos de su tío Adolfo (1). Y lo consiguió, ya que llegó a recuperar la biblioteca y parte del mobiliario, que habían sido incautados en su totalidad por el Gobierno Vasco. En los libros conservaba la ficha de la incautación (2).

En aquella extraordinaria biblioteca dedicó horas de soledad productiva al estudio de la historia, con frecuentes viajes a la biblioteca Vaticana a la que tenía derecho de acceso, lo que le valió posteriormente para concebir, en 1942, junto a otros, la fundación del Instituto Vascongado de Cultura Hispánica, y

(1) Existe un curioso libro titulado *Añoranzas de un babazorro* escrito y editado por Narciso Sáenz de Ibarra, quien estuvo al servicio de D. Adolfo en Munibe, en donde se hace un ingenuo pero vivo retrato de la época de esplendor de la finca.

(2) Por el bando franquista, curiosamente, el proceder fue similar, ya que yo mismo he podido contemplar las pegatinas que adosaron, para identificarlos, a los muebles requisados de la Torre de Olasso, en Vergara, que fuera propiedad de Telesforo Monzón. Algunos de dichos muebles sirvieron para decorar el palacio de la Magdalena de San Sebastián, donde veraneaba Franco y hoy, en Torre Olasso, se puede contemplar una fotografía en la que el dictador conversa con una alta jerarquía eclesiástica sentados ambos en un tresillo incautado allí.

Ezkerretik hasita: Henrike Knörr, Jean Haritschelhar eta Ignacio Urquijo Olano.

ser nombrado su primer presidente, alcanzando la categoría de Honorario en 1959. En esta fecha fue también nombrado Académico correspondiente de la Historia, junto a su amigo Mariano Ciriquiain.

Profundamente religioso, esta cualidad le resultó indispensable para aceptar con admirable resignación la destrucción de la obra de su vida, su adorado Munibe, tras el pavoroso incendio que se declaró el 13 de noviembre de 1992, al saltar una chispa de la chimenea del salón y prender en la masa de periódicos que tenía en la habitación superior. Había hecho encender la chimenea para hacer acogedora la reunión que estaba celebrando con los representantes de la Fundación del BBV, con quienes estaba matizando aspectos del convenio firmado tres meses antes para la cesión de la casa y la finca. La conversación fue interrumpida por las voces de “Acoda”, personaje popular de Marquina, cuyo apodo es el nombre de su caserío (3), como es habitual en la zona. Ubicado en la ladera de un monte detrás de Munibe, había observado salir humo del tejado y venía a dar la voz de alarma. Pero a pesar de que acudieron voluntarios con la intención de apagarlo, las llamas ya lo invadían todo y no hubo forma de salvarlo. Por suerte, la biblioteca se salvó gracias a que

(3) El caserío “Acoda” era el de los Merinos Menores de los siglos XVII y XVIII, es decir, el lugar de donde debían salir los verdugos de la zona, a consecuencia de algún castigo que habían merecido sus habitantes.

el mueble cayó y el fuego no llegó a alcanzar los libros, si bien el agua de los bomberos les afectó inevitablemente.

Aún recuerdo a Ignacio que, instalado en lo que antiguamente fueron habitaciones de los cocheros, se afanaba en recuperar sus libros y volver a recomponer su biblioteca. Son posiblemente las últimas imágenes que de él conservo (4). Allí dió la verdadera medida de su coraje, de su entereza y de su humanidad, aceptando un destino que, al final de su vida, le hizo una mueca amarga, volviéndose contra él.

La RSBAP

En 1943 estuvo en la fundación de la etapa actual de la RSBAP, de la que fue su director en el bienio de 1957 a 1959. Elegido en Azcoitia el 22 de junio, en su discurso propuso acomodar la Sociedad a la vida moderna, utilizando los métodos actuales para volver a dotarla del arraigo e importancia que tuvo en el siglo XVIII. Posteriormente expuso la propuesta sometida a la Junta de Cultura de Vizcaya acerca de la edición de una gran Bibliografía vascongada en la que se recogiera todo lo que se hubiera escrito sobre la lengua y el país en libros, revistas, recortes de periódicos, etc. La propuesta fue acogida con entusiasmo por los asistentes. De entre ellos, Ignacio dirigió un cordial saludo a la representación de la Academia Vasca, compuesta por los señores Echaide, Arrue y Michelena. En su respuesta, Echaide comentó la necesidad de reeditar el Diccionario de Azkue, ya que estaba agotado y no conseguían encontrarlo ni solicitándolo en el extranjero.

Sin duda no pudo terminar su mandato, ya que fue nombrado Embajador de España en Quito el año 1958, noticia que aparece en el cuaderno 4º del boletín de la Sociedad de ese año, en donde se comenta que posiblemente no haya Sociedad en toda España que haya dado tantos Embajadores: *Los que tenemos hoy, en activo, no se cuentan con los dedos de las manos. Si en los siglos XVI y XVII, la tierra vascongada gozó fama notoria de dar*

(4) Ignacio era presumido, pero su egolatría estaba muy dulcificada por su inteligente sentido del humor. Sabía reírse de sí mismo. Después de quemarse Munibe, como ya se ha dicho, se instaló en lo que antaño fueron caballerizas del palacio, que conformó a manera de cottage inglés, donde se consagró a la reclasificación y arreglo de su biblioteca. Una amplia sala del piso bajo, siguiendo su impulso protocolario, decidió habilitarla para recibir a las personas que no fueran de su mayor confianza. La sala la presidía un retrato suyo de cuerpo entero, de pie y con el uniforme de la Orden de Malta. Como me preguntó si se me ocurría qué nombre darle a la sala, con cierta maldad –que conociendo su sentido del humor me solía permitir con él– le dije que le podía llamar “El Txoko”, cuando supongo que él esperaba una respuesta del tipo: sala de embajadores, sala del retrato, o sala del Conde. Se rió con ganas y me dijo le parecía una excelente idea, de modo que, entre nosotros, el cuarto quedó para siempre con esa denominación.

Secretarios de Estado, en los siglos XVII, XVIII y XIX la tiene de dar Embajadores. Y como prueba de la estimación que sus compañeros de la Bascongada le tenían, añaden después: Estamos seguros que nuestro entrañable Director, el Conde de Urquijo y de Ospin de Urquijo (...) esté donde esté, en esta nueva ruta que le abre la historia política a su nobleza, su inteligencia y su caballería, seguirá como hasta ahora, poniendo sus mejores afanes al servicio de nuestra Sociedad y que, a la vez que Embajador de España será, también, Embajador de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País.

Si bien Ignacio hizo varios guiños a la causa tradicionalista y carlista a lo largo de su vida, su vinculación a la RSBAP y los estudios históricos que le dedicó, fueron una especie de vacuna de ilustración que le salvó de profesar la ideología reaccionaria. Posiblemente como a su tío Julio, a quien tanto admiraba. Éste, que estaba casado con Dª Vicenta de Olazábal, hija de Tirso de Olazábal, amigo y confidente de Carlos VII, le suministró a Ignacio información de primera mano sobre la causa carlista y, por ejemplo, el Cura Santa Cruz (5).

Lo que sí se deduce de los textos escritos por Ignacio es su decidida vocación fuerista y su vasquismo, lo que propulsó su consagración a la causa de la RSBAP, a cuyo espíritu fue fiel toda su vida.

Embajador en Ecuador

Aunque, como hemos dicho, su nombramiento como embajador es de 1958, de hecho no pasó a América hasta 1960, en que tomó posesión de facto.

Su labor fue extraordinaria, abarcando todos los campos: desde el más específicamente legislativo, llegando a firmar, por ejemplo, el importante Convenio de doble nacionalidad de 4 de marzo de 1964 (6), hasta el histórico y cultural, siendo uno de sus éxitos más notorios en este terreno la rehabilitación de la casa de Benalcázar en Quito.

Diego de Almagro fundó esta ciudad en octubre de 1534. Posteriormente, fue ocupada por las tropas de un cabecilla de la resistencia llamado Rumiñahui. Vencido Atahualpa en Cajamarca, Sebastián de Benalcázar avanzó hacia Quito, que fue abandonado por su enemigo después de incendiarlo. Be-

(5) No quiero extenderme en este breve ensayo sobre ello, pero sí quiero indicar que tuve la suerte de poder grabar en vídeo una conversación de Ignacio con Juan José Pujana y conmigo en la biblioteca de Torre Vidarte, en Marquina, en la que nos contó varias anécdotas interesantes.

(6) Puede encontrarse su texto en <http://guimar.educa.rcanaria.es/usr/apdorta/ley/v0000033.htm>

nalcázar estableció la nueva ciudad de San Francisco de Quito el 6 de diciembre de 1534. Allí levantó su hermoso palacio que, estando arruinado cuando llegó Ignacio, éste puso todo su empeño en que fuera reconstruido, tal como ya hemos dicho. En la actualidad, el edificio aloja al Museo de arte colonial.

La hermana menor de Ignacio, Begoña, conserva una importante cantidad de recortes de periódicos ecuatorianos que dan cuenta del enorme aprecio que se le tuvo en aquel país, lo que se reflejó, entre otras cosas, en su nombramiento como “Quiteño benemérito” o como Académico de Honor de la Academia Ecuatoriana de la lengua, además de otras distinciones y medallas que recibió.

Y como prueba tangible de que no se han olvidado de él, nos encontramos que el “Centro de Estudios Históricos en Derechos Humanos”, fundado en el año 2.000, le incluye en el listado de miembros de la medalla al mérito “Cacique de Turmequé”, lo que no deja de ser un detalle curioso que nos indica que su lazo diplomático y afectivo con Ecuador no se ciñó estrictamente a la labor profesional que desarrolló allí durante diez años, sino que la mantuvo durante toda su vida, además de dejar una marca imborrable en su personalidad y en su manera de tratar a las personas, con una deferencia exquisita.

Federico Verástegui Cobián

JOSE MARI JIMENO JURIO (1927-2002)

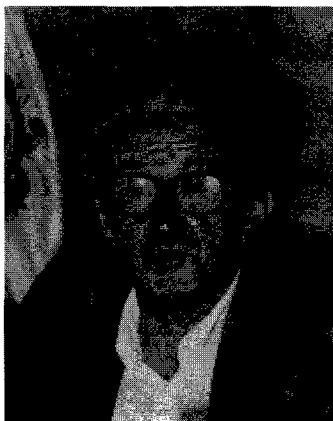
Artaxoa harresi sendoen herri maldatsuan etorri zen mundura Jose Mari Jimeno Jurio 1927ko maiatzaren 13an. Ikastetxe desberdinetako maisu askoren ikasle, sorterriko eskolakoak barne, labe askotako ogia jan behar izan zuen bizian. Eskola-maisu zen hemeretzi urtetan herriko nekazari semea, Noain eta Lergan izan zuelarik, 1947tik aurrera, haur-irakaskuntzan lanpostua. Iruñeko seminario handian ibili ondoren, 1956an apaiztu zen eta Zangoza, Bearin, Altsasu eta Asiaingo parroketan egon zen Vatikanoko II. Kontzilioaren ondoren, 1970ean, sekulartu zen arte.

Ordurako bazebilen etnografia eta historia lanetan eta nabarmentzen hasia zen haren izena Nafarroako egunkari eta aldizkarietan. Altsasuko Institutuan irakasle izana, Porto hiriairen XI. mendeurrenean Erdi Aroko kongresura gonbidatua izan zen 1968an.

Egoera berriko lehen lanpostua Iruñeko San Pedro auzoan bibliotekako zuzendaritza izan zen (1970-1985). Arretaz saiatu zen hamalau urte haietan liburu zahar eta artxiboetako dokumentu ezkutuak arakatzen lan baliotsuak plazaratzeko, hala nola, *Documentos medievales artajoneses* (1968). Historian murgildu zen gero eta izenburu nagusietan honako hauek azpimarra daitezke: *Historia de Pamplona, síntesis de una evolución* (1974), *¿Dónde fue la batalla de Roncesvalles?* (1974), *Navarra jamás dijo no al Estatuto Vasco* (1977) eta zabalkundeko hainbat idazlan.

Jimeno Jurio ez zen euskaraz mintzatzen, baina idazle gutxi bezala aha-legindu zen Nafarroako euskararen historian sakontzen. Lekukotasun zehatzekin finkatu zuen non eta noiz arte agertzen diren euskararen aztarnak orain galdurik dagoen lurraldeetan. Horren lekuko dira *Historia de Pamplona y de sus lenguas* (1995), *Navarra. Historia del euskera* (1997), *Navarra, Guipuzkoa y el euskera. Siglo XVIII* (1998).

Haren ekarpen erraldoia, halere, leku-izenena da. Euskaltzaindiaren Onomasticon Vasconiae bilduman bost liburuki burutu zituen berak: *Zizur*, *Galar*, *Oltza*, *Itza* eta *Antsoain* zendeetakoak; eta seigarren bat, *Iruñeari* dagokiona, Patxi Salaberri Zaratiegirekin elkarlanean egina. Gobernuaren *Nafarroako toponimia eta mapagintza*, 59 liburukiko bilduma, atera zuen lantaldearen zuzendaria ere bera izan zen.

Oparoa da idazle honen emankortasuna zabalkunde mailako idazlanetan. Beste aldizkari askoren artean, *Fontes Linguae Vasconum*, *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, *Punto y Hora de Euskalerría*, eta hainbat egunkaritan agertzen da haren izena. *Navarra. Temas de Cultura Popular* Diputazioaren bilduman, adibidez, 44 liburuskak harenak dira.

Euskaltzain urgazle izanik, 1991ean oho-rezko izendatu zuen Euskaltzaindiak. Eusko Ikaskuntzan Nafarroako buruordea izan zen eta *Lekuona Saria* eta *Manuel Irujo* sariak jaso zituen. Omenaldi ugari egin zizkioten kultur talde eta herrietako elkarteek.

Iruñean audazkeneko egun epelean pausatu zen 2002ko urriaren 3an.

* * *

Ospetsua izan da Jose Mari Jimeno Jurio Nafarroan azken aldiko kultura arloan, aldeko nahiz arerioen begiramen isil eta ospea bereganatuz. Gorputzez argala eta osasunez mengela, jakintza oparoak, ikuspegi zabalak eta lanerako arreta sutsuak eman zioten gizon handien itzal errespetagarria.

Ez da beti begi onez ikusia izan Nafarroari eta euskal kulturari zintzotasunez oparitu dion ondare sendo eta baliotsua, eta izan zuen horregatik oztoporik bidean. Baina egiaren adiskide fidel eta gezurraren salatzaile ausarta gertatu zen beti Jose Mari, inoiz kokildu gabe, bere ahots-izpi eskasa indar zintzurkariatz bortxatuz jendartean.

Euskaltzale guztiok zor diogu esker on eta ohore Artaxoako seme agurgarriari. Haren biziko oroitzapen ona eta lan guztien ondare baliotsua dira orain haren presentzia iraunkorra gure artean.

Jose Mari Satrustegi

PEDRO BERRONDO LASARTE

(1919-2002)

Pedroren herritarra naizenez, eta haren lagun mina bezala, niri egokitu zait Pedro Berrondo hil dela adieraztea eta, Euskaltzaindiaren izenean, haren ohar nekrologikoa idaztea. Lan hau gogoz egingo dudala ez daukat esan beharrik, hain da handia haren bizi-arrastoak utzi didan goldatza eta erreten sakona.

1. APAIZ BATEN FITXA ARRUNTA

Apaiz baten fitxa arruntak, Don Pedro Berrondorenak, honelatsu esango digu: Oartzunen jaio zen 1919an. Apaiz-ikasketak Gasteizko Seminarioan egin ondoren, 23-24 zituelarik apaiz egin zen, lehenengo apaiz-lana izan zuelarik Azkoitiko Madariaga auzoa pastoral-lanetan zerbitzatzea. Azkoiti utzita, «Los Ríos» misioetara joan zen. Despedidakoan oartzuar apaizgaiei honelatsu esan zigun: «bizitzan zerbait egin behar zuela eta misioetara zijoala».

Berriro hona etorri zen, bereetara, 1965ean. Urte gutxi batzuk Eibarren egin ondoren, Donostiako San Martin parrokiara izendatu zuten, Donostiako hasiera-urteetan Euskaltzaindian lan bat egiten zuela, Manuel Lekuona zelarik Euskaltzainburua.

Hil zitzaigun 2002ko abenduaren 27an. Horixe da apaiz-fitxa arruntak, eta herritar fitxak ere, Pedro Berrondori buruz dioena.

* * *

Baina honelako fitxa arrunt batek ez digu azaltzen apaiz baten nortasunaren eta erreakzioen berririk eta jarrera zehatzik. Fitxa arruntak ematen dizkigu apaiz baten bizitzaren zenbait datu baliagarri, baina ez digu ematen Pedroren bizitzaz eta nortasunaz xehetasun jakingarriagorik. Pedro Berrondo ez zen erraz sartzen gure fitxa arruntetan, gure legeetako kontuetan. Zerbait esanguratsuagoa eskatzen zaigu, zerbait egokiagoa, zerbait bereziagoa. Eta gaur hemen halaxe egitea nahi genuke.

2. PEDROREN NORTASUN BEREZIAZ BERRI ZEHATZAGORIK

Pedro Berrondo gorputz indartsukoa zen, biguna eta errespetua irabazirik zeukan Oiartzungo apaizen artean. Gero jakinduria herrikoian oinarri hartzen zuen bere iruzkinetan, gizon zaharren eskarmentua, batez ere Ecuador-eko «Montuvioena», askotan aipatzen zuela. Eta bereari eusten zekiena, baina tematsu izan gabe, arrazoitara amore ematen ikasia.

Haren etxeko gertakizunek asko antzatzten dute Pedroren nortasuna. Aita nekazaria zuen, baserri onekoa, aurrerapidea gogoko zuena eta zuhaitzen usiatzeari emana bizi izan zena. 1936ko gerra zibila piztutakoan, aita zinegotzia zuen Oiartzungo Udaletxean. Gerra zibilaren hasierako nahas-mahas hartan, herritar askoren egoerak eta larritasunak bultzaturik, Iparraldera ihes egin izan zuen bizia salbatuko bazuen, Urruñan bizi izan zelarik *Arotzenia* izeneko hotelean. Aita ez zutenez atzitu, militarrek fusilatu zuten Pedro Berrondoren anaia Joxe Mari, 17 urtekoa.

Bada Don Kijote Mantxakoaren eskaintzan niri behintzat zirrara berezia sortzen zaidana; eta hala dio:

«Xegundo, nere aita zenari.
Eta Kontxesi nere amari.
Biotz-biotzetik.
Berrondo eta Lasarte'tar
Pedro Maria Izaskun'ek».

Aita hila zuen Pedrok eta ama bizi. Eta eskaini zien bere gurasoei, bizi-tzaren testigu zirenei, bere lanik luzeena eta garrantzitsuena.

3. PEDROREN CARACAS-EKO EKINTZAK 339 APAIZ EUSKALDUNEN ALDE

1960an, Euskal Herriko apaizek argitaratu zuten dokumentu bortitz bat, diktadurapean bizi zen herriaren askatasun-eskasia salatuz, 339 apaiz euskaldunak izan ziren dokumentuari bere sinadura ipinitakoak (1).

3.1. **1961'eko urtarilaren 5ean:** Aita Santu Joan hogeita hirugarrenari gutuna idatzi zioten, «guk auzia nola ikusten dugun» zehaztuz. Izenpetzen dutenen artean Pedro Berrondoren sinadura dator, honela: «Presbítero, Pedro Berrondo, Vicario de Quevedo, Ecuador, expresando el criterio existente entre los sacerdotes vascos y seglares vascos residentes en el Ecuador».

(1) S. ESNAOLA - E. de ITURRARAN, 1994, *El clero vasco en la clandestinidad (1940-1968)*, Lizarra, t. 1, 323-326.orr.

3.2. **Ahalegin antzua:** «En un principio, Pedro Berrondo intentó que los misioneros enviaran un escrito a la Santa Sede, rogando que no se tomaran medidas contra los 339 firmantes.

Aquello abortó porque:

- ellos dependían de los obispos de las tres diócesis vascas y podían retirarles de la misión y hacerles regresar a sus diócesis;
- eran súbditos españoles, y podían retirarles los pasaportes y retirarles autorización para residir en el extranjero.

* * *

3.3. **Pascual Aranaren ohar laburra Vatikanuari:** «Berrondo sin la menor vacilación, la suscribió. Pero sin previa consulta, por su propia cuenta, añadió una nota final expresando el criterio existente entre los sacerdotes vascos y seglares vascos residentes en el Ecuador; lo firmó en su nombre.

Cuando llegó a conocimiento de los Obispos, éstos pidieron a cada uno de los firmantes, que rectificaran por escrito.

El Obispo de Vitoria, Sr. Peralta, diócesis a la que pertenecía Pedro, pidió a través del Superior General –que era D. Jose Zunzunegi– que Berrondo rectificara, pero Berrondo rechazó toda rectificación.

Entonces, el Superior le dijo que tendría que volver a casa, porque esa era la orden del Obispo. Un grupo de los misioneros, al enterarse, manifestaron su decisión de solidarizarse con D. Pedro Berrondo.

Así quedó la cosa; Don Pedro no volvió a Euzkadi».

4. **ARANTZAZUKO BILTZARRA, EUSKERA BATUAZ (1968)**

Nire Euskaltzaindiko sarreran, eta Pedro Berrondoren aurrean, han baitzen egun hartan Pedro, esan zuen A. L. Villasantek: hasieran, Arantzazuko partaideak pozik atera zirela hango bileretatik; gerora, aktak argitaratu zirenean, sortu zela eztabaida eta iskanbila (2). Nik, neurez, ez dakit orduko kontuen berri, eta, geroztik ez dut sentitu gauzak nola izan ziren jakiteko gogorik.

Geroztiko euskal historian murgiltzea egokitu zitzaidan, eta bakeak egiteko apeta sentitu nuen, eta denengatik –bi aldeetako jendeetatik– esenplu ona jasotzea eta gauzak bide onera ekartzea. Hala egin nuen orduko nire maisue-

(2) A. L. VILLASANTE, «Joan Mari Lekuonaren Euskaltzaindian sartzea» in *Euskera* 34 (1989): «Gela hartan bildutakoen artean, ez zuen inork desakordiorik agertu... Istilurik larrienak, ordea, gero etorri ziren... Arantzazuko Biltzarraren lanak *Euskera*-n azaldu zirenean 13-14.or. Pedro Berrondo Euskaltzaindian ari zen lanean, Donostiako ordezkaritzan. Badirudi bere bizkar doazela akten hutseginak».

kin eta Pedro Berrondoren moduko ikasiekin. Eta benetan estimatzen dut Berrondoren lana, ekinaren ekinei jarraituz egina, nahiz ez beti asmatu euskararen gora-beheretan.

Bergaran agertu zitzaigun oparo eta temoso, nolakoa zen euskaldunen jarrera, euskara batuaren arazoetan. Zein zen gehiena erabiltzen zen euskal-eredua geure idazkietan.

Euskara batuaren arazoa bideratu zen, orduko euskaldunei esker. Gaur beste arazoak dauzkagu: euskararen erabilera. «Euskarak inoiz ere izan ez duen presentzia du gizartean», «Euskara aurrean da gizartearen maila guztietan», «Euskarak aurrera egin du»...(3). Arantzazuko bileretatik hona aurrerapide ondrosoa egin dugu. Baina aurrekoak agur esaterakoan haiei agindu behar diegu, saiaturiko garelara, etsipenik gabe, lantzen gure hizkuntzaren altxorra.

5. *DON KIJOTE MANTXAKO LAN LUZEA ETA ARRETATSUA*

Pedro Berrondok, praxis aldetik lan oparoa utzi zigun. Lan luzea eta arretatsua: *Don Kijote Mantxakoa* (4). Euskera batutzeko lanean, Pedrok, hain gai minberan, bere erantzun serioa, bere ikuspegia emanik utzi digu.

- a) **Prestaketa lana:** Oso ondo zekien gaztelaniak, bere maisu-maistrak zituларик «montubioak», Kijoteren mintzaeratik hurbilak, gaztelania zaharreko erakusleak. Jolas batean aritzen zen berak zekien gaztelaniarekin eta bere etxeko euskararekin eta berak liburuetatik ikasitako ereduekin.

(3) P. SALABURU, 2002, *Euskararen etxea*, ikus atalburuak, 1, 41-44.orr.; ikus atalburua 2, 45-49.orr.; ikus atalburua 3, 50-55.orr.; ikus atalburua 4, 56-62. orr.

(4) M. CERVANTES SAAVEDRA.

- b) **Haren aukera:** Gaurko literaturan itzulpenetan egituratutako hizkuntzarekin jokatzeko badugu ere, Pedro Berrondok herri euskara aukeratu zuen, haren amaren euskara, itzulpen onaren neurria emango zuena, batez ere liburuetan izkutatutik azaltzen zena: euskara zaharra.
- c) **Gipuzkoako Diputazioan** *Don Kijote Mantxakoaren* aurkezpena egin zenean gogoratzen naiz nola aipatu nuen doinukeraren presentzia idazlan honetan. Gaur ez daukat orduko mintzaldiaren arrastorik, eta ez dut denborarik horrelako bereizkuntzak egiten hasteko.
- d) **Pedro Berrondok** utzi nahi zuen gai eztabaidatueta haren iritzi gramatika. Gaur ez dakit zer izango den etorkizuna. *Don Kijote Mantxako* hor gelditzen da testigu: zer zen eztabaidatu zena, eta ikuskizun dago zer den gelditu dena, zein zen asmatu zuena. Baina beti lana da garaile aterako den alderdia. Bakoitzak bere iritzien arabera, saiatu da, ahal den neurrian, uzten arrasto bat, berak dezakeena agertuz. Hala egin zuen Pedro Berrondok ere.

6. AZKENA

Aukera bat egingo dugu Pedro Berrondoren esaldietan, haren mezua ispilatu alde:

1. «Bizitzan zerbait egin behar zuela-ta, misioetara zijoala bera». (Azkoitian buruturiko pentsakizuna).
2. «Pakeak egin nituen nik gerrarekin». (Seminarioan eta Caracas-en lorturiko barkamen oparoa).
3. «Apalki eskatuz ez hartzeko neurri esturik 339 izenpetzaileen aurka. (Caracas-en besteentzat zigorra ekidinez).
4. Horrelako lanak (*Don Kijote Mantxakoarenak*), salbatzen du bizitza baten zeregin berezia, intelektual baten bere herriarekiko zor bortitz eta estutzailea.
5. «Xegundo, nere aita zenari.
Eta Kontxesi nere amari.
Biotz-biotzetik.
Berrondo eta Lasarte'tar
Pedro Maria Izaskun'ek»
6. «Agur, Pedro Arangurengoa:
Egun handirarte».

Juan Mari Lekuona

AURKIBIDEA / ÍNDICE / INDEX

2002

AURKIBIDEA / ÍNDICE 2002

AGIRREAZALDEGI, Alberto:	
— Euskaltel eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> eta XX. Mendeko euskararen corpusaren aurkezpena	279
ALTUNA, Patxi:	
— Errexilko euskara duela 200 urte	73
ARANA MARTIJA, Jose Antonio:	
— Frantziskotarrak eta euskara	827
ARANALDE, Joxe Mari:	
— Herriaren memoria lanbidez lanbide berritzen <i>Euskaldunak</i> poeman	489
ARANBERRI ODRIOZOLA, Fernando:	
— <i>Ermua-Eitzaga: leku-izenak</i>	381
ARDANZA, Jose Antonio:	
— Euskaltel-en eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> eta EEBS-ren aurkezpena	275
ARDANZA, M. ^a Asun:	
— <i>Ermua-Eitzaga: leku-izenak</i>	373
ARTOLA, Koldo:	
— Pedro de Yrizar: <i>Morfología del verbo auxiliar bajo-navarro oriental: I, II, III: Aurkezpena / Presentación</i>	941
— Pedro de Yrizar	945
ATUTXA MENDIOLA, Juan Maria:	
— Ekitaldia: Euskaltzaindiaren bisita	289
AZKUNA, Iñaki:	
— Bilboko Udalaren eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> sinatzea	807
BADIOLA URIARTE, Ricardo:	
— Juan San Martin Ortiz de Zarate jaunaren curriculum	315
— Euskaltzaindiaren Informatika eta Telekomunikazio zerbitzua (EITZER)	341

— Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa-Euskaltzaindia literatura-sariak: 2001 eta 2002ko oinarriak / Premios literarios: Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa-Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia: premios 2001 y bases 2002	911
— Pedro Yrizar	925
BIDADOR, Joxemiel	
— Los académicos de la Ribera: Peralta, Iribarren y Garde	883
BILBAO, Joserra:	
— R. M. Azkue sarien-banaketa	365
— Bilbao Bizkaia Kutxa-Euskaltzaindia literatura sariak: 2002ko oinarrien eta 2001eko liburu sarituen aurkezpena	915
— Azkue literatura sariak: 2001eko liburua eta 2002ko oinarriak ..	921
BLANCO, Kontxi:	
— Nafarroa Oinez 2002. Prentsaurrekoa	875
— Nafarroa Oinez 2002. Ekitaldi publikoa	876
CHARRITTON, Pierre:	
— Manex Hiriart-Urruty eta Pierre-Broussain-en arteko gutunak (1894-1906)	119
— Eliza eta estatua(k) Euskal Herrietan	649
— Euskaltzaindiaren barne-historia :	
— Jean-Pierre Arbelbideren gutunak	659
— Jean-Baptiste Daranatzen gutunak	670
— Jean-Baptiste Darricarrèren gutunak	678
— Pierre Etchepareren gutuna	683
— Martin Guilbeuren gutunak	684
— Félix Larrieuren gutunak	690
— Jean Etchepareren gutunak	694
DAVANT, Jean-Louis:	
— Euskarak Iparraldeko elizkizunetan duen presentziaren aurrean zer?	643
DE YRIZAR, Iñigo:	
— Presentación del libro <i>Memorias de un vascólogo</i> de Pedro de Yrizar	933
EGUZKITZA, Andolin:	
— Xalotasunaren laudorioa. Sarrera-hitzaldia	15
ERRAMOUSPÉ, Mikel:	
— Euskara liturgian	623

EUSKALTZAINDIA:

— Euskaltzaindiaren ARAUAK:	
– 117. Hiztegi Batua (<i>abonendu – agertze</i>)	201
– 118. Hiztegi Batua (<i>agi – ahozuri</i>)	210
– 119. Hiztegi Batua (<i>ahuakate – aitzitik</i>)	217
— Batzar-Agiriak: 2001.eko abendua	227
— Batzar-Agiriak: 2002.ko urtarrila, otsaila, martxoa, apirila, maiatza	231
— EUDEL-en eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> , toki erakundeei laguntza teknikoa emateko izan toponimikoen arloan / <i>Convenio</i> entre EUDEL y Euskaltzaindia para la prestación de un servicio de asistencia técnica a los entes locales en materia de denominaciones toponímicas	259
— Lankidetzat <i>hitzarmena</i> : Euskaltel-Euskaltzaindia	267
— <i>Convenio</i> de cooperación: Euskaltel-Euskaltzaindia	271
— Prentsa-oharra / Nota de prensa	285
— Documento de entrega por parte del Parlamento Vasco/Eusko Legebiltzarra, de las reproducciones digitalizadas de las obras en euskera que custodia su biblioteca, a la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia / Eusko Legebiltzarra bere liburutegiak zaintzen dituen Euskarazko lanen kopia digitalizatuak Euskaltzaindiaren eman izanaren dokumentua	287
— VI. Jagon Jardunaldien agiria	615

* * *

— Euskaltzaindiaren ARAUAK:	
– 120. Hiztegi Batua (<i>aitzur – aldaratu</i>)	703
– 121. Hiztegi Batua (<i>alдарazi – alo</i>)	710
– 122. Nafarroa beheko herri izendegia	716
– 123. Hiztegi Batua (<i>aloe – analogiko</i>)	721
— Batzar-Agiriak: 2002.ko ekaina	731
— Durangoko bilkura irekia, 2002-VI-29	736
— Batzar-Agiriak: 2002.ko uztaila, iraila, urria	738
— Tuterako ageriko bilkura, 2002-X-18	754
— Batzar-Agiriak: 2002.ko azaroa	755
— Cámara de Comptos de Navarra.....	759
— <i>Acuerdo</i> entre el Gobierno de Navarra y la R.A.L.V./Euskaltzaindia (Agiria/Acta)	765
— <i>Acuerdo</i> entre el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia	767
— Nafarroako Gobernuaren eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i>	777

— Eusko Jaurilaritzaren, Foru Aldundien eta Euskaltzaindiaren arteko Esparru- <i>Hitzarmena</i> / <i>Acuerdo</i> entre el Gobierno Vasco, Diputaciones Forales y Euskaltzaindia	783
— Bilboko Udala eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> . 2002. urtea / <i>Convenio</i> entre el Ayuntamiento de Bilbao y Euskaltzaindia. Año 2002	805
— Euskaltzaindia-Bilbo Zaharra Euskaltegia: <i>Hitzarmena</i>	809
EXPÓSITO, Javier Cruz:	
— Ingreso en la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia de D. Andolin Eguzkitza	13
GÓMEZ, Ricardo:	
— Astarloaren ekarpena euskal gramatikaren ikerketetan	857
GORROTXATEGI NIETO, Mikel:	
— Barrendegien izendegiak	85
— <i>Erroitegi, Gebara, Langraiz Oka, Leziñana Lantaron, Opellora, Ozeka, Pagoeta, Puentelarra</i>	91
— Euskaltzaindiaren irizpena <i>Sopelako</i> herri izenaz	101
— Dictamen de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia sobre el nombre vasco de <i>Sopelana</i>	103
— <i>Unza/Untzaga/Apregindana, Urduliz</i>	105
— <i>Ermua-Eitzaga: leku-izenak</i> , liburukiaren aurkezpena	389
— <i>Alaitza, Apinaiz, Arangiz, Bergonda, Bikuña, Durruma, Jauregi, Karkamu, Leziñana Lantaron, Lukiano, Maeztu, Urizaharra, Zuhatzola</i>	597
HARITSCHELHAR, Jean:	
— Andolin Eguzkitza-ren sarrera hitzaldian, Euskaltzainburuaren ongi etorria	47
— Euskaltel eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> eta EEBSren aurkezpena	277
— Eusko Legebiltzarra eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Akordioaren</i> sinatzea	293
— <i>Acuerdo</i> entre el Parlamento Vasco y Euskaltzaindia	295
— J. M. Satrustegi. II. Manuel Irujo Saria	329
— A J. M. Satrustegi. Premio Manuel Irujo	333
— R. M. Azkue Sari-banaketa	363
— VII. Herri Literatura Jardunaldiak	409
— Hendaia-ko biltzar idekia	617
— Bilboko Udalarekin <i>Hitzarmena</i> sinatzea	805
— Oñatiko Arantzazun, gogartetxean	823
— Tuterako biltzar idekian	877
IÑIGO, Andres:	
— <i>Orkoien</i>	96

— <i>Ermua-Eitzaga: leku-izenak</i> . Onomasticon Vasconiae, 22. liburaren aurkezpena	375
— Nafarroa Oinez 2002 dela eta, Euskaltzaindiak Tuteran antolatutako ekitaldiak	869
— Actos organizados por la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia en Tudela con motivo del Nafarroa Oinez 2002	873
ITZAINA, Xabier:	
— Eliza eta euskaltzaletasuna: bost ikuspegi	627
KALTZAKORTA, Xabier:	
— Gregorio Arrueren <i>Peru Abarkaren</i> itzulpena. Mogelen <i>Peru Abarca</i> noiz idatzi zen?	425
KAREAGA, Iñaki:	
— Euskaltzaindiaren Informatika eta Telekomunikazio zerbitzua (EITZER)	341
KINTANA, Xabier:	
— Bilbotik Santurtzira. Andolin Eguzkitza euskaltzainaren sarrera-hitzaldiaren erantzuerara	35
— Euskaltzaindiaren barne-historiaz	117
— Juan San Martin Ortiz de Zarateri urrezko luma	311
— Yĕhuda Ha-Levi eta haren obra	879
— Sobre Yĕhuda Ha-Levi y su obra	881
— Euskaltzaindiko D Titulua Iparraldean	951
KNÖRR, Henrike:	
— EITBko kargualdia utzi ondoren Euskaltzaindiari	255
— Jose Antonio Arana eta euskara	307
— <i>Ermua-Eitzaga: leku-izenak</i> , liburukiaren aurkezpena	385
— Pedro de Yrizar jaunaren azken bi liburuak aurkeztean	927
LEKUONA, Juan Mari:	
— Umeen mintzairaz eta kantuez. Manuel Lekuonaren urratsak apain-olerkiaren teoria mamitzerakoan (1).....	503
— 1977: Umeen kantuak (2)	511
— Pedro Berrondo Lasarte	983
LIZUNDIA, Jose Luis:	
— <i>Ermua-Eitzaga: leku-izenak</i> liburukiaren aurkezpena	377
— Sobre el uso y abuso de los exónimos	589
— Euskaltzaindia-Bilbo Zaharra Euskaltegiaren arteko <i>Hitzarmenaren</i> aurkezpena	811
— Arantzazun Euskaltzaindia	843
— Pablo Pedro Astarloaren jaiotzako 250. urteurrena	849

LOBERA, Gotzon:	
— <i>Ermua-Eitzaga: leku-izenak</i> . Onomasticon Vasconiae, 22	387
MONTEANO, Peio J.:	
— Iparraldeko nafarrak Tuteran, XVI. mendean	905
— Bajonavarros en la Tudela del siglo XVI	907
MÚGICA ENECOTEGUI, Emilio:	
— <i>Memorias de un vascólogo</i> , de Pedro de Yrizar	937
OTAEGI, Lourdes:	
— Literatura ikerketa batzordeko lanen laburpena	109
P. G. DE RIJK, Rudolf:	
— Zer dut <i>EGLU</i> -ren kontra?	53
PEILLEN, Txomin:	
— Zuberotar irri kontakizuna: pertsonaiak, jarrerak, egoerak	439
PIÑERO RAMÍREZ, Pedro M.:	
— <i>Las tres hojas</i> . Una muestra de canción paralelística en la lírica popular de la tradición moderna	463
SAN MARTIN, Juan:	
— VII. Herri Literatura Jardunaldiak	407
SASÍA, JESÚS M. ^a :	
— Más sobre toponimia euskérica en las Encartaciones de Bizkaia (sexta aportación)	539
SATRUSTEGI, Jose Mari:	
— Mitoa herri-kantu eta ipuinetan	481
— Jose Mari Jimeno Jurio	981
TELLERIA, Maria Jose:	
— Juan Antonio Mogel: <i>Peru Abarka</i>	405
TELLERIA, Pello:	
— Euskaltel-en eta Euskaltzaindiaren arteko <i>Hitzarmena</i> eta EEBS aurkezpena	265
TOTORIKA, Carlos:	
— <i>Ermua-Eitzaga: leku-izenak</i> . Onomasticon Vasconiae, 22	369
URBELTZ, Juan Antonio:	
— Danzas cantadas. El espacio de la canción en la danza	519

URRUTIA, Andres:

- *Peru Abarka*: Forua eta literatura 411
- VI. Jagon Jardunaldiak: aurkezpena 619
- Pedro de Yrizar: la huella del maestro 931

VERÁSTEGUI COBIÁN, Federico:

- Ignacio Urquijo Olano, jauntxo, quiteño y caballerito de Azcoitia 973

VIÑUALES, Koldo:

- Premio Don *Manuel de Irujo*: 2002 Saria. Jose Mari Satrustegi Zubeldia 325

ZUBIMENDI, Joxe Ramon:

- Euskaltzaindiko *Jagonet*-en zerbitzua 655

ZURIARRAIN, Telesforo:

- Frantziskotarrak 500 urte Oñatiko Arantzazun: Euskaltzaindiari agurra 821

